VELUT ARBOR ÆVO

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

by

DR. ARTHUR KRUGER

LIBRARY
JUL 18 2001
UNIVERSITY OF TORONTO

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הַצַּיָּר וַלְטֶר בּוּהֵי

* *
*

הרומן „מרים" נכתב בשנות תר״פ–פ״ב, החלק הראשון והתחלת החלק השני בכפר על־יד ברלין, הספרים האמצעיים במקום מעינות־הרפואה לַנְדֶק שבשלזיה והסוף בנוה־שלום. הוא נדפס ב„התקופה".

יחריד את לבה; לבקש לה שיעור בבֵית אחוזה קרובה לא נועדה. אין לה אדם לפתוח לפניו את לבה. יתומה היא באין מודע ואח ובאין גואל.

היא קוראה בספרי־דת־ומוסר של המְסַפֵּר טולסטוי ועולם חדש נפתח לפניה. אֶל־תעלומות יָתור לו נתיבה בתולדה, מחללים אותו בני־אדם שומרי חסדו. סר סורם, משרתים הם את אלילי־ידם, מתמכרים הם לתאוות ולהוללות החברה, משתחוים ליופי, שותים לשכרה כל נֹעם וכל חמדה, והארץ לא גן היא, לא רק פרחים בשדה. אל תאכלו את בשרכם. יום אלהים מתנחל על־ידי בנו. קִרעו חלונות למלכות־השמים, השליכו את הגלילים ואת אשר יצרתם. יהי אדם מכיר בצרת חברו, בוצע עם כל רחוק לו ומך ממנו את הפת, וישכח קִרבת־משפחה ואף תעלולי גֵו. רש הוא כל עשיר. אם תמַלא את בית־האוצר, תמצא רק חתחתים. מְעַוֵר הבֹקר גם מעַוֵר, קרבן עני הוא רק הוא מאכל האֵלים. זכית — זכאי הנך; לא זכית — הנך שֵׁד וחבר לבעל־משחית. אַשרי מי שכובש לו את דרכו ונושא אבנים ליצירה על שכמו.

לפנות־ערב היה הדבר. מרים עזבה את בֵית־מלונה וצרור קטן תחת אצילי ידיה. היא הלכה לחצר בית הרופא קוֹך, המתינה עד שנתפטרו נמושי־החולים, נדחקה אחר־זה לחדר הבקור, אחרי הניחה את הצרור במבוא. קם הישיש מעמל־יומו ויושט לה את ידו ברגשי חנינה ורַחם. והיא השפילה עיניה ותאמר: „אמתך אני, אהיה לעֵזר לשרת את החולים ואעבדך באמונה". נשקה על מצחה ויאמר: „בתי אַת, גדול חסדך עמי". —

תם

לחבשו. והנה חזיר־יער חותר לקראתו ומפיהו יַז קצף. ויור בקנה־רובה וימיתהו ויקוב חור בבטנו ויצא הפרשדונה. וירד העיט ממעל, התחיל לחטט בפגר ולנקר עיניו. פתאום נאלם הסוס, נצב כמו־אבן ולא יכול להניעו ממקומו. התקדרו שמים בעבים ותרדמה נפלה עליו. ויישן שלשה ימים ושלשה לילות. בהקיצו משנתו תם כל החזון. הוא שוכב עיף ויָגע במטה. נערה גדולה יפת־מראה עומדת על־ידו ומושיטה לו מים חמים בצלוחית. ויחשבה לבתו — והיא בת אכר מאותו כפר ובת־זוגו היתה. והוא לא לחצה ללבבו; כי־אם עמד לפנות־ערב וילך משם ולא יסף לראותה...

לב קוֹך התקדר בקרבו. הוא אינו מבקש נתיבה עוד ועריריי הוא. הוא רפא אנשים למאות ולאלפים וימצא את מלאכותו בעולם והוא גלגל במכונה. אין הבדל בין ימין לבין שמאל, אבל יש דברים מונחים בנרתיק ויש דברים ערומים. מבקשים אנו מוצָא לנשמה וכסוי לגוף. החור בעולם הולך ומתרחב ויש שהוא נסתם. בדידות־הליל באין אדם ובאפס הדבור לנכנס הוא עול קשה.

שוב זכרון עולה בלבו.

הוא בדרכו מארצות־הגבול לרוסיה הגבירה. עולם נסגר ועולם נפתח והוא לן בכפר אצל ראש הישוב, אחד מבעלי האמונה הישנה, הכרוך אחרי דעותיו ונמוסיה ומַרבה שיחה עם אורחיו. זָקן בעל־הבית ארוך ויורד על־פי מדותיו, והוא מגולח־זקן. מעולם לא התוַכח בעניני־דת. וזאת הפעם לקחה אזנו שמץ ממלכות־שדי בת אלף שנה ומחדוש העולם על־ידי יקיצת המשיח. חיי הדורות הם רק הכנה ליום־פדות. טוב לזה שיטהר מחטאותיו, ואוי לו לזה שֶנִספה בעֲוֹנו. אז שמע גם ביאור להריגת קין את הבל וסבת מֵי המבול להשחית כל בשר. הוא חשב לבוא לפני כֹהן ולבקש ממנו סליחה על מעשיו. ובבֹקר אחד השכים וישתחו לאלהי־השמש ויהי אור בקרבו ימים רבים וגם חִכה לאור. —

מ

בקעים באו בבית איכנשטין אחרי מותו. הכל כמקום מדרון. להתחלה אין סיום. מרים כנדהמה. אין לה מַגמה. — הרעיון לשוב אל בית־אביה

מי־זה יֵדע ראשית ואחרית? מי־זה האומר לאדם קום ומי האומר לו שְׁכַב? חן הנערה המכוסה לבנים ועיניה המפיקות תום וחנינה מפַלס לו נתיב ללב קוֹך, כי בא לבַקרה אחרי הצהרים; והוא גם־הוא, כי אחז בידה, נָגע גם בקצֵה נפשה. חידת הנֹער והַשֵׂיבה היא גם דבר השירה. אנו פותחים דלתות בקיר ואנו סוגרים פתחים; חלון לחדר ועל החלון פרוש וילון, ממַלֶלת הרוח ומשתתקת. עוזב אלהים את מעונו, משתטח על־פני המציאות והוא אינו נראה גם לקרוב גם לרחוק.

בקצה החדר התראה איש־מדה לבוש מעיל לבן ועיניו סגורות. צל מסביבו והוא בעצמו כצל. יִרְאָה מרים להרים את ראשה ומפחדת מפני חזון היום. היא דִברה עם האיש הזה, זאת יודעת היא, ועוד שאֵלה אחת בפיה. מתפלג הדבור ברום האויר. קשקשי־תכלת מזהירים. מתנענע האיש ומפשיל את זרועו. מעילו נסרח על־גבי קרקע. אחד מבני־המות הוא. הוא לא מת ואינו חי. תרדמה נפלה על הנערה ותיקץ מנבכי צער ותמהון.

לט

הַערב־שמש ביום שבתון.

לרופא קוֹך היתה שעת־מנוחה מעמל השבוע. הוא יִשָרת את בני־אדם ועומד בין האלהים והטבע. הנה משחית מגבוה מכַלה את אשר נעשה, והנה מעצור בעד הכליון. מְלֻוֶה לַמָות על בני־החיים ואתה עומד בפני התובע. יש רפואה למחלה והקָלה לכאב. מסירים אֶרס מגֵו ומחזקים את הלב; משיבים ילד גוסס לאמו, נותנים מִחיה לרעב. מי שֶיָרִיב את חברו ויציק לחברו, לאו בר־נש הוא או בליעל הוא. מי שמוסיף הוֹן על הון ואָץ להתעשר, גם אחריו לבַקר. העניים כאברים מדולדלים הם והנך רועה בתוך העדר. בין שני שבטים אתה גר, בין יהודים ונוצרים, ותחרות נצחית בין עובדי האלהים ובין עובדי בנוֹ. זה חי וקיים ונודד עִם עַמו; וזה נצלב ומת וחי ועלה למרום והזותו בארץ.

זכרונות־קדומים עולים בלבו של קוֹך. בין רִכסי הרי־קַוְקז עבר עם סוסו בבֹקר, והוא אז כבן־שלשים, וישא את עיניו והנה עיט אחד שט ברקיע וכנפיו הַמֻזהבות פרושות, זנבו הארוך מתנועע למעלה. התרומם גם הוא ויאמר: מי יתן לי אבר ואעוף. נתקל הסוס באבן ונפצעה רגלו. וירד

עונה, אין מאזין, אין גם תהום נפתח לבלוע את בן־האדם תולעה. נתרוקנה תבל מאלהיה. אין מטרה ותכלית עוד; אין תקוה ואין תוחלת. יורדות הדמעות מאין־הפוגות וקול הבכי הוא קול נִחר. לוּ בא אל חוף נהר, כי־אז השליך עצמו אל המים; לוּ היה לוֹ חבל, כי־אז תלה עצמו על העץ; לוּ מצא סם־מָוֶת בדרך, כי־אז בלעוֹ מיד. פַּתחו הרצִבות הנפש. הָשיבו את הצר והמצוק למקורם. הריקות לא תִמָלא.

בעבוֹר בטלון דרך כפר אחד, תפשהו שוטר אחד, ויען כי לא היתה לוֹ תעודה, הוּשם בסוגר. הוא גם מֵאן להגיד את שמו ויובילו אותו אסור בנחֻשתים עם שני אכרים, שהרשיעו לעשות, לבית־הפקודות שבעיר בַּלטה, שם השליכו אותו לבית־הכלא, והוא קבל עליו את הדין ונשא את עֲוֹנוֹ. התפורר אצלו הרצון לחיות ולהחזיק מעמד. יבוא השטן ויעַוֵר את עיני כֹל ויחריב כל חלקת אדמה; לא תוציא הארץ דשא ועשב; לא יֵדע שור קונהו. תבוש החַמה ולא תזרח עוד.

רק בסתר הליל, כשכל הענושים והאובדים בבית־הסֹהר הוזים שוכבים איש איש על הקרקע ועלו עליהם הכִּנים והפרעושים וינקו מבשרם הדל, וינעם הדם המצוץ לחִכּם — אז יתחכך גם המורה בראשו ובבשרו ועיניו רואות באֹפל את אשר לא יראה בן־אדם בהקיץ. יש פִּנה בנפש הנפתחת רק לאובד; וכי תִפָּתח, אז נרד עמקים, נשקע תהומות ונראה שם את תנין העולם זוחל על גחונו והוא מתעקם בכל פעם ומעורר זְוָעה. אז תתהפך גם הכרת אנוש על צדה. אָפס הַמֵץ. בני אליל־נדח אנו.

לה

יֶרח שלם התהפכה מרים על משכבה, כי חלתה. נתנו את מטתה בחדר בו חודר השמש בכל בֹּקר ורָוַח להּ. מביאים לה מרק חם, גם חָלב רותח. מדי פעם בפעם יבוא גם הרופא קוֹך לבַקרה, ממַשש את דפקה וגם מדבר על לבה. ובלכתו — רֵיק החדר; תועה היא בישימון העולם, אין אֹמֶר ואין הֶגה. מי היה זה, שדחה אותה אל המים? מי הוציאה? ומי־זה ירַפא אותה? דודה השגיח עליה ויהי לה למָגן ולמחסה, ועתה נדד גם הוא למרחוק. אם תקרא אותו עתה, לא יבוא מן החדר השני ולא יתקרב אליה. את דבר־המות לא תבין. נפש יושבת בנפש, נרכבת נפש בנפש;

התעלפה מפחד, בגדיה רטבו, וישאוה הביתה. כשמוע יחיאל מרחוק את אשר קרה, אחזהו השבץ ולא קם עוד לתחיה ותהי תאניה ואניה בבית.

ממחרת־היום הובל לקברות ברוב עם. נסתם הגולל על איש נודע־בקהל, שגם לא הניח כמותו. נתרוקן הבית בו שָכנה נשמה דובבת. נשארו היושבים בו שוב יתומים ועזובים.

לז

שלשה ימים ושלשה לילות רץ בטלון במשעולים ובדרכים, גם חצה שדות־חטים, לן ביער עבֹת, לא אכל ולא שתה. בצקו רגליו, שערות ראשו מלאו אבק, ועיניו היו אדומות מעֹצר רעה ויגון. נתפרקה הנשמה, הלב מתקוטט עם הרוח, והעולם מחוץ נקרע לגזרים. איה זאבי־ערבות? איה הכפירים לאכלוֹ חי? אבל לו אין עצם ואין בשר.

מה קרה? מה עשה? הוא רץ והכל רודף אחריו. הוא פונה לימין ומתנגף, לשמאל ונדחה. מבני קַין הוא. הוא קרא שוב את ראשית הביבליה וספרי־המלכים רוסית. נפתחות דלתות הספר וקול אומר: רצחת ולא ירשת, ארורה האדמה בעבורך, ארורים מימי הנחל. ארורים הם בני־החיים ובני־המות.

התקדרו שמים בעבים. זחל בטלון לתוך מערה חצובה בהר־אבן, שנעזבה זה ימים רבים משומר. נשתטח על חציר יבש ויצא דם מחטמו, יצא ונזל בלי־הרף. והוא לא קנח במטפחת, לא עצר בו ויאמר: תצא רוחי ואשאר מונח כפגר מובס. הוא התהפך על מקומו וכָבש פניו בחציר. חשכו כל אפסי תבל. תרדמה כבדה נפלה עליו ויישן בתוך קלח־הדם שעות רבות. אבנים מתגלגלות ממעלה למטה, בכל־פעם יוצא ברק ומאיר לרגע את החושך ונבלע גם הוא בערפלי־נצח.

הוא קם בבֹקר השכם, שערות ראשו היו פרועות. העולם יכסה פנים, נבוך הוא לא כתמול שלשום. בטלון הולך שֶפי במעגל צר; עיניו מושפלות למטה, אין קורא לו, רובצת השתיקה בכל־עֵבר. אבל איזה דבר מנסר בנפשו, מחנק בגרונו; הוא רועד בכל גופו. לפתע־פתאום החל לבכות ובכי עז התפרץ ממנו. מתפתל הלב, צועקת הנשמה הדלה והמדוכאה; ואין

ממנה? הוא ארב לה הרחק מן הבית, שם מצאה מפלט; ולה רק בַּקשה אחת: ,הניחני, רב הדבר ממני'. היא צועדת לאטה; והוא הולך לצדה. הוא מִהר להתקרב אליה ולגַלות לה את לבו. עליו היה להמתין עוד ירחים ושבועות, עדי ימצא קן בלבבה ועד אשר תבין לרוחו. הוא חפץ לבקש סליחה ממנה; תשכח את אשר דִּבֵּר הפעם באזניה וִיהי הכל כלא־היה. הוא ישוב לשיח עמה בדברי־מדע ובהנהגת־החברה אחרי השיעור עם תלמידו ויוסיף להנות מחִנה ולשאת חזיונה בנפשו. ימים ושנים היה עושה כך, עד זִקנה ושֵׂיבה — ולנערה סמל־עולמים. מי דחף אותו לכאן? מי לקח אותו בציצית־ראשו והביאהו לים סוער? מי פָּרץ בראשונה גדרו של העולם? מתמוגג הלב, משתערת הנפש ומתהוללים כל האברים ומשתגעים כל האברים. הוא לא יתן אותה לחזור. הוא ישליך אותה המימה בצעדם על הגשר ויקפוץ אחריה. קרים חבלי־מות, שממון נורא בבדידות. אין חֵרות עוד, כי־אם הכרח, הכרח וכליון.

,לֵךְ מאתי, — התחננה אליו מרים, כי נבהלה שִׁבעתים. — הניחני לבדי ואשוב'. אבל המורה המתרגש יחצה בידו את הדרך לפניה. הוא מתנחם על כל אשר עשה ודִבּר. מאֻשר היה, לוּ היה נשאר בחדרו ולא נפגש עם משאת־נפשו בשעה זו ולא פתח לפניה את לבבו. אבל הוא הן עשה מה־שעשה ואין חנינה גם לו. הוא אבד כל מה שהיה לו, רגליו מעדו ואין מֵקים אותו. מאֻשר היה, לוּ תהומות יכסוהו והכל יחרב ויחשך. הוא עומד רגע אובד־עצות מבלי־נוע. הוא מבקש להוציא עוד מלה אחת מפיו, ולשונו אין אתו.

הוא אבד את דעתו על־ידי נערה נעימה לפנות־ערב ואור גֵּו שָׁם בו שַׁמּוֹת, והוא הולך קודר ושחוח בלַחץ־הנפש מאין כמוהו. שָׁניו נשרו וקולו נשתנה. בעלת־ביתו, שאֶצלָהּ יגור זה כשנה ומחצה, לא הכירתו וקראה לקראתו: ,הוי אֵל ובנו'.

בטלון לא נשתגע, אבל בנפש נתונה כמו במלקחַים הלך ושב עם מרים לבית־מלונה ודומיה ביניהם, אין דובר דבר. הם באו על הגשר המוביל לבית־הריחים. הערב מקיף את העולם. והנה מעדו רגלי הנערה ותפול המימה. והוא, שיש אומרים כי גם דחף אותה, לא מִהר אחריה להצילה, כי־אם נשמט וכמו ברח לנפשו; והוא לא מוג־לב היה מעולם. מה היה לו?

ותצעק מרים. מהרו העובדים בבית־הריחים, משוה מן המים, והיא

לה

מרים הרימה את ראשה והנה בטלון עומד לפניה. התחלחלה הנערה ותקם והוא הושיט לה את ידו ולא גרע עיניו ממנה. בידה החיים והמות עתה והוא גרש מעולם עובר ומבקש הוא חנינה וחסד. ממזרח וממערב, מצפון ומים ארחות עקלקלות וצורי־מכשול ואוי לו לבר־נש כי יאכל את נפשו מרעב ומיגון, ולפניך שושנת־עדן, נשמה דובבת בגוית בת־אלים. חי האלהים, כי אין כנערה זו במלא העולם, והיא עתה במסבך וברשותך.

היא הולכת בחברתו בלי־חפץ והוא שופך שיחו לפניה, לה פלל כל הימים והיא חלום נפשו ורוחו. הוא יְסַדֵּר לו חייו מחָדש, לו דרכים ונתיבות במדע. הוא ישתלם בשפת־קדם ובידיעת החברה והנפש; הוא ילך לחוץ־לארץ, אם תלך עמו, ושם אויר רחב, חופש והשכל. חֵטא גדול יהיה, אם תדחה אותו ותמאן להיות חבֶרתו בחיים. הוא מדַבֵּר בלי־הרף ורוחו הומה. הוא משַלב זרועו בזרוע העלמה הנפחדה, והיא מבקשת ממנו, כי יַנח לה. עוד רגע והוא יפול על צוארה ויהדק פיו לפיה, אבל איזה דבר עוצר אותו מֵעשות זאת. לו הרגש, כי תועה הוא, כי הקדים להִוָּלד דור אחד או כי אֵחר לבוא. הוא אוחז בשתי ידיה ומבקש לחדור אל נפשה. הוא מבקש ומתחנן אליה בכל שטף־הדבור ועוז־הרוח והיא שותקת ואינה עונה דבר. דומיה מסביב. לו היה סכין בידו, כי־אז היה קורע את לבו. אם יקום עליה ויחנוק אותה, מי יתבע את דמה מידו? מתפשט העולם לכל־עֵבר, והוא יחיד והיא יחידה והנה תהום ואין גשר.

לא! הוא לא ירף ממנה. או ישובו שניהם העירה יחד או לא ישובו. מרים מבקשת ממנו, שילַוה אותה לבית קרובה, למען לא תאַחֵר לבוא. ובלבבו צעקה והיא אינה שומעת. „מרים, — הוא קורא בהתרגשות, — אַל־נא תניחיני לבדי, ועל־כן באתי הלום לראותך ולפתוח המית־נפשי לפניך. נשַלב את חיינו יחד או נפוצץ את חיינו. אין מפלט בעולם בלעדיך, וגם את תחרבי, תחרבי״.

לו

מרים לא ענתה לו דבר. היא חרדה בכל גֵוה, וכל דבור שיצא מפיו היה לה עתה כמו מהלֻמות. בידה אין תשועה גם לו ולה. מה יחפוץ

לד

אי־מנוחה, שלא ידעה עוד כמוה, אָחזה את מרים. היא רואה נתיב לתעלומות החיים ועוד הכל סגור בה. הנה הכל נארג לפניה ושוב מתחלק. לבה נמשך אחרי שיחות המורה ואחרי דברי מחקריו; אבל היא חוזרת בכל פעם אחור, ירֵאה היא מפניו והולכת לקראתו או מַמתנת לו. כוכבים בעולם, חלונות לתבל ופֶה לאדם ואזן לַשֵׁני להקשיב לו. אוחז לב בלב ונשמט הלב או הולך ונסגר. קֶשור ופירוד בַּכֹּל. הרי שבטים ועמים, מחנות וחברות, משפחות ובתים והרי בדידות. הולך היום ויורד ונבלע בַּלַּיל, והליל גם הוא נשמט מפני הבֹּקר. אין קבע בעולם, כי־אם חִלוף.

לשוא תתיגע מרים להרכִּין נפשה לנפש המורה, להיות לו לחבֵרה גם היא. מה לה בעולם ומי לה? זכרון הוריה כמעט נִתק ממנה וגם בבית קרובה בחונירד לא תשב לנצח. איך תמצא את לחמה? ואיזו מטרה תציב לה בחלד? כבר לקחה אזנה שמץ משאלת־הרכוש־והעבודה ומדברי הכלכלה והחֵרות. מושלים עריצים להרע לבני־אדם אחרים. גובר העשיר על העני וגם שכיר־יום לא יבוא על שכרו. היא כבר שמעה את הַשֵּׁמות לַסַּל ופרודון, גם על־דבר ס"ט־סימון קראה בספר ועל־דבר רוסו. הכפירה בערך התרבות כלה נוראה בעיניה; — ולאידך גיסא, מבינה היא את ערך הטבע. חיי בני־האכרים הלא עולים על חיי העירונים. הרי תום ופשטות והרי מעשי ידי־אדם.

לא! היא לא תפשׂט עֶדיה מעליה, היא לא תשליך חשבון ודעת אחרי גֵוה, לא תכפור בהכרה ובהתבוננות. היא גמרה אֹמר להתוַכּח עם בַּטלון ולהכריחו, שיגַלה לה את הסוד האחרון ויחשׂף לפניה את צפונות־עולם. מה שאין לאֵל ידה היא — יש בכֹחו להראות לה. דבוריו הלא ברורים הם; אולם כשיפרד ממנה ותהפוך בהם — אינם ברורים עוד . . .

פעם אחז בידה, בשיחתו עמה, ותרעד והיא לא ידעה מה לה. הוא מברר לה נתיבות־עולם והוא מבקש ממנה גם קִרבת נפשה. כדברים האלה גם קראה בספורים והנה עומד איש לפניך ומראהו לא נעים ולשונו אתו.

בערב ההוא יצאה לטייל הרחק מבית־הריחים וחִפְּשָׂה בנפשה וברוחה פתרון לכל־אלה. היא ישבה על עץ כרות לנוח והביטה לראשי מנעליה.

מחזיר פניך לאחור והנה מדבַּר־שממה· החזקת בזרועותיך משאת־נפשך ונלחץ חזה לחזה ומְדַבּק לב ללב – ולפתע־פתאום והנה אתה גֵּדֵם, גֵּדֵם אתה, ומימין ומשמאל, ממעל ומתחת רק ריקות באויר· סִלק אלהים את שכינתו מן הטבע ולפתע־פתאום והנה שוב אור מאיר· אור יוצא מבין חרכי העולם ונאחז בך ומתחולל בנשמתך ומרעיש את נשמתך· הולך אתה בצדי דרכים, דממה מסביב, שותקים השמים, שותקת הארץ; וכי יִפָּתח תהום לרגליך, תפול ותרד שחת, ואין מי זוכר אותך, אין מי שואל לשמך ואף אין יודע שנמחֵיתָ משדה־החיים, וכי ממספר אלפי־רבבה נלקחה אות אחת· והנה קול קורא לך, גם לך· שַׁעל ממך מישור אין־סוף, נמלטת מן התהום·

נפגש בטלון עם מרים פעם אחרי פעם בבואו אל השיעור ובלכתו מהבית· הוא דבר עמה, שָׂח עמה· היא שואלת והוא משיב· הוא שואל והיא אינה משיבה· בעיני־תמהון היא מסתכלת באיש המשכיל, שלו נצפנו דרכים ויודע לברר דעות· דברי מחשבה שהנך שואב מעלֵי ספר אינם מכריעים כאלה היוצאים מהפה· והמורה הזה מביע כל דבר על אפניו· הוא מתחיל לבאר מן הצד, מעלה במזלגו עיון פרטי או איזה מאורע תולדתי, ותיכף יתחיל לכייל לו שיטה ומעמיד יסודות· אנית־שיט שלו לא תתהפך בכל פעם· בלכתו עוד תחשוב על־אודותיו·

מתרומם הלב ומשתאה הלב· אין חֵקר לבני־אדם ואין תִּכלה לאשר להם ולאשר לא־להם· מאיר העולם ומתקרב, הברכה לא ממך, כי־אם מאחר היא באה· איסַק בטלון אוהב את מרים· זה ברור לו והוא גם מאמין בזה· נפשו מתרגשת מֵרום חִנה ולעתים מרגיש גם איזה דוחק· היא ראויה לו, היא נוצרה בעדו; והוא מחַבֵּב רפרוף עיניה, מחַבֵּב את סמל פניה ותנועותיה; כל קֶמֶט בבגדיה הוא לו הֵד שירי· כי תצעד ברגליה גם האדמה חיה· והוא אינו שלה, אינו יכול להיות שלה· לה שיח ושיג עמו· הוא בחונירד· הוא איש־דעות, אבל מֶרחק ביניהם· לוּ יבוא וישתטח לפניה, אז לא תחפוץ בו; ולוּ ירחיק נדוד ולא תוסיף לראותו, גם אז שממון מסביבה·

אתם לא תדעו נפש נערה· ובַטלון ידע, ידע עד לשכרון־נפש ועד לדכאון־נפש·

שיש גבול גם להתפתחות· פעם הולך הַשֵּׂכל הלוך ושטוף ופעם הוא חוזר על צִירו כגלגל· האם חוקי הנפש הם כחוקי הטבע או פנים שונים להם? כמדומה לו, שיש חוטים נמשכים מקדרת המוח לפתחי הלב, בן־אדם הוא חי ומרגיש וגם לשאר בעלי־חיים יש הרגשות ונטיות· מכיר שור אבוסו· כלב את אדוניו· החתול הוא חית־טרף, והוא גם ידע חבה לבית בו ישכון·

הנך קורא בספר ואותו כָּתב בן־אדם, והוא יורך וילמדך בינה· אתה סוגרו ופותחו ואתה שואב רעיון אחר רעיון; זה נשכח ממך ואת זה תזכור· לוחץ אתה את יד חברך ואתה טפל לו· בטלון אינו מאמין באדם, אבל מאמין הוא ברוך אשה· זו מציאות אחרת· אַשרי מי שמצא קשר האהבה, ואוי לו למי שישאר ערירי בחיים· הוא יעלה עָל· חי האלהים, שבידו לרכש לו השכלה גבוהה· הוא צריך רק עֵזר ותמיכה בנפש, שנַים שהם אחד לא מספר זוגי הם· הוא לא ינוח ולא ישקוט, עדי ישיג מטרתו· חונירד וכל המונה בכף האחת והוא מושך בכף השנית· — —

ישב בטלון בחדרו הקטן לעת־ערב, הסתכל ברחוב הריק ולבו עליו כאבן· הוא קם מעל הספסל, סגר את הספר הפתוח על השלחן, שִׁוה את הַמִּכסה והתחיל מונה את ימי החודש· בדידות נוראה אחזתו· הוא אמר לשום כובעו על ראשו ולצאת החוצה, ולא היה לו העוז להניע את גֵּוֹו· הוא שכח את אשר לפניו ואת אשר לאחריו· נתפלגה נשמתו; ולוֹ הרגש כמו אוחז הוא דבר בידו, כמו יונה הומיה ממעל לַתִּקרה וכאלו בנוֹ עליו מצ׳דה· לו עצי־גפרית באמתחתו, והוא יודע, כי אם יצית את האחד, יהיה אור ויבוא גם שביב־תקוה בקרבו; אבל גם זאת הוא יודע, שמאֵש יֵצא דם וזה מוסיף כוִיה על כוִיה·

פתאום באה רוח בו, התחיל לסובב את השלחן וגם להכות בידו על השלחן; רקדה צילוחית של מים שעמדה עליו, רקד גם הבקבוק·

לג

בטלון השיג את מאַויי־לבו· הוא החל להורות את גדליה נכד איכנשטין שפת רוסיה, וכה צעד על מפתן הבית, שם אור מסתתר וזורח· העולם הוא חציוֹ מעוטף וחציוֹ עָרום· הנך שואב בכלי מים חיים מן הבאר והנך

לַכְּרוּב שעל פני הכפֹּרת סמל נערה··· מעולם לא היה יחיאל סוחר ולא עָבד את הממון ולא התעמל בחיים ולא בִקש גם קרבת אלהיו· יוצאת מהנשמה הגלויה נשמה אחרת, ובה נפש ובנפש רוח; והיא פותחת את הלב, פותחת את כל החושים וגם מערבבת את החושים·

מבלי דַבֵּר דָבר נסוג אחור, כי התחלחל···

לב

שלשה ימי־גשמים היו לעיר חונירד, אשר כמוהם לא ראתה מיום הִוָּסדה, התקדרו שמים בעבים שחורים, הצטמצם האופק והוא מלא ריח של אבק־שרפה· ברקים קורעים את כתלי הקדרה השחורה ומפיצים אור משונה ורעם אחרי רעם נשמע מכל־עֵבר ומרעיש כל־אזן· נפתחו הארֻבּות וגשם שוטף החל לרדת ולקלח ממרומים ודָקר כחודי מחטים· לא גשמי־ברכה היו, כי־אם גשמים של זעם ושל משטמת־עולם· תבל לא תנוח, תתקוטט עם עצמה ותשפוך כעסה על כל יושביה מאדם ועד בהמה·

המורה איסַק בטלון שכב על מרבד ישן והתכסה באדרת־חורף, כי קר לו· התרוקן מוחו מכל דעות ומחשבות ורק דבר אחד נאחז בנשמתו: מי יודע, אם יראה עוד בחייו את העלמה הפלאית, שראה בבית־העלמין, ואם לא מָחָה תִמָּחה גם היא בשטף המים? היבשה היא רק כאִי בים, וממעל לה נאדות נפתחים·

אין לאלהים חוש־המשוש, הוא רק כצנור ארוך בולע את האפס ומוציאו גלמים גלמים· דבר עיוני כזה קרא פעם בספר, מוּבָאו מארץ גרמניה הכבירה· והוא מתיָרא מפני עיונים כאלה· — הבדל גדול הוא, אם מלֻבש אתה או הנך עומד ערום· הוא מתנער וקם מעל המרבד, מעביר ידו על שערות ראשו ואומר לעצמו: לַכֹּל קֵץ וסוף· עוד מאיר השמש· הוא מוצא חִזוק בעמדו על רגליו· לוּ הרגש כמו נושא הוא את כל הבית על שכמו ולא יחוש כל משא· הוא ימצא אשר יבַקש; נתברר לו דבר חדש· — — —

איסַק בטלון מצא לו מִפלט בעניני־מדע· לארבעת עֶברי העולם שוכנים עמים ושבטים, מהם נמוכים בהשכלה ומהם נאורים, ההשכלה והדעת הן רק חלקת הנאורים; ולאידך, היו עמים נאורים ואינם עוד· חושש הוא,

פגשה אותו עתה, כי־אז קראה אותו לטייל אִתה והיתה שָׂחה עמו. עַם היהודים מתפורר והרוסים הם חלוצי המחנה. היא ירדה אל הגיא, צעדה על הגשר והסתכלה באשדות המים. מכה גל לגל בשטף ובעוז. פֶּה לַטבע וכֹה עצור. מי משרת את מי? מי יְצַוה ומי יפקוד ומי מושל? שפחה אחת עומדת ברגליה היחפות במים, כובסת לבָנים ומכה גם היא את הכתנות בצור פעם אחר פעם. זו לא תחשב כלל ולה נפש ורוח ועינים מפיקות. אחוה בין האדם ובין הטבע, ולה מושכלות ומחשבות. גם היא אינה יודעת את הדרך בה תלך, אם גם יש מתן בעולם ותשלומים ופדות. לבכות חפצה עתה והיא אין־אונים.

לא

ערב יום־קיץ. יחיאל איכנשטין ישב על המעלות לפני ביתו שקוע במחשבותיו. איש נִתק מעולם־המסחר באפס־מעשה חי מחוץ לאהלי הצבור ונשכח ארחו מהם ... אם לא נשקע אדם בחומר, יתעורר הרוח, ובחדול שאון־היום, ישית הערב. קול מלך־הנחל מרחוק יִשָּׁמע, מקרקרות הצפרדעים ופותחות את לב האדם בנכאיהן. איכנשטין נזכר ברעיתו, שהלכה מארץ מטה למשכן־נצח; הוא נזכר ביד ה', שמרימה ומשפילה; נזכר בהרבה דברים, שראה בימי־הבלו; והוא בוחן ובודק את עבָרו. מה־שהיה נשאר תקוע לכאורה, אבל ההוֶה מתרוקן בכל־פעם, ואשר יבוא למחר אף הוא גוֹעַ. הנך עומד בין הרבים ואתה נארג עמהם; הנך עוזב אותם וגם הם עזבוך. גדול הרַע, הוא אוכל ואינו נאכל, ומעט הוא הטוב. אין מדה כנגד מדה, אין משקל והערכה; ואף־על־פי־כן יש השגחת מרומים ויש שכר ועֹנש. מקדים אתה לחטא והנך שָׁב בתשובה. הנה יושב בסתר עליון ואתה מחפשו ואתה מוצאו ושוב הנך נשמט מן הדרך. עני חשוב כמת והֶעָשיר ירבה דאגה, צדיק נעכר ורשע ישגא. לו היה יחיאל שליח־צבור, כי־אז היה מתפלל בקול רם והיה מתחטא לפני המקום והיה צועק ובוכה לפני אֵל־תעלומות.

הוא בא אל חדר־האֹכל, שהוא גם מקום־משכב למרים, להעמיד נֵר על השלחן וַיַּרא אותה יושבת עגומה, חוט מָשזר משי מְקַשֵׁר את שערותיה, פניה כירֵח. נרעש מהודה צָעד בפיק־ברכים, הוא ככֹהן שנכנס להיכל והנה

להרמס ברגליו· בנפשה של מרים מתרוצצים רעיונות ורגשות· יש חלום גם ביום· הנך מרימה את המסך ושם כתָב חָרות לא תדעי לקרֹא אותו· עולה הרצון ויורד והוא אך בן־געגועים הוא· מימיך לא הקשבת כמוהו ולא האזנת כמו־עתה· אין איש לשיח עמו· חוזרת את אחור ושָם סגור העולם· תרנגולות מנקרות בחצר, בר־אַוּז לבן עומד מן הצד· עיפה מרים ויגעת־נפש·

היא שבה אל הבית· במסדרון נפגשה עם גדליה והוא התפלא למראיה· הוא יושב עמה שתי פעמים ביום אל הלחם ובכל־פעם חידה היא לו· לידיה מין זַכּוּת מחרדת את הנפש, במסִבָּה הכל כשרגא בימּמא·

ל

האיר הבֹּקר, מחה השמש כל סימני אבלות בעולם והשתפך במלא זהרו לכל אפסים· שומרים הגלגלים את רכושם מיום ליום ומכלכלים ארחותם; ויש שפותחים את אוצרות שַׁדַּי הלוך ופתֹח, הלוך והענק, הלוך ונתֹן, ואנו בעלי גויה ותכלית, אם גם בני־דמות· לא אָחוּד חידות·

למרים צר היה המקום לשבת בחדר· היא שָׂמה על ראשה מטפחת לבנה רכה ותצא לחוץ· אין לה צורך מיוחד ואין הטיה בנפש, הולך הרחוב ונמשך לימין ולשמאל, בית עומד בשורה, ורחוק ממנה לדעת את המטרה בַּכֹּל· לה תשוקה עזה לדַבֵּר ולשוחח עם איש־מדע על־אודות נתיבות־חלד ועל־דבר מסתרי־הנפש·

הלא חבלים נפלו לאדם ויש פתרון לכל שאלה· מי יפתח לה סגור המעשים? אַיה תמצא את המפתח לַתּורות ולגבולות? מרגשת היא את קלות מהלכה ותבִין־נפשה מתרומם בכל פעם· חתול מנוקד קפץ לפניה על דרכה והיא מרחמת את החי· היא תִלמד תולדות הטבע ותתור אחרי יצורי־שדי· יש מדה אחת ותכונות שונות, יש דוחק ורוחב ויש חפץ ורצון· נזכרת היא באביה, אף באמה, והם אינם כאן· מה תגיד להם, כי תִפָּגש אִתּם? ומה תאמר לקרובה, כי יעלה בה רוח להרחיק שוב נדוד? לה תשוקה בלי גִשּׁוּם· לה חלק חלק בלי כלל מְאַחֵז· לפניה מבוא — וכי תכּנס בו הנה שוב מבוא· תמונת ירוחם המשכיל היה בה במקצת· לו

על צדו והוא לח מבפנים ומעֻפר מחוץ ולעתים מתקנא הוא בַפֶּרח. ויהי היום והשמש לוהט וגלגליו מנסרים ברקיע, נקדח הפרח וייבש והגרעין התעַבּה, נתבקע ונתפצל, הכה שורש ויצא ממנו אילן זקוף ומעטהו ירוק; אבל בקרבו מרמה – חָלול הוא מן הקצה אל הקצה ויד ארוכה של אדם ממשמשת בו וחורתת בין שלדיו בצפורן. מזַמר האילן בקול־נַחר; על אדמת מישור תתרומם גבעה; גֹבה לנמלים, כנפים ליתושים, אין ריב, כי־אם אחוה; אין לשונות שונות, כי־אם שָׂפָה אחת – וגם זוהי מלכות־חושך. אין אלהים, כי־אם שטן; הוא חציו זכר וחציו נקבה, והוא אוכל פרחים ומקיא פרחים; הכל לו למשחק, הוא אכזרי כיענה.

ככל־אלה קראתי בספר לאור הנר. נתנמנמתי ואיקץ.

כט

על כנפי הדמיון דאתה נשמת מרים והיא גם נלחצה אל הקיר. ארוך היום וארוך הליל ולשניהם תחלה וסוף. יש דעות ומחשבות רבות, יש כּחות מניעים, יש דרכים לטבע וארחות למוסר. לא יחידה אַתּ. לא למדתּ אף כטִפה מן הים ממה שיש ללמוד ולדעת; לא השגתּ את עניני־החברה ולא נפתח לך פתח לתאי־הנפש. יהודים ונוצרים חיים במסבה אחת, לאלה אלהים בכתב ולאלה אלהים בדמות. אלה מתפללים בדִבּור־פה ואלה משתחוים ועושים את סימן הצלב. עַם הרוסים הוא עַם אמונת־אמן, ועַם היהודים שומר מנהגים. למי תכרות ברית? למי תקדיש חייה? למי היא שייכת? שאלה גוררת שאלה, מחשבה נסחבה אחרי מחשבה, והכל לא ברור לה ולא התחזק בקרבה. אין לה חלק בנחלה הגדולה, עוד אין לה אחוזה. אנה תלך? באיזה מקום תחַפש את האור? געגועי־נפשה של מרים, לדעת ולהשכל, עלו למעלה־ראש; על מצחה שכנה עננה תמיד, וזו הוסיפה לה לִוית־חן, לתומת־יפיה לא היה עֲרך.

היא עמדה על שער חצר בית־מלונה והסתכלה לַמִּגרש הרחב והפנוי. אחד מפקידי־הצבא רכב על סוס אמיץ ושני אנשי־חיל רוכבים מאחריו כצל ההולך אחרי האילן. לַמְצַוה נשמה תקיפה ולנשמעים אין נשמה כמו זו. הנשר יגביה שיאו בשמי־מרומים, ועל הזוחלים על־גבי קרקע גם

הבטחות הנביאים והחוזים; עושה אלהים את תורתו פלסתר. התנמנם אותו חסיד וַיַרא גם הוא עשן־מערכה מתַמר ועולה, ויבֵּט כה וכה והנה אין מזבח ואין קרבן. בקש לקפוץ לתוך הענן והנה נפתחה תהום לרגליו.

ואני גם־אני בעסקי במלאכתי רוחי בי סוער, חרב לה׳ על בני שבטי ואין מידו מציל. אין רגלים לכסא עוד; ,נבוכה השכינה ובושה׳. — אבנים על שכמי, הלב מתפוצץ ואני מעתיק נושנות.

כח

אסַפר לכם מעשה בתנין שקראתי בספר ישן.

היה תנין אחד גדול בים ולו רק עין אחת במצחו. ששה ירחים היה צף ממזרח לפאתי מערב וששה ירחים היה חוזר ממערב למזרח, ולו אין בת־זוג ואף לא שבט קרוב. את כל אשר יפגש על ארחו הוא בולע אל קרבו. מיץ אָדום יוצא מנחיריו ומרתיח את המים במצֻולה; כשמכשכש בזנבו, יעלו אחריו גלים כהרים. פעם התנמנם בין קיץ לחֹרף, ויגיע ליבשה. נלחץ ראשו בין שני סלעים וייקץ אחרי ירחי־שביתה והנה אֹפל במלא היקום. צרורות קטנים נופלים אל פיו וחותכים את לשונו. יצא דג אחד מגַבּו ואחד מבטנו ויחלו לפזז ולהתרקע עליו ולסובבהו מכל־עֵבר. נִער בזנבו והנה התארך אלף מונים מאשר היה; הוא מקיף את כל גדות הים והולך ומשתלשל בלי־תכלה ובלי־סוף. חפץ התנין לשמוט את ראשו והנה נשתרבבו גם שִניו והלכו ונקשרו בהררי־מגור ובכל אילני יערות. נתערבו עליונים בתחתונים, שורש בענפים, היה כל סַנפיר למגוֹרת הטבע, כל קשקשת כסתה פני כוכב. ותנהם הבריאה מחרדת התשוקה ולא בא אור עד־היום.

ואסַפר לכם שוב מעשה בפרח וגרעין, שקראתי עוד בספר אחד.

היה פרח בשדה, נוצץ מבין עשבים, והוא מאדים פניו מאור השמש ומבַקש חנינה מאלהי השמש. קופצים החגבים סביבו. יתושים ונמלים נלחמים. מתקבצים איש על דגלו ואיש למטהו, והעולם משיח עם היוצר ומשַחק עם היוצר. בא הליל והביא את קרבנו מבעד לפרֹכת ובא הבֹקר אחריו, תוקעים ומריעים לתפלת־שחרית. והנה על־יד הפרח גרעין שוכב

ספר אחד־עשר

כז

מעשה בנזירי ארץ רחוקה, מבני שבטי העברים, שנדרו נדרים לבית־האלהים אשר בהר הבית וילכו ימים רבים בארץ המדבר, בתקותם להגיע אל עיר הכהנים ולהקריב על מזבח־שדי. הגיעו לצופים ויראו תימרת עשן עולה מרחוק, חשבו שעשן המערכה הוא. בא המגיד ואמר: נשרף בית־המקדש, נהרגו כל בני־הלוים ועיר הסופרים חרבה, לא נשאר בה כל יסוד; אף הם קרעו בגדיהם והתחילו להתפלש בעפר.

כמקרה הזה קרה גם אותי. אני יושב על האבנים להציב זכרון לבני־דורי, לתאר בשרד את חיי העירות שבהן גֻדלתי. רבות מחשבות עמדי, רגשי־נֹער עולים בי, לבי מלא פרצופים שונים, מאורעות ומעשים, נפשות פורחות, צללי מסכת־החיים וגם ארגי־קדומים. בן אנכי לבני־הגולה ומכוס עתיקה שתיתי גם שתיתי. והנה בא הכורת על כל העירות האלה, בא על החיים ועל הספרים ההם; ימי חורבן גמור באו על כל המקומות, שבהם עלו תקוותי ונצני שירתי גם־יחד. עיר־מולדתי היתה לנדה, יד צר היתה בכל מחמדי. בלע אֶל־נתיבות כל מטעי עם ולא חמל, אף בנפש מוריו עשה שַׁמות. — נהפך לאֵבל כנורי, רוחי הומה, היגון אוכל מנפש עד בשר, רק קינה אדע, ואיך אסַפר מעשה נערה, מעשים בכל־יום, בני שירת־היום. עלים קצרים נשארו אצלי, ואני אוציאם לפני הקורא בסירוגין והיו לשארית.

בעיר התחתונה, בעת עזֹב עזבתיה ולא הוספתי לראותה, חי איש אחד שנקרא רבי שלמה הזקן והתיחס לגזע אחד מקְדושי נמירוב, שנהרגו על קדוש־השם בשנת ת״ח. הזקן הזה היה צם בכל יום עשרים לסיון מערב לערב והיה חוזר על הקינות והזכרונות מימים הרעים, שלא חדלו, ומתמוגג בדמעות על אשר לא ירחם אביר־יעקב שארית עמו ויעזבם בכל־פעם ביד צר לכלותם. איה שומר־ישראל? היה שואל וחוזר ושואל. לא נתקַימו

לא נשכים· הנך אומר לַטַפֵּס, ועומד אתה במישור· כמו נְחֻשְׁתַּיִם ברגליך והם אינם אלא ענפי־עץ· בקשת ומצאת על לבך אבן· מי שיאמר, שיש מכריה ושיש בחירה, נחלת שניהם כזב·

בימים שלשה ארס בן האלמנה את בת החזן, ואמו חציה שמחה, חציה נרעשה· אשה פשוטה היתה וידעה, כי הכל רק מעשה־אלהים הוא; אבל לא פללה, כי ימהר הדבר כל־כך לבוא ושֶׁעַיִן בעין תראה את כלת בנה, שֶׁמֵּעַתָּה היא לה לבת· לא עבר חֹדש ימים וכבר חגגו את חג החתונה, בלי הכנות רבות וגם בלי קרואים רבים, כראוי לחזן בעֵדה· לא ראו העומדים מסביב לכלונסות־החופה את ענני בֹקר ואת ענני ערב, גם החתן גם הכלה נבוכים היו בלבם· כעבור ששה ירחים ילדה האשה הצעירה בן ותקש בלדתה ותמת·

היה איש אחד מבני החשובים, שלא נמצאה עַולה בו וכל דרכיו ביושר, ולו אשה תמה אף נעימה וחביבה על כל בני הסביבה, ויחי הזוג הזה באחוה ורעות, מפתם נתנו לדל וכל הצועד על פתח־ביתם רק אָצל להם ברכה· ויהי היום ותעל האשה על הספסל לתקוע מסמר בקיר לתלות עליו תמונה, ותמעַדנה רגליה ותפול וַתַּךְ בראשה על כלי אחד שעמד על הקרקע וַיִּפָּצַע· עלתה צרבת בפצע· בא רופא לחבש אותו פצע ושִׂחת מעשהו· אחזה אש־הקדחת בגופה ותֵּאָכל ותוצא את רוחה כעבור שלשת ימים· לקח האיש עצם כשעורה מהַמֵּתה וישם אותה באמתחתו· והיה חוזר עמה מעיר לעיר וממסִבָּה למסִבָּה והיה קורא ואומר: לית דִין ולית דַיין· אם שוכן אלהים בשמים, רק עָוֶל מעשהו ולא יצדק· הלא הוא ממית בלי עון, מפריד בין הדבקים· הוא משפיל ומוריד ישרים וגם את עין השמש יסַמא· למה תשַׁבחוהו? ולמה תהללוהו ותכתירוהו? אין דרך לו ואין שיטה· ימינו נותנת ושמאלו לוקחת· הוא גוזל מזרועותיך את אהובת־נפשך; הוא מרצץ את חיי בניך או בתך שהוֹלדת· אתה נוטע גן והוא עוקרהו, את אדמתך תשַׂדד והוא לא יוריד את הגשם· רק שקר במרומים, משפח תחת משפט, ומצוים אותנו לעבוד לאלהי־אמת! — כה היה מטיח כלפי־מעלה, ובכל פעם שנזכר בגזלה שגָזלה ממנו ההשגחה העליונה, היה מטיח ראשו בכותל והיה בוכה ומילל ואין איש יכול לנחמו ולדבר על לבו· אף ירוחם דנן התאבל ימים רבים ולא מצא פתרון לכל החזון·

כה

בֹּקר לא־עבות היה· ירוחם התעורר משנתו· הוא שוכב במטתו הצרה בחדר הצר ורק אור כהה חודר אליו בעד החלון· אין לו כֹּח וחֵפֶץ לקום· נכזבו התקוות אחת אחת· בן־אדם נִצְלָב בכל־יום ומשקהו חומץ ולא יין·

תמונות שתי נערות עולות לפניו׳ והוא חושב בזו ובזו· הוא יבין מה לנפש האורחה בבית איכנשטין אשר על־יד בית־הריחים׳ ועוד אינו מבין את רוח אידה׳ שכל־כך הרבה לשיח עמה לפנים וגם ארוגה בלבו עד־היום· אשר היה לך לא יעָקר ואשר בא מחָדש גם־כן ירָאה לעינים· נטית מן הדרך׳ לא תבוא עוד אל העבר השני·

אמו באה החדרה ותגש אל המטה ותשם ידה על ראש בנה הגדול· הן נשאה אותו בחיקה׳ בעצב ילדה אותו וגדלה אותו והוא חלקה· היא חפצה לשאֹל אותו לכמה דברים; והוא מֵאן לשיח עמה ואמר: הניחי לי עתה· הוא קם לארוחת־הצהרים ואכל בלי־חמדה· מחשבות מקוטעות ממלאות את לבו׳ רגשות שונים מעיקים בקרבו· הולך היום ונוסע׳ חיי בני־האדם הולכים וסובבים· מי יודע גם את העתיד הקרוב׳ את הטמון בחיק השעה; מי יודע את אשר מעֵבר לַפֶּתח·

לפנות־ערב רבה על בת החזן צרת־נפשה׳ התעטפה גם כסתה פניה ותשם פעמיה לשפולי העיר׳ מקום מושב האלמנה ובנה· היא דפקה על החלון· ויצא ירוחם ויחרד לקראתה· היא בקשה אותו׳ שילַוה אותה לגן־העיר· כשעה שלמה הלכו שניהם מבלי דַבֵּר דָּבר· אחרי אשר ישבו על ספסל לנוח נפלטו המלים מפי אידה לאמר: „אשֵמה אני״· אגלי דמע נראו בעיניה׳ לב ירוחם נרגש עד־היסוד·

בקושי ובדבורים מקוטעים גלתה לו את אשר עמה; והוא מאזין בחרדת־נפש ולא יאמין שכן קרה ואתא׳ לא יאמין גם שיושב הוא לצדה ושקרובה היא לו· והנה התעורר׳ אחז בידה ויאמר: „הרגעי׳ עמך אני״· ותבך אידה׳ לא יכלה להתאפק·

כו

על משכבו בלילה מדד ירוחם את חייו לארכם ולרחבם· לא ידע את ראשית הנתיב ואחריתו· הולכי־דרכים אנו ומַשא על שכמנו׳ ובאשר נלין

וישם פיו על פיה וישק לה בחָזקה. ואידה לא נשמטה ממנו, לא מחתה בו, אם גם נבהלה מעט. ויקם הַמֵעֵז, התקרב אליה, שָׂם שתי זרועותיו על צוארה ויוסף לנשקה בלי־הרף. והיא עצמה את עיניה ולבה רחב. גבר עומד סמוך לה וברשותו היא. —

כד

נערה גדלה לעינינו מימי־ילדותה עד אשר בשלו ענביה. מתעדן הבשר, הפרח יהיה לפרי ודמדומי־הנֹער מתהוים לחלום־יום ולחלום־ליל. שירת־הגעגועים היא שירת העתיד; אבל הנה לגוף נפש ורוח ולנפש גוף, הם עולים יחד בקָנה וגם מתאבקים יחד. רק יד לוחצת־יד תדע ותרגיש את אשר דופק בחברתה. האהבה היא רום התשוקה, ואינה אלא בת התשוקה. חבור גֵו לגֵו הוא אות וסמל. יש נצח שהוא רגע ויש דבר שאינו חוזר. הרבינו לשאֹל והפתרון עומד מאחרי כתלנו.

אחרי ימי שכרון־אהבים חמק עבר לו חשוקה של אידה; — והיא ידעה את אשר עִמה, חלף עבר נזרה ועצב חרישי התגבר ועלה על פתחי לבה. רשול במהלכה, אין עוז לרוחה; וכי תחשף זרועותיה, היא מסתכלת בהן. חיות הן.

פעם בשִׁבתה לבדה החריד אותה פתאום רעיון לאמר: יכירו בך את אשר עשית ותהי את ובית אביך לבוז. בת שליח־צבור לעֵדה רבה בישראל נטתה מני־דרך. חיל ורעדה אחזוה ופחד מקשה מלא אותה. לפני מי תפתח סגוֹר לבה? מי יגן עליה? על משכבה בלילות חשבה לגורלה ועין בעין ראתה ציר משחית. אין מוצא לחטא ואין מפלט ממעשה.

וכאשר קמה בבֹּקר מהרה לשום את בגדיה עליה, עלתה לעיר־העליונה ותעתה ברחובות הַקְצוניים הזרים לה. הולכים בני־אדם איש לעֲברו, תינוקות יושבים ומשַׂחקים על הקרקע, עגָלה טעונה סחורה עוברת, שואב־המים עובר עם חביתו המטפטפת ונער אחד מוכר עֲגולים מכריז על סחורתו. השמש לא יאיר, מעונן היום. אם לא תשוב לבית־אביה ותֵעלם, יחרדו אחריה. והיא שֶׂה נדחה, אין מרעֶה ואין רועה. כעבור שעות השיגה את נחל העיר, עמדה על החוף והביטה בלי־הרף אל הגלים. לא היה לה העוז לקפוץ אל המים.

לא נשרף, זה התגלגל מיד ליד, עדי בואו אחרי ימים רבים למחיצת המספר. ואני מודה ומתודה, שרבות מחשבות אשר עמי רק מנחלתו הן. על־ידו אף הרחקתי נדודי. — לא שאר־רוחי לי. רק נושא־כלים אני. וירוחם — ירוחם נשאר נבוך ולא מצא מסלה. — — —

כג

נתפרדה החבילה. הקשר הרופף שבין אידה בת החזן ובין ארוסה נחמיה איזנשטין נתק מאליו. במשך הימים נסגר לבבה בעדו לגמרי; והוא גם־הוא חדל לבקרה והיה מראה גלוי, שנוטה הוא אחרי נערה אחרת, לקחתה לו. בעניני חבור ופרוד מגביר הרצון ויש שגם המקרה מניע. מי שאומר, שהכל בתבל רק דבר־האלהים הוא, אינו אלא טועה.

עזובה ישבה אידה בבית־אביה וזכרה את הימים הראשונים, בעת חבורת המשכילים לא נקרעה עוד וירוחם היה הוגה בה בכל דבוריו ומשאיו. הוא לא בגד בה — זאת ידעה למרחוק — ולו קראה אותו לאמר: בקרני־נא ונשיח יחד, כי־אז היה משכים שוב אליה. — ירוחם גם הוא ידע את אשר נעשה עמה. לא פעם ולא שתים חשב להתקרב אליה שוב והיה מצייר לו את שירת־הפגישה עמה; אבל לא הוציא זממו אל הפעל. האשר רחוק ממך רק שעל ורב הוא המרחק. ירוחם יושב משמים וחושב בה, גם היא תחכה לו — ואינו ממהר אליה כאשר עם לבבו. הדבר שבידך אינו בידך, אין חרות ואין בחירה.

אידה כפרה באמון הגברים והיא שחקה לפעמים גם למשבתי הרוח. בשלו ענביה, אמצו זרועותיה — ואין איש מתאבק עמה. מכתירים כתר לנשמה, מאירים כל תאי הנפש — ואין מי שר שירת הגוף, אין מי שומע צעקתו.

בימים ההם שכר לו אביה משורר עוזר אחד, צעיר אמיץ כבן עשרים ושלש ולו חזה רחב וקול חזק והוא רואה את אידה יום יום, והיא גם היא מבטת בו לפרקים. ביום־שבת אחד אחרי סעודת־הצהרים, כאשר הלכו הוריה לנוח בחדרם, ישב המשורר מעבר האחד לשלחן והיא מעבר השני. ויפן כה וכה ואין איש בחדר. מה עשה? הרכין את ראשו אל הנערה

כב

לא ספר חתום מערכת החיים· עין בעין נראה את נפתולי המזל וגם את ארג המקרים· לא שני שבילים בעולם, כי־אם ארחות אין־מספָּר· זה נשמתו שרופה וגוף קיים, וזה כורע תחת משא־הגיונותיו והרת־רוחו· רב יעבוד צעיר ואשר לו הבכורה מתרושש בכל־פעם· אין שוכן בערבות; בחסלת ימי־המעשה נשקע אלהים שוב בים־התֹּהו ומשם ידבר עם נביא וכֹהן· מי שאת האמת יבקש במשאון ימצאנה·

קודר שחוח הלך ירוחם מיום־מות החבר הפלאי נחום שרוני· אין לדעת מזמות עוד ונתיבות עַמו מי ידע? חוזי־יה הרחיקו נדוד ונחלת העם היא מנהגים טפלים ודעות כוזבות· נחום הביע דברים אשר גם לא כתובים הם בספרי דורשי־התולדה· כל האומר וחושב כזאת הן גם כופר הוא במלאכות עמו· ושמא אין מלאכות עוד לבני ישראל; שמא טועים הם גם רנ"ק גם רפ"ס ואף רמל"ל? מצדיקים ומאשימים את תורת ישראל· ממשיכים קוים מהושע ועמוס להלל ועקיבא, ומאלה לגאונים, מהגאונים לרבנים; והרי אברהם אבן־עזרא, רלב"ג והרמב"ם, תורות עיוניות חדשות וערפל חתלתן· לוּ חי עתה נחום, כי־אז היה מקיפו בשאלות והיה מבקש ממנו ברורים· על־ידי אב"ג נודעו לו גם דעות הקראים· יש מבוא לשלול את כל התלמוד ולהיות נחשב על בני־יעקב· יש מבוא גם לחתור תחת תורת משה· הלא הוא גם צוה על הקרבנות, ובעיני הנביאים נחשבו אלה לזבחי־מתים· בספרי התורה צוו גם על־דבר שעטנז וציצית· עבד ישראל לחוקים ולמִצות·

בליל אחד הלך ירוחם בפנת העיר, אשר שם הקלויז, שבו לומד אותו תורני, שכָּפר בהשגחה פרטית והיה מָחרם מאֶחיו, והנה אור נוצץ מחלוני בית־האל· סר שָמה והנה אותו חוקר יושב על ספסל וספר „שער השמים" פתוח לפניו על העמוד· נזדעזע המעיין, כי עד־היום לא שאל עוד בשלומו אחד מן המשכילים ומיודעי הספרות החדשה· חפץ ירוחם להסיעו לשיחה עיונית; וימאן האיש ויאמר: חלקכם לא חלקי· אתם דורשים בתולדה ובספרות, ואני את האלהים אני מבקש בצפונות הטבע·

בירח הזה מת אותו תורני פתאום והניח אחריו כתב־יד, ששרפה אותו אשתו בעצת גבאי בית־התפלה· אולם כתב־היד, שהשאיר נחום שרוני,

כא

נפרש מאחיו הלך המורה הזה אל ביתו, ובאחזו במנעול הדלת והנה הוא ברחוב אחר מזה אשר בו יגור. פזור־נפש ודכאון־הרוח גם יחד אחזוהו. הוא חוזר על עקבו, נושך שפמו, הוא הוגה עתה רעיון חדש, לא ידעהו עד־כה. הוא ילך לארץ הודו, ישתחוה לאלהי השמש ויבקש ממנו חנינה וחסד. יש אור ערום ויש אור מכוסה, יש רוח מלגו ויש רוח מלבר. מעבר מזה נחלי השעמום, עקת־נפש אין קץ, ומעבר מזה מנוחה שאננה. נפש אוחזת בנפש ובשר בבשר. הנך עולה על האילן והארץ נשקפה לרגליך. רוב מתנות בעולם ומִשֶׁלך יתנו לך. – והנה שַׁעל מזה ריקות נוראה. – מה לך פֹּה ומי לך פֹּה בעולם? את האהבה לא תדע, לא הנחת ידך על שכם עלמה קרובה לך, לא שפכת לבך לפני אזן מקשבת. עולה אתה על משכבך ונדחקים הכתלים, התִּקרה נשפלת וכל החדר יהיה לקבר. קם אתה בבֹּקר ואין מי יקדימך בשלום, גם אין מי מחכה לך. תשלום־חוב לך, ואין מי דופק על הדלת. – –

מי חצה את החיים והמונם? מי לוקח ומי נותן? מי דוחה ומי מקרב? מי נוקב בני־מעים ומי מזריע זרע־תקוה? נמשך הוא בַּטלון אל הגן הרחב בעיר, הוא יתקע לו אהל על גבעה נשאה. הוא הלך בדרך ומצא מעיָן נובע. מי היא הנערה הזרה, אשר ראה אותה בחצר־מות? חן פלאי כזה לא חזה מימיו. נפשו מתעוררת, הוא מטַפס ועולה, מטַפס ועולה. הוא אומר לשאֹל מאת כל־אדם לשמו וחפץ לשפוך לפניו שיחו. הוא יחדש את דרכו ויַתוֶה נתיב לרוחו. רחבי־המדע לו פתוחים. הוא מחולל נשגבות. הוא אינו בטלון המורה, כי־אם איש נאור נודע בשערים. הוא לוחץ את ידי העלמה ובוכה בדמעות־גיל! גיל מסביב, גיל בכל התבל. הוא לא פלל לזאת והתגעגע לכך כל הימים. הלב ברכה בתבל וחדות אחוה בה. פותח איש דלת־ביתו ומביאים לו את אשר יבקש. גם הלילה ידע מנצני היום. משורר הוא ויודע הוא לחרוז. תנו לו גליון וקסת־סופרים, תנו לו חצוצרה ומצלתים. הוא שב לפנות־ערב אל חדרו הצר, משתטח על מרבדו, סוגר את עיניו והולך ונשקע באוֹר נעלם...

כ

בין כֶּסא לעָשׂור היה הדבר. שוב ישב ירוחם בחדר חברו החולה, והוא מקיא דם מפעם לפעם. פָּתח שרוני ואמר: „על תחית־העם חולמים אצלנו והן רק חרון־אלהים עלינו... עֶבד ישראל בגוף ובנפש, עבדים היו גם רועינו ולא בני־חורין. המסגרת הצרה של התלמוד מחנקת... הלל הבבלי, עקיבא, אף יהודה הנשיא — גם הם רק בצרורות של חול עסקו כל ימיהם וימלאו אסמי היהדות ריקות ויגיעת־רוח. אף הרמב"ם, בעל „הכוזרי" וכל יתר החוקרים היו תועים וטועים בעִקרם. גם שביב־אור אחד אינו בוקע מן הנאמר והמסור. כי ישבנו בארץ היתה ידנו באויבינו, ובגולה נפרעים מאתנו, — העמים אינם חורשים עלינו רעה על לא־דבר. — שנאת העולם לעם־עולם יסודתה בדת. הנביאים עשו פדות בין גוי לגוי ובין שבט לשבט. בעת שהוכיחו בדברים עקרו הכל מן השורש; קוראים הם לאיבה ומנחילים דראון". — התרגש ירוחם וענה: „הלא נשגבות בפי החוזים, הלא אין על עפר מָשלם והלא באלה תפארתנו אנו על העמים". שתק נחום, הביט ברעהו בעיני־יאוש והניע בראשו. דומיה בת איזה רגעים בחדר. ירוחם לא מצא כח להמשיך את הדבור. נחנק פתאום הכל בחֻבו. החולה החזיק בַּשלחן בידו הרועדת ממות ויתחיל שוב ויאמר: „הן אלך מזה ולא אראה את השמש עוד. מְשַׂחק נורא הכל לי, ואתה עוד תמצא את הפתרון... ימים איומים יבוֹאו עלינו, אני אשורם זה־כבר לילה לילה. ומה לנו פה ומה לנו שָׁם? מוטב שלא נלמד עוד לשון ולא נדע ספר ולא נכיר אשר נעשה באהלינו ובבתי־מדרשנו זה דור דור. בימי הגזרות היו צרינו שורפים את התלמוד ושאר ספרים בראש כל־חוצות; אבל עוד רב הוא אשר נשאר". — ירוחם לא ידע מה לענות לחבֵרו.

ימים אחדים אחרי שיחה זו, ממחרת יום־הכפורים, גוע נחום שרוני וַיֵּאסף, והוא בן שלשים ואחת שנה, ויובל לפנות־ערב לקברות. משכילי העיר, גם המורים רוסית, שלקחה אזנם שמץ מנו, חלקו לו את הכבוד האחרון ויתאספו מסביב למטתו. גם גדליה וקרובתו באו לבית־העלמין, דבר כמעט זר היה זה בכתלי העיר חונירד. בשעת האבל של הצבור המעט הזה נפגש המורה בַּטלון עם מרים בת־הָעֲיָרָה ונבהל מיפי הנערה וחנה.

יט

בקצה חונירד, מקום מדרון, עמד בית־תפלה קטן לליטאים, ששם התפללו מתי־מספר מאנשי ליטא שבעיר לקונם על־פי נוסחם. בקבוץ הזה היה משֻׁלם הכהן נכבד ומקובל. בעל־בית בן־תורה היה ושומר מִצות, הוא היה יודע גם במקרא והיה בביתו ספר ישעיה הנביא עם פירוש שד״ל. לו בת־יחידה ושמה יוכבד, שנארסה בנעוריה כבת שש־עשרה; ארוסה היה משכיל ובעל־כשרון והיה נודע בעיר־מגוריו היסין. אבל חולה היה במחלת השחפת. מדי שנה בשנה נסע להתרפאות במקום גְדולי־ענבים, מבלי אשר מצא תרופה. ימי החתונה נדחו מזמן לזמן, אולי יחלם החתן ויבריא. הכלה היתה לבת עשרים, לבת עשרים ושתים, הגיעה לשנת העשרים וחמש. זה יותר מעשר שנים היא יושבת בבית־אביה ומחַכָּה לגואלה. אצל עם־היהודים אין מפירים ברית ואמנה לפני הנשואין, גם אם יש טעם ומוצא לַדָּבר. ואולי ה׳ ירחם. ויהי כי אָפסה תקוה לארוס לחזק בריאותו ויוכבד התקרבה לשנת השלשים, נמנו וגמרו שני המחותנים להשיאם יחד לא ילך זה בלתי־נשוא לבית־עולמו ולא תשב נערה שהגיעה לפרקה בבית־אביה ו,ראשה לא־מכוסה׳.

בשבת אחרי שבועות חגגו את הנשואין בלי רעש והמון חוגג. נחום שרוני, כך היה שֵׁם החתן, קִדֵּש את הבתולה יוכבד בת משֻׁלם כדת. פִּנו לזוג חדר בבית החותן. והלז משתעל בכל בֹּקר, שותה סמי־רפואה ונשמר מכל אויר לח. יוכבד היא אשה צעירה, עוסקת בשִׁמור בריאות בעלה ויודעת גם את ערכו. התחילו משכילי חונירד העִברים וירוחם בראשם לשקוד על פתח החולה. השמועה נפוצה, דעותיו של האברך החדש נחום עמוקות הן, מי ימצאן.

נחום שרוני כבר קרא את רנ״ק, ידע את דברי שי״ר והיה בקי בספרי ריב״ל כמעט בעל־פה. אבל גם הוא סָלל דרך לעצמו. — רחוק היה מאתו לרומם חכמת חז״ל, לפָאֵר את מחקרי היהדות וגם לא האמין בקיום־העם. פעם ישב עם ירוחם לבדו והגיד לו מפורש, כי תורת ישראל לא תורת־חסד היא, כי־אם תורת־תוכחה והכאה בשבט־פה. אף המחוקק הישראלי ידע רק לקלל את עמו, פעם בפרשת בחֻקותי ופעם במשנה־תורה — והקללות הנמרצות הללו בעוכרינו הן עד־היום... נפשו של ירוחם חרדה לשמוע דברים כאלה ויחשב בדברי החבר כל היום ההוא וכל הלילה. — — —

יח

אֲרֻבּוֹת השמים נפתחו וגשם עַז ירד בלי־הפוגות. נשתנו סִדְרֵי־בראשית והיו ימי־האביב לימי־סתיו.

מנוח החוכר ישב אז בבית־האחוזה שחכר ובִתּו עמו. היא לא הניחה אותו שוב לצאת לבדו ואימה נסתרה לוחשת באזניה: בא הקץ! עם שטף־המים באה גם המית־הנפש, הטבע פוער פיו ומריק את אשר בלע בחִבּה, חש מנוח בראשו, עלה לַמִּטה והוא הרגיש בלבו פתאום כאילו נמסר לגרדום. בהלה חרישית ממלאה את כל חלל החדר. נוזל החום על החלונות. קול דופק. מה לך פה ומי לך פה, נושא חרב המות? יורד שר־החדלון ממעלה למטה. פתאום התפרץ כֶּלב שחור וַיָּחֶל לשלוח את לשונו מסביב לכרעי המטה. נרתע החוכר בכל גופו ויזעק זעקה גדולה ומרה. בתו נצבת על פתח החדר ופניה כשלג. מנוח צועק: „לכי מזה, לכי מזה, אל תתקרבי הנה!" קֶטב מרירי מִלֵּא את החדר. לא יכלה הבת להוציא גם מלה מפיה מגֹדל האימה והפחד. גובים משמי־מרום את המס, התחלחל העולם.

והשמועה על הופעת הכלב השחור בבית מנוח נפוצה בכל העיר; באו בעלי־אמונה ובעלי־בתים סתם לְבַקֵּר את החולה וימצאו אותו מתאבק עם מלאך המשחית. „אוי לי ואוי לנפשי! — מִיַּלל מנוח. — חטאתי, העויתי, פשעתי, פגמתי בעריות; עושים בי שפטים, קורעים את בשרי". מהרהרים האנשים בתשובה ומביטים זה אל זה ברמז. בימי האר"י והחסידים הראשונים היו נראים ונשמעים דברים כאלה בכל־יום. אבל מי פלל, כי גם עתה יִקרה דבר כזה בעיר גדולה ונאורה במקצת. לכל משכיל וחוקר אפשר לאמר עתה: גירא בעיניך! איך יכחישו דבר שבחוש ואיך יוסיפו לדרש בנסתרות.

שלשה שבועות התענה מנוח עַל מטתו. בתו בּושה לצאת החוצה; רבים אמרו, כי סרה מדעתה. ביום החמישי בשעת־הצהרים הוציא החוטא את רוחו ויובל לפנות־ערב לקברות. רק אנשים מעטים לוו אותו לבית־העלמין.

ביום ההוא העמידו גם חופה בעיר. אסַפּר עליה בפרק הבא.

ספר עשירי

יז

במס השלג, נזלו מי הכפור והקרח, הרצפות התיבשו והטהרו ובגַּנות ובפרדסי־העיר נראו סימני נצנים, נצני האביב. חג המַצות ליהודים בא. אין חֵרות מעבדות נמשכת. טרדות והכנות בעיר־התחתונה ובעיר־העליונה; הן נעשות ברגש וגם מחפץ. הלא משה דִבֵּר, חכמים הוסיפו ודורות דורות התנהגו בכך. ישראל הוא בן בכורו של אלהים ואותו יעבדו באֲפִיַּת מצות ובבעור־חמץ. אומרים הלל הגדול ונזכרים בזבחי־פסח. גם העניים מסדרים ,סדר׳ כהלכתו. יד ה׳ לא תקצר בכל־המקומות שמזכירים את שמו הגדול.

בבית יחיאל איכנשטין חגגו את חג־המצות כהלכתו. האולם הגדול היה מואר שִבעתים. ראש־הבית עטוף לבנים ומסב על מטה עשויה לַדָּבר. השלחן ערוך כבבית־מלך. זמרה חרישית ממלאה את החלל. בני־חורין יושבים לסעוד ולשמוע על פריקת העול בימי־קדם.

והנה עצם נתחבה בגרונו של עורך הסדר ומַחניקה אותו, עדי בליטת העינים. נבהלו היושבים מסביבו, קפצה האלמנה ממקומה ותנַסה להמציא רוָחה לאחיה ולא יכלה. גדליה מִהר אל הרופא קוֹך, שהיה ממיודעי זקנו, ויָחש אותו לבוא אל ביתם. בינתים פלט יחיאל את העצם; אבל כֹּחו רפה והוא יושב נשען על הַכָּר. קמו היושבים לכבוד האורח, אחר־כך העמידו לו כסא. זה קרוב ליובל שָנים, שלא ראה עוד פסח של יהודים. ממדבר רחוֹק בא למשכן שאננים. את העלמות פֶּסי ודבוֹרה הכיר מתמול. אבל מי היא הנערה הבָּרה היושבת בינותיהן, שִׂמלה צחורה לה וזֵר של משי שחור מקיף שערותיה והיא מבטת אליו ישר.

יש גֵו לנשמה ונשמה לגֵו. הלך אחד מבני התשבי במדבר יָמים ושָנים. אין נחל לשתות ואף עוף־השמים חדל לעוף. וישא עיניו והנה רֹתם אחד טוב למראה, ותתעורר נפשו ויאמר: גם הלום ראיתי. אף לא בחידות אדבר...

לו אין פרצוף ודמות ולא ישיגוהו משיגי הגוף, אין לו עורף ואין לו פנים, ואיך דִּבֵּר אל נאמן־ביתו? — וַיַּךְ אותו לבו על אשר הוא מהרהר אחרי השכינה. חלפה עברה מעליו ה,נשמה היתרה', שהיתה באה אל קרבו עוד לפני קבלת יום־השבת, ולא שָׂח עם איש. בשבוע הבא צם יום שני וחמישי, התמוגג בדמעות וקרא: ענני, ה׳, ענני!

ויחלום בלילה, כי הוא עובר ביער וחבילת עצים על שכמו, והנה קול־נהם מאחוריו. החזיר את ראשו לדעת, מאַין יבוא הקול. נתעקם ראשו ולא יכול לַיַשרו עוד. וידע וַיָּבן, מפני־מה הוא נענש. וייקץ בבֹּקר משנתו ולוֹ הדבר כמו פניו לאחור; ויחרד ויעורר את אנשי ביתו ויקרא: הלא נהפכו פָּנַי בעֲוֹני! ויתמהו כלם לדבריו, כי לא מצאו בו כל שִׁנוי, והוא באחת: יַסֵּר יסרני אלהים בהאי עלמא! סרה דעתו של שמעו׳לי מעליו, והוא בוכה ומתאונן מבֹּקר עד ערב על גורלו.

נכנס איכנשטין לבקרו. התאונן לפניו המעונה ואמר: חי האלהים כי לא משוגע אני, נכויתי בגחלת של מחשבה זרה ויד ה׳ היתה בי.

אחרי שנתים ימים מת שמעו׳לי ולא מצא כַּפָּרה לנשמתו.

עליון; כתרו מכהה גלגל־חמה׳ והוא אהוב השכינה ובנה בכורה של השכינה· לאלהים כסא ולו כסא; אלהים הוא אלוה־האור וגם זה כלו אור; זה קדוש ומקודש ואף זה קדוש וטהור· דו־פרצופום לעִלת העִלות ואינו יחיד·

שֵם האברך הזה היה נפתלי בן שמואל· מת עליו אביו בהיותו בן־עשר ומתה אמו בהגיעו לשנת עשרים׳ והוא יחיד בלי אח ואחות· הוא נשא אשה בהיותו בן עשרים ואחת ותמת גם היא שלשה ירחים אחרי עָמדה תחת החופה׳ והוא יושב ערירי ומבקש את הנתיב לתארי אלהים· רב לו לבר־נש׳ אבל לו מלחמה עם השטן· צריך לגַבֵּר חיָלים׳ צריך להטהר מחבלי הגלות ולקרוע מלכות אדום׳ צריך להשיב את העבודה לדביר הבית ולמצֹא את הדרך מירושלים של מטה לירושלים של מעלה·

אז התחבר נפתלי לאברך מקובל שכמותו· וילכו ויסֹבו על פתחי נדיבים לקבץ מעות לתקון מַצבת רחל׳ כי כן הודיע להם שד״ר אחד מאנשי סדוגורה· ויהי בבואם לבית איכנשטין וראו את מרים׳ נבהלו שניהם מטהר היופי ונשארו עומדים על הסף כעמודי־שיש׳ מבלתי יכלת להוציא גם מלה מפיהם· את אשר קרה לשניהם לא אסַפר עתה·

טז

בימים ההם חלה שמעו׳לי יחסן׳ אשר הצבתי לו ציון׳ במחלת־הרוח וכך בא הדבר·

שמעו׳לי לא חבב את התלמוד׳ שסדרו רב אשי ורבנן סבוראי׳ בלבד׳ כי־אם גם את חמשה חומשי תורה׳ שנדפסו על נְיָר־רֶגַל בתבנית מרובע ומכורכים בעור ירוק כליל־תפארת· בחשק נמרץ היה מעביר בכל ערב־שבת את פרשת השבוע׳ שנים מקרא ואחד תרגום׳ והיה מטעים נגינת כל מלה ומתענג על קולו· פרשת כי־תשא היתה׳ הנה פרקי שקלים ובשמים במשכן; אות־עולם של שבת שבתון ומעשה העגל· מנצלים בני ישראל את עדים· משה נוטה לו אהלו מחוץ למחנה; והנה הוא עומד על נקרת הצור׳ ודבר אלהים אליו: לא תוכל לראות את פני׳ וראית את אחורי ופני לא יראו· נבהל שמעו׳לי ואמר: לית מחשבה תפיסא באלהים·

תפרה לבנים והתפרנסה בדוחק וגרה בחדר שכור נזופה מאמה ואביה ומכל קרוביה. לפעמים התגנב גם הבורסקי בנשף, בעת לא תשורנו עין, והיה מביא לה איזו מתנה. הוא לא נגע בה שוב. אסורה היא עליו מכל־צד ובפנת־נפשו הוא נזכר בה לעתים, גם בעת שהוא מתפלל מתוך הסדור. אלהים שבשמים, גם החטא ממך יבוא, אין בחירה כלל, אבל יש עונש ויש סעיפים ודינים ואזהרות.

איציק׳ל היה שֵם הנער הַצָּנום ולו פדחת רחבה מכפי שנותיו ועינים ירוקות. חצוף לא היה כלל, אדרבה, מך־הרוח היה ובעל־פחד. מתרגש הוא גם למראה המלמד אֶרֶך־הגב ובעל־היבלת בלחיו השמאלית ומתירא מאד מהריש־דוכנא. וילדי החדר כקטן כגדול, בני כל המעמדים, מראים עליו באצבע. ממזר יושב ולומד את האלפא־ביתא, ומְנַסים לרשֹם במוח הרופף, כי אותיות מנצפ״ך כפולות הן ולהן פנים אחרות בסוף המלה.

בשעה הרביעית אחרי הצהרים הֻתּרו חבלי החדר, נפתחה הדלת והנערים והנערות מהרו לעזוב את הסוגר. גם איציק׳ל הולך מאחוריהם. פתאום נשמע מבין המחנה הקטן קול קורא „ממזר! ממזר!" ויקיפוהו הנערים והנערות מכל־עבר, זה מושך באזנו, זה בחטמו; מושכים אותו מכל־צד, ונער אחד השליך את כובעו מעל ראשו. ולולא הריש־דוכנא, שמהר לגרשם בגערתו, כי־אז הכוהו ופצעוהו. כה הלך הנער הלוך ובָכֹה לבית אמו, כל רואיו אָנו לו. שברון־לב האשה הצעירה, בראותה את ילדה העלוב בא ודמעות על לחייו, לא אתאר, למען לא אדבר את בני־עַמי משפטים.

כעבור שבוע־ימים התנדב המורה ירוחם, זה היודע את ספרי הנביאים וקורא את מכ״ע „השחר", לְלַמד את התינוק הנדחה את האלף־בית העברי. ואף אביו של הנער נכנס גלוי בעצם היום לאמו ויאמר גם הוא להורות לבנו וללמדו. בעיר התחתונה דברו על זה ימים רבים.

טו

אותו אברך, שנתבלבל מ„אגרת אל העברים" אשר בכתבי הבשור ויאמר להמליך עליו את מלכי־צדק, הוא שֵם מלך שָׁלֵם, התחיל להתעמק בפרשות הקבלה וימצא גם שם את מטטרון שר־הפנים, והוא מלך על כל מלאכי

יכֻוֵּץ את רגליו ויסגור את עיניו, ובאו עננים מבפנים וחצצו בעד כל אור. כי יקום ויתנער ויגביה ראשו, אז יחליף־כח ויאמר: לא אבדה תקותי. נערה בת נשמה תמה לא תמצא את הפתח, אם אין כורתים עמה ברית. אין אַדנות לה, אבל תדע ממגמה ומשררה ומלכות.

אחד ממיודעי איכנשטין, מנשה־מרגלית, תושב מחוז הַיסין, בא לחונירד לרגלי מסחרו ויתאכסן בבית מכירו. להם כבר היה שיח ושיג בקיוב הבירה בימי ההצלחה ותועפות־הדמיון, והימים שבינתים לא הפרידו בין הלבבות. מנשה היה איש למעלה מארבעים, מקצר בעליונים ומאריך בתחתונים. כלפי־חוץ הוא שומר את מנהגי היהדות, ובפנים היה איש רעים להתרועע ומֵקל בכבוד־שמים. מה שלמעלה הוא למעלה ומה שלמטה הוא למטה. מי שאינו נהנה אינו חי, ומי שהוא חי הוא נהנה. כל המפליג בדרכו אינו יודע מה שלפניו.

וירא מנשה בכל ארוחה וארוחה את הנערה היפה יושבת אל השלחן ואוכלת גם היא מהמאכלים אשר ישימו עליו. ויתפלא לשושנה הגדֵלה בגן לעין כֹּל ואין איש נגש אליה. הוא נשא את עיניו אליה ויארב לה בלבו ויהי נבוך גם הוא. מרים יָראה ממנו ולא ידעה מפני־מה. — יום אחד מאנה לבוא לארוחת־הצהרים ותאמר, כי חשה היא בראשה. לבדה ישבה בחדר ומחשבות נוגות ממלאות את לבבה. מתקפל היום בחוץ ולבה חלל. היא אינה מבינה את תהלוכות האדם, ארחו ורבעו. זה בכה וזה בכה. נבוכה היא. כה ישבה כשתי שעות והנה נפתחה הדלת בלאט. אמר האורח להִכָּנס ולגשת אליה; אבל בראותו את צלם הנער, ומראיה כירח ביום, רפתה רוחו ונסוג אחור. בא לחדר השני ויתמוך ראשו בקיר.

ממחרת־היום עזב את חונירד רגלי, אף כי רעהו איכנשטין פצר בו להִשאר עוד.

יום ולילה הלך רגלי מכפר לכפר עדי השיג את עיר מושבו. ובבואו לביתו לא שָׂח גם עם אשתו וילדיו. לא ידעו מה לו. —

יד

הנער הקטן, שילדה אותה ריבה לעוֹבד־העורות האדמוני בלי חופה וקידושין, גדל והיה לבן־חמש ותביאהו אמו בחרדת־נפש אל ,החדר'. היא

נשא אותה בהיותו כבן שש־עשרה, ולא ילדה לו בנים; ואף כי יכול היה לגרשה על־פי מדת חכמים, לא נפרד מאתה ולא הלך עמה לבית־דין.

ויהי ביום־שבת אחד בבקר, השכים הוא, רחץ פניו וידיו, לבש מלבושי־שבת והיה קורא בחומש בשעה שלפני עת־התפלה. אשתו היתה בחדר השני ותאמר גם היא ללבש מלבושי־הכבוד שלה, למען תלך להתפלל גם היא. ותעמוד על ספף ארון־הבגדים לקחת מעיל משזר, ויפול הארון עליה ולא יכלה גם לצעוק מכובד המשא על פיה. בונים שמע את קול נפילת הארון, גם מהר אל חדר המעשה. אבל הוא עמד כמשתומם ונפחד ולא הרים את המשא בעוד מועד. אחר־זה יצא לחוץ וקרא איזה שכנים לעזור לו. וכאשר הרימו את הארון, לא היתה באשה כל נשמה, כי נחנקה. עמל הרופאים להחיותה היה בכדי. במוצאי־שבת טהרוה ונשאוה אלי־קבר. אבל עוד בימי האֵבל דברו בבונים ויאמרו, כי לא נקי הוא מֵעָוֹן רציחה. הגיע הדבר גם לאזני הרָשות ויובא בפלילים. חוקר־דין עִנה אותו בכל־יום בשאלות רבות לעֲבָרו ולטיב חייו עם הַמֵתה. והוא באחת: אין עון בכפי. כִחש. אחר ירחים עמד לפני השופטים, ועורך־דין מפורסם הִצדיק אותו. באותה שעה קם הנאשם ויאמר: אמנם חייב אני, מות אשתי היה לי לרצון ובכאלה מחשבה כמעשה; ואני גם לא מהרתי להצילה במזיד.

אז היה גם לשיחה דבר הנגיד יחיאל־בֶּר. שנותיו היו למעלה מששים, איש־שֵׂיבה היה וחשוב בעדתו. ותמת עליו אשתו ויתנחם אחריה שלשה ירחים ויאמר לשאת בתולה בעמיו, בת תורני מופלג אחד. נתקבצו עליו בניו הנשואים וחתניו לוקחי־בנותיו ויצעקו עליו חמס, כי התיָראו, שעוד יוליד בן ויחלק עמם בנחלתם. וירעש כל הרחוב לקול הריב.

יג

שני מיני אנשים, חשבה מרים בלבה, יש בעולם. טובים ורעים, אנשים שלהם מטרה ותכלית נאורה, ואנשים בלי־תכלית. אלה משכימים בבֹּקר ומבקשים להם את הנתיבה בכל מועדי היום והשנה, ולאלה אין רצון ועוז. יש מורי־דרך גדולים ויש מחשבות רבות והכל מעולף בבערות ובאי־דעת. את איוב לא קראה, לא שמעה עוד את הקול מן הסערה; אבל כבר החלו ספקות להתנגש בקרבה. אדם כי ישכב ויתכסה בשמלה,

בכה לפניו בדמעות־שליש ויתודה לפניו על עֲונו. אזנים לקיר, העיר חונירד הומיה!

אָשֵׁר יפה, האברך המשכיל העשיר מגזע רבנים, שהשתקע במסחר־כספים, היה לו משא־ומתן זה ימים רבים עם בת־אצילים נודעה מבני הפולנים, אשר לה אחוזה רבה ויער גדול; אבל שקועה היתה בחובות בעלה שמת ועמלה היה לַיַשֵׁר הדורים. אָשֵׁר, שידע גם לדבר פולנית, היה מיועציה ותומכיה יחד. היא שָׂחה עם היהודי הנאור בחפץ ויקח גם את לבה בתאַר־פניו ובזקנו העגול השחור. פעם עָרב לו היום בכפר, ששם מושב בת־האצילים, וגשם שוטף עצר בו לשוב העירה. מעשה שטן היה ויפנו לו בחצר מקום ללון. באישון־לילה קראה אותו בת־האצילים לחדר־משכבה המלא ריח־ניחוח וַיִּלָּכֵד בשחיתותיה וירוה עמה דודים.

ליל־טבילה היה אז לרעית אָשֵׁר, והיא תמה וברה ומחבבת את בעלה. היא קיימה את המנהגים כדת ותָשב לביתה טהורה ככלה בנעוריה; אבל אישה חמק עבר וישכחה. ישבה על המטה ועיניה זולגות דמעות.

התמוגג העולם לחֵטא מִשְׁנֶה.

יב

ואת אשר אסַפר עתה הוא ברחוב־היהודים לא מן המעשים בכל־יום.

שֵׁם האיש הזה בונים, והוא איש כבן־חמשים, מעט לבן נזרק בזקָנו, מקפיד על לבושיו היה והוא נכבד ונודע בחברתו בתור איש נבון, יודע דבר בתהלוכות־העולם. הוא היה ממוקירי ה„מלבי״ם‟ ויודע להשיב לאפיקורס אף בעניני ההשגחה ואלהות. במעמדו נחשב בין האמידים, אם גם לא היה סוחר בדבר קבוע. כי יריב איש עם חברו בדיני־ממונות או, אם אחים יחלקו בירוּשת אביהם, היו בוחרים אותו לשָׁליש; והוא היה יודע להשוות בין הצדדים והיה בא גם על שכרו. בטבעו לא היה וַתְּרן והיה שומר את שלו; אבל לא מכר את כבודו בעד בצע־כסף. לרוב היה מפטיר בקריאת התורה והיה קורא את הברכות בקול ערב. ולבונים אשה מכוערה וגם סרת־טעם וַתְּמָרר את חייו כל הימים; והוא לא השיב לה בריבה עמו ולא נִאץ אותה, אבל בחֻבּו היה נושא משטמה אליה. הוא

לא חדלה לְיַפּוֹת ולקשט עצמה· חדרה היה מלא פאר והדור׳ מרבדים ארוגים היו שטוחים על הרצפה׳ עד כי כל הנכנס בו מתבלבל· לא היה לה ולד· חתול מנומר היה אהובה׳ בחיקה שכב׳ מקערתה אכל ומכוסה שתה; וכשתקפו עליה געגועים לא־ברורים׳ חבקתו ונשקתו׳ עד כי קנא אותו בעלה· פעם׳ בשכבה על מרבדה בעצם היום׳ קפץ אותו מפונק על פניה׳ עבר בלי־משים ברגליו על עיניה וידקור אחת מהן· למרות עמל הרופאים נוכחה׳ שעתידה להיות בעלת־מום· אז אמרה: טוב מותי מחיי! עלתה על הגג וַתֵּחָנק· לאישה גם לא נקל היה לקבור את מתו׳ והוא בוכה ומתאבל עליה כל ימיו·

וגם את בת־רבנים׳ האשה היפה השלישית׳ אזכור· פטרו בעת ההיא מגלותו את הצעיר מבית המלך׳ זה שנתחייב להתענג בחונירד׳ וַיָּשב הוא וכל בני־סעיתו לעיר המלוכה· נתרוקנה הפעם עיר־המחוז ההומיה׳ והנה גם תמר כלת העשיר נחמיה לבית טרכטמן נעלמה אז· עזבה את בעלה השובב אמנון ואת מַלְתּר אהובהּ שבגד בה והיתה לפי־השמועה שוכבת־חיק לאותו בן מְגֻּצר המלוכה·

את חייה של זו בעיר־המלוכה ואת אשר עבר עליה עוד אֲסַפֵּר·

יא

נודעה היתה בחונירד אשה עשירה׳ חיה־שרה׳ שנתאלמנה מבעלה עוד לפני מלאו לה שלשים שנה׳ והיא אשת־חיל וגם נאה ובריאת־בשר׳ צופיה הליכות חנותה של ברזל ומגדלת את שתי בנותיה׳ רציה וצירל׳ נערות לא־יפות· ויהי בהגיע רציה הבכירה לפרקהּ׳ השיאתהּ לבחור יפה אף־נעים ושמו יוסף׳ והוא ישב על שלחנה׳ היה בא בפעם בפעם אל הקלויז לשיח עם הלומדים שם ופתח גם הוא לעתים איזה ספר׳ ובערב היה רושם בפנקסי חמותו׳ כי הוא יודע חשבון· רעיתו היתה אוהבת אותו מאד והיתה מתרפקת עליו׳ וגם ללב עקרת־הבית היו מתגנבים לפעמים רגשות זרים· יש אֵם תתקנא בבתה ויש דרך־עקלתון גם לנשי ישראל·

פעם נסעה האשה הצעירה ואחותה לעיר קרובה׳ לקחת חלק בחג נשואין לבן־דודן· ותשאר האשה האלמנה עם חתנה לבדה בבית ותצר עליו· גזרו חכמים על היחוד· יום שאלחריו בא האברך יוסף לרב דמתא׳

י'

נודע היה בחונירד, בעיר־התחתונה, העשיר חיים־יונה מיכלין, אחד מחסידי לוטון המובהקים, והוא מחזיק בית־חנות רב לאֱטון ולצמר והיה בעל שפע גדול, עושה חסד עם בני־מסִבּו, וגם תקיף גדול בדעתו. לו בת אחת יחידה, בעלת־קומה ויפה ועוד בהיותה כבת שש־עשרה שִׁדך אותה עם בן יחסן אחד בעיר דרַזנה אשר בפלך פודוליה, והחתן היה יודע בתלמוד ובמפרשיו, אבל היה צנום־הגוף מאד. את פי הנערה לא שאלו וגם לא ראתה אותו כי־אם אחרי החופה. את הנשואין חגגו ברוב פאר והדר. ואומרים, שעוד בצאת המחותנים מצד הכלה חוץ לשער העיר במרכבות ובסוסים דוהרים להקביל פני החתן, התלחשו המבינים יחד, בראותם את דק־הבשר מולך בכִפּה היום. ואמנם נמוג לב הכלה, כאשר עמד בן־בריתה למולה, והיא משכמה ומעלה גבוהה ממנו, עֻוְּתוּ פניה. היא לא שמחה כלל, כי־אם ישבה בחדרה ובכתה במסתרים. לשוא התחננה אמה, שלא תשבית משושה, לשוא איים עליה אביה, כי יעבירה מנחלתו, אם תמרה את פיו ולא תתן ידה לאשר בחרו לה. והיא באחת: „איני חפצה בו, מָאֹס מאסתיו!' בתו של אחד מגדולי החסידים מעֻזה לדבר כן בפני הוריה, ובאולם הגדול של הבית יושבים המחותנים מסביב לשלחן והחתן יושב בראש. במצר כזה בא חיים־יונה, והוא פזר על החתונה חלק מהוֹנו, ובאו גם אחיו ובני משפחתו מרחוק לקחת חלק בשמחתו. אין עצה ואין תחבולה. באותה שעה נכנסה אם החתן, אשה צנועה ותמת־לב, החדרה ותתחנן גם היא לפני הכלה, לאמר: „אַל־נא, בתי, תתני אותנו לבוז. בני נחמדי הוא ראוי לך. אל תביטי אל מראהו; לבו הוא טוב, על כפים ישאך ואנו גם אנו נכַבּדך כל הימים והיית לנו לבת.' נתרכך לב הנערה ותכּנס אל הקרואים. אולם אחרי כלות שבעת ימי־המשתה והמחותנים שבו לביתם, התרחקה בגלוי מבחירה ותמאן להתקרב אליו לשברון לב אמה.

אחרי עבור ירחִים ימים החלו לדבר בשער העיר, כי שיח ושיג לבת החסיד עם אמנון בן־נחמיה. ואמנם כֵּנים היו הדברים.

ספרתי קֹדם לזה על אשה יפה גרושה מבעלה, שֶׁנִּשאת לכֹהן עשיר ונאור בחונירד. אוהבת תענוגים היתה ולמרות זה כי נחרו בה בני־עמה,

ספר תשיעי

ט

מאורעות ומעשים קרו עוד בחונירד׳ מהם חדשים מקרוב באו׳ מהם ארוגים וסבוכים בקודמים להם; ואני אתארם לפני הקורא אחד אחד׳ כאשר עשיתי עד־היום׳

קם שטן לבני המשפחה העשירה כהני בית־הורויץ בסוכן אחד בבית־מסחרם׳ שפטרוהו ממשרָתו׳ כי עַוְלָה נמצאה בו; והוא נסע לעיר־הפלך וַיַךְ אותם בשוט־לשונו׳ כי סוחרים הם בשטרות־מזויפים וכל עשרם נובע ממעין זה׳ ביום אחד באה שַיָרת חוקרים ודורשים׳ הקיפו את בית־מושבו של מנחם הורויץ׳ בדקו בכל ארגזיו ומצאו׳ שאמנם כֵּנים דברי הסוכן׳ מיד שָׂמוּ חותם על בית־אוצרו׳ שָׂמוּ את רגלי הגביר ורגלי בניו ולוקחי־בנותיו בשלשלאות של ברזל והושיבום בחדרי אֹפל בבית־הסֹהר; ושומרים העמידו לפני השער׳ שלא תשיגם גם פתקה אחת מחוץ׳ נרעשה העיר עד־היסוד לשֵׁמע הדבר; והיו דנים ושחים בזה בכל בתי־האֵל בכל עת שהתכנס העם לתפלה בצבור׳ כבוד ישראל נתחלל בגוים׳ ואם ארזים יכֹּפו כאגמון ראשם׳ מה יעשו אזובי קיר?

גם האחים השותפים בנימין ויוסף לבית נחמן׳ בני בעלי בית־משרפות היי״ש׳ נתפשו למלכות׳ בגדשם את הסאה בהחלפת הסדר׳ והיה החלק העשירי מדמי שויוֹ של היי״ש הנשרף לאוצר־המדינה ותשעה חלקים לבית־אוצרם׳ לא יכופר ברוסיה העון הזה וכל הבא בפלילים בעד מעשה כזה לא יִנָּקה׳ נסתמאה עין העיר׳ כי נחרב בית־נדיבים׳ ארונות כלי־הכסף של העשירים האלה נתגלגלו גם הם ממקום־אחוזתם והסיעום בבת־אחת לעיר־הפלך׳ יש אומרים׳ כי מפארים הם את היכלוֹ של השופט העליון; ויש אומרים׳ כי נפלו בחלקו של נציב הפלך׳ עולים ויורדים הם בני־אדם׳ עולים ויורדים; יש גבול גם למזל עשירים; ואני אנוד למראה כל בית איתן כי יחרב׳

מחשבות היו בלבה; ובעת שבאה עמו בצותא חדא היא מרגשת רק ריקות. ירוחם היה נותן לה שִׁבעתים על חתנה, והיא דחתה את הקרוב לה וקֵרבה את הרחוק. לאלהים פתרון ענין הפירוד והזווג. וכי תלכי בצדי דרכים, אף לילה ויום לא ישלימו עמך.

נחמיה אינו שוכח חובתו להי. בכל יום אחרי הצהרים יבוא לבַקרה, משיח עמה, מתאבק עמה וגם מטייל עמה. הוא אינו דואג לעתידו כלל. הוא ירויח כסף ויבנה את ביתו ולו רעיה משכלת, לא נופלת גם מאשת רופא או מאשת עורך־דין. אבל התרגשות האהבה הכתובה בספרים לא ידע גם הוא. לנערות צעירות שלא נתבגרו עוד יש איזה חום נעים, ולאידה עוד שנתים עליו או יותר. מים גנובים ימתקו, לא כן אם מציגים לפניך כוס מלאה ולך הרשות לשתות או גם לא לשתות.

על־יד כֹּח־המושך גדל כֹּח־הדוחה. אידה ידעה, כי בידה הדבר, אם לשבט אם לחסד; היא ידעה גם את גורלה. — וביום אחד בבֹּקר קמה ממטתה, רחצה את פניה, עשתה את שערותיה והסתכלה בחלון לחוץ והנה התרוקן העולם, אף בלבה לא נשאר מאומה. היא באה אל החדר השני, ישבה על־יד השלחן ותכתוב לנחמיה מכתב־פרידה בלשון העברים. היא אינה שייכת לו, בדקה ומצאה כי כן הדבר ולא ישא עליה עון. היא כתבה ומחקה, החליפה את הטופס באחר. היא שָׂמה את האגרת בנרתיק וסגרה אותו. רעיונות־חלופים באו בה מכל־עבר. היא צועדת בחדר מפֶּתח לפֶּתח ועיניה תועות. אחר־כך הלכה לחדר־המבשלות ותשלך את המכתב על האח, והוא עלה כליל בלהב. היא שבה אל חדרה, ישבה על מטתה, שָׂמה ידה על מצחה ותבך חרש.

בבֹּקר הזה התרגש גם ירוחם בחדרו הצר לא כתמול שלשום והוא לא ידע מה לו...

הופיעה הגבירה במשכיות־חדרו ועָמדה לפניו כאביגיל בשעתה, הבין שוב את סוד הענין תפארת ולא נמנע מלברך אותה. הפה שאסר אותה לפנים על בעלה, כי התיַחדה עם זר, התיר אותה עתה לקרובו. ויהי רעש גדול בעולם החסידים, כי עד־אז היה דרך בני משפחת הרבנים להשתדך רק עם בני משפחות כמותם וכלי שהשתמש בו חול לא יבוא אל הקודש.

שבועַים אחרי ליל־החופה עשו כֵּרה בחצר הצדיק לכבוד אציל המקום, השר הנודע שוּבַלוב, שהיה בא ללוטון עיר־ירושתו רק לעתים רחוקות ורוב ימיו היה מבַלה בס״ט־פטרבורג וכסאו נכון לו שם בין גדולי המלוכה. ויהי בראות השר את הרבנית החדשה היה כמכושף מיפיה, והוא אז בן־ששים, וייָרא מיצרו הבוער, וכבוד־הבריות גדול עליו, ויקם מהר מעל השלחן, ויצַו לחבוש לו סוסו ויִדֶא עמו מחוץ לשער העיר ולא שב עוד אל נוֵהו.

לא ארכו הימים ולביאת־החצר התיַחדה שוב עם רוקח המקום ונפסלה לכהונה.

רבי יעקב היחסן ופטרוֹן חצר־הרבי הסתכל בפרשת סוטה אשר בחומש־הפקודים ונסה להבין את המקראות על־פי סוד. האותיות שבתורה רק נשמות ודרגות עילאות הן ובן־האדם מטייל ממטה למעלה: האשה החשובה, שישבה במשכיות־חדריו ושבהוד־יפיה הנחילה לו מדת התרוממות רבה, תצא מזה והוא לא יכול עוד לנגוֹע בה, וגם לראותה, כי איננה. הולך היום וסובב כתמול שלשום ובמסִבך אין הדבר כתמול שלשום. גם הרבי בעצמו הרגיש ריקנות בלבו, מעת סר צלה מהחצר. שלמה המלך הוא ידידיה אהוב־המקום היה ונשיו היו מקטרות לכמוש. יש חבור ויחוד ועינים זָנות מאור עילאה לתתא ויש סלוק שכינה...

ח

ואידה בת החזן אף־היא נחרה לעתים במיועדה נחמיה. קרה היא היד שמושיטה לו וקר גם הלבי. מה לה ולו? והן לו אין כנפים ואף לא רוח נִשא. פה לפה כי יגע ואָחזה נשמה בנשמה; אבל אין חבור בלי אחוָה, ואין אחוָה בלי נגודי. מה יתן לה? מה יש לה לקוות ממנו? רבות

ותרד בת־החוכר ממטתה, לבשה בגדיה, שָׂמה את המעיל השעיר עליה, עטפה ראשה בתכריך ותצא החוצה, לנוע בשוָקים וברחובות בין מסִבות השלג. לו פגשה את השטן, כי־אז אָחזה בו והיתה נשמעת לו. מאכלה שלג ולבושה שלג; אין עולם ברבוי פנים, בולעת הנשמה את הגוף. וכי תשבי על מעלת בית־חומה לנוח, אף העינים נסגרות כלפי חוץ, ובאים דמדומי־המות ומנשקים כל אבר ואבר, גם נבלעים באברים.

בבֹּקר מצאו יוצאי־פתח בראשונה את האשה הצעירה קרושה, שטוחה לפני בית־חומה, לא הרחק ממושבו של איכנשטין. לקול הצעקה נאספו שכנים רבים ותמהו על המחזה. לעצת אחדים הבהילו אליה את הרופא קוּך. הביאו אותה אל אולם אחד, והרופא צוה לפשט את בגדיה ולשפשף את גופה הערום בשלג ובמים צוננים בכל־כֹּח. אחרי עמל שתי שעות שָׁבה רוחה אל קרבה ויהי הדבר לנס.

ז

מדי דַבּרי בבת־החוכר הנני נזכר באשה הגרושה היפה מאד, זו שהיתה לפנים אשת הגביר פינחס־אליהו, שמניתיו בין איתני חונירד, ואסַפר גם את אשר עלה לה.

שנה שלמה אחרי גרושיה ישבה בבית אחותה הצעירה, שהיתה נשואה לבעל אחוזה גדולה על־יד העיר בַּלטה. שדכני ישראל באו ושבו, ואחד מאדירי יַרמלינֶץ, איש אדמוני ובעל משפחה רבה, נתן עיניו בה. הוא בא מרחוק, רק לשֵׁמע שִׁמָהּ וטיבה, ויאמר להכניסה אל היכלו בכל הון דעלמא. ויהי כי תקפו עליה, נסעה ללוטון, בירת הרבי, להתיעץ עם כלת הצדיק, מיודעתה מאז; ובודאי לא האמינה, כי קרוב היום והיא גם היא תתאזרח בחצר. — רבי יעקב, שאר־בשרו של המלך — מאן מלכי? רבנן — איש חכם מחוכם ובעל־בשר, והוא גם מנהל כל דבַר תהלוכות חצר הרבי, והכל יִשק על־פיו; הוא יועצו של רבי דוד וחברו או גם פטרוֹנו. רבי יעקב זה נתאלמן אז מאשתו החולנית ויחשק באשה העשירה וישלח את אחד ממתי־סודו לדבר בה. ותואל האלמנה אצילת־היופי לשום גם כתר זה על ראשה. הרבי בעצמו, לפי־דרכו, היה פוסח בנדון זה על שתי הסעִפים; אבל כאשר

חוזרים ומתערבים יחד, תהום קורא אל תהום, פרסות עגל קדמון הן סדוקות. — —

בוכיה האשה הצעירה הבודדה בין שבט זר. אין אדם שתפתח לו את לבה, אין בכל הסביבה שום מקבל ואין נותן. לוּ היכלי־מרומים לא נשַׁמו עוד, כי־אז הלכה וקראה לכלב־ציד ללַווֹתה שמה. ופה בארץ אין מישור ואין גבעה, אין חסות בלילה ואין מפלט בבֹּקר. ריקים הרחובות גם בעת עוברים בהם אנשים. את יוצאת לשוק וגם שם עקומים כל הגֵוים, עִורים הם גם הרואים. כי תשבי לסעודה, נחש בּרִיח אוכל עמך ושותה מכּוסך. הנך מבטת לחבית של מים, והנה הכֹּל כמו אומר לבלוע אותך.

בת מנוח קמה ושָׂמה מנעלי־בֹּקר לרגליה, הסירה את המטפחת מראשה והחלה לעשות את שערותיה בטעם ובאדיקות. היא אשה והיא נערה מאֹרשה. היא כרתה ברית לאֵל־נעלם והיא הפירה כל ברית וכל חוק.

חידה היא ותהי לחידה, איך בא הדבר והיה. בשבת אחרי הצהרים, יום־חורף יפה וגם שבתון בעולם, נפתחה הדלת לחצר בית איכנשטין ואשה צעירה עטופה בסרבליה, היא בת מנוח החוכר, הופיעה על הסף. היא שאלה אחרי הנערה האורחה. וכאשר הובילו אותה לחדר אשר בו ישבה מרים, מִהרה אליה, חבקה אותה בשתי זרועותיה, נשקה בלי־הרף וקראה בקול: „היי לי לחבֵרה, היי לי לבת, השיבי לי אהבה ורֵעות; ואם לא — מתה אנכי!“ התחלחלה מרים ולא ידעה ענוֹת.

ו

שלגים. כי ירד הגשם להשקות את האדמה ונזכרנו אנו בני־אדם, כי יש קשר בין מעלה ומטה ויש התעוררות. פותח אלהים את נֹאדות המים אשר אתו ויצַו עלינו את הברכה או גם יריקם לשטוף את אשר עשה. ממין אחר הם אוצרות השלג, הכפור והברד. סוער העולם, הומה הטבע, מלאכי־זעם מתפרצים או מתפוררים ורגבי לֹבן לאין־ספוֹר ממלאים את כל האויר שבין גלגל לגלגל וכלם נשטחים שטוח פעם כדי זרת ופעם גם כגֹבה אַמה, וכל הארץ ומלֹאָה, גם האדם והבהמה, מכוסים לבן. אין הבדל ואין פדות. הכֹּל לפנינו כבית־מועד ואנו אוכלי יום וליל.

המשאות והדֵעות, השאיפות, הלקיחות והנתינות רק משברי הרצון הס, נגיחות רצון מתפורר מאז. מין חיה היא הבריאה, האוכלת את־עצמה...

בבגדי אלהים היוצר עוד נדבקו חלקים חלקים מעפרות תֹהו ובֹהו וממלא האבק הזה את כל אשר עשה. הוא ברא את האדם למָרֵק את ההויה מחלאתה, לטהרה ולהרימה, והוא אך יהֲמם. אך בעָון נעלה, בשפלות נפוצץ את הגדר; וכי נפלת, נְשק את האדמה שמתחתיך. בן־האדם לא נצלב רק פעם אחת; עוד מימי הבל נזרק הדם. כל רחבי־תבל הם רק קרנות ממזבח החטא...

אירע הדבר, שנזדמנה מרים את בת מנוח החוכר, אשר הזכרתי למעלה. הסתיו כִלה את אנחתו והחורף מושל בכִפּה. תכריך לבן מתנוצץ עוטה את פני העיר וישמיע קול ממדרך כף־רגל. במגרש אחד נצבת תזמורת של אנשי־צבא ומנגנת. יום גנוסיה היה, יום הולדת המלך. נאסף המון־עם. יצאה גם מרים עם האחיות נכדות איכנשטין, והנה אשה צעירה בעלת־קומה עטופה מעיל שָעיר אָרוך עומדת לא רחוק ממנה. רַעד פנימי אֲחָזה. המנגינה הסבה לה דוחק־נפש; וכמו חוט בלתי־נראה יוצא מהאשה העטופה ומחַתֵל את לבה. לה הרגש, כמו פלונית צועקת בחשאי, ורק לה נשמע הקול בין הרבים... היא מתביישת לשאת עיניה אל האשה המוזרה ולהביט בה. אלף פיות לחידה ובפתרון רק איזה הֲדים נשמעים. יד נעלמה אוחזת בה, במרים; נשענת היא על אחת מהנערות המלַוות אותה, שֶבַּל תמעד. לפתע־פתאום צעדה בת מנוח איזה צעדים אחור; ההמון דוחק מכל־עבר. היא נקפה על רגל מרים ומצטדקת בשפה רוסית לפניה. עצב בפניה. נכדות איכנשטין משיחות מפֶה לאזן...

ה

בת מנוח החוכר שכבה על מרבדה בחדרה הרחב אשר בבית־אביה העומד בירכתי העיר העליונה, שערותיה נראות מבעד מטפחת ראשה, כתונת עליונה קצרה מכסה את חזה ורגליה יחפות. שעמום־נפש ודוחק אין־קץ אחזוה. מְתַפַּתֵל הלב ונותן טפין טפין לנשמה, לרוח ולַגֵו, ושוב הכל נשקע כמו בענן. — אין עולם כלל ואין חיים כלל, כי־אם שרידי־ערפל

ויקרא: ,אֻמלל אני, שָׁברו את חיי!' הוא יָרד אל הגיא הסמוך לעיר ויכרה לו שם קבר. לו אין אֵם ואין עָם. אבר נתק הוא, אחריתו אפל...

שבוע ימים שכב ירוחם על המרבד השבור בחדרו הצר, התכסה בשמיכה ועָצם את עיניו, מבלי להביט גם בחלק הקטן מהעולם הנשקף מחור החלון. מחשבת האדם מתרחבת ודָאה תדאה למרומים, והגֵו מתכַוץ ומצטמצם. אין חנינה בתבל ואין מעוף, למה תקום ותתעודד? למה תרדוף אחרי מטרה, שגם היא תהיה לאין? פלג־גוף הוא בר־נש – ואם אין נפש מבַקשת נפש, אין רוח נוהה אחרי רוח, למה כל החיים? חוקים שוררים בטבע ומקרה גמור הוא אשר יבוא על האדם. השכל מחייב, שֶאידה נאותה לו, שהיא אך היא שייכת לו. הלא הוא מֵבין אותה לאשורה והן הוא ברוחב־לבו היה יכול גם לאַשֵר אותה. והיא בחלה בו ובחרה באחר הנופל ממנו. – הוא, האמיץ, נכשל. – הוא בכור בהשכלה – ומאומה לא נפל בחלקו, אף לא מאומה. הוא מתהפך מצד אל צד. תוחב את ראשו בכר ונשקע בצערו...

אמו באה בכל פעם החדרה ושואלת: ,מה לך, בני?' והוא גם לא ידע לענות לה. מתיָרא הוא לקום ולצאת החוצה, שמא לא תשאנה אותו רגליו. לוּ חלה מחלה אנושה, לוּ הסירו ממנו את גופו, כי־אז אולי רָוַח לו. יש שֵנה ארוכה ויש מות מתהלך בין תאי הלב. מתפורר הרצון והכל תמה על קיומו...

ימי הסתיו באו ולא שִנו את תפקידם. ימים אחדים אחרי אִסרו־חג החלו הגשמים לרדת בלי־הרף. נתמלאו הבורות והנחלים. ושפכי המים בבית־הריחים האמור נשטפים בזעם ובשֶצף־קצף ונשמעים עד בית איכנשטין על הגבעה. מרים קוראה עתה ספרי מסַפר אחד גדול לרוסים, אשר הִמם את נפשה, הלא הוא פיודור דוסטויֶבסקי.

עוני שורר בטבע ונמקו בני־החיים מכובד המשא. זוחל האדם ויוצא ממערה סגורה והנה נסחב חבל מאחוריו. – השמש יָאִיר ואין יום. אין חָסות ואין מָגן, כשתכשל אין סעד. עִוְרֵי־הנפש, פִסחי־הגוף, בעלי־מומים הם אלה, אשר בראם אלהים לרשת את הארץ, ואף הנחלה שנתונה לנו רק בת־חתחתים היא. נפגש אתה עם אדם והוא זר לך; כל הימים מבקש אתה דבר־מה והנך רק נדחה. כוִיָה על כוִיָה, חבורה על חבורה, חיץ מימין ומשמאל. רק הכשלון מושל; אין מפלט, אף רחמי־אדם מעיקים, מעיקים... הדבור נתן רק להאפיל על אשר בנו, הצעקה לא תועיל,

מפַכּה בה עתה ואף נאה היא· הוא קם מעל השלחן לרגע ויבט לחוץ; והיא אף היא קמה ותַּנח את ידה על שכמו, רעד פנימי עברהו··· הוא הסב ראשו אליה ופה לפה נָגע. – ,נחמיה'! ,אידה'! היא לחצה בשתי זרועותיה האמיצות את ראשו, והוא נשק אותה כִּפלים· נפתחה הדלת ולאה באה החדרה ותקרא בקול צחוק: ,לא ראיתי ולא שמעתי'· ,מזל טוב!' פני נחמיה ואידה אדמו מבושה ולא ענו דבר· אחרי רבע שעה בא גם בן־משה החדרה· נגשה אליו מיודעתו ולחשה לו באזנו ותבקשהו לבלתי דַּבּר עוד בזה; אבל הוא לא שמע לה ויאמר: ,עלי לברך את החתן ואת הכלה'· גערה בו אידה· ונחמיה גם הוא לא התמהמה עוד בבית ויקם ויצא· לא בחלום היה הדבר, כי־אם בהקיץ· לא פִּלל גם תמול גם שלשום, כי תפול אידה בחלקו· מאושר הוא וענן בלבו··· עליו עוד לחַשב את דרכו· הוא פוגש איזה מכירים, ואף אחד לא ידע מה עמו· מה יגיד להוריו? והם גם לא יאמרו לַדֶּבק טוב·

ד

ויהי כי נודע הדבר לירוחם, כי נחמיה איזנשטין אורש לו את אידה בת החזן, התפלצה נפשו לשֵׁמע הדבר ואמר: ,לא אמת בפי־השמועה!' והוא ידע, כי כן־הוא, ידע, כי משאת־לבבו לפנים נתונה לאחר· הוא האציל מרוחו עליה, והיא גם היא האירה לו בכל־פעם פנים· שנים יושבים יחד ויש מגע ביניהם ובא השלישי ויקח בחָזקה או במרמה את אשר היה נכון לך· לא פיך, כי־אם פיו הוא המנשק את הנפש אשר אהבת כל־כך· לא ידך עוברת על שערותיה, לא זרועותיך מאַמצות אותה· הנך אוחז בחבל והנך מושך דבר אליך ולפתע והנה מסביבך ריק ותמהון· – עולים הגעגועים עד הצואר, הנשמה סוערת, והנך עומד כעני בפתח, גם פת־לחם לא יתנו לך· לא! הוא אינו עני, כי־אם גזול ושדוד, הציגוהו ככלי רֵיק בעולם הרחב, הפילוהו למדחפות···

כרגע אמר להִועד עם נחמיה ולריב עמו על הגזלה, וכרגע אמר לנסות עוד לכתוב לאִידה מגִלת־דברים ולשפוך שיחו לפניה· הוא עמד בגן ועזב את הגן והנה שוב ישוב לגן והשער סגור· הוא יעמוד בראש כל־חוצות

ובשיחות· שבט בפיו׳ תְהלה תחת תהִלה· הוא יורה דרך חדשה והוא יקרא את בני־הנעורים לתורה ולתעודה· הוא יהיה סופר לעם וישא מדַברותיו על כל ענין נשא· מתגנב היום לצאת· ירוחם מרגיש פיק־ברכים· הוא יושב לבדו על ספסל לנוח· מעטים רק מעטים הם העוברים והשבים· לוּ לא התבַייש, כי־אז התפרץ בבכי·

ואִידה שָבה גם היא לבית־אביה נכלמה וכועסת· מוגי־לב הם הגברים· לוּ עמד ירוחם עתה לנגדה ויושט לה את ידו׳ כי־אז לא נסוגה אחור׳ והן הוא לא נמה מלבה וחושבת בו לפרקים· הימים׳ שהיה משכים לפתחה ושח עמה ארוכות על־דבר הספרות והחיים׳ היו נעימים גם לה; והנה תמו ואינם· — מדוע דחתה אותו? למה נשמט ממנה? בידה היה הכל׳ ועתה אין לה מאומה· רוב מתנות לאדם׳ והנפש תדע מחסור· — וזרח השמש׳ הכל רוחץ בפלג־אלהים והלב בוער ומתחנן למַרוֶה ולחנינה· הנך עוצמת את העינים וקרני־זהב כמעשה־רשת ממלאות את האויר ומאירות את האפלי· ויש אשר מבלי־משים יֵהפך היום ללילה ולא תדעי הבדל בין ימין לשמאל׳ לא תדעי את נפשך· היא תכתוב לירוחם׳ תשלח אליו פתקה׳ לאמר: „בַקרני־נא ונדַבר על אשר בינינו׳· היא תמחה את הימים האחרונים מזכרונה· הוא ישָרת אותה ויחבבה כמלפנים; הוא שלה׳ והיא — כף מאזנים; בידה — להָמית ולהחיות׳ לקָרב ולרַחק׳ לאַשֵר נשמת אנוש או לזרוק בה מרה· רב כֹּח לה; היא תתן בשיר קולה או גם תרים קול אֲנִיָה·

בלילה ההוא נדדה שנתה ותרא את חייה בלי צעיף· שוכבת היא במטה· רגל ברגל נוגעת והנפש תתהפך כחומר חותָם·

ג

שלשה ימים עברו· יום קצר היה אחרי צהרים· נחמיה אַיזנשטַין בִקר אז את שתי האחיות בנות החזן וימצא׳ כי רק אִידה לבדה בחדר· היא שמחה לקראתו׳ הכתה אותו על ידו ותוכיחהו על אשר זה ימים מנע רגלו מביתם· הוא ישב למולה והיא הסתכלה בו ישר· — מדברת היא היום בשטף ובחזוק׳ וגם הוא לא יגרע עיניו ממנה· מה לה עתה? רוח חי

ספר שמיני

א

כל ימות־השבוע לא היה יכול ירוחם להסתכל בפני אמו, וכשדברה אליו הטה ראשו אל הצד. בערב־שבת, כאשר שקעה החַמה ומִהר קהל היהודים לבתי־האֵל, נמשך כמו ביד נעלמה לרחוב־האהבה, אם גם ידע את צער אמו בכל פעם, שלא יבוא בליל־השבת הביתה. סובב נער אחרי נערה שנה או שנתים וישיר לה את שירת נפשו, והיא מתקרבת אליו היום, ולמחר כמו סָגור לבה. חידה הוא דְבַר הזווג ואין פותר; מעקשים בדרכיו, וכי באת אל הנחלה הנה גם שמיר ושית. – והנה בשקלים מעטים אתה אדון לגֵו. נשמעת בת־אהבים לבוחרה ולא תָמרה. מתקרבים הם רחוקים ואָחזה נשמה בנשמה נכריה. אין אב לטבע ואין מודע.

נערה אדומה היתה, כבת עשרים ואחת, ולה עיני תכלת וגבות־עיניה כמעט לא נִכרות. פיה זקוף ומַביע תמהון וחום. כל אורח – חדש הוא לה. וכי תשליך בגדה הרך ארצה ותפתח את כתנתה, מתבלבל המְבַקֵר מעור לבן כירֵח, ושני שדַים נעים ותועים כראשי דגי־עדן. נבהל ירוחם למראֶה מתנת־יה ורוחו הומה. הוא החל להסיר בגדיו גם־הוא. ויהי כמו נשר פורח באויר לעיניו וכנפיו משיקות. נתזים ניצוצות ניצוצות מאש אדומה ומאש ירוקה. אש אוכלת אש ואש שותה אש, ואוחז להב בבשר ואוכל את הבשר וצולב את הבשר. והנך קם והולך והכֹּל כחלום יעוף.

ב

ממחרת־היום נפגש ירוחם עם אִידָה בפרוַר העיר וַיִפֶן לה עורף. הוא עושה צעדיו לאט לאט ומתפלא על עוז־לבו. נקם יקח במין־הנשים. אין אֵמון במשוררים. לשוא יחזו חזיונות ולשוא ירוממו גם ירוממו באמרים

חלק שלישי

של השומרת· קול מצהלות נערות נשמע מהאולם הנפתח· קירותיו מכוסים מראות צובאות· נבהל ירוחם מהאור המתעה, והוא נמשך בידים רכות לחדר שוילון פרוש על חלונו· תתיגע הנפש ותתגלגל באלף מחִלות, מַסגֵר של ברזל על כל שער ושער ובא הבשר ואוחז בבשר· יטומא הנֹער בנשיקה גסה, והנך קם ויוצא בלאט כגנב מתחטא ומתבייש על מעשהו·

היה רק כל הימים ברחובות וחוזר על־עקביו, בבואו לעיר התחתונה. במשך לילות אחדים גם לא סר אל משכבו וסבב בָּעיר הדוממה באין מטרה. יגון חרישי אוכל את בשרו ואת לבבו.

ותקוותיו להאיר ולהשכיל נדעכו. החיים בוגדים והיחידים הולכים ערירים. מה ילַמד ומה יורה עוד? — הוא קורא בפרקי „חטאת נעורים" ללילינבלום ואבריו מתפרקים אחד אחד. מימי־נעוריו לא בכה, לא פג לבו, גם לא התקצף על אחרים. נולד האדם לפעול ולהתבונן. רעבים הם האנשים לדעת ולהשכיל. זה מתעשר וזה נושא סבל. עלינו למצֹא את הגשר בין חלקי תבל. והוא, ירוחם, הוא אין־אונים. הוא ראה נצחון־הרוח מרחוק, ועתה הוא כשבוי־מלחמה. על משואות התקוה מקַנן עתה היאוש.

ועל חלון אידה גם־כן פרושׂ הוילון. ירוחם היה ראש־המדַברים במסבה; הוא הֶחיה את ה„חוג" שבביתם, והלא הוא גם נשא אליה את נפשו. כמים לצמח כן ייטב לאשה לדעת, כי יש אחד מְצַפה אליה וכי חִבה מסוימה שוררת מסביבה. קרני אור־השמש לא תגענה אליה. אָפס חזון וחלום־יום...

כח

נָשב הרוח. עָרב היום. ירוחם הלך בגן תָּפוש ברוב שרעפיו, והנה שליט"א עורך־הדין שירד מגדולתו ישב נשען על הספסל הלבן ומעיל־שרד מימי־גדלותו עוטף אותו. הוא רמז לירוחם לשבת על־ידו, והנה נרתע זה מעט. בין המשכילים העברים ובין בעלי ה„אינטליגנציה" הרוסית לא היה הקשר אמיץ.

עיני ירוחם הגידו לשליט"א, כי לבו שבור מכליון־אהבה. הוא נתן ידו על שכם המורה העברי ויאמר אליו: „בֹּא עמי, אחי".

בסימטות וברחובות קצרים הלכו שניהם יחד, עדי בואם ל„רחוב־החטא" אשר בקצה העיר. אמר ירוחם לשוב ולחזור על־עקביו ומשכוֹ מנהיגו בבגדו ולא נתנוֹ להִפּרד ממנו. הם עלו במעלות של אבן אל בית בנוי בטעם. אשה בריאה מכחילה את פניה ושני נזמים ארוכים נוצצים באזניה קִדמה את פניהם. שליט"א שָׂם ידו בצלחתו, הוציא משם מה ותחב לידה

ירוחם, שהוציא בפניה, לא היתה נותנת אזן קשבת, לו לא התעורר בה החֵפץ המוזר להנקם באיש, שהיתה לחזון־נפשו. איש אחד יושב על־יד השלחן, והנה הוא מֵרים כלי שעומד עליו, משליכו לארץ ומשבר אותו לרסיסים... יש רצח ביודעים ובלי רֹע־לב. היא שלחה בלא־דבר את ירוחם מעל פניה, ולאה אחותה, כלת בן משה, גמרה את דבר הפרוד. רב יהיה לתאר את הפרטים.

כו

בהִוָּדע לירוחם את אשר נעשה לו בבית החזן, היה כעגלה שהסירו ממנה אופניה. אבל הוא לא נהם בצערו, לא נסה לאַחה את הקרע ויקבל את הדבר כגזר־דין שאין לשַנותו. הוא נפנה וראה, שהעולם יעשה את דרכו כמאז, שכל האנשים אשר הוא פוגש ברחוב יעשו מעשיהם כתמול שלשום. „הלילה לוֶה מן היום והיום מן הלילה”. אין שכרון ואין נֹחם. אולם כי תשב בחדרך, מתרוצצים הכתלים וכמו מחנָק לצוארך. אדם שבק חייו וחצבו לו קבר ונסתם הגולל, החי בוכה על המת, והישן בעפר ינום תנומת־עולם. ופה חי נאכל מן החי. —

ירוחם „נותן את שיעוריו”, כתמול שלשום, ממשיך את שיחותיו עם חבריו. הוא מתאמץ לשאת את הכל בדומיה, אך פניו נופלים. אמו מרגשת, כי עבר עליו מָה; אבל לא תשאל אותו לדבר־יגונו ולא תדבר עמו בזה. היא רק שומרת עליו ביותר מאשר עד־כה ותתלונן עליו על אשר ימעט לאכול. רחמי־אֵם ידועים.

כז

בימי אלול היה הדבר, ימים כבר חדלו לעשות רשֶם בלב ירוחם. אולם עתה יָשים לבו איך היהודים רָצים לעבודת־אלהים. הוא מבדיל בין ימי הסליחות לבֵין שאר המועדים. ובימי ראש־השנה ויום־הכפורים גם נכנס לעזרת בית־הכנסת ויעמוד בין המתפללים. בעד הדלת הוא רואה אנשים שופכים שיח לאל מסתתר, והאנשים ההם הם אחיו ובני־עמו. בחג־האסיף

הוא בִקר אחרי ימים את בית החזן ולא ראה את פני אידה. מפני כאב־ראשה שמרה את חדרה. צר היה לו על זה, כי דוקא היום חפץ לשוחח אתה ולחזות פניה. לו היה הרגש, כאלו שב עתה מדרך רחוקה. בדַברו עם לאה הבכירה היה בו מעֵין פזור־רוח; והיא העמידה פניה ולא שִנתה מדברה אליו אף במעט. קשה היה על ירוחם לקום וללכת. מונח היה על השלחן הספר „זֻרבבל" לריב"ל ויפתח אותו ויחל לקרֹא ב„מבוא". בסתר־נפשו עוד חִכה לדבר פלאי: במהרה תִפָתח הדלת ואידה תופיע, תושיט לו ידה ותבקש סליחתו, על אשר נתנה אותו לחכות לה. הוא חשב גם להסיר את המסוה מעל פניו ולגלות את לבו למשאת־נפשו במכתב.

לאהבה אין מועדים. הוא הולך בחדר אנה ואנה כדרכו בעת תוקף־המחשבות יאחזוהו. לפתע־פתאום אמרה לאה, שלה דבר נחוץ בעיר העליונה, ותבקש ממנו, כי יְלַוה אותה. באין אֹמר שָם ירוחם מעילו עליו ויחד עמה ירד בַמַעלות המעטות המובילות אל הרחוב. העלוב לא ידע, כי לא ישוב עוד אל הבית הזה. — — —

כה

אידה נשאה את נפשה לגדולות והיה בעיניה אשר רב להנשא לסופר. לעתים חשבה לבַקֵר את אחד ממשפחת אמה באודיסה ותאמר להתוַדע אל סופריה הגדולים הידועים לה. את ירוחם ושאיפותיו כבדה. לא נעלם גם ממנה, שמקַננת היא בנפשו, אבל הוא קטן ממנה בקוֹמה ומשפחתו עומדת בשפל המדרגה. לוּ היה לוחץ פעם את ידה, לוּ העביר באקראי את ידו על שערות ראשה, כי־אז היה משתנה מה בחֶבְּהָ. אתם לא תדעו את הנשים ומצב־נפשן. ולאידך, לוּ עשה כזאת נחמיה, שגם הוא היה מְבַקר את בית אביה, כנזכר, כי־אז נרתעה לאחור, אם גם האירה לו פנים. היא לו גולם היתה ולא כלי. היא חִכתה לגואל או לרֵע אוחז בה ובנפשה. היא בקשה סעד וחבורה. את סערת־האהבה לא ידעה, אבל דמדומים רבים היו בנפשה ואלה דוחקים את הלב... כה עברו עליה ימי שַחרותה ולא זרח לה השמש. גדור הגן והתקוה נרדמת. סתיו נערה! בן משה המורה נקל היה בעיניה ולא קנאה באחותה כלל. לדִבתו על

נערות כאלה נחוצות לבית־ישראל· אבל לא לנו הן··· הנך רואה פרחים נותני־ריח — והגן סגור· לקורא העברי הנה אֵם יהודיה, נפשה משתפכת בתחנוני הסדור, אבל אין לו אחות עבריה· ואם המשורר ישיר שירי־אהבה, אהובתו את לשונו לא תבין· אין קשור בין נפשות שוות· יש תגבורת בספרות העברית ויש רצון להָאיר, אבל חסר לה הרוך והַקֶשור המיני· אין אזן לַפֶּה·

לאה ואידה גם הן רק אורחות בספרות הן· את נטיתו לאידה הוא יודע ומרגיש מכבר; ואם לא ישַקר לנפשו, הוא אוהב אותה· אבל אינו עומד היטב על נפשה היא· לה צריך או הארה פנימית או הופעה גדולה· הוא מבין בפרי ספר יותר ממנה· הוא הוגה מחשבות, והיא אינה הוגה אותן מעצמה; אבל למגנת־לבו אין בטוי כביר לו· בסערת־רוח היה כובש אותה או בכשרון רב· לוּ עלה בידו לכתוב ספור או מאמר הגון, כי־אז עלה בעיניה· הוא כבר התחיל לתָאֵר ולהעלות רעיונותיו על הכתב· לשונו אתו, אבל הוא מוצא הכל בלתי ראוי לדפוס· עַיִן בוחנת לו בשל עצמו· — —

ואידה בודאי יודעת מהרהורי נפשו של ירוחם· לעלמה שנתבגרה יש עוז ומעוז· בידה לעשותו למאושר, להרימו, לתת לרוחו כנפים· אבל לפני־זה עליו לתת גם לרוחה אויר· — יש הבעה ליד ויש גם רצון לאהוב או להשיב אהבה· שנים יושבים ומשיחים, אם בדברים עִקריים או בטפֵלים, ויכול האחד לקום וללכת והשני יכול לרדוף אחריו ולחבקו· אחדות הגֵו בין שני המינים זה ענין נעלה· המשוררים מדברים על געגועים, השתוקקות וחלום־החמדה, בעלות הניצוצות הראשונים בלב· אין חלקו של ירוחם בין אלה, שהַלַהב והבעֵרה משַכרים אותם; בעיניו האהבה הנקיה היא רק דְבַר־שִתּוּף והשלָמה·

הוא יחכה עוד שנה או שנתים, עד יתברר היחס שבינו ובין אידה וגם יחזק· הם יבואו בברית, ואחר־זה יפתחו להם בית־ספר לנערים ולנערות· המגַמה להשכיל ולחנך, להקים דור עברי, שגם בין הגוים יתחשב, ועם־זה מכיר את עצמו וערכו, הכתה בו שֹרֶש· בודאי נאמנים הם כל דברי רפ״ס, שנלהב מהם עוד לפני שעה, במעשה הן הוצא עד־היום אל הפֹּעַל רק חלק· אין כחו של ירוחם ואין בידו להסיע את כל העם, לחַדש הרוח בנתיבת מאוריו ומלמדיו להועיל·

בה׳ — היא מצאה בבית אשר תשב בו עתה רגשי קִרבה יתרה׳ נחשבה היא בו כבת ואחות בכירה׳ לב גדליה נָתון לה והוא כרוך אחריה׳ ויחיאל האב יבין לחין ערכה׳ והוא גם משיח עמה׳ כשהדומיה בקרבו מכבדת עליו׳ כשמכינים למרים משכבה בחדר האָמור׳ הוא מביא לה לעתים את הַנֵּר׳ יושב עמה ושואלה לטיב הספר שקוראת בו׳ האנשים שכותבים מחשבותיהם בספר הם רַבֵּי הַדֵעה׳ ואלה הקוראים בהם גם הם חושבים מחשבות׳ יחיאל הרגיש׳ שֶׁמִרים תשתלם בלמודים ברבות הימים ושתעשה לה שֵׁם׳

ומִמִרים עוד רחוקה המנוחה׳ היא החלה לקרֹא את גונטשַׁרוב׳ והנה אין קסם לתאוריו׳ הכל בו מסופר על נכון׳ אבל אין חום לאמִתיותיו׳ הוא גם לא ישאך באברותיו׳ לנדכאים לא יושיע׳ לוּ נפגשה עם איש יודע בספרות׳ אז היתה מרציאה לפניו את מחשבותיה על־אודות זאת׳

גדליה התודע על־ידי מורו שלמה־עוזר אל ירוחם המשכיל׳ והלז הביאוֹ גם אל בית החזן׳ ויספר שם על קרובתו המשכלת׳ שבאה לבית זקנו׳ שמחו על ה,פנים חדשות׳ ויפקדו עליו להביאה עמו בפעם הבאה׳ מרים נאותה אל גדליה קרובה׳ ללכת עמו אל הבית הנאור; ושם גם מצאה את כל בני־החבורה׳ הנאספים שם רוצים דבר־מה ולהם השכלה וידיעות׳ מותב כזה עוד לא ראתה עד־היום׳ אבל היא לא תָבין למדי לשיחות ולדברים האלה׳ חום מסביב לה׳ ואור לה לא יָאיר׳ בצאתה משם לִוָה אותה גם ירוחם׳ מאד מאד חפץ לבָאֵר לה את המהלך בנתיב העברי׳ הוא קורא אז פרקי ,עת לטעת׳׳ הלא הכל שם ברור וחי׳ גם נעלה ונשגב׳ ירוחם מְדַבֵּר עמה מלבו׳ הוא יחוש בעצמו את שטף הדבור; ומרים לא תדע לענותו דבר: בשיחתו הכל חדש לה׳ היא ידעה עד־עתה את משפחת־היהודים הפזורה׳ שלה דת נושנה וספרי נביאים; אבל לא ידעה את עַם־העברים וספרותו היום׳ —

כד

באמֹר ירוחם ללכת ולשוב לבית אמו והושיט למרים את ידו לפרידה׳ הרגיש איזה כֹּבֶד בחֻבּו׳ חפץ היה לאמר לה עוד איזה דבר׳ חשב להִוָּעד עמה עוד וגם להתוכח עמה; אבל הוא פנה והלך־לו ברגש של יאוש׳

ממקום למקום, ואהרן אחיו, נזיר־שדי, יכַהן במשכן והוא ובניו מקריבים על המזבח ומקטירים בהיכל. וריח הקטרת ניחוח לפני ה׳. אין שטן ואין פגע, השמלות לא תבלינה, הרגלים לא תבצקנה. עמוד־הענן ועמוד־האש מְיַשְׁרים את הדרכים לפני בני אברהם.

והנה יצא קרח בן־יצהר, יצאו דתן ואבירם וַיָּצוּ את העם המבֹרך על משה ועל אהרן מנהיגיהם. לא חמור אחד נשא משה, מִנחה לא לקח, לא התגאה על הצבור — והצעקה במחנה המתלוננים: רב לכם, בני לוי! משה ואהרן מנסים להצטדק לפני המתלוננים וחֶפצם להרגיע את לב העם הסוער; ויאמרו בני העם לסקלם. האנשים, ששמעו קרוב לימי־סיני את המאמר „אלהים לא תקלל ונשיא בעמך לא תָאֹר", מרימים עתה אבנים להַשליך אותן על שלוחי־יה. לב יחיאל מתמוגג בקרבו, בקראו את הפסוקים האלה בחומש. ואף רש"י המבאר לא יפתור החידה. הוא נושא את עיניו והנה שני הנרות שעל השלחן כבר כבו, אבל הנה כוכב חדש בבית. נשי ישראל לא פרקו נזמיהן מעליהן לעֵגל ולא מרו את פי משה...

ברגשי רוך וחנינה קם מעל השלחן.

כג

ביום השבת למחרתו אחרי הצהרים הלך יחיאל ונכדו וקרובתו לפנים העיר וַיַּראו לה את שכיות חונירד. מרים היתה אז כבת חמש־עשרה. קומתה גדולה משל גדליה, שכבר עבר את שנת השש־עשרה, חֵן למהלכה, פניה מפיקים איזה נֹעם. כל אלה, שראו אותם הולכים יחד, חשבו את הנערה למיועדת גדליה, אם גם בחוגו של יחיאל חתן לא ילך לטייל עם הכלה. חונירד ביום השבת כמורה־שעות, שפסקו גלגליו להתגלגל. אין המולה ברחובות, אין עסקים ועמל־נפש ללחם ולהון; ודלתות החנויות הרבות הסגורות מגבירות את רשֶׁם השביתה בַכֹּל.

בשבת הבאה הלכה מרים עם האחיות דבורה ופסי לטייל בגן הגדול ותתפעל ליפיו, שאין עֲרֹך לו. לאט לאט ספגה לקרבה את הרוחב שבעיר החדשה. הנה פה אופק אחר וחיים אחרים מאלה שבלַדינה. אנשים לבושים בטעם לפניה על כל צעד ושעל; והחֵפץ לעמוד ולהתבונן התרבה

מִכסוֹת לבָנים פרושים על השלחנות· ביומי דשבת וביומי דפגרה יושבים לסעודה בבית איכנשטין באולם הגדול׳ הסגור בכל ימות השבוע· מנורה גדולה של בדולח נוצץ תלויה על התקרה המצוירת· שתי מנורות־קיר של נחשת־קלל מדובקות בין החלונות ובהן נֵרות־חֵלב׳ ובקצה השלחן הגדול עומדת מנורה של כסף גדולה בעלת שלשה קנים ומזה ומזה עוד שנים שנים בעלי מָאור אחד· כל ספסל וספסל מכוסה במעיל לבן· טֹהר ואור! איכנשטין ונכדו כבר שבו מבית־התפלה׳ הוא לָבוש בגד של משי שחור׳ אבל תפור בטעם ונדבק לגֵוו· גדליה לבוש בגד של צמר׳ גם־כן עשוי בטוב· כובעיהם של משי· דבורה ופסי לבושות אֵטון מנוקד· אחות איכנשטין׳ עקרת־הבית׳ נושאת על ראשה מטפחת יקרה של צבע תכלת וזהב; היא גם המברכת על נרות של שבת וזה חוקה מכבר·

יחיאל מַקדים בשלום מלאכי־השרת׳ ואומר את התשבחות בהרחבה׳ אבל גם בגעגועים שבלב: אשת־חיל מי ימצא· זמר והודיה לַחַיה שבבית ולַמֵתה· אלהי השבת מְרַחֵף עתה בשמי מרום׳ והוא מקשיב לזמירות בני־ישראל בכל מקומות מושבותיהם· ראש הבית מְקַדֵש על היין בכוס של זהב ומושיטה אחרי שתותו לַ,נשים׳׳ אחרי־זה מַקדש גם גדליה· נוטלים ידיהם לסעודה ואוכלים מאכלי־השבת ושוב מזמרים את ה,זמירות׳· ליל־מנוחה כזה לא ראתה מרים בבית אביה·

אחרי ,ברכת המזון׳ נקו את השלחן מפרורי האֹכל· דבורה ופסי קמו וישבו בפִנה ומדברות יחד׳ אחרי־זה עזבו את החדר· עקרת־הבית הסתכלה מעט בסדור ,קרבן־מנחה׳׳ אבל עיפה היתה מעמל־היום ותלך לישון· גדליה לקח לו את הספור ,אהבת ציון׳ וקורא בו׳ מרים קוראת בספר רוסי׳ ויחיאל מעלעל בחומש מרובע מ,מקראות גדולות׳· ׳פרשת השבוע פרשת קֹרח·

במדבר הם בני־ישראל· כל שבט ושבט חונה לדגלו· והמשכן עשוהו האומנים בתבנית ראהו הנביא בהר מתנוסס באמצע המחנה· על הכרובים מבפנים שוכן אֵל־ברית׳ מבחוץ שומרים בני משפחות הלוים׳ גוי קדוש ועם־סגֻלה׳ אשר נשא אותם אלהים על כנפי נשרים מארץ בני־חם׳ הנחיל להם תורתו׳ שעשועיו מאז׳ והנה הוא אומר להוריש להם את הארץ׳ אשר נשבע לאבותיהם לתת להם· משה בן־עמרם׳ איש קָרן עוֹר־פניו׳ מדַבר את אלהיו פנים אל פנים; הוא כמצביא על התורות והחוקים ועל המסעות

לארוחת־הצהרים ישבו בני־הבית שוב מסביב לַשלחן כמו תמול, ועתה שוחחו מעט. איכנשטין, ראש הבית, מבקש מִמִרים, שלא תהי בעיניה נכריה. הנכדות, דבורה ופסי, מסתכלות בה. גדליה מביט אל הקערה. יום יפה היה. יחיאל היה רגיל לישון אחרי הסעודה שנת־הצהרים. מרים ודבורה יצאו לטייל מעט; וַתַּרא דבורה לקרובתה את בית־הריחים שעל־יד הנחל. אחרי שעה בא גם גדליה ויארח עמהן לחברה.

גדליה היה נער צהוב ומתעמל להשכיל ולסַגל לו ידיעות, אבל את אשר רכש לו היה נושא בחֻבּו ולא דבר על זה. הוא התרַגל מעט לבדידות והיה נזכר לרוב באביו, שעבק חייו. אמו נִשאה לאחֵר וראה אותה רַק לעתּים רחוקות. דבורה אחותו, נערה בלתי־יפה ובעלת יושר־לב, היתה קרובה לו יותר מפֶּסי הצחורה. זו היתה אדומה, פניה מלאים כתמי־שמש; מַרבה־שיחה היתה, לרוב גם זמזמה איזה זמר ותלך הלוך וָשׁר מחדר לחדר. על־אודות אחות יחיאל האלמנה, שנהלה את הבית, כבר דברתי. חוה היה שְׁמָהּ והיא מלאה את תפקידה באמונה ועיניה לא צרות כלל בְּשֶׁל אחרים. גם אָמה עבריה עוסקת בבית־המבשלות, ושפחה נכריה עוזרת על־ידה לנקות את החדרים, להסיק את התנורים ולחלוב את הפרות. היא פִּטמה גם את האוזים והתרנגולות שבחצר. האמה העבריה — מנעלים לרגליה. הנכרית הולכת יחף.

רעהו של גדליה היה אז יחזקאל בן שלמה, חוכר בי־הדואַר לסוסים לתכלית נסיעת פקידי־הרשות. החוכר היה נמנה בין החסידים, מתלהב לפעמים ואוהב לאכול הרבה וידוע בכך; ובנו מְבַקר ,חדר' ללמוד התלמוד ונושאי־כליו. הוא בעל־דמיון, רואה ברצון את פֶּסי; והיא נשמטה ממנו בכל־פעם בכַוָּנה. לפסי גם רעיה אחת, נערה עליזה ואוהבת התּול, אסתר היה שמה. דבורה הבכירה התרועעה עם שתי אחיות: רבקה ומחליה. תאומות יפות היו אלה, ובלכתן בחוץ קשה היה להבדיל ביניהן. ותאהב רבקה את מרים מיד כשראתה אותה. מחליה נתקנאה בה.

כב

בערב השבת בשבוע הראשון לבוא מרים לעיר חונירד החלו בבית־מלונה ההכנות ליום אות־עולם. שופשפו החלונות, טהרו הדלתות והרצפות.

בזמן שבית־המקדש היה קיים, גֶבר עומד ומקריב ואֵש יורדת מן השמים ואוכלת את קרבנו אשר על המזבח. והנה נתן לו אחד משני המשיחיים בעיר האמורה ספר־בְשׂוֹר נקוב בשם „אגרת אל העברים", ושם שורר אויר קרית חָנה דוד. מתנוסס מקדש של מטה ושל מעלה ודם־הזבחים לוהט כתוקף השמש. אין כהנים רבים במשמרתם, כי־אם הכהן הגדול המשיח, והוא מלכי־צדק, משרת את הבריאה ומקריב את חלבו ודמו ממש לכפרת העולם ממשא החטא. „בדחילו ורחימא" קרא הצעיר כל פרשה והתבונן לכל פסוק והֶגה. ויהי ככלותו לקרֹא את הספר, נזדעזע, נפל על פניו ובקש לקרֹא: ה' הוא האלהים ומלכי־צדק הוא עבדו משיחו! אומרים, כי באותה שעה ראה דמות־דיוקנו של אביו המת עומד לפניו.

אבל הנה בודאי הפלגתי בדרכי.

כא

יחיאל איכנשטין קבל את קרובתו מרים בסבר פנים יפות. הגישו לה מים לרחוץ ידיה ופניה מאבק הדרך. ואחר־כך ישבה אל השלחן לאכול ארוחת־הערב במסִבּת בני־הבית. אבל כמעט לא טעמה מהמאכלים מאומה. קול התוף והכנור מבחוץ נשמע גם עד־הלום ולבה מעולף. גם עיֵפה היתה מעמל־הדרך. אדון הבית לא האיץ בה לאכול. הוא הבין לרוחה ואיזו חנינה בקרבו לרוך ילדותה. אחרי תום הארוחה בקש את אחותו לתקן לה משכב ויעזוב את החדר ב„ליל־הטוב" השגור. לה פנו מעתה את חדר־האֹכל ועשו לה את המרבד הרחב למִטה. על השלחן העמידו לה נֵר. בחדר הדומם ישבה על כסא ועננה מסביבה. כדורים מתגוללים ובאים מרחוק והעולם יליט פניו. לבכות חפצה. אין אומץ נגד האפס. לינה ראשונה תחת שמים חדשים בימי־הנֹער וחידת התקוה — מי לא ידענה?

ותקם מרים בבֹקר ותרחץ פניה וידיה, לבשה מלבושיה ותצא ותעמוד לפני הבית. גדליה, כך היה שֵם נכדו של יחיאל, יצא גם הוא ויאמר למרים „צפרא טבא", ויותר לא דִבֵּר עמה. בעל־הבית כבר התפלל תפלת־הבֹקר במתינות, והוא נזכר בין הפרקים בָּאורַחת שסרה אליו תמול, והוא החליט וגמר בלבו להיות למגן לה. אלהים הוא חונן יצוריו, הוא האב ואנו בניו. בן־אדם, קום ושחת עם אדון־העולם.

ושלשה ילדים. מעת לעת היה אבשלום נוסע לשדה־לבן. בעיר ההיא כבר היו יושבים שני מסיתים לדת הנוצרית והיו נותנים במתנה לכל־עובר ספרים נדפסים באותיות מרובעות כספרי התנ"ך. וגם שם פרשיות ופסוקים; לכלם נקודות ולאחדים מהם גם טעמים. דברי תוכחה ומשל הם מכילים, לא חוקים וגזרות; במקום משה בן־עמרם פה נביא מַדַבֵּר, מָשִׁיחַ ובן־אלהים; תחת יהושע בן־נון כאן שנים־עשר תלמידים למספר שבטי ישראל.

פתאום נפוצה השמועה בחונירד, כי אבשלום המיר דתו, הוא וביתו. ביום שבת נודע הדבר, יום אות ברית בין אדון־העולם ובין עמו ישראל מימי בראשית. מתפללים ונותנים הודיות לאל תוכן־עלילות, לאל שהוא קדוש, יומו קדוש ושבטו קדוש. מלאכי־השלום עומדים על מפתן כל בית מבתי היהודים, בתור שלוחי האב שבשמים לבני העם הנבחר. והנה יצא אחד מבני הקהל ופָרַש מִדָּתו. מי שהיה יהודי עד־עתה נהפך בִּן־לילה לאינו־יהודי. תוגה וחרדת־נפש, ואין בת־קול מתפוצצת, אין שכינה מיללת: קַלַּני מראשי, קלני מזרועי. אבל בדקו ומצאו, כי בבית־הכנסת הגדול כבה נר־התמיד מאליו...

ממחרת יום־השבת התקבץ בבקר המון רב מסביב לחנות־הקמח, לראות במרשיע־ברית. רבים גם לא האמינו, כי אמנם כזאת וכזאת עשה אבשלום. הוא כבר הקדים לבוא אל חנותו; ובראותו את ההמון הנאסף, יצא בגלוי־ראש ועמד על המעלה העליונה בעזות־מצח, שתי ידיו תחובות בצלחות מכנסיו, ויאמר אל העם: הביטו על יהודי מומר!

הנני מְסַפֵּר דברים כהויתם. ויודע אנכי שוב מאורע שאֵרע בימים ההם באיש אחר, שגם הוא נלכד ברשת מסיתי שדה־לבן. ומעשה שהיה כך היה. זה האיש היה בר־נש נלבב, שלא הגיע עוד לשלשים, והוא מחבב מעודו את עניני הזבחים שבתפלות. הוא היה קורא בחפץ את הפרשיות הראשונות שבספר־ויקרא, הוא ספר הלוִים, בפרשת הקרבנות שבשמות ובספר חומש־הפקודים; וכל ימיו היה מצטער, על שאין לעם־היהודים עוד לא מקדש ולא קרבן ולא כהן עומד על הזבח. אמנם נאמר בספרים, ש,תפלה במקום קרבן'; נאמר, שהדם והחלב, שמתמעטים בימי התעניות, נחשבים בעיני אלהים כהבאת קרבנות ואשָׁמות. אבל מה אלה לגבי זבחים העולים כָּליל לגבוה? התפלות והבקשות, אם גם עולות למרום, לא תחזינה אחר־כך עיני האדם לא את המלך ולא את כסאו; אבל אז,

במים, והוא משגיח עליה מרחוק ומברך בעדה. ותעל הטובלת מן הנחל ותנגב. ויבוא אליה האיש לשֵׁם יחוד. ירח וכוכבים עֵדים. ותהר הנערה ותלד במלֹאת תשעה ירחים בן זכר. והשמועה עברה ברחוב: פלונית בת־פלונית ילדה לזנונים. ולא אָבו היהודים למול את התינוק ההוא. באותה שעה נדחק הבורסקי ונכנס לבית־המדרש בשעת מקהלת־עם וקרא ואמר: צָדקה ממני!

כבר הזכרתי את האיש האמיד, שהיה דר בעיר העליונה ולו חֵלק מנביאים עם ה„ביאור". זה היה גם כֹּהן ואיש נודע בין אחיו. כֹּהן, שרק בתולה בעמיו ישא וגרושה אסורה לו על־פי תורת הכהנים, נשא אשה גרושה והוא אלמן מאשתו שמתה קֹדם מלֹאת לה חמשים שנה. בעיר התחתונה היה סרסור אחד, שהיה הכהן בא אל ביתו בעניני־מסחר, ולו אשה יפה עד־למאד; אבל היא לא נצרה לו אמונים — שליט"א בימי־גדלותו היה חשוקהּ — ויסת הכהן את הסרסור לגרשה וַיַּלוה לו דמי־כתובתהּ. עמד זה וגרשהּ, עמד הוא וכנסהּ. שו"ב אחד, שמצאו בו פסול והעבירו אותו ממשרָתו, נתפַּתּה בפצוי־ממון לסדר את הקידושין — וַתֵּהוֹם כל הקריה. שבת בשבת התאסף ההמון, ועמהם גם הרבה מן התורניים, ויצורו על בית הכהן; ואם הזיד הוא או מיועדתו לצעוד על סף הבית, היו ממטירים מבחוץ חרפות ונאצות על ראשם. ביום ראש־השנה אחד, והוא בודאי יום־הדין בשמי מרום על יושבי מטה, התנפל האספסוף על אשת הכהן, בלכתה מקושטה לבית־הכנסת, הכוה ופצעוה ופשטו בגדיה מעליה. רק בעמל רב הצילו אותה שוטרי־המקום ממעַנֶּיה ומחָרפיה, ויובילו אותה אך ורק כתנתהּ לבשָׂרה אל ביתהּ.

ימים ושנים היתה כל העיר רועשת על השערוריה הזאת, שנעשתה בגבולה, כי ישא כהן אשה אסורה לו.

כ

והנה עוד שתי מעשיות. ידוע היה בעיר חונירד אבשלום הטוחן, איש בן־ארבעים, שלו היתה חנות גדולה לקמחים ועולים היו אל החנות במעלות. בבית־המדרש שהתפלל נחשב לבעל־הבית הגון ויודע־ספר. ולו אשה

והוא היה יושב מאז בבית־מדרש כעני, אוכל מהתמחוי ואומר תהלים כל היום. כל מי שהיה רואה אותו, לא האמין, כי זה הוא משל׳ה גנב, כך היה שמו.

יט

לא־רחוק מהגן הגדול שבעיר היה דר איש למעלה מארבעים, והוא מנוח החוכר. הוא לא היה מילידי חונירד, כי־אם בא לגור שם זה שנים אחדות; והוא בא לעיר רַק לפרקים, רוב הימים הוא מבַלה באחוזה שחכר, והיא רחוקה מחונירד מהלך פרסה, ולו גם שם בית. אשתו חולנית היתה וגם מרת־רוח ושָׂררה ביניהם אֵיבה מסותרה כל־הימים. להם גם בת אחת, נשואה היתה והוציאה את בעלה מעליה, כי מאסתּו. היא היתה בעלת־קומה ולא נעדרה השכלה, ואיזו אצילות היתה במהלכה. דמתה בכלל לאביה. אבל הנה דבר אחד משונה היה בה, עוד בימי־ילדותה יָראה ופחדה מאד מרעמים וברקים. מוראהּ זה כמעט אי־אפשר לתָאֵר — כל־כך היה בלתי־רגיל. בימים שאביה היה מתלונן באחוזה, היתה מבקרתו ודרה אצלו. כמו שכבר נרמז, נטתה יותר לאביה מאשר לאִמהּ. ליל־קיץ היה, היא כבר שכבה במטתה ויברַק כל החדר מהמון ברקים ורעמים. נשמע רעם אחר רעם, עד שכמעט נבקעו איתני־עולם וינועו עמודי הבית. ותאחז את הבת פלצות ותקם ותברח מחדרה אל חדר אביה ותשכב במטתו. גשם שוטף בלי־הרף החל לרדת ממרום ארצה. והשטן, קבהו אלהים, בא לערבב שוב את העולם. עוד טרם האיר הבקר, קם אותו האיש וילט פניו וילך רגלי אל עיר מושב הרבי האמור. ויהי אך צעדה כף־רגלו על מפתן בית הנביא, והנה קול־קורא מבפנים: הרחק מכאן, לך טמא יִקָרא!

בקצה העיר התחתונה גר איש עובד־עורות, הוא בורסקי שבתלמוד. הוא היה בעל שערות אדומות ונלהב, וגם איש אָמיד. אשתו היתה עקרה ונסתם מעיָנה לפני מועדה. והאיש שהתגעגע כל ימיו להוליד בן — אָפסה לו כל תקוה. וירא בשכנותו נערה אחת טובת־מראה ובריאת־בשר ויתקרב אליה ויחַל אותה, כי תשמע לו. פצר בה למרבה, עד כי נענתה לדבָרו. וַיָגל לב האיש בקרבו, אולם הזהירהּ וחזר והזהירהּ, שתתקדש מטומאתה ושתטבול במים כדת. ויהי בערב ההוא הלכה הנערה אל הנחל לטבול

ס פ ר ש ב י ע י

יח

מאורעות ומעשים בלתי־מצוים קָרו בימים ההם בחונירד גם בין עַם־היהודים גופו. ואני אֲמנה אותם אחד אחד, אף אם לא כלם שַייכים הם לעצם ספורי.

תורני אחד, מתפלל בקלויז אשר בפִנת העיר, הציץ בספרי מחקר וטבע, ופעם נזרקה מפיו, שהוא מאמין רק בהשגחה כללית ולא בפרטית. ויהי סער גדול בין החסידים. החלו לרדפו ונסו גם לסתּום מַעין פרנסתו. ויבוא האיש במצור. הוא אז כבן שלשים ואב לבנים שלשה, וַיִכָּנע לפני הרבים וקבל נזיפה על אשר קִצר ביכֹלת העליון שבעליונים. ערב ראש־חֹדש היה, יום־כפור קטן ליראים, ויחלוץ העלוב מנעליו בבית־אל, ישב על־גבי קרקע והתחיל להתוַדות על־פי נוסח הסדור, והעם מקיף אותו וקורא ואומר: אחינו אתה! עודנו יושב ומתוַדה, דחף אותו אדוק אחד ברגליו. זלגו עיני היושב על הקרקע דמעות מההכנעה שבלב – והדוחף לא הוציא אחר־כך שנתו. בחונירד, בעיר־מחוז, שכבר לא היתה בה אדיקות יתֵרה, היה זה חדוש.

כמעט מעֵבר לעיר העליונה תָקע יתדו מימים רבים איש אחד, שכבר היה למעלה מחמשים שנה, והוא עִם גנבים חלקו. שַיָרה של גנבים תֻכו לרגליו וכל אשר יצוה עליהם יעשו; והוא חי כאדם אמיד, מוראו היה כמעט על כל יושבי־העיר ורבים מן העשירים נותנים לו מס שנתי, למען לא יבוא פגע בגבולם. היו מראים לו כבוד מפחד, אין דובר דבר נגדו והוא מאסף הון. פעם עבר דרך עיר חונירד צדיק ידוע. נכנס בו, בראש־הגנבים, הרוח לסור אליו, אל הרבי. ויצַו הצדיק לסגור הדלת בעדם וישיח עמו כשעה חדא. שב האיש לבית־מגוריו. חִלק את כל נכסיו לשלשה חלקים, שליש נתן לָרבי, שליש נתן לעניים ושליש למלכות, למען יתנו לו פקידי המקום חָפשה מן הַמִסים שהיה הוא שוקל על־ידם שנה שנה.

וחגיגה היו אצלו בכל שבוע ושבוע· לבֵין נשי האצילים היו מתערבות וּבָאות גם קדֵשות מקושטות· מנגנים פורטים תמיד עלי־כנור, קול תוף ומצלתַים יִשָׁמע; לילה לילה מעלים ברקי־אור מלאכותיים ומאירים בהם את העיר· שמחה וששון, דיצה וחדוה· אין איש נשאר עוד בביתו, הרחובות והמגרָשים מסביב לחצר־ההמִלה מתמלאים המון אדם· חג גדול שבעתַים מאשר היה לפנים במסבת האציל בן־זרקה·

בשאון לילה כזה באה מרים גבורתנו לחונירד העיר·

מטעם גבוה על גבוהים בסט־פטרבורג – על אזרחי הארץ ברחבי המדינה למלא אחריהם, ומה־גם עַם היהודים, עבדים לעבדים.

והנה באה צרה עוד יותר רבה, אחרי איזה זמן נמנה גם משנֶה חדש לשר־המחוז, והוא היה איש משונה. למגִנת לב כֹּל לא היה לוקח שחד משום אדם.

ארץ רוסיה בלי שחד כארץ בלי אויר לנשימה. כמו יֵאָלֵם פתאום כל אדם ויאפס כֹּח־הדִּבּור בעולם; ואיך תתקיים ותחיה עיר, שעד־עתה היתה רגילה לתת בעד כל דבר גדול או קטן מתנת־יד לפקידי המקום. לשוא נִסו אנשי חונירד לפַתּות את הפקיד המוזר הזה לקבל מתנות, נסו לפצוֹר בו וגם לכופו לכך – והוא באחת: אם צדיק הוא הנותן, הלא רק מתנת־חנם אני לוקח מידו; ואם עוֶל עשה, הן עליו לשאת את עונו. משנה שר־המחוז הזה לא היה נשוי ודר בחדר אחד צר, אבל לו „אהובה" אחת, שבִשלה לו את ארוחותיו ותִקנה לו את בגדיו. על פִּתחהּ של גויה זו חזרו אף גם נכבדים ושלמים בעיר והיו מבקשים ומתחננים אליה, כי תפתח את ידה לקחת מאתם כסף או שוה־כסף. אם גם זה לא יועיל לרכך לב שונא־הבצע, להטותו מדרכו. דבר כזה קרה גם בעיר אחרת, וגזרו אנשי המקום תענית על הצבור. בחונירד היה זה אך למועקה, שדִבּרו על־אודותיה בשער.

והנה גם זה נשכח. צעיר אחד ממשפחת בית־המלך, שעשה דבר שלא כהוגן, נתחייב לִגְלוֹת מעיר־המלוכה, רבתי בגוים ושרתי במדינות, ועליו היה לשבת איזה ירחים בחונירד, וליושביה היתה אורה.

כל בני הרשות המקומית התעמלו לחַדש את פני העיר ולהרבות יפיה. החוק יצא, כי על כל איש לתַקן את ביתו ולסייד את כתליו מבחוץ. כל הרחובות רֻצפו באבנים מחדש. נִקוּ כל החצרות ולפני פתח כל־בית זרו חול דק. נאסר על עניים ללכת בבגדים קרועים במרכז העיר; נאסר להשליך גרעינים ופירות ארצה; לא נתנו את העגלות הפשוטות לעבור ברחובות היפים. בחנויות הגדולות נקנו המינים היותר יקרים, לפָאר את מעונו של הקרוב־למלך. בכל־יום שחטו פרים וכבשים ועופות אין־מספר למאכל שֻלחנו. מכל מרתפי־היין הסיעו את היינות היותר משובחים. „סעודת שלמה" היתה אצל הקרוב־למלך בכל יום. אצילי הכפרים היו רוב הקרואים והיו באים ברצון או באֹנס לסעוד עם הנצר הגדול. ליל־מחול

חצי־שעה· מורה־השעות מקריא כל רבע ורבע· שעה שלֵמה היא יושבת על הכסא וקִנאה אוכלת את בשרה· כמעט אמרה לקום ולדפוק על הדלת של מַלתּיר· הלא יודעת היא· בלאט פתחה את הדלת והנה אשה גבוהת־הקומה עוזבת עטופה את חדר המחַבש· רעיון התלקח בקרבה לחסום לה את הדרך ולקרֹא באזניה: התוַדי על חטאתך עמו, תני תודה על מעשיך! ותאחז בכפות המנעול ותשען עליהן בכל־כֹּח· עזבה צרתה את הבית, והיא העמידה פניה ותכנס אחריה· מַלתּיר עמד על־יד החלון והשקיף לחוץ ולא שעה אליה· ותקרא תמר: „אנכי עמדך בחדר; בגדת בי וזה דרכך!“ נפנה הרופא אליה ויאמר: „מה לך?“ קול־בכי התפרץ מפיה· הוא נגש אליה ויאחזנה בזרועותיה·

„קח אותי אל ביתך ואשמור על חלקי·“ „הרעיון, כי לא יחידה אני לך, יפַלח את כבֵדי· נעזוב שנינו את המקום ונלך לעיר רחוקה· אין את נפשי, שתּרפא עוד· מה לך ולבני־אדם אחרים· מה לַיום כי יָאיר ויעַוֵר את העינים· סגור את השמים והכניסני למבצרי·“ „משוגעה אנכי מיקוד־לבי ואך אֵש תּכַבה אֵשׁ·“ היא נפלה על צוארו ותחבקהו ותנַשקהו וקראה בקול: „בעל־חוב אתה לי; אישי לא בעלי הוא, הורַי זרים הם לי; אתה אֵרשתּני ובדמך אֶחיה·“

באותה שעה שב אמנון לביתו· ויהי כי הגיד לו המשרת, כי רעיתו נסעה למַלתּיר הרופא, נכנסה גם בו פתאום רוח־קנאה וימהר שמה· הוא עלה בַמעלות, בא אל הפרוזדור, קרע בחֵמה את הדלת ויקרא למהלְמות את שניהם· מהרו השפחות לקול־הזעקה· עוד בערב התפשטה השמועה בעיר· לא אספר מהלך הדבר אחר־זה·

יז

שר־מחוז חדש בא לחונירד· ובשבתו על כַּנו הנהיג מנהג חדש· בכל יום שבת ליהודים, ערב יום שבתון של הנוצרים, היה שולח פקידים לאסוף חלק מן השפחות הנכריות בבתי־השובתים והוא אלצן לעבוד עבודת־חנם בביתו ובחצרו· גזֵרה לשעה היתה ולא נודעה רק בעיר זו· וירגנו הדרים באהליהם, אבל מי ידין עם הרָשות? אף הדברים שאינם נכתבים ונחתמים

נפשות נזדמנו לפונדק אחד ונזדַווגו יחד ומרחק ביניהם· — הנך נוטע אילן ולא יַכּה שֹרֶש׳ הנך כורת ברית והרי זה שטר־אֲמָנָה על מאסרי הנפש· היא תעתה בבית אביה הרַבי ולא תאמין בקדושים; מנהגי האבות הם לה חִקוי דָבר עָבר; לה אין רגש־עם׳ אף לא שתוף־משפחה· כי תקום בבקר׳ מתנער הבשר מחלום ארוך· רק תעלולים לַשֶמש; היום לא ידע ארחוֹ ורבעוֹ· מה לה פֹה? ומי לה פֹה? חמיה וחמותה אף לא שומריה הם· מי קרא אותה הֵנה? מי ירדוף אחריה׳ אם תקום ותלך? מי יחקור ומי ידרש את אשר זומם הַלֵב? —

הנך מסתכלת במראה והִנה פנים אל פנים׳ תנועה מול תנועה; הנך סוגרת את עיניך והִנה יָמֵש חֹשך· המיה חרישית מַחרדת את החדר· בסכין של כסף הנך בוצעת את הלחם הלבן; והיה כי ישתמט מידך ונדחק בשָדיך ונִתז הדם ויעש דרכו כבקֶשֶת ויפול על הרצפה החלקלקה — ולקק הכלב הַטָלוּא את הנוזל וינעם לחִכּוֹ· היא תעמוד על המעקה ותקרא לכל עובר מַטה: עלֵה אלי ואהיה עמך ואתן לך את גֵוִי· מוטות של ברזל מסביב· אין אזנים לבני־אדם׳ נסתם חוש־השמיעה· הנה גן נטוע והנה שער לפנים משער·

בימים ההם נעשה מַלתיר הרופא לראשון שבִּמתי־סודה ויתעמר ביָפיה·

טז

צהרים היו· השמש יצאה מִנַרתיקה ותלהט את פני האדמה ויהי חום ומַרפא לכל־בשר· תמר התהפכה על מרבדה בחדרה המעולף ותשאף לרוח העולם· הוא רָחָב וקצר· נהרות ונחלים בו לאין־מספר והאדם אינו שותה מלֹא־לוגמיו· היא מחבקת בזרועותיה האַמִיצות את הכר האָדום׳ סוגרת את עיניה ורואה אלפים ורבבות נקודות מזהירות בשפעת־צבעיהן ונפשה רוחצת בים של תכלת מאירה·

פתאום התעוררה׳ קמה מעל המרבד וקרעה את הוילון מעל החלון· עמדה לפני הראי ותִקנָה את שערותיה· שָמה עליה מעיל צהוב רָחָב ותצַו לַרַכָּב לרתום את המרכבה· היא נסעה אל הרופא·

נערה שחרחרת קִבלה את פניה ותושֶב אותה בחדר לפנים· לבדה היתה· „עוד אשה צעירה אחת בחדר־הרופא׳" אמרה לה הנערה· רבע־שעה עבר׳

קוֹף למד בצבא את ענין החבישה, השתלם ברפואה המעשית וילך מחַיל אל חָיל. אחרי עברוֹ שנת־החמשים התפטר מהצבא ויעבור את כל ערי פלך־קיוב, עדי בא חונירדה והתישב שם. במשך איזו שנים קנה לו שֵם בכל הסביבה וינהרו אליו גם מהעירות הסמוכות. הוא היה באמת רופא מומחה והרבה חולים אנושים השיב לאיתנם.

אשה לא היתה לו וגָר בחצר אחת רחבה תקועה בין העיר העליונה ובין התחתונה. עוד בעלות הַבֹּקר היתה החצר מלאה חולים וחולות, שחִכּו לו. ובפתח הדלת דחקו איש את רעהו ואשה את אחותה. היו חולים שנתנו לשומר־הפתח שלשה שקלים, למען יכניסם במהרה אל בעל־הפלאים, ולָרופא בעצמו נתנו רק שקל. בכלל לא שָם לבו למה שקבל בשכרו והיה מרַפא בחנם כמו בשכר. לחולים עניים עוד נתן כסף מכּיסו. ואם גם עיף היה מעבודתו, קבל חולים בלי־הפסק — מבקר ועד ערב. — הוא היה הולך באישון־לילה לחולה שחלה פתאום, ולא עצרוהו גשם וקור.

הוא נגזל מזרועות הוריו בהיותו כבן־שבע, היה רועה צאן כַּפרי אחד ונטבל על־ידי כֹּהן אדוק, בהיותו בן שתים־עשרה. מן היהדות נתַּק לגמרי. גם את שֵם אבותיו לא ידע עוד. אבל דבר אחד נתרשם בו ברוך־יַלדותו: לפני יום צום גדול לקחו בבֹּקר תרנגול אחד, קשרו את רגליו, סבבו עמו את ראשו כמה פעמים ואמרו איזו אמירות; אחר־זה השליכו את התרנגול לארץ וקראו איזו קריאה מתוך ספר. ולַמעשה הזה התגעגע לפרקים. פעם חלתה אשת הרב מטעם־הממשלה בחוניָרד ויבוא הרופא הלזה אל ביתו בדבר החולה, וישאל את הרב לדבַר התרנגול וַיַּגֶּד־לו זה את אשר ידע. מהיום הזה היה על הרַב לבוא בכל ערב יום־הכפורים בסתר אל בית הרופא. זה ממלא, לפי־מובנו, אחרי מנהג היהודים בכפרות; והלז מתרגם לו את המלים „זה חליפתי, זה תמורתי" רוסית.

את הרופא הזה ראיתי גם־אני.

טו

תמר, כלת העשיר נחמיה לבית רַכטמן, היתה נמַקה בבדידותה. אמנון בעלה הלך שוב אחרי שרירות עיניו ומִספר־ימים בשבוע לא סר אליה. לָעֹשֶר פֶּה ממלל ובצלליו גם שתיקה איומה. דוחק במסִבֵּי ההרחבה, שתי

העִברים, אבל הרפה ידו מן המדע העיוני, ויצא אחר איזו שנים מוכתר בתור עורך־דין־מושבע מן המנין. הוא נשא אשה מבנות־עשירים ויתישב בחונירד ויעסוק באומנותו בחריצות. על שלחנו היה מונח תמיד „שלחן ערוך חֹשֶן־משפט" — ויהי למופת בעיני היהודים התמימים, שבאו לבקש עצה מפיו.

יד

מן הרופאים אזכיר רק שנים: מלתיר וקוך.

מלתיר היה איש דק ומגֻהץ, לא מגולח־זקן, כי־אם בעל זקן חד. עיניו קטנות ושחורות וידיו צחות כשל אשה. הוא היה מקבל את החולים, הבאים אליו, מעומד והיה משתעשע בשרשרת־הזהב של מורה־שעות שלו. הוא לא הרבה בשאלות, לא משמש ברוב את הדופק, ונאמר עליו, שהוא מכיר בפני החולה את אשר בחֻבּו. בשכר־רופאים היה יקרן גדול, ובזה פִּלס לו דרך. הוא היה גם חותך בפצעים, מרפא חולי־עינים ולא נתן רפואות רבות. בחוג ה„אינטליגנציה" נכר מקומו, בדעתו היטב את המשחק בקוביה, וידוע היה גם בקלות־דעתו באבדת־מעותיו. מה שהכניס בשבוע אחד — וזה היה לא־מעט — היה מפסיד במשחק בלילה אחד. הוא גם לא חי בטוב עם רעיתו והתנה אהבים בגלוי ובסתר עם אשתו היפה של הרוקח טוֹבֶזשיק. זה האחרון היה איש קֵרֵחַ ולא־מומחה במלאכתו. רופא ורוקח, הרי הרופא עיקר והרוקח טפל. — —

חָזוּן בלתי־מצוי היה הרופא השני בשם קוך. הוא היה קטן־הקומה, בעל־בשר ועם־זה אמיץ־כֹּח ובא אז כבר בימים. הוא היה מילדי העברים, שתפשום על־כרחם בימי הגזרות הקשות של הקיסר ניקולַי אבי אלכסנדר השני, עקרום מבית־אבותיהם והובילו אותם לפלכים אחרים. שם היו רועי חזירים אצל אכרי הכפרים, עד ששכחו את פקודי היהדות ואת לשון אמם. ובהגיעם לשנת החמש־עשרה התחילו לחַנֵּךְ אותם קשה במלאכת־הצבא ויעבדו בחיל הארץ בגדודי הגבול וילחמו בחרף־נפש עם השבטים הפראים בהרי קוקז. להם שנה אחת ליום נחשבה, עשר שנים לשנה. מנוחה לא ידעו ונפשם עזה. בַּערוב שְׁמשם שָׁבוּ לאט לאט אל רוסיה התיכונה ויראו עולם רחקו ממנו. —

חונירד יָגור עורך־דין־מושבע׳ שברבות הימים יתחרה בלי־תפונה עם קופֶּרניק בקיוב. ושאברהם קופרניק׳ מומר יהודי׳ – מומר שהמיר את דתו למען יקל לו להקדיש עתותיו לטובת הכלל׳ – הוא הגאון היותר גדול בין כל עורכי־דין של רוסיה הגדולה ואין על עפר מָשְׁלוֹ׳ זה היה ידוע לכל.

כאמור׳ היו רוב עסקי שליט״א אך עניני ענשים וקנסות. רק מעט עסק ותִוֵּךְ גם בדיני־ממונות. פעם חלתה רעיתו עד מאד׳ וחליה היה כל־כך קשה׳ עד כי הציעו בחלק הרחוב שלפני ביתו היפה תבן על הרצפה׳ למען החלש על־ידי־זה את קול דהרת הסוסים וקשקוש העגָלות העוברות ולשמור עם־זה על מנוחת החולה. בשעה כזו נכנס יהודי אחד אליו ויבקש ממנו בחזרה שובר אחד׳ שהִשליש בידו. ויענהו שליט״א בפזור־נפשו: לא ידעתיך! מה עשה התובע? הגיש עליו קובלנה; ויבֻקש הדבר וַיִּמָּצא׳ כי אמנם כִּחש עורך־הדין בפקדון. מיד נדון לשַׁלם אותו סכום – לא־רב היה – ונגזר עליו׳ שמהיום אין לו רשות עוד לכַהן בתור סניגור לפני בית־דין עליון. כה הורד מגדולתו ביום אחד ורעיתו מתה עודנה בנעוריה. מרוב צערו החל לשתות יי״ש יותר מן השיעור. כל מה שהיה לו וכל מה שקבץ ברוב־עמל הוציא בזמן קצר. מעיל עליון לחורף נשאר לו ובו היה לבוש גם בקיץ. את שערו לא גזז. לפעמים נתן לו אחד ממכיריו מלפנים איזה מתן־בסתר. וכל מי שרואה אותו הולך בלי כל־מטרה ברחובות או גם ינוע כשכור׳ יָנוֹד לו וקורא: האמונים עלי־תולע יחבקו אשפתות.

ממין אחר היה עורך־דין שני׳ זלין שמו; והוא׳ לאידך׳ עוסק רק בדיני־ממונות. הוא ישב בימי־נעוריו בבית־מדרש אחד והיה לומד „חֹשֶׁן־משפט“ והצטיין בהבנת ה„סוגיות החמורות“. פעם נכנס בו רעיון כ„ארס של עכנאי“ ויאמר לעצמו: מה לך לבלות ימיך להבל? קום והשתלם בלמודים ועשֵׂה חיל בדרך־ארץ. מיד השליך את עול התלמוד מעליו׳ בא לחרסון והחל ללמוד בהתמדה רבה ידיעות יסודיות ולשונות. אומרים׳ ששנתים ימים היה יושב בחדר ולא פסק פומיה מלמודי־חול׳ עד שחלה חלי כבד. ויהי בשובו לאיתנו׳ עמד על המבחן וַיִּמָּצא יודע על־בורים כל הלמודים׳ שיסגל אותם תלמיד מובהק בשמונה שנות־הלמודים. אחד מן המורים׳ שהתפלא לכשרונו׳ השתדל בעדו בעיר־המלוכה׳ כי יפתחו לו שערי בתי־מדרש־המדעים הסגורים בעד בחורי ישראל. בהיכל־המדע למד חכמת־המשפט׳ עסק זמן קצר גם בהשתוות משפטי הרומיים למשפטי

גזרה· אמנם אבי גבורנו ברח חוצה־לארץ· שם היה נודד וחי חיי־צער· רעיתו לא סר לבה ממנו בהכשלו׳ ותנח את הבנים אצל אמה ותצא גם היא בעוד־שנה לארץ מגורי בעלה ותהי לו לעֵזר· אולם געגועיו לארץ־מולדתו – הוא אהב את רוסיה בכל־נפשו – התגברו׳ ויגזור אמר לשוב לארצו ולקבל עליו את ענשו ויעש כן· שתי שנים ומחצה ישב בבית־האסורים – הקלו לו מעט על אשר הודה ועמד לפני בית־דין ברצון· אחר־זה כונן לו בעמל שוב איזה מעמד· אבל נבדל מחוגו לפנים· אמרו׳ כי הנה גם שב עתה לאלהים׳ ובבקר בבקר היה מתפלל ביחידות לנושא עון ופשע· עם־כל־זה היה זהיר בחנוך־בניו וילמדם תורת שפת־הארץ· בכורו – הוא בטלון – בקר גם בית־ספר תיכוני בן ארבע מחלקות· בינתים חלה האב במחלת־לב מסותרה וַיֵאסף אל עמיו· יום לפני מותו קרא לבנו ויצוהו על אִמו· אבל גם היא לא האריכה ימים ותלך עם בן־זוגה שנית בגולה·

לתאר מה שעבר על בטלון מאז׳ איך התאזר׳ בהשארו יתום׳ ללמוד ולהשתלם; איך התגלגל בגלגול־מחִלות עד בואו לעיר חַרקוב׳ משאת־נפש כל צעירי ישראל בגליל ההוא׳ ואיך בא משם לחונירד׳ כסַפן ששקעה ספינתו בים׳ יארכו הדברים·

יג

למען לא יחסר המזג אציב ציון גם לאחדים מאיתני ה,אינטליגנציה׳·

מפורסם היה בחונירד ימים רבים עורך־דין־מושבע אחד בשם שליט״א· זה היה דַברן מצוין ויודע לתפוש את לב השופטים המושבעים· גם מעָוֹן פלילי היה יודע לנקות אדם והיה מלבין כל חטא ופשע כשלג· והוא גם־הוא הצדיק את אשת שר עיר לדינה׳ כי המיתה את שר־המחוז שארב לה· כשהצדיק נאשם׳ דִבר בבית־דין העליון שעות אחדות בלי־הרף· בראשית היה מביא ראיות על־פי השכל וההגיון׳ וכשלא הכיר שנוי בפני השופטים׳ היה מתחיל לדַבֵּר ללב· פעם יבקש ויתחנן ופעם יוכיח ויורה על האחריות הגדולה להאשים איש׳ שאולי חָטא פעם אחת בשגגה׳ ולהביאו עם־זה למדחפות· קטעים ממַשָׂאיו בערכאות היו מסופרים מפה לפה· ומי שרק נקב את הַשֵׁם שליט״א׳ היה בא לידֵי התפעלות· המעט לכם? בחומות

בטלון היה צעיר גבה־הקומה ועושה רֹשם מרחוק. במהלכו, בתנועותיו, בדבורו היתה איזו אצילות ודומה היה לעורך־דין או לרופא. הוא שָׂם לבו למלבושיו, בלכתו לפנות־ערב לטייל שָׂם בתי־ידים על ידיו והיה מניף את מקלו לכאן ולכאן. הוא היה מורה מובהק, ידע ראשי־פרקים מחנוך. את השפה הרוסית היה מבטא היטב ומטעים כל מלעיל ומלרע. איש־רעים לא היה ברוב ולא נמהר במעשהו. הוא נשא איזה צער בחֻבּו. חטמו יצא מיד הטבע לא רק בלתי־נאה, כי־אם גם מכוער והיה עב למטה. זה שִׁנה מאד את פניו. מצחו, לחייו ואזניו היו בנוים על־נכון. עיניו היו בהירות. אמרו לאומן עושה כלים: מדוע עשית אברים הללו כמדתם ואבר זה באמצע שלא כשורה?

מדרך בטלון היה לשום את ידו בחשבו לא על מצחו, כי־אם על חטמו, ועם היותו מתיפה, לא הסתכל בחפץ בראי. הוא לא היה קורא בירחונים, כי־אם בספרים. הוא קרא באמת את בוקל ואת דרֶפֶּר. דעת התפתחות ה„ציביליזציה" והתרבות היה דבר שהגה בו תמיד. הפרטים לא העסיקו אותו, כי־אם הכללים, הצרופים. כשהגיע לענין חשוב, היה קורא בקול וחוזר ושונה לעצמו כל משפט. סתירות לא הבין, גם אחרי ראיות לא חִפּשׂ. כי אפשר להשיג דבר באפן אחר מאשר יורו אותו בעלי־התורות, לא היה יכול לצייר לעצמו. בהיותו עוד בחרקוב — לפני בואו לחונירד היה בחרקוב, עיר־„אוניברסיטה" — נפגש עם תלמיד אחד, שקרא את שופנהויער, והלז נסה לברר לו, שגם המחשבה ענין מדעי היא, חשב אותו בטלון לחסר־דעה. איך אפשר לַשֵּׂכל להשיג את־עצמו כדבר חוצה ממנו?

בטלון העריך את עניני הדת רק בתור מדרגה לא־גבוהה בהשתלמות בני־אדם. לַנכרים היתה דת, בעת מחוקקיהם עוד חיו עלי־אדמות ושבט־מושלים בידיהם. היהודים של עכשיו הם רק עקשנים. בעניני־מדינה לא התערב. אסון רוסיה הוא, שעומדת היא במדרגה שפלה בסולם ה„ציביליזציה". את אלכסנדר השני כבד מאד וראה ב„חֹפש־האכרים" ובהתחלה לשווי־זכיות אור לנתיבה.

אֲבִי בטלון היה סוכן ל„חברת אחריות" מהיזקי־אש, והיה איש אוהב־דעת, לא נזהר ברוב במנהגי־הדת ונחשב לאחד המשכילים בעיר־מגוריו טשֶׁרניגוב. פעם נתעה לעשות קנוניה עם סוחר אחד אץ להתעשר, והלך האחרון והבעיר את בית־מסחרו בידים, על־מנת להוציא מידי החברה סכום פי־שלשה בשָׁויו. נתגלה הענין ויבוא הדבר בפלילים וישֻׁלח המבעיר לארץ־

והנה הוא כבר קרוב לעשרים· ביום אחד התחדש רוחו בקרבו ויאמר להשליך ממנו כל המסבות הללו· אך עיֵף ויגע היה להתחיל דבר מחדש· הוא קורא לפעמים אחד המאמרים בירחון רוסי שָאול בידו, ושום ענין אינו לוקח את לבבו· אך בדבר אחד יאמין: בתורת־הנפש· אבל בתורה זו יש, כפי שאומרים המבארים, הרבה שיטות, והוא אך אחרי ,הֵן' אחד הוא מחפש· כה התגלגל מעיר לעיר, עדי בואו חונירדה ויהי שם למורה שפת־רוסיה· הוא הרויח עשרה שקלים בשבוע, ולפעמים עוד יותר·

שונה ממנו היה בַבּושקין·

זה היה בחור כבן עשרים ושתים ושערות לו ארוכות וקצת יפות, וכשהיה מסיר את כובעו העגול מעל ראשו, היה מישרן בשתי ידיו והיה עושה תנועה נעימה לו בראשו· הוא היה מהיר בדבורו ובמעשהו· בכל עת שפגשוהו בחוץ היה עסוק בענין־מה· הוא היה רץ משיעור לשיעור, ולפעמים שכח את שֵם תלמידו· הוא לא אכל בזמנו, לרוב גם לא רחץ את־עצמו כראוי והיה מחליף את משכנו כמעט בכל־חדש· הוא היה מְעַשֵן גם במטתו, ולא פעם אחת עשה על־ידי־כך שַמות בַבַּר או בכסת· המלה היותר שגורה בפיו היתה ,חֲרָשָה', ובה התחיל וסיים כל אמריו· הוא היה קורא בכל ספר הבא לידו· בהיותו בן תשע־עשרה שנה היה מתמיד זמן שָלֵם, אז קנה לו את ידיעותיו ויקרא במקרה גם איזה מאמרים של מיכַילובסקי· הנה זה היה בארו הרוחנית שממנה שאב, אבל שיטה מסוימת לא היתה לו· הוא למד ממורו את מושגי ה,חברה'; ויחד עם־זה היה בז להמון· אם תעבור ה,אינטליגנציה' מן העולם, אז יֵאסף גם השמש· הוא לא האמין באלהים, אבל האמין בכחות פועלים· והא ראיה: הנך יושב על הכסא, ואם רוצה אתה, הנך קם במהרה; יכול אתה להניח כלי על השלחן במנוחה ויכול אתה להכות בכֹח, עד כי יִשָבר הכלי לרסיסים· כה החליף מושג במושג ודבר בדבר· חבריו קראו לו ,מתפלסף'; והוא בעיקר ריק היה, כקערה שלקק אותה אדם רעב· את עֲבָרוֹ של בבושקין לא אדע·

יב

ראש וראשון בין השלשה היה בלי־תפונה המורה בטלון· וזאת הודו על־כרחם גם השנים — חבריו הנזכרים·

אבל בכל יום הראשון לשבוע, יום שבתון לעם הנוצרים, היו מתאספים שמה בבקר המאמינים היחידים שבמקום לצקת־לחש. ובשעה שהכהן המלובש בגדי־כהֻנה עמד על הדוכן לפני קיר ההיכל ומזַמר עם הקהל, היה העוגב [פורט] במעקה ממעל. לפי אגדת־עם כל עוגב ועוגב מֵכיל בקרבו טבעת, אחת מכלי־זמרה נפלא, שעליו היו הלוִים פורטים במקדש, כשהיה עוד קיים, וכל יהודי אשר ישמע אל רנה זו, מיד תצא נשמתו. לו לא התגנבתי אני בימי־עלומי פעם אחרי פעם ולא הרכנתי אזני בחוץ לשמוע אל הנגינה ההומה, המְלַוה בהד־נכאים את זמרי ההודאות — אומרים, כי פרשיות מתהלות דוד הֵנָּה — אולי לא ידעתי לשיר גם־אני. אבל שוב הפלגתי בדרכי.

יא

ברחוק מִשַּׁיָּרת המשכילים העברים עמדה אגודת המשכילים קוראי רוסית, בה הצטיינו שלשה מורי שפת־רוסיה, הלא הם: בַּטלון, בַּבּושקין ובַּרסקי. אחד מהם יהיה שייך לספורי, ולכן אקדיש להם פרק מיוחד.

המורה ברסקי היה בן רב מטעם־הממשלה, בקר בית־ספר עירוני, אחרי־כן נתקבל למחלקה הראשונה של בית־ספר־לגננים אשר בנמירוב הבירה ויעש חיל בלמודים. פעם הלך בגן וספר־למוד בידו והוא חוזר בו על למודיו — הוא היה אז כבן חמש־עשרה — והנה בת מורו, שבית־מדורו היה גם־כן בגן, באה לקראתו. והנערה טובת־מראה ונחמדה, ויגש אליה וַיִּשק לה על פיה. ותרץ הנכלמה ותקבול לפני אמה. הוא גֹרש מבית־הספר. אבל הוא לא נחם על מעשהו וישא את צלם דמות הנערה ההיא בחֻבּו ימים רבים. הוא שב לבית אביו וירשום בעדו את המעשים בספרי־הזכרונות לנולדים ולמתים. הוא רושם, ואביו לפעמים מוחק או מְשַנה. אביו היה להוט אחרי הממון, והוא אינו יודע עוד את ערך הממון, ויעזוב את המלאכה הנמִבזה ההיא ויחל לחשוב לדרכו. — הוא אמר ללמוד את מסתרי הרוקחים, אבל חסרו לו לזה הידיעות היסודיות. הוא החל ללמוד מחדש ויהי מתמיד איזה ירחים, אבל אחר־כך בא במסבות רעים. הם לקחו ממנו את ספרי־הלמוד בחזקה ויאלצוהו לסובב עמהם ימים ולילות. כה עברו עליו שנתים ימים. עולם־החשק אף הוא עולם.

שומעת מה שמספרים לה, אינה מפסיקה את הדובר, אבל אחר־כך היא אומרת משפט חרוץ, שנשאר תקוע בלב השומע. לְעֻמת־זה היתה לאה דברנית. היא צהובה היתה, מקלעות שערותיה משולבות לראשה, עיניה תכלת ועוֹרה לבן. רק צוארה קצר מעט, וכשישבה נשקע גופה, כבחור בישיבה. היא מצאה חן לרוב, אבל היו גם כאלה שכִּחשו בְיָפיה. שתי הנערות האלה ידעו שפת־עבר, וגם בזה עלתה אידה על לאה. לאה היתה קוראת בשירי אד״ם ומיכ״ל, וידעה גם איזה שירים על־פה. לְעֻמת־זה היתה אידה ריאלית. בימים ההם נתגַלה בחונירד מכתב־העתי החדשי „הבֹּקר אור", וקטעי רומַנו של ברוידֶס „הדת והחיים", עשו רשֶם עז.

לבית הזה היתה באה לרוב גם שִירת המשכילים הנקובים למעלה, חוץ מאָשר יפה, חתן העשיר הגדול. ירוחם היה מתוַכח תמיד את אִידָה. אם גִנתה איזה מאמר או ספור חדש, הראה הוא בראיות ובהרחב־דברים שלא כן הוא; ולאידך, כי שבחה היא דבר־מה, אז בִקר הוא אותו. ירוחם היה ראש־המדברים ובסתר־לבו היה נמשך בחבלי אהבה אל אידה. בין מבקרי בית החזן היה עוד בחור אחד, נחמיה שמו, והוא בן אַיזנשטַין, בעל בית־דפוס לפתקאות ולחשבונות, גם הוא היה משכיל מעט. הוא היה חָתום רבע שנה על „הצפירה" והיה מתאמץ להוכיח בכל־פעם, כי חז״ס עולה על כל סופרי הזמן. הוא הראה חִבה גלויה אל אידה, והיא, אם גם לא נעלה היה בעיניה, קֵרבה אותו יותר מאשר את ירוחם. כה נגמר אצלו, שרוחה של אידה שטחי הוא ושאין תוכה כברה. אך אכַזב אם אמַר, שעל־ידי־כך חדל מלחבבה. לא כן האדם. לשלמה־עוזר, המורה הבא־בימים, קם מתחרה מן החוץ, ומורה עברי חדש, בן־משה שמו, החל לתת שיעורים עברים. הוא היה מתהלל, מסלסל תמיד בשפָמו ומדבר או על־אודות בן־זאב או על שטַינבֶרג. ובצעדו בפעם הראשונה על בית החזן, הִתאוה, שֶלֵאָה תהיה כלתו, וגם הפיק זממו. בן־משה היה עוֹיֵן את ירוחם, כי רב הוא ממנו.

הנה הזכיר המְסַפֵר לעיל, שגם ערש־השכלתו עמדה באותה העיר. את סודו לא יגַלה. הנה בקצה העיר העליונה עמד במגרש אחד בית־תפלה קתולי, שכוננו אותו האצילים הפולנים המעטים. בנין עגול ומפֹאָר היה ולו גם כִפה עגולה עשויה נחשת. השדרות בין החלונות הצרים והארוכים נראות כשדרות־עמודים, ואיזו דממה שררה מסביבו. זר אַל יִקרב!

ויחד עם־זה הָגה, כשנפנה, בספרי־תולדה. הוא היה בעל שכל ישר ונוטה להגיון. באוצר־ספריו היה גם החלק הראשון של ‚דור דור ודורשיו', ספר ‚המדריך' למרדכי פרֵיליך ו‚המשביר' לשֵינהק. חדוש לגמרי: הוא גם ידע לקרֹא בשפת אשכנז והיה חָתום איזו שָנים על ה‚גרטֶנלויבע'. במה שקרה ליפה באחרית־הימים ובחזון־העצב של ביתו, רב יהיה לדַבֵּר פֹּה.

י

בהיותי מונה את שַיָרת משכילי חונירד לא אוכל לעבור על משפחת יעקב, חחזן של בית־הכנסת הגדול. ליעקב לא היה קול נעים, אבל הוא הֵבין היטב תוי־זמרה והיה מפקח על סיעת משוררים, שרננו בבית־האלהים. הוא היה אדם שלא היה עוז בתכונתו, ישן הרבה ביום וגם בביתו מתחמק והולך־לו. אשתו היתה טובת־לב, ועם־זה חרוצה במעשיה. ולהם שלש בנות ושני בנים. הבן השני היה ‚לא־יצלח' ומשרת הבית, הבכור היה ‚חכם מחוכם' וגם בעל־כשרון ללמוד, אבל הוא לא עסק במאומה, בהבינו, שכל עמל האדם אך לתֹהו הוא. כל הימים היה סובב בחוץ, ולפעמים גם לא בא ללון. אביו ואמו לא גערו בו מעולם, אדרבה, אהבו אותו והתכבדו בו ורוממו את שכלו; להתוכח עמו אי־אפשר היה, כי היה מכה בשבט־לשונו כל מי שעמד לנגדו, ובהתול חד וגם קולע היה מבטל כל ‚מופת חותך'. לנו נוגעות פה בנות החזן וגם מהן רק השניה והשלישית. הבכירה לא היתה רבה בערכה, אבל לה היה ‚עָבר' — בנעוריה נִשאה לבחור אחד, שהופיע ככוכב על שמי חונירד ולקח את לב העם בדרשותיו המצוינות. — צריך אני לאמר, שלא כארץ ליטה חבל אוקרינה ושבזו בכלל ענין־הדרשנים הוא חזון בלתי־נפרץ. בתחלה ראתה אתו חיים טובים, ראוה בנות העיר ויאשרוה. אולם אחר־זה החל לשתות לשִכּרון ויעַנה אותה. אחר־כך עזב את העיר לגמרי, ועקבותיו לא נודעו זה עשרים שנה. כה ישבה עגונה בבית אביה. שני בנים כרוכים אחריה. נודעות היו בחוג משכילי העיר שתי אחיותיה: אִידָה ולאה.

אִידָה היתה הצעירה, אבל גדולה מְלֵאה ובעלת־קומה. עוֹרה כֵּהה וגם נאוה, שערותיה קצרות ועיניה מפיקות תבונה. היא מסברת פנים למבקר.

וטבחות' לשפת החוזים וטובי הסופרים· הוא גם קרא אחדים מספורי בּרַנדשטֶטר ונהנה מהם· בחוברת אחרת של ,השחר' מצא את השיר ההתולי ,אלדד ומידד'; בו הפיג את עצבונו' כשֶׁעֲננה שכנה על מצחו·

ירוחם כבר ידע את השם ,ספרות'; ויהי לו אור בנפשו' מדי נשא את זה על שפתיו· מהפכה שלמה חוללו בו החוברות החריפות ,חקר דברי' לאורי קובנר ו,תהו ובהו' לדוד פרישמאן; ונדמה לו' כי לפי־אלה כל הבנין מתמוטֵט· אבל אחר־זה סִגל לו את יְסוד אמתיותיהם ויאמֵן גם ב,בקֹרת'· על שלשה עמודים נבנתה ישותו: על ההשכלה הנאמנה' על הספרות ועל הבקֹרת· אמו הכובסת לא הבינה למשאת־נפש בנה' והיא גם הרגישה' כי בספרי בנה לא יְדֻבּר על יראת־השם· אבל מה תעשה אֵם לבנים כיום? ביושר לב ירוחם ובחֶפצו להיטיב הֶאמינה· בעיקר התגאתה בפנימיותה לראות שהרבה חברים משכימים לפִתחו·

מאלה אֵמנה את זכריה' נער גדול בקומתו מירוחם' ואביו מַזכיר בבית מַלוה אחד· זה קרא את לֶוינזון· וכל חפצו והגיגו היה להשכיל את עמו' להרים את רוחו ,לתורה ולתעודה' ולטעת בו רגשי ,אמונה צרופה' עם אהבת החכמה גם־יחד· הוא האמין גם בהשכלת עמי־הארץ וב,נצחון האור על החושך' בכל מושבות העמים· שֵׁני לו היה דן' בן נפתלי החנוָני· זה עוד היה מלֻבּש' בנגוד לרעיו' לפי מנהגי הדור הישן ולא קצץ את פאותיו· הוא קרא איזה פרקים ב,תולדות הטבע' לאברמוביץ ואחר־כך בלע חלקי ,ידיעות הטבע' לאהרן בֶּרנשטֵין בהעתקה העברית· הוא היה נרעש עד תהומו' בהִוָּדע לו' כי הנה הכל בעולם מורכב ומתפרד ושיש חוקים לחזיונות־הטבע· — מעַין פטרון ואב לאלה היה המורה שלמה־עוזר' שכבר הֻזכּר' איש קטן־הקומה ובעל זקן צהוב' ושנותיו כבר למעלה מחמשים· הוא ידע את הדקדוק' הבין בתנ"ך והיה אוהב חכמה בכלל' אבל לו אשה כעסנית' נגזלו עתותיו ולא היה יכול לקרֹא הרבה בספרים כחפצו· עליו גם היה לפרנס בת שנתאלמנה בצעירותה ולה שני בנים רַכּים· אמנם תלמידיו היו מבני הנגידים' אולם רובם בורים היו ולא הביאו לו נחת־רוח· מה שלא נִתַּן לו' השתוקק לראות באחרים; וכה היה תומך בכל מבקש־השכלה· שלמה־עוזר היה גם מְבַקר מדי פעם בפעם את אחד מחתני העשירים' אדם מיוחד במינו· אָשֵׁר יפה היה שמו· זה היה אברך מגזע רבנים גדולים וגם עִלוי הוא· והנה זנח את התלמוד ויעסוק במסחר־כספים·

ספר ששי

ט

דני פונה אל משכילי חונירד·

בראשונה אֲציב ציון לאלופי ורֵעי ירוחם· בן אלמנה עניה היה· אם לא אֶטעה· כִּבסה לבָנים בנחל הקטן אשר בשפולי העיר; ושם גָּרה בבית קטן· כמעט שקוע היה בקרקע· דלת המבוא הקצר· לא רחב מאַמה· היתה שבורה· משם באו אל החדר הראשי· שלוֹ שני חלונות לפנים וחלון אחד מן הצד· שם עמדה מטת האלמנה ושם גם בִּשלוּ בכירַים· תנור לא היה בבית· החדר הזה הוביל לחדר קטן· שבו היה רק חלון מרובע· שם עמד שלחן קטן· תבה הפוכה· שֶשִׁמשה לספסל· ומרבד אחד כָּשול נדחק לקיר· שעליו היה ישן ירוחם בדוחק· לירוחם גם אחות נשואה לסַבָּל אחד והיתה באה לפעמים לנקות את הבית ולבַשל· בעת שהאֵם· בת־ששים· טרודה היתה בפרנסתה· מעט־מזעָר הרויח גם ירוחם· כי היה מורה עברי לסירוגין· יקר היה לו הזמן והיה משתמש ביומו של אביר־הטבע להשכלת עצמו· ירוחם אהב את ,הַשָׂפה העבריה' בכל מסירת רוחו· שתי שנים רצופות קרא ושָׁנה ושִׁלש בספרי מפו והיה רועה בחדרו הקטן על גבעות יהודה וישראל· אחר־זה התמכר אל ,התועה בדרכי החיים' ויהי לו מחברו לִנביא הזמן· באה לידו חוברת ,השחר' עם שירו של גורדון ,קוצו של יוד' ויתגעש ויהמה רוחו· בחדרו היו מתאספים תמיד עוד שנים ושלשה רֵעים· והוא קורא לפניהם בקול עז את פִּרקי השיר וממַצה בו את נפשו עוד יותר מהמשורר גופו· אך בפתחו בחרוז ,אשה עבריָה· מי ידע חַיָיִךְ?' כבר נָעו אַמות הבית·

ירוחם לא דבר בשיחותיו על בני ה,יהודים'· כי־אם על עם ישראל· על גוי הנביאים· ולאידך — על שומרי התורה· הוא מאס ב,תלמוד'· שִׁקץ את ה,שלחן־ערוך'· אבל נזהר מאד בכבוד אמו; וכשהסיר את כובעו מעליו וראה אותה באה· שָׂם אותו שוב על ראשו· — הוא גם קרא רוסית לא בקושי· למד חשבון וגלילות־הארץ· אבל כל־אלה היו לו רק ,רקחות

ח

ברחוב המוביל לגן־העיר הגדול גרו שוב שני אחים גבירים אדירים· נחמיה טרַכטמַן ויעקב טרכטמן· עסקם של אלה היה הלְוָאה ברבית לאצילים· ודבר זה כבר בא להם בירושה מאביהם· נחמיה היה איש שומר את הדת ואת החוקים· לא היה רגיל לדַבּר הרבה; ואם גם עיניו היו בהירות· היה נשמע בכל ענין קשה עומד על־הפרק לפריל אשתו· שהיתה גדולה ממנו בקומה והיתה פקחית מפורסמה בעיר· לאידך – היה יעקב אחיו נוטה להָקל מעט בעניני דשמיא· היה מנהל את ביתו קצת על־פי הטעם החדש וגם לא שמר אמונים לרעיתו צנומת־הבשר· זה בכה וזה בכה וההצלחה לשניהם תאיר פניה· ליעקב היו שני בנים ובת אחת· שחנך אותם בביתו ולִמדם גם שפת המדינה· ולנחמיה רק בן־יחיד אחד· לא חפץ ללמוד כלל ונתגדל בבַטָלה· לשוא התיַגעה אמו· שאהבה אותו כנפשה· לעשותו לבן־אדם המעלה ולשַכללו במדות: הוא אינו שומע לא בקולה ולא בקול אביו· בן־יחיד שכיסו מָלֵא· מלֻבש בטוב ובטעם· עושה את שפָמו אצל הַסַפָּר ומסָרק את שערותיו בכל־יום· ועליו אין עוֹל – מה יעשה כל־היום· אם לא לשַחק בקוביה· להחליק את צוארי השפחות והאֲמָהות או גם לנשקן בכל־עת· כה היה לבן־עשרים· לבן־עשרים ושתים· לבן־עשרים וחמש· והוא לא בא עוד בברית עם עלמה· אם גם הציעו לו נכבדות מכל־עֵבר· – הרי לו עשרים וחמשה אלף רו״כ נֵדה מפֹרש וכל הון אביו סופו לנפול בחלקו·

וראו זה· בן־נחמיה מצא לו בת־זוגו· שלא פלל לה איש מעולם· ואף־על־פי־כן היתה מתאימה לו לפי שקול־הדעת· הוא נשא בת רבי אחד· עלמה יפה מאד· היא גם היא הגיעה זה־כבר לפִרקה ולא בקשה לתת ידה למי שראוי לה על־פי היחוס· היא כמעט בָגדה בסביבה הצרה· שגדלה בה· ותשא עיניה למרחוק· כה הגיעה לשנת העשרים וחמש ותהי לצנינים בעיני הוריה· בני הקדושים· באו השדכנים מיטיבי־ראות והעלו את תמר במצודת אמנון· העיר חונירד רעשה·

ומספר ה,עיקרים׳. היה שם איש אחד, שעיין ב,מורה נבוכים׳ ונתפקר. הרב, שקדם לזה של היום, היה גם בקי ב,קדוש החדש׳ ויחד עם־זה היה בעיר איש מקובל. בארונות־הספרים של בתי־המדרש תמצאו עוד עתה את ה,שפע־טל׳, ועל־יד ספרי התלמוד ו,שלחן־ערוך׳ ו,טורים׳ גם ספרים כ,כל־בו׳, ,ספר החִנוך׳ ודרשות הר״ן. בבית־התפלה של המתנגדים, הנקראים גם ליטאים, היו לומדים תורה, נביאים וכתובים עם פירוש המלבי״ם. בעיר העליונה היה גם איש אמיד אחד – עוד אדַבר עליו – שלו היה ספר ישעיה החוזה עם ה,ביאור׳, אם גם לא בין המשכילים הוא נמנה. רבוי־צבעים! והרי גם בין החסידים היו עוד כמה כִתות, בין בעלי־הבתים איזו מפלגות; אבל לא נקרעה העיר, לא נהרסה אחדותה. יום־השבת, הסִדור המשותף, המועדות – הלא אלה נִתנו לכל, אחד המרבה ואחד הממעיט, כלם יהודים הם ובני־יהודים!

איני אומר, כי ליושבי חונירד לא היו תאוות, שלא היו שקועים בגשמיות, שלא רָמו את חבריהם, שלא דברו רכילות, שלא כחשו בפקדון, שלא אמרו כזבים לתועלת ושלא־לתועלת. צריך היה רק לבַקר את בית דייני־המקום על־יד הרב הראשי והאב־בית־דין ולִשמוע קצת ,דין־תורות׳ ולראות המון הסכסוכים בקנין וממכר, בעניני הלְוָאות וירושות, סכסוכים בין קרובים ובין אחים, בין אב ובין בניו וסכסוכים אישיים בין איש לאשתו; ואז ראינו למַדי, כמה משרתים לבני השטן מטה ומה־רע הוא לב האדם ומלא קנאה. הנך נכנס לחנות אחת לקנות שתי אַמות בד או צמר, ונשבע המוכר ב,הן־צדקו׳, נשבע בחיי אשתו ובניו, שבכך וכך עלתה לו האַמה; וסוף־דבר הוא לוקח במחיר הסחורה פָחות ממה ששלם לפי־דבריו. הנך יוצא לשוק ושואל לאדם על חברו, והוא רק רַע יענה באחיו. מספַר החטאים, העֲוֹנות והפשעים, שנסחו חכמים בספרי־התפלות, לא נאמרו בודאי לבטלה גם כלפי יושבי העיר הזאת; אבל – לכלם אלהי סליחות, אלהי ברית. יחד עם המלכות הרוסית, מלכות תקיפה ועריצה שאין על עפר מָשלה, מושל פה מלך קדמון, שלו יעבדו כל הימים. נותנים אנשי המקום בקושִי גדול מִסים לפקידי הקיסר או נפטרים מהם בשבע הַערמות, ונותנים מס בלא כפִיָה יתרה גם למלך עתיק־יומין, מלך אדיר ונקרא אב־הרחמים והוא אֵל קַנא.

אבל הנה כבר הפלגתי בדברי.

ו

מצוינים היו בָעיר גם האחים והשותפים בנימין ויוסף לבית נחמן· להם היה בית־משרפות יי״ש· היי״ש הוא מין משקה· שמשלמים אחרי בשולו תשעה חלקים מִשָוְיוֹ למלכות· ורק את החלק העשירי ינחלו בעליו; ואף־על־פי־כן מרויחים בעסקו הרבה בהיתר ובאסור· האחים הללו היו מוציאים הרבה ממון לצרכי עצמם ומעניקים הרבה גם לקרוביהם· את בתיהם שִכללו בכלים נאים מאד ועוד יותר בכלי־כסף· זאת היתה תאוַת־חפצם כל הימים; וכל כלי־כסף יפה· שראו במקום· מיד היו קונים אותו· לכל־אחד מהם היה ארון· שהיה עשוי זכוכית מכל־עבריו ונשקפות ממנו שורות שורות כלי־כסף יפים: מנורות לשַבת ומנורות לחנוכה· מִסְגְרות לאתרוגים· תבות־בשָמים· כפות ומִזלגות· כוסות וטבלאות· והכל כסף טהור נוצץ והיה לרַאוה כבבתי־משכיות·

הנני מַציב ציון גם לשמעו׳לי יחסן· שמעו׳לי ירש מאביו· בהגיעו לשלשים· ,ירושה׳ רבה וגדולה ולא לָן כל ימיו בצל הדאגה· הוא בנה לו בית יפה· ובַבית אולם רחב בן מספר חלונות· רִצפת האולם היתה משוחה בששר שחור מבריק· לעתים סגר את דלתות החלונות ביום והיה יושב ושונה בתלמוד מכורך עור אָדום לאור הַנֵר· געגועיו ליופי ולחָזון נכּרים היו גם בלובן פניו·

נודע לתהלה היה מוטילי גָד· בעל ,מכניס אורחים׳· הוא הסוכן הראשי למסחר־הנופת· איש ,חשוך־בנים׳ וביתו פתוח יומם ולילה לכל עובר־אֹרח· כל איש דל ומך· שעבר את העיר· היה סר אליו· לָן בבית כמה לילות· אוכל ושותה שם· עדי ילך ויפַנה את מקומו לאחר· בימות־החול היה מוטילי טרוד מאד; אבל ביום־השבת ישב בראש שֻלחנו הארוך· שעליו היו מסובים אורחים לעשרות· מבלי שידע גם את שמם· הוא הרויח אלפים לשנה; וכשמת בן־ששים במוצָאי שבת אחת· בדקו ומצאו· שלא הניח אחריו מאומה · · ·

ז

היהדות של העיר חונירד היתה יהדות־חסידית ברוב עִם חלק גדול של תורה ומעשי־אבות· בחונירד היו גם איזה לומדים מופלגים· חוקר אחד ב,טבעיות׳ ואנשים יודעים מעט מבאורי ה,אבן־עזרא׳· מספר ,חובות הלבבות׳

לבית־החומה של הגביר. גָּבוּ עדות מיד וסדרו את הגט לכל־תכניתו. אחרי שאמר פינחס העשיר את הפסוק „הרי את מותרת לכל אדם", התפרץ בבכי לעיני כל העומדים מסביב. אחר־זה לקח את צרור־המפתחות ופתח כל ארגזיו וארוניו ואמר לָאשה, שנעשתה נכריה לו: קחי לך מאוצרותַי כאַות־נפשך! בָּכוּ גם כל העבדים והאמהות, שהיו כרוכות אחרי הגבירה, וימַלא הארמון הד־תוגה חזק. הרב והסופר קבלו בשכר־מלאכתם סכומים הגונים...

ה

המשפחה השניה בחונירד היתה משפחת הכהנים לבית־הורויץ, משפחה יוצאת מגזע העשיר המופלג והקָצין בעמו איש־הורויץ, שדר בזמנו באחוזה ונחלה גדולה סמוך לפרָג הבירה. האגדה מספרת, שהיה הקצין הזה כֹּהן, ולוֹ שנים־עשר בנים כֹּהנים ושתים־עשרה בנות גם־כן נשואות לכֹּהנים. עשרים וחמשה איש במספר היו עולים לדוכן בימים טובים לקיים את דברי המקרא: כה תברכו את בני ישראל.

כהני בית־הורויץ היו תקיפים בדעתם, וריב היה להם ימים רבים עם האב־בית־דין דמתא שמעיה־הלל, שהיה איש גדול בתורה ומיוחס, לובש בגדי־משי גם ב„ימות־החול" והיה מקפיד על כבודו ושררתו. שמעיה־הלל לא היה נכנע לשום צדיק והיה אומר, שהכל עומד על התורה הנגלית ושֶׁרַק שומרי־מפתחותיה ראוים להורות דת ודין בישראל ולנהל את העם לפי דת משה והסופרים. לעֻמת־זה היו כהני בית־הורויץ נוטים אחרי הרב מסדוגוריה והיו אומרים, שלו המלוכה והכבוד, התפארת וההוד. מנחם הורויץ הקים גם בית־תפלה חדש בחונירד על חשבונו, בנה אותו לבֵנים שרופות, והיה נראה למרחוק בחלונותיו הארוכים על גבעה קטנה, שמטפסים ועולים אליה במעלות של אבן. מנחם גם בקש לקרוע את הקהלה לשתים ולמנות לעדת החסידים אב־בית־דין חדש במקום רב ומצא לו אב־בית־דין כזה בנתן־נטע החָריף, שקבל על שכמו משרה זו. קלל אותו שמעיה־הלל קללה נמרצה, ומתה עליו בתו היחידה בשנת הריב. וגם מתנגדו לא הוציא שנתו ויובל לקברות בהיותו בן־ארבעים. ותרעש חונירד בכל מוסדותיה.

מעל יצחק בנו קֵדמה. בית־הקברות של היהודים ובית־מועד למֵתים מבני־הנוצרים משתרעים לשני עבָרים. צריך אני גם להזכיר את ,בית־העלמין הישן', הנטוע בעמק אחד; בו נטמנו הרוגי שנת ת״ח. – בחונירד נוסף עוד לימי־הסליחות יום־צום מיוחד והוא עשרים בסיון. המעשים והאגדות מימי הטביחות הללו – הלא הם כתובים על ספרי־הזכרונות של בני־ישראל והם נזכרים ונעשים עד־היום...

ד

בני משפחת־שניאורסון האמורים היו עשירים מופלגים ו,עיני העֵדה'. שמם היה נודע בהרבה פלכים שבמדינה; הם עשו ,שדוכים' עד ארץ הקיר״ה. הם ובניהם ובנותיהם, חתניהם וכלותיהם, אמרכליהם וגזבריהם וסוכניהם היו כמו שבט שָׁלֵם. אם באתי לסַפֵּר רק על־אודותם בלבד, יהיה עלי לכתוב כמעט ספר שָׁלֵם.

ראש המשפחה קלמן־יהושע, שהיה משרת בימי־נעוריו ועלה למרומי פסגת־ההצלחה של בר־נש עלי אדמות, כבר מת והניח אחריו בתי־חומה ובתי־קיץ, בתי־ריחים ויערות ואוצרות זהב וכסף, שחלקו בהם צאצאיו ויוצאי־חלציו. בנו הבכור לַזַר־שמעון היה איש עריץ ומושל בכִפה. לו צר המקום בחונירד, לשכון בתוכה, והיה גָר חליפות בקיוב הבירה, בשדה־לבן הסמוכה ומזמן לזמן בא לפקוד את נוָהו בעיר־מולדתו. על תל רם נבנה ביתו ועליו מגדל גגו, העשוי נחשת־קלל, נוצץ לאור השמש. לא מבני הדור הזה היה, כי־אם נין ונכד לחירם מלך צור, שאמר אעלה על במתי עב. שונה בתכלית־השנוי היה גיסו פינחס־אליהו, איש קטן־הקומה ויפה־פנים. הוא היה ירא את ה׳, שומר את המִצות והתפלות, והיה אחד ממעריצי הצדיק מלוטון וכִלכל את ביתו שני חדשים בשנה. חשוך־בנים היה העשיר הזה, אשת נעוריו, בת קלמן, כבר מתה ולו אשה שניה גדולה ממנה ולְיָפיה אין־עֲרוך והיה מָסור לה עד תֻמו. אולם פעם חטאה האשה, כי התיחדה עם אחד מקרוביה בחדר, וזה נגד הדין ונגד מנהגי ישראל. התאמצו קרוביו, שקנאו אותה, כי יתן לה ספר־כריתות, והרבי מלוטון אמר גם־הוא לַדבר הֵן. כה נקרא אחד מַדייני העיר והובאו עֵדים וסופר

זו· חִבה יתרה נודעת לי לאותה העיר; אַל יחשבני הקורא למאריך· אם אוסיף לתאר אותה·

עיר־המחוז חונירד מצֹרָפה משתי עירות· מהעיר־העליונה ומהעיר־התחתונה· טבור ומרכז מיוחד למעלה וגם למטה· עולים במעלות של אבן מהחלק האחד אל השני· הרחובות התיכונים מיושרים· החנויות בעיר העליונה הן משל עץ· בתחתונה משל אבן· בתי־תפלה רבים ליהודים פה ושם· אולם בית־הכנסת לא היה אלא אחד· והוא עומד בשפולי העיר התחתונה· הרבה בתים יפים תחזינה עינינו· יש בתים גם בעלי שתי קומות ובתי־חומה· רוב הבתים מכוסים פחי־ברזל צבועים ירוק· מהם גם מכוסים ברעפים אדומים ואך מעט בנסרי־עץ; בפַרוְרי העיר נראים גם בתים עם גגי־תבן· הרחובות הם לרוב מרוצפים· מעבר מזה מקיף את העיר הנחל שהזכרתי· מעבר השני יִמָשך גן גדול· נטעהו אחד מאצילי הפולנים לפנים· ועתה הוא רשות־הרבים· הרחוב המוביל לגן הוא רחוב־העשירים; שם גָרים קציני חונירד ובני משפחת־שניאורסון המהוללה· שם גם ארמון שר־המחוז· והוא בלי־ספק הבנין היותר מפֹאָר שבעיר· לעֻמתו מתנוסס בית־השופטים· בעיר העליונה מצטיין בית־הספר הגדול לחנוך כהנים נוצרים· בנין ארוך· שלו יותר משלשים חלונות לצד הרחוב ומֵאיר בלבנוּתו עד למרחוק· בית־הכנסת האמור היה בנין חדש עשוי לבֵנים שרופות אדומות· נוסד על משואות הבנין הישן· שהיה לשֵׂרפה· עלי להזכיר את הדירה המצוינה של האדיר יעקב קַרלין· זה היה בנין הוקם על סלעים מהֻקצעים· לא בנין מרובע כרגיל היה· כי־אם בעל הרבה קְצָוות וצבעו אָדום· כל העובר לפניו יעמוד וישתומם· להִתחרות עִם הבנין הזה העמיד לו נתן שפירא· אדם שהיה ,משרת׳ בימי־בחרותו ועתה ימנו את הונו למאתים אלף שקל· בית־דירה משוכלל צבוע ירוק· וגָדֵר לפני הבית עשויה ברזל־עשת· מפלאי חונירד היה הארמון היְוָני· ארמון בנוי כמצודה לארבעה עבָרים וחצר גדולה באמצע והוא כעיר בתוך עיר — אותו בנה לפני מאה וחמשים שנה יוָני אחד· שכל העיר היתה אז נחלתו· כלתה משפחתו· לא היה לו לא נין ולא נכד· וימים רבים היה הארמון שומֵם מאין יושב ושעירים ירקדו שם· אחר־כך היה למקום־משכן לגדוד־הצבא שבמקום הזה· הנוצרים גָרים בפרוָרים מיוחדים מחוץ ל,טַבּורה׳ של העיר ונראים לזר כאברים בודדים· גם אברהם העברי שלח את בני־קטורה

שלמה־עוזר — עוד יְדֻבר בו — מעט תלמוד ותנ"ך. בעיקר היה יחיאל שומר את המנהגים כיהודי כשר; אבל את נכדיו חפץ היה לחַנֵּךְ בטעם.

בראשונה, כלומר, אחרי שישב יחיאל בטירה, עוד היו באים אליו בעלי־עצה, והיו מדברים על לבו לשלוח ידו שוב במסחר, אולם הוא כבר התבונן למערכת־החיים וישלח את יועציו מעל פניו. הוא התרגל עתה לחיים מתונים: אוכל בשעתו, ישן בשעתו ומתפלל לרוב תפלת־יחיד, אם גם עוד היה מְכֻבד על הַצִּבּוּר.

הוא גם הבין מעט בדברי ה,חומש' ויודע על־נכון פרשת השבוע. הוא קורא מזמן לזמן בעלי עתון רוסי קיובי. למד זה, כשהֵאיר נר־ההצלחה על ראשו — לרגלי מסחרו, ואינו רחוק מדעת את הנעשה בעולם ובמדינה. בעת שרוחו מעונן מעט, הוא מטייל בגן, משיח עם נכדותיו או עם נכדו. וכשתארך לו העת, הוא יורד אל הגיא ומסתכל בעבודת־הריחים. המים, המפלסים להם דרכם, מניעים בשטף־עוזם את האופנים, ואלה מניעים את הגלגלים. כח עצור מתגבר, זה תלוי בזה וזה בזה. תבה זו מקבלת את החטים השלמות ושוב נותנת הנהדקות לאחרת. אבק־הקמח מכסה את פני כל; וכי עומד אתה במשעול צר בין קירות של עץ מלאים חורים, והכל הומה וסואן, יש לך מושג־מה מאבנים של יצירה. וכי יתמעטו הגשמים, ונחל יורד ונפחת, אז יחלש גם כח המניע והמחַיה. יחיאל למד בימי־שַלְוָתו לחשוב מחשבות ולהתבונן ... העיר עוד הומיה, נעשים בה מסחרים בכל יום. אנשים מרויחים ומפסידים, עולים ויורדים. החֵפץ להתבסס ולהתחזק בחיים אינו פוסק. כל־אחד צריך לחברו ואינו חושב כלל על חברו. רעבים הם האנשים לממון, לקבוץ נכסים, ושם בשמי־מרום כותבים וחותמים על־פי חשבונות אחרים לגמרי. — אורגים בני־אדם כל הימים בחריצות, במסירות הלב ונתינת הנפש והגוף, אורגים בלי־הרף; ובקצה החוטים אין קשרים. הנך מושך מעט ושוב הכל נפרד ולא נשאר מהאריגה כלום ... להגות־לב יחיאל אָבין.

ג

הנה על העיר חונירד דברתי פעמַים. עתה היא מחוז־חפץ מרים גבורתנו. נִתן להאמר, שגם ערשׂי, ערש השכלת המסַפר, עמדה ימים רבים בקריה

נמכרו התכשיטים וכלי־הכסף, והגיע על חשבון כל־תובע שליש חלקו או רבע. במשך ירחים אחדים בא איזה סדר בחובות הרבים ותקם הסערה לדממה...

ב

בשנה האחרונה לימי־המשבר שָׂכַר יחיאל מאדון אחד בית־ריחים גדול של מים, שעמד על אשדות נחל העיר העליונה, למשך שלשים שנה רצופות. לָריחים היו שַׁיכים בתי־מִסְכָּנות ואוצרות, לא־רחוק מהם עמדו בתי־מדור לַמפקחים, כשורת בתים קטנים לעובדים ולפועלים. ככר מיוחדה נדמה כל המושב הזה בגיא. וכי יעלו מן הגיא העירה, נשקפה טירה אחת, בנויה אבני־גזית, לַחלונות מסגרי־ברזל וגן גדול מסביב גדור מכל־עֵבר, שער הגן היה של ברזל־עשת. בטירה זו משלו לפנים מושלי העיר, קודם שהכניעו הרוסים את ארץ אוקרינה ויספחוה אל נחלתם הרַבה. ימים רבים היתה משכן לראשי אנשי־הצבא. אחר־זה דָרו בה גם שרי־המחוז. אחר־כך היתה לבית־ערכאות – והנה נשארה דוממה באין יושב. טירה זו היתה שייכת גם־היא לאחוזת־הריחים, וכה נפלה בחלקו של יחיאל לימי השכירות.

יחיאל השכיר מיד את עסק־הריחים לאיש אחר, כי הוא לא נִסה בזה. ונגמר בינו ובין כל־אלה שהיה להם דין ודברים עמו, ש,ענין־הריחים' יִשָׁאר חוץ מהיקף התביעות, למען יהיה לו מעמד גם אחרי שיצא ריקם מנכסיו. לְדָבר־הגמר הזה עזר הרבה הרב החרוץ האָמור, ויהי שמו נזכר.

נשארו ליחיאל ארבעת אלפים שקל בערך שנה בשנה מדמי השכירות, אחרי תִתו לָאדון את חלקו. איזה חדרים מחדרי הטירה נתקנו מחָדש, ואִוָּה אותם למושב לו, אחרי רדתו מעל כסא־העשירות.

בן־חמשים היה אז. אשתו מתה בימי־המשבר, ויחיאל שמר לה אמונים ולא נשא אחרת. אחות לו גדולה, אשה אלמנה, והיא נהלה מאז את הבית בחריצות ולא חסר בו דבר. בנו הבכור גם־כן מת בימיו; ויהי לאב ולפטרון לנכדיו. הלא הם: בחור אחד כבן ארבע־עשרה ושתי נערות, אחת כבת שתים־עשרה ואחת כבת עשר. הנערות בִקרו בית־ספר עירוני, וזה היה דבר חדש לגמרי בקהלת היהודים. הנכד למד אצל המורה המובהק

האלה נוספו במהרה עוד עשרים אלף – ושוב עשרים ועשרה ועוד. אחרי השגת מאת־האלף הראשונה קרא איכנשטין דרור לנפשו ממסגרה הצר; והוא מוסיף לרכֹש הון. אינו מונה עוד בכל־יום. הוא לָבוש כעשיר, גָר במָלון גדול, והוא כבר ראש לסרסורים קטנים וליהודים סתם, שאף־על־פי שאין להם רשות לדור בעיר, הם נעים כל־היום בכל בתי־המלון והשוָקים, „מלקקים עצמות" ורודפים אחרי צל ממון.

„מָלֵא וגדוש" ברוב הון שב יחיאל אחרי כלות שנה לעיר־מגוריו חונירד ויחל „לחיות ברעש". הוא קנה לו בית בעל שתי קומות וימלא את החדרים כלים נאים ויחי חיי אצילים. על שלחנו אכלו בכלי־כסף. אמהות ושפחות רבות בבית. אשתו כבודה פנימה; וכשתצא החוצה תכשיטיה נוצצים. יחיאל מפזר כסף ומנדב. נותן בלי חשבון, מחזרים על פִּתחו מבֹּקר ועד ערב. משתתפים עמו, מַשלישים בידו, מַלוים לו. איני צריך לאמר, שכבר הוא נמנה בין היוצאים לטייל במרכבה וסוסים ברחוב האמור. לו שני סוסים שחורים, קלי־המרוץ, שיכולים להתחרות גם באלה של שר־המחוז. שערי החיים לפניו פתוחים!

ואיכנשטין הוסיף להכניס ולהוציא. הוא אחד מקציני העיר. נותן צדקה ועושה חסד למרבה. לכל בני־משפחתו נתן מִשְׂרות והושיבם על כַּנם. הוא נשיא לבית־אב. גם פקידים אנשי־רָשות משכימים לפתחו, עם אצילים פולניים יעשה חוזה. ביתו פתוח לעשיר ולדל, ליראים ולאנשים פשוטים. אין לזות־שפתים נגדו, אדרבה, תהלתו וגדולת־עשרו בפי־כל. בעיר חונירד עלה כוכב מחָדש.

והנה בא הענן ויכס את השמש. כל המכונה החיה והמתנועעת ימים רבים פסקה מלכת. הפִּזור של יחיאל איכנשטין הגיע עד למעלה־ראש. חשבון לא ידע זה־כבר. ואם גם בא יום אחד בַּמֵּצר, האמין כי בשני ירוַח לו. הוא לא עזב את נתיבו ועמד ביום אחד לפני אוצר שנתמוטט...

באה פתאום שמִטת־כספים עם כל ארחה ורבעה. צעקות ותמהון בעיר. סוחרים רבים הפסידו את הונם על־ידי הגביר החדש; אבל אין איש אומר לו „רצחת וגם ירשת". אסון קרה, אסון של יחיד ושל רבים.

והנה החלו ה„חשבונות" וה„ההשוָאות". דיין העֵדה, איש חרוץ במעשהו ולא למדן גדול, עמל בכל־כחו לְפַשֵׁר בינו ובין המון התובעים. יחיאל וִתֵּר על נחלותיו ואחוזותיו. נמכר בית־החומה שלו, נמכרו המרכבות והסוסים,

ספר חמישי

א

שם המודע בחונירָד, שאליו נסעה מרים, הגבורה של הספור, אחרי שנשרף בית־אביה, היה יחיאל אֵיכֶנְשְׁטֵין, והוא בן לאותה משפחה היורדת אשר זכרתי. אבל עליו סבב הגלגל שנית. הוא עלה פתאום מעלה ממורד שבתו, נכשל ונפל וקם והתעודד ויכבּשׁ לו שוב מבוא לחיים.

אפרוט הדבר לקורא.

יחיאל היה איש לא מדוכא ברוחו, אם גם ראה דוחק־החיים. הוא נשא אשה בהיותו כבן־עשרים באין כֹּל בידו; רעיתו היתה אשה תַּמה וקִבּלה עליה את עול גורלה. הוא היה ימים רבים מעֻין סרסור בשוק, מתעמל בפרנסת ביתו ומרויח מעט. אבל הוא ראה, שהעולם רָחָב. — אנו עומדים לפני אוצרות מלאים והשערים סגורים; צריך לפתוח את המנעול. הוא לא חש לעָבר משפחתו, לא האמין, כי המזל גורם: נדכאים אנו, כי מעט בידינו היום, ולמחר — השמש זורח.

יום אחד עמד לפנות־ערב ברחוב הגדול שבקרית חונירד, המוביל לגן־העיר. עשירי המקום נוסעים אז במרכבות לשֵׁם־טיול והסוסים דוהרים. אין גֵאָ מן הסוס ואין הפקת־עוז רבה מזו, להיות יושב בקרון. עיניו כמעט יצאו מחוריהן מקנאה, וחֵפץ כביר צץ בלבו באותה שעה, להיות נמנה גם־הוא פעם בין המחוננים הללו. — היד האדם תקצר?

הוא אסף איזה שטרי־כסף וגמר אמר לנסוע לקיוב לימי אספת הסוחרים הגדולים, הנוהרים שמה מכל נָפות הפלך. שכניו תמהו עליו, על אשר יַרהיב בנפשו לעשות כזאת. והוא לא נסוג אחור מחפצו, ובימים מועטים בא לקיוב ויקפוץ כ„נחשון“ לתוך הים והעלה גם דג גדול בחַכּתו. הוא היה ממַצע בקניה רבה ועצומה של נופת ונעשה לו נס וירויח שלשים אלף שקל ביום אחד. הסרסורים מן המנין, שכל רחובות העיר ההומיה ושבילי מסחריה נהירים להם כ„אצבעות ידיהם“, כמעט לא נתנו אֵמון בזה. ולשלשים

חלק שני

שבת, נשרפו בבתי־התפלה גם ספרי־הגויל והיתה יד אל בתורתו. הבֹּקר עלה והנה אך חורבן וּמִשְׁבָּת בכל אשר נפנה. לוּ לא עלה הלהב, כי אז היה הכל קיים כתמול. ועכשיו תחזינה עינינו רק לפידים ונחשים שחורים. מי גזר זאת? ומי מלא אחרי הגזרה? מי שהיה עשיר וביתו היה מלא הוא עני היום. מי שאסף הון ימים ושָׁנים עומד היום תחת כִּפַּת הרקיע בידים ריקניות. אומרים, שיש סדר ומשטר בעולם, ואין הדבר כך.

יש אומרים, כי אך במקרה באה השרפה הזאת; לאידך, אמרו אחרים, כי בעל־הריחים הקניט את אחד מעבדיו והלך הוא והצית אש באסמיו. היו בלַדינה גם איזה יראים וחרדים, שאמרו לנפשם, כי בעֲוֹן „שתי אחיות" בא הדבר.

בין החנויות שנשרפו בליל־המהפכה עלה בלהב גם חלק גדול מחנויותיו של ישראל אבי מרים. נתדלדל גם הוא בשעה מעטה וישָׁאר אובד־עצות בחיים. ראתה מרים, כי צר יהיה לה המקום עתה בבית אביה ושאינו יכול מעתה לזונהּ עוד, ותקח את צרורה המעט ותשם פניה חוניךָדה, ואל נצר אחד ממשפחת אבי אם־אמה תקותה.

התחבר, אבל נתן לו מדת הקמח הקבועה בתור תנאי ה„שכירות" ושמר את כל המנהגים ואת כל דרכי העיר.

פעם חלתה אשת מַזכירו מחלה אנושה, ועין בעין ראו כל התושבים התמכרותו אליה. רכבים הביאו בכל יום את הרופא מרחוק. הרעישו במצוָתו את אלהים בבתי־התפלה, נתן צדקה בעבורה והיה נדחק בכל שעה לחדר החולה והיה יושב ומשגיח על כל תנועה ותנועה של השוכבת. כי נקשר לב בלב, אז לא יֵדע הַשְׁבָּת ונלחם הוא עם כל מי שבא לנתקו ולקחתו ממנו. נבהל היה אהרן־יונה בימים האלה, טעה לרוב בחשבונותיו, ולעתים התעורר בלבו החֵשק לקחת את הפנקס העב הכרוך עור־חיה ולהכות בו על קדקד גיסו. הרי זו רק שלך ובא השד ונטלה לעיניך בחיים ובמות. עלבון אחות החולה לא אמנה ולא אֲסַפֵּר. לא יפה היתה ובשרה דק והתדלדל משנה לשנה, אבל הנפש אינה דבר מורכב מסיד ואבן. כשאמר הרופא נואש, לא יכול החוכר להתאפק ויבך לפני כל העומדים מסביב, רעיתו עמדה מרחוק כנדהמה.

מד

ליל־אפל היה, שכבו בני עם לַדינה על מטותיהם, כרים מלאים מתחת למראשותיהם וכסתות עבות על גופם. בעמק הַשֵׁנה תחדלנה הדאגות, אין אז גם קיום המִצות, ואלהי כנען גם הוא ינום אז מאפס מעשה וחזון, והנה עשן מחניק עורר את אחד מישני מטה משנתו. קול משונה קורא בחוץ: אש! אש אוכלת בבתים; מהרו קומו ממשכבותיכם! נקרעות הדלתות, קופצים אנשים ורק כתנתם לבשרם מן החדרים. אש מתלקחת בכל פנות העיר. החל הלהב בבית חוכר־הריחים, ורוח קדים נשא את הניצוצות לפנים העיר והתפרצה „שרפה" גמורה. כלו מהרה כל המים השאובים מן החביות ומן הכדים. רצים אנשים ונשים כמשוגעים, נושאים כלים ומנורות ונדחקים יחד. האש אָחזה גם בערמות הכלים והכרים והיא אוכלת את אשר הצילו לפני שעה. בוכים וצועקים, מתיפחים על הכליון, והוא אינו שומע, אך מדַבֵּר את דברותיו אש. אשר עמלו בני־אדם בדור שָׁלֵם נשרף בשעות אחדות. לשוא כִּוֵּן הנגר במלאכתו, התעמל החייט בבגד שתפר, הסנדלר במנעלים; הכל הכל עלה כליל בלהב האש. נִתכו המנורות של

כיד המלך: צריך הוא גם להראות לחבריו במעמדו, שידו לא קצרה ושיודע הוא להתחרות עמם. תדע לַדינה, כי נפתלי־מנחם הוא נפתלי־מנחם, ושאינו יודע אך לכנוס ולקבל פרוטה לפרוטה, כי־אם גם להוציא מאות אלפים. איני מַפריז, העיר צהלה ושמחה. מחולות, סעודות, ,כלי־זמרים'. נותנים מתנות לאביונים. מקבלים פני הכלה במרכבות ובסוסים דוהרים כמלכה. תדע בת־קישינוב, כי גם בלַדינה יש אחיזה ותוקף בחיים. רצים מכל עֵבר לראות בבואה. פִּנו לה משכן אצל מרדכי סוחר הברזל. גדר מסביב לבית, מטפסים נערים עליו ורואים בַחלונות. עול החדר הוסר היום מאליו.

ושערו בנפשכם, לא אבתה הכלה בכל־כֹּפר לגזוז את שערותיה, כי הגישו לכסות את פניה. נבהלה חותנתה ואמרה: ,הלא בת־ישראל את ואיך לא תחוסי עלינו ותפירי את משושנו'. והכלה באחת: ,לא תכרית נזר ראשה, תצא בהינומא'.

את הסוף לא אספר.

מג

יונתן מחזיק בית־הריחים, הזכרתי גם אותו בין שבעה איתני לַדינה, נדחה ממקומו, כשבא בימים ולו אין יורש, על־ידי שוכר אחר, שהרבה את דמי החכירה ויבוא זה לגור בנחלת חברו. — אַיזיק ליפוביץ היה שֵׁם השוכר הזה, איש גדָל־הקומה, בעל פנים צהובים וזקן חלק. משנהו בעבודה היה גיסו אהרן־יונה, איש נאמן ושתקן, שכשמביטים בפניו רואים תמיד צֵל מרחף עליהם. שתי אחיות לא שוות במראיהן נשואות היו לַחוכר ולמזכירו, זה קִדש את זו וזה את השניה; ובא החוכר וערבב את הַמִטות. — יודע היה גיסו את הדבר והיה נושא את זה בחֻבּו ימים ושָׁנים.

גם מאנשי לַדינה לא נעלם היה החבור המוזר והיו שָׂחים בו מפה לאזן. אַיזיק ליפוביץ התאמץ לתקוע יתד במקום מושבו החדש. השתתף ביד נדיבה בצרכי העיר וגם ידע להתנשא ולהתכבד בעיני הקהל. הוא עמד לימין טוחני העיר יותר מהקודם לו, לא היה נוגש, אבל גם לא נשא פנים לאיש ולא התמהמהו אנשים הרבה בחדרו. בבית־התפלה היה עומד תמיד ופניו אל הקיר, וגיסו התפלל בספסל הסמוך לו. עם הרב דמתא לא

היתה לו אֵם, אבל לא ידע את אביו. סובב העולם על צירו. אתה מונה אחת ושתים, שלש וארבע וגומר, ואתה מפסיק ואתה מניע בראשך. אלהים הוא חבר לשטן!

ויש אשר התכוצה נפשו בבין־הערבים ובדידות היצור גברה גם עליו. גלילות גלילות לנשמה וחבלים לנשמה. הטבע לא יבכר שום בן־אדם ואינו נותן מתנות מיוחדות לבני־סגולה. כי תתפארו בחלקכם, שקר אתם מדברים.

ארבעים ושמונה שעות ישב ארקדי על סף בית מלונה של פנינה הקדשה ויבקש כניסה ולא נענה. הוא תופף על החלון, הכה בחזקה על הדלת, וגם עלה על לבו הרעיון לרדת לַחדר דרך אֲרֻבַּת־העשן. הוא מבקש ומתחנן, משתרע על הכרכוב ומקיש במנעליו על אבן. הוא חפץ לשיח עם העבריה, לנשקה ולאחזה בשערותיה האדומות ולקפוץ עמה באויר. אין מניעות בעולם ואין גבולות. נחש בריח הוא החֵפץ, והוא אינו יודע דבַר השאול ולא ייִרא את השאול.

ביום השלישי בבקר קמה הנערה, פתחה את הדלת ותאמר להעיר את הנרדם ולהשקותו חלב. נגשה אליו ותניעהו בכל־כח והוא לא ענה לה. מת לבו בקרבו ולא ידע אותה.

מב

מן הכבד אל הקל.

לנפתלי־מנחם בעל בית־מרכלת, אשר מניתיו בין שבעה איתני לדינה, היה בן יחיד מפונק. אביו למדהו תורה ודרך־ארץ ונתחנך על דרך העשירים. ויהי בהיותו בן שמונה־עשרה שדכו אותו עם יתומה אחת בקישינוב, שנשארו לה איזה אלפים רו״כ מאביה וידעה גם לדבר בשפת הארץ. היא לא היתה נאה ביותר, אבל הטבע חנן אותה בשערות צהובות יפות והיו לַראוה.

מדרך העולם, שהחתן חוזר בעת הנשואין על מקום מושב הכלה. אבל היות שלה אין אב ואין אם, גמר נפתלי אמר לָחֹג חג־הנשואין בלַדינה ויעש הכנות גם מצד החתן גם מצד הכלה. עשיר בעירו מַשיא בן יחיד ועליו להפיק גם לב יתומה, איך לא יפזר בהוצאות ואיך לא יכין ,חתונה׳

ראו אותה מתלחשת עם פקידי המקום. לזה קנא גם נתן ויַך אותה ברצועה, בכל עת שאחרה לבוא.

לפני דור אחד חי בעיר איש תורני, שהיה מפקפק בדברי אמונות וסופו היה בין פורצי פרץ. אחרי עוברי עֲברות קלות ובסתר גם על חמורות אין לחפש ברוב. אין צבור בלי כתם, ובספר־האשמות למעלה נכתבים לפעמים מעשים ומקרים לא יפלל אותם הקורא הפשוט. אבל כי נערה בישראל תהיה מְשָׂרכת דרכיה ותעזוב גם בית אביה, לגור בין הנכרים, לחרפת עמה ובני־משפחתה, לא היה עוד לעולמים בקהלה כזו. כופרת בדתה מביאים אותה על־כרחה לארץ רחוקה ושם היא שָׁבה לחיק היהדות. מה יעשו עם זו שתחלל כבודה? והן גם מצאה לה חסות בבני־הרשות.

היה בלַדינה חזן אחד שנחר גרונו ופִנה מקומו לחזן חדש. לחזן הישן בן למעלה מעשרים שנה, והוא נער נלהב וחם־הדם. הנה ארש לו כלה מבנות עיר אחרת, והוא מחכה לימי „חופת חתנים" — ומונה את הימים והחדשים. פעם עבר באותו רחוב בלא דבר. ראתה אותו פנינה ותאמר להתעלס עמו; והוא נתעה אחריה גם נתעה. — הוא שב לבית אביו סר וזעף, עלה לגג וטמן עצמו בערמות תבן, ויחפשו אחריו שלשה ימים ושלשה לילות. ביום הרביעי מצאו אותו כשהוא נחנק.

מא

ארקדי גברילוב ירד באותם הימים עוד איזו מעלות מטה. נפסל במשמרתו בבית־הפקודות והיה ה„כתבן" בבית־העירונים ליהודים והיה מחיה גם הוא נפטרים בספר־הזכרונות ומוליד לחשׂוכי־בנים בני עשרים. ביום השבת היה בא לראש הועד לאכול דגים והיה נהנה משלחן ישראל. פעם נשא הרוח את מגבעתו ולא נודע מקומה והיה הולך שבועות שלמים בשערות פרועות בחוץ. היו ימים, שלא השתכר אף אגורה אחת וקבתו לא מצאה תפקידה. לאידך, אם נפל בגורלו רו"כ אחד, רק מהר לבית־המשקה ויתנהו במחיר בקבוק יי"ש מהול במים; והוא נתן בכל כוס גרעיני פלפלין לחזק את הטעם. אדם וכוסו הם רֵעים נאמנים. למה תדברו סרה בחיים והמונם? אם ישן הוא, קטעי חלומות עולים במוחו לבלבלו. —

זמירות ישראל במחשבה זרה ועל־זה עששה מכעס עינו כל הימים· ומעשה ביוסי דנן, שילדה לו אשתו בן זכר וישׂכרו אשה צעירה להיניק את הילד והיא נאה וחשופת־צואר כל היום· יוסי, איש בן־ארבעים ופה ממלל רברבן בחברתו, מקנא לרגעים בבנו בן־ירחים· תאוַת אדם לא תדע גבול! פעם גלתה את חזה המלא במעמדו ואיש אין בחדר, נגש אליה ומָעך לה בין שדיה· בער בו היצר ולא נראתה כל דמות־דיוקן בחלון· — מה עשתה המינקת? לקחה לאחר־זמן את תכשיטי גברתה ותשם אותם בכליה· ויהי כי נתפשה בגנבתה גלתה את הסוד, והיתה שערוריה בבית· בו ביום גם לא פתחו את החנות ושנים פקידים באו לגבות־עדות· לפניהם פתוחה התבה, שבה היו חרוזי המרגליות, הנזמים והטבעות; ואחד מהם כותב דברים עלי גליון ומזיע· מתלחש המשרת את האָמה· בעלת־הבית שותקת; יוסי עומד על־יד החלון, ציציותיו נעות נעות ותָר הוא אחרי מערה, להסתתר בה מבושה·

ובה בשעה עמד ישראל בחנותו באין קונה שם וחשב באשת המתחרה עמו· את יוסי שטם בסתר ובגלוי; עם־כל־זה הכיר, כי רעיתו תמת־לב היא ושונה היא מרעיתו הוא· עם האחרת היה אולי גם יושב בשלוה ולא היה נוקט בה· למה שר״ל לו נִתנה לאשה ויוסי זכה בגורלו? אֵל־דֵעוֹת לו נתכנו עלילות·

מ

איש היה בלַדינה ושמו נתן בן אבא, והוא אחד משחצני העיר, לבוש היה תמיד בטעם ויתלוצץ על אנשי המעשה והיראה לפי־דרכו· בעת התפלה עמד בעזרה והיה מדבר דברים בטלים גם בשעת ,קדושה׳ ו,ברכו׳· ובימי ,שמחת־תורה׳, בבוא הנשים לבית־אלהים פנימה, לראות במחזה ההקפות, היה עומד דוקא קרוב להן ומשחק עמהן לעיני כל· עינים לבן־אדם והלב חומד· ולנתן אשה לא אהובה לו, והיא ילדה לו שתי בנות, שם האחת חוה ושם השנית פנינה· חוה הבכירה היתה עוזרת בבית, לא נודעה בחוץ אלא לַשכנות, ופנינה אחותה הנאה ממנה ואדומה נראתה פעם ברחוב זה ופעם ברחוב אחר והיתה מצחקת גם עם הנערים· בלילה

ואנכי לא בת־עמך והארץ היא עדן׳. איני יודע, איך בא הדבר, מאז רננו אחריה...

חֶמדה נערה בעלת שערות אדומות היתה וחטמה חד מעט, אבל עינים לה מעולם אחר. לא ידעה פתרון לעם היהודים. דרכי אביה מוזרים לה, וכעסה לעתים על ההשגחה, שנתנה לה אב מלוה־ברבית. אֵל דעות ה׳ והוא יבדיל בין נותן ללוקח. לה הערב מגיד יותר מעצם היום. קול קורא לפעמים באזנה, ולא תדע מאין יבוא.

נזדמן לה לנסוע למשפחת אמה, אשר בעיר אחת בבסרביה המדינה, ותרא שם אנשים אחרים ונתיבות אחרים. ותשב בבית קרוביה גם אחרי עבור המועד לימי הבקור ולא חפצה לשוב לבית אביה... האיצו בה להגיד פשר הדבר, ותשא קולה ותבך... והיא אז כבת חמש־עשרה שנה. נודעה בלדינה סִבת מאונה לחזור וישתוממו על־זה בעיר. אף שמעון נרעש ויאמר: עד־הלום באתי. איזו שבתות רצופות לא בא אל בית־האלהים.

לט

ראשון לשבוע. מסביב לביתו של יוסי החסיד, המתחרה עם ישראל בעסקי החנויות, עומדים אנשים בכנופיה ומדברים יחד. תריסי דלתות החנות סגורים היום ולבית פנימה סרו, כפי־הנאמר, פקידי־הרשות. יש אומרים כי שמט יוסי את חובותיו ורבו הנושים יתר מכדי מדת סחורתו ומבקשים להניח חותם על קנינו. ואיש אחד צנום־הבשר הציע את דעתו לאמר, שבעל־החנות סוחר בסחורה גנובה או טרפה, סחורה הבאה מעבר לגבול בהעלמת המכס. היהודי בא בעד מוצא פרנסתו באש ובמים ומסתכן בנפשו לבנין ביתו בכבוד. בעל־שפע היה יוסי, אבל רבו הוצאותיו. הלא הוא קפץ בראש בכל קנין „עליה׳, משביר היה לכל בני החבורה; וכשהיה נוסע אל הרבי, שַׁיָרה שלמה של מלהכי־פינכא יוצאת עמו על חשבונו. לה׳ התשועה! מי שאינו משתכר בכל סעודת־מצוה ואינו שותה כמלֹא לוגמיו בעת ארוחת „מלַוה מלכה׳ במוצאי־שבת, אינו ירא את ה׳ ואינו אוהב את ה׳. ישי, אבי דוד, נתן עינו בשפחתו, ותגד הנערה את הדבר לגברתה; והלכה היא וקשטה את־עצמה ויבוא בעלה אליה. כה נולד נעים

עוד השאול. זה קבר לאדם בשר ועור, מתנועע הוא ומשיח ואחר־זה יאָלם... כסא לשבת מאריך ימים, עומדת המטה בחדר אם־אמה, על היתד תלוים בגדיה והמות לו סתר פנים... חוטי החיים נקרעים וחבל ישן מתגולל בפנה של בית־המבשלים. הולכים אנשים בחוץ, מארֻבּות־העשן יתמר העשן; ולוּ ישאל אותה אדם דבר, לא תדע מה לענות. היא פותחת את שירי לֶרמוֹנטוֹב ורוחה הנכאה תפלס לה נתיב. נותנות המלים חזות לנפשה. דברי־שירה לה לשיחה ולתפלה והיא עוברת בנפשה את התהום. אזנים לבר־נש והוא מקשיב, מקונן ומזמר.

ובואו וראו, כתום השלשים עלה רעיון על לב שדכן העיר – קשור הדברים לא אדע – לבקר את ישראל ולהציע לפניו נכבדות לבתו החמודה מעיר סמוכה. נער בן־חשובים היה לו באמתחתו ומשכיל ומליץ וגם יודע את שפת הארץ. – – –

לח

למרים היו ארבע בנות־גילה: חמדה וגיטיל, מַלכה ומִלכה, והן בנות טובי־העיר הנקובים בשמותם. חמדה היתה בת שמעון המלוה, גיטיל בת מנשה החוכר, ומַלכה ומִלכה תאומות היו ונולדו למרדכי סוחר בברזל מאשתו השניה, שלקח בתולה מעמו.

שתי האחיות הנאות למדו גם הן שפת רוסיה מפי איש ה,שבעים', אבל דבר הספר לא לקח לִבן. העולם אינו חי אלא בצאת השמש, ובבוא הערב מתכסה כל חפץ. קנאה שררה ביניהן. מַלכה היתה כבר כַּלה ומיועדה לנער חריף בתורה, ובמלכה מְדבר נכבדות. הנה חתן ממש וחתן רק בחזון.

גיטיל היתה נערה בעלת־קומה, אשר הצהילה פניה תמיד ובקרה את רעותיה כמעט בכל יום. לא היה שבע לנפשה, אבל אם תהיה נתונה לחתן לא תאהב אותו. הגברים רק בני שני מינים הם, זקנים ועולי־ימים. פעם ישבה בחדר לבדה והביטה בעד החלון לחוץ ותרא כלב רץ אחרי כלבה. – ותקם ותעמוד על הסף והנה גם שני נערים מבני השכונה עוברים ונושאים עיניהם אליה. באה לבית־המבשלות, הרכינה ראשה על שכם אָמה נכריה צחת־הבשר ותאמר: ,יְרינה, יְרינה, לא בת־עמי את

כי תִפָּגש עם בעלה לא תספר לו מהנעשה פה מטה· בין שר״ל ובין אישה אין הדבר כדבעי··· את מרים נכדתה תוקיר כאישון עינה וגם תפחד לה··· כנפים לנפש, שפת־קדש לא לה למנה· — וספרי הרוסים לא יֵדעו את ה׳· בשרה עליה יכאב על אשר אברהם אבינו היה בנו של תרח ועל כי יצחק בן־אברהם הוליד את אדום· היא לא תכרות ברית לשטן, תתודה על חטאותיה ועל פשעיה ולא תאמר למלאך־המות: הרף ידך· —

היא חלתה ועלתה על המטה לא יֵרד אדם ממנה אל נחלתו, בנפש שוקטה התפללה לאבי כל; וכי הביאו לה מרק חם בקערה, טעמה רק מעט ותברך בחשאי· בתה יושבת על צדה ודואגת לה· וילון החלון מבדיל בין פנים לחוץ· דבור׳לה לוקחת ידה של שר״ל ויד ליד דוברת: „היי נאמנה לבעלך ואל תחרידי אותי בקברי״· ופלגי דמעות התפרצו מעיני הבת· „אין חיים לה עלי־אדמות, בקשה לקרא בקול, אין חיים לה, אין חיים״· ברגע זה בא ישראל ועמד על הפתח ושאל לשלום החולה, מרים אף היא נכנסה בלט אל החדר ונשענה על דופן המטה· „קרבי אלי, חמדתי״ נשמע קול ענות, ואמשך״· נגשה מרים אל זקנתה והרכינה את ראשה אליה בחרדת־נפש· השעון מונה את השעה הששית· הולך היום אל נוהו ולוקח עמו נשמה נאספת אף היא· — בכיה בחדר! ישראל רץ לקרא את הגומלים חסד עם המתים ועם בני החיים·

לז

„מנין״ התפלל בביתו של ישראל כל ימי ה„שבעה״· החנות סגורה איזה ימים· באים „מקבלים״ לבקש אגורת כסף· רב העיר בא עם שַמשו ומדבר דברי תנחומים שגורים לעקרת־הבית· ישראל, אם גם אינו בן המתה, לקח מארון ספריו ספר „איוב״ הקדמון והתחיל לקרא בו מבלי הבנה נכונה· מליצות נשגבות ונוראות מעולם זר לעִברים, ובעִדנא הדין אין המוח מסוגל לכמו־אלה· לעֻמת־זה קדיש־יתום הוא מין תשבחתא· נכנס אדם לפתחי הסדור בבקר ובערב וחוזר על דבורים שאמרם הוא וכל הקהל·

מרים יוצאת ונכנסת מחדר לחדר ומחפשת דבר־מה· נמוכים הם השמים ועמוקה היא הארץ· היא לא לִותה את זקנתה לבית־העלמין ולא ראתה

שהוא בן לאחד מרוזני פולניה, שנולד לו מִשְׁפחה חרופה. הוא היה נוח לבריות, משַׁמש בהיכל ומזמר את ההלולים בקול משובח ובחוץ היה נהנה מהחיים לפי־מדתו. לו שדה רחב ופרדס נאה ומקבל הוא גם רוב מתנות מבני צאן מרעיתו. כל בת־אכר הבאה לקראתו מנשקת את ידו. אשת־נעוריו מתה זה־כבר במחלת השחפת, לפי חוקי הכנסיה אסור לו לשאת אחרת, והנה האמהות המשרתות בנָוהו לו לפילגשות בתקופת השנה. לא יחטא בשר בבשר.

אם יִשָׁמע קול הפעמון שלמגדל בית־התפלה אשר לנוצרים שבקצה העיר — וידעו כל בני האכרים, כי הקריאה למשיח והוא אלהים. לעם היהודים אלהים אחרים, אלהי צבאות שמו ומשכנו בשמים. בנות־ישראל הולכות לבית־הטבילה מדי חודש בחודש ושָׁבות הן הביתה עטופות כשבויות־חרב. בנות האכרים מרקדות בכל ימי שבת ומועד במגרש שלפני בית־המרזח חשופות־רגלים ופרחים בראשיהן, עד כי ירחב הלב לראות בהן.

פעם ישב הכהן בקצה שדהו לפנות ערב וירא אשה עבריה עולה מן הרחצה — מקוה־המים פסול היה אז, — ולבו רעד בקרבו. מעולם לא חשב לטיב שתי הדתות, רק שמע ממורו בימי למדו בבית־הכהנים, כי עַם ישראל הם בני שבט מְקֻלָּל. מספרי הבְּשׂור ידע רק פסוקים מעטים, על־פי נוסח השפה הסלַוית העתיקה. וגם את אלה כמעט שָׁכוח שָׁכח.

הוא בא למחרת היום אל חנותו של ישראל מכירו מאז, לקנות אצלו איזו אַמות בד לשפחתו, לעשות לה כתֹּנת, וגם אמר לשאל אותו דבר בתורת־היהודים; אבל ישראל נסע אז לעיר־המחוז, ורק שר׳ל יושבת שם, מטפחת אדמה לראשה וחודי לחייה אדומים. היא בקשה את הכהן לשבת; והוא גם הוא נשען על אצילי ידיו, הסתכל בה ועינים בעינים פגעו. — — —

לו

דבור׳לה לא היתה עוד בת־ששים והיא גמרה את חשבונותיה זה־כבר. אִלֵּם העולם ואף חֵרש, וגדול אלהים ולמדותיו אין חקר. דור יגיד לדור, האבות הם שוכני עד, ובמהרה גם אותך יקחו מעל הסדור. רע חלק הנשים בארץ, גורלן בשמים מי ידע?

ואם לא תנוע, אות הוא, כי הנשמה הלכה־לה למקום מחצבתה והגוף הוא בן־קבורה. מפשיטים את כתנתו, רוחצים ומטהרים אותו כדת, מלבישים אותו תכריכיו שנתפרים במהירות, משכיבים אותו על הארץ, מכסים אותו בשמיכה ומדליקים שני נרות למראשותיו. אומרים איזו אמירות מספר „מעבר יבוק". יתומי המת קורעים קרע בבגדיהם, לקיים את הנאמר בסעיפי „שלחן־ערוך", ונשי השכונה בוכות ומיללות. בינתים חוצבים קבר לַנפטר, מתקנים את ה„מטה" בחבלים ונושאים את המת לבית־מועד לכל חי. ההבדל בין שוע ובין דל הוא רק בְמספר המלוים ההולכים אחרי המטה. מכבדים עשיר ורב בעמו, מכבדים מעט גם בעלי־בתים שמתו, לא כן גורל בני ההמון. מי שאינו עולה לתורה רק אחת בשנה, יְקָבר בלי „לויה" רבה. — לא כן דרך האכרים. במות אחד מבני עדת הנוצרים, אם גם מבני שפל־המדרגה היה, יקברו אותו ברוב עם ובהדר. את המת נותנים בארון, את הארון שָמים על עגלה שחורה הרתומה לסוסים עטופים שחורים. לפניה ולאחריה נושאים דגלים וצלבים שורות שורות. פרחי־כהונה הולכים לאט וקערות בידיהם; ואחריהם צועד כהן המקום לבוש בגדי־כהונה מזהבים, ושני סגניו הולכים מימינו ומשמאלו. מזמרים תהלות, וקהל גדול הולך אחרי המרכבה בשורה ארוכה, נשים הולכות בצד אנשים, ילדים וילדות. מת איש בעֵדה, כל בני הכפר משתתפים בקבורתו מגדול ועד קטן.

בעד החלון נשקפה שר"ל, כאשר הובל לקברות באותו פאר אַחד האכרים. פעמוני בית־התפלה מצלצלים, ההמון הולך ונמשך, מעטפת השרד של הכהן נוצצת באור החמה, הוא צועד במנוחת עוז. מהנאמר במקרא לא ידעה מאומה, לא ידעה גם על־דבר בני הכהנים ועבודתם במקדש; אבל למראה כל החזון הזה איזה דבר חי ורחש בקרבה. אשת בעל־חנות היא ולבה רחוק מזה. יש שער לעיר, חלון לבית ושמש בוקעת ונראית מתוך עננים...

לה

הכהן הנוצרי לעדת לדינה ואכריה היה איש גבה־הקומה ונכר מרחוק במעילו הארוך, בשרווליו הרחבים, במצנפתו העגולה ובשערותיו התלויות לו מאחוריו. צלב־זהב תלוי על צוארו. ידיו זכות וצחות; ואמרו עליו,

ספר רביעי

לג

סעודת הבראה למתים. פעם בשנה מכינים אכרי הכפרים ליל־אכל על משכן מתיהם. איש ואשה לוקחים קדרות מלאות תפוחי־אדמה מבושלים בשומן ביד אחת, ככרות לחם ובקבוק יין־שרוף ביד השנית ועלו לבית־מועד, לאכול שם עם יתר הקהל. בבוא השמש והעולם יעטה פניו ויחלום חלום המנוחה – יושבים מאמיני ישוע שלובי רגל על עשבים הגדלים לפני שדרות הקברים, עושים סימן הצלב לפי טעם האמונה היְוָנית השולטת, טובלים את הפת במלח ולועסים מן המטעמים העומדים לפניהם לשֵׁם המנהג הקדום. בתחלה הם מניעים את הפה במתינות, מרכינים את ראשם, כאילו מקשיבים אל הקול הקורא אותם מרחוק; אחרי־זה הם מתעצמים באכילה ועושים זאת באיזו דבקות שבגוף. אין חוט מְקַשֵּׁר אותם פה אל העבודה בשדה ובבית, הפר אינו גועה, הסוס אינו נוהם, הכלב אינו נובח והתרנגול אינו מנקר באשפה. האדון ירד מטה, התלבש בבשר ועלה אל האב והתאחד עם הרוח והיו לו ה,מאמינים האמתיים' לנחלה בכל מרחבי הארץ...

וישאו עיניהם והנה שַׁירת עולי־רגל הולכת בדרך־המלך, שלא רחוקה היא מבית־הקברות. איש איש נושא חבילתו וזוג מנעליו על שכמו. שערות הראש נעות באויר באין כובע מכסה אותו, שזופים הפנים והעינים בולטות מכליון הנפש והגוף גם־יחד. הולכים אחיהם מכפרים רחוקים זה ירחים ושבועות אל מקום משכן המשיח בארץ העִברים, ללין לילה אחד בסביבתו ולנשק את קברו. אשרי מי שזוכה לכך פעם אחת בחייו ולא ימות בדרך.

לד

כי גוסס איש עברי ונוטה למות, ימהרו בעלי חברה־קדישא לעמוד עליו בעת יציאת־נשמה; וכי ישבוק חיים, מניחים נוצה על חוטם הגוע,

רק בשוק או בחנות. היא קמה מהספסל ותשב על חודי מטתה. אין רעיה לה בכאן. ריקה היא לַדינה. אגלי־דמעות נתזו מעיניה. גם אותה כסה הענן...

לב

שֵׁד החל להתהלך בלט במרחבי לדינה ומציאותו הורגשה בחוש. פָּרות עדינות חדלו לתת חלבן, אם גם עטיניהן מלאים חלב. לילה לילה נשמע קול שריקת החתולים. התיש אשר לרב דמתא נעץ שתי קרניו בכותל ולא יכול להוציאן. דלתות הארון נמצאו בבקר בבקר פתוחות, כאילו נפתחו מאליהן. בהתאסף העם לבית־הכנסת לקבלת שבת והחזירו פניהם לקראת כלה החל כמו קורנס להכות בדלת. בקש החזן לקרא ,יגער בך השטן' ונחר גרונו. וראו זה פלא, בדלתות בית ישראל גבורנו ראו עין־בעין צלב שרוט בגחלת; וכי מחקו אותו היום, שוב נראה למחר. שלש הרות בלדינה הפילו זו אחר זו את ולדותיהן. אשת השמש ילדה בן זכר ולו שש אצבעות ברגלו הימנית. מתירא היה כל איש לצאת מפתחי ביתו בלילה בלי לויה. בדקו את כל הציציות והמזוזות. אחרי נטילת מים בבֹּקר שפכו מיד את מי הסאבון. לא שחטו עופות שחורים; לא פתחו את הקורקבן בסכין, כי־אם ביד. לא רקק אדם על הקרקע, אלא במטפחת. בקצרה, נשמרו מחרב המשחית ומכל בני החבורה. ־ —

גם בחלל הכפר זרקב הסמוך מרעים הַשֵּׁד. גם בשעה שהרוח אינו נושב האילנות מניעים ראשיהם וכופפים אותם. פעמון בית־התפלה נתק מדי פעם בפעם מהשלשלת ונפל למטה. מתנגחים השורים, גועות הפָּרות בלי סבה. ונקשר כלב עם עֵז, כבשים מתגוללים בעפר, סוסים עומדים בלי נוע. נראתה הקשת בענן וצלו של האציל המת החל לקפוץ באויר.

ותחלום מרים פעם, כי אדם דופק על חלונה וקורא: פתחי לי, בת־העברים, מראיך נאוה ונפשך חמדה לי. למחר נראו סימני צלב גם בחלון חדרה ויהי הדבר לתמהון ולמורא...

לוקחים חלק בַסעודה על־ידן אנשי הרשות המקומית· על המגרש הגדול הרצוף אבנים שלפני המעלות הרחבות של הארמון יושבים אדונים וגבירות ושָׂחים יחד· עבדים ומשרתים לבושי שרד וכפתורי בגדיהם נוצצים רצים ועוברים מפנה לפנה· מאכלים ומטעמים, מעדני מלך, יִכּוֹנוּ· בלילה הזה יזל היין כמים·

רעית דומברובסקי יושבת על כסא יפה, ככלה ביום כלולותיה, ונערותיה לפניה· חידת־פלאים על פניה· ולָארמון מגדל גבוה; ויתגנב אליו שר־החצר בלט, עמד על המעקה וישקף ממעל על שטח העולם וַיִפֹּל עצמו לארץ מטה ותהי חרדה ובהלה· ופחד מקשה בלב כל הנאספים· לא אעַכֵּב את הקורא בפשר המעשה···

לא

יום מעונן היה· קערת הרקיע על־פני לַדינה דָמתה לקדרה שנשברו שוליה· אגלי מטר ירדו וסָפו· רוח נשב והניע את תריסי החלונות· עִזים מפַגרות לכת אל המרעה ואוכלות מִסרח גגי־תבן· כלבים מחפשים אחרי עצמות· תרנגולות מנקרות באשפה· אלהים אינו זן ומפרנס לכל־חי· שקר דִבּרו עליו נביאיו·

ותקם מרים ותעל לַעֲלית אִמה, שהיא עתה חדרה· ישבה על ספסל נמוך העומד על־יד החלון ותגע במצחה את המשקוף· לבה נחלק בקרבה היום מבלי אשר תדע מה היה לה· היא חושבת באביה ואמה ובאֵם־אִמה, האומרת לשוב מדרכה זה־כמה, ולה אין העוז להקביל פניה· תום־אדם גם הוא יבקש נתיב· לו חי אבי־אמה, כי אז ידעה לשיח עמו הפעם· מתפללים הם בני־עמה בערב ובבֹּקר, שומרי מִצות הם ובלעגי־שפה ידברוּ· אביה מהלל את הנביאים, את בן־אמוץ, את הושע· זִקְנתה היתה קוראה בספר תהלים ואומרה תחנות; לאִמה אין חפץ באלה וגם לה אין מגע באלה· חנוָנים הם היהודים, הם מוכרים וקונים, קונים ומוכרים ואין גבורה להם כלבני־הרוסים· הנך שותה מים מחָבית ומחוץ לעיר מים חיים נובעים··· יש גם יערים ונהרות, יש גבעות מתנשאות עָל על ארץ המישור, יש דגים שרוים בעִמקי המים וצפרים פורחות באויר· אין גבול רק בבית ואין מדה

השני ומעלה אבק, ולו לא נִתנו בינה ודעה לְהָבין ולהשכיל כלבני־אדם נשמעים לאֵלים. אָמֹר יאמרו ביום מחר: אתה קדוש ושמך קדוש, אתה אחד ושמך אחד. מי לא יהנה ולא ינוח?

ולַדיסלַב עומד על סף חנותו של ישראל וצרור בד לבן צח עטוף בנייר ירוק תחת בית־שחיו. הוא נפנה לדַבּר עוד דבר־מה עם היהודי המוכר, והנה בת החנוני נראתה בפתח בכל רום יפיה. מבלי־משים נכנס האדון שוב לֶחנות. פלג אלהים השתפך ונפרשו הבַּדים ומיני הצמר והמשי והיו לים של צבעים מתנועעים כגלים. זמרה חרישית נשמעה, מקשיבה רק חוש ששי. ונשקע האציל בחלום הנֹער בעצם היום; ולו נתנה לו בת־ירושלים בכלולותיה, כי אז קרא ואמר: עמך עַמי! — והיה הולך וכופר בבן־אלהים.

בלילה ההוא דפק דומברובסקי על חדר רעיתו וימצאה יושבת על כסאה כמלכת הדומיה, כרע נפל לפניה וינשק כַּפּות רגליה...

ל

בכפר זרקב בירת האציל, שם מתנוסס ארמונו לתפארה, ושם עשו הכנות ליום חג מבלי שידעו טעמו. הפקודה יצאה מאת דומברובסקי לתַקן את הגשר, ליַשר את הדרכים, לנקות את החצרות, לטיח את הבתים, לכסות את הגגות ולמלא פרצות הגדרות. משחו מחדש את בית־התפלה בצבע תכלת והעבירו על העמודים צבע של שיש לבן. גם את בית־הקברות אשר בקצה המושב נִקו מן הברקנים והקוצים הגְדלים מאליהם. הקימו כל מצבה כושלת וחִדשו כל צלב נשבר. על התושבים ונשיהם וטפם יצא צַו לרחוץ את רגליהם מאבק, לתפור ולתקן כל קרע בבגד; סרקו בנות המקום את שערותיהן, קלעו את מקלעותיהן ושמו בראשן פרחים ועלים ירוקים. ימי האסיף היו, אלהי הטבע לא קָמץ גם הוא ויאמר לעובדי האדמה: חֲיו באשר לכם ואל אקח מכם מעשר ותרומה, חלקי בכם ובמועדכם.

אצילי כל הסביבה הגדולה נקראו לְהָסב אצל דומברובסקי. המרכבות רתומות לשנים שנים סוסים דוהרים. על כלונסאות שער חצר הארמון מתנוססים דגלי פולין ורוסיה. כאן אין פדות ואין חוק גודר. כהני הכנסיה

סר אל ארמונו, הכה בשוט וברצועה את כל אשר נפגש עמו בדרכו. כַּלבו האהוב לו היה אוכל ושותה עמו. הוא שִׂסה אותו בכל עובר ושב; וכשנח לו לִמדהו לשחק עמו בקוביה. לאור הירח היה מרקד עם אמהותיו והיה מנַשק אותן עד זֹב דם מצוארן. אין כסף נחשב לו למאומה. אם לָוה עשרים אלף כסף, נתן שטר על סכום שמגיע לכפלים או לפי שלשה. את חובותיו לא מנה, את הכנסותיו לא ידע; וגם כי קנה דבר פחות, היה משלם במאה. את עַם היהודים לא כבד, ובני־ברית היו בעיניו אנשים שאין להם תפקיד אחר בחיים, כי־אם לשָׁרת ולמַלא כל רצון מצַוהו.

אחרי שלשים סר כחו, וכי עגבה נפשו היה קושר זנבות שני סוסים זה בזה או העמיד ספסל אחד על השני, שלישי עליו ורביעי וחמישי עד התקרה והפיל אחר־זה את העמוד בקול רעש. נשוי היה אז לבת אחת מבני מרומי עם־הארץ, והיא יפה כתרצה, ויעַנֶּהָ וגם לא סעד עמה. את תאור התוגה של שבויות מַשכיות אלה אניח למסַפרים מבני־עמן.

כט

ערב־שבת לפני צהרים היה. התנערה לַדינה מעמק סַחרה ויחלו בניה ובנותיה להכין את עצמם ליום המנוחה. אֶל הארץ קורא את בניו מטה לסעודה בארץ נכריה. עוד לו למעלה משרתים ומלאכים בעלי־כנפים וגם בני השטנים אורבים לו. קָמים קמים נגד יוצר־אור בוראי החשך, מניעים כל אחד ואחד בעֲצי הבריאה, עדֵי נושרים עליהם ונשברים ענפיהם, ונלחם השבתון העולמי עם יום קדוש לַפועל ולָעושה. פלוני העברי, אלמוני הישראלי, שרידי פליטי בבל וספרד, עומדים בבֹּקר בארץ עקְבה מדם בימי בוגדַן צורר היהודים והפולנים ונזכרים ביום הַמִּצוה והברית הנכתב בספר. מנקים את כתלי החדרים, מנקים את הרצפות וטחים אותם בטיח חדש. אין כלי שלא ישופשף במים, אין כַּף, מזלג וסכין, שלא יעבירו מהם חלודתם ויעשו אותם נוצץ. בוער התנור ומבשל לשני ימים, עולים ריחות דגים ובשר־צלי. מונחות החלות הלבנות שורות שורות כבימי עריכת „לחם הפנים. רָצים יהודים ברחובות לקנות פירות ודובדבנים, נערים נושאים בקבוקי יין בידיהם. סוס דוהר נכנס בשער אחד ויוצא מַהר דרך השער

אביה מעט משכיל היה וחדל להאמין באמונות טפלות. אבל בַּצַּר לו נענה לרעיתו, להוביל את החולָה ל„פודה רוחות". וכה נסע עם בתו לָרַב המתענה. — הימים ימי ספירת העֹמר. אמרו השמשים לעצור גם בעד מבקשי־תשועה אלה. נשמע קול דופק על הדלת מבפנים החדר לאמר: „מחר חודש. תחכה בת־שאול בעדתי עד חדוש־הלבנה!" ויהי הדבר לנס.

ליל קדוש הלבנה בא, החזרת העטרה לְיָשנה... פועלת אמת, פעולתה אמת. נכר עוצם כח הקלִפות המעכבות, ומדלגים בני־ישראל שלשה דלוגים כנגד שלש המדות: יסוד, הוד ונצח. הרבי עטוף באדרתו עומד עם מתי־סודו ונותן תהלות ללבנה; והאב המשכיל עם בתו החולה עומדים סמוך להם. והנערה גם היא לבושה לבנים, פניה כפני הסהר. ברוך יוצרֵך, ברוך עושֵׂך, ברוך קונֵך! יד הצדיק תופשת את ידה של מיכל והוא מרקד עמה בבחינת רוח נאחז ברוח. נָדמו כאבן המקֻדשים המעטים, הרואים בחזון.

כח

מקודש לחול. בן אציל פולני אחד היה בא מדי פעם בפעם אל בית חנותו של ישראל דנן. שֵׁם האציל ולַדיסלַב דומברובסקי, והוא מבני כובשי ארץ אוקרַינה היפה, ששעבדו המון אכריה לעבדים. אלהים עשה חלק אחד אחוז מיושבי המדינות אדונים ותשעה ותשעים ממאה לעבדים. ועבדו העריצים בדלים ובעלי האחוזות הגדולות באלה שנלקחה אדמתם מהם. לאלה מרחבי־עולם, כל תענוגות בני־אדם, ולאלה רק כתנות בד עב לבשרם, לחם עֹני ויבש הנאכל בזֵעת־אפים. מבֹקר עד ערב תעבוד, הנך רק שומע לקול נוגש, בניך משרתים מימי עלומיהם, בנותיך שפחות נחרפות. בתולה כי נִשאת והנה בכורי הגוף בליל הראשון לאדון הכפר. משפט הבכורה לַידים הרכות. האליה לכהני החיים, את העצמות יאכלו הכלבים ורועי הבקר והצאן.

ולדיסלב היה איש נמק בחטאו. בין עשרים לשלשים התמכר לתאוות נמרצות, וגם כשהיה ישן והוא שכור מיינו היה נועץ בהונות רגליו בשדי זונה נשמעת לו לכל־דבר. את מועדי היום לא ידע; אכל לשׂבע עד להקיא. כחום היום רץ כמשתגע במרחבי שדהו על סוסו השחור וכשהיה

ישראל בימים ראשונים לשמש, והוא — היה מקטיר לַסַּהר··· אלוה החודש עולה על אלוה השבת. כל הזוכה לקַדש את פני הלבנה בלי כסוי נָצח חלקו.

ונתעצם אותו רבי בעבודת הלבנה, מעת צאתו מלדינא וחזון הריבה בלבו. מתיה בן־חרש דקר את עיניו במלחמתו עם השטן; ותילל נעמה ותבוא לפני שוכן־עד ותאמר: קלני בן־האדם, פרש־נא כנפיך עלי ואהיה לך לבשר.

בערב ראש־חודש היה צם כדרכו ומתוַדה וטובל ומדליק גם נר בחדרו. הֵן ביום הזה גם הנשים מתקדשות מִטומאתן ומתאַוות להיות חביבות על בעליהן כלבנה זו שמתחדשת. יום החודש היה כלו קודש לה' בשבחים ובתהלות. ובצאת הלבנה וגלתה פניה, היה אומר להתאחד עמה כבשעת הזווג. לוּ ברך את מרים ונגעה ידו בשערותיה, כי אז חפרה החַמה היורשת גברתה ובאה אתחלתא דגאולה.

שנים־עשר חודש ישב נתן המתענה אחר־זה סגור בחדרו. עובד את ה' ביחידות ומתמכר לאלילת קדם. לא נתנו השמשים כל איש לבוא אליו···

כז

נשמת מיכל בת־שאול התדבקה בנערה עבריה מבנות דַשיה העיר, שֶׁלִּמד אותה אביה שפת האבות וגם קראה בספרי הזכרונות לשופטים ומלכי קדם בישראל; לה היה חתן מבני עיר קרובה ושמו דוד, נער אדמוני וטוב־רֹאִי וגם מעט מליץ. ויקן את לבבה ותאהבהו, ומשאת־נפשה היתה, שיחבר גם הוא זמירות ותהלות וינקדו אותן פסוק פסוק ותהיינה לשֵׁם ולתפארת. גם היא כתבה לו דברי־חִבה בלשון־הקודש ותסיים בכל־פעם את אמריה בחרוז. דבקה נפשו בה, וזה לא היה רק ענין מליצה בלבד. מה עשה מנהיגו של עולם? הלך וקטף את חיי החתן בימי עלומיו על לא־דבר. נבהלה העלמה ותאמר: לא ארף מחתני, ואף אם מת הוא. עזבה בלילה בית אביה ותלך רגלי מהלך איזה מילים לעיר חתנה, לפקוד את קברו; ותצעק בקול לאלהי הנשמות, כי ישיב למיועדה את רוחו אליו! בה בשעה נחה עליה רוח מיכל. הבוקר אור ושתי נפשות שוכנות בה; והיא עוברת בחוצות קריה וקוראה: בת־מלך אני! ,דִּבּוּק' אחָזה, יבַקש לה מזור ותרופה ואָין.

המגיד. לו שלשה אחים חולקים בנחלת אביהם: הבכור היה עניו ותם, ואחריו נהרו כל היראים באמת ועוסקים בחסידות לשמה; השני היה פקח גדול, בקי בעניני־דעלמא, ולו דבר עם עשירי החסידים והאמידים, סוחרי היערות ומחזיקי בתי־משרפות־היי״ש; הצעיר שבהם היה למדן מופלג ולו דבר עם הרבנים והשו״בים וכל יודעי־תורה. נשאר לו לנתן דרך התעניות, ויפליא לעשות בזה ונודע שמו לאיש שותה רק צלוחית מים בבֹּקר, מעט חלב בערב, אוכל פרוסת המוציא בליל־שבת וטועם מה מהדג הנקרש בסעודה השלישית. איש יפה היה הרבי הזה ולו הדרת־פנים. מתון היה בדבורו ועיניו היו בהירות.

בבואו ללדינה יצאו חסידים אחדים לקראתו, והוא ירד ממרכבתו לפני שער העיר, צעד צעדים אחדים לימין וצעדים אחדים לשמאל וכך התהלך חצי שעה, והיה זה לפלא. בלדינה שָבת גם את השבת ויתפלל העם במעונו, נדחקו לשלחנו ושמעו תורתו. מיום ראשון לשבוע החלו לסבב אותו בבקשות ובמוֹעצות, וערב בערב בֹּקר גם הוא את בתי הנדיבים ואיתני העיר, לתת להם את הברכה בכסף. כה בא גם לבית ישראל דנן, אם גם זה לא היה חסיד כלל. את חדר־האֹכל פִּנו לכבודו. עמדו סמוך לכסא הרבי גם עקרת־הבית ואִמה, שכבר שבה בימים ההם מדרכה. גם על מרים נפקד להכּנס ותבוא ותעמוד מרחוק. קם הַמַּדריך מכסאו ובקש להניח ידו על ראשה ולבָרכה. בצאתו נזכר בריבה שהיתה בימי שמחזאי ויאמר בנפשו: יָשימו גם לי בין כוכבים קני...

בבֹּקר עזב הרבי את העיר ולא הוסיף עוד ללקט בעמרים.

כו

שמעתי את סוף המעשה באותו רבי, לאמר:

עוד בימי־נעוריו הרגיש נטיה בלבבו לעלמא דנוקבא והיה נמשך ביותר אל השכינה, האֵם הרחמניה, מְלָאָב שבשמים, שוכן־ערבות. העולם אינו אלא בן דו־פרצופין, חציו זכר וחציו נקבה. המאור הקטן גדול היה מהשמש אחיו, חַוה קדמה לאדם קדמון. דמיונו השיאו לכתוב ספר זוהר תלתאי, ובסתר לבבו היה מתפלל לרעיא־מהימנא. משתחוים היו הגוים וגם שבטי

ויושב־לו באיזו פִנה במערכת עליונים. אבל היא לא שכחה אותו כליל. הלא דרו בצותא חדא איזו שנים והיא ראתה פניו יום־יום, אכלו יחד ושָׂחו יחד, והוא היה מהלל כל מעשי ידיה.

מיכה ראה איזו פעמים את מרים ובכל־פעם התבונן ליפיה ולחִנה. בת־ציון משירת מַאפו עוברת לפניו בחוץ; והוא יכול להביט בה ולהַשׂביע נפשו בצביונה. — האהבה אינה רק דבר־הספר בלבד, כי־אם גם בלב משכנה, מגרעין עולה פרח; הנך מדליק נר ואור ימלא את הבית.

ויחל מיכה לצייר דמות תבנית מרים עלי־גליון ורוח חדש בו. כל קו וכל שרטוט הוא חלק ממנה, צלמה לו חזות. מהבֹּקר עד הערב ישב וצייר וגם בלילה לא ינום ולא יישן, והוא רואה דמות באויר כמראה הקשת. האִם יודעת בת ישראל מה שבחֻבּו? האם יתעורר גם לבה? לו לא התביישׁ, כי אז גִלה את מסתרו לאמו. לפעמים הוא חושב לערוך דברי הערצה בשפת־עבר ולשלחם בלט למרים. הוא סובב לרוב את בית ישראל ומחכה לשעה שתעזוב משאת־לבו את הבית וילך אחריה מרחוק. לו יכול לגעת רגע בידה, לו נגנבה ממנה מטפחת ראשה בת שלש הקרנות ובאה בחלקו והיה שָׂמָה לפיו. חרדת הנשמה בנגעה בנשמה אחרת ובשתותה עם חברתה מכוס אחת אף יד המשורר לא תוכל למסור בדיוק.

בערב־שבת אחד קם מיכה בבקר הַשכֵּם והחל ללעוס את צורת מרים מעשה־ידיו ויבלע את הגליון מהחל ועד כלה. יצא מדעתו.

כה

הנך יוצא בפתח ונכנס בפתח. מבחוץ הכל מפולש והנפש היא סגורה בגוף והגוף אף הוא נאחז במיתרים. אין מאורע בודד. שָׂמים אבן על אבן, והַסער נשׂא ישׂא גם אותן. —

רבי בא לְלַדינה, אורח לא ראתה בשעריה זה ימים רבים. הן אסור היה אז מטעם הרשות על בני משפחת קדושים לפקוד מעת לעת את המאמינים בם. סגור היה כל צדיק בעיר מלונו; ורק בידי זה, אשר נֻגע בו, עלה בקושי להשיג הַרשאה לנסוע לבית־מרפא ויעש את דרכו דרך עיר לדינה. נתן המתענה היה שֵׂם הרבי לבית מנחם־מנדיל מתלמידי

הנך ישן ומתעורר, ישן וער. לַחי חושים כפולים. לָאדם ולַבהמה — לכל־אחד ירושה בשלו ולכל־יצור מקַבל ונותן. אין רק הלוָאה ושלום, כי־אם הַפראה והבָנה. וכי קצת בחייך, עוד תעזוב במהרה את העקה. חֵרום אנו רואים, מצור, אי־שויון והעדר חֵרות — ורק שעל מזה פתח לגאולה. נפלת וקמת. אין צַו למסירת־נפש, אין תביעה חזקה לקרבנות לבות ומעשים, כי־אם הרגשת חובה הבאה מאליה, פשיטת יד ליד.

כי יאהב נער נערה ויתן לה את אשר לו, הרי שבת בעולם. הטבע יחוג חגו הגדול, אבל לו גם ימי חול־המועד וימים סתם. ערוך השלחן וכי תשב משפחה לאכול, אז מבֹרך הוא הלחם. והעני, אם רק פירורים ישיג מאלה, אף אם דמעה יוריד, השמש עוד זורח לו. מים עכורים יזוקקו, שמים מעוננים יטהרו.

ומרים סופגת את הטללים האלה אחד אחד אל נפשה. בלי ספורי הצייר הגדול הזה היה איזה דבר מתכנס ונאסף בפִנה אחת בנפשה, וביום־סער אחד היה קורע לו פתח. אבל מתיאורי טורגניֶב זרם־אור מתפשט ונכנס בגֵוה וברוחה. חום וגדול היה חודר אליה מכל עבר. היא, הקוראת בדברי המסַפר, בעיקר רק שושנה אחת היתה משושני הגן ההוא. המשורר נשָקה על פיה...

כד

בדבר אחד אחלי.

ברחוב הַקָטון של לַדינא גרה אשה אלמנה אחת אמידה מעט ושמה סֶרל. בעלה נקטף עוד לפני גמרו שנת השלשים והניח לה בן־יחיד, גִבן מעט וראשו יושב בין כתפיו. מיכה היה שֵם העלם, והוא למד תנ״ך, קרא את ,אהבת ציון' ו,אשמת שומרון', והדברים חיו כל־כך בדמיונו, עד כי החל לצייר את המעשים והיה יושב ורושם תמיד בעט־עופרת על ניָר. הדבר היה לחידה בעיר: מאַין באה לַנער נטיה זרה כמו זו? ואמו גם היא הוכיחה אותו לפעמים על־זה, אם גם בלבה חננה אותו וכבדה כל דבר אשר עשה. לא היו לסֶרל קרובים ומיודעים בעיר. כמעט לא צעד איש על פתח ביתה. היא ישבה כל היום, תפרה לבנים לצרכיה ולצרכי בנה או ארגה פוזמקאות, והנה — חסדה עמה בבית. בעלה בודאי שכח את כל עניני העולם הזה

ספר שלישי

כג

מרים הגיעה לשנת השלש־עשרה· חָנה היה גדול· כל הנפגש עמה הביט בה· כי שאל אדם אותה דבר והיא ענתה לו, אז הרימה מלב המשיח עמה איזה משא· היא לא דאתה בדמיונה כדרך הנערות, אבל השיגה כל דבר בחזון· גם אם שתקה, עוד איזו צל רחף עליה· עצב העולם נטף אל נפשה הרכה איזו טפים; לא טפי־הריסה או מעין אלה, כי־אם מאותם המינים, אשר ישגשגו והיו לנצני־שירה· עבים נושאים את הגשם והוא יַפרה את האדמה·

היא החלה לקרֹא בספרי המסַפרים הרוסיים ורוח חדש מפכה בה· בראשונה קראה את ציורי גַרשין· והנה אך קול־ענות היא שומעת· אין חֵרות, כי־אם חפוש, קיץ וסתו משמשים בערבוביה· מְסַפֵּר גדול מזה הנחילה ממנת־חלקו· הלא הוא איבַן טוּרְגֶניֶב·

מתהַוה העולם כגן נטוע ואגלי בֹקר מרטיבים כל צמח· הנה אור ולא יְפֻוּר· גֹדל וקומה לכל, ולא יחסר בכל אשר נמצא· דרך סלולה, רק סלולה, ומעקשים לא תדעו· העין רואה ושותה מיופי זרוּע בכֹל, והאזן אך הֶדי זמרה שומעת· אין ריב ואין פְלוג· אם גם חַיץ בין המעמדים; גם העוני לא יֵראה לנו שבט עברתו· חדוה וחנינה גם יחד מִלאו את לב היוצר, בשבתו על האבנים של היצירה; והוא מתקן כגנן את מעשיו ומשכלל מַטעיו בכל יום· אין חִדוש בבריאה; אין התגוששות מעִמקי תֹהו ובֹהו לנתיב העולם· הכל עושה וממלא את תפקידו וכל־נמצא משרת את חברו· מה־טובים ומה־נעימים השדות, ככרי הארץ והנחלים! אין רעש בעירות, אין דממת־אֹפל בכפרים· הנה אצילים ואכרים, משכילים ועמי־הארץ, נפשות מלאות מתנת הטבע ואלה אשר בחוסר נולדו· גדר ביניהם, אבל לא קיר־ברזל, השלוָה כובשת את התגרה· אין חורבן בעולם, רק עוד חלקי אדמה בלתי־מעובדה לפנינו·

היא התהפכה על משכבה מצד אל צד. היא חפשה אחר איזה בירור ופשר. היא אינה מבינה, למה ישמרו בני־ישראל את יום־השבת, ומדוע מברכים ושוב מברכים לאֵל נעלם וסתום. נרדמה הנערה בחצי הליל ותחלום: הנה היא הולכת במשעול בודדה. ותשא עיניה ותרא איש זקן צועד לאִטו לנגדה, משא כבד על שכמו והוא נשען על מטהו. בראשונה פחדה לנפשה ולא זזה ממקומה. אבל הנה חגרה עוז, נגשה אל ההֵלך ותשאל אותו לטיבו. ויען אותה הזקן לאמר: עברי אנכי ובגולה נלך! זה היה אביו של אבי־אמה...

האריה, את הנמר והדוב תדע אך מִסֵּפֶר. הנשר פורח בשמי־מרומים והצפרדע מקרקרת בבצעי המים. יש אדונים ועבדים בעולם. הנה זקנים לימים הולכים בחוצות והנה אנשים מתים לפני זמנם.

כב

שבת־חזון באה. אבי־מרים הביא אתו בערב מבית־התפלה אורח עני עִוֵּר. מלבושי הגֵּר לא היו קרועים, אדרבה, מראהו כאיש מכובד מעט; אך ה׳ יסרהו, והוא אינו רואה עוד את העולם. מרים הביטה בעיני־תמהון על הזר. מימיה לא נפגשה עם סגי־נהור.

ישראל אביה קִדש על היין ואחר־זה נתן כוס גם לָאורח. הם רחצו ידיהם לסעודה. מאכלי־שבת עלו על השלחן: דגים, מרק, בשר ופירות מבושלים. הַנֵּרות של שבת דולקים בקצה השלחן והלחם הלבן נוצץ. העִוֵּר אוכל ולועס הכל במתינות. אין מסיחים. לפני כל־אחד עומדת קערתו. מרים היושבת אצל אִמה העיֵפה מסתכלת בכל־פעם בסועד. ישראל כבר חדל לאמר זמירות בשבת. אולם מברך הוא ברכת־המזון כהלכתה.

כלתה הסעודה, האָמה הסירה את הכֵּלים מעל השלחן. שר׳ל אינה עוד בחדר; היא כבר קמה ויצאה. ישראל לקח ספר נביאים, פתחו ועִיין בו ושוב סגרו. הוא משפשף את עיניו וממשש בהן. הוא יגֵע מעבודת השבוע. זה איזה זמן שהוא ישן שוב בחדר־המטות. גם הוא קם והלך. ותשאר מרים עם האורח לבדה בחדר. האָמה באה, פרשה סדין לבן על המרבד ותשם עליו כר וכסת ותלך. הזר פה יָלין. הוא קם ממושבו וישב שוב על מקומו. מרים יושבת למולו. הנרות לא לו הם מאירים; אבל הוא מרגיש, שאין ריקות בחדר... הנערה מנסה לדבר עמו; והוא שואל אותה לשמה, ונפסק שוב הדבור. רחשי־פחד וחנינה אחזו את מרים. האֹפל רק מחיצה הוא בין חי לחי. לו בתו היתה, כי אז נהלה את המעונה בדרכו והיתה לו לעזר תמיד. אין שמים לו ואין כוכבים, אבל יש קרקע וצורי־מכשול ולַיום אין נתיב. מלִבה נעקר זֵכר המורה הדך, שעוד אתמול הורה אותה ונטע בה דבר חדש. — מלאה מחשבות עזבה את החדר, פשטה בגדיה ותשכב על מטתה. ורעיון נורא חצה את האויר ויגע בקצהו בנפש הרכה: אלהים עִוֵּר ברא את העולם, ועל־כן אך מעקשים בתבל זו יצר.

כאב בלבו׳ כאיש שאינו שָׂבֵע עוד ומסירים את הקערה מעל השלחן· אומרים עליו׳ שמעולם לא הלך לבית־המרחץ· צוארו היה שחור כשֶׁל צועני· הוא היה לָבוש בימי־השבת כבימות־החול ורק בכל שמִטה החליף את בגדיו· ממנעליו לא סר האבק כל־הימים ואף גם טיט ורפש·

ההיה אלמן או בחור? לא אדע את עברו· דודה אחת למעלה מששים וחֵרשית מעט גָרה אצלו ועסקה בצרכי הבית· היא גם טותה פוזמקאות והרויחה מעט· לעתים היתה גוערת בו· אבל גם עברו ימים ללא דבור ביניהם· במוחה עוד שררו שרידי זכרונות· נשואה היתה בנעוריה ואחר־זה עגן אותה בעלה· מרדכי היה שמו· אמנם כן׳ מרדכי – בן־אחיה המכונה ,שבעים׳ היה גם כותב כתבות על גבי מכתבים׳ כשנפתח בי־דואר בלַדינה׳ והיה בזה למופת· לפעמים היה גם כותב בשביל אחרים מכתבי בקשה לָרשות; והכֹּל היה עושה בחנם או ,בחצי חנם׳· לבית־התפלה היה בא אך בימי שבתות· את נפשו הזינו איזו חוברות קרועות של ירחון רוסי ישן־נושן׳ שנתגלגל לגבולו על־פי נס; והיה יודע הכתוב והנאמר בהן על־פה ממש· אמנם הכל שוה היה בעיניו: ספורים׳ מאמרים כוללים׳ שיחות ודברי־זכרון׳ רק דברי־בקורת היו חתומים לפניו· הוא קורא ענין ואינו מסיימו׳ או חוזר וקורא את העלה פעמים ושלש· עַם אַמיץ־כח הוא העם הרוסי; ולו יחידי־סגֻלה יודעים לחַבר דברים כאלה· – – –

את התֹהו ובֹהו של המורה הזה הגיהו ניצוצי האור של מרים תלמידתו· וזאת הפעם הראשונה׳ שהרגיש על־יד משלי קרילוב ודברי הירחון עוד דבר־מה· הוא לִמד׳ כאמור׳ בחפץ־לב את כל תלמיד ותלמידה; מספרם לא היה רב· אבל עם מרים היה יכול להיות יושב ושונה יום תמים בלי הרף· הוא לא לִמד אותה׳ כי־אם הנחיל לה איזה דבר רם ונשא· וכשהפסיק למודו והלך־לו לביתו׳ היה עוד רואה את צביונה· מין חִיות זכרון נתהַוה בו׳ ולפנימיותו בא ארג חדש׳ לא כתמול·

למרים כבר נמלאו אז שתים־עשרה שנה· היא בראשית גְדולה וחֵרות לגֵוה· לנֹעם פניה אין ערוך· ביושר לבה הכירה את היצור הסובל בבן־אדם זה׳ והגוף העָכור לא היה לה לזָרא· גדליה היה השֵם הבלתי־רגיל של המורה הזה· ובלב תלמידתו התעורר חפץ בלתי־מפורש להרימו משפל מדרגתו׳ לחננו· – היא לא ידעה׳ מדוע יבדיל הטבע בין נפש לנפש ואינו מחלק את מנותיו לכֹּל במדה אחת? את השור ראתה פנים אל פנים׳ ואת

ישראל הוסף להשליך שקוצים על רעיתו, הוא רוקע ברגליו; שתיקתה עוד תגביר כעסו. כל אשר במצר נפשו של אדם אין־אונים זה מימים ימימה מתגלגל ונפלט עתה לחוץ. ויקרא בשימו עיניו המוזרות על שר"ל: „ממזר ילדת! ממזר היניקו שדיך!" הוא נבהל בעצמו, בשמעו אמרי־פיו. כעסו פג בבת־אחת, כאויר יוצא מכיס נפוח. כָּשול ורצוץ ישב שוב על ספסלו, נשען בראשו על שתי ידיו ואמר: „אלהים אדירים! מה עשיתי? ומה אמרתי עתה?" שר"ל קמה בינתים ממושבה ועזבה את החדר.

כא

ימים של שעמום באו לבית הזה. שר"ל נסעה לבַקֵּר את אחותה וישבה בעיר אחרת איזה שבועות. בשובה משם היתה ישֵׁנה לבדה בחדר־המטות, ולישראל אישה הציעו את המטה בחדר־האוכל. מרים התחילה אז ללמוד את השפה הרוסית ומצאה בזה חִזוק לרוחה.

מורה שפת־הארץ היה איש בעל פנים זעומים, מלאים אבעבועות, אבל את השפה לָמד במין מסירת־נפש. הוא היה כופף את קומתו, נותן ידו האחת בבית־היד של השנית ויושב ומרכין ראשו אל השומעים לָקח מפיו. בלַדינה היה נקרא בשם־הכנוי „שִׁבעים", מפני שהיה מְבַטֵּא את השין באופן זר. הוא לא ידע את ערך העת. כשהתחיל שונה לתלמידיו, לא היה פוסק מעצמו, אם לא העירו אותו, שכבר עבר המועד; הוא לא אכל מימיו בזמנו ולא היה ישן בזמנו. וכשהתעמק באיזה משפט־לשוני, עצם את עיניו, אחר־זה הגביה את ספר־הלמוד מעל השלחן ויחשוב בשורה הקשה איזה רגעים, וחוזר וקורא אותה המלה בפיו. לרוב קרה, כי היה שוחק פתאום בלי כל סבה. בהנאה מיוחדת היה מטייל בחדרו, בהיותו שם לבדו, מהקיר האחד אל השני, והיה שָׂם את ידיו מאחורי ראשו. הוא היה איש תמים, את הממון לא אהב וכמעט לא ידע להבדיל בין לקיחה לבין נתינה. היהדות היתה לו דבר סתם, בלי עודף ובלי חסרון. אם „אומר אדם תהלים", אז לא יבין פירוש המלות. אבל בלשון לעז הוא יודע כל מלה, תכונתה וצרופה. כשהיה מַקריא את משלי קרילוב, עשה זה במין התפעלות, והיה מדגיש כל שורה ושורה; וכתום הנמשל, היה מרגיש איזה

הוילון על החלון ויגש אל המרבד ככהן הקרב אל המזבח· אפל נעים היה בחדר· האשה נסתה להִשמט מידי המחזיק בה· והוא התאבק עמה בכח ויגער בה ויקרא: הַסי — — —

לפנות־ערב שבה שר״ל פרוע בנפשה אל בית־מלונה· היא מאנה לאכול ולשתות ותסר אל החדר ותשב על המטה ותחשב באשר עשתה· היא טעמה מפרי החטא׳ ולמחר תשוב אל בתה ואל בעלה· ותשם פניה בַכַּר · · ·

אחרי ימים החלו נצני־מחשבה לקנן בלב שר״ל׳ כי הרה היא׳ וַתִּוָּכח כי אמנם כן־הוא· בראשונה עוד הסתירה את הדבר מבעלה· אבל אחרי־זה גלתה לו את אשר עמה; והוא שתק ולא ענה· הוא גם פקפק מעט ולא האמין לה· זה ימים רבים אשר לא ידעה· — טרוד היה ישראל אז בעניני החנות; נדמה לו לעתים׳ כי גונבים לו סך מסוים לפי־חשבונו׳ ובלבו מעתה — מֵצר־מִשְׁנֶה·

ויהי בחֹדש השביעי לימי־ההריון אחזו חבלים גדולים גם את שר״ל׳ שכמוהם לא ידעה· לקול זעקתה חרד כל הבית· ויהי בלילה והנה המליטה זכר׳ ותקם הסערה לדממה· שבעת ימים היה תחת אמו׳ וביום השמיני הובא בבריתו של אברהם אבינו וַיִּקָּרא שמו נתן·

אומרים המקובלים׳ שבשעה שאלהים בשמים מלא כעס על עם ישראל ואומר הוא להכחידם מגוי׳ אז שנים משבעה המלאכים רואי פני־המלך יורדים מטה׳ סרים לבית איש־עברי׳ שבו נמול זה עתה בן־זכר׳ אוספים דם הַנִּמול בחפניהם׳ עולים למרום׳ נכנסים אל ההיכל ומראים את דם־הברית לקונם׳ ומיד הוא מתפייס· — בביתו של ישראל חתַן נתן־נטע „נזדייף חותמו של המקום״·

בשלישי למילה מת הילד· אולם בדמיונו של אביו חי עוד איזה זמן· ישראל השתנה בטבעו מאז ואילך· בשבתו לסעוד לא היה סח· גם בחנותו היה לפעמים תפוש בשרעפיו ולא שת לבו לאִמרות הקונה· יש שרעיתו נעקרה מלבו והיא לו מקודשת·

ויהי בשבתו פעם על־יד השלחן עם בני־ביתו נשמט בקבוק מזוקק מידה של שר״ל ונפל על הרצפה ונשבר· מעולם לא התקוטט ישראל על היזק־בית ולא הוכיח לאשתו בדבר; אדרבה׳ כעבד נרצע היה כפות לה· אבל זאת הפעם התרגש׳ חמתו בערה בו פתאום׳ ויחל לחרף ולגדף אותה· שר״ל חסמה את פיה ולא ענתה לו· לא נסתה באלה· מרים היתה כנדהמה·

דולקים הנרות· בעל־הבית שב מבית־הכנסת ועננה שוכנת על מצחו; הזקנה יושבת עטופה במטפחתה ומסתכלת ב,קרבן מנחה׳· גם נֵרה של מרים יאירי· רק עקרת־הבית יושבת בחדרה· פעם תבוא אמה לדבר על לבה ופעם בתה — והיא באחת: ראשה יכאב עליה· נשבת כבוד השבת· אין דובר דבר בעת הארוחה· רגשי־צער ובדידות אכפו על לב מרים במדה לא ידעה עד־כה· — —

כ

חיה· האחות הקטנה של שר׳ל· נשאת לאלמן אמיד אחד בן עיר הסמוכה ללַדינה· לָאלמן היו שני ילדים מאשתו הראשונה· וחיה עוד צעירה לימים· לא ידעה מהלכות־אִשה; וכה לִותה אותה אמה לבית אישה· להיות מפקחת על הבנים לא ילדה· ובצאת דבור׳לה מן הבית לזמן־מה· סר גם המלאך הַמֵגן · · ·

שר׳ל החלה זה־כבר לנסוע מדי פעם בפעם אל עיר־המחוז הַיסין הקרובה· פעם לקנות איזה חפצים ופעם לדרוש ברופאים· היא חשבה· כדרך נשים· שחולה היא· ושם בעיר המחוז היה רופא אליל אחד· איש הולך אחרי עיניו; ויחטא לרוב· לא רק למלא תאותו· כי־אם להתפאר בדבר חדש לפני מרעיו· את הרופא הזה אמרה שר׳ל לבַקֵר· בהִוָכחה כי רופאים אחרים לא העלו לה מזור· כה באה בעצמה אל הפח· — הרופא· הלבוש מעיל כהה ויושב נשען על כסא· כשרגלו האחת נתונה על רגלו השנית· קבל את הנכנסת אל חדרו בסבר פנים יפות· צוה עליה לשבת למולו וישאלה למחלתה· היא שחה ארוכות; והוא שִׂלב גם זרועותיו ולא הסיר עיניו ממנה· הוא החל לְמַשֵׁש בדפקה· ומגע יד ביד עורר עצביה· הוא פקד עליה לגַלות את החזה וירכן אזנו לבשָׂרה וישמע קול רחשי לבה·

אחרי הצהרים היה· חולים אחרים לא באו לבית הרופא היום· שר׳ל שהתה לשבת על הספסל· אם גם כבר החלה לפחד מעט· כרחל לפני גוזזה ישבה על מקומה; ולא מחתה· כאשר שָׂם הרופא את ידו על שכמה· הוא הסיר את מטפחתה מעל ראשה ויעבר באצבעותיו על שערותיה הַדַקות· מרבד רך עמד על־יד הקיר· פרוש עליו מכסה של צמר מרוקם· ויאמר הרופא אל האורחה· כי תשב עליו· רַעַד פנימי אחזה· הוא קם· פרש את

אחרי כוסו והיה כרוך אחרי כל־אדם שהתרועע עמו· לא ידע יהירה וגאוה כלל, והיה מתוַדה תמיד על חטאותיו, בעת שהיה שותה כהוגן· אם ראה מזלג או כף של כסף מונח לפניו ואין בודקים אחריו, היה שָׂם אותם בצלחתו, על־מנת לעבוט אותם בבית־המרזח; וכשהוכיחו אותו על מעשהו, היה טופח בידו על שכם המדבר לאות אחוה· אין לכעוס על בני־אדם ואין גם לקטרג· שתו את כוסכם יחד והרחיבו לבכם בשיחות־רעים·

יט

שר׳ל החלה לבוא אל החנות, לא כדרכה עד היום, והיא גם עזרה לפעמים בממכר הסחורה· כי תגולל צרור משי כפול, תתנער גם הנפש, צמר ובד צבוע מיטיבים לרוחה· כי יבוא פקיד לקנות, תצהיל לו פנים; את חוכרי האחֻזות תשיח בחפץ· לו לא היתה עבריה, כי אז היתה נשאת לאיש בעל־נחלה· שונים הם הגברים מישראל אישה·

בחובש המחוז ובחוכר האמור מצאה חפץ; הם היו לרואי פניה מזמן לזמן· פעם באו אל החנות באקראי, פעם קנו באמת דבר־מה; וכל אחד היה מתחרה עם חברו ומדבר עם חברו על־אודות העבריה הבלתי־שנואה· בא אל החנות בלי־טעם כלל גם ארקדי גברילוב; והוא לוחץ את ידי שר׳ל מדי יבוא, מדבר חלקות באזניה ונהנה בכל פעם שתמלא שחוק פיה· ישראל קנא את אשתו, ובשביל־זה דוקא יעזוב את החנות, כי יבוא קונה רצוי אליה· בדמיונו, כמו שב מעיר־המחוז בלילה לפני הזמן המוגבל וישמע קול איש מתלחש עם רעיתו בחדר· כדבר הזה קרא פעם בספר; והן גם מפסוקי המקרא הוא יודע על־דבר בוגדת באלוף־נעוריה·

הוא נכנס מאולם־הבית לחנות וגברילוב יושב על־יד שלחן הסחורות ומרכין ראשו לעֵבר השני, ששם רעיתו יושבת· נתמלא כעס, תפש באַמת־המדה וַיַּךְ את גברילוב על קדקדו ויאמר להרים ידו גם על אשת־חיקו· לא הניחו המוכה ויתאבק עמו; שר׳ל קפצה ממקומה וברחה החדרה· אִם שר׳ל באה אז מן החוץ ותתיפח מצער· אבל עוד בערב ההוא נסתה להשתיק חמת חתנה·

הדבר היה ביום חמישי לשבוע· הנה ממחרת היום ההכנות לשַבת ובערב חוגגים ליל־שבתון· לבית ישראל לא סרו מלאכי־השלום· ערוך השלחן,

במאסר, הסירו את בעלה ממשמרתו. ויהי הדבר לשיחה בכל הסביבה. בלדינה שוב נחלק לב בני־העם. רבים צדדו בזכות הנאשמה ויאמרו, כי גם תצא זכאית בדין, אבל היו גם דֵעות להפך. שר"ל רחמה בלבה את שר־המחוז המת, ולה גם מחשבות זרות. שונה מאתנו מין הנשים.

יח

בדַבּרי מראש העיר לדינה עלי להציב ציון גם לחובש המחוז וחוכר היער הקרוב, הלא הם: וַסילי איבַנוֹביץ' ואיבַן וַסיליוביץ'. וסילי איבנוביץ' היה איש בעל שפם גדול וקרח, אזניו ארוכות, חטמו שקוע מעט ועיניו הירוקות בולטות. נודע היה לאדם שמכיר על־נקלה כל מחלה; וכשהיה ממשש בדפק, היה גם מטה אזנו וסופר ומונה כרופא מומחה. ובאמת לא ידע בין ימינו לשמאלו. הוא היה רק מקפיד על־זה לנקות קבת כל חולה, להביאהו לידי זֵעה ולהרבות את הַשֵׁנה. כל פצע היה מלקק בלשונו והיה כורך במטליות את החבורה. בבית־גנזיו היו איזה מיני תחבָשות ובקבוקי־מיץ מעשבים מרים מהולים בנופת, והיה חוזר עליהם בכל חדש מרישא לסיפא ומסיפא לרישא. כי קראו אותו לחלש, היה מְאַחר לבוא. היה מקבל בשכרו רו"כ שלם ולא חצי רו"כ, ולרפואות הקציב תשלומיו ביחוד. הוא היה נוח לעברים וקשה לאכרים, מחליק שערות נערות והיה מסתכל בחמדה בשניהן הלבנות. לא נשוי היה, אבל לו קִרבה עם משרתת ביתו זה ימים ושנים. בלילה היה ישן עמה במטה, וביום התעמר בה. משרתת זו היתה לפנים אהובה של חוכר היער איבן רעהו; ועוד היום הוא מושך בלחייה כשיצעד על סף וסילי. איבן היה איש בעל־בשר, לא מכוער הפנים ומנומס מחברו. כלב משובח היה מלַוה אותו בלכתו ורצועה של עור בידו נותנת לו חִזוק הרוח. הוא היה גם מעשן בחוץ והיה מֵקל בכבוד היהודים, אבל לוה מהם בעת הצורך וגם מתיעץ עמהם בעת הצורך. הוא נשא אהובת אציל אחד לאשה ובכסף מגנה בנה לו ראשית מעמדו.

החובש והחוכר היו גם יוצאים לפעמים לצוד ציד, היו משחקים בקוביה יחד עם ארקדי גברילוב, שהיה מזכיר בבית־משפט לפנים ועתה סופר בית־הפקודות. זה היה לבוש בגדי־שרד כחולים שנפגם צבעם, היה להוט

יז

לַדינה התעוררה, דבר ממערכת החיים בא וימשוך אחריו את הלבבות.

שר־המחוז בהַיסין בימים ההם היה שאר־בשרו של שר־הפלך, איש מושל בכפה על כל הסביבה, לוקח שחד ומס מעשירי היהודים ומבני האצילים וחתיתו על כל ראשי פקידי העירות, קמים לפניו כלפני מלך, והוא חק חוקים ומשפטים לא־נודעים גם בעיר־הפלך גם בעיר־המלוכה. גדולה ורחבה ארץ רוסיה עוד יותר ממלכות אחשורוש, שר שר עומד בשלו, מי יאמר לו מה יעשה? ומי יגביל גבולים לאיש מצַוה ומפקד?

שלש פעמים בשנה יבקר שר־המחוז את עירות מדינתו הקטנה. סוסים דוהרים מוכנים לו בכל עיר ומושב, כורים לו כֵרה בכל מקום יבוא ללון, וכי תמצא אשה חן בעיניו — על בעלה לוַתֵּר על זכותו. ומי שאשה יפה לו היה מקדים לצאת באקראי מביתו, כי ידע ששר־המחוז יבקרו, והיה מקבל עליו תשלום מס־נפשי זה בכשלון־רוח.

בלדינה משל אז ראש־עיר, שלו אשה נאה ובעלת־עוז. הם אך מקרוב באו ויאחזו בבית־החומה הפנוי בעד פקידי־המקום ויחיו ברוחב ובשררה. אולם כאשר אמר שר־המחוז לבקר את העיר, פג לב הראש וַיֵּצר לו. אמרה לו אשת־חיקו: „חי אלהים, אם תגע בי יד העריץ! ואתה אל תירא ואל תחת".

אמנם ביום־הבִּקור שלחה את בעלה לכפר הסמוך, והיא קבלה את שר־המחוז בסבר פנים יפות ותערוך לו סעודת־ליל ותשַׁכרהו ביין עתיק ותשם עוד סם־שֵׁנה בו. הוא אמר לחבק את בעלת־הבית ויגע בהוד־יפיה, והנה תרדמה עזה נפלה עליו ויישן על כסאו לאור הנר הבוער, אבל לא קם בבקר. מת לבו בקרבו. באו משרתיו, אשר לִוּו אותו, להעירו משנתו, והוא לא ישמע ולא יקשיב להם. חרדה אחזתם. מת אדונם באולם זר. עוד תמול היה גוער בהם, דוחף ברגלו ומניע באויר ברצועה של עור, ועתה הוא כאבן דומם.

לא אאריך, השמועה נפוצה מיד בכל מלוא העיר. בא החובש, בא כהן המקום, מהרו להודיע את המעשה לעיר המחוז ויבוא הַמִּשנה עם מספר אנשים דורשים וחוקרים אחרי פרטי המעשה. את יָעל הרוסית שָׂמו

לאבי־אמה הטתה בחייו אזנה יותר· והוא גם דבר עמה לעתים בשכבו על ערש־דוי· בצל המחלה האנושה ראתה דבר לא הבינה אותו· לאדם יש רגלים ואינו הולך בהן עוד· בתחלה היה הוא לבדו מושל הבית, והנה הוא שוכב ימים ושבועות ואינו פוקד על בני ביתו כלל· ימים רבים הוא כרוך אל המטה ושם ביתו, והנה לקחוהו מזה ואיננו···

וישראל יושב בכל לילה ולילה וחושב חשבונות, והוא גם מפקח על עניני החנות יומם· הוא משתדל ומתעמל לבַסֵּס את אשר מסרו בידו· הוצאות הבית לא מעטות הן· והנה קם לו מתחרה ביוסי־החסיד, איש מהיר ויודע גם להרבות שיחה עם הקונים ולמשכם אליו· למתחרה עמו גם אשתו עֵזר כנגדו, אשת־חיל וישרת־לב· לעֻמת־זה עסקי שר״ל רעיתו היו אך לקַשֵּׁט וליַפּות עצמה תמיד — ולא לו· הוא ראה את עצמו נדח בבית· ועניני־הכלל מבחוץ אינם ממלאים את נפשו עוד כלפנים· הוא בין היראים לא נמנה, מן ה„חדשים" נעתק· הוא כאילן שנתיבש ובלדינה אין בארות ומעינות·

היה איש משכיל בעיר, בן אשה אלמנה, חותם על עתון עברי ומשכירו לאחרים (איזה זמן גם לישראל דנן), והמשכיל הזה אִבד עצמו לדעת באין־תקוה; והקהל בלדינה לא הבין פירוש הדבר··· התחילו איזה אנשים לצאת לארצות־הברית· בלדינה מטה ידם, ושם הגיעו לעושר; אבל באמריקה אינם שומרים עוד את השבת כראוי ונמוסי העם שם הולכים ומתפרדים·

מרים היא עתה כבת עשר וליפיה איזה נֹעם ורוך· נצנוצי־מחשבה מרחפים על פניה· גם היא שמעה את המעשה בדבר בן האשה האלמנה ויַנָד לו לבה· היא אבתה לשאל את אביה על־אודות הענין הזה, ותדום בראותה אותו רושֵם בעט־עופרת סימני מספר עלי גליון·

חנותו של החסיד התרחבה· רבה העבודה בה· וישכור לו יוסי משרת עוזר לו במעשהו, והוא חרוץ בעבודתו ובעל־קומה· הביטה שר״ל דרך החלון אל הרחוב כמנהגה, והנה אהובה בדמותו ובצלמו עומד על פתח החנות של המתחרה עמהם, ותתרגש· במשך הימים לא נשתנה מראהו· זה היה אחי דן, הצעיר ממנו והדומה לו·

למלכות הגוים, המלחמות תשבותנה מן הארץ ושומר־אמונים יקבץ את הנדחים והנפוצים מארבע כנפות הארץ, יָהֵל גם נר עבדו משיחו, אליו אמר ה׳: בני אתה, אני היום ילדתיך! כה הולכים ונארגים דברי המסורות וההנהגות עם המון החוקים בלב הנער. והוא עולה ומתחזק, מתכנס ומתפשט. בשבת מפטירים בדברי נביאים, שפה נשגבה לו ואף רחוקה. — ובימות־החול פותחים לו פתחי התלמוד, כולל הלכות וּוִכּוּחים, אמירות ופתגמים וסבוכי־שיטות. השכל מתיַגע לתפוס את הענינים הקשים. ואין זו הליכה, כי־אם סִבּוּב; הכל הוא אך לכאורה, דרך־אגב. הנך מחזיק דבר בעיונך, ושוב הוא נשמט... והמורה יושב בראש השלחן עטוף בטַליתו הקטנה הקרועה ומזיע ומנהל בכבדות את בני־הצאן הסובבים שלחנו. פעם ינגן ופעם מתיגע גם הוא. עוני הוא כל החזון! הנערים גם רעבים ללחם, כי הקדימו לחדרם באשמורת הבקר. אם תפָּתח הדלת, יאמרו בלבם הנה הגאולה קרובה. ופתאום מתגוללות, על־פי דברת הספר הארוך שלפניהם, שתי דמעות מעיניו של הקדוש־ברוך־הוא ויורדות אל הים הגדול ויתגעש עוד יותר. נזכר המקום בצערו של ישראל ובעמל בניו שגלו מעל שלחנו, והוא נאנח מצער; והצער עמוק וקשה מנשֹא.

אבל לנערות ישראל כל המון החיים הללו בספר ובמעשה כספר החתום להן. נתֹן לא ינָתן להן הֵד ירחי העֵבר ואין להן קרקע רוחני להתגדל בו. מימי שבתות וימי המועדים יגיעו להן אך פרוסי הסעודה. פטורות הן מלמוד התורה, מרוב המִצות ומן התפלות; והמעט שנתֹן ינתן להן הוא אך כיין שפג טעמו.

טז

מרים נטתה בראשונה בלבה אל האֵם, כדרך כל ילדה להיות כרוכה אחרי אמה. אולם הרגשתה הנקיה קֵרבה אותה אחרי־זה אל אביה. לישראל כָּאַב לבו, שלא נתקיים לו זָכר. חפצו היה להנחיל לה את אשר היה שואף לזה לפני נשואיו. כשהיה לו פנאי ממסחרו, לִמדה מעט עברית. הוא גם התחיל לבָאֵר לה פעם חזון ישעיהו בן־אמוץ; ובעצם — הוא בעצמו פִגר בזה מלכת. הוא על־כל־פנים התפעל מקסם המלים; ולה זה עולם רחוק היה, גם רחוק.

ספר שני

טו

בער עברי כי יבוא אל החדר ולמד לקרא והתחיל בהבנת המלים של הברכות ותורת־כהנים. אחר־זה מביאים אותו לפתחי בראשית, מושכים את לבו בספורי האבות ומשה ומשמיעים לו ראשי המשפטים והתורות. הוא ילַוה את אביו לבית־התפלה ושליח הצבור מדבר בקול רם ובנעימות וקורא ואומר כל השירות וההודיות ומטעים באזני הנער את מזמורי התהלים שאמרם דוד ועשרה זקנים. אז נזרע זרע אלהים וזרע עַם־ברית בנפש הרכה. הנער גדֵל וסופג אל נפשו בכל זמן סימני מועד חדש. הנה הוא לומד פירוש רש״י ודברי־חכמים הקלים. החגים בכל תקופת השנה מובילים אותו לירחי־קדם, עת שֶׁבֶת שבטי ישראל תחת גפנם ותחת תאנתם ועבדו את אלהי כנען בתום וגם בהמון חוגג. והתעניות השונות, הבאות לפי סדרי הלוח, מְסַפְּרות לַנער שוב על עקת הגוי, על חורבן הבית ושרפת התורה. התורה, זו כוללת דברי הברית, שחקקם אבי כל הנביאים בספר, נביא אשר דִבר עם אלהים פנים אל פנים ולא קם כמוהו בכל ימי הדורות. כל פרשה שבתורה קדושה היא, לכל פסוק ופסוק פשט ורמז; והכל נאמר רק לישראל, לעם־סגֻלה אשר נשא ה׳ מארץ מצרים על כנפי נשרים. משלשה בני־נח, שֵׁם, חם ויפת, שעזבו את התֵבה אחרי שיבשה הארץ ממי המבול, חִבב אלוה את שֵׁם; ממשפחת שֵׁם בחר לו את בני אברהם העברי לשומרי מִצותיו; ובין שבטי ישֻרון יהודה הוא נזיר אחיו. אלהי ישראל הוא אֵל גדול, נורא ונשגב, אֵל ארך אפים ושומר חסדו ליראיו. לא כן אלהי העמים, מעשה ידי בני־אדם הם. ימין ה׳ רוממה, ימין ה׳ עושה חיל, ועצַבי הגוים רוח אין להם, עינים להם ולא יראו. אלהי ישֻרון אין קץ לקדמותו, הוא אדון כֹל ואין סוף לאחדותו. הוא מושל עדי־עד, מַשפיע ושומר על הבריות. מלאכים עומדים מימינו ומשמאלו, צדיקים וחסידים יעטרוהו; ובעת בוא קץ

לשבט על עניני המחיה. ואם גזרו תעניות בצבור, עשו זה רק משום שכן המנהג. אם קראו: ענני ה׳ ענני — הלא כך כתוב בַּסִּדור...

בימים ההם חלה נתן־נטע במחלת נכִי־האברים, ויעל על מטתו והיה קשור אליה איזו שנים. יום אחד היה עצוב ויסב פניו אל הקיר, וביום שלמחרת ישב על הכַּר ויצַחק עם נכדתו החביבה. כבת־ארבע כבר שרתה את החולה והושיטה לו כל דבר אשר שאל. וכשהתפלל במטה ושָׂם התפילין על ידו ועל ראשו, עמדה כמשתוממת ולא הבינה לאותות אלה. כי הגיעה לחמש שנים, היתה כבת שבע או שמונה לבִינה. חֵן הילדה היה רב ואיזה נֹעם בקולה. עיניה כתכלת כהה, שערותיה הצהובות מקוצרות מסביב לראשה. וזה היה צביונה גם כי גדלה.

במלאת למרים שנת התשע מת זקֵנהּ ויהי אֵבל בלַדינה. איש מכובד בעַמו נאסף. בַּ„טהרה׳ עסקו ראשי החברה־קדישה. בהלויה השתתפו כמעט כל התושבים למגדול ועד קטן. ויקברו אותו בשורה נכבדה בבית־הקברות. „צַואה׳ לא השאיר המנוח אחריו. ותיכף אחרי שלשים ימי האבל החֵל בירור ענין הירושה. לנתן־נטע היו שני בנים ושלש בנות. ואת כלם היה צריך עוד להַשיא. התערבו בַּדבר נכבדי העדה, שלא יפחת גורל היתומים. וגמרו, שישראל „ינהל׳ את החנות ושישליש מדי שנה בשנה סכום ידוע על חלק כל בן ובת, והיה להם לנֵדה. ה„הלבשה׳ תלקח בימי חתונתם מגוף החנות, לפי ערך כבודו של המת. ולדבור׳לה כֹּח ויפוי כבימי חיי בעלה. אולם לבה כבר נעתק כלו אל סדורה עוד בימי שָׁמֹר אישה את מטתו. אלהים בשמי־מרומים הוא מוקף מלאכים, המלאָכים מוקפים משרתים ואף הם מוקפים שאר משרתים. עיני המלך העליון צופיות בכֹּל, ומכל־עֵבר שופכים לפניו שיח, בוכים ומתחננים אליו, והוא שומע רחשי כל־פה, שומע ומאזין לכל בריותיו מַטָּה ומנהיג עולמו לפי־דרכּו. בארץ־האבות היה הדבר שונה מעתה. אז בית־המקדש היה קיים, אלוה משכּנו היה בין הכרובים, ואיש ואשה באים ומקריבים קרבן; והביא הכהן את קרבנם על המזבח ונֶאכל באש בל־תכבה תמיד. דבור׳לה חושבת לפעמים לבקש מחתנהּ חלף חלקהּ משען־חדשי, ואם גם שקלים ארבעה או שלשה, אז תקום ותעל לירושלים עיר הקדושה...

חוק הצבא גמילת־חסד, שלא על־מנת להחזיר, ודוקא בתוקף עוז ובהטלת־אימה. הלא „מסורי הוא זה, שבימי „ועד ד׳ ארצות׳ היו דנים אותו בבית־דין, אם גם ארבע מיתות כבר בטלו. בערב־שבת אחד מצאו שוטמי אפרים אותו בבית־המרחץ ובקשו להטילו ערום לכבשן־האש, המחמם את הבית. לא נתנו אותם לעשות את הדבר, אבל הכו אותו בשוטים שבידיהם עד־חרמה, עד כי נפל למשכב וירד דומה אחרי ירחים שלשה. ויהי הדבר לחטאת לקהל.

יד

פעמוני בתי־התפלה לנוצרים משמיעים קולם, בתי־האלהים לַקהלה מתמלאים מפה אל פה. המולה ברחובות. תינוקות של בית־רבן חפשים היום מעמל החדר. כל אדם הפוגש את חברו בשוק קורא ואומר: „השמעת? הקיסר מת, נרצח!׳ אלכסנדר השני, מי שקרא דרור לכל אכרי המדינה, נפל בידי משביתי־המדינה כבן־עַולה, וכדור פצץ אותו, בנסעו במרכבתו בעיר־המלוכה. ארץ גדולה כרוסיה, שעמים רבים ושבטים שונים נכנעים לה, ארץ מכילה שטח גדול מכל חלקי האדמה, אבדה פתאום את מלכה ונסיכה, ובנו עולה על כסאו. אם נציבי אלכסנדר העריצים יסרו את הבלתי־נכנעים למשמעת המלכות בשוטים, הנה בנו ייַסר אותם בעקרבים...

רק זמן קצר אחרי הִנתן הכתר על ראש המלך החדש, והנה החלו פתאום להכות ביהודים ולשלול את בתיהם. ביליסַוֶטגרַד, בבלטה, בשדה־לבן יצא הקצף והתפשט לכל־עֵבר. על עירות עבריות לעשרות עלה הגורל להיות למרמס לאכרים שכורים ולפוחזים ושודדים. ואין לך שבוע, שלא שתתה קהלה ישראלית מכוס הַתַּרעֵלה. מעין פתיחה היה באלה ל„שֵבט־יהודה׳ חדש או ל„עמק הבכא׳. אחר־כך החלו להתפשט גזרות וחוקים מעיקים על עם היהודים. מגרשים עברים מכפרים ומערי־התחום וגומר. בימי־הבינים היו לפי דברי סופרי־התולדה „גֵרושים׳ גדולים. מֵתו מבני־ישראל אז אנשים למאות ולאלפים על „קדוש השם׳ ואחדותו. אבל עתה, באותם הימים שאני מְסַפֵר על־אודותם, החלו לעַנות את היהודים באפן אחר. לא היה אנס גמור לְהָמיר את הדת. לא כָפו עליהם אפילו לסגור את החדרים העברים ולשלוח את הבנים לבתי־ספר. לא שלמו קנס על חבישת מכסה לראש לפנים מן הכובע. הכל היה רק קשי־לב, שנאת־חנם בין שבט

זוהר הבית. ציץ המשפחה נוצץ שוב וממלא גם חלל ריק. לא נעלם ממנה תכונת בתה ויַחסה אל אישה. והתורה צותה לעשות רצון הבעל ולהיות נכנעה למשמעתו. ליושב־מעל עסקים רבים בעולמו. זה הולך בכֹה וזה הולך בכֹה. אשרי מי שמוצא את הדרך הישרה. לבן עומד לרגע והנה הילדה התַמה באה ומושכת אותך בסינר. יש „כלל־ישראל" מאז ומקדם ויש בתים מיוחדים, ובכל־בית מלאכים ושטנים למִספר הנפשות. רב לדבר בזה.

יג

חוקי־הצבא החדשים הכבידו על העם. אם גם בן יחיד נקי הוא לביתו, אם גם הבן הצעיר יעבוד תחת אחיו הבכור, למען יעמוד הראשון לימין אביו בעסקיו, הנה בַלקיחה עצמה לצבא מעין שליחה לארץ גזֵרה. לוקחים „בחור" יהודי או נשוי צעיר מבית־המדרש או מעל שלחן חותנו, מקצצים פאותיו, מגלחים לפעמים גם את זקנו ומלבישים אותו שלא כדרך היהודים, ועָבד בין אנשי חיל גם בימי מועד ושבת ומאכילים אותו טרפות ממש. אם עובר אדם על תפלה בצבור, אינו קורא את שמע ואף אינו מניח תפילין או גם יחלל יום הקדוש, הנה כל־אלה עבֵרות מלבר ואֹנס רחמנא פטריה. אבל מאכלות אסורים מטמטמים את המוח ומגשימים את הלב. הבדיל אלהים בין ישראל לעמים, צִוה לבני־סגֻלתו על בשר בחלב והזהיר אותם לבלתי טַמא ושַקץ נפשותם בכל דבר טמא, והנה גזֵרה מטעם המלך, שמברכים אותו בקהל, לעבור על גזרתו של מקום. לא יפלא, כי רבה התעמולה להפטר מגזר־הדין, אם במזיד אם בשוגג. זה מקצץ את אצבע רגליו; זה שותה רפואות, עד בואו לידי ירקון; זה מחליף את שמו ואף שם אביו. לפלוני שלשה בנים שהגיעו לפרקם ובשכונתו אשה אלמנה חשוכת־בנים, ימות אחד מן השלשה בספר זכרונות הקהל ונולד בדף אחר בתור בן לאותה האלמנה. היד השתדלן או ראש־הקהל תקצר? עושים ממשפחה אחת שתי משפחות. אין שואלים את מלאך־המות ואף לא את המלאך הממונה על ההריון, מי ימות ומי יִולד, קסת־הסופר גם היא תחולל מעשים ומאורעות. גורל לַדינה בזה כגורל אחיותיה הקרובות והרחוקות.

אבל הנה יצא קוץ ממאיר ויחל להציק לבני העֵדה. אפרים בן־משה, איש מגושם ורע־לב, היה מבקש מאת כל „בעל־מום" ומאת כל מַערים על

בלי חפץ רב עשה נתן־נטע את דרכו הלאה. הוא בא לקריה האמורה, קנה שם את הסחורות הנחוצות לחנותו ל„זמן" הזה ושב אחר־כך לביתו בעגלה טעונה מכל־טוב. אבל מהיום ההוא נראה איזה שנוי במהלכו. הוא התפלל מאז בהשכמת הבֹּקר בצבור, ולא עוד ביחידות, אפילו ביום־השוק, בערב־שבת סגר את חנותו מיד אחרי הצהרים ולא אֵחַר עוד בזה כמקודם. בשיחתו עם חתנו ישראל, אמר לו מפורש, שאינו מאמין עוד מאומה ב„רוח הזמן". — שר׳ל התרגלה אז עוד לעצלות יתרה. היא קמה ממטתה כשהשמש כבר עָמדה באמצע הרקיע. לבית־המבשלות לא נכנסה, להליכות הבית לא שָׂמה לבה. לרוב לבשה כל היום את מעיל־הבֹּקר וחגורה לא קשור. היא גם לא סעדה לתיאבון. וכשישראל אישה אִתה בחדר, היתה נכנסת ויוצאת, נכנסת ויוצאת, ולא שהתה עמו כלל. אם יקרב אליה בלילה, אז בת־ישראל היא. ביום לא תציית לו.

יב

מרים היתה ילדה נחמדה, משוש כל רואיה. שערות נוטות לצהוב ענדו ראש נחמד, עיניה יונים, קולה נעים, צוארה מעלה חֵן. שלֵמות ונֹעם היו בכל מִבנה הגֵו ובתנועת האברים. כי לְקָחה אדם על זרועותיו, בא איזה רוחב בנפשו וסר ממנו כל יגון ואנחה. יש טבע סוגר את פיו, ויש טבע חי מאליו, מוציא גְדולו בחשבון ובדעת כאמן משכיל מְשַׁכלל את מלאכתו, מְחַיה כל קַו, מְיַשֵׁר כל אשר בורֵא ויוצר ונותן לו הדר. יש פרח בן־יומו ויש שושנה משמשת רק במוֹעדה, עולה עליהם אור לא נדעך, אור נשמה גדֵלה מיום ליום, לא תדע ליל וחורף.

ישראל היה משוגע מרוב שמחה לראות בכל־פעם טל־אורות בביתו. לקח את הבת הקטנה בידיו וירימה ממעל לראשו והיה מניע אותה באויר, אחר־זה נְשָׁקָהּ ולקק אותה בלשונו. הידים הרַכות חבקו את צואר האב, ושר׳ל אף היא נהנתה בהביטה על הנפש הצוהרת, שיצאה מרחמה, והיא גם היניקה אותה ולחמה לה לְמָנָה.

נתן־נטע כבר נפנה בימים ההם מעסקיו לעניני המקום ונתקיים בו: והחי יתן אל לבו. אבל בנכדתו הגדֵלה לעיניו ראה מעין זִמרת הבֹּקר. שָׂח אדם עם אלהיו ומזמר בעלות הרוח. אף דבור׳לה כּוֹנה תמיד בתפלתה אל

עזרא או ימי משה· חידת אלהים מבקשת ענוי־נפש ווִדוי־דברים מבני־אדם, ואלהים — חוגגים לו בעלי־הדס ועלי־תמרים ועלי־עץ־עבת ושאר מינים· ושרתו בני־ישראל בכל ערי הגולה ובשארית מושבי הארץ את אלהים זה ואת זה· — נדעך הקיץ וסרה ממשלתו הרחבה· העולם מכסה פניו כבן שירד מנכסיו···

ויסע אז נתן־נטע לעיר גדולה בווהלין לקנות סחורות לימי־החֹרף· מסלת־הברזל אין בימים ההם· נוסעים בני־אדם בקרון או בעגלה אף מהלך שבוע או ירח ימים· הדרכים בארץ רוסיה לא מישרים הם· נוסע אתה איזה מיל ואין בית ואין יושב· וכי תעבור דרך כפר דל במראהו, העגלה מתנועעת על הגשר הרעוע ואחר־כך היא עוברת בין הבתים הקטנים, שנראים כמעט כאהלים שבורים· עוד מעט־קט ושוב הנך במישור בלי־קץ, יַפסיקו רק ערמת־תבן או עץ בודד בירכתי הדרך· הארץ כאן אינה גדורה עוד ואינה נחלה, שיש עליה שובר· העמים עוד לא נפלגו ללשונותיהם בגוייהם· היום הוא רק משעול לָערב·

הסוסים מפַגרים ללכת· העגלה מתהלכת בכבֵדות· וירד נתן־נטע מעליה וילך רגלי· הוא אומר להתפלל תפלת המנחה וַיֵּט הצדה· הוא צעד איזה צעדים, פנה מעט לימין, ושוב פנה לשמאל, והנה נעלמה העגלה עם שַיָּרתו והוא תועה בשדה· וישא את עיניו, והנה הוא רואה כעין צל מרחוק, כמו שרביט של אֵש נוצץ באויר· השמים כברזל· איש כבן־ששים הולך כפוף ותכריכים לבנים נראים מבין שולי מעילו השחור· נחש עקלתון מקיף את בטנו כחגורה; ועל שכם ההֵלך טעון ילד מחותל· שוב נוצץ השרביט של אש; וקול איום מַרעים וקורא: לֵךְ ואַל תעמוד, נתנאל איש־הדמים! שערות נתן־נטע סמרו ועיניו בלטו מחוריהן· בודאי שמע על־דבר מעשים כאלה נאמרו בספרים· אבל הוא עתה בשדה לבדו ואיש אין אתו, והוא רואה בחוש חזון מעולם־הפלאות· הוא נשאר נצב כיתד ולא יוכל למוש ממקומו מרוב פחד· אבן מתגוללת לרגלו· האבן כמו מתנשאה מאליה, היא עולה ויורדת, עולה ויורדת· נתן־נטע מחזיק בציציותיו וקורא „שמע ישראל״· וכרגע תם כל המראה· הוא רחוק כרבע מיל מהעגלה; והעגלון קורא לו: „רבי נתן, למה תאחר לכת ולא תעלה על העגלה?״

אַל יחשבני הקורא לבעל־דמיון· הנני מסַפר לו מעשה שהיה ולא רק דברי־אגדה ושירה·

ולא יכלו להּ. יהושע כבש את יריחו בחצוצרות ובשופרות. לְרוסים לא היה אז בן־נון.

ישראל חתַן נתן־נטע היה מן המעטים, שהיו יודעים גם ב,חדשות שבעולם". ובבואו לבית־התפלה הִטו לו אזן. אבל אותו היו מעסיקים בלבבו גם עניני נשואיו. — הוא הרגיש, כי שר׳ל רעיתו אינה מחַבבתו כראוי; ולאידך — ידע, שהוא אוהב אותה. כי אמר לנשק אותה, השתמטה ממנו. כי החזיק בידה, נתקה אותה מידו. כי הִרבה לדבר אליה ממלוי־לב, ענתה על אלה רק בקצרה. הוא השתוקק אליה תמיד; והיא לא השתוקקה אליו כלל. אמנם היא הרתה ללדת, וַתַּפֵּל במלֹאת ירחים חמשה נֵפל־אשת.

הוא נסע לליניץ, לבקר את הוריו, ולא אבתה האשה הצעירה ללַוותו על דרכו. הוא כתב לה מעיר־מולדתו שני מכתבים בזה אחר־זה, מלאים אהבה וגעגועים; והיא אז רק בדָן חשבה. האלך רכיל בה? היא לא הביטה בעיני־איבה גם על המשרת השני, יורש מקום הראשון. אִמה, דבור׳לה, השתדלה לקָרֵב את לב בתה לבעלה, — בדברים כאלה עיני אשה רואות יותר משל איש. — אבל היא לא ראתה פרי בעמלה.

ותהר שר׳ל עוד ותלד בן, וימת אחרי ירחים שלשה. אחרי שנתים ילדה שוב בת, שלא האריכה גם היא ימים. וישראל הנה החל להתחנך בעניני החנות. בתחלה עשה זה בלי־חפץ. היה לו חבר, שעלה לו לכתוב על־אודות מאורע אחד בעתון עברי, וקִנא בו. ויאמר: מוטב להיות כותב במכתבי־העתים מלהיות חנוָני. אבל חותנו מושל בו. קודם־כל צריך בן־אדם לעמוד על רגליו בדבר מסחר וקנין. כשלא היו קונים בחנות, שָׂח חותנו עמו גם בשאר דברים. ישראל התחיל להיות גם רואה־החשבונות.

בשנה זו נולדה מרים, אשר לשמה ולזכרה מְקדש אותו ספור. ותעמוד שר׳ל אחר־זה מלדת.

יא

יום־סתיו היה. עברו ימי התפלות ותחנונים ליהודים וימי חג־האסיף הבאים אחריהם. משנים־עשר חדשי השנה מְקדש שליש של חֹדש לבקשת סליחה מאֵל נורא ואֵל חנון, ושבוע ימים ממנו לישיבה בסוכות, כבימי

שנשאו אותו זה דורות רבים. ונלחם הגוי הקטן עם התַּקיף ממנו. לאום נוצרי מבקש חופשתו מבעלי־האיסלָם הקשים, ולא יכול לעמוד לבדו בפני הרבים, התקיפים ממנו. אז עבר אלכסנדר השני עם מחנהו דרך ארץ רומיניה ויבוא לעזרת בני־אמונתו. רומיניה פתחה שעריה בחפץ בפני החיָלות; והָרוסים לחמם ומימם בכסף ישברו. מתי־מספר מן עַם היהודים נלחמו גם הם בחיל־צבא רוסיה, ומספר לא־קטן לקח חלק בעסקי המלחמה. נוסף על ענפי המסחרים הפעוטים עד־אז בא דבר חדש ושונה לגמרי מזה שעד־כה. שנים או שלשה יהודי לַדינה השיאם דמיונם להתעשר גם הם, ויבואו עד בוקרשט הבירה, ושם היו „שואבים ממון בידיהם".

והתוגרים מחזיקים מעמד. גדודים גדודים עוזבים בכל־פעם תחומי רוסיה הכבירה, נלחמים בחרב ובחנית, תופשים בקני־רובה חדשים ומורים אש מכלי־תותח. אין מספר לנופלים על שדה־קרב. המות לא יֵדע ירחי־לֵדה. צעירים ובאים־בימים, יחידים לאבותם ואחים גם־יחד מתגוללים בדמם. צועקים הפצועים, נוהמים הסוסים, שֶׁיָּרו לבטנם כלי־המפץ, ומשליכים את רוכביהם מעליהם; ורָמסו ההולכים על־ארבע את גבורי־החיל לפני רגע. אין עלִיה וירידה, אין הבדל בין חי ומדַבר. שְׁנַּיִם נושכות נעקרות שורות שורות. שריונים קופצים באויר. רועשת האדמה. מלאך המשחית הוא המצביא בשתי המחנות, ועל־ידו שבעה משרתיו: דם ואש ותימרות־עשן, עֶברה וזעם, סערה וכליון.

ובכל בתי־המדרשות ובתי־התפלה של עירות בני־ישראל ברוסיה הרחבה השאלה מרחפת על כל־פה: למי ממפלגת הלוחמים האלה יהיה הנצחון? הללו בכֹה והללו בכֹה, ונתפלג העם שוב לשתי מחנות. נצים ומתוַכּחים יחד איש עם רעהו: מי יעלה ומי ירד? מתבטלים מן התורה ומן התפלה וגם מ„עניני דעלמא" ורק דָּנים ומעיינים בדבר המלחמה. אדם אוכל סעודתו בצהרים או בערב, והאשה עקרת־הבית אומרת: „בריל, או שמעיה, אמור לי, מה תהיה אחרית ההתנגשות? היחדרו הרוסים הלאה או יסוגו אחור?" בין בני־יעקב לא יחסרו גם בקיאים בתכסיסי־מלחמה; וכל־אחד הוא חכם בזה מחברו. זה קופץ ואומר: לַיְוָני כֹּח־ברזל; והלז אומר: עַם פלאי הוא שבט הישמעאלים. נשכחו, נשכחו כל הדאגות הביתיות וכל הצרכים הפרטיים, והכל סופרים ומונים: בכמה חדשים וימים יכבשו הרוסים מבצר פלוני או אלמוני? ביותר התנגשו הלבבות, בהֲצות חיל רוסיה על פְּלֶוְנה

ט

נוטע אדם גן ויזעקהו ויסקלהו וינַקהו ויבנה לו גדר, מְלַקֵט הוא ומוציא את האבנים והחרולים מבקעי האדמה, חופר בַשטח ממעל, שָם זרע מתחת לרגבים ושופך עליהם מים בכל בֹקר, אם לא ימטירו השמים. כל זרע מכה שרש, הולך ומתאבך למטה ומוציא פרח למעלה; יעלו עלים ויכסו את הגרעין. הילד נקשר עם תחלתו. השמש נותן חום, עֹצם וגִדול, אם משפיע הוא במדה וקצב; יוצא הוא מנרתיקו, שורף הוא ומיַבֵש. נפתחות אֲרבות של מעלה יותר מן השיעור ונשקע הזרע, דורך אדם ברגל גסה על עשבים ורומס כל חי וזרע. כשיעטה הגן מעטהו הירוק, כשיפָתחו השושנים, כשהפירות נותנים ריח, לא יֵדע המטייל ולא ישים לבו, כמה פעמים כמעט היה נשחת כל החזון אשר לפניו, לא יספור את לילות־הזְוָעה ולא ידע מבני־רשף ומקטב מרירי, ההולכים לכַלות את אשר יברא אדון ההויה בכל־פעם מחָדש.

הקורא אל יחשדני בחבה יתרה לשר״ל. משאת־נפשי לא היתה ומעולם לא כרעתי לה, ועם־כל־זה דמי לא ישקוט בקרבי, כי אראה בחָזון, איך הכלה שוכבת על המטה ורק כתנתה לבשרה. אפל בחדר, כי נסגרו תריסי החלון מעבר השני, לבלתי יביט גם הלילה למה שבפנים. וירד מהמטה השניה חתן צעיר, שלא צמחו לו עוד שערות זקנו, ויעל נפחד ונדהם על המטה השנית ברחוק שתי אמות ונגע בַצמח המתעורר ומתכַוֵץ. אנחה חרישית. אין אהבת־המין, גם לא תאות־בשרים, כי־אם מעַין חזקה בנחלה. והשטר נכתב ארמית וברכו לפני זה על כוס. נִפסל פרי גדלוּהו בעמל, נהרסה גדר ועלו שמיר ושית בחיי בני־אדם אסורים מעתה יחד . . .

הנה במשל אדבר, ואת הנמשל עוד נלמד לדעת מהדפים הבאים.

י

כוכבא דשביט נראה בעצם היום, קרנים בראשו לשני עבריו וזנבו הארוך משתרע עד לאורך־מיל. וירא העם ויבהל.

מלחמה בארץ! שבטי הבולגַרים אמרו להסיר עול התוגרים מעליהם,

כימי דתן ואבירם בדורם של משה ואהרן במסע במדבר· בימי שבתות אחדות כבר החלו ה„הכאות׳ בחוצות ובא הדבר לידי „חלול־השם׳· כל צד רוצה לִגבור ולהפיל למדחפות את הצד השני· החפץ התמידי בין אנשי עיר כזו׳ להרויח כסף ולהוסיף הון בחיים׳ כמעט נדחה מפני אהבת הנצוח· אין צרכים ישראליים אחרים בלְדִינה׳ כי־אם לדחות את נתנאל מכהֻנתו או – להשיב אותו על כַּנו· איבה עזה מְלאה את העיר׳ ונתפלגו לבבות איש וקרובו׳ איש ואנשי ביתו· נתן־נטע לא אך מֵגן בכל עוז על נתנאל׳ כי גם מצביא הוא׳ שלא כדרכו׳ במפלגתו· אולם דבור׳לה רעיתו מתלוננת בסתר לבה על השו״ב קשה־הלב· מעשה בל־יֵעָשה עשה···

בימים ההם נתן דן המשרת את בגדו לחייט אחד לגהצו; וימצא האומן גליון אחד בצלחת· נתגלגל אותו מכתב ובא לידי מרדכי בעל בית־מסחר־הברזל· הוא נמנה לצד השני ממפלגת נתן־נטע ויהי מאויבי השו״ב נתנאל· קראו את הגליון ומצאו׳ שהוא כולל מכתב־אהבה מבתו של נתן־נטע· ומלבד המקרה הלא־נעים הזה׳ הנה אזנים לכותל ועין לבני־אדם· שיח ושיג בין משרת בחנות ובין בת־אדונו לא יֵעָלם ימים רבים מאחרים· כל איש השומע בפעם הראשונה את הדבר מגלה אותו לחברו בחשאי· אשה מספרת לרעותה את אשר הגידו לה׳ ובזמן קט ידין בזה כל־פה·

לא אֲלאה את הקורא· מכתבה של שר׳ל מסרו לידי אביה· ותפול רוחו וירף מדבר המחלוקת מיד· – הוא לא ידע עֵצות בנפשו· כי הן דן היה הרוח החיה בכל אופני מסחרו והיה נשען עליו במעשהו בכֹּל· אולם נתן־נטע לא היה בן־אדם דוחה עיקר מפני עיקר· עוד באותו שבוע סִדר חשבונותיו עם משָׁרתו ויפטרהו מעבודתו· את מכתבי בתו קנה ממנו בממון; ותנאי התנה עמו׳ כי יעזוב מהרה את העיר· ויצא דן מִלְּדינה·

ביום שלאחריו עלה נתן־נטע לעליָה ונכנס לחדר בתו· היא ישבה ותפרה לבניה׳ שהכינו לה לימי נשואיה׳ ועיניה נטויות אל מלאכתה· נגש אביה אליה וַיַּנח צרור מכתביה לפניה· מכת־לחי נשמעה· הבתולה יושבת עלובה׳ היא לבדה בחדר·

כעבור שלשה ירחים חגגו את חתונת שר׳ל· דבר המחלוקת בינתים חדל· השו״ב נתנאל שבק חיים·

הדלת ויביאו את הילד הביתה׳ לא שהה שם הרבה· הוא התקרר בחוץ וימת אחרי שני ימים׳ וַתְּהוֹם לַדִינה למעשה הזה·

איזה אנשים קנאו לַדבר וקראו׳ כי רצח פשוט נעשה בבית השו״ב הראשי· ואחרים רק משום נִגוּד אמרו את ההפך: זה לא ידע ואינו אשם׳ ואך לשוא ישימו עליו חטא· הללו בכֹה והללו בכֹה· ריב בקהלה ישראלית! ההמון ובני דלת־העם׳ שאינם אוהבים את ,כלי־הקודש׳׳ האשימו את הכהן המברך על הזבח ואינו מרחם על ילד חַלש· וזה סִבֵּב׳ שהרבה בעלי־בתים ואמידים עמדו לימינו של השו״ב וימאנו להורידו ממשמרתו· גם אֱילי העיר׳ שלמרות קנאתם ותחרותם יחד היו בעיני שאר תושבי העיר למשפחה אחת׳ נפלגו עתה לשתי מחנות ממש· תאות הנצחון אכלה בכל פִּנות העיר· בבתי־התפלה׳ בשוק וברחובות ובכל מסבות־אנשים דברו ושָׂחו והתוַכחו רק במאורע הזה׳ והוא אך הוא היה תוכן הלבבות והמוחות· הרב דמתא לא רצה להגדיל עוד את המדורה וישם לו פנים׳ כאילו עומד הוא על־עצמו· מה שייך? על תלמיד־חכם ועל איש המשרת את הקהל להקפיד גם על רבב שבבגדו· ולאידך׳ בן־תורה שעבר עֲברה הלא בודאי הוא מהרהר בתשובה ואלהים נושא לו את עונו· נתן־נטע גבורנו רחוק היה עד־היום מהתערבות גמורה בעניני הקהל׳ ומעולם לא אמר: קבלו דעתי· אבל בהתפרץ המחלוקת׳ גם עליו עברה הרוח ויגמור אמר׳ מבלי נדע טעמו של דבר׳ לעמוד גם הוא לימין נתנאל׳ שכבר מֻחרם היה מהצד שכנגדו ולא רצו לאכול משחיטתו; וגם לא הניחו אותו לעבור עוד לפני התֵּבה· מה עשו נתן־נטע וחבריו? יסדו ,מנין׳ קבוע בבתיהם; ושם כִּבֵּד השו״ב הנזוף את האלהים מגרונו· בשבת אחת׳ בה התפללו בחדר הגדול הסמוך לחנותו של נתן־נטע׳ קראו גם את דן המשרת לעלות לתורה· החדר השני היה מיוחד לנשים׳ ותרא שר׳ל את חשוקה עומד לפני ספר־התורה הפתוח וטַלית על שכמו ומברך׳ ולבה עלה·

ח

והריב הולך הלוך וחזק׳ הלוך וחזק· בחלושי־הכח התעורר איזה עוז וחֵפץ להוכיח ולשים לאַל את דעות שכנגדם· ואנשים׳ שעד־היום היו נחבאים אל־הכֵּלים׳ משמיעים קולם במערכת שני הצדדים· הימים כמעט

לו; היא שייכת לו והוא, אך הוא, חלקה האחד, היחיד והמיוחד. כה חזרה ושָנתה ושִלשה על כל הניבים החמים שמצאה בספורים, ותַאמן באמת באהבתה הנערצה אליו.

אמה התַמה לא ידעה ולא הבינה את הדבר.

ז

מחלוקת גדולה פרצה בלַדינה.

שו"ב אחד היה שם והוא גדול על אחיו, נתנאל שמו. הוא איש יודע תורה, לא רק בהלכותיה. הוא היה נמנה בין היראים והנבונים, „עסקן" היה ורגיל היה לעבור לפני התֵבה בכל תפלת־ערבית שבימות־החול. בין הרב דמתא ובינו שררה איזו קנאה תמיד; ויתר השובי"ם שבעיר שנאוהו, כנהוג. ומדה אחת היתה בנתנאל, שלא התאימה כל־כך לתכונתו הַקִצונית. הוא היה „עקשן" ולא אהב להודות על דָבר, אם גם ידע שֶשָגה בו. הוא היה גם קמצן מעט. ה„הכנסה" של שו"ב בלַדינה לא היתה מעולם בשפע רב. לנתנאל כבר אשה שניה, ובנו הבכור מאשתו הראשונה היה חניכו ב„שחיטות". לבֵן הזה, כמדומה שנחמן היה שמו, היתה רעיה צעקנית ושמה בתיה. מכוערה היתה לכל־הדעות; ועם־כל־זה שלטה בבַעלה, שהיה מפַגר בלכתו, ומררה בתלונותיה את חייו. חלק אחוז מן השכנים, שגם עמהם התקוטטה תמיד, נתנה לו עצה לגרשה. ולשיטה זו נטה גם השו"ב הזקן. לבתיה ולנחמן היה ילד חרש ואלֵם ויהי למשא גם לאביו ולאמו. בתיה שוב לא יָלדה. ולעתים חשבה גם היא לקבל ספר־כריתות מבעלה ולהפטר מה„לא־יצלח", אם אך יקח את הילד עמו לבית אבותיו. ואת הדבר הזה מֵאן נתנאל לגמרי. פעם התפרץ בין בתיה ובין בעלה ריב גדול, ותשלך נעל על ראשו ותעש בו חבורה. מה עשה הַמֻכה? ברח וישב בבית־אביו ולא אבה לשוב לדירתו. ותאמר בתיה: הן אישי עזבני ואני אשב פה עם הילד! מה עשתה? לקחה את הגוף החרש, חתלה אותו בכַר, התגנבה לחצר בית־חמיה ותניחהו לפני סף הבית. הציצו היושבים בפנים, כי באה היא עם הילד, ויסגרו את הדלת בעדה. והימים ימי סתיו. איזו שעות מונח היה המחותל בלי חסות; וכאשר נחמו על זה ויפתחו את

מבלי־משים שָׂם פעם את ידו על שכמה; והיא לא השפילה עיניה, אדרבה, האירה לו פנים. פעם אחז בידה ואִמץ אותה; והנה רגש לא ידעה אותו עד־כה התפשט בכל גֵוָהּ. בבֹקר אחד, כשלא היה איש בחנות, נשק אותה על פיה; ותברח בשכרון־נפש אל חדרה אשר בעליָה. היא אוהבת אותו לפי תכנית ספרי־הרומנים. היא תלך עמו לארחות־יַמים. הוא ילבישה כְלה משי, ושניהם יטיילו אחוזי־יד על חוף הים. — ולוּ תתפרץ בעֵרה בעיר והלהב יאחז בבית אביה והכל יהיה למאכלת־אש. מתדלדלים הם מנכסיהם; היא תופרת בגדי־זרים ותפרנס את בית אביה בדוחק. ה,תנאים' שנעשו עם החתן בליניץ נקרעו, ודן בא ומבקש אותה לאשה. — אופן אחר: אביה מת פתאום; ודן הוא המנהל הראשי של כל בית־המסחר. הוא מרחיב את הנחלה, אשר השאיר המת, ומוסיף עליה. הוא אומר לישא אותה, כי אהבה; אבל חתנה ממאן לוַתֵּר על חלקו. ואז גמרו שניהם, היא ודן, להמיתו בסם. השליח לאותו דבר מגלה את הדבר הזה, והם מושלכים יחד לבית־האסורים; על מרומי התקוה בא הכורת. —

שר׳ל ישבה על־יד שלחנה והחלה לכתוב מכתבי־אהבה אל דן המשרת. היא כותבת ומוחקת, ומרימה פניה בכל־פעם אל הדלת. לפתע פִגרה ולא ידעה לכתוב עוד. ותקם ותפתח רומן אחד ותעתֵק ממנו מכתב־אהבה כצורתו, והוא היה מתאים לרגשות לבה; ואת המכתב הזה נשאה בעצמה אל החנות ותחבה אותו בלט בידי אהובה.

לא אאריך. שר׳ל היתה כחולמת. דן הגיגה כל היום. היא קראה שוב את שני הרומנים ותִבלע בנפשה כל הגה וכל חָזון. היא לא ידעה להבדיל בין חייה בעצמה ובין החיים המתֹאָרים בספר. ימי מסע אביה לקנות סחורות היו לה לימי רצון ופדות. באחד הימים בבין־ערבים נפגשה עם חשוקה במרתף הבית ותחבק צוארי המשרת ונשקה אותו כמשתגע. היא שָׂמה תמיד בצלחתו צרורי־נופת ועוגות מתוקות, וקנתה בכל־פעם בעדו תפוחים ושאר פירות. החתן שלה מליניץ שלח לה למתנה שרשרת־זהב; ותחשק לשימה על צואר דן. בכל־יום הריצה לו פתקה; וכבר ידעה למצֹא מלים וניבים להגות נפשה. דן היה כִתרה ונֵזר ראשה, הוא שִמשה ואורה; ככוכב בל־ידעך הוא בעיניה. נאה והדור הוא. הוא עולה בתפארתו על כל בחורי ישראל וכל בני־העולם לא ישוו לו. נפשה קשורה בנפשו; רוחה שואפת אליו. מנשקת היא את האדמה שמתחת רגליו, היא כפותה

תמיד בחודי לְחָייה. עצֵלה היתה בעניני־בית. משׁושׁה היה לְיַפּות את־עצמה. להרבות שיחה לא היה דרכה. היא ישבה לרוב על־יד החלון בחדרה בעלִיַּת הבית – החנות היתה במדור התחתון – והביטה לרחוב. על־פי מקרה, לא אדע פתרו, באו לידה שני רומנים יהודיים, והקריאה בהם נתנה לה כנפים. לַדינא עיר־מולדתה רק מקצת מן העולם היא. יש ערים גדולות רבות, כרכי־הים ומדינות שונות. יש גבורים ואמיצי־כח, בני־אדם בני מזל ואנשים באים במצור. זה הולך לבטח דרכו, וזה נכשל גם נכשל. אדם זה נחשב בקהלתו לירא־אלהים – והוא גזלן פשוט. אין מתום בחברה. עולים ויורדים בתבל; ונלחמים הצבועים עם בני־אנוש הטובים. בן־אדם צעיר מופיע פתאום ומדַבר רכות באזני עלמה ומושך אותה בחבלי־אהבה, ואחר־זה אומר הוא למכרה לבושת. – היא תבכה וְתָמֵר על גורלה, והוא מטיל אימה עליה. העלמה בורחת ממנו בסתר ותבקש לה חסות אצל מודע אחד; וגם זה – חורש עליה רעה. היא עומדת על עברי פי־פחת, אין מפלט ואין מבוא, ופתאום יבוא הפודה והמציל... גבורה אחרת חיתה עם אוהבה בעוני ובמצוק; גרשוה הוריה, על כי נתנה ידה לבחיר נפשה ולא לבחיר נפשם הם. הנאהבים והנעימים אמרו להשליך את־עצמם לנהר, כי אפסה מהם כל תקוה; ולפתע־פתאום נפלה לו, לָאוהב, ירושה גדולה מדוד עשיר, אשר גר בארץ רחוקה, ויעל שבע מעלות בעושר ובהון ביום אחד; בנה לו טירה כמו־רָמים ויחי עם חמדת לבבו כרוזן וכקצין.

אִמרו בעצמכם, אם מבינים בעיר לַדינא ממערכת החיים.

ו

בימים ההם הִתעלה דן המשרת בחנות נתן־נטע. הוא היה חרוץ במעשהו, משתדל בלבושו; לְחָייו מלאות ופיו מפולש תמיד. לו נשאה שרה את עיניה ותשכח שכוח, כי ,כלה' היא. היא באה בכל שעת־הכושר אל החנות; הסתכלה בחמדה, איך המשרת מוכר את הסחורה ואיך הוא מודד בקַלּות את אַמות הצמר או הבד ומקפל אחר־זה הכל במהירות. והוא, אם גם לא לקחה לבבו ביותר, התכבד בפנימיותו, כי עושה רושם על בת־הבית

ה

יצחק־נחמן היה מעט חרוץ במלאכתו. הוא היה עושה את מעשהו מעומד ולא יושב. את המספרים חשב מלמטה למעלה ולא מלמעלה למטה. חתיכת נייר מגוללה היה לועס תמיד בין שִׁניו, עט־עופרת תחוב לו על אזנו; וכחום היום והשמש בוער, הסיר את כובעו מעליו והיה שָׂם ידו על ראשו, למען לא יעבור על אִסור גִלוי־הראש. הוא היה דייקן; תוכו של דבר לא היה נוגע לו, כי־אם הַסִּדור וההשוָאה. הוא עשה שלב אחד בסֻלם משרָתו בכל חצי־שמִטה. ארבע שנים רצופות היה אלמן מאשתו — דבר לא־רגיל — ואחר נשא אחות־אשתו, שמת עליה אישה. הוא היה איש מוציא רק זה שהכניס; היה מקפיד על נקיון מלבושיו, מַשחיר בכל־בֹּקר את מנעליו וסורק שערותיו בכל־פעם שיוצא לעבודתו. הוא היה אוכל במתינות, שותה מעט שֵׁכר בסעודתו ולא היה טובל פתו במלח אחרי ברכת המוציא. לוּ באתי לתאר את תכונתו, את התחלתו בחיים, דבר נשיאתו את אשת־נעוריו ואת זו שלאחריה, היה עלי לכתוב שוב פרק שָׁלֵם.

להפך ממנו היה בנו ישראל החתן. הוא היה בעל קומה ממוצעת ולו ידים ארוכות מעט. נכּר היה רִשול בבגדיו, אי־שויון היה בתנועותיו ונוטה היה לדמיון מעט. האב היה איש צָהוב, והבּן שחרחר ובעל שפם דק. שִׁניו היו רעות; ודרכּו היה לשים בשעת־שיחתו את ידו על פיו. הוא היה מהיר במעשהו, נוח לשמוע אל דברי רעיו וגם שוכח במהרה את אשר אמר לעשות. כשלמד ב,חדר׳, היה רושם בעט־עופרת על גליוני הספר מלים שונות. בהגיעו לשנת שש־עשרה, התחיל נוטה להשכלה והיה קורא את ,דברי־ימי־העולם׳ לשולמן ואביו לא מחה בו. שנה שלמה למד גם שפת־רוסיה, אבל לא מצאה אותה שפה חן בעיניו ביותר. מהתנ״ך ידע אך חלקי ספרי־הזכרונות, שנקראים בטעות ,נביאים ראשונים׳. מדקדוק למד איזה כללים בשֵמות ופעלים.

בליניץ היו מלבדו עוד שני בחורים, שפרשו לדרך־ארץ ולתרבות, גם הם כבר מאֹרשים היו ונפגשו עם מיועדתיהם עוד לפני החתונה. אך הוא, ישראל, לא ראה את הכלה פנים אל פנים. נתן־נטע מֵאן בזה, ולא הבין לרוח שר״ל בתו.

שר״ל עצמה היתה בעלת קומה גבוהה ומעט יפה, אך כתמי אדם בערו

בני־אדם· בליניץ העיר לא התאחזו גבירים רבים, לא ישבה בה שִׁיָרת עשירים; החוכר של בתי־החרושת היה השֶמש היחידי המזריח אורו ומחַיה כל הגָרים מסביב לו· בתי־החרושת היו עובדים אפילו בשבת ולא פסקו ממלאכתם· למראית־עין נמכרו לנכרי עני אחד בסכום פעוט, כדי לרַמות את אדון העולם· התורה אסרה, ובני התורה התירו והמציאו ענין ההערמה· חוץ מהדבר הזה היה החוכר שומר את המִצות ומתכבד ביראתו· חלק גדול מיושבי העיר היו חנוָנים, סוחרים בינונים, ועל־ידם הנה הרבה בעלי־מלאכה ו,המון־עם־· אבל עוד מין אחד של אנשים היה שם, מין נחוץ גם־כן לתפקיד החברה: אנשים יודעי חשבון ומשמשים במלאכת הכתיבה· בהנהלת עסקי בתי־חרושת־המעשה רושמים וחושבים כל־דבר· כך וכך חומר התכנס לצרכי בשול הנופת, ממין זה נמצא מִספר כך וכך וממין אחר יש מספר כך· כך וכך עצים הביאו להסקה וכך וכך עצים ולבֵנים הביאו לתִקון הבתים והאוצרות· רושמים את הסכומים, אשר משלמים לעובדים ופועלים ביום ובשבוע ובחודש, ונוקבים את השכר, אשר יקבל כל פקיד ופקיד, כל סוכן וגזבר· במשקל כך וכך הנופת נעשתה ונתבשלה, מספר כך וכך שקים הביאו ממקום זה ומספר אחר ממקום אחר· מדות אלה ואלה של נופת גמורה שלחו לחוף הים, ומדות אלה שלחו לערי־השדה· משלמים ומקיפים, לוִים ומַלוים; משלמִים במזומנים ובשטרות ומכניסים שוב לבית־האוצר שטרות ושוברים· חשבונות פרטיים יצטרפו לחשבונות כוללים, יש מוסד קיים ויש עודפים ויתרות· וכל ענפי המספָרים ושורות החשבונות הם כגלגלים יחידים במכונה אחת רבתי· לכאורה כל־דבר ירָשם בפנקס מיוחד, אבל זה הפנקס הוא מקושר עם פנקס אחר· רוצה אתה לעמוד על דָבר אחד פרטי, ויש מבוא למצֹא ברגע אחד אשר תבקש· הנך טועה במספר קטן, והנה ממספר הכולל סכום רב נחסר· מי שאינו מומחה באלה, ישתגע למראה המון המספרים; ומי שרגיל בכך, יחשוב בקלות, יחשוב אך פעם אחת ולא פעמַים ושלש· לא רק לפלפולי התלמוד יש צורך בהשגה ובכשרון; יש מוחות מסוגלים גם לחשבון·

אחד מרואי־החשבון הללו היה יצחק־נחמן; ובנו של יצחק־נחמן הבכור, ישראל שמו, ארש לו את שר"ל בת נתן־נטע לכלה·

אנשים ,חיים מן הרוח׳, סרסורים, שדכנים וגומר. והנה שוב מערכת בעלי־מלאכה: רצענים, חייטים, נַגרים, נפחים, מעט עגלונים, נושאי־סבל, אנשים בלי מעמד חברתי ועניים סתם. עובדים וחיים כל אלה לעצמם ונהנים ממאור האמידים הנקובים בשמותם. הָסירו מתוך כל עיר את טובי העיר, את נגידי המקום וחשובי המקום — מה ישָאר שם? נגידה אחת מנשי השבעה היתה גם ,גבאית׳. קנאה שררה בין כל שש הנגידות. שונה מהן לגמרי היתה דבור׳לה. מוצָאה היה, כאמור, להפך מבעלה, ממשפחה נכבדה, ולה איזה רוך וחלום בנפשה.

אביה היה הנצר האחרון מבני משפחה עשירה, שעלתה בימיה כפורחת, ואחר־כך ירדה ירידה גמורה. בודד ישב בשפל עיר־המחוז חונירָד; ואלהים הוא יודע, מאין היה נזון ומתפרנס. מזמן לזמן היה מוכר איזה ,חפץ׳ וכלי מן הדברים שבבית; ואחרי שכבר נאכלה הנחלה, היה עוד מוצא לפרקים איזה פתותים בביתו... להנות משל אחרים היה לו כקפיצה לכִבשן האש. וכשיצא וראה בני־אדם עוסקים בסחר־העולם ומרויחים, היה כובש פניו בקרקע. כי יסָתם המעין, לא יועיל הדלי. — אשתו, אֵם דבורה, חלתה מיגון־לבה. והיא, הבת הבכירה, ישבה כל ימי־נעוריה באין תקוה — עד שבא נתן־נטע ולקח אותה לאשה, וכמעט אך בֶגד אחד לבשָרה. בודאי אמרה הֵן. חידתה עד־תֻּמה לא נפתרה.

מדַברים מזווגים במרומים, מצדק ויושר במערכת־העולם, מעַין צופיה ממעל ומדרך סלולה בָעולם. שואלים ומשיבים, שואלים ומשיבים. וכי נָרים המסך, גם לא יד נעלמה כותבת. אבן מעמסה על כלנו, המשורר ישא משאו שִבעתים. על דבור׳לה אספר בעבור שר׳ל בתה. שר׳ל היא אֵם הגבורה של ספורי מרים. ספורה של דבור׳לה מי יכתוב? אבל הנה הקדמתי את המאוחר.

ד

נלכה מזה לליניץ.

העיר ליניץ עלתה על אחיותיה העירות הבינוניות. בה היו בתי־חרושת עצומים לתעשית־נופת. יערות בני הרבה מילים נחטבו, למען הַסֵק את התנורים הגדולים בבתי־המעשה, ואשר נטע אלהים היה למאכלת לצרכי

מפקידים היו אצל נתן־נטע פקדונות בלא רִבית ובלִא שטר־אמנה· ,סוחרים קטנים׳ באים אליו לבקש ,גמילת־חסד׳ לזמן־מה; חנוָנים מתחילים שואלים עצה מפיו· שר״ל בתו הבכורה — אחת הגבורות של ספורי — למדה מלאכת הכתיבה וקראה יהודית· בבית שרתה אָמה עבריה׳ ושתי שפחות נכריות עזרו על־ידה· גוי אחד היה בא בכל יום לשאב מים מהבאר הרחוקה משער העיר׳ והוא גם חוטב העצים· פרות חולבות עומדות בחצר· דירים לאוזים ולתרנגולות· למרתף גדול בעל כוכים הרבה יורדים במעלות׳ והוא בית־האוצר לימות־החורף· בית עברי עומד על מכונו ולא יחסר בו מאומה· לוּ קם מקַבֶץ בלואי־הסחבות מקברו וצעד על סִפּוֹ׳ היה כחולם··· אבל הוא מונח טמון זה ימים רבים בירכתי בית־העלמין אשר בבֶלז מעוטף בתכריכים משל צבור; ובנו מוכר אלפי אמות בד בכל־יום· עולם על־יד עולם!

ג

אמרתי׳ כי נתן־נטע היה אחד משבעה אילי לַדינה׳ ולא אך מספר רגיל תפסתי· יחד עמו היו בעיר עוד ששה אמידים ידועים ונכבדים בעמם· הלא הם: יונתן מחזיק בית־הריחים׳ שמעון המלוה׳ מנשה החוכר׳ גד סוחר בעורות׳ נפתלי־מנחם בעל בית־מרכֹלת׳ מרדכי סוחר בברזל· — שמעון הַמַלוה היה גם איש תַקיף ומִתחרה בחבריו· יונתן מחזיק בית־הריחים היה איש חֲשׂוּך־בנים׳ פִּקח גדול׳ אבל מעט כֵּלַי׳ ובעיקר לא היה חביב על הבריות· גד הסוחר בעורות היה להפך פזרן; כבר שמט חובותיו והתחזק במעמדו בכל־פעם· מנשה החוכר היה האיש האחד בלַדינה שהבין את השפה הפולנית׳ ולו דברים עם אצילי הסביבה· למרדכי הסוחר בברזל היה שייך הבית היותר יפה בעיר· לַבַּיִת שתי קומות׳ גַגו מכוסה פח צבוע ירוק ומראהו מרחוק כבית־פקודות· נפתלי־מנחם היה איש מבֹהל׳ חי בלי חשבון; אבל הוא היה ,בעל־שפע׳ גדול והברכה מאוצרו לא חסרה· אולי יתפלא הקורא על אשר אחשוב ואֶמנה את אלה אחד אחד· אבל הנה אמידי כל עיר הם החלונות המאירים בבית; סְתום אותם והנך יושב באפלה· ללַדינה היו אך שבעה חלונות מצוינים אלה· יתר בני העיר: אוכלסין ו,כלי־קדש׳· סוחרים ידועים וסוחרים מחליפים את עסקיהם׳

וחוזר ונכשל· הוא חוגר את כֹּחו ועולה שוב· לא רק גופו גָדֵל; הרצון המחיה כֹּל גדל עמו· הוא מתגבר ועולה עוד· לא אך השמים רחבים׳ גם הארץ מתפשטת· מַרבה קנין ומתעמק בקנין׳ מתגדל ומתחזק· גם לידי אדם׳ לזרועותיו כֹּח ככֹּח המחשבה· הוא עובד בחנות והנה הוא בעצמו בעל־הנות ומוכר בד ופשתים׳ צמר ומשי· הוא בנה לו בית· הוא נשא אשה — וזה דבר חדש לגמרי בימים ההם — הוא עשה זאת בהיותו קרוב לבן־שלשים· והוא אז כבר סוחר נאמן׳ הֵן שלו הֵן׳ וללאו שלו עוד יותר תֹּקף· הוא לא היה איש־ציד במסחרו׳ גם לא רועה בשׂדֵה אחרים; אבל הוא היה חורש׳ עודר ונוטע· כל אַמה שמדד בחנותו׳ כל דבר שמכר׳ זה היה אצלו מין תעשיה· הוא לא דִבּר הרבה׳ לא פִּתּה את הקונים; לא נשא פנים גם לַמרבה לקנות ולא דחה את הלוקח רק דבר מועט·

נתן־נטע היה שומר את החוקים׳ ולו גם יד ושֵׁם בבית־התפלה· הוא גם הִתרגל — חידה היא מאַין בא לכך? — לרחש כבוד ליהדות המסורה ולהבין מה מצרכי ישראל· הוא ה,יחיד׳ עובד ויוצר תמיד רק לנחלת ביתו׳ והוא אבר מן הצבור· — הוא לא התפלל בחפזון׳ היה אוכל סעודתו במתינות; וכשהיה בא קונה אל החנות׳ והוא היה בחדר׳ יצא אליו כאדון ולא כעבד· כל עָברו נשמט מזכרונו· היום אינו חלק אָחוז מן השבוע׳ הוא סובב על צירו· — — —

והחנות של נתן־נטע הלכה והתרחבה משנה לשנה· לא רק סחורות ל,אחדים׳ נמכרו שם; גם חנוָנים בינונים החלו לפנות אליו׳ והוא הספיק להם את סחורתם הדרושה להם· משרת אחד מובהק כבר עוזר על־יד נתן־נטע· נתן לא קנה עוד את הסחורות לחנותו בעיר־המחוז׳ כאשר היה עושה בתחלה׳ כי־אם נסע בעצמו לבירת ווֹהלין ולבירה השניה של ממלכת רוסיה·

אפקו התרחב· הוא היה במשך שתי שנים גבאי של בית־התפלה· הוא נתן ,מעמדי׳ הגון לצדיק אחד׳ אם גם לא היה חסיד בלבו· בכל שבת ושבת היה ,אורח׳ סמוך על שלחנו· הוא היה נותן בתמידות לתמחוי ולכל קופות העיר· ואשתו דבור׳לה נתנה גם צדקה בסתר· מוצָאה היה ממשפחה נכבדה׳ ובמטפחת של משי׳ שנשאה על ראשה תמיד׳ דמתה יותר לרבנית· במוצאי־שבת או בשוב נתן־נטע מדרכו בעירות הגדולות׳ היה רב העדה בא אל ביתו לשתות חמין ולשיח עם האנשים׳ הַסָּרים אליו׳ בעניני דעלמא·

להם ערך. קיץ וחורף הם כשתי קערות, חדא הפוכה היא וחדא לא הפוכה. גם ימי־השבת וימי־מועד לא היו לו, לעני זה, ימי־מנוחה, כי אז קִבלה אשתו על החוסר שבבית; ובידו אין כֹח לְמַלא חפצה. בכל־זה לא ידע את הקנאה באחרים. בניו, מלבד הבכור, היו גְדֵלים פרא, גם להתפלל לא ידעו. וסדורו קרוע היה מכל־צד ונָשרו ממנו העָלים בכל־פעם... שוכן שחקים לא רחוק הוא, אף גם לא קרוב. בטבור העיר ישבו בעלי־בתים אמידים ומהם גם שומרי תורה. בבֶלז היו גם רב ושו"בים ואיזה נדיבים. לו, עני שבעניים, אין חלק בדברי הקהלה.

דבר נפל בעיר. בנו הבכור של מַקַבץ העצמות ובלואי הסחבות, זה שכבר הזכרתיו, נעלם בקיץ אחד משפולי בֶלז ועקבותיו לא נודעו. אמו בכתה עליו תמרורים, ואביו לקח את שקו וישימוֹ על שכמו כמקודם. אמנם בבתי־התפלה דברו על־אודות זה. הלא דבר הוא! גבאי אחד חצוף הצטער על אשר לא נשאר הנער במתא, עד כי יגדל וימסרו אותו לצבא. אשה אחת עוסקת בצדקה חלמה, כי ראתה את הנעלם רוכב על־גבי תיש. ברבות הימים הכל נשכח. מקרים אחרים קרו בבלז ועמדו על הפרק. בֶלז תעמוד עד ביאת הגואל, ואותו בן־העני מה שמו וזִכרו?

ומי פִלל, שזה העלם יהיה באחרית הימים לסוחר הגון בלַדינה העיר ולאדם מכובד מאד. לַמזל רוב נתיבות, ואַל ידרש ממני הקורא לנהלו לאט לאט בכל הדרך, אשר בו הלך וכבש לו הנער יסוד נאמן בחיים. לתכלית זו עלי יהיה לכתוב רומן בתוך רומן. ולוּ אך מלאכת האחד אספיק.

ב

הירושה האחת שנפלה בחלקו של נתן־נטע היתה זו, כי לא קראו לו שֵם אחד, כי־אם שנים. ולוּ התהלך עלי־אדמות אך בשם אחד לבד, כי אז היה נשאר אִטֵר בחיים... הוא נשמט מבֶלז עיר מולדתו בלי שום חֵפץ ברור. איזה רוח נשא אותו בכנפיו בבקר יום אחד בצאת השמש, טלטל אותו, הביאהו למרחוק ויעמידהו בבִקעה רחבה, רחבה מאד. אין דרך נכון לפניו ואין מבוא מסוים. – הוא הלך ותעה, הלך ותעה. הוא עָבד ועשה דברים שונים בזה אחרי־זה; ובכל־פעם התרוממה האדמה מתחת רגליו. והנה הוא עומד לפני הר־החיים באמת. הוא מטפס ועולה, נכשל

ספר ראשון

א

לפני שנים רבות רשמתי לי על־גליון כל פרטי המאורע הזה, מאורע כולל בקרבו רומן גמור לכל תאיו וחדריו. את הכל ראיתי בחזון והצצתי לגלגלי המקרים ולאֶרג המעשים ההם. אולם פגעי הזמן היו בעוכרי ונמנעתי עד־עתה להוציא הגות־שירי אל הפֹּעל. והנה באתי בימים; עבר היום, שֶׁנִּתַּן לבן־אדם ולתפקידו, וצללי־ערב באים מרחוק — עוד שַׁעל אחד אל הליל הארוך, שבו נלין כלנו עד תֹּם כל־חי. הנני כותב עתה רק לאור הנר והעת דחוקה, על־כן אקצר.

משפל המדרגה התעלה נתן־נטע בֶּלזי, אבי־אִמה של מרים, הגבורה של הספור הזה, ויגיע אל עמדתו, להיות נִמנה בין שבעה אֵילי עיר לַדינא. יש מטיל ברזל הוצא מהררי־נחשת, ויש בדיל יֵחָפר במעמקי האדמה, מאין לו שורש. אָביו היה מבני דלת־העם בבֶלז, מלקט סחבות ועצמות ומוכרן לסוחרים. הוא סבב כל ימות השבוע בעירות ובכפרים; היה נושא שק גדול על שכמו, וכל אשר מצא באשפּתות ובמקומות־הפקר היה שָׂם בו בלי מונע. מאכלו היה רק לחם יבש ונקוד, רגלו בצֵקה, אין מתום בבגדיו; וכך הוא הולך וסובב זה שלשים שנה. ואשתו, צנומת הבשר, תהר ותלד, תהר ותלד — כל־פעם בקושי נמרץ. הטבע שִׁלם פה את נדרו בלי חמדה. מי יַנעיל את הנולדים ברזון? מי יַלבישם? ומי יאכילם? רחום הוא יושב מרומים, חנון הוא נקרא; ובבית עניים ומרודים אורו לא יזרח. זה דרכו מאז...

אביו של נתן־נטע לא חשב בדרכי האלהים. בעיניו הצטַמצם כל העולם בערֵמת פרורים. אם ישארו הצרורות מונחים במקומם — אין להם ערך; אבל אם תאספם מן הקרקע ותברר אחרי־זה כל מין ומין לעצמו — יש

חלק ראשון

תוכן

מרים

כל הזכויות שמורות

ספורים

חלק שלישי

מרים

רומן מחיי שתי עירות

ליפסיה תרפ״ג

ספורים

מאת

מיכה יוסף בִּן גריון

מערכה ב

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי

מיכה יוסף בֿן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הַצַּיָּר וַלְטֶר בּוּהֵי

* * *

הספורים „החֲבֵרה׳, „שתי שנים ומחצה׳, „זו בצד זו׳ וכן „הבקור׳ נדפסו בחוברת „משני עולמות׳. „השנים׳ ו„השמועה׳ נדפסו ב„מעמק החיים׳, שם נדפס גם „הזר׳, שנדפס קודם לכן במאסף „רביבים׳. „יהונתן׳ נדפס ב„מבית ומחוץ׳. שאר הדברים נדפסו ב„העולם׳ (אודיסה).

האשה, ובנה, שהיה אז בחדר, מהר אל השוטר, העומד על משמרתו ברחובות.

לא אאריך. ידעוני הובא לבית־חולים. ויהי רעש גדול מתחילה בין בני־החבורה. ושום איש לא ידע, מדוע בא עליו כזאת. הוא גם לא מצא מַרְפֵּא, ויִשָּׁאר מטושטש במוחו גם כאשר יצא מבית־החולים. רוב החברים כבר שכחוהו. ואני, שמלאכתי להציב ציונים לחיים ולמתים, אֲחרות גם לו אבן ותעמוד בבית־מועד!

והקְרבה לנערה — זהו כבר דבר שבמחשבה ובשירה· הוא הולך לטייל וחוזר על עקביו, באשר אין לו מגמה ידועה· הלא יכול הוא לבקר את גן־החיות, לנסוע לאיי העיר או לבוא באותן השעות גופן לבית־מקרא־העתונים ולבלות שם את העת· הגידו בעצמכם: אֵיך יַתְוֶה לו אדם דרך ובמה יבחור, אם בהרבה יכול הוא לבחור?

ימים עברו וזמנים חלפו, תלמידים מהחבורה כבר גמרו את למודם והלכו להם, וידעוני עודנו יושב בבירה וטוען עם עצמו, טוען עם אחרים בכל מיני ענינים מדעיים, ועוד לא בא לאיזה מעבר ולאיזה סימן· חדל בו הרצון לפעול וחדל בו כח הדוחה· ולמה ימהר דרכו? ומה אמנם ברור בכל ים האפשרות? חדשי השנה צריכים להיות עשרה תחת שנים־עשר; והיה יום ראש־חדש לשבתון ולא יום השבת· היהודים הם ממציאי השבת והמילה, אות אחרי אות, ובעיקר — הברית הנקיה היא בלי אות· אלה הם קטעי מחשבותיו המפורשות על בית־ישראל גרידא; והשאר כבר התערב בקטעי מחשבות אחרות וברעיונות אחרים· הוא קם בבקר יום אחד ובמוחו התנוצץ רעיון חדש, איך לכונן בתי־מדרש־המדעים על יסודות אחרים לגמרי· הוא מתנגד גמור לכל דבר הבחינה וגם לענין שמיעת השיעורים· הוא עמל להבין, מה זה ענין האכילה לאדם ומה מותרו מן הבהמה? והוא החל לפקפק גם בקיום המין··· הוא מצא, כי הכל משנה את דרכו· ביום השלישי בשבוע היה הדבר, והוא רואה יום שלפניו ויום שלאחריו, וההֹוֶה אינו ככף־מאזנים· הכל נשטף בזרם הזמן; והנך יושב על הספסל ורגלך האחת נתונה על השניה, והנך מסתכל בזמן· הרי כתלים, והרי תקרה, והרי רצפה, גבולים מכל עבר, והזמן חודר מזה ומזה ואינו נראה· האלהים רוכב על הזמן, האפס ממשש בהויה, הנך קם ונופל··· הנך שוכב ומתעלה· סובבת סובבת כל המכונה שבראשך· ,משתגע' יאמרו עליך; והנך לוקח את לשונך בידך ומתחיל למשכה· עוקרים לך שניך, דוקרים לך עיניך· נתחרשה הבריאה, והנך מתפלש בעפר ערום כביום הולדך···

הוא פתח את דלת חדר בעלת מעונו, והוא אך לבוש כֻּתָּנְתּוֹ לבשרו, ומפיו יוצא ריר· ויחל להתוכח עמה על־דבר מציאות העולם· התפלצה

אדם בלי ראש, בלי אברים; אפשר לנו לצייר, כי השמים הם מתחת והארץ היא ממעל. הנסיון והמוחש לא יְשַׁנֶה בשום אֹפן את כח הדמיון, ומה הוא הדמיון, אם לא מציאות בתוך מציאות? תרתי — ואף־על־פי־כן חדי. הנך אוהב ואויב. שני רגשות נפשיים דרים אצלך ביחד, ואי־אפשר לומר: כאן יגור יצר זה, וכאן יגור יצר זה. הכל מתפרד והכל מתערב זה בזה. אפילו צמחים הם אוכלי בשר ויונקים מן הבשר. זהו מין שטף בבריאה; והנך נתון בה ובחללה, והנך בעצמך חלק ממנה. אנו אוכלים את הלחם, ואנו חושבים על־אודות הלחם ועל־אודות המחיה והכלכלה בכלל. אלה הם חיים בתוך חיים... הכל הבל והכל טוב. הכל נשקל בכף־מאזנים; ואף את המאזנים נוכל שוב לשקול במאזנים אחרים. אמרו בעצמכם: לאיזה חוף נגיע בכל אלה, ואם באמת ישנו חוף?

וכעולם כן גם האדם. גם שמואל ידעוני הוא מתעשר ומתרושש, תופס הרבה ומאבד הרבה. תכלית מסוימה בחיים אינו יודע, ובדבר הזה הוא גם־כן דומה לאחרים. הללו נאחזים בדברי דמיון, והוא רוכב על־גבי הדמיון. הוא יכול לבַטֵל הכל ולחייב הכל. הוא מתפלץ ושמח, מאמין וממאן, הוא גם הולך על ארבע, גם יעוף בכנפים. זה אך חמשה זמנים, שהוא שוקד על דלתות בית־הלמודים; והוא כבר שאב מכל החכמות ומכל מדעי־הרוח כדי לגימה ולגימה. אין לו מה לסיים ולגמור, כי בעיקר לא התחיל כלום. הוא יודע את יום המחר במחשבה ויום אתמול שוב נעוץ בעוד יום אתמול.

הוא שוקד על דלתות בית־הלמודים זה אך חמשה זמנים, וכבר היו לו בבירה יותר מעשר דירות. אין לו כל רגש־קבע במושבו, והוא מחליף את חדריו בכל פעם. ואם כי נקל לו לעזוב חדר, אשר שכר, לא בנקל ישכור אחר. והוא מטפס ועולה, מטפס ויורד בימים שבין חדר לחדר בכל בתי הרחובות שבפרורו לחַפֵּש לו מעון; והוא רושם לו כל דירה ודירה, את צד החיוב שבזו ואת צד החיוב שבזו. ולבסוף, אחרי אשר הרבה מצא ואינו יודע במה לבחור, הוא מטיל פשוט גורל, והיה החדר, אשר יעלה בגורל, יהיה לו למושב לאיזה שבועות, כי בתוך־כך הוא כבר מחפש לו מעון חדש. מעין דרך כזה הוא לו גם בעניני אהבה. בעיניו מוצאות חן כל התלמידות בעלות פנים נקיים בבית־המדרש, ובעיקר יכול הוא לאהוב את כלן, אבל אינו יודע במי מהן לבחור? ענין האהבה

את הטפל עיקר, את שלבי־הסולם לטפס בהם — גדר. אין ימין ואין שמאל בעצם, כי־אם מצד היחס שבין זה לזה; ואפילו דבר שברצון הוא עדיין — כבר נחשב ונולד בהגיון. והנה גם ההגיון גם הרצון, גם הדת גם האמונה, גם המדע גם הרגש, גם הזכרות גם הנקבות — הכל, הכל, כל אחד נכנס לתחום חברו. הלילה הוא רק חולית היום, והיום הוא קץ הלילה. ואנו מערבים אור בחושך ומכסים על פני האור. מי יפריד ומי יציב תחומין? שקר ואמת, אהבה ואיבה, מלחמה ושלום — הכל רק כסות לגוף, העור הוא גם כן כסות לבשר ועצמות; זה יונק מזה, וזה יונק מזה. ולאידך, הרי אפשר להציב גבולות ללילה ויום, לטוב ורע, למועיל ובלתי־מועיל; הרי אפשר להבדיל בין הגֵו ובין הרוח, בין מורד ובין מעלה, בין נמוך ובין גבוה. הלא כך וכך כותבים אלה ודנים אלה ומבארים אלה. והלא זה כתוב בשם זה וזה בשם אחר, ושני המחברים היו חושבים והוגים. הנך מת, ועוד הפעם הרי אתה חי. הנך ישן, ואחר־כך אתה מתעורר. לטומאה יש טהרה ולחולי — רפואה. ושוב חוזר המתרפא ונופל למשכב. הלז היום מבקר חולים, ולמחר יחלה בעצמו. היום יֵעָנִי ולמחר יֵעָשֵׁר, ולהפך. גלגל חוזר בעולם, במחשבה, בחברה, בעניני המדינה ובעמים. אין גבולים וקובעי גבולים. אין מִספָּרים וקובעי מִספָּרים. והנפש, וביותר נפשו של שמואל ידעוני, היא רעבה וצמאה תמיד. פעם היא חוטפת מזה, ופעם מזה. ידעוני חפץ לערבב את הכל ולבאר את הכל. הוא כבר בא לאיזה גמר בדעתו לפי־שעה; ושוב הוא עוקר את תחומיו בעצמו. הוא בלי אהל, אין גג על ראשו, ושוב הוא מכוסה בכריו ובכסתותיו עד לְהֵחָנֵק. אתם עדיין אינכם יודעים אותו, אם גם דברתם אתו יום אחרי יום. הוא בעצמו אינו יודע, למי הוא שייך ולְמָה הוא שייך ומה טיבו בעולם.

הוא יושב בהדרו ושותק, סוגר את עיניו, בעוד היום מאיר, וחושב מעשה זה לנסיון דבר שברצון. שוב הוא פוקח עיניו ומרים ספר אחד ממקומו על השלחן ומניחו על ספר שני. ואחר־כך לוקח את השני שמתחתיו ומניחו על גבי הראשון; ולזה הוא קורא בחירה... עבינגהויז, מורו בחכמת־הנפש בבית־מדרש־המדעים, כבר יכול היה להרצות על נסיונות כמו אלה שיעור שלם. שיטות בעניני מחשבה אפשר לבנות על כל דבר פשוט בחיים ועל כל מגע אצבע ביד או ברגל. אפשר לנו לצייר

אפל בחדרו. צללי החיים והערב בולעים את כל אשר בא בלועם. אין מנחם ואין מקום לצאת מן המֵצר. עולמו נחרב, נחרב בעצם כחו. יבוא ים השגיאות ויכסה שוב על אמתותיו. לשוא חי. לשוא בא לעולם. לשוא הלך אחרי אמו ולא אחרי אביו. הוא יושב על יד שלחנו ובוכה, בוכה כילד קטן.

ודא עקא: לא נדע לו מנחם.

המבֹהל

מבֹהל – זה היה אפיו הנפשי של גבורנו האחרון, ובשם אחר לא אדע לסמנו. הוא היה ארך־הקומה ודק־הבשר ושערותיו האדמדמות היו פרועות ולא מסורקות היטב, והיו סרוחות ויורדות עד עיניו, והוא היה מְיַשְׁרֵן בכל פעם בידו, בְּדַבְּרוֹ. ושום דבר אחר לא עשה חוץ מדבור. להתוכח לא אהב, ובעיקר לא עמד כלל על דעתו, אבל הוא היה מודיע, מוציא מפיו שטף דברים ורעיונות ודעות והגיונות ושיחות, מלואים ויסודות, כללים ופרטים, והכל בערבוביה, הכל בלי מוקדם ומאוחר, בלי ראשית ואחרית ובלי תכנית. שום איש מאתנו לא ידע, מה הוא רוצה ועל מה יתן את נפשו. ולשמואל ידעוני, כך שמו, לא היתה נפש מסומנה, כי־אם צרור של רגשות ושל מחשבות בלי סמל ובלי דמות. הוא לא ידע מעולם, מה יבדילו מאחרים ובמה שונות דעות אותו הספר, שהוא קורא עתה, מדעותיו הוא. מתוך כל נגיעה באיזה דבר־רוח, כבר נכנס בו אותו הרוח ומלא אותו וטשטש אותו. מוחו, מהותו, כל אשר בו – היה ככתב על־גבי כתב וכשרטוטים על־גבי שרטוטים. הוא אינו יודע במה לסיים ובמה להתחיל, במה לחייב ובמה לסתור. צודקים, צודקים כל הטוענים, אם לכאן ואם לכאן, והכל ישר ונאמן, ברור וקיים; גם דבר והפוכו. –

היונים, היהודים, הפרסים ועמי המערב שונים הם זה מזה, ואינם שונים, ואפילו הרוסים הקטנים גם אלה בני־אדם המה. היהדות היא דת, והנה עניני הצלב גם כן דת וגם אמונה. תורת האיסלם כבר ידועה היא; וכשאתה מעמיד זו מול זו, תמצא, כי מה שכתוב כאן כתוב גם שם. כאן יסודות, עיקרים וסעיפים, ושם שרשים וענפים; ואם תרצה, תהפוך ותעשה

כבוד על הצטיינותו בלמודיו ויפטרו אותו מכל בחינה. דבר כזה יארע פעם ביובל ואינו מן הרגיל; ולמי גורל כזה, אם לא לו?

אונס רחמנא פטרו. וכשראה ראובן בן ראובן, כי אין עוד פנאי רב לחכות להצטיינות זו, החל לעבוד בעבודה מדעית, שהיא ראשית כל בחינה. הנושא, שבחר לו לדון בו, היה התפשטות ממשלת הכליפים. ויעבוד בענין זה בהתמדה רבה, ויתאמץ ברוב חריצות למלא את אסמו השערות על־גבי השערות ולהביא עם זה ציונים, מספרים למאות.

הוא מסר את עבודתו בסוף הזמן לבית־פקידות בית־המדרש, כתוב כדין וכהלכה על מחצית כל גליון, וישמח מאד, כאשר ראה את ספרו כתוב הדר, והקונטרס מכיל חמש מאות עמודים, הרבה יותר מהדרוש. וכי תרעיש עבודתו זו את לב המורה הבוחן להסטוריה, ויפטרוהו סוף־כל־סוף מהבחינה בעל־פה, — בזה לא פקפק גם רגע. דברים כאלה וסקירות כאלה בודאי עוד לא קרא המורה הזה עד היום, ונעלה הוא מעל כל ספק, שעוד לא ידעם. פה ילַמד תלמיד את רבו ויעשיר את ידיעותיו עושר רב.

ושערו בנפשכם את גודל השערוריה, שאפשר לה לבוא בעולם: המורה הזה, שקרא עבודה הסטורית־מדעית זו, לא התפעל ולא מצא כלל, כי נתעשר ממנה; אדרבה, הוא מצא, כי הדמיונות רבו למעלה ראש על הידיעות עצמן. ויקבל גבורנו דנן את עבודתו בחזרה מבית־הפקידות בציון קצר: לא נמצא ראוי. — עולם הפוך! עבודה חרוצה כמו זו, שתַּרְאֶה מסילות חדשות לקורא־הדורות, אינה ראויה להתקבל בתור מסה לידיעת התלמיד! המחבר יכול רק לירוק מלוא פיו על הקרקע בקראו את הציון הזה. להתקצף ולכעוס אין כל סבה; הלא זה גורל כל מפלסי דרכים. הלא גם לשופנהויער החזירו סנהדרין המדעים את התשובה המדעית שלו!

כה ישב שעה ושתים והביט בכתב־היד, המונח על גבי השלחן כגוף מת ולא הרגיש כלל בעלבון. ואולם אחר־כך, כאשר החל השמש לשקוע, — הקבלה מבי־הדואר היתה אחרי הצהרים, — וכָלו זיקי האור, החל להרגיש, כי החדר ריק, כי ריק הרחוב, כי ריקה נפשו . . . במה ישוב עתה אל בית אמו, אחרי חמש שנותיו בחוץ־לארץ ואכילת אלפים רו״כ, ובידו אין דיפלום, ולשמו ראובן בן ראובן אין הכנוי „דוקטור“? הוא מצא, כי עמל לשוא, כי נתן את כל חילו ויגיעו לעניני חברה ועם, ושכח את עצמו. הוא מצא, כי ההסטוריה, שאמר להציב לו בה ציון, רמתה אותו.

לכלות חוק למודו; אבל הוא יגדל ויעשה חיל ויִרְאֶה בהתגשמות משאת־נפשו·

להקדיש כל זמנו ללמוד עצמו אין לו שוב פנאי· הוא צריך להכין את עצמו לקראת היום הגדול· הוא צריך להכשיר את הלבבות ולקנות לו שומעים לדברו׳ וזה יעשה בהפסקות שבין שיעור לשיעור׳ זה יעשה בעת אָכְלוֹ בבית־המרזח ארוחת־הצהרים במסִבּת תלמידים· והוא קם משלחן זה ויושב לשלחן שני· עוד הפרוסה בין שִׁנָּיו ובמזלגו חתיכת בשר׳ וכבר הוא מתוכח עם היושב ממולו׳ או גם יושב לשלחן אחר קרוב לו· אסטניס אינו כלל ומלקק גם אצבעותיו; וכשהוא אוכל׳ פרורים נדבקים בשפמו׳ ומשם יורדים על בגדו; והוא מקנח ומנגב את הכתמים בשולי בגדיו· בכלל הוא לבוש לא בנקיות ואינו מקפיד כלל על ההדור החיצוני· הוא לוקח לב בהתלהבותו׳ בחום דבורו ובהטפתו בלי הרף׳ הוא לוקח גם לב התלמידות·

אשה לא ישא׳ כי זו תשים אסורים על ידיו· ואם ישא׳ אז עליה להכניס לו מאה אלפים שקלים במזומנים׳ למען תהיה לו צידה לדרך בנסיעותיו הגדולות· הוא יסע ללונדון׳ כאשר אך יתפרסם מעט׳ ויקנה לרשותו את העתון ,טיימס׳׳ למען יהיה לו לפה· הוא יחבר את אנגליה עם רוסיה; ואז תכבשנה את שאר הארצות והמדינות׳ כאסוף ביצים עזובות· הוא יגייר את עם היַפּוֹנים ויכניסם בברית ישראל ובברית מחמד· הפרסים עם זקן הוא ואין לו תקנה; ואת עם הפולנים יעקור ממקומו וישלחם כלם לארץ גְזֵרָה· הם עשו את ישראל בגיטו ללא־עם׳ ואת עונם יִשָּׂאוּ·

אש יצאה ברחוב אחד בעיר־מולדתו ותִּגַּע גם בבית אמו׳ ויִשָּׂרֵף למחצה· והבית לא הובטח כולו בחברת־אחריות׳ ותוָּרש בעלת־הבית׳ ולא יכלה לשלוח לבנה גם החצי מלחם־חוקו מדי חֹדש בחדשו· זה כבר היה חסרון נמרץ בכלכלתו׳ אם גם במדה ידועה היה מסתפק במועט ולא הוציא הרבה לצרכיו· האֵם גם כתבה מכתבים נמרצים ותאיץ בו למהר ולגמור למודיו׳ למען ישוב אליה ויקים את המעמד הרעוע· והוא הבין׳ כי צדקה· אבל קשה היה עליו מאד להבחן כאחד התלמידים׳ כי הלא גם זה היה חלק אחד מצרור חלומותיו׳ שראשי בית־המדרש יפארו אותו בפאר הדוקטור לאות

להראות: להראות את הצירוף ואת החבור. הוא קרא פעם בספר „ברית החדשה", וקרא כאותו רבי: פֶּע, פֶּע, פֶּע. הזיה היא, כנפים בלי גוף. הוא מבין היטב את ברונה בויאֶר ואף מעט את הֶגל; אבל צריך לזה האחרון לבוש וגֵו. —

הוא קם פעם אחת משנתו, רחץ את ידיו ופניו, לבש בגדיו ויעמוד לפתע אל הקיר להתפלל. וזה דבר הראוי לפרסם, כי איש בן־חורין והוגה־דעות כמוהו יקיים מצות תפלה כפשוטה. את לב ההמון תופשים אך בעבודה ובחדוש. וכשיֵעָטֵר בעטרת דוקטור, יסע לקובנה, אל רבי יצחק אלחנן, לקבל סמיכות להוראה. ידברו בזה בעתונים, יודיעו על מעשהו בכל העולם. הוא יבוא בבתי־כנסיות ובבתי־מדרשות ויָחֵל לדרוש על־דבר שיטתו. הוא יאסף אספות־עם; יסע לעיר־המלוכה וישתדל, כי ימנו אותו לחָבֵר במועצה לפתרון שאלת היהודים וכי יעשו אותו ראש לחברת מפיצי־השכלה. לא! הוא יסע למקום מושב המיטרופוליט ויתוכח שם בעניני הדת; ואחר־כך יקרא אספת רבנים, כגיגר בשעתו, ויציע לפניהם לעשות תקונים בדת. הוא יְסַדֵּר את כל קהלות ישראל על־פי סדר כלכלי חדש, יסע אחר־כך לארצות הבלקן לעשות ברית־אחוה בין כל העמים הסְלַוִּים; ואחר־כך ישוב לאַחד את בית ישראל עם כל שבטי בני־שם.

מגוחך היה הדבר, איך הוא, איש לא גבה־הקומה ובעל זָקָן קטן חד, יושב על ספסל בית־מדרש־המדעים ושומע איזה שיעור מפי המורה בלוית שלשים תלמידים אחרים. בחיצוניות שלו לא יִבָּדֵל מהם ולא יֵרָאה בו כל יתרון עליהם — ובפנימיותו הרת־עולם וסֹלול דרכים חדשות לעולם. מה תועיל כל חכמת־הנפש וחכמת־הפרצוף, אם אך הוא יראה ללבבו ולחדרי לבבו? הוא יעשה מהפכה בעניני החברה ובתורת החברה ובתורת ברית־העמים; ואם כח לישראל להוָּשַׁע מזה — אז יקום ויתעורר. בספר תולדות ישראל והעמים סביבו אך ענקים גבורי רוח ויוצרים באמת: אברהם אב המון גוים, משה — מעט ויהושע המכניס — הרבה. ישעיה המנבא ולא ירמיה המקונן. נבוכדנצר, כורש, אלכסנדר הגדול, מעט הורדוס, מעט בר־כוכבא. במסִבה הנוצרית אין גם אחד. מחמד, שבתי־צבי, שפינוזה, קַרל מַרכּס והוא, ראובן בן ראובן, הוא האחרון שבחבורה. זה יכירו וידעו כל בני־העולם. והוא אינו מתגאה כלל. הוא רק חפץ לעבוד ולעשות, לפעול ולברֹא. והוא יברא, יברא, יברא. עתה הוא עוד תלמיד, ועליו

לראשו לסימן דעותיו· הוא יקרא לעצמו מחמד־עלי בן־אברם· הוא כבר קנה לו את הקוראן והחל לתרגמו עברית ולהשלים מלאכת רֶקֶנדורף· הוא ילך לקושטא וילמד שם חכמת־המשפטים· הוא עוד ,יעשה הסטוריה׳·

ראובן בן ראובן׳ נושא ספורנו זה׳ היה בן לאשה אלמנה׳ שמת עליה בעלה בימי הריונה׳ וכִנו את הנולד בשם אביו· גדלו אותו בתורה ובהשכלה וימלאו כל ספוקיו׳ כי הכנסות הבית׳ אשר השאיר אחריו המת׳ היו דַיָן לחיים בְרֶוַח· כאשר היה לבן עשרים נבחן בלמודי בית־ספר בן שבע מחלקות ויצא אחר־כך ברשות אמו לחוץ־לארץ להשתלם בלמודים· הוא לא אהב את התלמוד׳ לא אהב את ההשכלה ולא ידע כל סדר בלמודיו· הוא בקש אך לעשות׳ לברֹא איזו אידיאה׳ וחלומו היה לראות את עצמו בתור אדם מצוין ונודע בישראל ובגוים· לא רגשי מוסר והטבה בעצם הניעו את לבבו׳ כי־אם חֵפץ המעשה׳ הרעשת הגוי; והיה מאמין׳ כי איזה דבר יוָלד׳ שעתה איננו עוד׳ וכי הוא עוד יהיה בין המְיַלְדִים·

הוא היה שונא את הרִשׁוּל׳ שונא את הדעות לשם דעות׳ שונא את החכמים ואת הרבנים· גם בהתפלגות העמים ראה אך כחות החברה· בענין הממשלה כִּבֵּד אך פוליטיקה של אצילים· ההמון יאכל לחם לשבעה׳ ועל הגננים לסַקֵל את הכרם· חכמת־הנפש היתה שנואה בעיניו׳ והרי עיונים אלה כהוצאת ריר מן הפה· תחת זה אהב חכמת־המשפט ועניני כלכלת־העמים· ובמקום להזדיין בחרב ובחנית למלחמה׳ נוכל לנצח את האויב על־ידי ברית עם שבט אחד קרוב לנו; ובמקום ששנים קמים נגד אחד׳ על האחד רק להתחבר עוד עם שנים׳ ויהיו שלשה כנגד שנים· אתם אומרים: מספרים מתים לפניכם; והוא יֵראה לכם׳ כי בכל מספר טמון ועצור איזה כח· הדת היא גם כן כח׳ ואינו בעצם׳ אלא בחזון האדם· ואף לא הכחות הגופניים עושים הכל׳ כי־אם גם כחות ההתלהבות· אֵש בוערת מן העץ ותדליק עץ אחר; כה יהיה לבְעֵרָה יער גדול; ומים שוב יכבו את הבערה· כה גם בחברה ובאדם ובכל הגויים והלשונות· עם ישראל אינו אור ואינו עץ׳ כי־אם גחלת עוממת טמונה בעפר; וכי תנפחו בה׳ יתרומם תחילה אבק־האפר ויכסה את עיניכם ··· הוא׳ ראובן בן ראובן׳ לא יהיה מנהיג הציוניות׳ ואַף לא מנהיג חבורת הפועלים היהודים· יהדות בלבד אינה פורה עוד ולא תעשה תושיה· והלא זה חפץ הוא — לחַדֵש׳ לגלות׳

לנו צורך לא במשה ולא באפלטון ולא בפוילוס. משה היה על־כל־פנים מחוקק, ואפלטון בקש לְיַסד תכנית מדינה; פוילוס זה איש רבני, שֶׁבְּעָתָתוֹ הרוח, והוריד שמים ארצה וטִשְׁטֵש את גבולי האנושיות. אסון שבט ישראל היה, שהתקרב אל מצרים ולא אל אשור. שיבת עזרא ונחמיה לציון היה האסון היותר גדול לעם הזה, כי לולא זה כבר נעשתה אז בָּבֶל למטרופולין של היהדות וכבשה משם כל אפסי ארץ. הוא שונא את הלל ואינו אוהב את רבי עקיבא, ומוצא, כי זה האחרון הסבּ, בהרכיבו דברי־תורה בדברי מדינה, במפלתו של בר־כוכבא. הרמב"ם היה רבני, ועם כל זה היה קראי ברוחו. ה„שלחן־ערוך" של היהודים אינו תורה, כי־אם מפלצת. המשיח שבתי־צבי היה האדם היותר גדול בישראל, ואפילו על שפינוזה עלה; והיה רואה צְפוּנוֹת בהתקרבותו לדת מחמד; ומעת בא המשבר במשיחיותו, שוב אין תולדה לישראל ונסתם הגולל... הירצל הוא בּוּר ואינו יודע מאומה מהליכות האומה הישראלית. אולי קַרל מַרכּס עוד היה יכול לְהָסֵב מעט את הגלגלים העומדים; אבל הוא היה צריך לגאל את כל האנושיות ולא היה לו עוד פנאי לעניני העם, שחי בעיקר אך בִּכְדִי. על ישראל או לחדול או להיות! ולהיות לא יוכל מעת שקע אור חצי־הסהר. את השנאה בין אדום ובין בית־יעקב יָבִין; אבל לא יבין את השנאה בין בני־אברהם ובין בני־ישמעאל. ישמעאל גם לא היה רשע כעֵשָׂו, וגם הוא נמול...

כה דִבֵּר התלמיד הזה וחזר וְדִבֵּר וערבב דברים שונים, הציע הרבה הצעות, והכל בשטף האמירה, בתוקף הקול, ולא הניח לאיש להכנס לתוך דבריו; וכאשר התלהב בְּמַשָּׂאוֹ, הכה בידו על השלחן. הוא לא יֵצֵא מזה, עד שתודה לו על כל דבריו. אדרבה, הַגֵּד, מה יש לטעון נגדם ומה יש לברר נגדם? – ולברר לא יתן ואינו יכול לשמוע אף רגע דברי אחרי. הוא אינו יכול לשמוע אלא את דברי עצמו ומשאות עצמו. – –

הוא חפץ ליסד חבורה ממיטב התלמידים לעיין בכל השאלות האלה. זר אל יִכָּנֵס, אך זה שכבר בדוק הוא ומנוסה כאיש חושב. הוא יוציא עתון עברי ויהודי, רוסי, אשכנזי, אנגלי, צרפתי, יוציא עתון בכל השפות המתהלכות, שבו יברר דעותיו. הוא יבנה לו שיטה שלמה ותכנית שלמה. הוא יסובב ערים ומדינות ויטיף על־אודות שיטתו. צירים מזוינים בדעותיו ישלח בכל תפוצות ישראל להפיץ טענותיו; והוא גם הוא יסע להקונגרס הערבי במצרים, ויקרא בקול גדול: אַחֵיכֶם אנו! הוא יחבוש כובע אדום

פלונית כתוב זה· ידע לפרוט כל הערה׳ כל ציון· ויחשוב ראש פלוסופי אשכנז׳ כי בן־אדם מעולם אחר עומד לפניו· וירד מעל כסאו ונשקו על ראשו ואמר לו: נחמתני בני׳ כמותך ירבו בבני עמך·

מֵאִיגְרָא רָמָה

הדלת נפתחה· ויקפוץ לתוך חדרי תלמיד מדעי אחד׳ שלא ידעתיו עד היום׳ ויחל תיכף להתוכח עמי על־דבר עם היהודים׳ על־דבר הליכות החברה בכלל והמעמדים הכלכליים בפרט· הוא דִבֵּר על־אודות הציוניות׳ על־אודות הירצל ולַסַל׳ על־אודות אחד־העם וטריטשקה· הוא מוצא׳ כי נחוץ לנו ספר יסודי מדעי על היהודים והיהדות מאותו הסוג של ,הַקַפִּיטַל׳ לְקַרל מַרכּס· הוא מבקש שנוי יסודי בכל שאלות ישראל והדת׳ בשאלת הרכוש ובתי־הספר׳ אפילו במחשבה ובדת· הפלוסופיה האי־מוצלחת תגרש כלה מבתי־מדרש־המדעים׳ ובמקומה יבואו דברים ריאליים׳ מספָּרים ומדות· הוא יבאר את תורת־המשפט של הרומים ביחסה אל משפטי העברים ויֵראה בראיות ברורות׳ כי שניהם לקחו זה מזה· עתה אין יהודים כלל בעולם׳ כי־אם עניים ועשירים׳ עובדים ואוכלים·

הספרות היא אך פרי שנוצר בשביל הנשים; השירה היא שגעון החיים· מי שאינו אדם ריאלי הוא מְתַעְתֵּעַ· מה לנו ולמטיפים ולכהנים? ילך כל אדם לעבודתו ויביט על מה שלפניו ישר· הוא לא יהיה לרבן ודרשן׳ אם גם אבותיו דורשים זה מידו בחפץ נמרץ׳ כי־אם לפרופיסור׳ לשופט· לו יש תכנית לאַחֵד את ארצות אמריקה עם ארצות אירופה ולהעביר את המלחמה מן העולם· הוא יאחד גם כן את בני־ישראל עִם עַם הערבים׳ ויהיו כל בני־שם נושאי דגל אחד· הוא אינו אוהב לא את היהדות החוקית ולא את הנצרות הרוחנית׳ כי־אם את דת הקוראן הריאלית· לוּ נתנו היהודים ידם אל מחמד׳ כי אז היה הוא למשיחם׳ וכבש עמהם את כל העולם כלו· מקונסטנטינופול תצא עוד ממשלה גדולה לעולם׳ ולא מירושלים ערש־הכהנים· רומא וירושלים — שתי הערים האלה צריכות להִכָּחד מעל פני האדמה׳ ואז תשקוט הארץ מתעלולי הרוחות· על עם היוני כבר בא הקץ׳ וגם הוא בין מחריבי עולם ברשת מחשבותיהם· אין

השתדל למצֹא לו עזר חמרי ושלשים שקל לחודש כבר מצא ברבע־השנה הראשון לשבתו בעיר־הבירה, וסך כזה היה בשבילו די ויותר.

לא אאריך. בזמן אחד למד את יסודי השפה הרומית והיונית. ידע את הכרך של שִׁילֶר בעל־פה, ואת קצור צֶלֶר גם כן ידע בעל־פה ממש. הוא ידע מקום כל דבר ודבר בעמוד ובשורה שלו, וכמעט יכול לומר בעל־פה כל ארבעת ספריו מסופם לתחלתם. זוהי אמת גמורה, שאני מספר, ואיני מגזם כלל.

וצֶלֶר, ראש המורים הפלוסופים, אז היה איש למעלה משבעים, אדם קטן־הקומה וצנום־הפנים, ואין אפילו שערה אחת בראשו. צנומים היו גם אבריו, גם ידיו, גם אצבעותיו, אך עיניו היו חיות. וכשהיה יושב על הקתדרה ומטיף משאו, היה אומר הכל בלחש ובטעם אחד, ונהרו אליו תלמידים מכל העברים אך מפני שמו הגדול. הלא זה האיש, שערך כל תולדות הפלוסופיה היונית בששה כרכים גדולים. לפנים היה איש דתי, ואחר־כך נעשה לחושב והוגה דעות חפשיות.

זה ארבעים שנה אשר החכם הזה הוא מורה מן המנין, בוחן את התלמידים ושואל אותם שאלותיו, והוא אינו מטיל יוהרא ואינו מכביד על הנשאלים. הוא היה אדם בעל לב טוב ואוהב את הבריות ודורש הרמת־הרוח וכשרון־המעשה.

הבחינה העיקרית היא אך פעם אחת, בכלות ימי הלמודים. ואין השגחה ובדיקה בכלות הזמנים. הלא לזה יִקָרא חופש הלמודים בארץ אשכנז. אדם בבית־מדרש עליון שוב אינו תלמיד בית־ספר. יעשה מה שלבו חפץ ויאכל פרי עמלו, אם לטוב אם לרע. אבל מי שרוצה מעצמו להִבָּחן בכלות הזמן, הרשות בידו. הוא יבוא לבית המורה, ששמע אצלו את שיעוריו, והלז בוחן אותו באשר למד וּמְאַשֵּׁר את תוצאות הבחינה בכתב מיוהד, שמוסר אותו לידי הנבחן.

כה עמד בן־אברהם העברי לפני צלר הנוצרי הישיש ונבהן על־ידו בקורות הפלוסופיה של עם יון. והלז לא רק ידע את כל עניני שיעוריו, שלמד בחורף זה, ואמרם לפניו, כאדם הקורא מתוך הספר, אלא ידע בעל־פה גם את ספרו, ואם גם קצור ספרו. נבהל ומשתומם היה החכם הזקן מהמראה הזה. הוא לקח את ספרו, כי הן בעצמו לא ידעו על־פה, ויהפך בו מדף לדף, והלז עומד ואומר לו: בדף פלוני כתוב זה ובשורה

הפלוסופיה היא אך פרקי מורה־נבוכים בלשון אשכנזי. ודברי הימים גם כן לא דבר מסוכן הוא למי שיודע „סדר־עולם רבה וזוטא", ואף את „היוחסין" ו„צמח דוד" — בתור ענין שלישי ללמודיו — הדוקטורים העומדים על הבחינה נבחנים בענין אחד עיקרי ובשני ענינים טפלים — יקח לו את דקדוק שפת עבר. בקצרה, בן־אברהם כבר יכול לעמוס על שכמו שלשה דברים הללו; ולא היה מסופק גם רגע אחד בזה, שיֵצא בעוד ששה זמנים — שלש שנים הן ימי ההכנה בלמודים לפי החוק — והנצחון על ראשו.

לא קשים היו אז התנאים למבקרי בית־המדרש העליון, ולא דרשו מהנכנס תעודת־בגרות. אדם בלי השכלת בית־ספר נעשה לשומע חפשי. ואם התמיד ועשה חיל, סוף־סוף יכול להִבחן בלמודיו בבית־מדרש עליון אחר, ולפרקים אפילו באותו בית־המדרש גופו. — לו חֲסֵרָה היתה ידיעת שפת יון ורומא, כי חפץ היה לקרֹא את הפלוסופים הקדמונים במקורם, והעמיד לו לקו לכתוב את עבודתו המדעית דוקא בשפת רומא, כמנהג ישן נושן. וילך וַיִּקֶן לו שני ספרי דקדוק, אחד לשפת יון ואחד לשפת רומא. קנה לו גם את ספר־ההתחלה ללמודי קורות הפלוסופיה היונית, והוא נקוב בשם „צלר הקטן", לאמר: קצור ספרו הגדול של החכם הזה. בשלשת הספרים הללו, בלוית כרך אחד מספרי חזיונות שִׁילֶר, ששאל על־מנת להרבות גם את ידיעתו בשפת אשכנז, הלך ושכר לו עליה בקומה החמישית ברחוב דל אחד במחיר אחד־עשר שקלים לחודש, וישב באותו יום גופו ללמוד. מאכלו בימות החול היה לחם וחמאה וגבינה, ומשתהו — חמין. ביום השבת היה קרוא בערב ובצהרים לבית מודע רחוק אחד. צרכים אחרים כמעט לא היו לו כלל. דאגה לאשתו וילדותיה בודאי לא ידע, כי הלא הן יושבות בבית חותנו, והוא משגיח עליהן ונותן להן כל צרכן. ובכן החל להתקרב אל המטרה, אשר הצבת לך. לְמַד! למד בהתמדה! — והוא ישב ולמד ארבע־עשרה שעות בכל יום, בלי הפסק; וכשיגע מעט, שכב שעה אחת וקם שנית ללמוד. הוא ישב על ד' ספריו אלה עד אחרי חצות־הליל, ועוד קם באשמורת־הבוקר להגות בהם. בעלת־הבית שלו משכירה את חדרה לתלמידים זה יותר משָׁנִים עשר, ואיש מתמיד כזה, הלומד בלי הרף ואינו פוסק פומיה מגירסה ממש, לא ראתה מימיה. לא קרה הדבר, שיְבַקְרוֹ תלמיד אחר, או שילך הוא לבַקר. הוא התפנה אך אז, כאשר

בעיר הבירה. ושנית, כאשר תִגָלה האמת – מה דהוה הוה, וסוף שאר החותנים לקנא בחתן כמוהו. ואם תאמרו: אפיקורסות; הלא יש חשש של אפיקורסות בנסיעה לחוץ־לארץ על־מנת להשתלם בלמודים? ודבר זה אמנם צריך עיון; אבל הנה גם עַל זה שתי תשובות. ראשית, למודי הטפה ודרש הלא אין בהם אפיקורסות גרידא, ואיש כזה הלא למפרע לא יוכל לחלל את השבת או לאכול טרפה, למען לא יפסל בכהונתו. ושנית, היה גם הרמב"ם אז עוסק במושכלות; ואפילו בנו של רבי עקיבא איגר היה לומד חכמת הרפואה בארץ איטליה. וזה דבר שמספרים ממש.

ואם תאמרו, איפה יקח כסף וצידה לדרך לכל ימי זמן הלמוד? ודבר זה כבר צריך עיון גדול... אבל גם לזה יש תירוצים. החותן מתרצה לקחת את בתו ובנותיה שוב לביתו לכל הימים האלה, והיא בת־יחידה ובנים אין לו. עוד שלש כפות ושלשה מזלגות נלקחים לבית, והמרק נשפך מקערה לעוד קערות, והפיות מלקקים. אצל אחינו בני־ישראל לא תָכְפְּנָה דאגות כאלה את הגב כלל. בתור צידה לדרך עוד נשאר מעט כסף, שריד הנדוניה. ואדם, שלומד לשם הטפה ולשם רבנות בעיר גדולה, חזקה שימצא לו די תומכים.

כה יצא בן־אברהם ביום אחרי חג־הסוכות עמוס צרור בגדיו ולְבָנָיו ומזוין במאה ועשרים כתרים מזומנים ועם מכתב מהרב דמתא לאחד מחבורת שמשון רפאל הירש לעיר הבירה. האשה שתקה ולא אמרה דבר, היא הביטה על כל זה כעל עסק חדש, וזאת ידעה, כי העסק שלפנים היה ביש...

איש, שהיה פעמַים בוינה ופעם בלבוב, שוב אינו מתירא גם מעיר כבירת אשכנז. ובכלל, מה לו המון העיר ורחובותיה וארמונותיה? הוא בא להשתלם בלמודים ,ולעשות את עצמו, למטיף. זאת היתה המטרה האחרונה, ולה היו מכוונים כל המחשבות והרעיונות מראשית.

אמנם האנשים, אשר אליהם התודע, אמרו, שכיון שלא עסק בימי נעוריו אלא בתלמוד ולא בקר בית־ספר ולא למד שאר למודים, אין לו דרך אחרת בלמוד – כי־אם חכמת־החשבון... כי הרי התלמוד משנן את המוח... אבל מה יעשה איש עברי בחכמת־החשבון, ואפילו אם הוא בה מופלג שבמופלג? לא, הוא ילמד פלוסופיה ודברי־הימים. הלא

הכיר מן הדרשה, ואף־על־פי־כן, אמרו לו שאיש כזה, שאך למד שנים אחדות בהיכל־מדע וקבל עטרת דוקטור, מרויח ארבעת אלפים כתרים לשנה בימים הראשונים. זהו כבר ענין הראוי להתכבד; אין צורך לזה לעמול בחשבונות וברמאות המסחר. אדרבה, הוא יושב במנוחה בביתו, הכל חולקים לו כבוד; והוא גם איש־תבונות הוא.

ומדוע לא יהיה גם הוא לאיש־תבונות כזה? בתלמוד היה חרוץ, את כח זכרונו הִלְלוּ תמיד, גם תפיסה טובה היתה לו להשיג במהרה כל דבר שצריך עיון עמוק. דרושה רק התמדה ויגיעה. אבל הלא גם בעולם המסחר צריך עמל רב. כאן, בכהונת ההטפה, הנך עמל אך איזו שנים, ושם, במסחר, הנך כל הימים בחזקת סכנה להפסיד כל ממונך ולהיות אחר־כך תלוי באויר, או גם צפוי לידי מתנת בשר־ודם.

תשתוממו! אבל הרעיון לנסוע לחוץ־לארץ ולהָחֵל בלמודי ההשכלה, בשלהם ובשלנו, על־מנת להיות אחר־כך מטיף בבית־הכנסת, שבו עוגב ינגן, הֵחֵל לקַנֵּן במוחו ובסתרי לבבו; והיה שוכב לפעמים שעה שלמה במטה, והיה מהרהר בחזיונו זה, והיה מצייר לו עתידו.

ויהי כי כלתה אליו הרעה במסחר ועמד לפני משבר, קרא את חותנו לביתו ויכָּנס עמו חדר בחדר ויגלה לו את מצפוני לבו. והלז, אדם זקן ממנו עשרים שנה ויגע מעמל המסחר עד תום הכח, לא התגעש מהרעיון הזה ולא קפץ ממקומו, כאשר שמע מפי חתנו את ההצעה המוזרה הזאת. ומי יאמר, שזה ענין מוזר? אמרו בעצמכם: אדם בן מעמדם עמל ועובד כשור תחת משאו שנה תמימה ולא ינוח גם רגע, והלואי שירויח שני אלפים כתרים, ואם שלשה ירויח — הרי הוא כבר עשיר. אבל אם ירויח היום, מי יאמר שירויח למחר? ואם שנה זו ברוכה היא, שוב השנה השניה מקוללת. לא ראית אדם עומד בשערו כל ימי חייו, חוץ מיחידי־סגולה; ואף בהם אל נא נסתכל בסתרם. לְעֻמת־זאת מצב רב ומטיף כזה הוא איתן. הוא הולך ומרויח יותר משנה לשנה; בא מעיר קטנה לעיר יותר גדולה; אינו עושה מאומה, רק דורש פעם בחודש בשבת שמברכין, דורש בימים נוראים ובשאר חגי השנה, ויותר אינו עובד. ואם מספיד את המת או מברך ברכת קידושין, הלא יקבל שכרו כרופא, כרופא ממש, וגם ביד נדיבה. ואם תאמרו: מה יאמרו הבריות? ראשית, הלא נוכל לכחד מהם את הדבר בזמן הראשון ולומר, כי הלז השיג משרת סוכן

היה אחד מהבחורים הלומדים בבית־מדרש, והוא גבה־הקומה, צהוב, ואינו אוהב את הלמוד ביותר, אם גם הבין הרבה בחלקי ש״ס, הגה בבאור ,ספורנו' על התורה ובפרושי ,מלבים' לנ״ך, גם ידע חשבון ומעט לשון אשכנזית. מתמיד לא היה; אבל לא אהב גם לשיח הרבה. הוא ישב וחתך בסכין חתיכה חתיכה מן העמוד, שעליו היתה מונחת הגמרא שלו, ובינתים היה חולם מעט, אם גם משאת־נפש מיוחדה לא היתה לו. הוא מצא ענין בזה, שהסוחרים מזמן הקודם היו נוסעים לליפסיה והיו מרויחים שם ממון־קרח. הוא גם קנא באברך אחד, שלפנים התגורר באותה עיר שלשים שנה, ואחר־כך היה לגאון מפורסם. אין אדם יכול לשחות אלא כשנהר מלא לפניו. – וישא לו אשה מבנות עיר הגבול, כאמור, והיה סמוך שם על שלחן חותנו בתור פועל בטל אך איזה ירחים, ותיכף החל לשחות בים המסחר. בעירות־הגבול, ששתי מדינות גדולות נשקי אהדדי וסוחרים מביאים סחורתם מהתם להכא ומהכא להתם, יש הרבה לעשות. ואחינו בני־ישראל הלא הם הסרסורים, הם הַמְתַוְכִים, הם המקשרים מסחר במסחר. להם לא אך ששת ימי המעשה, כי־אם ששה לילות, ובשתים־עשרה שעות אלה ושתים־עשרה שעות אלה המוח חושב וְיָגֵעַ...

כה סחר ויגע גם בן־אברהם, גבור דנן, ובמעט הנדוניה אשר בידו, כדי אלף או אלף ומאתים כתרים, כבר ידע להקים לו מכונה מסחרית בפני עצמו, ואופניה סובבים־סובבים ולא יחדלו. ורץ בבוקר, ורץ בצהרים, ורץ בערב. בכל שעת הפנאי אך רשם, כתב וחשב. לדבר עם רעיתו או לשיח עם שתי ילדותיו, שנולדו לו בינתים בבת־אחת וכבר היו כבנות ארבע, לא היה לו פנאי. בכלל, מה יש צורך לישב ולדבר עם אשה או לצחוק עם ילדים, וזה מנהג בטלן הולך באפס מעשה.

ויהי בשנה החמישית, והוא אז כבן עשרים ושש, עמדה ביום אחד כל המכונה שלו, נשברו האופנים, אפס הכח המניע, ואין כסף ואין עוד מעמד בחיים.

וכאן עלי להעיר, כי אף־על־פי שעסק בן־אברהם ועשה כשאר אחיו האברכים, לא היה דומה להם לגמרי. הוא כבר סקר מעט לחוץ, כאשר עגמה נפשו על אי־אמון ועל חסרון הקיום באלה. נזדמן פעם לרגלי מסחרו לוינה רבתי, וילך שם ביום השבת לבית־תפלה לנאורים וישמע דרשן אחד עומד על הבימה ומטיף. למדן מופלג לא היה המטיף, זה כבר

ומותר האדם מן הבהמה אין. הוא סובב את שלחנו, פותח לו את כל ספרי החושבים אשר אתו וקורא בזה עלה ובזה עלה. הוא מתחיל תמיד מראש. שיטה לא יכול לסדר לו, זה ידע מעצמו. אבל אולי יכתוב באור לְקַנט, אולי יעשה השואה מקנט לשפינוזה או מקנט לשֶׁלינג? שֶׁלינג בודאי אדם גדול היה ולוּ היה חַי היום, כי אז היה העולם אחר. את תולדות חייהם של הפלוסופים לא קרא, והיה מתפעל הרבה מכמה חושבים והוגים — והוא אך יושב ומקשיב וסופר כל הגה וכל רעיון.

היה יום־סגריר. גבורנו החלש הלך בשני צרורי ספרים מבית־עקד הספרים של המלכות, צרור אחד מימין וצרור אחד משמאל, והוא אך בקושי ישאף רוח מכובד המשא. ותבוא מרכבת עגלון לנגדו, ויתבלבל למראה הסוסים, שהתקרבו אליו. העגלון קרא: „לימין", והוא השמאיל. הטה העגלון לימין, ויקפוץ גם הוא לימין, ובינתים נפל, כרע, ושני הצרורים קשורים אך בפתילים חלשים, ונפלו והתפרדו לארץ, והסוסים עברו על החושב ועל כתבי המחשבות, רמסו ולא חמלו... הרימו אותו מתעלף מן הארץ ויובילוהו לבית־החולים הקרוב. שם בקרו מקום השבר, יִשְּׁרוּ את העצמות ושמו את הרגל בסיד. ששה שבועות היה מונח על גבו מבלי תנועה.

ויהי מקץ ימי המאסר על המטה הוציאו את הרגל מהמטליות, נסו להעמידו על הקרקע, והנה הוא צולע. והוא גם נשאר צולע, ויהי הגוף הקטן והחלש הזה גם בעל־מום. הכאב חדל והפצע נרפא, אבל רצונו להשתלם הלאה בלמודים נשבר לגמרי. וישב לבית אמו, שוב התגלגל זמן אחד בפראג ואחר־כך בא לברין. אדם שבקש להעטר בכתר דוקטור, ולא נתדקטר, הוא כנולד שלא כלו לו חדשיו. למסחר ולמעשה לא יצלח ולמלמד פשוט גם כן לא יצלח. ויהי למורה־דת באחת מערי־המחוז אשר במדינת בוקובינה. אם עוד ימצא פנאי וחפץ לעסוק שם בוינדֶלבנד ובפסיכולוגיה — איני יודע.

הַמְנַשָּׁק

גם גבור ציורנו זה היה בן־גליציה; אבל העיר, שנשא בה אשה, עמדה על הגבול בין ארץ־מאפליה זו ובין ארץ אשכנז הנאורה. לפני נשואיו

הוא אמר לחַבֵּר עבודה מדעית; וכבר עברו עליו זמנים שבעה בלמודים, ולא ידע באיזה נושא יתחיל, כי היו לו ממש מאה נושאים ותכנים מיוחדים לדון בהם. הוא החל לבקר את המורים בפלוסופיה ולהתיעץ עמהם על־דבר בחירת תוכן לעבודתו. ויוסיפו לו על מְאַת תכניו עוד שבע עצות; ולא ידע שוב, במה לבחור. מצבו החומרי גם כן לא היה בטוב, אם כי קבל עוד איזו תמיכה קטנה על־ידי אחד מרבני העיר על־מנת לומר קדיש אחרי עשיר שמת. הוא לא התפלל כלל ולא שמר את המִצות, כי־אם את יום־השבת. ובכל־זאת היה ירא אלהים מעט בלבו, את אלהי אבותיו הפשוט, ולא את־בעל הסבה הראשונה בפלוסופיה. ולוּ לא בא לקרית מלך רב ולא שקד על דלתי בתי הלמודים, כי אז היה ירא וחרד לדבר ה׳ באמת. מה שייך? ה׳ הוא האלהים, אבל פה ושם משמש רוח המחקר. הדבר שהטרידו — היה ענין הנַצרות. זו אינה דת מפורשה ולא ענין מחשבה, אך אמונה. האמונה מתחילה תמיד בה׳, ואחר־כך יבואו מלאכים, ואחר־כך נביאים, ופה מתחיל הכל מהמשיח ומבן־האלהים, וממנו משתלשל הדבר להאלהים האב והשכינה; ובשפת הפלוסופיה וההגיון הרי זה דבר הבא מן המאוחר אל המוקדם, מן הנשוא אל הנושא... בבית־מדרש המדעים יש גם מחלקה מיוחדה לתיאולוגיה; והוא נסה לשמוע פעם שיעור אצל אחד ממורי התיאולוגיה; ולִמֵּד זה ספר ישעיה, ספר ישעיה ממש; והלז הורה כללים בחכמת הדקדוק של שפת עבר, בפְּעל וּפִעֵל, והכל רשום על הטבלא בכתב אשורי שלנו, והתלמידים הנוצרים יושבים ומקשיבים. הלא פלא הוא.

זמן שלם היה גם שומע חפשי בבית־מדרש הרבנים לעדת האדוקים, על־מנת לקבל פרס, ולמדו שם חומש עם רש״י בלשון אשכנז, מעט מדרש וספר „חובת־הלבבות״, ואף דינים ב„שלחן־ערוך״, והכל בלי גלוי־הראש, כי־אם בירמלקאות ממש, והיה משוגע ממראה עיניו.

שעמום יסודי לא ידע ונפשו לא היתה חולמת כלל. והוא גם לא בקש הרבה ולא תִכֵּן הרבה. מה שייך? האדם הוא בעל ידים ורגלים ומוח לו והגיון לו וכללים לו. אלמלא היו כללים, לא היו פרטים. העולם נברא מעצם האידיאה. זה עובד וזה עושה מלאכה, ואף סוס זה רתום למרכבה. הכל מין התפשטות אידיאה. גם התורה בכלל מין אידיאה היא, אבל לא ידעוה מחברי התורה, האדם יודע והבהמה יודעת, זה אוכל וזו אוכלת,

היופי שלנו; הוא לבש זוג מכנסים זמנים שלמים, וכובע אחד שחור שהוריק על ראשו. לתוספת יפיו היה עוד נושא זוג משקפים גדולים על עיניו, ושתי קרנים משולשלות לאזניו מזה ומזה. ונראה לרוב כאיש־שיבה. איש כזה, שחודר לתהומות האדם לא ישים לבו לחיצוניות. אל תסתכלו בקנקן!

ולאידך הוא בעצמו מסתכל לפנים. הוא בחובו עגבני, והתאוה עושה בו שַמות. ושעת־הכושר שלו לראות בנשים היא בעת שהוא הולך לקנות לו גבינה וחמאה. הנערות המשרתות, הלבושות לבנים, מצאו חן בעיניו מאד, ולא נערה זו או זו ביחוד, כי־אם המין בעצמו. לקנות דבר מנערה, לשלם ממון ולקחת את הנותר מהמטבע היה יכול, ותחת זה לא ידע לפתוח פיו בהפגשו עם נערה בת אחד מתומכיו, והתאדם, עד כמה שאפשר היה לדם שיבוא בפנים הירוקים האלה.

התקיפים שבין תומכיו התמידיים היו משתמשים בו גם לשליחות ולמלוא מלאכות קטנות בעיר. הוא היה קרוא לבית לאכול ארוחת־הצהרים בשבת שלהם, כדרכו. והאמה עזבה את הבית ולא היה שֵכָר על השלחן, וירד הוא מעל המעלות לקנות שלשה בקבוקי שכר. המקרא אומר: שונא מתנות יחיה; והוא היה אוהב לקבל מתנות, סיגרות ופפירוסות, ואפילו מטפחות־האף, שאבד מהן צבען, ועקרת־הבית העניקה לו מאלה בנפש חפצה. ופעם היה הדבר להפך, בני־הבית הלכו לשוח באותו יום, והוא בא לבקר אותם ומצא אך את האמה. וישם ידו בצלחתו, ויקח משם חצי שקל כסף, מטבע רבה לַגַבֶּיה, ויתחבה בידה. ותשחק העלמה במלוא פיה, לקחה את המטבע מידו ותסתכל בה ישר והפוך ותאמר: „בעד זה אוכל לקנות לי לולאה יפה לראשי"; ופתחה שוב את הדלת ונגעה בשכמו לא בנעימות ואמרה: „עתה יכול האדון ללכת לדרכו באין מפריע". והוא הלך נעלב מעט והצטער על שקלו. —

צריכים אתם לדעת, כי עם כל עָניו היה מקמץ מעט כסף. אידיאל מיוחד לא היה לו בחיים. הוא חפץ רק להתקיים בקרית־המדעים ולהשתלם בלמודים. ובעיקר לא היה משתלם כלל ומבלבל את ראשו מזמן לזמן. הוא כמעט חדל לחשוב בדרך ישרה. והכל שקל בעיון ובהגיון על־פי קטע זה ועל־פי קטע אחר במוחו. רֵעים כמעט לא היו לו כלל, רק תלמיד אחד מארץ רומניה, דוד שמו, ועמו סח תמיד והראה לו את הספרים השאולים, המונחים באותו מועד על שלחנו.

הפנאי של האנשים האלה, היה גם אוכל אצלם; וזה היה היום האחד בשבוע, שבו אכל לשבעה. —

חבריו בלמוד קראו לו ,העכבר', כי היה מקפץ מאולם לאולם ומשיעור לשיעור. הוא שמע את כל מערכת שיעורי־הפלוסופיה, אבל לא בסדר. פעם בא למורה זה ופעם למורה זה, ואף אם קראו ושנו על נושא אחד. הוא רשם את כל שיעור בפנקס, אך כתב־ידו היה כל־כך נשחת, עד ששוב לא ידע לקרֹא בו. בדבור ידע אך שני זמנים, עבר ועתיד, ושאר האפנים בחוקי הלשון החליף איש ברעהו, ויצא כל משפט מפיו כתות ורצוץ. מה שנשא אותו והרים את רוחו הוא — ידיעתו על מציאות שפינוזה, ברוך די־שפינוזה, החוקר והחושב היותר גדול שבעולם, וגם זה, כי הוא היה ממחנה ישראל וידע את ,אבן־עזרא' בלשונו. אם כי קשה היה לו לצייר לעצמו, איך איש מחבר דבריו בלשון לטינית קורא בעברית את הרמב"ם ואת בעל ,הכוזרי' ואת בעלי ,העיקרים' ו,חובת הלבבות' — במוקדם ומאוחר לא היה בקי. — את הספרים האלה לא כבֵּד הרבה, והא ראיה, שאין דורשים על־אודותם בבתי־המדרש הגבוהים. סכולאסטיקה זו היא מין ערבוביה של פלוסופיה, ולא הפלוסופיה עצמה. פילון היה פלוסוף, אבל הוא כבר היה חציו יוָני... היונים היו חושבים גדולים עד מאד. הרומים המציאו את חכמת־המשפט. היהודים המציאו את חכמת הדת. הדת היא אך חכמה, בלי שיטה קבועה. המוסר שבפילוסופיה — חכמה, והמוסר שבדת — מלאכה. הנביאים ידעו פרטים רבים, אבל לא את הכללים... עם ישראל עד שפינוזה לא ידע כללים. הגוף הצנום הזה, שקראו אותו שמעון שור ושמשקלו לא רב היה במאזנים, היה צריך לחוקים וכללים... את ההסטוריה לא אהב, כי לא האמין במועדים קבועים בה; אבל הוא אהב את הנפש, את תורת־הנפש והשתלשלות הדעות על־אודות הנפש. פלוסופיה היתה לו ענין עמוק מאד, ועל זה הנה חוברו ספרים למאות, ספרי־למוד וספרי מחקר ועיון, ואף ספרי־הטבע. ואמנם את הצד הטבעי שבנפש ונתוח הבשר והדם שבנפש שוב לא אהב כל עיקר. הוא החל לרשום לו ספר מלים ממושגים מלאכותיים בפלוסופיה והגיון ומכל ערכי הפלוסופיה; ופתקותיו, אשר השתמש בהן, היו מאוסות לנגיעה. כל אחת גדולה מחברתה, וכלן מחוברות בחוט פשוט, שתופרים בו; ואשרי האיש, שלא היה מוכרח להשתמש בהן. בכלל, בנקיות יתרה לא נזהר בעל תורת־

הולכים בדרכים שונות, אם לטוב ואם לרע, והרי חכמת־המוסר, חכמת־המוסר בכל כלליה ופרטיה. הרי חכמת־המשפטים, הרי חכמת־החנוך, הרי חכמת צרופי־התולדה וחוקי התולדה. יש חוקים לתולדה! – והרי המחשבות גופן על־דבר המציאות והשתלשלות המציאות. שיטות שונות, דרכים רבות בחקרי כל אלה, ואפילו תורת־ההכרה וכללי ההכרה. ענינים רבים לאדם, ענינים כתובים בספרים; והרי הם מונחים על שלחנך; והרי אתה יכול לפתוח ספר זה או זה ולקרֹא, לקרֹא בלי חָשך. ומרוב האפשרות והבחירה במה שלפניך – אינך קורא לא בזה ולא בזה; ולמחר שוב אתה לוקח ספרים חדשים. על־יד קַנְט מונח בֶקל, על־יד לֶקי – זימל; ועל־יד סיגוַרט – ספר מִשֶל שטינטהל ומִשֶל וינדֶלבַנד.

אתם אינכם יודעים, כמה קלה היא הרצאת וינדֶלבַנד ואיך הוא מעביר לפנינו את כל החושבים הגדולים מזמן ההדש. אבל צריך לאדם להביט גם באפלטון, או, על־כל־פנים, באיבֶרוֶג על־דבר אפלטון. שטינטהל חִדֵש תורת העמים והלשונות. יש היום גם פילוסופיה של הממון, חכמת־הכלכלה על־פי כחות וחוקים. על מה לא חשבו חוקרי אשכנז וחוקרי אנגליה וגאוני צרפת? והנה ג׳אורדנו ברונו, הנה פרידריך יוֹדל, והנה נַטוֹרפ במרבורג. שמשו של הרמן כהן עוד לא עלתה אז בין התלמידים העברים, כמו עתה. אז חפשו לא מכמני היהדות, כי־אם מכמני האנושיות; ולא היה עוד סופר אלמוני מכריז ומודיע על־דבר הנבואה הישראלית ועל־דבר המחשבה הישראלית. – לא תתפלאו איפוא, כי גבורנו – בלשון סגי־נהור, שקטן היה בקומתו בכל החבורה – היה נדהם משאון כל אלה, ויסיע כל אבני־חפץ של בית־העקד לחדרו הקטן, אל העליה השלישית, באחד מן הבתים הצפופים במרכז העיר. צער־בעלי־חיים היה לראות באדם הקטן הזה, הנושא תחת אצילי ידיו שני צרורי ספרים, ועומד בכל שלשה רגעים לשאוף רוח. כח גופני לא היה לו מעולם; והוא בעיר המדעים לא־רב אכל ולא היה לו כסף רב להוציא. אמו היתה אלמנה באחת מעירות גליציה הקטנות; והוא ישב בבית־המדרש, למד בתלמוד, הסתכל בספרי־מחקר ומעט גם בספרי־השכלה. בא לידו ספר חקר־אלוה לשפינוזה בתרגום רובין, ויברח לשדה־המדעים. אחדים מבני גליציה, סוחרים בעיר־המדעים, תמכו בידו בשלשה שלשה שקלים לחודש, והוא הלך בכל יום ראש־חדש לאסוף לו דמי למודו. ורב כבוד לא נחל ביום הזה. בשבת שלהם, בשעת

ספרה הכל לבעל; והוא מהר בשוט רַבָּבִים למטמא ביתו ויסרו אותו על אחת שבע. האשה נסעה להוריה, ומשם הביאו אותה לבית־חולים לנוח מִגֵרוי־עצביה. וגבורנו, כאשר כלתה אליו הרעה בעיר־הבירה, מהר לסדר כל דבריו ויצא לאחת מכ"ב עירות אשכנז הקטנות, ששם בית־מדרש למדעים. ישב וסדר קטעי למודיו, כתב מחברת אחת חציה מדעית על־דבר הלע"ז שברש"י, כי ידע גם מעט צרפתית. ויצא בעוד שנה מוכתר בכתר דוקטור.

עתה בן־מאיר זה, המוכה בשוט, בשוט־עור ובשוט־אהבה, רב הנהו באחת הקהלות העבריות בגליציה, ובזה עמדה לו ידיעתו בשפה הסלבית.

את בית־תפלתו לא אבקר.

העַכבר

קטן־הקומה היה, בעל גו דק וצנום־הפנים; וכשהיה הולך, היה נראה כעין נו"ן כפופה. תנועותיו, דבורו, כל אשר בו היה כמנהג חובש־ישיבה ממין הישן. וכשהיה עומד לפני השלחן הארוך בבית־עקד הספרים של המלכות, ששם מוסרים הפקידים את הספרים השאולים לתלמידים, ומקבל צרור ספריו, הביטו כל העומדים אליו ולא ידעו, מה ענינו לכאן? והוא היה אחד מן המכבידים על הפקידים את מלאכתם ומטרידם ביותר. יום יום הביא ספרים ולקח ספרים אחרים, ישב על־יד כרכי־הרשימות הגדולים וחפש ורשם לו שמות ספרים. והרי ספרי־פילוסופיה, ספרי תולדות־הפילוסופיה, חקירות וקובצי חקירות ודרישות, והרי מאספים לחקרי הרוח. יכול היה לשאול ולשאת אל ביתו את הכל; אין ספר נמנע ממנו, אם אך לא קדמהו כבר אחר; אבל לקרֹא, לקרֹא את כל אלה — אין פנאי. ואיך יקרא ספר זה היום, והוא יכול לקרֹא ולהגות גם באחר? תורת־הנפש העסיקה אותו ביותר; והרי הפלא ופלא, שיכול אדם לקרֹא בספרים, המלמדים אותנו תורת־הנפש וכל תכונותיה, תנועותיה ודרכיה; אבל גם תורת ההגיון היא תורה מצוינה וחכמה נשגבה. והרי על־ידי שתיהן חכמת־היופי. הגיעו בעצמיכם: חכמה מפורשה על־דבר היופי והנשגב ומדות היופי וכללי היופי! הגיעו בעצמכם: אנו עושים ועובדים, אנו חיים ואנו

ומשחק בה השטן· היא מחבקת עמוד אחד עומד באמצע וגובה נורא לו, היא מטפסת בידיה וברגליה על ראשו; ושם, ממעל, נשקפים מרחבי־העולם ומערכות העולם. הכל זוחל מטה ומתנועע ישר והפוך, וגם העמוד מתנועע. היא קורעת את כתנתה בחזקה, ומבהיק אור שני בחדר. היא תכסה בשערותיה את פניה ובוכיה, בוכיה חרש...

בימים ההם התאחזה משפחה אחרת מבני פוזנא בבירה, והיא התחברה עמה ותחל לבקרה פעם בפעם. ולמשפחה הזאת היו קרובים הרבה בהעיר, ואצל אחד מהקרובים הללו היה גבור דנן יוצא ובא. כה הכיר וידע גם אותה, ותעסיק אותו במקצת יותר מאחרות, והוא גם הוא מצא חן בעיניה ותקרא לו לבקרה גם בביתה.

לא אאריך. הסובב לא כמו שבא אל הבית הזה כן יצא. הוא כבר חשב בה גם בהיותו בחדרו לבדו; ובאמת אשה יפה עזובה כזו לא ראה עד הנה. — והיא גם היא שמחה למצֹא איש מפריע את הדממה בחדריה. איש זה אינו בעל, הנוסע ובא, בא ונוסע, כי־אם איש, איש חי, איש יודע לשיח, איש יודע כי יפה היא ולא ישכח להללה. הוא גם נוגע בידה דרך־אגב, כאשר תציג את החמין והעוגה לפניו, והיא לא תשמטנה. — היא קמה יום אחד בשעת צהרים ואת האמה שלחה עם הילדים. ותסגור את הדלת בעדה ותאמר ליושב ממולה: הרף לענותני.

הוא נשבה ביד אשה צמאה לאהבה, ותחל היא לענות אותו. היקף עולמו נשבר מזרם עז, אשר בא ואחז בארבע פנותיו. הוא כבר חדל משיעורו האחד ביום, חדל לבקר גם את המשפחות הקרובות, ותשקע נפשו באש הזרה, הבוערת ובוערת בלי הרף.

האשה שוב לא התביישה לא בפני האמה ולא בפני הילדים. לא שמה לבה לרנון השכנים, כי ראו איש בא אליה יום יום, ובעלה אין בבית. כמעט חפצה להשכיר לו חדר בביתה, ותציע לו את ההצעה המוזרה הזאת, כי יעזוב את דירתו ויתאכסן אצלה. קשה היה לה להפרד ממנו גם לשעה, והימים, שבעלה שב מדרכו, היו לה לימי עוני נורא ולא יכלה שאתם. היא אמרה לעזוב את ביתה וכל אשר לה ולבוא אליו. ואמנם החלה לבקר אותו בחדרו. שכרון־אהבים אחז את שניהם, ופעם נראו שניהם בחלון, בחלונו.

לא אאריך. האמה שלה, שלא יכלה שאת עוד כל השערוריה הזאת,

ובמוחו לא רבה הבינה בדברים היוצאים מחוץ לגבול עניניו; אבל הוא יכול לבנות בית בטוב, וכל הבאה לכהן אצלו בתור אשה, רב טוב צפון לה. וַתִּנָשא הנערה השחורה והיפה בת פוזנא לאיש, שמוזר היה לה ולא ידעה אותו כלום, ותבוא לעיר ההומיה ותתישב שם. בחוץ שאון החיים, ברק העולם; והיא יושבת בחמשה חדריה העשויים בטעם ומלאים מרבדים פרסיים, ולא ידעה את נפשה. היא החלה בשעת הפנאי לקרֹא בספרי רומנים, כי אישה היה רוב ימיו בדרך, ואף האָמה שומרת לראשה. היא ילדה בת ואחריה ילדה בן; וקמה ממטתה ביום השני ללידתה, ולא היו לה כל חבלים, ואף לא רגשי־פחד של אשה. נערה נשארה בגוה וברוחה, גם אם שני יונקי־שדים גדלה וחנכה. והבנים אומרים: אם, אם; השפחה אומרת בכל פעם: גברת נכבדה. הבעל מביא לה הרבה מתנות מכל נסיעה ונסיעה, והוא נשמע לה בכֹּל. והיא בעיקר לא ידעה איש בחדריה הכהים, כי על כל החלונות היו פרושים וילאות כבדים, ולא הניחו לאור לחדור. ולפעמים עובר בלבבה חלום החיים. זה מין דבר, שאין לו פֵּשר ואין לו קץ. הלב מתגעגע, דממת־מנוחה בכל, והיא שוכבת סרוחה על הספה ומתיראה להרים יד ורגל. ובקומה ובלכתה מחדר לחדר, צל אחרי צל מתגלה ומסתתר בכל פנה ופנה.

ימים ושבועות יחלפו טרם ישוב הבעל לביתו. אין לה מכירים. לבית־תיאטרון לא תוכל ללכת לבדה. הבנים היו קטנים, ובכלל אינם ממין הילדים לְשַׂמֵּחַ לב אם. עסקי הבית גם כן אינם רבים. היא אך קוראת ספורי־אהבים ומחליפה מזמן לזמן ספר בספר בבית־עקד הספרים. היא גם קוראת בלי לב בז׳ורנלים ושבועונים מצוירים. אין לה עסק מְחַיֶה ופעולה נמרצה. ולילה לילה היא הולכת לשכב בחדר־המטות. מטה אחת ריקה, ובשתי מטות קטנות ישנים הילדים, ושנתם תֶּעֱרַב להם. הוילאות פרושים כלם. אין אור מחוץ, רק אור המנורה, שגם הוא מכוסה ועטוף במעיל אדום. היא כבר פשטה את בגדיה ולבושה אך שמלת־הליל. לבן על גבי לבן. השערות כבר פזורות, ובאו משברי החלום כמו משברי מעיָן המקבל מימיו מבין סלעי־הר.

מִדְבַּר הַיְקום, מתפלשת הבריאה, מתנגשים מתנגשים כחות העולם ומעוררים המית־הנפש. מי הביאה הלום? מה לה פה ומי לה פה? ובא הרוח ואחז אותה בציצית ראשה והביאה למישור רחב, ומרקד עמה השטן,

שזרקה בו שיבה, מסורק היטב תמיד וחלק, עיניו שחורות ומפיקות עוז, ועל כל פניו ילין עוז, ובלכתו ברחובות קריה זרה לעשות את מעשהו, היה נדמה לאחד ממכובדי־ארץ, ולא מאלה, שיש להם אף יחס־מה למשפחת החנונים. ולהאיש הזה גם אשה יפה, אבל בתבנית אחרת לגמרי ממנו. היא היתה קטנה וצהובה ובעלת לב טוב מאד, ועליה מרחף צל רוך ונעימות. שערותיה כבר היו לבנות לגמרי, והיא נראתה כאחת מבנות הרבנים האצילים. מצא מין את שאינו מינו. ושניהם חיו באחוה וברעות. ובחיי המשפחה שלהם היה דולק נר־תמיד ולא יכבה. ויהיו להם שני בנים ושתי בנות. הבנים היו שניהם ממין השָחור, בעלי לחיים אדומות ועינים מבריקות, ויהיו לסוחרי צמר ובד ורודפי ממון ותאוות. לא אתעכב לדַבר עליהם. ומן הבנות היתה האחת צהובה כאמה, והיא הקטנה, והבכירה היתה יפה כאביה בלוית רוך אשה ובטשטוש הגזע העברי על־ידי הסביבה הארית.

בקומתה, בתבנית פניה, במהלכה ובידיה המחוטבות יפה עד אין ערוך לקחה כל לב ויכלה לכבוש כל לב, אבל בתכונתה גבר דם האם, ולא בקשה לה גדולות. חסר היה, עוד חסר היה לה החלום והלך־הרוח השוטף; ובמעמדה, במעמד החברתי של אביה, הסוחר הבינוני, בלי עושר רב ובלי נדוניה מסוימה, גם לא יכלה לבקש לה רבות. והרי פוזנא רובה פולנית בשטח אשכנזי, והעברים הגרים בה מתקרבים אך להאשכנזים ונדחים. פגה הדת, פג כל רם ונשגב, והחיים ברובע היהודים פעוטים וגם מחניקים. ואם חפצה הגבורה השניה של ספורנו דבר־מה, היה רק זה — לצאת מחומת העיר המאפילה הזאת ולבוא למרחבי עיר אחרת; וקנאה קנאה רבה בשמעה, כי רעותה זו וחברתה פלונית נִשאו לאנשים מעיר הבירה. ושם העולם הוא אחר!

וידברו לַנערה נכבדות מפוזנא ובנותיה, ולא אבתה שמוע. ויבוא לפוזנא סוכן אחד, שנוסע במלאכות בתי־חרושת שונים למכור פרי עבודתם ולמצוא קונים, ויבוא גם לבית אביה, ותיטב מאד הנערה בעיניו, והוא גר בתמידות בעיר־הבירה, ויבקש את ידה, ותאמר: הן. הסוכן הזה היה גם איש אמיד ומרויח הרבה. ושנותיו לאחר שלשים, ומראהו כאיש לאחר ארבעים, כי עמל רב בדרך, וכמעט קֻמט עורו, אבל הוא יודע את מעשהו, ואדוניו ימצאו בו רב חפץ. בלבבו לא היתה גם משהו שירה,

וכיון שבאנו לכאן, שוב מבינים אנו את הבטלה שלו ואת מנהגיו, שהיה נוהג באפן אחר לגמרי מדרך שאר התלמידים. הרי זה לא בא מעצלות, מהתרשלות־הנפש, כי־אם, אדרבה, מבריאות־הנפש ומִבְּהִירוּת־הרוח. למה יהא אדם עמל ללא צורך? ולמה ישב על כסאו וירכין ראשו ויקרא במה שאמרו וחשבו אנשים, שהיו בלי ספק לא בריאים בחיים, ואף לא עומדים בתוך החיים? אמנם יש צורך לעולם ברופאים, בעובדים בחרושת־המעשה, ואף בשופטים; אבל אין כל צורך בחושבים ובסופרים. לישראל יש על־כל־פנים דבר המליצה וענין הלשון, לשון הנביאים, וזה גם יפה ומצלצל; לעמים אחרים אין לשון יפה, כלומר, אין בירורי לשון. כותבים כמו שמדברים, והדבור מעולם לא יקודש. ואם תאמרו, פויסט ושקספיר, שלא להאמין בשניהם אי־אפשר לשום אדם בעל שכל? אך זה כבר ענין, שלא חשב בו ולא הרהר הרבה; ואם הרהר, אמר תיכף לעצמו, כי זה ענין התיאטרון. כה היה בן־מאיר כמעט בבחינת בור, ולכאורה, פקח גמור. הוא לא לקק מן המדעים ומן הספרות טפה טפה, כי־אם שתה איזו כוסות מעצמו והסיק את תנורו מעצמו. מאי משמע ימי הורף בחיים? שעמום בחיים? צער וחפוש לא ידע, בין בעלות הבקר, בין בשעת בין הערבים. הוא רק יכול היה להצטער, אם לא מצא אחיזה בנפש אשה, ויחשוב, כי זו וזו נפרדה ממנו בלי כל נגיעה ברוחו ומבלי השאיר זכרונו בה. לשבת עם אשה יפה יחד ולשיח עמה ולא להיות אהוב וחביב עליה – זה כבר מין אפיסה, צַלְמָוֶת ולֵיל. הוא צריך לכבוש למצֹא מסלות לאהבים ורחשי אהבים; זה חשוב לאדם. וזה חייו. לאור מבהיק אינו צריך, כי־אם לשביבים, ואף לניצוצות. אל תתן לנשים חילך; אבל קח לך כוס ושאב ושתה מנפש כל אחת לגימה אחת; תוכל גם ללקק; אבל אל תשב בארבע אמות חדרך, ואין כל חוט ופתיל מקשר נפשות מחוץ עם נפשך; חיים כאלה ריקים הם ... העולם מתרוקן כמעט מתוכו. עשב ושדה־מרעה למרבה, והצאן הוכו בסנורים, הרועים משתוללים ...

נניח אותו לעת־עתה ונפנה לאופק אחר.

בעיר פוזנא גר איש עברי אחד מחזיק חנות של בגדים ומלבושי גברים. והיה האיש הזה איש יפה מאד, משכמו ומעלה גבוה מכל העם. זקנו,

כי־אם עומדים מעל הכסא ומרכינים את ראשה ומנשקים לה – זה היה דבר, שהתירא ממנו מעט. מטעם זה לא חבב גם קִרבת אלמנות וכל המין הזה, שאם אתה נותן להן את ידך והחזיקו בך ולא תנחנה. האדם צריך לחשוב על עצמו ולשמור את חרותו, חרות שלמה לתנות מעט אהבים עם כל הנשים, אשר תמצאנה חן בעיניו, או אפילו עם אלה, שימצא הוא חן בעיניהן. זה כבר דבר אחר, שאינו דומה לעבדות והתמכרות לאשה אחת בחיים. הוא אינו רודף כלל אחרי אהבה וחבה, כי־אם אוהב הוא שיבקשו קִרבתו, שיהיה הוא נמשך ולא אך מושך. והכרה כזו, כי אתה הנך המבוקש ושעוררת בנפש זו וזו הרהורי אהבה, כבר מביאה לידי הנאה. קִרבת אשה יושבת תחת צל בעלה וחייה הם באופק בעלה, והיא קורעת את האופק ומתגעגעה עליך, זה הוא ענין מעסיק מאד. אני חי לא בשביל שאני חי וחיה אֶחְיֶה, אך בשביל שאני חביב ומצאתי לי קִנִּים בנפשות רבות. קן אחד אינו מספיק, כמו שאות אל"ף אינה מספיקה לתבה שלמה...

והרי נשים צהובות וּשְׁחַרְחָרוֹת, עיני תכלת ועינים שחורות, הרי שערות דקות כמשי והרי שערות מסולסלות. והרי רוך ונעימות, והרי חזה מתרומם וקורא לאהבה. בלב, בלבות של אלה, אין אֹמֶן, אבל טוב לדור שם ולשבת במנוחה. מי שמניח שיחות חיות עם אלה והולך ומבלה עתותיו בקריאת ספרים, הרי זה שוטה. מה כל ענין המדע, אם לא בירור החיים; ומי שחי, הוא יודע מעצמו הכוָנות והטעמים... הוא שמע בשיעור אחד פילוסופי, ששופנהויער מאס בחיים, ויאמר לעצמו: אם שיטה כזו מתהלכת בשדה־המחשבה, בודאי מוצאה מאדם בודד... הוא גם שמע שֵׁמע ניטשה ותורתו, ומוחו לא יכול להשיג מאומה מ,מוסר־אדונים". יש עובדים ופועלים, ויש אנשים חיים ויש מעט חושבים ומלמדי תורות. טוב ורע באלה ובאלה; ומי שהוא נמוך אינו גדול, ומי שהוא גדול אינו נמוך. יש מדה, גם תכונות ישנן, אבל מוסר מוחשי אין. אפילו משה יכול לכעס ולהתמרמר אחרי דברי האלהים אליו; והאלהים עצמו הוא אוהב ושונא, מתקנא ומרחם כבן־אדם. זה כל הענין, אם בתורה אם במדע של המחשבה. לכתוב ספרים עבים על־אודות כל אלה, לְבָאֵר ולפרש, לדון ולהשוות – זה מעין פירוש רש"י לחומש; ומי שהוא אך נבון מעט, קורא את דברי משה עצמו, ואינו צריך כלל לרש"י...

אך לא לבדו, כי־אם עם איזו נערות ממשפחות מכיריו. והוא היה אהוב ואיש מצטרף בחבה לכל מנין חברותי. את עסק הקריאה בספרים כמעט לא אהב כלל; מה שנאמר שם הרי הוא יודע מעט מראש, והשאר אינו נחוץ ואינו מועיל. הוא יודע רוסית, ועוד לא קרא את טורגניב. את גֶטֶה ידע אך מפי השמועה. לאידך היה שם עיניו במכ״ע „המליץ" לפרקים והימים ימי ליאון רבינוביץ וימי ויסוצקי. הוא חבב קצת עניני־ישראל, אבל לא חשב הרבה באלה. מה צורך בזה? ישראל יִשָׁאר אם כה ואם כה. ואפילו בבית־תפלה לנאורים היה מבקר לפרקים, שלא כמנהג תלמידים בני רוסיה; גם שם ראו אותו... וזה כבר מֵעִנְיַן דרכי איש מעורב עם הבריות ועושה מה שעושין הבריות. הדבר האחד, שעִסֵּק אותו במה, היה ענין הז׳רגון. הוא קרא איזה ספורים יהודיים של פרץ, ויחשוב אותו למשורר עצום. משירי פרוג ידע אחדים בעל־פה; ובכלל ידע מעט לזמר ולתת בשיר קולו. מה בקש בבית־המדעים, ומדוע דוקא אל המדעים שם עיניו? שום איש לא ידע. ובכלל לא שם איש את לבו לזה. אדם צעיר בא וכותב את שמו ברשימת השומעים לֶקח בבית־מדרש המדעים, משלם שכר שיעוריו מזמן לזמן, רושם לו איזה שיעורים בפנקסו; והמורים המדעיים מאשרים לו בחתימת ידם, ששמע מהם לקח, וזה עושים פעמַים, בימי הפתיחה ובימי הסגירה. ובשתי הפעמים הללו בקר כל שיעוריו.

הוא השיג פעם את החלק הראשון מתולדות ישראל לברנהרד שְׁטַדֶה, ויחל לקרוא בו מעט. והנה הרבה דברים כמו בספרי משה, והרבה דברים הם להיפך... הלא ענין הוא. — אצל גֶרֶץ קרא את הפרק על־דבר תקופת מנדלסון ורחל לוין והנריטה הרץ, וידע היטב את קלסתר הפרצופים הללו. היו ימים שהחל לקרוא מעט משל בֶּרְנֶה. והנה מת גרדון, וידע מי מת, ויקרא את משליו ויתענג. הוא היה אוהב מעט חדוד ומעט בדותא. הוא גם היה מספר איזה מאורעות הלציים מקהלתו, אשר ברוסיה הלבנה, וידע לְתַבֵּל מעט את ספוריו. בכלל היה אדם בעל לב טוב במקצת, אינו הולך רכיל בחבריו, אינו מתקנא בחבריו. ילך כל אדם לדרכו.

בחדרי מלונו היה מתקרב תמיד לבעלת־הבית, והניח לה לסַפּר לו מכל נגעי לבבה ולשבת אצלו בחדרו, אם אשה מכוערת היתה, אם גם יפה מעט ויש לה משארית הנֹּער. ואם בת היתה לה, והגיעה לפרקה, שוב היה נמנע להניחה בחדרו. היחוד עם נערה מדלת־העם, שאין לשהות בקִרבתה,

חשוב. ואמנם לא עבר עליו יום בלי בקור, בלי פגישה. עם חברים המקשיבים ללמודים לא התרועע, כי־אם בקש לו קִרבה בין משפחות העיר, והרבה הרבה בתים כמעט בכל רחובות הקריה היו פתוחים לפניו. הוא לא היה מלומד ביותר ולא חושב ביותר, לא היתה בו כל מדה מצוינה או איזו השלמה, אבל היה לו פנאי תמיד לשבת עם אנשים ולשיח. מין מתינות היתה במהלכו ובדבורו ואוזן קשבת לו בחבורה, וזאת עשתה אותו נעים לחברה. והוא הלא בא מן החוץ, הוא בן ארץ אחרת ואינו מן השכיחים. הוא התקרב יותר לנשים מלאנשים, איזה שחוק על פניו בעת הוא יושב עמהן; והוא עושה רושם של אדם, הנהנה מחברו שמסב עמו. הוא יושב ומשיח, או שומע ומניח רגל על רגל ויושב כל־כך שקוע בשיחה כל אותה השעה, עד שקשה לקום ולעזבו. הוא מתקרב לאם ולבתה, לשתי אחיות או גם לשלש אחיות, והוא יודע לצאת ידי חובתו ללב כלן, ומעולם לא תקנא אשה ברעותה. הוא אינו אוהב, גם חן ויופי גדול לא יצית בו שביב, אבל הוא מחבב. הוא יודע לקחת דרך אגב את יד הדוברת בידו ולהחזיקה, אבל לא ללחצה. הוא אינו מבית אמידים מופלגים. ארבעים רו"כ לחודש בשבילו לא רבים הם; והוא לוה בכל הבתים, אשר יבקר, עשרים עשרים שקל; וכל זה הוא עושה לא בחשבון, או אף במעט רוח נמוכה. הוא אך לוקח, ובעלת־הבית נותנת. והרי זה לו כבקשת כוס חמין. אם תפרוץ אשה פעם את הגבול ותאמר לשכוח את אשר לה, הוא יזכירה, אבל גם זה בקלות, שלא להכלימה. מין הנשים — זה גזע, שאינו יודע אסורים; אבל אל נא נחשוב זאת להן לחטא. חוטאים אך האנשים, ולא הנשים. ובעיקר החטא אינו חרב פיפיות, תשכב ותנוח אחרי כל מעשה.

ודרכו של התלמיד הזה לנוח עד השעה העשירית בבקר ולשתות את החמין בעודו במטה. שעה שלמה עשה ברחיצה ובנקיות הגוף ותקון הבגדים, ואז נסע למרכז הקריה, לבקר את בית־מדרש המדעים; וגם זה היה אצלו מין בקור בבית־מכירים. משם הלך לאכול ארוחת־הצהרים, והוא לא סעד במקום שתלמידים סועדים, כי־אם בקש לו בית־מרזח אחר, ששם היה נפגש עם מכירים. אחרי האכילה הלך לטייל ברחוב האלונים והביט מעט בחלונות של החנויות או גם של בית־ממכר הספרים. שוב נסע לביתו, שתה חמין, כתב את מכתביו, ואז החלה כבר השבת הגמורה שלו. לילה לילה סעד אצל משפחה אחרת, או בקר בתיאטרון ובית־זמרה,

יָלדה ולא נשאה חיי־נעורים זה עתה בחיקה. יונק שדי אמו, זה הגוף הרך, הנשא על ידים ומתאחז בכתף, כענף באילן, — זהו קריאה בספר שלא נכתב, ותנחומים לכל מיצרי העולם. ומה כל המחשבות והיצירות ועמל־מעשה ברוח, אם לא צער אי־לֵדה וגעגועי אב ואם? וכי ירד הגשם — ואין לו מטרה, וכי תצמיח האדמה — ולא יִמָּצֵא מאסף הבר? אין צער בחיים לבטלה, ואין דכדוך־הרוח כביאה ויציאה בלי תכלית. מעין נובע ואין שואב ואין שותה...

היו ימי קיץ. מועדי השיעורים חדלו, ויצאו התלמידים והתלמידות הבלתי־אמידים איש לבית אביו, והאמידים — למושבי ההרים או לחוף ימים. ויצאו גם הם לכפר אחד סמוך לים. ימים מעוננים היו ושניהם רחצו בכל יום בבקר את בשרם במים וידעו לשוט. היא ישבה שעות שלמות על החוף והסתכלה ברקיע המים, ההולך ונמשך עד אין סוף. אם ינוח הים ואם יְדַבּר, אם זה ואם זה יביע בדברו, אין זה דבר־אלהים יוצר עוד, כי־אם כח היולי מתפרץ מאפסי תהום לכבוש את עצמו. מי שיצלול בתהום בא ברחבי השתיקה והתנועה גם יחד, והאפס נפגש עם האפס. טבילת־מות כזו בקשה לה המחפשת, ולא ידעו הגלים גֵו מי בלעו בתוכם.

לאחר שני ימים משוה מן המים, וַתּוּבַל לעיר הקרובה, ששם קהלה יהודית, ותִקָּבר בקבר־ישראל, בלי שם ומלכות ובלי קדיש. נבהל ועצוב עמד הבעל על יד ערמת העפר והעשב, ששמו עליו, ולא ידע את נפשו. חזות חזה בחייו, והנה הכל כחלום עובר.

הוא שב בראשית ימי החורף לעיר־הבירה. באולם שיעורי גֵּרִים לא נראה עוד, אבל גמר חוק למודיו ושב לרוסיה. מה שהיה לו איננו יודעים.

הַסּוֹבֵב

לא יפה היה מנחם־עזריה בן מאיר, אבל איש מנומס ומשגיח בבגדיו היה. הוא גלח בכל יום את זקנו, עשה את שערו. גהץ את הנעלים פעמַים ביום. בגדו ארוך עד ארכובותיו ואינו פתוח, צוארונו לבן כשלג ומטפחת־האף היא דקה מן הדקה ותחובה בצלחתו ממעל לחזה ונראה קְצֶהָ. הוא לא היה לבוש כתלמיד, כי־אם כאיש, המכין את עצמו לבקור בבית

כל אלה· הוא נמשך ביד חזקה אחרי חִנה וצרופי גוה ורוחה; וגם הרגיש את אשרו הגדול להיות קרוב אליה ולשבת עמה תמיד· — אבל ביחד עם זה התירא מרוב האושר··· הוא חפץ חיים וישיבת־קבע בחיים ולא חזון מתנועע· שעוד מעט ואיננו· והרעיון· כי היופי הזה יחדל ביום אחד וישָׁאר הגוף אך קבר לו· הרעיון· כי בעוד צלה מהלך בארץ· יכול אחד להתקרב אליה ולקחתה מאתו· הרעיל את מנוחת לבו ולא ידע שָׁלֵו··· הוא בא עמה בברית· וענין זווגם כתוב וחתום בשטר· והוא יושב עמה· מתגורר עמה· וגם יכול בכל פעם לגשת אליה ולנגוע בפיו על מצחה·

מי יאמר· שאינה שייכת לו ושאינה קנינו· בשבתם כך יחד גֵו לגֵו ונפש לנפש וקוראים בספר· ומדברים יחד ומציעים את רעיונותיהם יחד? ועם כל זה איזו מחיצה מתגנבת ללב· — היד· שהנך מחזיק בידך· היא יד של סמל· של מין יצירה עילאה· ולא יד אשה· יד אשתך· בעד החלון תוכל לברוח· בעד התקרה· היא שוכבת במטה וכתנתה לבשרה ומכסה־משי עליה· והקסם בחדר מבהיל ומרעיש; ועוד מעט יבוא השטן ויערבב הכל· וכל התמונה הנהדרה איננה··· ואם היה פעם לבדו· והיא הלכה לבקר רעיה אחת שבין התלמידות· נתעצב מאד· ולא האמין עוד· כי שוב תשוב· כל ישיבתו עמה יחד היתה לו נס — ולא חוק·

ולשוא התאמץ להרים את רוחו· להתעמק בסתרי האמנות כמוה ולעשות את נפשו מקורבת אליה· לשוא ישב בלילות על ספרי גדולי בעלי־המחשבות וגדולי המשוררים· לשאוב מהם עוז ותקוה ולהעשיר את רוחו· מה שאין באדם מראש· שוב לא יקבל מאחר· ולמה שלא נוֹלַדְתָּ· זה לא יוכל היות מלאכותך· מה תטפס? מה תתעלה?

והוא מטפס ומתעלה· חושב להשתלם ולהיות איש־הרוח· ואינו יותר ממה שהוא· לאידך· הוא חפץ לסבב לפעמים· שהיא תרד מעלה אחת או שתים מֵרום־רוחה אליו· ואינו יכול· הוא מפסיק לרוב בדבורו עמה ושותק· היא חושבת· שהוא מהרהר בזה שלפנים· והוא חותר חתירה תחת כֹּל ומבקש להמלט מכֹּל· חלק מנצח כזה בגבולך· זה כבר אינו אושר· כי־אם אסון נסתר· למה לו אלף אלפים ורבבות? ומאה ושתי מאות בטוחות ביד יספיקו למדי· למה כתר־מלכות לאיש שפקיד הוא בנפשו· ומאושר הוא להיות פקיד ולעמוד על משמרתו·

ותיף האשה החושבת בהדרה· בעוד בעלה מתגלגל בצערו· והיא לא

לבלי ערוך. אלה היו פנים של נפש חושבת עם רוך אשה נשארת תמיד בעלומיה. אור סהר ביום; והנך רואה בה ומבין, איך השתחוו בני העמים הקדמונים למלכת־השמים. והיא לא אך חולמת היתה; לא נשאה צער מיוחד בחֻבָּה, ואף לא געגועי־דמיון רבים; אדרבה, רוחה מכוונת אל החיים ואל בטוי־החיים. אבל לה הצורה — רוח, וכל כלי — גוף ממש של התוכן. היא לא התרגשה, לא אהבה את העליצות והסערה הקיצונית, אך הֵד זמר לִוה תמיד את נפשה, והכל היה בה מין יחוד עם העולם ומכמני העולם. ואם יבנה לו האלהים ביתו בין דרי־מטה, בלבה של זו ישים לו מזבחו. ופה אין כהן ואין דוכן, רק תפלה בלחש, נשקפת הנפש על פני היקום והבריאה באה עד שלמותה.

והבא עמה בברית, שלוה אותה תמיד ושחיתה עמו תמיד, היה בעיקר איש בינוני, אדם ישר בלי עקימות נפש ובלי חפוש רב. ואך לאורה צמחו לו כנפים וידאה עמה במרחבי הרוח, והוא עיף לפעמים מהליכותיו עמה. עליו לתת לה הרבה, להיות רֵעָהּ בכל, ובידו אין רב; ואם הוא נותן ומתראה לעיניה כנותן, בעיקר אך ממנה הוא לוקח... ופלא הוא ויהי לפלא. היא, אשר חושה ורוחה קלעו בדברי אמָנות עד התהום, שידעה להבדיל בכל דבר שירי ואף מדעי בין אמת לשקר, בין חִיוּת, הבאה מן המעין, ובין זו, הנשאבת אך בכד, — שוב לא הכירה היטב בבעלה. היא כִּבדה אותו, וגם אמרה לעצמה, שהיא אוהבת אותו, ולא הרגישה כל כובד בנפשה עמו. הם גָרו בשני חדרים, כי בני אמידים היו, והיה חדר למטות וחדר לעבודה. היא הכינה את ארוחת־הבקר ואת ארוחת־הערב, ורק סעודת־הצהרים אכלו בבית־מרזח מרווח. והיתה שעת בואה עם בעלה לסעוד מעין הרמת־הרוח לכל המסובים אז. מהלכה, תום קומתה, פניה הבלתי־מצויים ומפיקים נוגה צנוע, עשה אותה לחזון נכנס ללב ומציב בו ציון.

הבעל למד חכמת־הטבע. והיא למדה חכמת־הנפש ותורת־האמנות, והמגמה היתה לשניהם — להיטיב ולדעת. הוא חשב על־דבר חוקי המציאות ועל־דבר היסודות, הנראים ומתהוים בעולם. והיא חיתה את המציאות ותראה בה יד מניעה ומשלימה את הכל. היא אהבה את סמל האדם ותרא בו את הצלם והדמות; והוא שמע לרחשי־פיה, ויבן כי דברים בגו. — וגם עמל והוציא איזה ענפים משרשיה, אבל בעיקר נוח היה לו יותר בלעדי־

הספר ויגֹרש; ויחל לנדוד בערים גדולות· ויהי גם מורה, גם עובד בבית־מסחר, ויעזוב את המסחר ויסע לבית אביו, ויעורר מצה ומריבה, והשיג סכום הגון· וזה היה לו לרועץ, כי חדל להרויח ולעשות דבר וילך תועה, ויתחבר זמן מה לפריצים ויעזבם גם הם· שם־כנוי אביו היה דֶרביץ ואמו היתה מבית יַבלונסקי, וַיַרְכֵּב שני השמות יחד ויחשוב את עצמו כאציל וכאיש נוצר לגדולות, וגם זה היה בעוכריו· הוא לא ידע מה לעשות ובמה ימצא לו דרך בחיים; ולפי שני שמותיו ורוחו ראוי היה להשיג הרבה ולעמוד למעלה· אותי אהב, כי ידעתי את כל נגעי לבו, ועמדתי לו באשר יכולתי· אדם טוב לא היה, אבל גם מָשְׁחָת ורע־מעללים לא היה כללי·

כה ספרה לי האשה ארוכות וקצרות· ותקם אחרי ישבה אצלי יותר משעה ותִּפָּרד מאתי, ואקום ללוות אותה לבית־התחנה, ונבוא רבע שעה לפני צאת המסע לעיר הבירה· היא קנתה לה כרטיס־נסיעה· המסע בא, ותקח ממני עוד הפעם פרידת־שלום ותצא· ואנכי נשארתי; מביט בעגלות, המתנועעות ועפות·

כל זה אדע על ארקדי דרביץ־יבלונסקי· וגם את הגירסא האחרת אדע, כי באמת קרא את עצמו במסִבּה ידועה דרביץ מן יבלונסקי, וגם נאשם וישב בבית־הסֹהר איזה ירחים· מוזר הוא לי עוד היום· וְיִהְיוּ הקטעים האלה כאן לו לזֵכר·

עשיר ועני

לאולם־השיעורים לאמנות ולספרות של המורה הזקן הֶרְמַן גְרִים, שאר־בשר להאחים גרים, בעלי אגדות עם־אשכנז, באו תמיד שנים, תלמיד עברי־רוסי ורעיתו, וישבו לרוב על הספסל החמישי לפני הקיר הלבן, שעליו נראו התמונות בקרני־אור, וישמעו באוזן קשבת לכל דברי המרצה הנאור הזה, שחֵן היה בשפתיו, ולא היה יושב לפני הקתדרה ומלמד, כנהוג, כי־אם היה הולך ושב לאורך הקיר ומורה במקלו הארוך על פרטי הציור, נושא משאו· התלמיד, איש צהוב ויפה־תואר, היה יושב בעת השיעור ומסלסל תמיד בקצה שפמו מימין· והיושבת עמו שרטטה בעט־עופרת בספר את ראשי פרקי המורה; וכאשר הרימה את ראשה היפה מאד, ושערותיה הדקות, הישרות והמקוצרות בקו שוה, נעו מעט, גדל חִנָּהּ עד

חיתו? אין איש יודע· הוא מוזר· הוא השוד· הוא שנוא· והן לא הרע לשום אדם ולא עשה כל עָוֶל·

בקצרה· צלו של ארקדי היה מוטל כאבן על בני החבורה של התלמידים למדעים בבירה· ויהיו כלם עוינים אותו· נשמטים ממנו בהפגשם עמו; ואם אירע· שנתן לו אחד את ידו· היה הדבר כאילו נשכו נחש ודרקון· ויהי באמת כעצם בגרון ומעין מפלצת החבורה·

עברו שנתים ימים ותבוא השנה השלישית· ואני כבר גמרתי אז חוק למודי בעניני הרכבה והפרדה· ואצא לעבוד בבית חרושת־המעשה בשכר מאה וחמשים שקל לירח· והעבודה רבה והחברה זרה· והמקום חציו עיר וחציו כפר· ואני בבואי מעמל היום לבית מלוני ואשב על יד שלחני לבדי· באו עלי זכרונות חלומותי ומחשבותי הרוחניים· ואראה איך נפתר עתה הכל לקוצר ולא לרוחב· ואיך אני בעיקר קצוץ־כנפים הנני· לעשות מהפכה בעולמנו חשבתי ולהורות נתיב חדש· והדרך· אשר גם אני מצאתי· מה פעוט ומה מעט הוא· אשר יתן לנפש·

וידפוק השוער על דלת חדרי אחרי צהרי־יום אחד ויבוא ויגד לי: ,הנה אשה באה מעיר־הבירה ורוצה לדַבּר את אדוני·' ואֹמר: ,תבוא!'

ותבוא אחרי איזה רגעים אשה כבת שלשים לבושה בגדי אלמנה וצעיף על ראשה· ואפנה לה ספסל לשבת· ותשב· ומיד החלה לדבר על מטרת בואה· ותאמר: ,אשת ארקדי אנכי· והוא מת זה לא־כבר במחלת השחפת· אשר תקפתו· ויצו עלי· בשכבו על מטתו· לא ירד ממנה· כי אבוא אחרי מותו אל אדוני ואגיד לו על חייו המוזרים· רק אותך מצא לנכון לזה· אם גם אתה דחית אותו· ממזר היה בעלי· בן איש אמיד בנגב־רוסיה· מחזיק יער· אשת אביו חולנית היתה· ויבוא האיש בכל פעם לעיר הקרובה לעשות שם מסחרו· וַיָּדר בפונדק אחד תמיד· ותהר ממנו קרובה אחת· אשר מלאה שמה שֵׁרות· ותלד· האב עמד לימינה איזה זמן ויתן לה את צרכיה מדי חֹדש בחֹדש· עד אשר גדלה את הנער; אבל היא סרה מדרכה ותוסף להתנות אהבים עם כל מתקרב אליה· ותצא פעם עם אוהב אחד לעיר רחוקה ותעזוב את בנה אצל משפחה אחרת· ולא ראתה אותו עוד· ובעל היער דואג מעט ליתום ויטה אליו לבו· אבל הנה מתה אשתו וישא אחרת· ויחל להשתמט מחובתו לבנו ולאמו· כה גדל בעלי באין חנוך מסודר· ורק בכשרון עצמו למד ויבקר בית־ספר· וַיִּמָּצֵא בו עָוֶל בבית־

הוא בא לבית חבריו לעתים קרובות, ועת ידועה — כמעט יום ביום, ואחר־כך נעלם פתאום והסתתר ימים רבים; וכשנגלה, — שוב הוא לבוש חדשים מקדקדו ועד רגליו. פעם גִדֵל את שפמו, ופעם גלח אותו. מרבע לרבע שָנָה צביון חזותו, ולא היה אהוב לנו כלל, והיה זר בעצם שיחותיו החמות והתקרבותו לנו. — אחד מרעי הקרובים גלה לי את דעתו על דרֶביק — לשם הקצור נשתמש אך בשמו האחד, — שהוא חושד אותו במה, ועד היום איני יודע במה חשדו. הוא היה איש מוזר ובלתי־נעים; וגם מי שהתחבר אליו והתרועע אתו, לא גלה לו מעודו את נפשו ונזהר מפניו.

ויעָלם דרביק ביום אחד מאתנו, ושוב לא נודעו עקבותיו. ואני אמרתי, שוב לא אפגשהו לעולם, ונפגשתי עמו, יותר נכון — הוא בא אלי. והדבר היה כבר בשנים ההן, אשר אתאר ואני איני עוד יושב על גדות ים השחור, כי אם בעיר־בירה אחת בחו״ל ואשמע בלמודים.

אדם דופק על דלתי, ויבוא איש מגוהץ ומשקפים על עיניו, תלויים בחוט של זהב, ויך בימִינו על שכמי ויאמר לי: „התכירני?" והכרתיו. הכרתיו, אם גם פניו קֻמטו ועור לחייו כחול. הוא כבר חִבר ספר־שירה, ובא הֵנה ללמוד כלכלת העמים. לו עתה מטרות גבוהות ועמדתי וסגרתי את הארון הקטן, העומד על הקרקע, והוא בית־מרכֻלתי, למען לא ישתתף בלחמי וימצא לו קן בחדרי. הוא הבין, כי לבי אינו פונה אליו עתה, ויאמר לי: „נפתלי, עד כמה נשתנית ונתגאית, אויר ארץ משנה את האדם". ויפן וילך, ולא בקרני עוד

ושמעתי במשך הזמן הבא בין תלמידי החבורה מדברים עליו לא־טובות. חשדוהו, כי מרגל הוא, כי שם לו סתר־פנים, והתרחקו ממנו. שוב שמעתי כעבור שנה, מיום ראיתיו שנית, כי נשא אשה והוא אב לבן, וכי אשתו עושה רושם של בעלת נפש ישרה, ושנפשה עליה תאבל על כי שנוא בעלה שלא בצדק. הוא היה מתבודד בעיר־המדעים, על ידו הימנית נשא מסגרת־ברזל, כמעשה הנקבות, ועל ראשו כובע אדום, כאשר נושאים התלמידים בני חבורה נכרת באות מיוחד. באולמי השיעורים לא מצאוהו, בבית־עקד הספרים לא פגשוהו; ורבים אומרים, כי הוא אינו תלמיד בית־המדעים כלל.

ולאידך, אילו היה מרגל, לא היה מתבודד והיה יוצא ובא על כל פנים בפרוזדורי בתי־החכמה. מה מעשהו בעיר־הבירה? מאין ימצא מקור

אמנם הוא התרגש בכל פעם שדִבר ונעץ עיניו בדובר והיה מניע בשפתו· אבל כל זה היה לו רק תכונה עשויה, מין הרגל נפשי ולא רוחו· הוא התלהב אך בחברה, במסבת בני־אדם· בביתו, בחדרו, כשהוא לעצמו, הרגיש את עצמו ריק, ריק, ולא ידע כלום, וכמעט לא חפץ כלום· לו עינים ואזנים ושאר חושים לא רעים, אך ממולו תבלול פרוש על כל החיים ומעמדי־החיים· הוא אינו תועה, כי לא יחפש ואין לו מה לחַפֵּש· במסתרי לבבו לא מצאה התאוה קן לה, גם לא החמדה, ואף לא אהבת־החיים· הוא צריך לכבוש מה, להיות מה, לאכול ולשתות, ואולי גם לבנות לו בית; אבל אין לו אמונה בערך כל אלה· בנפשו ספר שאין קורא בו, וַאֲכָלוֹ עש· ואל תחשבו, כי זה בא מעמל ויגיעת־נפש, כי הן לא עמל; אל תחשבו כי זה בא ממַשְׁבֵּר, כי מאומה בו לא נשבר· עולמו כוזב, אבל את האמת לא יֵדע ולא יכיר· בעיקר היה מאוס מעט בעיני עצמו ולא נכבד כלל בעיני עצמו; ולפיכך בקש חברים, בקש התחברות ורֵעות, כי תיכף לבואו במושב שנים או שלשה, כבר בו רוח אחרת ודפיקת נפש אחרת· הוא אדם, שמלבושיו יפיחו את רוחו, שהכל לו לבוש, אדם שאין לו תוך, ואין לו גם טפל· את הצדק והיושר בודאי לא הכיר וגם לא את הרע המוחלט· הוא אינו בוגד באחרים, בשביל שגם אינו נאמן להם· מי יאשים אותו? מי זה יתחרה עמו באיזה מעשה? הוא הולך בחוצות ויכול להיטיב ולהרע, יכול להרים אבן ולהשליכו על ראש עובר ויכול לגשת אל אשה עוברת ולנשקה· הבחירה נתונה לו, נתונה גם לאחרים; והם הולכים לחפצם, והוא הולך לעברו, ולא יבוא כלל לידי נגיעה ביניהם· הוא אינו מכיר כל תכלית וכל מטרה וכל עשיה מסוימה· יש אנושיות ויש יורשים לה, ובעיקר אין מורישים· כל מי שחי עד היום, חי בִּכְדִי, וכל מי שמתחיל באיזה דבר, עמלו בכדי· ואין זו השקפה הבאה מיאוש, כי את התקוה לא ידע ואת המגמה לא ידע· לוּ היה איש־נוצרי ולא בן־יהודי, כי אז היה מבקש לו מִשְׂרָה· הוא ידע היטב מלאכת הכתיבה הישרה, וגם ידע חשבון· אבל במעמדו אי־אפשר להשיג משרה טובה, ולהשתמד אינו רוצה· לו היה בעיר, שאין בה יהודים, כי אז אולי כתב שמו לצלם, ובעיר מרובת אוכלוסים יהודים שוב אין זה אפשר לנפשו· והן רוב חבריו ומכיריו המה עברים, וגם שיחותיו מוסבות על ענינים עברים· ללבבו אינם נוגעים, אבל גם דבר אחר אין נוגע לו·

‚לא׳ הוא הלך בבוקר ולא שב׳ — ‚ואם כן אסור אליו וארשום לו איזה דברים עלי גליון׳ כי דבר לי אליו׳ ותאמר הנצבת: ‚בוא׳ אדוני׳ ויבוא לחדר גדעוני׳ שמצא בו משטר וסדר׳ לא כאשר פלל׳ ויכתוב לו בעט עופרת מלים מעטות: ‚הנך קרוא אל אשה פלונית היום׳ ובשובך מהר אליה ואל תאחר — שלך היא׳ המלים האלה כתב בנעלי ידיו ולא פשטן׳ ומזה נהנה גם נהנה·

אהרן־מאיר חלה אחר זה מחלת־העצבים׳ ויבוא לבית־חולים לעברים בעצת רופא אחד׳ וישב שם כירחים שנים׳ ויבריא ויחלם וישב לאיתנו ולרוחו· אולם את ספרו על־דבר תהלוכות העמים ומסבות השפות לא כתב· גם את חוק למודו לא כלה· ואת פרקי הרומן גם כן לא כתב· למה יקראו בני־אדם את אשר כבר קראו למדי? ולאידך׳ הרי לו אך פרק אחד· הפרק השני יכתוב גדעוני הבזוי·

והוא בזוי בעיניו עד היום· וזה נחמתו׳ כי יזכור את אשר היה לו׳ את אשר היה·

בֶּן־פֶּשַׁע

שמו היה אַרְקַדִי דְרֶבִיק־יַבְלונסקי· ושני שמות־כִּנויו היו סבת עוזו׳ וגם סבת נפילתו· אל תאמרו׳ כי השם לאדם אינו סמל מזלו·

על גדות ים השחור חזיתיו בפעם הראשונה׳ והוא צעיר׳ מצהיל קולו׳ מדבר חמות׳ מתוכח׳ מתלהב וגם מעט משורר בפירוש· הוא רק אהב לאכול כל שְׁיָרֵי המאכלים בבית בקורו׳ ובין הבעת דעה לדעה היה לועס בחמדה את הלחם בחמאה עם הכרכשאות הממולחות אצל רעהו׳ והכל עשה מתוך עמידה ולא מתוך ישיבה· מעולם לא ראיתיו יושב׳ כי־אם הולך בחדר׳ אוכל ומדבר׳ והכל במין עליצות ובטחון־נפש׳ כאיש ההולך את דרכו מאז ולא נשאר לו כי־אם לְסַדֵר עסקי חבריו ולברר תהלוכות הספרות· הוא היה סופר ואיש אומר להיות סופר· אומרים׳ כי כבר חִבר איזה דברי־שירה· הוא אהב את הספרות הרוסית; אבל ידע גם׳ כי יש ספרות עברית וכי יש צעירים האומרים להרחיבה ולשכללה· הוא ידע׳ כי גם יש עם עברי׳ ולפנים היתה גם דת עברית· הנני אומר: ידע׳ כי כל הדברים האלה היו אצלו אך בחינת ידיעה׳ ולא הכרה ולא דְבַר־רגש·

בעזוב הנערה אחרי רבע שעה את חדרו· לנקות את בגדו· לרחוץ ידיו· פניו וראשו ולהכין את עצמו לפגישה· שם על צווארו את הצווארון היותר נקי· ויקשור בו את הלולאה היותר־יפה· עמד לפני הראי ותקן את שפמו· הוא קם ופתח את שני החלונות בחדרו ויסגרם תיכף· פרחים לא יביא לה· אבל דגל ישא· הוא ישא דגל בראש כל החוצות ויקרא: מי בעד החיים והמונם – אלי! אין נצחון כנצחון על עקשות אשה· אין אהבה· אין אמון· רק נצחון· נצחון גמור· נצחון אדם על עצמו· והוא קם והשליך את כובעו המגוהץ מעל ראשו· קרע צווארונו מעליו· ויפתח את כפתורי כתנתו· אגלי זעה נוזלים עליו· מה קרה לו? עיף הוא עד הנפש· הוא פשט את מנעליו· פשט את האנפילאות שלו· פשט את מכנסיו· קם ופרש הוילאות על החלונות· הלך וסגר את דלתו· הוא הרים את המכסה מעל מטתו וישתרע מלוא קומתו עליה ופניו למטה אל הכר· ויִשוֹך בשניו ויקרא: פה תנוח· ואם תמות ותגוע···

וחרדת־הלב אחזתו· שגעון אהבים! הוא ישבור את הדלת וירוץ בלי לבושיו בראש כל חוצות· הוא יבוא לבית אהובתו ויחבקה וינשקה לעין כל· ואף לעיני בנותיה· קץ כל בושה! האם משוגע הוא· שֶׁשָּׂם את עצמו במאסר? ושם אשה חושבת בו· חושבת בימים שעברו· שעברו·

הוא השתולל· הוא בקש לקרֹא בקול גדול· ותבוא בעלת־ביתו ותחשוב· כי השתגע· משוגעים המה כל בני־אדם וכל בני־איש· שיושבים ומחכים· מחכים למה· ולשם מה? הוא ישב על מטתו וברגליו היחפות נגע בעור הפרוש למטה ומחכך בשערות הדוב· וזה הניח לו· הוא יושב ושותק· הוא אינו חושב עוד מאומה· הוא הלוך ילך· אך לא· לא ילך· נקם יקח ממנה על העלבון· הוא ינקום ממנה בעד האחר· גם בעד הבעל שקדם לו· גם אותו הוא שונא עתה·

הוא קם והתחיל לרחוץ את עצמו עוד הפעם· הרים את הוילאות· התחיל ללבוש את בגדיו כבתחלה· ואחרי אשר סרק את שערותיו והכין את עצמו שוב בכל· עזב את חדרו· ירד מעל המעלות ונפנה אל הרחוב שבו יגור גדעוני· מעולם לא בקרהו· אבל הוא יודע את הבית ואת מִספרו· והוא עולה במעלות אליו· ומצלצל בפעמון· אשה שמנה פותחת לו את הדלת· והוא שואל: „האם כאן יגור גדעוני?" כרטיס לא נדבק ממעל לכפתור· והיא אומרת הן· — „האם הוא בביתו עתה?" הוסיף לשאול·

חפציו וילוהו להדרו החדש· ויבשל לו במעונו את החמין הראשונים· הוא התלהב כל־כך מהחמין· עד שקפק על ספסל· ונשבע בכל חייו· כי לא נגע כלל בבעלת־הבית שלו ושהיא אך היא דחפתו למדחפות· ואחר־כך ישב ולגם· והתחיל לתאר סגולת יפיה· חִנה· כל ערכי אבריה אחד אחד· עד כי כמעט תפשו אהרן־מאיר בגרונו וחנקו וצעק אליו בקול גדול: שתוק· נבזה! גדעוני לא נעלב מעולם· אבל גם לא פחד· הוא ידע את חלאת האדם וחולשת האדם מעצמו··· אהרן־מאיר נח וישב נשען על זרועו והיה חָדֵל בעיניו ופיו יבש· הוא קם לבסוף ויאחז בצוארון רעהו ויאמר לו: לך! לך! וילך גדעוני· ובעודנו צועד על המעלות ניעור צחוק בקרבו· הוא המגרש והוא האדון עתה· והוא בעיקר עבד· אך עבד·

ויעבור זמן אחד· ויעבור עוד זמן שני· ואהרן־מאיר לא ראה את פני אהובתו· הוא בקש ומצא· שהמאורע הזה בחייו הוא כבר מעין רומן מן הספר; ואותו דבר החזיקו ונתן לו כח לגשת עוד הפעם אל הספרים ואל הדעות· געגועים ודעות זה כבר דבר אחר· שאינם דומים לדעות גופן; והוא מתגעגע ונושא בלבו חזון אשה· שהיתה נתונה לו ואינה לו· אהרן־מאיר אינו בכותבי השיטה· אבל הוא יכתוב את ספור־האהבים שלו· יכתבו פרק פרק· מעמד מעמד· קשור קשור; הוא יכתבו באחרית הימים· כשיֵדע סופו וכשיראה בעיניו את אחריתו· והוא ידע· כי לב האלמנה תנהה אחריו· ידע· כי שוב תחפש קִרבתו· ידע· כי על משכבה בלילות לא פעם אחת תתעורר ותבקש חזותו·

וכך הוה! היה יום שבועות וחג עברי אשכנזי· עברים יושבים בבירה הולכים מגוהצים לבתי־האל ושומעים דרשות מטיפים באמר ודברים· מעט מנוחה ברחובות· שבהם מצויים עברים; ובִקרה משפחה עברית משפחה אחרת· הכל בשאון בגדים ובריקות נפש·

ביום שבועות כזה שלחה האם האלמנה את בתה הבכירה· והיא כבר כבת ט״ו ותגדל ותיף גם היא מעט· אל מודעה הרַוָק אהרן־מאיר לקרא אותו לחמין ולאכילת פירות אחרי צהרים· אהרן־מאיר קפץ ממקומו· כאשר שמע פעמון הבית· בו יגור· מצלצל· ונפתחה הדלת בפרוזדור· ונפתחה הדלת לחדרו ועל סִפו — מלכה· הוא כמעט לא יכול לדבר מֵרעש לבבו· אחז את ידיה בשתי ידיו ויאמר: אבוא!

והוא לא בא! את הסוף הזה בודאי לא תשערו· הוא התחיל תיכף·

והוא מתחרט ונמשך אחריה. קסם בידי האשה הזאת, שכבר לא תבחר כלל בין איש לאיש. ומי ימָלט ממנה?

ושנאה עזה נתעוררה בלבו של אהרן־מאיר על גדעוני. כמעט הוא יכול להרגו, להרגו ממש. הוא אינו יודע כלל, למה זה חי ובא ומסיג את גבולו, והן הוא אינו יכול לחיות כלל ואין צורך לעולם במין בריה כזו כלל. הוא לא הבין, איך תחשק אהובתו בו, ומה יתן לה, והוא כלו מכחש וחדל־אישים. דרך הנשים לא נדע ונפשן לא נפתח, אם מאה פעמים מצאנו את הפתח ללבבן. למין הזה אין כל לב, ואף לא תענוגות לב. זהו שאון החיים בלי סדר ובלי כל מטרה, וגם בלי אהבה עצמית. האשה בעיקר עונה היא לכל פושט יד, היא למדה ללבוש גאוה ולהיות עם זה נדרסת. ארס האפס רובץ לפתחי נפשה, וכל המתקרב לה אך עומד על פי התהום.

ומה תועלנה כל המחשבות והרגשות והשקלא וטריא, ואפילו העיונים הנפשיים של המשוררים ומנתחי־החיים – האשה היא אשה, והאיש הוא איש. אוי לקרוב ואוי לרחוק ביניהם. מות בסיר, והנך רעב וגם כן פושט יד...

ונמנה אהרן־מאיר וגמר לעזוב את החדר הארור הזה ולשכור לו חדר אחר. ויתרגש בעצמו להחלטתו זו. הוא ישב בחדר אחר, בבית אחר, ושם אין עוד אותו הצלם ואותה הדמות, שהרבה הרבה התענג לראותם. הוא יפתח את דלתו החדשה ולא יפגוש אותה, לא ישמע קולה, לא יראה בקסם שִׁנֶּיהָ, ולא יתרפס לחנה. ומדוע עשה כל זה? מדוע עזב את החיים במלואם וילך ויקבר את עצמו בריקות העולם? העולם הוא ריק בלי אשה, בלי אויר אשה. למה לו עוד הדעות? למה לו עוד הספרים, ואפילו ספרו? – אין נפש בלי גוף ובלי קִרבת גוף. אתם לא ידעתם את הנעשה באהרן־מאיר ואיך יכול לאהוב אהרן־מאיר. לאהוב! הוא מבין הכל ומתבונן לכל. הוא אינו בעל־הזיה ורחוק מאד מלהתרגש בהזית המשוררים; אבל הוא איש, איש. הוא איש שלבבו דופק בקרבו, וכל לב דופק מבקש לב, מבקש מקום לב...

ויעזוב אהרן־מאיר את חדרו באמת אחרי שלשה ירחי עני־הנפש, דברי ריבות ומצה עם אהובתו, וילך לדור במקום אחר. את יום היציאה, נשיאת החפצים והפירוד משני הצדדים לא אתאר. גדעוני בעצמו עזר לו להוביל

עם המשרתת ועם כל נפגשת עמו. כשפתחה לו נחמה את הדלת, הרבה לשיח עמה בפרוזדור; ופעם עמד אִתה חצי שעה ולא עזבה. זה מין אדם כמין דבק, אדם שאם אתה נותן לו את ידך, עליך לרחוץ אותה אחר־כך. ואני איני יודע עד עתה, איך מצא לו קן בלב אהרן־מאיר ואיזה חפץ מצא בו. המה ישבו ושוחחו שעות שלמות, שוחחו על־אודות תלמידים אחרים ועל־אודות המורים וגם על־אודות עניני־ישראל. גדעוני היה מלקק עת ידועה בחברות ציוניות, שהוצא מהן, והיה מאמין, שנורדוי הוא צופה לעמו. אהרן־מאיר היה טוען, כי על־פי חקר תהלוכות העמים אנו העברים שוב לא עם אנו, רק שומרי מסורה, והמסורה גופא כבר הולכת וחרבה. וגדעוני טען לעומתו: אדרבה, עם אנו, בשביל שזנגביל אמר כך; ואפילו תימא, לית כאן עם, הלא יכולים אנו לחפוץ להיות עם. כה ישבו ודנו, וסוף הדבר, כי כבר ביום מחר התחילו להתוכח באותו ענין גופו. בעניני לשון, משאת נפשו של אהרן־מאיר, לא ידע גדעוני כלל. הוא אך אמר לכתוב עבודה מדעית בשביל בחינתו על־אודות הסנהדרין. ואותו הדבר קשה, וצריכה לזה דרישה במקורות, וידיעותיו בתלמוד חלושות אף חלושות. ענין הסנהדרין שלו ירעיש את המורים; כי הן גם להרומים היו סנהדרין, ובא זה ומלמד על זה; אבל לעת עתה עוד לא התחיל מלאכתו...

וכמה פעמים קרה המקרה, כי כבר בא גדעוני לחדר רעהו, כאשר היה הלז בחוץ; ואם התמהמה חכה לו, עלעל בספריו והסתכל בפתקאותיו. וכשבאה האלמנה לאמר דבר מה להדָר בחדרה ומצאה רק אותו, גם כן לא דאגה. הלא זה המשוחח הרבה ומחניף לה הרבה. הוא קם והחזיק בידיה, והיא לא אמרה: הרף...

והתחילה הקִנאה בין האחים. אהרן־מאיר כבר הרגיש מיד, כי דברים בגו, ויתחיל למָרר את חיי האלמנה, כי בגדה בו; והיא גם היא מאנה להכנע לפניו וגם להודות על מעשיה, ותכחש בכל פעם את הדבר הגלוי לו, ובידו אין אונים להוכיח לה כי תשקר. וגדעוני שוחק בפניו, כשמדבר עמו, או מכזב ומסבבו בספורים, שאינם שייכים כלל לעצם המעשה. אהרן־מאיר לא נרעש בעיקר ולא נפל מאיגרא רמא לבירא עמיקתא; אבל נעלב, ואין לו עוד מנוח. הוא נסה להסתלק מבעלת־הבית שלו ולהראות לה, כי רחקה מנפשו, ובכל פגישה עמה שוב כחה עליו, בלבבו כעס, ובלבבו זה עוד דבר אחד, ובא זה ודוחה את זה תיכף; וחזר הנדחה להתעורר,

וישגה אהרן־מאיר הרבה באהבתו ויתרשל עוד יותר מבראשונה בעבודת הספרים, ואף לא בספרו. הוא התירא, פן יגדל והיה לאחד החושבים, ואנוס יהיה לשנות צורת חייו; ואז הלא גם עליו יהיה לעזוב את הבית הזה, — וזה אינו חפץ, ואינו יכול לחפוץ כלל, כי איך יאַבֵּד את אשרו ואת המנוחה שמצא? איך יתחבר לאשה אחרת, או גם ישא אשה אחרת, ורק זו נאוה לו ונעימה לו? וימים היו, שכבר חשב גם ללמוד מלאכה כמוה, כי הן לא לעולם ישלחו לו הוריו לחם חוקו בלא עמל, ולהתחבר עמה לצמיתות. ואת זה גם כן ירא מאד. כי הן אם יבואו בברית יחד, יחדלו הנֹעם והאחוה לשמה ויָחֵל עול־בית, כעול בני־אדם אחרים. לו היה צר גם על ספרו העתיד להכתב ומחשבות ספרו, שילכו לטמיון.

שם האשה נחמה, שם הבת הבכירה, שהיא אז כבת שלש־עשרה, מלכה, ושם השניה רוזה, והיא כבת אחת־עשרה. ותהיינה הילדות גדלות בלי קול ובלי רעש, מבקרות בית־ספר בינוני ולומדות שיעורן בכל יום, עוזרות מעט לאם, גם כן לשם למוד, והולכות בכל ערב בשעה קבועה לישון, ולא תסבנה דאגות רבות להאם. ונחמה גם לא דאגה הרבה לאחריתן, כי בכלל לא חשבה הרבה. היא אהבה את הנֹעם ואת המנוחה, ונטתה בנקל למי שעומד תחת חסותה, ועם כל זה עבדה בשלה בחפץ ועבדה בטעם, והרויחה הרבה. היא לא ידעה שכרון־החיים והכרעת כף אחת במאזני החיים. היא רק חפצה לשמור את מסגרת חייה, לראות איש חי במסבתה. את יושב חדרה כִּבדה וגם חשבה, כי זה הוא אדם מתבונן ויודע הרבה מאשר לא ידעו אחרים; אבל העיקר, שמשכה אותו אליה, והוא יושב בחדרה והוא מצוי אצלה וגם יודע בה. הוא דִבּר תמיד טובות עליה באזניה, והיא לא האמינה לו, כי לא התהללה בנפשה מעולם; ובכל־זאת שמעה דבריו בחפץ־לב. לכל חבה וקשר צריכה גם איזו אמונה מצד הבעל — ולה אין צורך בכזה. היא מכבדת את הגברים דוקא בשביל שיודעת אותם. את איש טמא ובן־בליעל תשנא, אבל את הטהור לא תאהב. תכונת אדם אינה העיקר, אך מהלכו וסדר חייו.

ובאותה עת התחבר לאהרן־מאיר תלמיד אחר זקן ממנו שנתים ושונה ממנו לגמרי. אהרן־מאיר היה צהוב, כאמור, וחברו ברוך גדעוני היה שחור ואיש־שעיר; ידיו של אהרן היו זכות ויפות, וידי גדעוני גסות ועוד יותר — מזיעות. איש חונף היה גדעוני, מרבה שיחה עם האשה, ואפילו

היא היתה אשה שחורה ונאוה ומעט עגבנית, קטנת־הקומה, אבל מהירה בתנועותיה; ובדברה ופתחה את פיה ושחקה מעט כדרכה, הבריקו שתי שורות שִׁנַּיִם לבנות, שנעים היה להביט בהן. אשה כזו כמעט מן הנמנע לשבת עמה חצי שעה בחדר בהיותה לבדה, מבלי לגשת אליה ולקחת את ידה ולשימה לפה; והיא לא תכעס ותרשה לכם את מאוייכם.

כה בא הדייר החדש, וכבר בשבוע הראשון עמדה אתו בנגיעת־אהבה. והדבר לא היה ברעש ובהתגלות פתאומית. בערב אחד הסירה את צעיף אלמנותה ממנה – ולה בעל בבית, אוהב אותה ומכבד אותה וגם משיח עמה הרבה, כשתפנה ממלאכתה. מה חסר לה עוד? והדובר הוא איש נבון, ולא אך סוחר, והוא יודע למשוך את לבה ולהתאחז בנפשה.

ואהרן־מאיר בודאי מאושר היה. הוא אינו צריך לרדוף אחרי אהבים, להתגעגע ולצמוא לנפש רחוקה. אהבת אשה יודעת כל מסתרי האהבה וחמודותיה לו בבית; והיא תדע להתלבש בשבילו ולהתיפות בכל חִנה בשבילו; היא כמעט גם אינה יודעת, כי חִגֵּר הוא, ומעולם לא תסב השיחה על־אודות זה. הוא אוהב לשבת ממולה, בעת שכבר הלכו הבנות הקטנות לישון, וכל החלונות מכוסים והליל חוצה ביניהם ובין שאר חלקי העולם, ולהסתכל בעיניה השחורות והמבריקות. זה מין ספר אחר, והוא קורא בו ומבין כל טעמיו ונמוקיו. עם אשה באה עמו בברית – ולוּ תהיה היפה בנשים – לא יחיה לעולם כמו עם זו, שמסורה לו ברצון ולא באונס. הקידושין המה כמעט הריסת כל אַחְוַת־בשרים, ולידת בנים עם אשה זוהי כבר מועד אחר מימי האהבה. ולאידך, אם עוד חי בעל האשה, והוא נוגע באשר לא לו וחוטא, הרי זה גנבה והערמה, וגם באלה לא חשקה נפשו. הוא חפץ מנוחה, מנוחת האהבה. וכזה תתן לו למרבה זאת היושבת בעטיפתה הארוכה, ואך חגורה מתחת לשדיה. אושר של מנוחת־אהבים בבית, אין אורב ואין מחלק אתך אשר לך. פני האשה, שערותיה, צוארה, ידיה, כל גוה לך; וקמת והלכת בבקר לבית מדרש־המדעים לשמוע שיעורים, ואין עליך החובה לבוא לזמן מיוחד ולשעה מיוחדת, אין עליך דאגות הצטרכות־בית, הוצאות מלבושים ושכר דירה ועוד. עליך רק לשלם שלשים השקלים בכל ראש־חודש בעד המעון, החמין והשֵּׁרות – וזה לא רב הוא לאיש, שמקבל פי־ארבעה מבית הוריו סוחרי־עורות מדי חֹדש בחֹדש – והנה הכל מוכן בשבילך.

ואת התאוה· והוא בעיקר אדם חומד· אדם חומד נשים לא לאהוב אותן, אלא כי תאהבנה אותו, כי תאהבנה אותו, כאילו אין בו מום, ושתשבענה לו בכל נפשן ומהותן, כי הוא הולך על שתי רגליו ואינו צולע. בלי שבועה, בלי שבועת נפש סוערת, לא יאמין להן· הנה נשים מכזבות הן ומדברות חלקות הן· הנה אינן יודעות כלל מה שמדברות, ואף־על־פי־כן הן מדברות· מין הנשים זה מין שפל בגזע האדם, אך יופי לו ונֹעם לו ומעורר חמדה וסער· זה עונש וחסד ההשגחה יחדו· מחקו את עצם הנשים מן העולם, וכח הגברים יגדל שבעתים, ויהיו כענקים מכהים את השמש; ולאידך – באין נשים, הכל הולך בעצלתים, אין תנועה ואין עבודה – ואף לא ספרים· גם ספרי־מדע עמוקים נכתבים על־ידי דחית תאות־בשרים· זה היה כלל גדול אצל אהרן־מאיר לבית עמרם, כך היה שם נושא ציון זה, והוא בקש לקיים זה וזה·

הוא עזב את חדרו, שבו גר שנה ומחצה, ושכר לו חדר חדש אצל אשה אלמנה צעירה מבנות העברים, והיא דרה בדיוטה שלישית של בית אחד אדום, שפניו היו כלפי מגרש אחד עגול, ובמגרש בית־תפלה, גם כן אדום, לבני דת לוטר· בעל האלמנה היה איש אמיד וסוחר נמרץ ומת בימי עלומיו והשאיר לה שתי בנות קטנות למטה משנות עשר וכלים טובים הרבה, אך לא כסף הרבה· ותרא האשה, בסדרה את כל העסקים והחובות, כי לא תוכל להחזיק מעמד, לאכול ולהתקיים אך ברבית ותלמד מלאכת־התפירה נגד רצון קרוביה, שבהם כבר היו איזה עשירים, ותתפרנס בְרֶוַח מפרי־ידיה· ואת החדר האחד השכירה מזמן לזמן, למען יהיה איש מגין עליה בבית, ויהיה לה גם מעט טורח לדאוג בשביל אחר, לבשל לו חמין, לנקות בגדיו· שפחה ואמה לא החזיקה בביתה, אך משרתת מן החוץ באה בֹּקר בֹּקר לנקות את החדרים ותלך· והיא עם כל רוב עבודתה היתה צופיה הליכות הבית, והכל אצלה בסדר ובמשטר· החסרון האחד היה – כי רב מספר הכלים לפי מספר החדרים, על הקירות היו תלויות תמונות פי־שלשה מאשר נחוץ; ועל הרצפה היו פרושים מרבדי־צמר לרוב, ונגע אחד ברעהו, והכל צפוף ועומד· על החלונות וילאות כבדים, ורושם הכל כבית סגור ומסוגר, כבית־מקלט מעט·

הוא חשב את עצמו למשכיל נאור ולאדם שמבין מסבות הנפש ותהלוכותיה· הוא יכתוב בימים יבואו ספר גדול על־דבר תהלוכות העמים ומסבות השפות· וחלקו יהיה נמנה בין החושבים· זה ידע בבירור ולזה חכה באמת· אם גם הרבה לא עבד באלה· הוא קרא תמיד בספרי־מדע רק עד חצים· והנותר שוב לא קרא והבין מעצמו את הסוף· הוא עסק בענינים שונים בבת־אחת· יש לו כבר עצם הרעיון· שהוא נושא אותו בחֻבּוֹ ימים הרבה· וחסרה לו עוד ההקדמה והפתיחה· חלק שני ושלישי מכרכי מדע נקל לחבר; צריך רק לעמול הרבה בחלק הראשון· ביסוד המתחיל···

בכל יום ויום הוא מכין את עצמו לעבודתו; ותמיד הוא מוצא· שהוא צריך עוד להמתין· לחבר את ספרו בנוסח שאר ספרים מדעיים — זה לא דבר הוא; הוא צריך לכבוש דרך מיוחד ולהראות את מהות היסוד הגזעי במשפחות השפות· שלא נחשבו כלל למשפחות· הוא חפץ לחַדֵּש מה ולהורות באמת איזה נתיב; ואת הנתיב לא מצא עוד עדיין בבירור גמור· אם כי כבר יודע הוא את מוצאיו ומובאיו·

הוא אינו אוהב רֵעות במסבת רבים· אבל אוהב הוא לשיח עם היחיד ולספר ממחשבות לבבו ומדרכיו· הוא לא אהב לשמוע; ומעולם לא נכנסו דברי אחר ללבבו· אבל אוהב הוא לדבר מעצמו· וזה הוא ברור· שהוא העיקר בעיניו והאחר אך טפל· והא ראיה· כי אם יקום זה האחר ויֵצא מחדרו· הוא אך הוא נשאר יושב על ספסלו ומעלעל בספריו· ואין עוד איש אתו··· בכלל· קשה היה עליו לצייר לעצמו· איך יתקיים העולם שוב· בהיותו כבן שבעים או בן שמונים ותשעים ויאָסף אל עמו ואינו עוד בין החיים· איך יצויר עולם בלי זה הספסל ובלי זה השלחן ובלי יד זו· הממששת בם?··· אמנם למפרע· קודם בואו· היה עולם· והרי דברי ימי עולם· דברי ימי שפות העולם· עלילות· מעשים ותנועות בני־אדם· אבל כל זה הלא כבר עניני־מדע המהי· והוא יכול לצָרֵף אותם במוחו ובשכלו· תחת זה על העתיד פרוש צעיף· ומי יגול את הצעיף· כשתאכלהו רמה שם· בשחת הקבר?··· אומרים אתם: הרי גֵו ונפש· והוא בעצמו יכול לתפוש את גופו ולהחליקו ולהניעו ולעשות בו כחפצו· אבל זה כבר דבר· שאינו נתפש· חוק לנפש· חוקים קבועים לרוח· ואין דבר נראה ומוחש· ואפילו לצייר קשה הדבר· הרוח הוא בעיקר אוירי· כמעט אינו בחוש· והוא מניע··· מניע הוא גם את הרצון· גם את החפץ ואפילו את החמדה

פגישה ופגישה עם הנערה האהובה, אם עוד בבית אביה, אם כבר בחדרו החדש, אם גם מימי החורבן אחר־כך, לא יכול עוד לבדות איזה שֵׁם באותו רגע. והלא בנקל יכול היה להוציא את המלה שושנה, דבורה או גם רחל ואסתר. כמה שֵׁמות בעולם! עתה לא יכול לפתוח פה... באה עצם בגרונו. עיניו נזקפות, כל אשר בו חרד, והוא מחזיק בידיו את קצה השלחן כמתפלץ. ואברמסקי מבלי רחם חוזר ושונה: „שם הנערה בספור־האהבים שלך הגד לנו; וחי האלהים, אם תצא מזה, ולא הגדת לנו ולא גלית לנו זה עתה!" אנו מושכים את אברמסקי האכזר בכתפיו. יד נאחזת ביד; והנשאל אינו עונה. כל גופו מלא כעס, כל עצמותיו רעדו וגידיו מתמלאים דם; הוא בא בְּין המצרים, הוא נלכד...

ולפתע התעורר ויקם מעל הכסא ויחל לרוץ בחדר אנה ואנה. ועיני כלנו נטויות אליו. האם משוגע הוא האיש הזה? והנה הוא עומד לפני כותל המטה, מסתיר פניו בידו ובוכה, בוכה בכית נעלב; אדם לאחר שלשים בוכה לפני רעיו, כי נעלב עד תהום נפשו ולא ידע מפלט.

במין בושה וכלימה עזבנו את חדר רענו אחד אחד, שנים הלכו בצד זה ושנים בצד זה. הדבר היה למאורע ולשיחה בין כל החבורה למחר ועוד ימים הרבה ואת פני יעקבוביץ לא ראינו עוד. הדבר היה בקץ הזמן, עת נפתחים שערי החופש, ויעזוב בעל הספור את עיר־המלוכה וילך לבית־מדרש מדעים אחר.

את אחריתו ומה עלתה לו עוד בחיים לא אדע.

קנאת אחים

הוא היה תלמיד גבה־הקומה, בעל פנים צהובים ושערות ראשו הקצרות צהובות, ולו עיני־תכלת מביטות ביושר. כמעט יפה היה ואיזה כובד בגוו, כאיש בא מבית אמידים, אבל הוא היה חִגר מעט ברגלו השמאלית, והיה מתנועע בהלוכו, וזה היה צערו, אשר נשא בחֻבּוֹ תמיד. בין אלפי אנשים רק אחד חגר, ולמה נפל בחלקו להיות הוא היוצא מן הכלל, ודוקא הוא היה ראוי שילך ישר כאחד האדם, ושיהיה שלם בגופו כמו ברוחו. מרוחו, שיודע לתפוס עניני לשון וחזון דברי־הימים, היה שבע רצון. אדרבה,

הנערה, ואיך שתה מידי האהבה עד להשתגע, ואיך נפל הצד האחד חלל, ואיך הוא יושב כאן ושוכח את כל ה,עבר הגדול' הזה בחוקי הטבע ובמספרים... את שֵׁם אותה הנערה לא הביע מעולם ולא הוציא אותו על שפתיו, כאילו זה סוד שמור ונעלם אצלו. ומאותה שמירת הסוד בא לו המשבר בתוכנו.

ועוד היום אני זוכר פרט בפרט את שעת המשבר ועלבונו יחד, ולבי בי נרעש מהמראה, אשר ראיתי. את הכל יכול אני לראות ולשאת בחֻבִּי, אך לא עלבון אדם; ויעקבוביץ נעלב, נעלב עד תהום נפשו...

הוא ישב במסִבת רֵעים בלילה אחד, והחבורה היתה הפעם בת ששה או שבעה חברים. כלנו שתינו חמין ברחבה, ואכלנו פת בחמאה כמן ההפקר. זה עומד ואוכל, וזה נשען על המרבד ואוכל, וזה יושב צפוף עם רעהו על ספסל אחד. אין עול ואין מחשבות כבדות, ואף לא וכוח עצום. הנֹּער מבקש שלו — גם לנוח מכל העמל הרב. ובעיקר, במקום שנים ושלשה עוד די הדבור בעיונים ובעניני נפש, ואם יגדל המספר במסִבה אחת יותר מחמשה, כבר מתחילה חמדת לצון ושיחות בטלות. כך הוא מיום הוסד העולם וכך היה גם בינינו.

ובינינו אז גם צעיר אחד בן עשרים וחמש מארץ פולין ושמו אברמסקי, והוא גחכן מעט ועז־פנים מעט, אבל רֵעַ אמתי בין רעים ויודע לרומם את הרוחות. השיחה לא היתה שלֵמה. זה הדליק לו נר חלב ויקח לו עתון וקרא בפנה, מבלי שים לב לאחרים. כמעט נשמעה הצעה ללכת ולבקר איזה תיאטרון־זול הפתוח תמיד. לא ידענו במה להתחיל ובמה לסיים עוד את ישיבת הליל. והנה נגש אברמסקי אל יעקבוביץ והכה אותו על שכמו ויאמר לו: ,חביבי, הַגֵּד נא לנו עתה פה את שֵׁם הנערה, אשר אהבה אותך כל־כך ונעשה לה כלנו שיר משותף'... ,מה?' — ענה יעקבוביץ ופניו נתכרכמו, כאילו נשכו איזה דבר קרבו. — ,לך לא אגיד, לא אגיד...' ,אבל הגד נא לעבדיך שֵׁם אותה העלמה, — הוסיף אברמסקי — ולמה תכחד מאתנו זה היום?' התובע נגש אליו בחזקה ויאמר: ,בלילה הזה תגיד לנו את שמה ואם בנפשנו הדבר'. — כל המסובים פנו להשיחה הלזו. גם הקורא בהעתון קם והתקרב אלינו. דומיה! עינֵי כולנו צופיות אל הנפגשים. ואין עונה. המשקר, שכל המאורע הזה בדה מלבו, ושלא היו כלל דברים כאלה בעולמו, הוא, שידע לתאר כל פרט, כל חזון, כל

בחבורה עמדו על־יד האהבה, והנמושות – על־יד אשת־הברית ואֵם הילדים. בינתים נולד בן־זכר לַנדחף בין שתי נפשות ויתבייש מעצמו.

למה אאריך? הנערה האוהבת, כשאפסה לה כל תקוה להתאחד עם אהובה כלפנים, שמה נפשה בכפה ותבוא חרש אל עירו, וכמעט היתה שערוריה – היא השתגעה אחר זה. ויביאוה הוריה לבית חולי־הרוח. והוא התאחז עוד הפעם במחשבותיו המדעיות; וכאשר נשבע לרעיתו שבע פעמים, כי ישמור לה אמונים מעתה, ושהוא אך נכשל בדרכו, הרשתה לו שוב לצאת לחו״ל להשתלם בלמודים. והוא לומד עתה חכמת ההרכבה וההפרדה וגם חכמת החשבון.

ועלי להודות, כי מסוף ספור הזה, איך הוא, מצית הבערה, יושב אתנו ולומד בהשקט, ואיך היא, הנפש הנעלבת, יושבת בבית־המקלט לחולי־הרוח ונפשה עוטפת על נעוריה, לא הייתי שבע רצון כלל; לבי בי כאב על זאת האומללה בחיים, ואני – לוּ קרה הדבר עמדי – לא אמרתי נוחם, ולא שכחתיה עדי־עד.

ויעקבוביץ שְׁכָחָהּ. הוא שְׁכָחָהּ, אם גם לכל מודע וָרֵעַ סִפֵּר את המעשה ותאר את פרקי המעשה באמנות ובטעם מהחל ועד כלה. הוא בודאי האמין בזה, כאדם קורא דבריו מתוך הספר. הוא יצר רומן שלם בפיו, ובידו המפתה לאותו רומן. הוא בעיקר גם לא למד הרבה ולא השביע נפשו הרבה במה שלפניו. לבו קר כקפאון, למרות זאת האהבה, שבערה כגחלת. אך כח־דמיונו אתו לתָאֵר לו דברים ומחזות ולספרם. הוא לא ידע לשיח אך לספר, והוא רחוק, מלהיות משורר; הוא לא ידע לא מגעגועים ולא משאיפות לדבר־מה, אם גם בקש להשיג מה ולהיות נמנה בין המפורסמים ותורני החכמים, ואולם התעצל לעבוד גם בעד הדבר, אשר יחפוץ להשיג. כבר עברו עליו שלשים שנה, והוא אינו מושך עוד את לבות אחרים. ובכל־זאת התרועעו אתו רבים. לא בקרו אותו ברב, אבל הוא בקר את אחרים; וגם זה עשה אך למַלֵּא את הזמן, ולא בחפץ גמור. הוא אך אמר להתראות עם בני־אדם ולשבת על יד שלחן, שעוד אחר יושב אליו. החדר הריק והספרים הכבדים היו עליו למשא, ממש למשא... פעם נשאר זמן שלם בביתו, וישכחוהו יודעיו; ושוב יצא וַיָּחֶל מעשהו או אי־מעשהו כלפנים; ואם מצא תלמיד חדש, שעוד לא שמע מפיו מאורע האהבה, התקרב אליו ויספר לו את אשר עבר עליו עם אותה

שיקרא את דבריה ושירגיש חום דבריה· היא החלה לפקפק באהבתו אותה, ותבך לא פעם לפניו תמרורים, ותשביע אותו, כי יאהב אותה בכֹּל ושיתן לה את נפשו בכֹּל· לפעמים באו בה גם רגשי צללי־מות, ותדבר על לבו, כי ימותו שניהם יחד, כי יקשור אותה אליו בחבל; וכה, גוף בגוף, ונפש בנפש, ישליכו את עצמם אל הנהר וישארו מונחים יחד במצולות· היא בקשה לשתות את דמו, לקרוע את לבבה ולתתו לו לאכול· היא צרמה באזניו, לחצה את בשרו בין אצבעותיה, עד שעמדו כתמים בכל גופו, גם נשכה אותו בשניה; בקצרה, היא עִנתה אותו באהבתה הנמרצה ובמתנת כל ישותה עד לבלי שארית· ופעם חטאה לו במה, ותשתטח על קרקע החדר ותבקש ממנו, כי ידרוך עליה· —

*

אנו איננו יודעים כלל ממסירות־נפש לנפש ממין כזה· וכשהיה מספר לנו בעל המאורע הזה בזה הנוסח את ספור־האהבים שלו, בשבתנו כלנו על ספסל בית־מדרש המדעים בעיר־המלוכה, מתרועעים איש את איש, רגשי קנאה התגנבו בלבנו על המאושר הזה בחיים· והוא, מלבד זֵר האהבה הזאת, אינו עולה עלינו כלל, לא בפניו ולא בגוו ואף לא ברוחו·

יעקבוביץ — כך שם גבור הספור הזה — לא עשה בעיקר אחרת בכל ימי־שבתו בעיר המדעים, אך סִפֵּר פרקי אהבה זו ותפש את אחיו ברומַן מן החיים זה· ואמנם כרומן גמור היה הכל אתו אז· רומן גדול! הוא גמר פעם בלבו לעשות קץ לכל העסק הנפשי הזה, ויכתוב לרעיתו, שתבוא אליו לוילנה· ובבואה אליו, התוַדה לפניה על כל המעשים עם הנערה מהחל ועד כלה· והיא, בת־ישראל בעלת נפש עזה ולא תדע רכות, לא נואלה להאשים אותו ולשפוך עליו זעמה, כי־אם לקחה אותו בחזרה לעיר מגורו ותסגור אותו במיצר הבית שלשה ירחים· והנערה הריצה מכתבים; ואשתו השליכה אותם אל האור· בכל הימים לא דברה עמו דבר על־אודות זה, ולא נסתה לבקש ממנו בירור דברים; והוא כמעט אמר להתגנב שוב מביתו, לקחת את הנערה ולברוח עמה למרחקים· הוא הרגיש את עצמו כבן־בליעל, ובידו אין אונים לגבור על עצמו ולהטות את עצמו אל דרך הישר·

ובהגיע המְסַפר אל הפרק הזה, חשב כל אחד מאתנו, מה היה עושה, לו היה הוא באותו מעמד, ומה בחר הוא תחתיו· התלמידים המובהקים

מידו, אשר הכין בעד רעיתו, ובקשה לרשום בו בידיה פרישת־שלום מפורשה; ולא יכלה להבין כלל, מדוע לא תעשה את הדבר, והן היא מרגשת באמת רגשי־חִבה לאשת רֵעָהּ. היא, הנערה, לקחה אותו, את האיש, והושיבתו על חיקה ותפטם אותו בנופת ובחתיכות פירות, כאשר תפטם צופיה הליכות ביתה את תרנגלותיה. אין חִבָּה וגלוי־חבה, שלא הראתה לו. היא כבסה את הצוארונים שלו ותחליקם. תקנה את לבניו וטותה כאם רחמניה את פוזמקאותיו. היא לקחה את הלב ואת הנפש, ואת האודם בלחיים ואת המית־הרוח וכל רחשי חלקת חייה, שנִתְּנו לה למנה שכם אחד על אחיותיה, והניחה על מזבחו. והוא לא הרגיש את עצמו ככהן למולה, ואף לא מפרחי כהונה. הוא רק אחד מן הקהל המטיילים בשדה החיים, והכל עולה בגן כפורחת...

והדבר לא נשתנה כלל גם כאשר עזב סוף כל סוף את החדר הזה בבית אביה וישכור לו חדר אחר בפנה אחרת בעיר. הנערה כבר מצאה עִלָּה לרמות את בעלת־ביתו, כי היא קרובה לו, ותדע לתפוש את לבה בחִנָּהּ, עד כי לא ראתה האשה בבקוריה שום דבר משונה.

ובימים ההם כבר החל הדבר להציק לו מאד. היא לקחה את כל עתותיו ואת כל נפשו באהבתה; והקרובה לו בברית ובתור אם לבתו לא תדע מזה כלל, כי בָּגוֹד בָּגַד בה. על משכבו בלילות התהפך בתחבולותיו לדעת עצה ומזמה, איך יֵצא מבין המצרים, ולא ידע מפלט. בכאן אם הבנים ובכאן תום נֹער ואהבה עד אין קץ. מאיסור, מדבר בל יעָשה, לא הרגיש, ואף לא ממוסר. כל חומת המוסר נופלת לקול תרועת נערה, כי תשחק מעומק לבבה ותחל לרקד בחדר או לשחוק כילדה קטנה בהסתר פנים תחת השלחן, או על יד הארגז, ולהתכסות בשמיכה, ולקפוץ אחר־כך ממקומה ולהתיצב נגדכם, כאילו המליטה הארץ כוכב. ימים עברו; והוא גם שכח את רעיתו יושבת החוץ לגמרי, ופעם קבל ממנה מכתב ואֵחר לפתחו, ויאבד ממנו.

ביום אחד התחילה אהובתו בעצמה לכתוב לו מכתבים, והיא, שלא היתה מלומדת ביותר וגם לא קראה אלא מעט בספרים, כתבה דברים חוצבים להבות אש ותחל לשורר. הוא התפלא לקרא דברים כאלה, שידעם היטב מפי משוררים נאמנים, כתובים לפניו וכתובים לשמו ולשם נפשו. — והיא כותבת, והוא אינו עונה; היא גם לא תחפוץ, שישיב לה, אבל תחפוץ,

הרואה אותה יודע, כי לעולם לא יגע בידו בה, ושהיא אך ככוכב מאיר מלוה את מנוחת־הליל.

והיא באה לחדרו בכל יום, להביא לו חמין, והסתכלה כרגע בספריו ותברח. השיחות בינו ובינה היו אך במלים אחדות. ובעיקר לא העסיקה אותו ברב, אם גם הבין ליפיה: נערות כאלה יחידות גדלות בגן החיים; והוא מכין את עצמו בלמודי חשבון ובתכונה. סובבים־סובבים המְספרים במוחו, ואין לו פנאי כלל להשתעשע במטעי־חמד. ובעיקר – יש לו חובה לביתו; משם הוא מקבל מכתבים ארוכים, וגם הוא עונה ארוכות. – מה יעשה עם זו, אם גם תשאר בחדרו מעט בבואה, אם גם תשאלהו לטיב ספר זה או אחר. היא שמה ראשה להביט בציור תכונתי אחד ונגעו שערותיה בו; וכמו זרם בא בקרבו, לא ידעו עד כה, ויתחלחל, וימהר וישם בגדו העליון עליו ויעזוב את חדרו, ללכת לתעות בעיר...

והמלחמה בנפשו החלה, אך לא בנפשה. שערו בנפשכם, הנערה התמה ארבה לו ולאהבתו. נפשות כאלה או בורחות מאנשים וחייהן שוממים, או – רודפות אחריהם. דרך־התיכון לא תדענה!

ערב. האֵם החלושה שכבה בחדר־המטות על מרבד, כדרכה, לישון בעינים פקוחות ולשכב שעות אחדות בלי־נוע. האב נסע במלאכות בית־המסחר, אשר עבד שמה, לאיזה ימים לעיר קרובה. מנוחה בכל הבית האִלֵם ההוא, וזה היה רשמו תמיד. והאברך הלומד גם כן אֵחר מעט לבוא. הוא פותח את חדרו ומדליק נר על השלחן – והנערה יושבת על מטתו ומחכה לו... נדהמה ישבה, והאודם בוער בלחייה, והוא נבהל וישא עצות בנפשו, איך להחזיק מולה מעמד. אלפי גברים רודפים אחרי נצחון כזה, לכבוש נפש בעריסת הנוער; והוא פחד, בעמדו פנים אל פנים מול שאון חיים. והוא לא השביע את התהום ולא שאף לאהבים. – –

הוא נהפך מכובש לנכבש. בכל שעה פנויה באה הנערה לחדרו ותחבוק בידיה את צוארו ותמטר עליו מטר של נשיקות ולא ידעה בושת לתת לו כל הודה. הוא נשמט ממנה, בכל אשר יכול; ישב חוץ מחדרו יותר מבחדרו; והיא הוכיחה אותו על פניו בכל פעם שובו, ולא מצאה די בקִרבתו. לשוא החל לבאר לה, כי לא תכון דרכה עמו, כי לו אשה ובת וחובות משפחה; והיא ענתה על כל אלה – בנשיקה ממושכה, או הכתה אותו על פניו במקלעות שערותיה הארוכות. היא חטפה פעם מכתב

ואין חור בקירות, רק אור בא מסדק התקרה. והוא רואה הכל כמו בחזון. זהו מאסר של יחיד, הוא אומר לעצמו, וביחיד נפש, ובנפש מחשבות ורגשות, והכל מתלהב לעומת צלם נערה יפה — והיא יכולה לתת לך את נפשה גם היא; וקמת ופתחת את מקלעת שערותיה, ולקחת חבל זה של חיי נצח בידך. והוא קורע את השלשלאות החזיוניות מעליו, דוחה בכח שמשון את קירות המאסר. אין מחיצה וגדר עוד! העולם רחב, השמים רחבים, אין חי למינהו ואין צפור כנף למינה. והוא מרחף עם אהובתו באויר ואוחז בכסא. כה התלהב הדמיון הכוזב של גבורנו זה, ויצמא לדמי נפשות ולרפוי נפשות. צמא ותאב לעקור הכל מן השורש, להחריב ערים, להוביל עמים לקברות ולהחיות שוב כל מתי עולם. משוגע הוא ממראה עיניו, יושב הוא שוב על מרבדו בחדרו המלא אבק־ספרים, אחרי שובו סוף סוף למעונו, והוא בוכה על עלבונו, בוכה על אפיסת כחו. — — —

*

ממחרת היום כבר צרר את כל חפציו בצרור, שלם לבעלת ביתו בעד כל החודש, כי לא הודיע מראש את דבר צאתו, ועזב באותו ערב בתחנה הצפונית את עיר המדעים וגם את הבחינה במדעים, ושב לאשתו ולילדיו לרוסיה להתענות במסחר ובעבודה כאחד היהודים. יהי זכרו שמור בכאן!

בעל הסִפּור

כבר נשוא היה, ולו ילדה קטנה מוטלת בעריסה, ויסע מעירו הקטנה, אשר בליטה, ברשות אשתו, לוילנה, להָחֵל לדאוג לאחריתו. מחשבות רבות היו בקרבו, והוא עוסק בחכמות הטבע וגם מהנדס ויודע חשבון, ורוחו נושא אותו לעניני־מדע של כוכבים ומזלות. האדם כֹּל יכול, אם אך יַתְוֶה לו דרך ויאמץ כחו; וילנה היא עיר רבתי; ושם כבר חכמים וסופרים בין היהודים ובין הגויים. ולפנים גם בית־מדרש מדעים היה שם ובית־מקלט לנזירים. וישכור לו בעיר הגדולה ההיא חדר קטן אצל איש עברי, סוכן בבית־חרושת, אמיד במקצת. ולו אשה חולנית, בת נשואה גרה ברחוב השני, באה בכל פעם לעזור לאמה, ובת אחת לא־נשואה, נערה כבת שמונה־עשרה, קומתה דמתה לתמר; ועם כל זה יופי צנוע עליה; וכל

בשבילו אין כל תעודה אחרת – כי־אם להתענג על יפיה של זו ולראות מאור פנים הללו בסביבתו· עם הנפש הזאת מצא הוא את חידת החיים לעולמים וידע את דרכו· – את זה הוא מרגיש עתה בכל נפשו ובצעקת לבו· ומדוע נלקחה ממנו? מדוע נשלחה לו פתאום לאחרי חפוש רב עידנים ושנים – ואינה? ולא חלום היה הדבר· עין בעין ראה את מראיה· ראה אותה קמה ונצבה בתומה ובעֶשרה ואודם השער· הוא הוא אודם השחר· הוא רץ בין שבילי הגן· הוא מחפש אותה· דוקא אותה· נושא אל השמים עיניו ומבקש אותה בין הכוכבים· הוא מנער את נפשו· פותח כל התהומות והמעמקים שברוחו ונפשו יוצאת אחרי זיוה· מה לנו ולמַרְקס וללַסַּל· ואפילו לתורת הנביאים? תנו לו את הנפש אשר יצרתם בסמל היופי· פשטו אותה ערומה ותרקד כאלילה ברחובות קריה· ובאו הכהנים והעם להקטיר לה ולהציב לה מזבח· אתם אינכם יודעים את האהבה והתעוררות געגועי האהבה לאדם בלי תעודה· והנה התעוררה בכל עוזה לפתע פתאום· והוא מצא את תעודתו·

עברה חצות ליל· עברה האשמורה השניה· בא הבקר· וגבורנו תועה ברחובות ובמגרשים· בכל פנה הוא דורש אחריה· את הנערה האדומה בת שבע־עשרה הוא מבקש· ובכל צל אשה הוא רואה את צלה··· פתחה העיר הגדולה את לועה להציב אלפי רגלים על רצפתה ולהניע רבבות ידים ללקיחה ולנתינה· איש איש רץ לדרכו· משתקשקות מרכבות· רצות אלקטריות· נושאי עתונים מזוינים בכל סובבים באותם הגליונות· שנכתבו ונדפסו בלילה שעבר על־ידי נפשות אובדות· שאין עוד בקרבן מה· שעמום החיים המתרגשים וסובבים ובולעים זה את זה· הנך עומד ומתירא· כי בעוד רגע יפילך אחד מן העוברים· הנך הולך ואחר מקדימך· ואחר רץ אחריך· דויד רוצה להפיל את עצמו לארץ· ועברו עליו הרצים ונסים וירמסוהו בכפות רגליהם· הוא אוטם בידיו את שתי אזניו· הוא עוצם את עיניו· הוא אוחז בכפתור נחושת שבשער אחד· הנה הוא בבית־חולים· מתלחשים רופאים· נשברה רגלו· לא! שדרה אחת התפוצצה· הוא אינו מבדיל עוד בין המוחש ובין החזון· הוא יצא מדעתו·

ואמנם דַויד בן דוד יצא מדעתו· בחזון נפשו ובדמיונו· ויחל לשבור חלונות החנויות· לעקור כלונסאות· לירוק בפני העוברים· אסרו אותו בעבותים· ויסגרו אותו בחדר נמוך· כמעט לא יכול לשבת בו· אין חלון

ונראתה פתאום מעבר השני של הרחוב נערה צעירה כבת שבע־עשרה בעלת פנים־אצילים ויפים מאד. לבושיה קלים, אבל מלאים הם חן ונֹעם מיוחד, ושערותיה האדומות מאירות מבעד לכובעה הקצר. קסם למהלכה, לכל צלמה ודמותה, לגבהה. גדולה היתה לפי שנותיה ורשמה הכליל פולח לב כרגע.

היא עמדה על־יד שער אחד, והוא מתבונן ביפיה; זה אינו יופי, כי־אם גלוי שלֵמות היוצר.

הרגעים נמשכים. מי פלל לראות ברחוב הזה מין נפש כזה? נערות למאות הוא פוגש בכל יום בכל עבר, ועל חזון כזה לא חלם. זה כוכב עולה ביום, והנך עומד מחריש ומשתאה. מה היה, לוּ קרובה היתה לה בבית אשר הוא דר, והיא תסור שמה, והוא יהא נפגש עמה על המעלות. והיא הולכת הלאה הלאה, ואליו לא תפנה ולא תדע, כי החרידה במראיה כל מיתרי לבבו... לא, הוא יֵצא אחריה להביט בה. הוא חפץ לדבר עמה — ויהי מה. הוא שם נפשו בכפו. היא באה הֵנה, לרחוב הזה, רק להעירו ולהרים את רוחו. הוא אומר לקפוץ דרך החלון ולרדוף אחריה. הוא אך שם כובעו על ראשו ומהר לעבור את המעלות המעטות כמשוגע, להשיג עוד את הבת הפלאית, ואיננה. — כרגע פרח כל המחזה מאותו מקום, שבו נראתה בכבוד חנה, ושבה השממה ברחוב ובכל אשר מסביב. והוא הולך ושב מקצה הרחוב עד קצהו, מסתכל בכל חנות של מרכֹּלת ומביט בזה שלפניו — והנפש, אותה הנפש, איננה. והיא היתה וחיתה עוד לפני רבע שעה, עוד לפני חצי שעה, עוד לפני שעה, לפני ב׳ וג׳ שעות. כבר אתא ערב. והתגברו הריקות והחיים בלי טעם בכל מהלך הרחוב. המנורות בחוץ כבר הודלקו; כעיני חיות זרות מביטות הן מתוך השממון. מה יש עוד לחַפֵּש בזה העולם, אם לא אהבים בכסף אצל אלה כחולות הלחיים, ההולכות ומשַׂקרות עינים. ויברח דָוִיד בן דוד מהככר ההיא, וילך הלוך ותָעֹה בגן־החיות הגדול. על כל גשר עמד והביט על המים הנוזלים בדממת־הליל וירא בכל עובר־ושב לפרקים, כמו צל קם מבטן האדמה.

והוא נושא בלבו את צלם תבנית הנערה הנעלמת ורואה אותה בחזון נפשו. מה היה העולם חסר, לוּ נצבה עתה לימינו או לשמאלו, והוא הניח את ראשו העיף על שכמה. הן בספרי האגדה כתוב כזאת, ובחיים עצמם אין כזאת. אין מלך בלי מלכה, ואין לאדם תעודה אחרת בעולם —

דין מנוחה ביום ידוע ובשעה ידועה הוא אך משחק לכהנים· הללו נושאים ספרי־תורה כתובים על גויל וסובבים בהיכל, והללו מכים בפעמון; ושנאת אחים בין אלה לאלה כל הימים· בעדנו גירוש אספמיה, חלאת האינקביזיציה, ונגדנו מילת האדומים בחזקה וגבעת ערלות האויב· ביום המשיח לא יהיה זכר לאלה ולאלה··· ובגאולת העולם מעקת החברה והדת האמין מעט· האמין — בלי כח ובלי התעוררות· כי גם עליו מוטל לעבוד בעד היום ההוא — שוב לא הרגיש; ואם הרגיש, לא נתן לו כל עוז לפעולה ולמעשה·

זה היה מין אנרכיסט אישי בלי שיטה ובלי מטרה· הוא ידע, כי על העולם ועל החיים פרוש וילון; אבל ידע גם זה, כי כאשר נרים את הוילון, שוב לא נראה דבר מפורש והזון ברור· בכל מין טשטוש ומין חזרה לאחור· יש לאמר, כי הבֹקר הוא התחלת היום ויש לאמר, כי אינו התחלה· אומרים, כי בנין גוף האדם ואבריו הוא בתכלית השלמות, וזה שקר גמור· בכל מה שאומרים הבריות, ואף העמים הנאורים, ואף החושבים, רבה הבדיה מן האמת· כל ספר יסודו באיזו טעות, וכל שיטה היא כבר בנויה על שגיאה אחת יסודית; אין דבר, שאין שוררת בו ערבוביה, ואין כתונת נקיה, שהנך מכבסה בבורית והנך מנקה אותה ומטהרה, שלא תשוב ותשחר ותטָמא למחר· מה כל העמל? מה צורך בחיים, אמרו לו לדַוִיד בן דוד, — כך שם גבורנו — מה צורך בחיים, אדרבה, אמרו אם תדעו·

היה יום בינוני, יום בלי חום יתר ובלי אור מדויק ובלי קריאה מיוחדה במועד התקופה, ובחשבון בני אדם — כשלשה שבועות לפני מולד האביב· כפת הרקיע פרושה מעל הבתים הגבוהים, והיא בלי כתמים וגם בלי צבע חי, ואין קשר בין החי למינהו, יושבי מטה עם רחבי מעלה· רַחֲבוּת! והלא צפופים גרים בני הערים הגדולות, איש בצד רעהו ואיש על גבי רעהו· בכל חור של אבנים ומעלות יושבת משפחה· השאון אך יבוא מעבודה, והעבודה גופא היא בלי רוח ובלי שאיפה·

וגבורנו עומד בצאת השמש נשען על־יד חלונו ורואה מעט בתהלוכות הרחוב הדל· בו הקטנים והתינוקות לבושי הסחבות רבים מן הגדולים· ובגדולים מתערבים איזה עובדים בבתי־חרושת, שבים הם עתה מבית העבודה, אָמות בודדות הולכות לקנות מה בבתי־מרכולת לאוכל, עגלה טעונה כדים ריקים מקשקשת על רצפת הרחוב· אין חיים ואין אור!

ומעט מקַנט ופיכטה, ואז יצא סך־הכל אחר מזה המקובל וכלול. הנביאים עמדו לימין העוני, ובארץ יהודה וישראל לא היה כל רכוש, כי־אם ממשלת תקיפים וכהנים. הכהונה היא מולדת הדת, והדת בעצמה היא קצוצת־כנפים. מה אתם חוסים בה, והיא אך קובץ של אמרים — של אמרים ולא דעות...

הוא קורא עתונים לסירוגין, ואפילו עתונים יהודיים; והוא מתרשל להרגיש פעם בחזקה, כי הוא עברי ובן לעם מתיחס על השבט העברי הקדמוני. מה טיבם של היהודים? אנשים מתפללים, לבושי טלית ותפילין ומאמינים באל יחיד. והוא אינו מאמין באחדות ואף בשניות. רק כחות בעולם, אפילו כחות רוחניים, והם אינם אף בבחינת מלאכים. אהרן בודאי היה כהן באיזה מקדש, אבל השם משה הוא בדוי... דת־ישראל מתחלת — אם בכלל מתחלת היא מאיזה זמן — מאליהו התשבי. והוא נלחם עם הבעל; וכהני הבעל אינם אלא ככהני המקדש בירושלים, בצלמם ובדמותם ובדמם. ירושלים היא קן האלילות, ועל־כן היתה למעי מפלה. ואפילו הירצל של היום אינו אלא שארית מכהן אלילי מאז. מה אתם מתפלאים? — היה חושב — אם יהודים אנו, אין אנו אלא עובדי אליל. סמי מכאן עשרת הדברות, והנותר, כל החוקים והמשפטים, נושאים עליהם חותם אלילי. ואפילו הדברות גופם, דבור א׳ וב׳, — האם אינם קריאות אליליות? אל עולם, שכבודו מלא עולם, אינו קורא „אנכי״, וכל המורא שבשקר הוא אך פחד אלילי.

בילקוטו עוד יש תנ״ך קטן, הוצאת מפיקי־ברית וחתום בשמו של לטריס, והוא מלוכלך וקרוע ועלים רבים כבר נשרו ממנו... וכשהוא פותח פעם ביובל את הספר הישן הזה וקורא בו, הוא מרגיש אך ריקות בנפשו. קופצות האותיות והפרשיות, ופסוק בא אחרי פסוק, זה על פי קְרִי וזה על פי כְּתִיב, והרי סתומות ופתוחות, ואפילו סכום הפסוקים. מה חשבו הסופרים והמונים הללו? איוב קורא תגר על אלהים, ובתהלים מהללים את האלהים. זה פוקד וזה סותר. באה הריבולוציה של קרח, והמחוקק עומד באין־אונים, אף כשנצח, לכאורה, את המהומה. דוד השופך דמים הוא הצדיק שלהם, יעקב המרמה בצאן הוא השלישי לאבות הברית. סקילה למקושש מעט עצים ביום השבת ולנוקב את ה׳. והוא כותב ביום השבת, מחלל את יום השבת, ואינו יודע אפילו זה, כי יש שבת בעולם. מנוחה,

שוכב הוא על מרבדו ואין איש· והשלחן מכוסה ספרים פתוחים· שְׁיָרֵי־סיגרות ועצי־שרפה וכל מיני חתיכות נייר· מכתבים שנפסלו· צפרנים חתוכים ועוד· והוא מתעצל לצאת החוצה· או לברר לו ענין עיוני אחד ולהרהר בו· ואז· בשעת בין־הערבים שבחדר· כשהאֹפל בא מן הכתלים גופם והתקרה גופה· כל העולם כמו מתחיל לזחול כנחש· ובבטן הנחש מסמרות· והכל מעיק ומכאיב· אין צירוף· אין מערכת מעלה ומטה· ואין עין רואה· הכל מתגולל במקרה· והספר הגדול של החיים הוא בלי סוף־פסוק· בלי נקודות וטעמים· מה אתם קוראים? מה אתם רוצים? מה חפצכם וישעכם· בני־אדם גם בני־איש? אין צורך לא ליד ולא לרגל· ואף־לא לפה· שלדי עצמות כל הגופים· ובגופים תולעים תועות· נעות ונדות· והחושך בא מתהום האפס· מכסה את הכל ומקפל את הכל תחתיו·

וקמת ומששת בעיניך· והנה אך שני כתמים שחורים· אין ימין ואין שמאל· ואין מהלך· אתם חושבִים· שיש מהלך· והוא צועק בכל היללה שבנפשו· שאין מהלך ואין דרך ואף אין חיים ואפנים·

והנה הודלק נר בחדר· והכל שב על מכונו· והוא אל עצלותו· והוא יושב ומעלעל בספרים· או מציין לו ציונים על פתקאות לעבודתו· ובהפתקאות עצמן אין סדר ואין תכונה· מה תכלית כל המדע? וַהֲטָבַת החברה או גם הַיְשָׁרַת האדם לא תבוא על־ידי זה היום· וליום מחר יש עוד לחכות מה·

כה יום ירדוף יום· זמן — זמן· ואין התקדמות במהלכו· נשי ישראל סבלניות הן· ואם גם התמרמרה רעיתו בבית· מי שומע לה? פעם בשנתים או בשנה הלא גם הוא בא לביתו· יושב שם בעצלותו איזה שבועות· אין קץ ואין התחלה למעשה· וקודם כל· הלא צריך הוא לגמור למודיו ולהִכָּתר בכתר דוקטור· ולדבר זה עוד יש פנאי· פנאי רב בעולם· בעיקר הוא מדעי־כלכלי־מדיני־רוחני· ויכול הוא להראות לכם על כל עלה ועלה בַּכָּל־בּוֹ של מַרקס· שהוא טועה טעות גסה··· הוא יודע את מהלך הדברים בתנועת הרכוש והממון· וגם מונה הוא את דרכי הנפשות והרוחות· שעלינו לצָרֵף גם אותן למספרים היבשים· ערך העבודה הוא מושג נפשי· ולא אך הגיוני· ואפילו דבר שבהגיון אינו מוחש גמור· נתפס אך בידים· במקום תורת־הרכוש צריך לומר תורת המדות והמנהגים· המנהג — הכל הוא ועושה את החיים· בין של היחיד· בין של הצבור· אתם אינכם יודעים· מה זה מנהג· צריך לצרף תורתו של לַנגה וגם של בוקל וגם של מרגן

אין לו לא מחשבות ברורות ומסוימות ולא גם חובות גמורות· הוא היה בעיקר אדם שלם, וגלגלי המכונה הנפשית שלו סבבו על צירם תמיד· בנפשו יש גם מעין רוחב ועומק, ולו גם רוח נדיבה; ואולם אחת חסרה לו — רגש הזמן והערכת הזמן· כל מה שמניע את בני־האדם לאסוף, להשיג, למלא אחרי איזה דבר בזמן מסוים, לא הניע אותו כלל וכלל· בשבילו לא היה כל צורך להמציא מורה־השעות בעולם, ואף לא היה מבחין בין יום ובין לילה· ביום היה ישן, ובלילה היה יושב והוגה; ואם בא אחד והפסיק אותו ממשנתו, לא ראה בזה כל הפסד, ויכול היה לשוחח עד הבקר· בבית־מדרש המדעים היה נרשם לשיעורים הרבה, כי בעיקר חשקה נפשו במדעים הרבה, ואף את אחד מהם לא שמע כהלכתו· הוא קורא בספר ואינו משלימו, לוה ספרים מבית־אוצר הספרים של המלכות ואינו משיבם בעתם, ומשלם תמיד את קנס־האיחור· הוא לוה ואינו משלם, מלוה ואינו תובע· מעולם לא ידע כמה ממון בכיסו, והכיס עצמו אינו סגור·

הוא איש גבה־הקומה וחסין־הבשר, שערותיו פרועות וזקנו פרוע· בסדר ומשטר אחר היה נעשה אדם יפה; כי עיניו שחורות ומבהיקות, אבל הוא מתרשל מאד בלבושיו, לא ינקה אותם, לא יחליפם; והוא הולך פרוע ומוזר בחוצות, עד כי כל רואיו יביטו אחריו·

זה כשנים־עשר זמנים הוא תלמיד למדע, ושנותיו כשלשים וחמש ולו יש פנאי, ואינו ממהר לגמור למודיו· הוא כבר התחיל לעבוד עבודתו המדעית לשם בחינה, ואינה גומרה· במקום זה הוא עוזר לאחרים לגמור את למודם ומקדיש להם כל עתותיו וידיעותיו·

הנך בא לחדרו בתחתית הבית ברחוב צר — את אי־הסדר ואת האויר המחניק לא אתאר — והוא שוכב יחף על המרבד, במין כתונת שחורה כצוארו ממש, ואינו קם אפילו לקראתך· תאמר, שאינו מכבד אנשים? אדרבה, מי כמוהו מקרבם ומחבבם ונותן להם את לבו· ולבו אינו מלא ואינו חסר; הוא מתלהב לעתים בשיחותיו, והוא מתקרר, אין אצלו סימן קבוע במהלכו, ולא במאכלו ולא במשתהו· הוא אוכל ושותה מה שנותנים ומושיטים לו, בלי בדיקה ובלי בחירה· ויש שהוא גם רעב מאד, אך מתרשל הוא לקום ולהכין לו איזה דבר· ההתרשלות — היא אך היא אופיו· התרשלות ושעמום·

איני מאמין כלל בבריאה; ושנית, מה בכך אם העולם עושה מיני שעשועים ומרמה את עצמו ואחרים.

— אבל מדוע משתעשע העולם דוקא בתבנית זו ולא באחרת?

— מפני שאין תבנית אחרת כלל...

— ואם כן העולם הכרחי הוא?

— מה בכך? גם ההכרח, גם הבחירה הלא המה רק דברים שבודים להם בני־אדם מלבם.

— ומדוע המה בודים זאת?

— בשביל ששוטים הם בדעות ובמחשבות, ותו לא.

— ואתה אינך מאמין בדעות כלל?

— גם דְּבַר האמונה בדותא היא...

— ומי יאמר, שכן הוא הדבר?

— אני אומר שכן הדבר, וכך הוא הדבר... רק אני לבדי יודע בכל אלה, ואתם אינכם יודעים בזה כלל... אני הנני אני ואתם — אתם; אבל גם זה אין אתם יודעים...

לו היה הכל אפשר והכרח, הכל מותר ומוּתר, הכל שוה ובלתי־שוה, הכל — הכל ולא הכל...

בעד החלון

הוא השאיר אשה ובנים שְׁנַיִם ויצא לחוץ־לארץ להשתלם בלמודים. השאיר! והן הוא כתב לאם הילדים פעם בשבוע מכתב בלשון יהודית, והיה שואל לשלומם וגם הודיע משלומו. פעם שלח כסף, פעם גם קבל, ומעת לעת גם נסע בימי החופש לפקוד את נוהו, ושב בלב ריק כמו שבא. ואל תאמרו שלבו ריק, שלא ידע מחובות ושלא הרהר ביחס שבין איש לרעהו או בין איש לרעיתו. אדרבה, הוא ידע את האהבה הכתובה בספרים על־פי הספרים עצמם ועל־פי נפשו בכלל, ויחמוד כל יופי וכל נעים וכל מועיל וכל טוב וישר בחברה וביחיד; הוא גם כִּבֵּד את האישות, כבד את בעלי הרוח היתרה, כבד את כל החושבים הגדולים ואת כל המשוררים הגדולים, כבד גם את הדעות והמחשבות. ורק אהבה וקשור ידוע אין לו,

ספרות זו היתה לו רק מין נופת מקולקלה, נהנים ממנה בני־אדם, שקיבתם מקולקלה לאכול לחם ממש ולשתות מים ממש. אצלו כל ענין השירה והזמרה בא מגרון שנתקלקל לדַבֵּר דברים ממש.

הוא היה אומר: ,המשוררים מריקים את רגשותיהם בשכר כאלה המרקדים על החבל בשכר'.

הוא היה אומר: ,הצער שבכתב אינו צער כלל והשמחה שבכתב אינה שמחה כלל; את שניהם בדו להם בני־אדם מלבם, כדי להטעות בהם את עצמם ואחרים'.

רגיל היה לומר: ,העבים והעננים המה רק שם ממעלה כמו שאור השמש הוא רק שם. מה לי, אם כך או כך הם? למה זה אתעצב בבוא הענן ואשמח בבוא השמש? מה יתנו לי אותם האילנות המלבלבים? ומה איכפת לי, אם עליהם נושרים?'

מה שלא היה יכול נשוא היה הדג למינהו. כל בעלי החיים ביבשה, עוף השמים ורמש האדמה — היה מבין את מציאותם; אבל הדגים בימים ובנהרות, למה הני?

על־אודות אחרים היה חושב ועל־אודות עצמו אינו חושב...

אצלו המעשים אינם מעשים כלל והדברים אינם דברים כלל; הדורות לא דורות והעמים לא עמים.

אמת הוא הדבר, שבני־אדם מדברים בלשונות רבות ושבארצות שונות הם גרים, אבל מה בכך? הללו יכולים לבוא מהתם להכא והללו מהכא להתם. — —

אמת הדבר, שיש גשרים, כדי לעבור עליהם נהרות ועמקים רחבים, אבל בכל המעבר גופא אין צורך, כי מה יתן לנו עֵבר זה יותר מהעֵבר השני?

ההליכה בעצמה היא מיותרת, כמו הדבור והראיה. ומכאן ראיה שאין הלכה כדַרוין וחבריו, שסוברים שרוב החושים והאברים נולדו מפני שנצרכים היו לקיום המין...

גם ענין קיום־המין בכללו ומלחמת הקיום לא מובנים לו כל עיקר; מה לנו אם נתקיים או לא נתקיים? מה נפסיד אם ההויה היא בצורה זו או בצורה אחרת? סוף כל סוף, כל יש הוא במציאות בשביל שישנו...

והיה אם אמרו לו: אם כן כל הבריאה למה? ענה הוא ואמר: ,חדא,

בכך? – הוסיף לאמר – העם הוא רק מושג בלשון רבים ולא בלשון יחיד׳.

שאלו אותו: ,מה יעשה האדם?׳ ענה ואמר: ,ילך ויתלה את עצמו לאור הנר׳. – ,ומדוע לאור הנר דוקא?׳ – ,מפני שהאור הוא סימן לחשך׳. – ו,מדוע לא תתלה את עצמך?׳ – ,מפני שהאידנא יממא הוא...׳ ,זאת ועוד אחרת – היה מוסיף – עלי להשאר פה כדי ללעג על משבתכם׳.

הוא היה קורא בספרים והוגה בהם אך ורק לשַבר את האוזן, הוגה בדעות ונהנה ממחשבות בקֵרוב רק כדי לשבר את האוזן.

טוב ורע היו אצלו מושגים, שבדו להם בני־אדם בשרירות לבם הנבוך, בטרם ידעו שהטוב אינו טוב והרע אינו רע. אצלו אמת רק הדבר הזה, שכל ערך המעשים שיעשו ובל יעשו הוא רק כאכילת איזה זרעונים לבנים או שחורים, צלויים או מבושלים.

אפלטון היה לו כאדם בלי חתימת זקן, שהיה אוהב להתוכח את עצמו... ואריסטו היה בחזיונו מין בריה שמֵנה מפוטמה בדעת... בפלוטין ראה חסיד ותיק בעל־הזיה עם טַלית מצויצת, ואת קַנט, ה,אחרון׳, השוה לאדם שנשרו כל שערותיו על־ידי מחשבותיו הרבות שבדה מלבו, ושכל ימיו היה רק שט ביבשה... את שפינוזא חשב לאדם, שסופר את המחשבות קימעה קימעה ומניחן אבן על גבי אבן, והוא, יהונתן, אינו מבין, איך אפשר לאיש חולה מחלת השחפת לאהוב את האלהים שהסיר אותו מכסאו. את בן־מנחם הגבן היה חושב לעובד אלהיו שלא ברצונו ולומד את התנ״ך מתוך שפתם, מעשי־ידו... את פלוסופי צרפת היה מצייר לו בתור בני־אדם לובשים מעילים אדומים ומגבעות קצרות, ופלוסופי אנגליה לא היו בעיניו פלוסופים כלל, רק בני־אדם אומרים את מחשבותיהם ונהנים מעצמם, כיהודים בעלי אבנטים רחבים לתיאבון.

בכלל היה מצייר לו את כל גדולי אומות־העולם רק בקלסתר פני יהודים; וכל הספרים הרבים שלהם היו כנסורת מהספרים שלנו, שגם הם אינם שוים רק במעוטם; וגם באותו המועט עוד ספק גדול הוא, אם יש צורך בדבר...

והא תימא אצלו בספרים כוללים תורות ומחשבות, בהם אולי נוכל להשתמש בשעת הדחק; אבל זו שקוראים ספרות־היפה גרועה היתה בעיניו מתחלת ברייתה.

את כל האנשים וכל המעשים, הדעות והמחשבות, החיים וצרכי החיים, את הכל היה מבטל בבטול גמור, לכל אדם היה יכול להראות את משוגתו.

„לו היה העולם עולם — היה אומר לעצמו — ובני־אדם בני אדם, כל הדברים בחוץ דברים ממש והמחשבות מחשבות ממש, כי עתה היה עוד מקום להתבונן ולדרוש, לדעת ולהעריך; אבל עכשיו שהכל רק טעות הוא ואינו שוה כלום, איזה צורך יש לחשוב ולהגות ולהטעות את עצמנו ואחרים, ואיזו תועלת תצא מזה?"

אפילו מושג התועלת גופא היה אצלו רק דבר שנקנה בטעות... „הכל חושבים — רגיל היה לומר — שדבר פלוני ואלמוני יש במציאות מפני שאחרים כבר מצאו כך, ואלה מסתמכים על הקודמים להם וכן עד גמירא. אבל אולי הכל טעות היא למפרע?"

סדר מחשבותיו היה כך: כל בני־אדם אומרים ב׳ וג׳ מפני שכבר אמרו את הא׳ ואחר־כך מצרפים הם את האותיות לתבות, בתבות הם מְסַמנים את המושגים, המושגים מולידים את המחשבות, המחשבות את המעשים; והמעשים מביאים עוד הפעם לידי מחשבות. כה יש לנו מחשבות על גבי מחשבות, עיונים על גבי עיונים. וכיון שיתרבו ויתגדלו, מתחילים בני־אדם למסור אותם לאחרים, הדורות הללו מוסרים אותם לדורות הבאים, והמחשבות הישנות נותנות מקום למחשבות חדשות, היסודות המקובלים לנסיונות חדשים. הסתירות מולידות תולדות אחרות, ואותן אחרות עוד אחרות. אבל, שוטים שבעולם! שמא האות א׳ והיסוד הראשון אינו בנמצא כלל? שמא אין כל יסוד למחשבה כלל? שמא הכל טעות מעיקרא היא? שמא המחשבה בעצמה אך מין שקר היא?

„מדוע אתם משתדלים להנחיל את מחשבותיכם לשעה ומעשיכם לשעה לאנשים אחרים — היה אומר — כאילו יש צורך בזה שישתמרו לעולם? מדוע במחשבה זו של פלוני ואלמוני באותו זמן ובאותה שעה אתם רואים מקרה רב־ערך יותר מאכילת ירק זה או קשואים הללו על־ידי עז פלונית או שור פלוני?"

„אתם בוכים למת ושמחים לנולד. קשואים! רק קשואים קא חזינא הכי ותו לא; רק קשואים נוצצים ונובלים, נובלים ונוצצים..."

כששאלו אותו: „מאיזה עם אתה?" ענה ואמר: „עברים אתם, ולפיכך אתם שואלים..." אומרים לו: „אתם ולא אתה, שמע מינה..." ו„מה

ולהציגני לפני בני ביתו. בקר אותי, במטותא, עוד בלילה הזה בשעה השמינית, לכל המאוחר הנני במלון בשעה התשיעית. כשלא תמצאני עוד, סלח לי וחכה במסדרון, שם יש גם כן חדר לקריאה...

יהונתן

כשזחה עליו דעתו היה קורא עצמו סתם יהונתן הפקח, לרַמז לחבריו בלשון סגי־נהור, שהכנוי שלו ביניהם נוגע לו כ,קור השלג העברי' וצנת מים שנתיבשו.

הוא היה תלמיד בית־מדרש המדעים זה ימים רבים, כלומר, שמו חתום ברשימת התלמידים, מבלי שיבוא אל השיעורים. הוא מבטל בלבו את המורים ואת המדעים גם יחד...

בכל ,זמן' חדש הוא רואה תלמידים חדשים לבקרים, באים הם להשתלם בלמודים, ועושים אזניהם כאפרכסת לכל הגה; אבל הוא שוחק להם, ואומר: ,המתינו ותראו כי אך אִולת בחרתם'.

פרקו של יהונתן לא היה נאה, זקנו מגודל ובלתי־נסרק וכובע גדול לראשו. בגדיו ישנים ומנעליו קרועים במקצת והוא אינו שם לבו לזה כלל...

לו חדר קטן בעליה חמישית ברחוב יושבים בו צפופים; שם יאכל ויישן על הקרקע; ובצאתו לא יסגור את הדלת אחריו, מפני שגם כלים גם ספרים אין לו.

הוא אוכל הרבה שלא לתיאבון וצם הרבה שלא במתכון. את הנשים הוא חומד בלבו ומתעבן יחד. הוא מתהלך עמהן פעם ביהירות של שתיקה ופעם בסאה של דברים רמים.

הוא היה לועג הרבה על המותרות שבחיים וקונה לפעמים דבר יקר, אך כדי לקנותו, והיה נותנו אחר זה במתנה לאיזה איש קרוב לו.

כל הגבר שביהונתן היה רק מין לכאורה. שערותיו, זקנו, בגדיו, היהירות שלו והענוה שלו — הכל היה רק לכאורה.

הוא לוה ואינו פורע, מלוה לאחרים ואיננו תובע. בנקל הוא נותן את אשר לו. את רעיו היה מבקר בלי צורך כלל וזמנו היה מופקר לכל, כאדם שמתנגד בכַוָנה לכל מין עבודת רוח ובשר.

לבסוף הודה לי··· לאנשים שכמותנו צריך הרבה כסף· זאת הוא יודע עתה היטב· גם בת עשיר בעל־רבבות כעטינגר בשדה־לבן לא תספיק לנו· בעיר ההיא יצאה בת־קול· שמשדכים לי את בתו··· הם שמעו· כי אנכי שולח לאבי ולמשפחתי אלפים לשנה··· כל העולם מתפלא על בן המלמד שעלה לגדולה··· לוּ היו שולחים אלי איש לדַבר עמי על־אודות זה· כי אז עניתי להם רכות בתור אדם מערבי· חפץ אנכי גם לבוא לעיר המלוכה בארצנו· לס״ט פטרבורג· — אנכי שלחתי לאשת אחיך מאה רו״כ על אדרת־שער לימות החורף· אחיך סוחר בכסף· הוא כילי· הוא קנה מחצית בית אבי; הבית עומד בטבור העיר· והחנויות שם הן בעלות־שפע··· אנכי מקבל לעתים חמש מאות שקלים בעד בקור־חולה· בשדה־לבן אומרים· כי הכנסותי הן יותר מעשרים אלף לשנה· אנכי מתאכסן פה בבית האושפיזא לאצילים· בחדרים שלשה עם מבוא מיוחד· כאשר תבקר אותי· תראה··· מה שלומך ומה מעשיך? עוד לא דברת עמי··· למשרתי טוב מאד· בכל יום מצוים לו יינו ושכרו· מה סוף כל המחשבות? הפלוסופיה אינה שוה הרבה· בתחלה למדתי חכמת החשבון··· אז היה צַקמן המהנדס חברי ורעי· מה עושה עתה האֻמלל הזה? אמנם לו אשה יפה· רק זאת חסר לי? הלא לך אין אשה· האם לא תשא עוד — הנני מרשה לי לשאול — מה אתה כותב? כתוב בשפה־חיה· למה לך שפת־עבר? אמנם גם היא מועילה· אבל לא תתן שכר הרבה· לוּ הייתי במקומך· כי אז בניתי לי בתחלה מעמד נכון ואחר־כך כתבתי· יש סופרים שמתעשרים במלאכתם· האם הכרת אותי כאשר נכנסתי אצלך? לפני ארבע־עשרה שנה ראית אותי· בעודני נער· אנכי הייתי גם כן בפולטבה· ובקשתי להכנס בגימנזיום· אחר־כך יצאתי לחו״ל — למדתי בליפסיה ורעבתי ללחם· אחר־כך הלכתי לרומי· האליַנסה נתנה לי פרס לימי למודי· בפלורנץ נזדמנתי את צדוק כהן· שבעים אלף פרנק יש לו לשנה· הוא בקשני לאכול אתו לחם· כאן אין הדבר יפה כמו ברומי··· היודעים אתם גם את האמנות היפה? אנכי הנני מבין גדול בתמונות··· אבל אין לי פנאי לזה··· הייתי גם בוַטיקן··· נקראתי לכהן חולה· לוּ עשו אותי לרופא האפיפיור· כי אז גם המרתי את דתי· אחר־כך במות אבי· — שם יכולתי להיות מליץ על ישראל··· כמה שעות ביום עתה? עלי עוד להזדמן עם הפרופסור יולי ולהתיעץ אתו בדבר חולה··· הוא מכבדני מאד· קראני לאכול על שלחנו

את העיר שדה־לבן? את שפת־עבר שכחתי, אבל הנני פטריוט ישראלי··· קניתי לי חלקי גרֶץ בהעתקה צרפתית. בעברי אתמול לפני בית־ממכר־ספרים גדול קניתי לי גם את מנדלזון··· ברוך נתן לי עתון ציוני איטלקי, שהוא מוציאו לאור··· לאנשים כמוני אין פנאי לקרא את אלה··· מה תאמר אתה לעניני היהודים? לו לעצתי שמעת, כי אז היית לרב בישראל, לרב ולד״ר··· זאת חשבתי עליך משכבר הימים, האדם צריך להשיג מעמד טוב בחייו··· הכתיבה בלבד אינה נותנת לאדם הרבה··· אבי לא בקש, שאהיה לרב··· אם ברחת ממני והלכת למרחקים — כתב לי — למוד חכמה שתתן לך עפרות זהב··· עוד אתמול בבואי, בקשתי לראות את פניך. הפרופסור יולי התיעץ אתי, הא לך כרטיסי··· היום בבקר הלכתי אל שוער בית מדרש־המדעים לבקש אחרי מקום מגוריך. עיינתי ברשימת התלמידים, ולא מצאתי את שמך רשום שם. תלמיד רוסי בא לקראתי, וחשבתי שהוא יודע מקומך, נגשתי אליו בשאלה, אולי יודע הוא, איה מקום מגוריך? והשיב לי, שהוא אינו יודע זאת; אבל בפרור הצפוני של העיר יושב רוסי וסופר עברי, והוא בלי ספק יודע את שם המבוקש. נסעתי תיכף אל הסופר ההוא, ואמר לי שהוא בעצמו אינו יודע, באשר סופר־רוסי הנהו ואינו קורא עברית, אבל לו מכָּר ברחוב אחר, שסמוך לו יגור סופר עברי, אולי יודע הוא··· באתי אל הסופר השני, וגם הוא ציין לי רק את הרחוב, אבל לא מספר הבית. הלכתי ברחוב הֵנה והֵנה, ופגשתי את נושא־מכתבים, והוא ציין לי את ביתך, ששם אתה גר במספר שבעה. חדרך יפה, אבל קטן הוא. טוב אתה עושה, שאתה דר בקצה העיר, כאן האויר טוב. אנכי דר ברחוב המלך. לי יש מהלכים בין חורי הארץ, גם אחי הצעיר יושב עמי בבירה ולומד חכמת־הרפואה ואני מכלכל אותו. — הוא לא נלחם מלחמת־החיים כמוני ואינו יודע לחכות, לו צריך מנהל. — הוא מעשן סיגרה בת כ״ה פרוטות. בתחלה לא חפצתי שיהיה ברומי ושלחתי אותו אל עיר המחוז, אל פנסיון. אנשים יהודים היו — כן רצה אבי — ובקשו למשכו ברשתם. בת יפה להם, אבל לה אין נֶדה, מה איכפת להם, אם יארשו אותה עם מי שעתיד להיות דוקטור ואחיו הוא דוקטור מפורסם? אחי הוא עלם וטוב־לב. אנכי כתבתי לו: בן־אדם, מה זו אהבה לאיש כמוך? נסעתי שמה ולקחתי אותו לרומי. כשבועים לא נתתי אותו לעזוב את החדר, הוא צעק ובכה,

הבקור

תמול באתי לכאן, ביום אתמול באתי הנה מרומי רבתי, אנכי ומשרתי, הנצב לפניכם בזה, הוא מלַוה אותי על דרכי תמיד, בלשכה שניה נסענו במסע המהיר. יש שנוסע אנכי גם בלשכה ראשונה. — אלה שקראו אותי שלמו בעדנו דמי ההוצאות לכאן ולחזרה, נקראתי לחולה אחד כאן, אשר רפאתי אותו לפני שנתים ימים בהיותו באיטליה. משרתי יקבל ממני שבעים וחמשה שקלים לחודש. מאושר הוא מאנשים כמונו, לו יש גם אהובה – הוא לא יבין שפה אחרת משפת ארץ מולדתו, אנכי מדבר גם בשפת צרפת ובשפת אנגליה, ישבתי גם בלונדון, רק בלשון אשכנז קשה עלי לדבר, אולי נדבר רוסית, הנני רופא בבית הקונסול הרוסי שברומי, וגם לפני המלך שם התיצבתי, במצאי דבר חדש במחלת הכבד... גם אצל פַּסטר הייתי... הצעתי את המצאתי לפני האקדמיה... אנכי הייתי האיש־יהודי הראשון שעמד לפני החכמים האלה... בפניך לא נכר רושם יהודי כלל... לפני חמש שנים הייתי גם כן כאן, חפשתי אחריך, ואמרו לי שיצאת מזה. אנכי הנני רופא־חולים, מֻדיק, שמי בישראל יוחנן הילפרן. אנכי הנני אחי דבורה, אשת אחיך ברוסיה הלבנה, ראובן הוא שם אחיך, לו יש פרנסה מחנותו, ואנכי שולח לו מתנות. אביך הוא רב בעיר קטנה, ראיתי אותו לפני שנתים. אָבי המלַמד כותב לי מכתבים בשפת ז׳רגון... כדרכו הוא נותן לי עצות בחכמת ההגיון... בשנים האחרונות כחש בשרו מרוב הצומות, אמי מתה... אנכי השאתי את אחותי השלישית לאיש; נתתי לה חמש־עשרה מאות רו״כ נֵדה והלבשתיה כדרך הנגידים... אחותי הבכירה, שירדה מנכסיה, מקבלת ממני חמשים שקלים לחדש. בבואי לבית־אבי, שום איש מבני עירי לא יזיד לבקרני... נותן אתה ליהודי את ידך, אז אין מוראך על פניו... היודע אתה עוד

פרצופים

ובלי כל כשרון למעשה, וימצא רק עמדה בסגור לבבו. — ובלילה אחד לקחהו השטן ויעמידהו בחרדת תהום זה. הוא גלה מערומיו לפני איש לא ראוי לשמוע דברים כאלה ולא יבין דברים כאלה.

הגיעה השעה השנית בלילה. הכל שמם מאדם ושתיקת האפס פורשת את כנפיה על מרחבי עיר חיה ביום וישנה בלילה וחוטאת במסתרי הלילה. בושה! רגשי־בושה וכלימה כִסו את פניו. שבץ הצער בא בו, צערו של עם ויחיד. הוא כושל; הוא נשען אל אילן ומכסה את פניו בידיו. הוא בוכה באין הפוגות...

את עמו עזב! מה עזב? גופות נשברים, צללים רק צללים. מה אתם רואים בישראל חוץ מצללים? אבל הצללים הללו יושבים ברוחו, במהותו ובכל אשר בו. אומרים: ,זרעו של אברהם כלה', והם לא כלו. היחיד כלה, אבל חזקים המה מהיחיד. אתה ומחשבותיך יכלו באפס מעשים, והם לא יתמו, וילעגו לך לעג...

מצוקת נפשו גדלה. מרגיש הוא, כי צערם של רבים אוחז עתה בערפו. כמו רוחות אזלין ערטילאין מכל הדורות באות וקורעות את נשמתו ומוכיחות את נשמתו... הרפו ממני! הרפו ממני! הוא קורא ואין מניח לו.

לאט הוא הולך, הכל אפס. הוא בא שקוע במחשבותיו עד שדרת האלונים המקיפים את העיר, ויושב על ספסל ארוך ואומר להרגע מעט. הוא מעביר לפניו זכרונותיו וחושב באביו הירא והחרד ובבקעים שעשה הוא בלכתו מאתו... הוא חושב במלחמותיו הנפשיות, בעמדו עוד ברחוב היהודים, ואחר־כך, כאשר יצא משם והתפלש במחילות המחשבה עד רדתו. הוא התעמל כל הימים ומסר את נפשו בכל פעם. ובעד מה עשה כל זה? בעד רעיון־שלילי, בעד חורבן! הוא סתר ואין בונה, הוא שאל ואין משיב, אין תשובה! ולוּ ימות עתה, הוא וכל אלה החושבים מחשבות על אפס עמם כמוהו, עוד אז תשאר השאלה הנוראה הזאת בלי פתרון: נודד נצחי זה, על מה הוא חי? ולמה הוא חי?

לא כן! הוא קם ומיַשר את גֵוו באיזה אֹמץ. לא! עליו עוד לחיות. הוא יוסיף לחיות ויקבץ שארית כחותיו לעבודה אחת גדולה, לעבודה אשר תמצא את פשר חורבן עמו ותגיד את האמת במלואה... יגיד? למי יגיד? מי קרא אותו להיות מוכיח לגוי? מי ישמע לו? והאם לא הגידו להעם הזה דָבר? האם לא באו גואלי העם ונביאיו בכל פעם ונדחו? האם לא שָמן לב העם הזה? האם חי עוד אלהיו? — — —

זה שנים, אשר הוא נושא בחֻבּו את הרעיון הנורא על יאוש עמו ואבדן עמו. את רעיון החורבן הוא נושא בלבבו בעת שמסביבו קוראים לבנין עם ומנסים גם לבנות... כאבל התהלך בין החתנים. לא דִבר לאיש מזה, וישמור את הדבר בלבו. הוא התרחק מאוהביו, התרחק ממכריו. הוא דחה גם את הנפש היותר קרובה לו בשלילתו. בוגד! קראה לו. בודד ומתאבל בפנימיותו על הריסת עם והריסת נפשו, הלך ממקום למקום, באין מעשה

המאור שבחייו? מה יעשה? הוא אבד הכל בבת־אחת. הוא עתה כאיש מתגולל מראש ההר לתחתיתו ואין מעצור. הוא נכלם עד שאול נפשו...

וכאב עצום הרגיש בראשו ובחזהו, רגליו כבדות מנוע. הוא מנסה ללכת מכאן. אבל אנה ילך? איהו הוא עתה? הגידו לו, איה הוא? ומה מעשהו עלי אדמות? והאם לא מְשגה הוא, קרא בקול, האם לא הכל שגיאה אריכתא? הכל?

הוא כועס ומלא־חֵמה על אשר הכניע עצמו כל־כך. הוא כמו נפל מלוא קומתו ארצה. הוא כועס על כל העולם ועל מין האדם יחד. חטאת־מרי הם החיים. נפילה אחר נפילה. אין רחם בעולם ואין מפלט. צערו גדול מנשוא!

הוא עומד לרגעים ומאסף את מחשבותיו הסוערות. חפץ הוא למצֹא את הנקודה אשר אבד. הוא מנענע את ידיו. פתאום באה בו כמו התעוררות מה. לו היה נושא מקל בידו, היה מכה בו בחזקה נגד כלונס המנורה. היה מכה כל עובר ושב. לו יכול להפריע עתה את מנוחת שוכבי־ליל, אלה הסרוחים על מטותיהם, ובא אחד ממגיני־הסדר והוליך אותו למשמר או לבית־חולים. אחרי צודדת־נפשות העוברת לפניו ילך. הוא יתמכר לטומאת האדם, עד יהיה כנצר נתעב. קול מצהלות רכבי מכבי־אש נשמע; וכי תעבור מרכבה עליו ורוצצה את ראשו. מה יתנו ומה יוסיפו לו חייו?

הוא תועה מרחוב לרחוב, ממגרש למגרש. כבר עברה חצות־הליל, והוא הולך וחושב לאחריתו ולכל אשר לו. לו הרגש, כי עתה צריך הוא לבוא בחשבון עם חייו, להתבונן לראשית מעשיו, למנות חסרונותיו הנפשיים ולבדוק אחרי שגיאותיו בחיים אחת אחת. אין מפלט ואין מענה. אפס הקץ. לא בלילה הזה לבד הוא נכשל, כי־אם זה כבר. מיום שעמד על דעתו, הוא הולך ותועה. איזה מעשה שלם עשה בחייו? אימתי התעצם לעשות את אשר נטל עליו, ואימתי מלא את אשר התוה לו רוחו?

נופל הוא וגלוי־עינים. את חייו שבר בשכבר הימים. את רגש בני עמו הסיר מעל לבבו. הוא דחה כל היסודות הצבוריים ממנו וירמס כל הנחלה אשר הנחילוהו. הוא הרס הכל ועזב הכל, הוא עזב את עמו.

רוח קר נשב ברחובות, המוארים על־ידי העששיות. זרים היו לו החוצות האלה, שהלך בם המפקח; ולו הרגש, כאילו עבר בשעה האחרונה עשר שנים. הוא מדבר ומשיח ולבבו נגרש. הוא רואה בפני האיש, כי כבר שבע לשמוע דבריו, והוא מוסיף לדַבר. המפקח הוציא בלט את מורה־השעות מצלחתו ומביט בו, אם גם בעל נמוס היה; והזר עצם את עיניו מראות, לא יכול אחרת.

וילך וישיח מבלי חדול. לסוף עמדו לפני פתח בית המפקח. זה מסתכל בחלונותיו המאירים, כי תחכה לו אשתו, והזר עומד ומדבר. הוא מתחיל זה עתה שיחה שלמה והרצאת־דברים על צערו הגדול. הוא כמתחנן לפניו, כי יעמוד אתו בחוץ, וכי יקשיב עוד לדבר הזה. את כל היקר לו היה נותן לו להמפקח, לוּ הלך אתו עתה לבית־משתה חמין והסב עמו על שלחן אחד, והוא היה יושב ומסַפר לו על נגעי לבבו כל הלילה. נפשו צעקה לודוי, להתגלות־לבי. יהיה השומע מי שיהיה, ובלבד כי מצא לו אזן. לוּ עבר עתה איזה מַכר רחוק הימנו, אז תפש בבגדיו לאמר: „לך עמי ואספר לך מחיי, ושמֹע תשמע תוגת בן־אדם, באין־עם ובאין אלהים!“ אבל המפקח לא יחוס עליו ומביט בכל פעם לעלית ביתו. הוא כבר אמר לזר בפירוש, שרעיתו תדאג לו, כי הן עברה כבר השעה האחת־עשרה ולא יוכל עוד לאַחֵר. האיש הזה, שהשתוקק אחרי דבריו של המבקר, שימים ולילות חבל תחבולות, איך להוציא ממנו דבר ואיך לפתוח את פתחי־פיו, הסיר עתה את אזנו ממי שכרע לפניו. והזר לא ירף ממנו ולא יתנהו לכת. הוא הרגיש כי אחר שיעזבהו עתה יכשל ויפול. כתינוק המחזיק בסינור אמו, כי ייָרא מפחד לילה, כן אחז בכנפי בגדיו של המפקח ואמר: „עוד רגע אחד עמוד נא אתי, אתה לא תדע, מדוע דחיתי את הכל. לא תדע.“ צערו העז טלטלו בכל גֵוו. אבלה מפקח נשמט ממנו בחזקה, מהר לפתוח את השער במפתח אשר בידו, ובפרידת־שלום חטופה נפרד מהדובר. השער סבב על צירו בלי־רחם...

נדהם נשאר הזר עומד לפני הבית הזה בעצם הליל, מוכה בפניו ובכל גופו. עולמו חשך בעדו. לו היה הרגש, כאילו גֹרש עתה לארץ רחוקה ואין איש עמו... כבית־קברות היה כל המגרש מסביב לו. אנה יפנה עתה, אנה יפנה? צעק מנהמת לבו. הנה מה יעשה, כשאפס לו

רביעי· הוא מרגיש עקיצה בנפשו׳ על כי הוא עושה זאת׳ הוא מניע רגלו לשוב אל מקומו — ללא הועיל·

והוא עומד לפני המפקח׳ לא שב על עקביו׳ כמו אסור הוא אל המקום הזה· הוא ישוח למקוטעים ומוציא דבור דבור בערבוביה; הוא רוצה בכל דבור למחות את רושם הקודם לו׳ ויסתבך בזה עם אמרים אחרים׳ שעוד קשים לו מן הראשונים· הוא כנאשם׳ בעמדו לפני הבוחן־בדין׳ והתעקש שלא לגלות את האמת; וכשנפל הימנו דבר על־כרחו׳ אז מוסיף הוא לסַפֵּר דברים אחרים׳ לבנות בזה מצודה מול חוקרו ודורשו· הזר חושב בפנימיותו: „הן יצאת מגדרך לגלות מעצמך לאיש׳ ואם תפסיק פתאום׳ אז יעשה לו זה מסקנות זרות על־אודותיך; ובכן עליך להשכיל ולומר לו עוד דבר אחד׳ אשר יכסה שוב בצעיף עליך"· ובאמרו אותו דבר׳ מצא כי תחת להיטיב הֵרע׳ ויוסף לדבר׳ כי לא יכול אחרת·

המפקח עמד מעל כסאו לשמוע היטב דברי המְדַבֵּר׳ ויבלע כל דבריו׳ לא הפסיקו בינתים׳ לא ענה לו מפורש׳ רק נענע לו בראשו· איש אחר לא היה אז באולם־המקרא; והזר עומד לפניו ומְדַבֵּר· הוא מְדַבֵּר ולבו יַךְ עליו על זה׳ ומתחרט הוא על כל דבור ודבור· כל חללי דעלמא היה נותן׳ לוּ היה עוד עומד בשתיקתו לפנים· ולוּ לא התבייש׳ כי אז התנפל לפני המפקח והשביעהו לאמר׳ כי ישכח את כל אשר דִבר אליו· וככל אשר הוא חפץ לכבוש עצמו׳ כן מוסיף הוא לגלות עצמו ולהוציא רוחו· המפקח לא האמין למראה עיניו׳ כי אמנם עומד לפניו האיש הזה וּמְדַבֵּר· — —

הגיעה שעת סגירת בית־המקרא· השוער בא לכבות את המנורה׳ המפקח לבש את מעילו העליון ויקח את חסות־הגשם בידו ללכת הביתה׳ והזר מלַוהו ומדבר עמו על המעלות· שניהם באו אל הרחוב· על המפקח להשמאיל ועל הזר להימין; והוא הולך את המפקח הלאה ומדבר עמו· הוא מדבר ומשיח משִׂבתו בעיר הזאת׳ מבדידותו׳ מֵעֲבָרו׳ מצערו והגיגו· החור אשר נקב במצודת לבבו התגדל׳ והדברים כמו מתפרצים ממנו· — הוא מדַבר על עקת חייו׳ על עמלו ויאושו בדבר היהודים· כל מלה אשר הוא מוציא מפיו׳ הרי היא כשרטת בנפשו· אבל איזו יד נעלמה דוחה אותו לדַבר ולדַבר · · ·

בא המועד לפתיחת בית־המקרא· עוד לא העלה נר בחדר וממלכת הליל החלה· מבלי חשוב הרבה, עזב האיש את מעונו והלך במסִלה, שהוא הולך בה זה שנה בעת הזאת· לאט לאט הוא צועד· רכבים הנוסעים לבית־הנתיבות יעצרוהו בדרכו· המה עברו והוא הולך הלאה· הוא כבר בא אל הרחוב, מטרת חפצו, בה בירת קהלת־היהודים, ששם בעליה בית־המקרא, והשער הגדול של ברזל, המוביל אליו, נכר למרחוק; והוא עבר עליו, מהלך איזה בתים, ויחזור· ובעלותו על המעלות, טעה עוד ויעל עליה אחת יתרה· מה לו? —

הוא ירד מטה, פתח את דלת בית־המקרא, וישב על מקומו, כמעשהו יום יום· לקח עתון לקרֹא בו, ולפתע ראה, כי הוא לבש את בגדו הקצר ולא את הארוך, כדרכו· היתה לו התגלות זו כאילו נשכו נחש· הרגיש כי סר כחו·

גם רגע לא יכול שבת על מקומו· הוא קם ממושבו· הוא עומד על־יד ארון הספרים· והדבר, שעשרות עשרות ספרים עומדים בשורה ושבידו לקרֹא כל אחד מהם, לא יתנהו להוציא גם אחד· הוא שָב וישב בפִנתו· אין לו מנוחה עוד, איזה דבר החל להעסיקו, והוא חשב בו וחפר בו, חטט, חטט· והנה עלה בלבו הרעיון, לקום עוד הפעם ממושבו ולשאול את המפקח בדבר ספר· הוא אמר לעצמו: לא תעשה את הדבר הזה· הוא ידע והרגיש, כי רק תואנה היא זאת מצדו, אבל הרצון הזה התעצם במוחו ועוררו לקום, נלחם עמו והכריעו·

לתמהון המפקח, שלא פלל דבר כזה, ראה את הזר קרב אליו· אי־מנוחה תפשתו, אבל הנה האיש כבר עומד לפניו· קם ויאמר אליו: מה חפץ אדוני? שאלהו הזר לאמר: הגם יתנו כאן ספרים, לקחתם הביתה? ענה לו המפקח, כי כן הדבר· בקש מאתו הזר את הספר „קורות ישראל ואמונתו"· ענהו המפקח, כי אינו להם, וגם לא ידע ממנו· — והספר „דעת אלהים בארץ?" — „גם זה אינו לנו; לנו ספרים עברים מעט, גרץ יש לנו·" „גרץ", גמגם הזר ואחר־כך שתק· המשא־ומתן בדבר הספרים כלה; אבל בעמדו קרוב אצל איש, לא יכול להתאפק ואמר לו עוד דבר אחד, שלא מן הענין, ושאלהו: איזה יום בחדש זה היום? המפקח חטף אותו דבור הימנו, כאשר יחטוף הרעב חתיכת־לחם· והזר התחרט תיכף על הדבור; אך כיון שאמר זה, אמר עוד דבר אחד, ואחריו עוד דבר שלישי וגם

בעצלתים התלבש ועזב את חדרו, לא סגר הדלת אחריו, ובבואו החוצה, היו לו הרחובות היום כמו חדשים. – הוא הולך בלי מטרה ונוטה הצדה מפני כל הנפגש עמו. מה רב הוא מין האדם!

הוא עומד לפני חלון בית־ממכר־ספרים ומביט בשערי הספרים החדשים. הנה שלשה בתים מזה פתוח־עץ על השער וראש דוב בו. את הראש הזה ראה אתמול ושלשום בעברו שם; האם יש שיטה בדבר? קרון של מסלת־הברזל העירונית ממהר לעבור, והוא אומר לקפוץ על מעלותיו ולנסוע בו. הרעיון, שבעשר פרוטות ישא זה הקרון את האדם בזמן קצר עד קצה העיר השני, החל לשעשעהו.

הוא הלך הלאה ובא אל מגרש, שממנו נפתחים שלשה רחובות. הוא יושב על ספסל משופע לנוח, ומסתכל במוט ברזל שעלתה בו חלודה. הוא מרים עיניו לבית־חומה גבוה ומונה בו את החלונות. הוא קם והולך. נערה תלמידה עוברת וכנור בנרתיקו תחת אצילי ידיה; והוא תמה, על כי אין איש דולק אחריה, להוציא זה מידה.

הגיעה השעה השנית. הוא יושב בבית־מרזח אל שלחן קטן ואוכל ארוחת־הצהרים בלי חפץ. מגישים לו מרק ובשר וכוס שכר. והוא פותח כיסו ומשלם דמי האכילה מיד. כן הוא עושה יום יום. בשעה זו באים עוד אורחים לאכול ולשתות, ואין איש יודע מה לו.

מה יאמרו המסובים, לוּ יָדַע להם, כי חלה פתאום במחלת הרוח, או לוּ יקום וירק בפני אורח בלתי־רצוי לו, היושב למולו? מה היה, לוּ חתכו את ראשו, והוא עוד חי והולך? מכונת־אדם הנקראה גוף היא כמכונת־הטבע, היינו הך; ועם כל זה לא היינו הך... מי שם חַיִץ בין האדם ובין החי? איך אפשר לחיות בעולם הגשמי? איך אין מתביישים בני־אדם, להיות מדברים עם חבריהם? מה זה ענין הדבור והתגלות־הלב?

הוא שב למעונו, החליף את בגדו, וישכב על המרבד, חציו חולם וחציו מתנמנם. חדרו של אדם הוא בית־מועד ביום. בשעמום יבקש לו מנוח.

היום רד. בקושי התרומם ממשכבו וירחץ את ידיו ופניו. הוא לא ילך היום לבית־המקרא! הוא עומד על יד החלון ומסתכל לפאתי קדים וכבדות בלבו. מה אבד להם לבני־אדם בחייהם? תהום, הכל כמו תהום, וגשר, גשר אין.

עד כי תִּמַּה תמה שעד עתה לא ידע זאת. אבל על אחת התפלא, מה לאיש בעל דעות חפשיות ולחדשות בעניני היהדות? ומה ימריץ את לבבו לדעת את המעשים בכל יום בעולם היהודים, אם אין לבו שָׁלֵם עם עַם היהודים?

שני ירחים רצופים חשב המבקר הזה המפקח את המבקר הזה למסית ומדיח ולאיש שדבר לו עם איזו חברה נסתרה... הוא גם חשב בזה לאסור עליו לבוא לבית־המקרא, כי למה יתן יד לפושע? ופעמים קרה, שהתחיל מתירא לשבת עמו לבדו, — לו היה הרגש, כי בעת הדממה השוררת והשתיקה המוחשית, אשר מלאה את חלל בית־המקרא, יקפוץ הזר ממקומו ויחל לצעוק בקול משונה. ואז גם גמר בדעתו, כי בבואו יגש אליו וידרוש ממנו במפגיע, שיאמר לו מה שמו ומה שיחו, אבל נוכח, כי אין לו כל צדקה לזה. המפקח הזה, אדם שמִּלא דבר משרתו בשויון־רוח זה שנים רבות, ולא נשתנה אצלו מאומה, ויהי הכל אחד בלבבו ובמעשיו, סבל בנפשו מזה המאורע ורוחו השוקט לא מצא מנוח. — — —

היה יום מעונן. בחדר אחד, נשכר מבעלת־בית עם כליו לעוברי־אורח יחידים, אֵחר איש גר אשר ידור שם זה כמה לקום ממטתו. החמין, שנתנו לו בבקר, עמדו על השלחן הסמוך למִטה, מבלי שנגע בהם; וכלב הבית שהתרועע את הגר, כלב אמיץ ויפה מגזע ארץ שוטלנד, התכוֵץ היום וישכב. עד הצהרים לא הורמו וילוני החלונות בחדר. והשוכב מתהפך על צדו ומבקש בכל פעם מקום חדש בכר, לנוח בו. מה היה לו היום? הוא מנסה לתפוס איזה רעיון; אבל רק קרעי־מחשבה באים במוחו מבלי קשר. היום הוא יום שלישי בשבוע. מה יעשה איפה? לו הרגש, כאילו יפגר עתה הכל בלכתו.

יושב האיש במטתו שומם ומביט לארבע זויות החדר. הוא מציג את רגלו על המרבד ונוגע בעור החלק של הכלב. הוא מחפש את כתנתו. איה הם המנעלים, שהציגם אתמול אצל הסף? הוא מתבייש לרחוץ עתה את בשרו בקערה. רגשות דוקרים אותו כשִׁני החי. הוא כבר לבוש למחצה ויושב על חודה של המִטה. מדוע לא יפתח את החלון ולא ישאף רוח? פסוק אחד של איזה חוזה החל לנסר במוחו; נדמה לו, כאילו הוא שומע מרחוק קול יללה...

מי היה האיש הזה? מה מעשהו בעיר הזאת? מאין בא ומה טיבו? בית־שבת־תחכמוני למדעים לא היה בעיר, כי יאָמר שהוא אחד מן השוקדים על דלתותיו. גם לא נודע למפקח באיזה רחוב גר זה ובאיזה פרור. בימָּה של העיר הגדולה היה נבלע המבקר המוזר ההוא, בכלות שעות הקריאה, והיה מתגלה בהחֵלן; מה שנעשה עמו בעשרים ושתים השעות שבינתים, בין סגירה לפתיחה, לא נודע.

פעם נסה המפקח לאַחֵר שעת הפתיחה, בחשבו כי ישוב הזר על עקביו, וימצאהו עומד לפני הדלת, מבלי לזוז משם. פעם אחרת נִסה לקחת מעל דגלי העתונים את הגליונות בני־יומם ובני השבוע ולשום תחתיהם את אלה, שכבר עבר עליהם זמנם; והמבקר הלז לא פנה אליו ולא שאל אותו לסִבת הדבר; הוא ישב וקרא בהם, בעתונים הישנים, ועבר עליהם, כאילו הם חדשים מקרוב באו. לא פעם ולא שתים עלתה מחשבה על לבו של המפקח, לַלַוות את הקורא הזה מרחוק, בלכתם מבית־המקרא, למען יראה את המקום אשר שמה הוא הולך. היתה עת, שגם חשב על הזר, כי אין רוחו שלם אתו, ויחל לצרף לו סימנים לזה; אבל מצא כי לא כן עמו: מבּט אחד על המבקר ועל היחש שהיה פרוש עליו פזר את הרהוריו אלה. הזר עשה רושם כאיש שנושא איזה סוד בחֻבו או כמי שקרהו אסון. אבל מה זה אותו הדבר? מה קרהו? חידה היא.

וראו זה, בימי שבתות וביומי־דפגרא ליהודים, שאז באו לבית־המקרא מִספר אנשים לקרות — כי קרוב היה בית־התפלה לבית־המקרא, וצעירי בני־ישראל, שלהם או לאבותיהם איזה חוג רוחני עברי, בּאים אחרי ,שמיעת הדרשה, לבית־המקרא — בימים האלה הזר המבקר בין אלה לא נמנה וחשך רגלו מבוא . . . זמן־מה חשב המפקח, אולי מקרה הוא, ולא שם לבו לזה; אבל אחר־כך, כאשר החלה ביאת המבקר להעסיק אותו ברוב, ובראותו כי שבת שבת אינו רואה את פניו בין הבאים ובימות־החול יבוא בתמידות ולא יפסיק אף יום אחד, אז אמר לעצמו: הזר הזה אינו אוהב לשבת במסבת אנשים קוראים; או יוכל היות — וזה היה נהיר לו ביותר — שההֵד הדתי השורר בבית־המקרא בימים כאלה לא לחֵפץ הוא למבקר. המפקח לא היה מסופק כלל, שרגלי האיש הזה אינן צועדות על מפתן בית־תפלה ושגם ב.ימים נוראים, ישָׁאר במעונו ולא יֵצא להתפלל עם אחיו. — הוא חשבו בלבו לכופר ולאדם שאינו מאמין באלהים. לו היה הדבר ברור כל־כך,

הַזָּר

ב בית־מקרא עברי באחת מערי אשכנז הגדולות, שעברים בה לא רבים וקוראים עברים כמעט לא כלום, והוא פתוח שעות שתים בערב, בשביל המפקח והשוער, המנורות והשלחנות, כי מעטים מאד האנשים הבאים בו, בֹּקר יום יום, יותר משנה תמימה, איש זר כבן שלשים, גבה־קומה, בעל פנים כֵּהים ומפיקים מחשבה; והוא לבוש תמיד בגד ארוך שחור, שלא יחליפהו בכל עתות השנה. לא עצרהו הגשם וכל רוח קר בחוץ, לא אֵחר לבוא ולא הקדים לצאת. בעת פתיחת שערי בית־המקרא, נכנס ראשון, ישב שם כל שעת היותו פתוח וקם לצאת, בכלות השעה העשירית והֵד עשרה צלצלי־שמע חדל. לילה לילה היה בא שמה, ישב על מקומו, על־יד החלון בפִנה ולא החליפו באחר. הוא היה עובר על שורת העתונים התלוים על הקיר לפי גדלם ולשונם, בראשון החל ובאחרון כלה, וקרא הכל במתינות ולא בחפזון; הוא לא לקח לו שני עתונים בבת־אחת, לא פסח אף על אחד; ובישבו לקרֹא, לא ישב מוטה, לא העלה רגלו האחת על השנית ולא הרים את העתון ממעל לעיניו, כי־אם אחזו משופע על השלחן וגם לא נשען על ידו. בכל עת שבתו בבית־המקרא לא הוציא הגה מפיו; לא קם ממושבו לצעוד אל העֵבר השני, אשר שם עומדים בתבת־הספרים המלונים והספרים הכוללים, לעיין בהם, כדרך הקוראים; וגם לא דרש כל הימים מאת המפקח ספר למקרא או עתון מוקדם. בבוא איש או נערה פעם לבית־המקרא, לא הרים את עיניו להביט אליהם. לא לקח אליו רשימות־ספרים, שהושמו על השלחן למראית עין, או הודעות, כרוזים, הזמנות לדרשות, ולא נגע בהם. פעם קרה, שקדמהו קורא אחר וישב במקומו, ואז כמו תמורה היתה בו ויהי קם ויושב, קם ויושב; וראו בו, כי הפריעהו זה הדבר מאד. עיניו היו נעוצות ביושב כמתחננות, מרגע לרגע החליף את העתון שבידו באחר; ובלכת הקורא החדש מבית־המקרא ופִנה לו המקום, מהר לשבת שם ופניו שבו אליו.

קץ לחייו. — והוא הרגיש, שגם לו אין מפלט, כי לא יכול לראות את פני העולם, אחרי אשר נגזלה ממנו מנת־חלקו והיא לא היתה לו! החזון, כי נארשה אלישבע ונתנה נפשה וגֵוה לאיש אחר, הכה לבו לרסיסים...

הוא ממשמש בצלחתו, והנה קנה־הרובה הקטן, אשר ישאהו לרוב אתו, ויקחהו משם וישימהו על מצחו. רעם פוצץ מוחו של אדם וימצאוהו מת בבֹקר. והשמש עלה, עלה ומאיר לטובים ולרעים. — — —

אחרי ימים שלשה נפגשה עמו ותשיח עמו מעט, כי טרודה היתה לדרכה. היא גם הצטדקה, כי לא יכלה לבוא אז; והוא האמין לה, וכשהלכה ממנו, עמד והביט בצלה ... עוד לפני רגעים הסתכל בזיוה, והנה חלפה והלכה. לוּ ידעה מלבו ומצערו. עוני־אהבה! חידה לו הנפש הזאת והפתרון רחוק מנו.

ואלישבע, בשנתים אלה התעוררו בקרבה דברים אשר לא ידעה ורגשות מוזרים תכפוה. — מעט גם שערה מהמית הדברים אשר בנפשו; אבל קשה היה לה דרכו עמה. היא מצאה בו השכל ודעת; אבל לא הבינה, מה מני זה יפול בחלקה. הוא יְדַבֵּר מממלכות העולם והחיים וממקדשים למחשבה; אבל מה הוא נותן לה? הוא מתראה כגבור, ומהלכו עמה כגבר אין־אונים. מה המה הגברים? — היא קוראת בספרות־היפה לאמר: הללו משוררים והללו חוטאים; והיא גם לא תדע לְהִשָּׁמֵר ... לוּ מצאה רֵעִיה נאמנה לשפוך לפניה רוחה. יש לה מהלכים על־ידי קרוביה בבתים חשובים בעיר, ובלבה היא בודדה, גם כאשר תדבר עמו. ולבבו הלא ירחש לה דברי אהבה, אולי הוא אוהב אותה. היא אינה יכולה לאהוב אותו, לא תוכל.

ועם כל זה היו ימים ושעות שכמעט יכלה כמו זה. לוּ התהלך עמה בדרך ישרה, לוּ הביט בעיניה. היא תשוב לעיר מולדתה ולא תודיעהו. ואם יכתוב לה לשם, מה תענהו? לבבה מלא, ולו לא תגיד מזה ...

והנה בא דבר אשר החליף פני המחזה. דבר קצר הוא וארוך, כימי חיי מחלפת־האהבה לבני־אדם! היא נסעה לבית־אביה ותרא שם צעיר אחד, לומד חכמת־הטבע, והוא כבן עשרים ושלש ונצר ממשפחה אמידה, וימצא חן בעיניה. אחרי אשר דבקה נפש הצעיר בה מצא מסלה גם ללבה ותארש לו. נער נפגש עם נערה ויחדיו נדבקו!

התלמיד דנן לא יכול לשבת במרתף היין על מקומו מסער המחשבה, הניח על השלחן דמי משקהו ויצא החוצה. אשמורה שניה היתה. העיר ישנה ומעולפת בצלליה, והוא סובב והולך באין מטרה. אין לו כֹּח לעצור את צערו בו ואין לו תקומה!

הוא בא אל הגבעה הנשאה, בה נטועים אילנות ושבילי טיול ביניהם, ויעל לשם וישב על הספסל, אשר שם ישב הצייר הנודע שטופר־בֶּרְן, בשימו

פשוט, הוא אוהב! הוא אוהב את אלישבע בכל לבבו ובכל מהותו. זה התברר לו ברוב בירורים; וממנה עוד לא הוציא גם בירור אחד בדבר יחסה הנפשי אליו, לשבט אם לחסד.

אמנם לפעמים הוא חושב, שגם הוא נכנס ללבה ושמבינה היא לרוחו; אולם אינו יודע את הדבר נכונה... יום אחד הצהילה לו פנים, ולאשרו אין קץ, אבל הנה ביום המחרת נפגש עמה ופניה אין אתה עוד. את כל חללי חייו היה נותן, לו היה יכול לחדור ללבה. מה יש בעולם בלעדיה? ואיזה מקור אחר יש בחיים מלבדה? עומק החיים, חבוק זרועות עולם, טפוס ועליה למרומי המחשבה — הכל, הכל שואב מממלכת אשה ושותה ממנה.

עדן־אלהים היה הדבר, לו אמרה „אחריך אלך", לו ישבו שניהם יחדיו בחדר בבוא השמש, וסמכה ראשה עליו.

הכל יחדל — ואורה ישאר. נבל הוא, על אשר לא ידע עד עתה ממנה. הוא תעה בדרכיו עד היום ובסביבה רק צדקות ידע. הוא כנער אוהב בכל תום אהבה ראשונה.

ואותו יום נצב לפניו חי. אחר אשר הפציר בה, נאותה לו לעלות עמו פעם על ההר הסמוך, והגבילה לו מועד לפגישה עמו. לבבו שמח בקרבו, לשמוע הסכמתה לבוא, ויצהל מאד כל היום ההוא, וכל רעיון אחר לא קנן בו עוד.

יום יפה היה בשלהי דקיץ. איזו מנוחה היתה פרושה על העיר. והוא עומד על משמרתו ומחכה לה ובידו שושנה, להגיש לה לניחוח. והיא אחרה לבוא. עבר רבע שעה אחר המועד המוגבל, חצי שעה, עברה שעה שלמה; והוא הולך ושב, מסתכל לכל עבר ופניה לא יראה. הלא הוא אינו טועה. היא הבטיחה לו, כי בוא תבוא היום. ומדוע לא תבוא? מי זה יעצור בידה? — ואולי באה מניעה אשר לא פללה מראש. — עוד תבוא, לא תכלים אותו. נפשו נתונה כמו בצבת. כמשתגע הוא הולך ושב, ואינו יכול למוש מהמקום ההוא. הוא יחכה עוד. כל היום יחכה. רגליו כושלות. רד היום, הוא חכה לשוא. הוא יוכיחה על פניה. הוא בא אל מעונו סר וזעף... וכשהאפיל היום, לא הדליק נר וישב מוטה על ידו...

אתה פנים אל פנים, כי אז היה לו העוז לומר לה מפורש, שאינו חייב לה מאומה.

כה התקרב אל אלישבע.

אלישבע היתה מן העלמות היפות, שרב קסם בפניהן ובמהלכן. מטרת בואה להשתלם בלמודים ולדעת תהלוכות החברה. היא לא בִקרה את בית־מדרש־המדעים ותקשב לקח בשפות ובטבע מפי מורים פרטיים. היא גרה אצל משפחה קרובה. לא בנקל עלתה הפגישה עמה כעם יתר בנות גילה.

בבית־זמרה היה הדבר. היה הפסק בין פרק לפרק, ובטיול המבקרים באכסדרה הארוכה עם קירותיה האדומים ראה נערה אחת פלאית רבת־חן מטיילת על־יד נערה גדולה הימנה; והיה לו הדמיון, כאילו שירה נעלה קבלה דמות־אדם ובאה לשעה בגבול האדם.

לקול צלצול הפעמון נאספו המבקרים לפנים האולם. הוא ישב על מקומו. תלמיד של בית־ספר אחד על־יד ימינו; ומאחוריו יושב איש זקן, רוקק בכל פעם במטפחתו, ולפניו יושבות שתי נשים, אחת כובע שחור על ראשה ואחת כובע לבן. התזמורת החלה לנגן; מנגינה עמוקה השתפכה. ולו נדמה, כי גם הוא יָשיר עמה; והוא עד עכשיו אדם מוחשי היה ומתרועת־נפש לא ידע.

מה מאושר היה, כאשר נזדמן לו לאחר ירח ימים — ובינתים כבר נתן שני הגטין המתוארים, — לראות את העלמה הזאת שנית. ואז גם זכה לזה, להתודע אליה. הוא, בן עשרים וחמש כמעט, התבייש להסתכל בפניה, ורוחו כנער, בגשתו אל נערה יחידה בלבו. לאט לאט צלח לו להתקרב אליה במה, מבלי דעת את אשר לה. הוא, המבין באשה, לא ירד לתוך לבבה. בשעה שישב בחדרו והיה חושב בה וברוחה נתח כל מלה ומלה שאמרה ונסה לבוא אל תוכה. בכל תו ותו ממנה ראה אור ובכל מבט בִקש למצֹא סוד נפש. מה נעים זיו־איקונין שלה! כמה קסם מונח בידיה הטהורות, ליפין אין אומר. עקת־לב היתה לדעת מיֹפי כזה ושלא לנגוע בה. — ואם שח עמה, לא היה לו בטחון ברוחו; ואם אמרה לו דבר, היה מתירא להשיבה, פן יפתח שער לבבו... לוּ היה משורר, כי אז ברא דבר חי ומרעיש; כנפים באו לרוחו, בהן ידאה. — יום אחד נשאר עד אחרי הצהרים במטה, וסער גדול בו. הוא לא היה מוכשר לעבודה ולרַעות.

מעט היה בא מזמן לזמן לארוחת־הערב, והיה יושב שם עד חצות. — וכשם שלא היתה קנאה בין שלש אלה, שלא ידעו זו מזו כלל, כן גם לא ידעה נפשו קרע ברגשותיו. הוא עזב יום יום את האחת והתקרב לַשניה, כאשר המיר ספר בספר. הוא מצא בכל אחת דבר שונה. עם הנערה בת־הספר היה מדַבר גם בעניני־חכמה; את האשה הכבירה ממנו לימים שח בעניני חיים ומהות האדם; ובסביבת בת בעלת־הבית בלה זמנו בחפץ בעת קשתה עליו המחשבה. — איך היה יכול לחשוב לו זאת לחטא?

אך בפני אלישבע — כך היה שם העלמה אשר ידובר עליה — החל לחשוב כזאת; הוא רק נסה להתקרב אליה, ופתילי יחסיו הקודמים נִתקו מקרבו... הוא לא ידע עוד, אם ימצא מסלות לבבה — וכבר החל לסגור את הדלת בפני לבבות אחרים.

את בית־דירתו עזב פתאום ויחליפו באחר, ובדבר הזה כרת את היחס אשר בינו ובין בת בעלת־הבית, לבלי ראותה עוד. היא ישבה והביטה בחלון, בעת שצרר את חפציו ובא נושא־הסבל לשאתם חוצה. ובאמרו לה: „היי שלום", והושיט לה את ידו, לא השיבה לו דבר ולא פנתה אליו... ככה לקחה ממנו נקם, על־כל־פנים לשעה! לא כך היתה הפרידה מהנערה התלמידה. הוא החל להתרחק מאתה; והיא באה אליו אל חדרו החדש ותשאל אותו, למה זה נקעה נפשו ממנה? הוא לא ענה לה דברים ברורים בפניה. אבל כתב לה ממחרת היום מכתב בבי־דואר העירוני. קִראו לו גט, קִראו לו גירושין, קִראו לו ספר־כריתות. והיא קראה בו מעט, הניחתו על שלחנה ותשב דומם. — אחר־כך קמה ותגזור את המכתב לגזרים. נתברר לה באותה שעה, שאין אמון בגברים, רק אמרים ירדפו ואת הרגש הטהור לא יֵדעו... היא הלכה את דרכה ישר ורוחה נשאה לגדולות, והוא בא ותאמין בו. עתה תדע את האנשים, ארחם ורבעם. מה קלים הם בדעתם ומה פחותי ערך הם! היא תמצא בלמודיה נוחם. היא תעסוק בהטבת החברה ולא תלך אחורנית. כה עמד לה ההגיון רגע לעֲזר ותשם רסן לצערה...

ואל האשה העשירה, שבקומתה ובחלקת רוחה שלטה בו שלטת, חדל לבוא בלי בירורים. וכי קראה לו, ידע להצטדק ולהשתמט. ובקראה אותו שנית, שוב לא הצטדק. הוא עבר על קרבת־בית זו כלאחר יד; ולא שם אל לבו, כי מענה הוא נפש הטובה לו. מה לו ולה? לו נפגש עמה ודִבר

כל הנאמר; והרעיון, שבשעה שנלקחה ממנו אהובת־נפשו הוא יושב ושומע שיעור בקור־רוח ויורד לכל פרטי הענין, כאילו לא נפל אצלו דבר, הרים את תכונתו בעיניו; והרמה זו גם נתנה לו היכולת הנפשית להבליג על צערו. לעתים גאות אדם היא גשר על הפחת!

וכשחדלו השיעורים ובא הערב, ישב אותו תלמיד בבית־מרזח לנזירים מן היין ויאכל את ארוחת־הערב: תפוחי־אדמה בחמאה ומעט גבינה. בבית הזה, בקירותיו הלבנים בלי כחל ובתקרתו הפשוטה, היה מין הֵד מיוחד. האנשים הבאים שם לסעוד לא ירימו את קולם, יושבים איש איש בפנה ולועסים את מאכלם בלחש; איך אפשר לאלה להתקוטט עם אחרים? או לחפוץ מה בחיים? והתלמיד הלז, שבמסבת רעים ורֵעות לא היה נזיר כלל, אהב לבוא שמה לפרקים, כאיש שמתחפש, וימצא מרגוע לרוחו, להיות שעה חדא אינו־הוא... הוא אוכל לאט ומשרטט איזה דברים בפנקס קטן אשר מונח לפניו. חמשה אנשים, שישבו מעבר השני על שלחן אחד לאכול, קמו ממושבם והתחילו לזמר מזמור־יראי, כעין ברכת־המזון, והפעם הוא מניח את עט־העופרת מידו ושומע להם. למי יזמרו וישירו האנשים האלה?

המשרתת, חציה עירונית וחציה כפרית, עוברת בין האורחים, והוא קורא אותה, לשלם לה. הוא שם את מעילו עליו והולך מזה. שמי הליל טהורים, כי לא יֵדעו מה. ובעוד שעה נמצאהו יושב במרתף־יין, אשר בקצה רחוב־הברית, והוא עשוי כוכים כוכים למסבות קטנות, והעששית הדולקת, התלויה בכפה ממעל, מפיקה לכל אחד אור־חרישי. כוס יין אדום עומדת לפניו; והוא נשען על מסבת העץ הבנויה בקיר ומקטר בלי הרף עלי־עשן. עננֵי הקטרת ממלאים את פִּנתו, והמה מתגוללים גל אחרי גל. קצה העלים, הלחים מרוק פיו, הוא שם בכוס, העוֹלה על גדותיה, והיין עובר ויורד על השלחן.

לפני שנתים ימים נפגש עמה ותְּשב את לבבו ביפיה המיוחד ובתום פניה.

אז היתה לו קִרבה אל נערה תלמידה אחרת. את בת בעלת־הבית, שגר אצלה בחדר שכור, גם־כן התנה אהבים; אל בית אשה עשירה ונאה

ה ש מ ו ע ה

רבע שעה לפני כלות המורה של בית־מדרש־המדעים את שיעורו על־דבר תורת־הנפש, הושיט תלמיד אחד לחברו, שישב לפניו, פתקה קטנה, שבה היו כתובות בעט־עופרת מלים אלה: „עלמה פלונית תנשא לאלמוני". והלז גלל פתקה זו ויעבור בה על עמודו, כאדם הכותב מה, אחר־כן שָׂם אותה אל פיו ולעסה. ובתום השיעור, והתלמידים והתלמידות קמו ממושבם וימהרו אל מבוא הפתח, נפנה מקבל־הפתקה אל רעהו ויכהו בדרך אחוה על כתפו ויאמר: „אם כן עלינו לברכה לראש שמחתה!" בפרוזדור הארוך של בית־המדרש, שכמעט קצר הוא מהכיל זרם התלמידים, נפגש שוב במכרים רבים, ולכלם נענע בראשו ויחליף עמהם דברים; ובאמור לו אחד איזו פתיות, התפרץ שחוק מפיו. תלמידה אחת רִמזה לו, שדבר לה אליו, ויט עמה הצדה; נגש עוד אחד אליהם ויחלו להפליט עקיצות על־דבר קוצר ההשגה של המורה. כיסו של אחד נפתח ושני שקלים עזבו את בית־מלונם ובאו אל אמתחת השני. „לאיזו סיעה תבוא הלילה?" — „אימתי תגמור את מלאכתך?" נשמעו שאלות קטועות מהעוברים עליהם. „גורקי הוא רק שני שלישי משורר", נשמע מפי אחד. והנערה האמורה עומדת על־צד גורקי. וכוח ספרותי החל! מורה־השעות יצלצל ויזמין לשיעור שני. החבורה התפרדה, התלמידים רצים לכאן ולכאן; מקבל הפתקה יושב באולם חדש ושומע פרק על־דבר יסודות הצבור ... המורה הזה איש מילידי רוסיה היה, והוא כבן שלשים וחמש, בעל פנים כהים, וזקן שחור מקיף את לחייו מעלה חן. התלמיד מסתכל בפנים האלה באיזו קנאה. אל תאמרו, כי אין ערך לרשם שאדם עושה בקלסתר פניו. המורה מרצה את דבריו במהירות; הוא עומד על הקתדרה, נשען על ידו האחת ומברר את הקשר שבין היחיד לרבים ... והוא מְבַקֵּר אחריו בלבו, משפט אחר משפט, יסוד אחר יסוד. הוא מרכין אזנו לשמוע אִמרות הדורש, אף כי בעיקר יודע הוא בזה יותר. הוא מתאמץ לשמוע

פניו נעוו. — הוא הרפה ממנה וישב על המטה כנדהם... היא קמה ותתקן את בגדיה ותשם עליה את מעילה העליון, פתחה את הדלת וירדה. והוא הלך אחריה.

הרחובות שוקטים. שבתון! הם עוברים את הרחוב לארכו. מעל מגדלי בתי־התפלות יהמו הפעמונים... הגיעו למגרש, שמשם עוברים שוב שני רחובות לקצה, לימין ולשמאל. היא פנתה ותלך לעבר מזה, והוא פנה וילך לעבר מזה. — — —

הוא אמר אליה: ,אנא, מאין באת?' והיא אומרת: באתי לדעת אותך, אתה נתת לי את טובי. — ,גם לבי טוב ורחב', עונה הוא. — והוא עזב אותה לשעה קצרה והביא את חפציו המעטים אליה. חייה נגולו לפניה.

היום פנה לערוב, ויהי ערב ויהי בקר יום שני, יום שלישי, רביעי. שבוע עובר ושבוע בא. שניהם יעבדו ויראו חיים יחדיו. שכורת־אהבים היא, והוא ימשול בה.

אלהי, הנשמה שנתת בי, אתה בראתה, אתה יצרתה, אתה נפחתה באפי, אתה משמרה בקרבי ואתה עתיד ליטלה ממני!

וַסילי בא פעם אחת מחוץ שותה שכור, ותחרד — ותקץ בו לרגע... איזה דבר נעקר מלבה ויצא. מה הוא הלב? הלב, כיון שנפתח בו חור קטן, גם יתפוצץ. היא בקשה ומצאה, שפלוני התלמיד החושב, אשר ראתה אותו לפני ימים, לא נשכח ממנה במהרה... היא יהודיה, וזה גוי. שחוק התפרץ משפתיה לרגלי הרעיון הזה. ואולם מצא מצאה, כי סורו רע. — פתיות והבלי־נער?! היא ישבה ובכתה, בהיותה לבדה בחדרה. ועוד הפעם פרץ שחוק פרוע משפתיה. התשתגע כאחיה הבכור? אלהים שבשמים! למה זה תשחק בבני־אדם?

ווַסילי החל לקנא בה, נצני האהבה בערו בו, ובלשונות הלהבה החלו להתערב גם ניצוצות שנאה, כעין בקשת נקמה. הוא אמר לעצמו: ,וסילי! אם תגע בנערה הזאת לרעה, אקח שכין ואתקע אותו בבטנך'. ובכל־זאת התגנב בו לפרקים חשק, לקחת אותה בשערותיה ולסחוב אותה על פני הקרקע, או להרים את ידו עליה ולהכותה. היא לא עשתה לו דבר, בלבו יחמוד אותה, והוא נמשך בחזקה אל שפתיה... אבל איזה דבר א ו נ ס אותו לבזותה... מוצא הוא, כי תהום בינו ובינה, אם כי נפשו נסחבת בה; ובגלל הדבר הזה הוסיף לשנוא אותה.

הוא החל לענותה. בשרה התדלדל ויכָּחש. ולפעמים מצאה, כי מעלים הוא ממנה איזה שקל — כיס אחד היה לשניהם — ואין הוא מגיד לה.

היא לא יכלה להתאפק ותוכיח גם אותו. ביום הראשון לשבוע אחרי הצהרים היה הדבר. תואנה היתה לה נגדו. והוא קפץ עליה ויַך אותה. נבהל גם הוא מזה ויוסף להכותה. אכזריותו חזקה עליו. הוא דחפה ברגלו ויאמר לרמוס אותה. ,הניחה! — קראה — הרה אנכי ללדת!'

לרחוב אשר היא מתגוררת שם· אין דובר דבר· האויר חם׳ רוח קיץ מרחף בין ערפלי הליל׳ הרחובות ריקים·

הם באים עד שער ביתה· ידה רועדת׳ בהכניסה את המפתח בחור המנעול· הדלת מוסבה על צירה· היא עומדת עוד רגע· כמעט חפצה ליפול על צוארו· היא פתחה ותבוא אל הפרוזדור והוא נכנס אחריה· השער נסגר· דומיה חשכה במבוא· ,נלך לצד ימין׳ עלֵה הֵנהי· דומיה! הרושם כמו בבית־מקלט לנזירים·

באו לחדר! היא הדליקה את המנורה בחדרה המרֻוח׳ סדין לבן פרוש על המטה; בעלת־הבית הדיחה היום את הרצפה ותכבד את הכתלים ותסדר את כל אשר היה צבור על השלחן· הוא ישב על כסא לנוח· — משפטם היה כמשפט שני אנשים׳ אשר הלכו במדבר לבדם וימצא איש את רעהו· הלב ימצא מרחב׳ הלב גאֹה יגאה·

הנה יום אדֹני· ביד חזקה ובזרוע נטויה יסיע את הנדחים מים ומצפון׳ מקדם וממערב; התנינים אשר בים יפתחו את לועם׳ הנשר אשר בשמים ידאה׳ החמור יהא נוער; אריה יצא מסבכו׳ כי גאה יגאו החיים מנפש עד בשר· לויתן עלה׳ חרדת היקום מסביב· — —

והשמש יצאה ממחרת הבֹקר ותשפוך אורה על הגגות ועל הבתים ותחדור לחדרי בני־אדם· אֲנָא הקיצה משנתה ורוח חדש נחה עליה; היא קמה ותרחץ פניה וידיה׳ מהרה לעשות את המטה והחלה לבשל חמים· רֵעָה יושב על־יד השלחן ואוכל לחם פתים פתים· היא מחבקת אותו בכל פעם כאח מבטן· היא פתחה את התבה ותקח צעיף ארוג ותפרוש אותו על המטה· בלבה נוזלים עדנים·

מן היום הזה מתחילים אצלה החיים· היא סדרה את הספרים המעטים אשר לה ותעמידם ספר בצד ספר· נקתה את המנורה׳ לקחה את מנעלי אורחה ותשחירם· בכלותה לעשות את מלאכתה׳ ישבה על ספ החדר ותסתכל בו בעיני חבה· בלבה אור! חלק מן האור הגנוז לבני־אדם· — זַמרו׳ התפללו בקול דיצה בהשכמת העולם· אלהים יפדה אתכם ויתן לכם שם ותפארת· זמרו׳ בני־אדם׳ והודו לה׳ חסדו!

העולם הוא ישר׳ החיים הם ישרים; קרעו מהם את המסכה הנסוכה· קחו את הצעיף מעל נפשותיכם והביטו נכונה·

העולם. — והוא עיֵף לרוב. לו היה יכול לישון ארבעים יום, לישון בלי חלומות, לישון ולקחת את הכל בזרועותיו. תנו לוַסילי ניקוליביץ את המות, תנו לו כברת האדמה באין אדם ובאין חי.

בפרור עיר הבירה התגורר זה כשני ירחים. ובאחד הלילות התודע אליה. היא ישבה בבית אחת מרעותיה והתוכחה עם איזה תלמידים ותלמידות על־אודות שיטת קויטסקי. ככר־לחם היה מונח על השלחן; וכל האורחים צבתו ממנו, איש איש באצבעותיו, פרוסות פרוסות וימשחון בחמאה. החדר היה מלא עשן־קטורת. תלמיד צעיר, בעל שערות ארוכות, היורדות לו על צוארו, נחשב לגדול שבחבורה וידבר גבֹהָה. לחיי התלמידות היו אדומות ועיניהן נוצצו, כאילו תראינה עתה את הפתרון. אַנא, נשענת בקרן זוית, לא התערבה בדברים, והנה נפתחה הדלת ויבוא הלז. את שמו לא הודיע, רק לקח לו ספסל וישב עליו; הוכוח לא נפסק.

אנא הקיצה לבואו. בלבבה התעורר איזה דבר, שעד עתה לא ידעה אותו. החולמת היא? נפתח השער, יד נעלמה אוחזת בערפה, והיא סופקת כף אל כף ותנשך את שפתיה. נדמה לה כמו תמונות חיות נראות על הכתלים. היא חפצה לקפוץ ממקומה ולקרֹא בקול: „שמעוני, חברי!"

היא קמה ממושבה וחשבה כי יגש אליה. אבל הוא הולך בחדר לארכו ולרחבו. הוא עומד על־יד שלחן קטן העומד בקָצה ופותח ספר המונח עליו. הנה מתחת למראה על פני הקיר צעצועים לשם נוי . . . איה היא עתה? זכרונותיה ישאוה הלאה. בכפר מולדתה ראתה אציל רוכב על סוס אדיר ושני כלבים גדולים עוטרים אותו. שם שמעה את שירת הרועה; שור נגח התפרץ החוצה ויחריד את כל הבא לקראתו.

וַסילי עומד לפניה ושואל אותה לשם הרחוב, ששם מתגוררים התלמידים אשר מחדש באו. היא התנערה ממקומה. הרחוב, הרחוב הזה הוא לא רחוק, לא רחוק מגן החיות; בבואך מצד שמאל תפנה ימינה!" הוא הביט בפניה ישר. איזה דבר רחף על שפתיו. איה ראה אותה בפעם הראשונה? הוא חפץ לקחתה ולעזוב עמה את החדר. השעה השתים־עשרה הגיעה. הנאספים קמו ללכת. התלמידה בעלת־החדר לִותה אותם, ונר בידה, להאיר להם ברדתם מן המעלות, ותסגור גם את השער אחריהם. זוגות זוגות נפזרו לדרכם. אַנא הולכת עם האיש הזה. הוא ילַוה אותה עד

הענינים האלה וישב אל חכמת הטבע ואל תורת החימיה. גדל־קומה היה ודל־בשר, שערותיו אדומות. בכתנתו של תכלת ובמכנסיו הפשוטים נדמה כאחד העובדים, רשמו היה מוזר ודבריו אך מעטים. בשבתו בין הבריות היה מביט על אצבעות ידיו וחשב: מדוע מתלהבים הם בני־אדם באותם הדברים, שהם קוראים להם דעות? בספרים הם קוראים, וגם הם, המחברים, כאריות שנִתקו שניהם... רק אלה קרובים אל החיים — היודעים לשתות, לשתות לרויה, עד כי יבער הלב והמוח וינוע השלחן והמנורה על התקרה ממעל תפזר אורה. התנין אשר בים יודע לשחות. מוחו של גלילי היה בעצמו חוק טבעי, יסודי. — הידעתם את מכמני ההרים, בעת אשר תדרכו עליהם ברגל? הידעתם את הרי־הברזל, כי יחפור בם החופר?

ושנאה כבושה הרגיש לכל אלה האנשים הרכים והרוחניים. לכתוש כלם במכתשת היה יכול; לא פעם אחת אמר לגשת אל חבורת אנשים, יושבים ומתוַכּחים יחד ולירוק להם בפניהם — תאוה כזו היתה בלבו.

לא ברור מדוע נשאו לבו ללכת לעיר־הבירה ולשקוד על דלתות המדעים בלי שנתן אמון במורים? הוא עבר בקרבת העיר כאיש העובר באחת מערי חינה. — זרים היו לו האנשים, הארמונות, המגדלים, בתי־שכיות־החמדה, הפסלים והמצבות. הוא חי בלבו ובידיעותיו וחצב בהם כאשר יחצוב האיש באבן. פעם שכב יום תמים על המטה ופניו למעלה, בלי כל מחשבות, ופעם השכים בבֹּקר ויצא מן העיר, לן בכפר סמוך ושב אחרי יום או יומים הביתה. גם אחרי קבלו מכתב מאת איש הקרוב לו הניח אותו סגור ולא פתח אותו. את אמו לא הכיר, לאביו היתה אשה ותשעה בנים. יום אחד השכים והלך ממנו ולא הוסיף לראות אותו עד היום הזה.

בנעוריו היה גוזר עצים ביער. אחרי־כך היה לנגר, אחרי־כן גם למד לשון וספר, היה מזכיר בבית־הפקידות, הכה את העומד על גבו ויעזוב את משמרתו. כשלשה־עשר ירחים הלך מעיר לעיר ומפלך אל פלך, ואז החל לבו לתור בעניני מדע. הטבע היא היא הערובה האחת; יתר הדברים והאמונות רק דרכי עקלתון הם.

מה הם העמים עם כל סבל הירושה אשר להם? גם אשכנזית היא לשון, אשר מדברים בה בני־אדם רבים. הרוסים יכבשו לעתיד את כל

השחור, אשר רגילה היא לבקר אותו כמעט בכל יום, איש משכיל הוא ומבין הרבה במדע, ואולם בעיקר — אין איש זה וחייו נוגעים לה. אמנם יושבת היא אצלו ושומעת את אשר הוא מְסַפֵּר לה ואיך הוא מתרגש לפניה, אזניה שומעות ונפשה עזובה. היא שוחקת, מְדַבֶּרֶת, מבשלת אצלו חמים, מפזזת ויורדת את המעלות בכל פעם החוצה, לקנות ממתקים, חמאה ולחם; היא עקרת־הבית בכל מקום אשר תבוא, סופקת בכף ידה לכל אחד ממכריה על כתפו, לאמר: „אחים נהיה!" אבל בלבה היא בודדה... נשמתה סגורה.

ומי יפתח את הסגור? מה הדבר אשר יוכל לפתוח את נפשה? גם השמים גם עצי־היער גם גן־החיות המפסיק לרחבו בין הפרור ובין טבור הבירה, גם הנהרות השוטפים לאט, הכל יגדיל רק את תמהונה ועוד ירחיק אותה מן החיים.

בית כי יציתו בו אש — יִשָּׂרֵף, וכן גם יער, וכן גם הקמה בשדה; וגם בבני־אדם הדבר כן... לבבה יקחו אש גדולה ואור יפה ומבהיק...

הרקוד גם זה הוא חזון מלהיב. בחור יחבק בתולה וְיֵצֵא עמה במחול. כל בני החבורה מרקדים יחד, כל אלה אשר נאספו באולם. ולא רק שעה או שתים, כי־אם כל הלילה, וגם ביום המחרת וגם בלילה הבא, הכל ירקד וישתולל, האש תבער והמנגנים יריעו.

ולפעמים היא יושבת בחדרה לבדה ובוכיה. מאומה לא קרה לה, אך כמו תהום גדול מסביבה. מה היא עושה על פני האדמה? מדוע לא נולדה בבנות מלכים או בין הקדשות? למה לא תלבש שמלת זכר ולא תעלה על הבימה לְדַבֵּר גְּבֹהָה, כמו לַסָּל, לְדַבֵּר בקול עז בפני אלפי אנשים העומדים צפופים איש בכתף רעהו ולהחריד את לבם, עד שישבעו כלם להיטיב את דרכם ולחלק את לחמם עם דל? לא! גם דבר זה לא יספיק לה. כבת־אלים חפצה היא להיות. בספר החומש, אשר בבית אביה, דִּבְּרוּ על־דבר האיש משה... מה זאת שאלת־היהודים, ששחים בה לפרקים? היהודים הם יהודים במקומות מושבותיהם, ולבה ריק, ריק...

והוא בא. לא כן העברים, כי אם צעיר נוצרי היה, מהרי אוּרַל. שנתים ימים עבד בפרך, כי שם ידו עם שונים — ואחרי־כן עזב את

לבית חבר או לחברה איזו פעמים בזה אחר זה; ולא התרעמה כלל, על כי לא באו לבקר גם אותה בביתה. לפעמים ישבה בבית רעיה או בבית מַכּר יום תמים ולא הקפידה אם התחילו ללמוד בפניה ולא שמו אליה לב. מה לה אם מדברים עמה ואם לא מדברים? ברחוב אשר שם התגוררה יחשבו עליה לא־טובות, כי שבה לרוב למעונה אחרי חצות־הלילה, — מה לה ולזה? מה יתן ומה יוסיף לה, אם מוצאת היא חן, אם מנבאים לה איזה עתיד ואם לא? גם אותם המחשבות והעיונים שבלמודים, שהם אמנם טובים ומועילים, הן את נפשה לא יקחו... הלמודים בחכמת הכלכלה, השכלת החברה ותקוניה המה בלי כל ספק טובים ועמוקים, וחייב אדם לקחת חלק בהם ולדעתם; והיא גם תשמע שיעורים בדברים האלה, תדבר על־אודותם או תתוכח עליהם, אבל את נפשה לא ירוו... הוריה ברוסיה, אנשים משכילים מאנשי ליטא, שולחים לה איזה סכום כסף מדי חֹדש בחדשו עם מכתב כתוב דברי־שלום וגם הם אינם ממלאים אותה ואת מחשבתה. המה הוריה והיא בתם, הדבר הזה הוא רק תולדה של מספרים, כמו ששתי פעמים שתים הן ארבע. מה יתן ומה יוסיף הסכום? — במה יעשיר זה את נפשה וירחיב את נפשה? טורגניב הוא משורר גדול. דוסטויבסקי היה ענק, מיכַילובסקי הוא אחד מגדולי הדור. היא קוראת בחוברות האחרונות של המאספים הרוסים, אבל מה היא מוצאת בהן? הרבה כתוב שם, אבל הכל כמו חוץ ממנה... יכולה היא, למשל, להפיל את עצמה עתה מן המעקה, שהיא עומדת עליו, ולהשאיר את החוברות על שלחנה באין דבר. — יכולה היא, למשל, להניח את הכרים במטה ולשכוב על השלחן, או יכולה היא לאכול ארוחת־הצהרים לפנות ערב וללכת למשכב באור הבקר, וגם העולם יהיה עולם... אבל ראו! מורה־השעות, זה הכדור הקטן עם איזה גלגלים קטנים, הצפון בצלחת, הוא מושל במלוא החיים ואליו הם נשמעים כלם, כמלך כשפחה, כעבד כרוזן...

ובגדיה, אם תלביש אותם ואם תחליף אותם באחרים, — נפשה לא תשבע גם מזה ברוב. לו היתה יפה כרעותה, לו היתה היפה מכל הנערות, כי אז נקמה את נקמת חייה מכל איש הקרב אליה: היתה מציתה את האהבה בכלם והיתה סוגרת אחרי־כן את הדלת בפני כֹּל, באין הבדל... כל התלמידים אינם מוצאים חן בעיניה. פלוני התלמיד

השנַים

בחברת תלמידי בית־מדרש־המדעים מבני רוסיה ופולין, המתגוררים בפרור הגדול של עיר הבירה, נראו תמיד שלשתן הולכות יחד. יחד הלכו לשוח, אכלו בבית־המזון בצותא חדא, בקרו את בית־המקרא יחד והלכו לאספות־עם או לְוִכּוחי־ערב יחד. — ואולם הבדל רב ביניהן. הנערה האחת, היפה בכלן, היתה רכה וענוגה, לבושה תמיד שמלה דקה. נִכּר היה בה, כי היא נערה מבנות העשירים, ושהלמודים אינם לה לעיקר. — היא באה הלום רק לבלתי היות בסרוצק. חולמת היתה, חזון לבה זהב־פרוים, גן־עדנים, סוסים דוהרים, רוזנים אשר תֻּכּו לרגליה. העלמה השנית גם היא, יפה היתה ופניה נעימים; היא אהבה את המחשבה ותעסוק בדברי־עיון ומצאה בזה גם טובת־הנאה להיות נודעת בין החבורה בשם „הפלוסופית". היא התודעה לתלמיד צעיר איש־מחשבות, ויהיו שניהם הוגים בתורת ההכרה ובמשפטי ההגיון ואת כל הדבר הקשה היו משננים יחד; ובין כה וכה החלו גם להיות אוהבים זה את זה. התלמידה השלישית היתה גדולה מרעותיה, בראיה ראשונה נראתה מכוערה, ובראיה שניה והנה כבר נמצא בה איזה דבר, ואחר־כך היא מוצאת גם חן. שערותיה הקצרות עד צוארה נתנו לתכונתה איזו עָצמה ובשפתיה העבות והפתוחות היה איזה כח־מושך. נודעת היתה בשמה: אַנַא לבית מלכין. לאמר: „אַנַא אנכי, בלי כל חכמות".

מה קרב את שלשתן יחד, אם גם שונות היו אשה מרעותה? — דרכן של נשים כן הוא, להיות מתרועעות יחד. הן אינן מתרועעות כלל אשה עם רעותה, כי־אם גְדֵלות הן זו בצד זו כאילנות, עד שיבוא הכורת ויפיל זו או זו.

אַנַא היתה עלמה ישרה וטובת־לב. היא היתה מבקרת תמיד כל חולה בחבורה, רצתה לבית־המרקחת וגם לנתה אצלו בעת הצורך. היא היתה לכל תלמידה חדשה, אשר באה, לעינים, הלותה תמיד מכספה לכֹּל ולא תבעה את שלה, אם לא החזירו לה מעצמם. היא היתה יכולה לבוא

תלמיד רוסי בבית־מדרש־המדעים ועלמה אחת נאה עוסקת במלאכת־יד· לבבו ירחש רגשות בלתי־ברורים אליה· הוא שמע כי להֵינה היתה אשה פשוטה, את הינה ידע אז רק על־פי תרגומים מעטים בשפת עבר·

ובעיר הבירה זו היתה נערה נאה ליטאית, ולה בית־ספר לבנות· היא כבר אהבה עשר פעמים וראובן לה החָבֵר האחד־עשר·

פעם אחת נקרא לנשף ספרותי ויתאספו משכילים ונכבדים וכל קציני העיר לשמוע דרשות, הַטָּפות, קראו גם ספורים ודברי־שירה· נערה לבושה לבנים ופרחים על לבה עמדה על הבימה ותתן קולה בשיר ופניה היו מאירים לאור החשמל ותמצא חן בעיני ראובן ויחשוב בה כל היום שלמחרת·

צר לו, כי מעולם לא כתב מכתבי אהבה· הוא לא יאמר מעולם לאשה או נערה: „אני אוהב אותך"· תענוג גדול הוא לאהוב ולנַשֵּׁק את אהובתו· הוא עוד לא עשה כזה בפֹעל·

לו יש תשוקות רבות, וגעגועים סתם· אמור אומרים כי טורגניב הוא משורר גדול· שפת הארץ לא יֵדע·

וגֶטה זהו הגדול שבמשוררי אשכנז, להם גם שילר ולֶסינג· שקספיר כתב חזיונות מוצגים על הבימה· הוא לא בִקר עוד תיאטרון·

כשילך לחו"ל ילמוד חכמת הפלוסופיה· בכתבי־העתים העברים כבר החלו לדבר על חכמת־הנפש· · ·

והיהדות? תורת היהדות ברובה רק אמונה; הוא לא יאמין עוד בה, אין לו חֵפץ לדרוש ולעיין בה·

מדברים על „שאלת־ישראל"· דור הישן יחדל והצעירים יהיו לבני דור חדש· דבר אחר לא יֵדע·

ובאחד הימים השיג רשיון לנסוע· — שלשה ימים היה רץ מבית לבית להפרד בשלום· ויפָּרד מנחמה וקרוביה, מבנות רסקין ומאחיות אֵם־חורגתו· אולגה כבר הקדימה ללכת לחו"ל ויבוא לבית הוריה· אחת מתלמידותיו נתנה לו אשכר לדרך והאשה היפה לחצה את ידו כרבע שעה · · ·

בכל יום ויום הריץ לה מכתבי אהבה ושיר, ואחר־כך הפר הברית והלך ונשא אחרת. נשתגעה העלמה ותמת, ואחותה שומרת את מכתביו ומראה אותם בסוד לכל מבַקר...

ולב ראובן כָאב על המעשה הרע הזה. והרחמים שהוא מרגיש למתה מקשרים אותו עם החיה... היא היתה יפה באמת, וקרובה לו.

אמו חורגתו של ראובן היתה בתו של איש חקרן היושב בעיר הבירה. לו אשה שניה לא־נאה, בת אחת מכוערה ובת צעירה יפה מעט. כשבא ראובן לבית הזה היו מקרבים אותו.

ראובן היה דר אז אצל אשה אלמנה מבנות כת בני־מקרא. עם בנה ידַבר בלשון עבר במבטא ספרדי ולו שתי אחיות יפות סגורות בחדרן כמזרחיות. לוּ עזב את התלמוד, כי אז נעשה אצלם לחכם ונשא אחת מהבנות... רעיון כזה לוקח את לבבו, ואמר להכעיס בזה את היראים בעיר מולדתו.

בלכתו לטייל בשדרת האילנות לחוף הים הגדול, ובראותו את הנערות בשלל צבעי מלבושיהן השונים, יעלה לבבו. מחזה מרהיב הוא.

הים הוא רחב, במרחבי התכלת יִשָמַע מעין הֵד לא נדע שחרו; ומעל הבימה בין השדרות תִשָמַע מקהלת מזמרים. שמחו ושישו בהוד החיים!

ראובן איננו שואל לעצמו: במי יבחר? נפשו שואפת להשתלם בלמודים. יבוא יום וילך לחו״ל, וכל זה יהיה נשכח.

אבל באולגה הוא חושב, הוא חושב גם בגיסת נחמה; לפנים היה חושב גם בנחמה, כשהיה עוד שכור מספרי שפת עבר. את הצעירה בבנות רסקין יחבב. השיר: ,אני סובלת!' נכנס ללבו.

אחרי עזבו את חדרו בבית הקראית היה גר אצל משפחה שירדה מנכסיה, והוא גם לִמד תנ״ך את בתם היחידה, שהיתה כבת חמש־עשרה. לוּ אחותו היתה, כי אז היה מעביר ידו על שערותיה הדקות.

ובימים ההם שָכַן לו בחדרו, בַלשן צעיר, האומר לכֹל, שמבין הוא בעשר לשונות. לו, לבלשן, נערה אהובה, אשר עזב אותה, ותבוא אל החדר ותבך. מעולם לא היו לו לראובן רגשות כמו באותה שעה. בעזוב העלמה את החדר חפץ ללכת אחריה ולנחם אותה. הוא לא יעזוב נערה לעולם.

ראובן אכל אז ארוחת־הצהרים בבית אלמנה. אכלו עמו באותו זמן

בעת ההיא היו לו מהלכים בבית אחד ממלומדי העיר וחכמיה· למלומד הזה היה מכיר מבני חו״ל· והוא מדבר אשכנזית ומתרגם את האגדות שבתלמוד ללשון לועז באותיות עבריות· לו היה דרוש אז צעיר תלמודי, שידע לפרש לו את פתגמי התלמוד· ויבוא ראובן אל ביתו בעצת המלומד ההוא·

הבית היה ברחוב האצילים, נאה ומרווח· הוא השתרע על כל המכפלה השניה והיתה מחציתה לו ולבניו ומחציתה השניה לבתו היפה· בעלה של זו הלך למדינת הים, לצבור כסף, והיא חיתה כאלמנה בבית מקלט· קומתה זקופה, לה עיני תכלת ושערות צהובות·

וימצא ראובן חן בעיניה והיתה מקבלת אותו בכל עת בואו בסבר פנים יפות· לשתות עמו חמין באולמה הרחב נעים היה לה מאד· לו היה עיניו בראשו, כי אז גם שמע לקול לבבה·

היא קראתו בכל פעם גם אל חדר־עבודתה וקראה באזניו ספורים אשכנזים, למען יתרגל לשפה זו· לעתים גם הניחה ידה על שכמו·

הוא גם ישב ושמע בשעה שפרטה על המינים ותשיר את השיר הרוסי: „אני סובלת!" יפה היא באותה שעה· צווארה גלוי ומעלה חן·

— מה אתה חושב? — שאלה אותו פתאום·

— לא! בכלל · · ·

סִפרה לו לאמר: את אישי לא ידעתי היטב· אבי ואמי דרשו שאתן את ידי לו· אנכי הייתי נערה יפה, ידועה בעיר· קולי היה נעים ומשאת־נפשי היתה לשיר על הבימה· אז בא הוא ממרחק ועשרו רב· ביום הראשון אחר החופה בכיתי מאד· את שושנה בתי ילדתי כעבור שנתים ימים, אחריה ילדתי נער נחמד; ובהמלא לו ארבע שנים חלה ומת· הוא היה יפה וחכם מאד, זאת היא תמונתו·

עברו ימים והנה באה מכירתו נחמה העירה, הוא ידע אותה בעיר המחוז· אביה היה בעל־תפלה, מעט משכיל ויודע פרק בשיר· נחמה היתה בעלת־חן וקוראה תדירה של ספורי סמולנסקין· נחמה עם חוברת „השחר" בידה מצאה חן בעיני כל רואיה; ויהיו לה מכבדים רבים בין משכילי העיר·

לנחמה אחות בעיר הבירה, בעלה היה עושה־שֵׁכר, ורעיתו נאה מאד· אחותה של זו היתה ארוסה לסופר אחד ידוע, ויאהב אותה אהבה עזה·

זו בצד זו

את לאה לבית רסקין אהב מעט, מפני שבשערותיה האדומות נחמדה היתה לפרקים ומפני שידעה שפת עבר. גם לאחותה הקטנה לבו טוב. הוא התרועע עם האחיות כשהיה גר אצל הוריהן וגם אחר־כך. אִמן, אשה עם חוש טבעי, לא ידעה נכונה את מי מבנותיה יְבַכּר, ואביהן, איש קשה ואכזרי ויודע הרבה באבן־עזרא ורד״ק — הלל אותו בפניו על לשונו הממהרת לדבר צחות; ושלא בפניו היה אומר: „הוא לא ישא את שתיהן, לחנם כל הדבר".

והוא, ראובן לבית דוד, מורה עברי אז, אינו חושב הרבה על־אודות הענין, הוא יתהלך את העלמות בעבור שמוצאות חן בעיניו. לוּ היה שומע אל לבבו, כי אז בִּכּר את השניה על הראשונה, אבל הראשונה אוהבת אותו יותר, ובזה הוא מוצא קורת־רוח...

ואז כבר ידע גם את העלמה אוֹלגה. מעשה שהיה כך היה. לו היה מכיר, ששלח את בניו לבית־ספר למסחר באותה עיר אשר בה יגור, ויבקש אותו שיבקר את הבית בו יתחנכו. הוא בא שמה והנה — עלמה יפה יושבת ומורה לבנים, ותְשַׁב הנערה את לבו... הרושם שעשתה עליו היה גדול כל־כך, עד שיום שָׁלֵם ישב סגור בחדרו ויהגה בה. אחר־כך עלתה לו לראותה פעם שניה, פעם שלישית. אבותיה — מוכרי בגדים בחנות — היו אנשים ישרים ויקרבוהו בכל לב. הוא קורא רק עברית והעלמה קוראת רק רוסית. אבל הנֹער מאַחד אותם. הוא לא קרא את טורגניב ואת דוסטויבסקי, כשאר בני גילהּ, אבל לו אופי מיוחד. דרכו להסתכל בה ינעם להּ. לולא היה כבר לבה נתון לבן מרדכי — שכבר קדם ללכת להשתלם בלמודים בשויציה והיא שולחת לו מדי חֹדש בחֹדש ממה שתרויח על־ידי שיעורים — כי אז היה ראובן רצוי להּ. הוא מוצא בעיניה חן.

ולב ראובן מלא אהבה אליה. הוא חושב בה תמיד. הוא בא אל בית הוריה פעם אחת בשבוע ותלך עמו לטייל יחד. השעה הזאת נעימה לו מאד.

הימים ימי האביב. חלומות תחזה נפש אנוש.

לוּ היו עתה יחדיו, כי אז היו הולכים שלובי־זרוע. וכשהיו באים תחת אילן מצל, אולי היו באים אז לידי נשיקה. – היא היתה מתביישת לראות אחר־כך את אמה, והוא היה מתנחם על עשותו את הדבר. למחר כבר היו אוהבים את עצמם ביותר. אחר־זה הגידה זאת להורים, ואז היו מנשקים זה את זה בגלוי. המה מיועדים! באים אחר־כך ימי הנשואין.

*

עבר הקיץ. דבורה הולכת בחוץ שלובת־זרוע עם מיועדה וזה אינו שמואל, רק צעיר אחר. סוחר צעיר בעל ממון ראה אותה ותמצא חן בעיניו ויאהב גם אותה לפי דרכו, ויבוא לפני הוריה לבקש את בתם מהם. המה חשבו מעט ושחו עמו הרבה. דבורה חשבה יותר ודברה מעט; וכיון שבא יום יום לביתם והראה לה קִרבה – אמרה: הן! היא לא האמינה שכן יבוא הדבר, אבל הדבר נעשה, והוא גם נשק לה בפני אביה ואמה.

לשמואל בתור רֵע נאמן של הבנות שלחו הודעת־אירוסין באותיות זהב על נייר יפה, לאמר: דבורה בתנו מאורשה להירש בן נתנאל.

בצהרים היה הדבר. כרגע השתומם בקראו את הדברים. שעה קלה עמד על־יד השלחן ויבט אל החלון הפתוח לרחוב: שני נערים רצים אחר חברם. איש גדל־הקומה נושא שק על כתפיו. שמואל לובש בגדו העליון ולוקח את מקלו בידו. על־יד הפתח הוא עומד. הוא מגרד באצבעו על פיו. הוא קם וירד במעלות ויצא החוצה. הוא עומד על יד השער. לו היה נפגש עתה את אחד מרעיו, כי אז דִבר עמו, כאילו לא קרה דבר... בני־האדם אינם יודעים כלל, מה שבלבות חבריהם...

הוא יושב אחר שעה בגן פתוח של בית־מרזח ומצוה להמשקה לתת לו כוס שכר. הוא מביט לפניו. היום רד. – –

בעיקר הדבר אחת היא לו, אם ישוחח עם זו או עם זו. שרה הנשואה היא היפה בכלן ויעלת־חן.

בעיקר הדבר... לו היה שואל את לבבו, כי אז מצא דברים שלא יכול לפתרם...

והנה החלה דבורה לעֲנות אותו – היא תשכים לצאת בטרם יבוא, או תשב לה על יד החלון ותביט החוצה.

–מה לך אחותי? מדוע אַתּ שותקת.

– אין דבר.

ולה יש דברים. לוּ אמר לה, כי אז אמנם לא ידעה מה להשיב לו. היא היתה אומרת: נמתין... ואולי אמרה: איני מאמנת לך. ולכאורה יכלה גם לומר: הן!

והוא אינו אומר לה דברים ברורים כלל. הוא מדבר עמה הרבה; והכל אינו מפורש, אינו מדויק, אינו שייך לה ביחוד...

האֵם אומרת: אל תנשקי לאיש, בטרם תדעי לנכון, שהוא ישא אותך; האב אומר, דבורה תתהלך עם משוררים, הם מביאים רק לידי ערבוב־הלב.

הלב אַל יהיה חם ביותר! – מזהרת האֵם עוד פעם.

ולבה של דבורה אינו חם כלל. לפנים היתה יכולה לאהוב את זה ואת זה.

אחותה אומרת לה: את שמואל נוכל לחשוב כאח, אבל לא כחתן. אבל אולי כבר אוהבת היא את שמואל.

ועוד הפעם היא נוסעת להוריה לזמן קצר. כבר רמות ימלל במכתביו אליה בשם האהבה והצרכים הנפשיים, ונושא מדברותיו על־אודות יעוד האדם והלבבות הקרובים. עוד מלה אחת נוספת, עוד מבטא אחד מדויק, והנה המלה „אהבה" מוגהה מפורש... וכזאת שניהם אינם יכולים לעשות. היא חושבת: יקדים הוא, והוא חושב: מתירא אנכי לעשות זאת.

בכל בֹּקר יקדים לקום, ירוץ החוצה לַקדם את פני נושא־המכתבים, ובעד כל מכתב שמביא הוא נותן לו גֵרה; וכשהוא קורע את התכריך, ידיו רועדות.

הוא יקרא את המכתבים פעמַים ושלש; ובהשיבו עליהם, הוא מונה כל מִלה ומִלה. נפשו משתפכת, והוא מליט במליצות משותפות את לבבו המרגיש. והיא גם היא מסתרת את פניה.

עצמו לבריה יתרה. הוא עוסק בעניני האנושיות ובסתר החיים; הוא יושב כאן ובני־אדם למאות ולאלפים מפוזרים בכל קצוי העולם. לבו מרגיש, שבשעה שהוא קם מעל הספסל והולך לאורך החדר, הלוך ושב, הוא אדם חשוב בממלכת־הליל...

דבורה אומרת: מה שלומך, שמואל? הישנת היטב? ואחותה אומרת: יפה הוא היום. בעלי בא אתמול עיֵף מן הדרך וכבר נסע בבֹּקר. המבשרים יבשרו קץ הריב. במדור התחתון של העלה היומי באה בקורת על חזיונו של הלוֶה. הלוֶה הוא רֵיאַלי ביותר. כל המשוררים החדשים המה ריאליים, לפנים היו אידיאליים והיה הדבר נעים יותר; עכשיו אינם מתביישים כלל.

והוא אומר: השירה היא יותר בחוצות ובבתים מאשר על הכתב... המספרים יספרו רק מה ששומעים ורואים; אבל השמועות והראיות שונות, זה ישמע הא וזה רואה הא.

— ומאיזה מין אתה, אדוני?

— אני הנני מכל המינים.

— נראה, צוחקת הנשואה.

ובשוב הבעל מדרכו ומוצא את שמואל יושב על־יד השלחן, ידרוש בשלומו, ושאל אותו גם לקרובו המלומד. זה מקבל עשרה שקלים בעד כל שורה. גם את שפת יון ישמע ואת לשון ספרד; את כל הלשונות הוא מבין, י"ט במספר...

אשתו תקרץ לו, שילך לישן. ,עיף אתה, חביבי, הכבר שבעת?' הוא ינשק לה ויאמר ליושבים מסביב: ,הראיתם חמודה כמוה?'

לוּ היה עשיר, כי אז היה דר בבית נחמד עם גן־ירק ונשא אז את דבורה לאשה ונסע עמה לאיטליה.

דבורה היא יפה בשביל שהיא יפה. לוּ ידעה פרק בשיר, כי אז חִבב אותה יותר.

האהבה היא דבר נעים מאד, למעלה ממנה הצער. בלי צער אי־אפשר לכל שירה להתקיים. השירה היא רק מחשבה עמוקה. האילנות אינם אומרים שירה, אבל הם בבחינת שומעים.

בלילה הוא חושב אחרת מביום. בשכבו המחשבות אצלו אחרות מבקומו.

כשאדם מת אז הכל יחדל. אבל הלא חי הוא! קורא וכותב, חבריו חושבים שאין לו כל מושג מאהבה והוא מתרועע עם האחיות.

האוהבת היא אותו? מה היתה כַוָנתה באמרה לו דבר פלוני ומה חשבה בזה? כל השערה של קִרבה מאשרתְ אותו, וראיה להפך עוכרת נפשו.

כשנוסעת היא להוריה, יצר לו; ובבואה ישמח לבו. עוד הפעם יתחילו הפגישות, הטיולים והשיחות, הכל כמו שהיה!

הוא נהנה מזה, כשרואים אותו הולך עם נערה. הריהו שמח, שיש לו למי לכתוב מכתבי אהבה וחֵקר.

האהבה אצלו היא רק בטוי של צער, מין התרוממות היא על שאר האנשים וגם ודוי על פגעי החיים.

והיא אינה יודעת כלל מה זה צער... הכל פשוט בעיניה, והוא יבקש חשבונות רבים.

איזה רגש ירחש לבה בשעה ששפתיו דובבות. לאנשים כאלה שֵׂכל עמוק. לוּ כתב, כי אז היה נודע שמו בין הסופרים; אבל הוא רק מְדַבֵּר, ובה בחר לשיר עמה תמיד...

ואז, אחרי זמן, כשיהיה גדול ומפורסם כבר בעולם, יהיה לה צרור מכתבים ממנו.

ומדוע לא תִנָשא לו? מדוע לא יהיה הוא אותו האיש שתהיה בחסותו?

פעם הביאה אותו בין המצרים בשאלות נוגעות ביחסם זה לזה, והוא השיב לה רק בדרך כלל. — —

הוא גם קָבל לפניה על אמה, שבבואה העירה אמרה לו, שלבבה ישמח לראות בתה מתרועעת עם איש אשר לא יחשוב מחשבות זרות והיא רק תחכם ותלמד ממנו. ,האם אך מורה אני?' שאל אותה.

פעם אחת חפצה לבקר עם אחותה את מעונו, ויהי הדבר לנס בעיניה, שיש לה העוז לחשוב כזאת.

הוא הוכיח אותה על פניה, בהראותה פנים שוחקות לאחד מרעי אחיה, באשר פשוט ביותר היה בעיניו.

— אבל גם הוא איש ישר, הולך דרכו לתומו.

— מה לי ולישרתו?

— אתם המלומדים הנכם מסתכלים מגבוה גם על נפשות פשוטות כמוני.

— מדוע תאמרי כך? — השיב לה.

באו לו אז ימי השאלות, אותן השאלות היורדות לעמקן של החיים. כשיושב בַּליל לפני שלחנו, והמנורה מאירה בחדר, אז הוא חושב את

אבל אם תלך ותנשא לאיש אחר, אז יִשָּׁאֵר בודד. טוב הדבר שמצא בית, שבו מקרבים אותו, ועלמה שיכול הוא לשיח עמה על־אודות צרכי נפשו ואמונת לבו. לאכול יחד ארוחת־הערב על שלחן מכוסה במפה לבנה בחדר יפה הוא דבר נעים מאד.

יצאה האחות השלישית עוד הפעם להוריה; וזאת הפעם התחילה חליפות־מכתבים משני הצדדים. היא כותבת דבריה על נייר אדום; והוא כותב משיחותיו על נייר פשוט, אשר ישימהו בכל נרתיק הבא לידו. לחיצוניות לא ישים לבו; אבל הוא מדקדק בדבריו וגם כותב דברים חמים, אך בכלל ... היא שמחה על דברים כאלה; ומשיבה עליהם בסגנון מהול תום וחריצות גם יחד. אם תמצא לומר: אין כאן אלא דברים כתובים מעלמה, שלא תדע דאגת החיים והאהבה, לאיש שתכבדהו ביותר, לאיש שתוכל לומר לו איזה דברים נעימים, בלי שום אחריות; ואם תמצא לומר, קרובה היא באמת לאותו איש; רק מתביישת היא להסתכל עוד בעומק לבה.

זה הרעיון מלבבהו; היא שם אצל הוריה והוא כאן. מהלך עשר שעות במסלת־הברזל יפריד ביניהם; והוא הוגה בה ומחכה לדבריה. בידה לגזול מנוחתו ובידתה לאֲשרו. יודע הוא כי יפה היא.

האחות הנשואה חושבת על־אודות הֵרעות שבין דבורה ושמואל ... המשוררים המה אנשים מצוינים; אבל אין להם מעמד. לוּ היה מעיז, כי אז היה יכול לנשק אותה בלכתה עמו לטייל בגן החיות. הוא ידַבר דברים עמוקים ואינו מבין מה שלפניו ...

בשעה שהוא יושב לנגדה נשען על אצילי ידיו כמו מרגיש הוא את יפיה. כשהיתה נערה חלמה גם היא חלום האהבה; סגנים וחורים יבואו ויכרעו לרגליה; אחר־כך בא זה שנעשה בעלה ויאמר לשאת אותה על ידיו. עצלה היְתה לומר ,לאו' ותאמר ,הן'.

ודבורה אינה חושבת עוד כלל על אמירת ,הן'. כשתגיע השעה להנשא, אז תתבונן מה לעשות.

ושמואל אינו חושב עוד לשאת אותה, כי מאין יבוא לחמם?

לוּ היתה דבורה אוהבת איש אחר, אזי חרה לו הדבר מאד. לו יש כבר זכות על אהבתה; והוא הלא גם יאהב אותה בפנה אחת בלבו.

שעות שלמות, יום ויומים יכול הוא לחשוב על־דבר יחסה אליו.

לפעמים תאמר לו דברים, אשר ינעמו לחכו. את פלוני לא אבין, בשעה שילמדנו דעה, אותך אבין היטב; לא מלומדה אני, אבל כשנלך יחדיו לבית שכיות־החמדה, אז אבין את טיב התמונות, אבין הכל.

בינתים נסעה להוריה; הוא כתב אליה והיא שתקה. — לאחר שלשה ירחים הודיע לו מהתַּחנה הקרובה את דבר בואה. בעט־עופרת כתבה עלי גליון: „הנני שמחה לשוב אליכם".

דרכה עמו לקרב ולרחק; וגם הוא אינו מרחיק בקרבתו. אמנם הוא מדבר על הרגשות ועל דרכי הנפשות, על השירה ועל היֹפי בכלל. — אבל לא יְדַבֵּר חלקות, לא יביא לה פרחים; הוא נותן לה לעתים ספור במתנה, וגם קורא הוא באזניה דברי שיר.

כשיעברו ימים והוא לא יבוא אל בית אחותה — תשלח לו פתקה בשלשה סימני השאלה: „אַיֶּךָּ???", שלא בפניה הוא מציין אותה: העלמה; אחותה הנשואה אומרת אז: למה תאמר „העלמה"?

היא מבינה אותו היטב. „לאיש הזה נפש כנאמר בספורים ושירים. איש כזה, כשהוא בעל, מבין את לב האשה...". אבל בני־אדם כאלה אינם יכולים להרויח. מנהגו של עולם כך הוא, לאלה נִתְּנָה הנפש ואלה לקחו להם את הרכוש.

— מה תעשה לימים יבואו? היא שואלת.

— אכתוב.

— הקשה היא הכתיבה?

— לא.

— נעים יהיה לי לדעת, איך עושים את הדבר?

— פשוט, כותבים, מה שמרגישים...

והוא באמת יחוש וירגיש... בכל מה שעיניו רואות, הוא רואה את צד השירה שבדבר. פנים יפים, קול נעים, אילן ירוק, שמי תכלת, צאת השמש הוא מבין ומקשיב.

דבורה — כך שם האחות השלישית, אשר אִתּה יתרועע תמיד — בשעה שתתעטף במטפחת אדומה ושערותיה השחורות נוצצות מבין האדם, היא רבתי־חן.

היבוא יום, שבו יאמר לה כי הוא אוהב אותה? — אין לו מעמד קיים בחיים, ולבו מפחד לומר...

שתי שנים ומחצה

בשבתו בליפסיה על ספסל הלמודים למד לדעת את בעלה· ואז היה עוד רַוָק עוסק בגורלות· לו שם קרוב מבני הסופרים ונזדמנו יחדיו לשתות שכר·

מאז עברו איזו שנים, למודי גבורנו נגמרו והוא תועה בחיים·

יום ירדוף יום, חֹדש חֹדש, ספרים באים, רֵעים הולכים, המעשים משתנים, והוא לא ישתנה· הוא קורא וכותב, הוגה וחושב; וכשיחרה אפו על בני החיים, אז ישפוך שיחו עלי גליון··· בעיקר לבו טוב ואין בו כל רע· תומו, אֹפן גִלוי מחשבותיו עושים אותו רצוי לאחרים·

לפנות ערב היה הדבר· הוא הולך ברחוב של אחד הפרורים בעיר הבירה, והנה לפניו איש ואשה ושתי נערות רכות· והאיש קורא לו: „עמוד, עמוד! הנה מכירי המלומד· ראיתי את האדון בליפסיה, נעים יהיה לנו לראות את האדון בביתנו"· שמואל — כך שם אותו תלמיד — עמד לקול הקריאה ויניע בראשו· הוא התבייש להסתכל ישר בפנים יפים; ולבו שמח על אשר מצא קשור·

ויחל לצאת ולבוא בבית הזה פעם בחֹדש, פעם בשבועים, פעם בשבוע, לעתים גם בכל יום·

הבעל היה נוסע כל ימי השבוע לרגלי מסחרו, והנשים תשמחנה לשמוע שיחות שמואל·

והוא קרוב בחִבּו לשלשתן· את הנשואה אינו מתיר לעצמו לאהוב, מפני שאשת־איש היא· את אחותה האחת אינו חפץ לאהוב, מפני שכבר מֹארשה היא, אולם את האחות השניה הפנויה יתרועע· הנשואה היתה היפה שבכלן, קומתה גבוהה, שערותיה הדקות כמשי מלבבות וגזרת פניה כמעשה־חושב; אבל כבר אשה היא, ובבוא בעלה מן הדרך ישקנה בפניו· אחותה הארוסה, לה עיני תכלת ופנים שוחקות; ובשעה שהיא פורטת עלי נבל, יפה היא· האחות השניה היתה עלמה קָרה וליפיה רושם קבוע·

הוא הלך וסבב עמה עד הרחוב שהיה דר בה; ובעמדו לפני פתח הבית ששם משכנו שאל אותה, אם תאות לבוא אליו לשתות עמו חמין. רגע עמדה כמחרישה ותלך עמו, השלבים לא היו רבים, הוא פתח את חדרו והיא באה אחריו. החדר יפה הוא, בעד החלון יֵראו ראשי הררי־אלף...

הוא הבעיר את הפתילה במיחם, ויראה לה בתוך כך את ספריו... היו כל ספרי אפלטון בשפתם המקורית, והם מכורכים בעור ירוק, גם תמונות של סופרים גדולים היו לו. הוא מַבּכּר את סלובצקי על מיצקביץ. הוא מציע לפניה שתִּלמוד פולנית. הוא יושב על צדה ומניח מבלי משים את ידו על שכמה. — — —

אינו נושא אחרת· וסילי אינו מדבר עמה לרוב, אם גם יודע הוא הרבה··· כשפונה הוא מעסקי היום עוד הוא שוקד על ספרי מַרקס; היא חוששת, פן תִּפָּסק ההלכה כברנשטין···

וטוביה, העברי הצעיר, יושב תמיד בעת השיעור מאחוריה והוא אוהב אותה· הוא לא דִבּר עוד עמה אלא מעט, והיא מרגשת את צלו··· גם המה בני דת ומתפללים, אבל לא מאמינים בצלבים· בספרי הפלוסופיה כתוב, ששפינוזה היה יהודי, אבל נגרש מעדת בני־עמו···

ובענין שפינוזה לא תבין מאומה – מה זה עצם? העולם הוא עולם, ובחברה יש רכוש ועבודה··· אפשר לחברה בלי עשירים··· לפני זכיות האב היו זכיות האֵם, כך כתוב בספרו של מָרְגַּן···

היא קראה זמן־מה את ה,אורגים' להויפטמן··· לוּ היתה משוררת, כי אז כתבה עוד מחזה אחד לזה בסוף···

ולַדימיר הפולני, היושב סמוך לה, אינו שם לבו אליה ברוב· הוא אדם בעל מחשבות ופניו יפים· כשהוא קם ממושבו ונוגע בבגדה, לא יבקש סליחה ממנה··· הוא מרכין תמיד את אזנו לשמוע מה שיאמר הפרופיסור· וכשהוא כותב את השיעור בקונטרס המונח לפניו, הוא עושה את הדבר במהירות גדולה· הלז גם היה בארץ ספרד ועובד בענין פלוסופי על־אודות אפלטון·

בבית־מדרש המדעים יש גם תלמיד אחד מארץ רומניה, ואומרים שהוא כתב ספר מחקרי שלם, היה ימים שבקש קרבתה, ויאמר לה, כי יכול להיות לה לאח והיא לו לאחות· לא הבינה, מדוע הוא אומר כך·

תלמיד בולגַרי, אדם שחור, חִכּה לה תמיד על פתח בית־המדרש· עמו לא דברה עוד דברי· אבל פעם אחת היתה יושבת באולם, ובידה חוברת מדעית, שקפלה אותה; ובעברו לפניה, בקש אותה לתת לו את החוברת למקרא···

זה ימים אשר החלה לאכול בבית אוכלי־הצמחים· בקשה ומצאה שאכילת בשר היא אכזריות גדולה·

ולַדימיר הפולני גם הוא בא לשם לפרקים· פעם אכלו יחד על שלחן אחד קטן והתחיל לדבר עמה, כמו מכיר אותה זה כבר· ביום השני לִוָּה אותה אחרי הארוחה וישיח עמה בדבר חכמי־יון··· הם רק הם השיגו הכל וכל החושבים והפלוסופים רק מפיהם הם חיים···

הַחֲבֵרָה

היא לא היתה יפת־תאר במובן הרגיל, אבל חֵנה היה רב. בשמלתה הדקה והשחורה, בקלות מהלכה, בפניה הכהים, בשערותיה הגזוזות ובעיניה המביטות ישר לקחה כל לב. היא היתה יוצאה ובאה באולם של בית־המדרש העליון, ואיזה הוד של עצב לִוָּה אותה תמיד. בין שומעי השיעורים המדעיים נודעה היתה בתור התלמידה הבודדה. כי אמנם בודדה היתה לנפשה כל ימי שקדה על דלתות הלמודים. היא לא התערבה בין התלמידים, ותמנע גם להתרועע עם בנות־גילה. היא באה מחוף הים הבַּלטי, להוסיף לקח בעיר המדרש. אבותיה מתו; ודודה, אשר פרנס אותה על חשבונו, גם הוא נפקד. – איזו מאות שקלים השאיר לה, והם לא הספיקו לה אלא לחיי־לחץ. בחדרה אשר בפרור העיר היו רק מטה ושלחן וכסא לשבת. על־יד צרור הספרים עמד המיחם, גם הבקבוק והקערה של מים. בצד המטה היו תלוים בגדיה המעטים, עליהם פרוש סינר לבן. אהבתה לנקיון היתה בלי מדה. היא רחצה את בשרה בקומה ובשכבה. רחצה פניה וידיה לפני כל ארוחה, נקתה בערב ובבקר את בגדיה, ולמרות עניה חִדשה את האלונטית של הקיר בכל יום.

היא למדה תורת־הכלכלה ותורת־המדות; קראה בשעת הפנאי בספרי המשוררים בעלי האסופות ותחלום חלום פדות האדם. לוּ הספיקו בידה, כי אז קראה דרור לכל בני איש, לוּ הספיקו בידה, כי אז כתבה ספרים הרבה...

מי יַכיר את נפשה? מי עבר על סף חדרה, בעת שישבה מלאה תמהון וגעגועים? לרוב הפסיקה בקריאתה והסתכלה בעד החלון אל האילנות המחרישים... גבה להם וקומה להם...

ובבין הערבים המועקה עוד יותר גדולה. בעלת־הבית לא תשים עוד לב, אם תשלם שכר־המעון במועדו. לבית וַסילי, המזכיר לאגודת הפועלים, תבוא לפרקים, באשר הורתה שם לקח לבתו הקטנה. אשתו מתה והוא

ספורי אהבה

תוכן

מעמק רפאים

כל הזכויות שמורות

ספורים

חלק שני

מעמק רפאים

ליפסיה תרפ״ג

ספורים

מאת

מיכה יוסף בֶּן גריון

מערכה ב

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי
מיכה יוסף בִּן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

*

ה ש

נדפס בבית־הדפוס של שְׁפַּמֶר בליפסיה
בהשגחת הַצַּיָּר וַלְטֶר בּוּהֶי

* * *

הרשימות ,שבכתב ושבעל־פה' ו,אוכמתא וחורתא' נדפסו ב,אוצר הספרות' ונקבצו אחר־כך בקובץ־הספורים ,מעירי הקטנה'. בקובץ זה נדפסו גם ,פת־לחם' ו,התגלות'. ,בדרך רחוקה' ו,גויים ואלהיו' נדפסו ב,השלח' של אחד־העם ונקבצו אחר־כך בקובץ ,מבית ומחוץ'. בקובץ זה נדפסו גם יתר הספורים שבספר, מלבד ,בין הפטיש והסדן', שנדפס במאסף ,הזמן' (פטרבורג) ובא אחר־כך בקובץ ,מעמר החיים', ו,מחנים' ו,עורבא פרח', שנדפסו כחוברות מיוחדות ב,ביבליותיקה העברית' של הוצאת ,תושיה'.

ובהפכי בדבריה רק שחוק מר עובר על פתחי פי: זוהי אחרית אותו דבר ותוצאותיו···

כל רגשותי ויחסי לאותה נפש פרחו בבת־אחת, כמו נמחו כלם, ומאומה לא נשאר בנפשי מכל החזיון הזה, המלא התול ותוגה גם יחד.

כשנה ומחצה סבלתי משא כבד וחלמתי על־אודותיה כל הימים; שעות לאין מספר אבדתי רק בגללה, רגשות רבים וחלומות־נפש הרבה הקרבתי לנפש זרה, חשבתי למצא בה איזה דבר בעדי ובעד חיי. והנפש ההיא לא היתה מאומה, רק קיקיון דיונה···

בין הערבים היה הדבר. כל היום הרגשתי צער נפש וכל החלומות הקשים שבנפש. ובצאתי, בבוא השמש להאדים את כל האופק הרחב שעל הכפר הרחב לפני רחובי, הרגשתי את עצמי בן־חורין לגמרי.

וכך היו כל יסורי נפשי באותה שנה־ומחצה רק צללים עוברים ודברים שאין בהם ממש. רק עורבא פרח, רק עורבא פרח···

הולכים הלוך והתערב עם מין נֹעם שקצרה לשוני מהביעו והוא כעין השֵׁנה הנעימה...

שנת עולם, חדלון של הויה!...

אבל בשעה שעודני בחיים חיתי, בשעה שעודני סובל את כל פגעי החיים, הנני טומן את כל ספרי ודן אותם לגניזה, והנני בורח הרחק לכרכי הים, לשדות חמד...

שם אחיה חיים טבעיים בחרבי ובקשתי.

ויש אשר בצאת השמש, וכל קערת השמים מתאדמת באֹדם ירוק ככרתי ובהרות לבנות כשלג קורעות את שלל הצבעים, אני שוכב פרקדן על גבעה קטנה, לפני גיא אין־סוף ולמראשותי צפחת מים, ואני חושב וחושב על העולם הישן שיצאתי ממנו, ועולם החדש שקבלתי בשתי ידים, ועֲברות נעימות וחטאים נאים מקיפים אותי מכל צד.

מאַין? ולאָן?...

*

ובעודני חושב ומתפלסף: „מאַין ולאָן?" בא אלי מכתב מאתה. והמכתב מלא אהבה, נכאים שבאהבה והשתפכות שבאהבה.

עזובה ובודדה היא בארץ ההרים, אומרת היא: „שם תחשוב ותהגה באשמתה הגדולה שאשמה לנפש, ולה צריכים עתה רחשי־נפש וקרבת־נפש...

עתה היא יודעת אותי ואת אשר בי, היא יודעת אנה פָּני מועדות, ושמה גם עיניה נשואות. נפשה נשואה לקרבת־נפש, להאהבה בשלותה ולנֹעם שבאחוה.

גם את לחמה תאכל עתה במסכנות. אולי אהיה לה לעזר בחומר וברוח...

על החתום באה פלונית בת פלונית, ועל גב המכתב מלמעלה היה כתוב על־פי טעות במזיד: „לפלונית"!

לא משַׁטה היא בי. דבריה הכתובים יצאו מלבה הבודד על מנת לפעול על לבי הבודד, אבל אם לאסונה לא יהיה לבי נשמע לה עתה תוכל לאמר: משטה הייתי בך.

כן הֵנה הנשים האלה, שלבן במחשבתן ובסתר מחשבתן. כן הֵנה בנות חוה באכלן מפרי עץ הדעת על מנת לגרש את האדם מגן־העדן ולהשליכו לפני להט החרב המתהפכת.

גם אותה אזכור ולא אזכור· עוד רשמי אהבה ואיבה עולים ויורדים, יורדים ועולים· ערבוביה של רצונות שונים בי, יאוש ותקוה, עליה וירידה, ועוד הפעם ערבוביה·

אינני יכול לסַפר את הלך־רוחי אז, אבל אולי יספיק מה שכתבתי אז לאחד מרעי, מעין הדברים האלה:

„אתה יודע את ה„ספקן" שבי· אינני מבקש לי מרכבות, עבדים ושפחות, רק חדר אחד, כר להניח עליו את ראשי ומעט פת בסלי דרוש לי, גם שלחן אחד ומנורה אחת"·

ובתוך כך העולם רחב מאד, החיים שטוחים לפני עם כל הקסמים שבידם, והיצר הרע שבתוך מעי חפץ חיים· וההיים הולכים וזורמים, הולכים וזורמים, הולכים ונכנסים לתוך בני־אדם גם בני־איש· רק אני הגבר, הנני עומד מבחוץ···

כל העולם שרוי בנחת ואני בצער·

ויש שאני מצטער על היהדות, שלא תדע לגדל נזירים בישראל, כי לוּ היה אצלנו בית־מקלט, כי אז קללתי את החיים ואת הנשים גם יחד והייתי בא לתוך חדרי חדריו·

ושם, בירכתי החדר המפנה אל ישימון נורא, הייתי יושב בין־הערבים ומסתכל בחורבנו של עולם·

ויש אשר ברדת השמש וסלעי מגור מתאדמים, המחשבות שבערמת ספרי נסוגות מעט אל הצד ואני מגביה את השמלה הפרושה לפני על הקרקע· הנני פותח את הדלת הנסתרת ואני עובר בכוכים ובמערות, קור וחושך מלוים אותי, וגם לבי לא ידפוק בחזקה·

ואותו הלב יוצא לקראת הנזירה הבאה לקראתו, והיא עטופה שחורים, לבושה שחורים, ועיניה שחורות, רק הלובן שבפניה ילבין כל השְׁחור שבעולם, והעולם ילך הלוך ורחב, והכל כספר גלוי לפני·

הכל כספר, ובאותו הספר הכל כתוב באצבע אלהים·

והאלהים עומד לפני בדמות אשה·

אני מושיט לה את ידי, אני נופל על צוארה, אני בוכה, אני נושק ומת בנשיקה·

ושם, בשעה דנשקי תרי עלמא אהדדי, הנני מרגיש מעין עולם העבר, מעין חיים שהיו לפני החיים המוגבלים משֵשת ימי בראשית; והחיים

הנני מרגיש מעין רגשי־נֹעם, או, יותר נכון, מעין הנֹעם שבחמדה. אולם בלכתי מאתה הנני שוכח אותה, והנני חולם על־אודות הימים הבאים, ימי צאתי מפה לארץ נושבת...

עוד אני פה וכבר אני רואה את כל העבר בעינים מתגעגעות על העבר ושמחות על מה שעבר...

לכל התלמידים והתלמידות שהיו רחוקים לי הנני מתחיל להתקרב ברוחי, ואני רואה בכלם איזה צל־נפש שפגשתי אותו בחיי ושלא אפגוש אותו עוד...

וכל התמיה הבאה בעודֵנו על מפתן החיים ובזמן שאנו מקיפים כל אופק חיינו באה גם עלי בזכרי את הימים האחרונים.

במהשבות באתי וברגשות יצאתי, ברגשות חדשים ובדחיות נפשיות חדשות, אשר הראו לי עולם אחר ושאון חיים אחרים.

רק בהקיצי בבקר הנני מתירא מפני החורף העולמי ואני מרגיש את אפיסות ההכרה האנושית מול האין־סוף שבלא־יודעים. אמנם אחר־כך בעלות השמש וקרני השמש ימלא לבי חרות ונפשי מחבקת זרועות עולם וכל מכמני שחקים.

מה תתנה ומה תוספנה לי כל הנשים שבעולם עם פחד האהבה ותענוגיה? מה לי הכא מה לי התם?

והנה עזבתי אחר זה את ארץ ההרים ושבתי לארץ המישור שבאשכנז, לטבור ארץ אשכנז. ואז באו עלי ימי החליפות והתמורות, התחלת מלחמת־חיים חדשה וחלומות חדשים.

לכאורה באו לי ימי המעשה והיציאה ממדרש למעשה, אבל אני עודני חולם לעשות, רק חולם לעשות. והחלומות רבים, טובים ורעים, חיצוניים ופנימיים.

על פרשת דרכים הנני עומד, ובכל הדרכים הנני חפץ; לכל המגמות אני שואף וכל החלומות אחלום... אחלום ירידת עמי ותחיתו, אחלום תחית גוי והורבנו, אחלום על־דבר קברות אבותי ובנים שבים לגבולם. — על הרי יהודה אלך ומשואות בידי, שם בתחתית ההר יתיצב כל העם ולפניהם לוחות ושברי לוחות. ולהררי־אלף אשוב; שם אחצוב לי מערה בין חגוי הסלע ואשב שם לבדד עם אלהי.

וגעגועים בלב, למנוחה ולעבודה, להכא ולהתם.

לשאל לה ספרים ממני על שם אחרת, ואנכי משיב את פני שתיהן ריקם. היא מתגנבת לבקש את קרבתי ואנכי מתרחק.

ועוד היום הדבר מוזר בעיני: היא התעלפה פעם אחת באמצע השיעור. השיעור נפסק, וכל התלמידים והתלמידות רועשים סביבה, להשיב רוחה אל קרבה; ורק אנכי לבדי מטייל בפרוזדור האולם ומעשן בלב מלא מנוחה; ואני אינני רגיל לעשן הרבה...

ואחר הדברים האלה חלתה ותפול למשכב. הרופאים כבר אמרו נואש לחייה, ואני יושב על יד ספרי, כאילו הדבר אינו נוגע לי כלל.

היא מבקשת לראות אותי בטרם תלך למנוחות, והיא שולחה אלי נערה בודדה מבנות עם הארץ, אשר לקחה את לבבי לפנים מבלי אשר גליתי זאת להי. בהשתוממות־כבוד קבלתי את פני הנערה במעוני, כי לא פללתי לראות אותה פה; אבל את בקשתה דחיתי, ותשב ריקם.

„לא אוכל ללכת... לא אוכָל..."

שליח בא אחר שליח ורץ אחרי רץ. כבר אתא ליל. הסכנה קרובה, ואני באֹ. אשה אחת צעירה מן התלמידות לותה אותי על דרכי; היא מהרה לבוא להגיד לה שאני בא, ואנכי באתי אחריה בנפש נוקשת.

מבעד המִטה הלבנה, המכוסה לבנים, נראתה כתנתה הלבנה, ובפניה הלבנים ראיתי רק שתי עינים כגחלים לוחשות, וגם מלה אחת שמעתי מקולה החלש: תודה!

כרבע שעה ישבתי על יד מטתה כחולם. הרופאת אמרה, כי על החולה לנוח, ואנכי הולך בלב שלֵו.

האבן לא היתה צריכה להתגולל מעל פי הבאר; הבְאר לא היתה מכוסה...

יט

היא החלה לשוב לאיתנה, ואני כבר עומד על מפתן כלות למודי. רק ימים מספר עוד לי לשבת פה ואחר־כך אלך לבירת אשכנז, לשבת שם ישיבת ארעי טרם אשיג זכות ישיבת קבע.

יום יום הנני מבקרה, ויום יום הנני מתחרט על זאת... רק בשבתי על הספסל על־יד מטתה ובראותי את פניה החולים מבעד לשערותיה היפות

מיד שבה, כי כחה עזבה. היא בקשה אותי בעת הפרדי מאתה לבוא אליה אחרי הצהרים, ואני באתי. היא בשלה לנו חמים, ואנכי בקשתי אותה שתשרוף כל מכתבי האהבה אשר הריצותי אליה לפנים. חפצתי לנסותה.

ובהוציאה אותם לשרפם על האח כמו לבי מת בקרבי. אז ידעתי כי לא תרגיש אלי מאומה. ואחרי עזבי אותה כתבתי לה בפעם הראשונה דברים של מה בכך: צר לי על עתותי שהקדשתי לנפש של חולין!...

את המכתב הזה שלחתי לה לפנות ערב והיא קבלה אותו בבקר. בעת עזבי את מעוני ללכת אל בית־האוכל לאכול ארוחת־הבקר ואני שומע את שמי מאחורי. היא כמעט רצה מאחרי ומחזקת אותי במעילי:

— מה זאת עשית לי? מדוע הכלמתני?

— הניחי לי פן אבייש אותך עוד יותר.

— לא! לא אניח אותך. אתה רמזת במכתבך אלי שגם רעי אשר עזב אותי לא עשה כל עול.

— אמנם כן. כל ימי הצטערתי על אשר כתבתי דברים קשים אל הצדיק הזה.

— צדיקים המה האנשים שאנחנו נלכדים בפחם, — צעקה כנדהמה, — ארורה השעה בה הכרתי אותך לדעת!

— ארורה השעה בה ראיתיך בפעם הראשונה! צעקתי אחריה ואפול על פני כמתעלף.

כל עולמי חשך בעדי, ואני קם כמו מעמק רפאים ובוכה. הנני הולך ובוכה.

יח

שני ירחים עברו מאז, והימים לי ימי עבודה ויאוש, ימי חרף ויאוש, ימי עצלות ויאוש. אנכי ידעתי כי שוממה היא בלעדי, כי מתגעגעת היא לקרבתי. ידעתי שפניה נפלו בבדידותה ושתקח את ידי בהושיטי אותה לה. אבל אני לא אשים לב לזה בעוז רוחי.

בכל פעם שנפגשנו באולם בית־המדרש הגבוה הייתי מתנכר לה, ובעברי לפניה לא שמתי אליה לבי. — הנני מתרועע עם נערות נכריות לי, רק למען הרעימה, ומראה פנים שוחקות גם בשעה שלבי בל עמי. היא שולחת אלי

יז

עיֵף אנכי לסַפר כל שברון נפשי בצאתי מאתה בבוא צללי הערב וכל היגון שבאותו הערב· אבל כסבור הייתי אז שהדבר כבר בא עד תומו; והסברה הזאת הרגיעה מעט איזה חלק־נפש בודד אצלי, שלא נשטף כל־כך במצולת היגון· ועל־כן לא יפָּלא הדבר כי תמהתי מעט עת הקיצותי בבקר ומצאתי מכתב שלוח אלי ממנה, מלא זכרונות תוגה והשתפכות־נפש חדשה לי·

מכתב יבוא אחרי מכתב, ואני כלא שומע·

ואחרי עבור איזה ימים מלאים שממון ומחשבות על גבי רגשות נפגשנו לפתע יחד· היא עמדה ואנכי עמדתי, ונלך אל היער הקרוב· בין הערבים היה··· על שן סלע היא יושבת והיא מבקשת את קונה·

יכול לא יכלה לחיות בלעדי — היא אומרת בחשאי· — לעולם לא תוכל לאהוב אותי, היתה אומרת, ועתה תראה שאין נפש יודעת עתידותיה··· ואנכי??!

אלמלי הייתי אז כורע לרגליה, כי אז נפלה גם היא על צוארי· נשיקות אל־מות היו באות משתי הנפשות ואסירי־האהבה היו באים· אולם אני פחדתי ברגע האחרון· חכים הייתי ברגע האחרון וכחכים דברתי באזניה מעין אלה הדברים:

„כאח ואחות היינו יחד, ומחשבות זרות לא עלו על לבבי, לו לא דחית אותי בטרם שאלתיך· דוקא בשביל שדחית אותי, בקשתי מאתך יותר ממה שהיה לי לבקש; כלומר, האהבה לא באה מאליה· הנך מתחרטת עתה על כל הדחיות שדחית אותי לחנם והנה את מבטלת דבריך למפרע, כאילו לא אמרתם· נניח שגם אנכי לא דברתי דברי אהבה באזניך· והנה אנחנו עתה כאנשים קרובים חדשים, מבלי כל נפש אדם ביניהם, ובכן נהיה מעתה כאח ואחות···"

וכה דברנו בשלוה כשתי שעות ונלך לביתנו בלב שלֵו· היא מצאה אותי אחרי־כן ואנכי מצאתי אותה; ושנינו בני חורין, שנינו···

וממחרת היום ההוא בעלות השחר מהרתי ללכת אליה ולהביא לה ספרים חדשים למקרא·

היא כבר קמה, ופניה לא היו לה··· היא הלכה אתי לטייל, אולם

הננו הולכים במעלות ומורדות שמסביב לעיר, הננו באים אל הפרור של דלת העם, הננו עומדים על יד בית קטן – מקום מעונה מתחת הגג.

אני מושיט לה ידי לפרוד, והיא אומרת: האם לא תבוא לרגע עמדי?

בלי רצון הלכתי אתה ואצעד על השלבים כמתעתע. הנה הדלת הקטנה פתוחה. והנה אנחנו בחדרה הקטן, ואני יושב כשומם על יד השלחן מבלי דַבר דבר.

היא צועדת לאורך החדר הלוך ושוב, ואני יושב כפוף כנזוף ומתבייש בעצמי לשבת כאן.

ולפתע אני קם ממושבי וממהר להפרד ממנה: חיי בטוב! חיי בטוב! הנני ממהר לרוץ אל השלבים, ובבואי החוצה והנה גשם דולף עד כי לא אוכל ללכת הלאה.

זה הוא הקץ – הנני אומר לי ביגון־נפשי – ככה חיינו וככה נפרדנו... פרוד בין־רגע מעולם מלא... לא! לא אוכל לעזבה באין אֹמר ודברים. אשוב על עקבי. עוד דבר אחד אֹמר לה ואחר אחדל... עוד דבר אחד...

לא! ארוץ לי מפה! לא אראה אותה לעולם! אומר היצר השני שבתוך נפשי. אני נושא את רגלי ללכת, והנני שב לאחורי דלתה הנני דופק בחשאי...

ובפתחה לי את הדלת – עיני דולפות, וככבד־פה אני מגמגם: כל העוז שבנפשי... כל... לא ירשה לי להכנע... אנוס הייתי לשוב... לא אוכל לעזבך...

בעיפות־נפש הנני יושב על הספסל והיא הולכת בחדרה הלוך ושוב, הלוך ושוב... וכרגע היא עומדת באמצע החדר ומבטת עלי בחמלה חודרת כליות ולב. ,הנני יודעת מה אנכי בלעדיך – היא אומרת במרירות – מאומה אינני בלעדיך; גלמודה בארץ נכריה, באין נפש... אבל מה אעשה? אינני יכולה להיות לך את אשר עלי להיות, איננה יכולה... אסון הדבר, אסוני...'

ואנכי קם כמוכה מכת מרדות, הנני עוצר בי בחזקה לבל אפול וברעדה הנני מושיט לה את ידי: ,היי שלום! הזקי ואמצי! היי שלום!'

מדוע אכחד? גם מעין דרשה על־אודות הרגשות אמרתי לה אז. אמרתי לה שאני מרגיש מעין רגשות משה לפני מותו בראותו את יהושע הרך עזוב לנפשו...

כל־כך התרגשה אז נפשי.

„בַּמוזיקה אני שומע בכיה לדורות··· יזמרו המה ואני אבכה, ישמחו המה ואני אקונן. ולבכות אני יכול עתה, לבכות, לבכות ולבכות.

את כלכם אגרש מגן־עדן שלכם ואצית עליכם מוקדי עולם. לכלכם אשיר שירת נכאים, כמוה לא שמעתם.

אני שונא אתכם ואותי, את העולם וצללי העולם, את החיים וצללי החיים.

רק לבכות אני יכול, אני רוצה; רק לקונן על משבתי האדם ילוד־האשה ועל האשה. איבה נצחת ביני ובינה כל הימים, לא אשלים אתה עד רדתה.

איבה נצחת תחת אהבה נצחת.··" —

טז

הנני מתבייש לסַפר הלאה.

היא שבה כעבור ירח ימים העירה, ותודיע לי מקודם את בואה. ואני, אחרי אשר גמרתי בדעתי שלא לקבל את פניה, יצאתי לקראתה אל התחנה···

ובלכתנו שנינו למצֹא לה דירה, דברנו יחד כמו לא נפל דבר בינינו; וככה היה כל הימים אחרי־כן.

יחד אכלנו ושתִינו, יחדו הלכנו לטייל ונבקר את מכירינו, ששבו גם הם העירה, ושנינו לא ידענו את התהום הרובצת בינינו.

וגם אז בושתי מעט מפני מכירי אלה, אשר לקחה אזנם שמץ מן הדבר אשר היה בינינו, וגם מפנֵי בושתי. — הנני יודע שלא יתכן הדבר אשר אני עושה, שלא יתכן להתקרב אחרי הריחוק ולעשות דבר שאין את נפשי לעשותו.

ובאחד הימים גמרתי בלבי לאמר לה הכל ולבקש מאתה פרוד בשלום.

„עם נערה אחרת אוכל להתרועע — הנני אומר לה, — אבל אתך לא אוכל להתרועע עוד, לא אוכל לתת את ידי לאותה שדחתה אותי···"

בנפש רפה היא שומעת את דברי, אשר לא לרצון היו לה. שנינו הולכים ומחרישים.

להם תביעה נפשית עלינו. אז הרגשתי שהגלוי איננו גלוי כלל והכל תועה בדרכו מימות עולם עד עולם. וכל העולמות האלה מעיקים עלי, דוחקים אותי ומתמיהים אותי...

כל הנשמות דאזלין ערטילאין כמו מרחפות לפני בסגרי את עיני רגע, והנני מרגיש מעין האויר שמסביב ללהט החרב המתהפכת.

אמנם את הנחש לא אכיר בתבנית אשה. היא אינה בצלם אלהים, וגם איננה להאדם עזר כנגדו.

וזאת הפעם אחל לחשוב על־אודות האשה... זאת הפעם שאני רואה בה מעין קללת אלהים ומארת נשמתנו. לא לבד שבמסכנות תאכל את נפשנו, תאכל ולא תשבע, חיה־רעה יפה היא במהותה: ראשיתה אֹפל מבהיק ואחריתה עדי אובד. לא לבד שהיא אינה שלה, לבבה אינו שלה וחלומותיה אינם שלה, הנה היא מזקת לנו בנפשה, במבט עיניה ובצל־חמדתה.

קחו מאתנו את האשה וקסמיה והשיבו לנו את העולם; קחו מאתנו את קללת החיים והשיבו לנו את הטֹהר שבחיים; קחו מאתנו מה שרמות ימלל והשיבו לנו את המישור!... שם על ההרים תהיינה קרבתן ואהבתן, ואנחנו נשכון לבטח.

ובשנאתי העזה אז להן ולכל חלל־עולמן, לקחתי עט־עופרת ונייר ואחרוט לדורות את הדברים האלה:

אל האשה.

,ארורה אַתּ, ארור יפיך ותומך; ארורים חייך וקדושתך, ארורה אַתּ לדורות. ארור היום שראיתיך, ארור היום שבו הקדשתיך; ארור היום שבו טמאתיני בקדושתך. ארורה השעה בה חלמתי חלום שלותך, ארור הרגע בו נהניתי מאורך. ארורה אַתּ וזיו־היופי שלך.

אני שונא אותך ושכונתך, אני שונא כל משבתי יפיך וטהרתך, אני שונא חלומותיך ודבריך. תכלית שנאה שנאתיך, אני שונא אותך בכל חיי ומהותי, אני שונא אותך לדורות.

ארורה אַתּ וחייך וכל אשר לך, יקללך ה׳ אותך ואת חייך.

ונתקדשתי מטומאתך — — —׳

ולמחרת היום, בלכתי על־פי מקרה לבית־זמרה ואשמע איזה שירי נכאים, הנני רושם בספר־יומי את הדברים האלה:

סובבים והולכים, הוא העיקר, כי־אם היקום אשר מסביב לנו ואשר בנו; בבלי־יודעים נכיר כי חי הנהו.

הד הרע אשר בנפשי מבית ומחוץ כמו הולך ופג ממני, כל אשר בי כמו פג והולך ומתערב את אשר מסביב לי ובכל הדומיה אשר מסביב לי.

לבדד אני שוכב, כמו נבלעתי בעמק כל היקום וכמו התאחדתי עם שנת־עולם...

הקיצותי, והנה ההרים עודם חולמים חלומות הליל מבלי דעת כי כבר התחיל אֹדם הבקר — — —

טו

ובעוד יומים שבתי העירה.

לפתע היה הדבר, מבלי מחשבות רבות והתבוננות מרובה; וכבר אני יושב בחדר קטן באחד מפרורי העיר בקרן זוית. אשה אלמנה ובתה השכירו לי את המעון הקטן, שחלונו פתוח אל ההר ואל הנחל שבתחתיתו. ובהביטי החוצה הנני רואה מצד ימין את החלונות הרבים מאחורי הבתים לנבחרי־העם, ומצד שמאל יער עקלתון משתרע לחוף הנהר.

לבדי אני יושב מַשמים, מעמיק בספרי, ולגמרי שכחתי מה שקרה לי...

מחשבות נושבות ובאות, נושבות ובאות כמו מעמק רפאים. ואת איש לא אדבר כל מאום. כל מכירי ורעי נדמו בעיני כמו לו מתו, כמו אין לי אף נפש אחת בכל העולם. מאומה לא אדע, גם אותי ואותה, גם כל העבר והעתיד, גם את הזמן והמקום. רק עננים אני רואה באים ומכסים את השמים; השמש לא יצא ולא יבוא; הירח לא יהל אורו ונשפי הליל לא יבואו...

בלבי כמו נִתק הכל, כמו עזבו כל החיים את מקומם ללכת נדוד, כמו כל העולם לא יֵדע את מקומו... ונפתולי הליל, אשר נפתלתי אז, כמו חיים עוד עתה לפני עיני, כל צללי האופל עוד עתה כמו בחזון עוברים לפני.

אז יראתי את חלומותי; יראתי את המכסה הלבן שבמטתי ואת המסך הלבן שבחלוני.

אז הרגשתי שכל הדברים אינם חיצונים, ששייכים הם אלינו, ויש

ובלילה הזה לנתי תחת כפת הרקיע, על מגרש התחנה הסגורה בערב. שכר מלון בני־אדם עלה לי לערך פרוטותי שבכיסי, ובכן נסיתי לבקש לי משכן תחת השמים.

ואז בלכתי לבדי מכוסה בשמיכתי העליונה ועיני נטויות למעלה, הנני זוכר אותי ואת מקום משכני. ועד עולם אזכור את היום ההוא ואת הערב ההוא. וגם כמה מן העבר אני זוכר, ובזכרי ואמלא שממון ולבי נמלא נכאי־נצח...

וכל העבר שלי, עבר עמי ומולדתי עד אותו הליל, שבו אני לן יחידי תחת שמים חדשים ובתוך דממה חדשה, הנה יבוא ויחיה לפני בכל גלגולי תלאותי ובכל אורך מלחמותי. הנה חדרים ובתי־מדרשות; הנה הספרים הישנים וכל ערפלי הספרים ההם; הנה האגדות והחלומות של עם אשר בגולה יתהלך, והנה אורות מאופל, מחשבות סותרות אותן המחשבות שהן נחלת אבות, רגשות זרים ורצונות זרים. — הנה אֵם מתה ואֵם באה, אחים ואחיות נולדים ומתים, אהבת נעורים ומרירות נעורים, חלומות יפים ותמימים...

והשנים הולכות ובאות; ימים חדשים ואנשים חדשים, שאיפות חדשות וקברי־שאיפות חדשים, אור וחושך ולפעמים אור על פני חושך. ואחר־כך ארצות חדשות ושמים חדשים, עמים חדשים ותורות חדשות, תורות סותרות לגמרי את התורות שבבית אבותי, ואני נסתר עמהן.

אני שוכב ושומע את קול דממת הליל אשר במעמקי ההרים. ואחל לחשוב בה ובדחיתה אותי, בה ובדחיתה...

היא אשמה בדבר, אנכי אשם, החיים אשמים; אבל אותו האשם אינו אשם של חטא המביא לידי נוחם ולכל הצער שבנוחם.

ושם בעמק, הכל יראה כמו מכוסה בצעיף של הויה וכל המנוחה שבהויה.

עד היום ההוא חשבתי, שהנני רק שלשלת מקרים שונים, אשר עברו עלי, ושם ארגיש כי מלבד כל זה גם נשמה ישנה בקרבי...

מה יוכלו כל גלגולי חיי לקחת ממני בעוד שהטבע חי מלוא קומתו לפני, ואני שוכב בצלו? מה יחסר למחשבותי ורגשותי כל עוד הנשמה בקרב ההרים והגבעות וכל הרם והנשגב למינהו?...

לא מה שאנו יודעים, או מאמינים שאנו יודעים, בתור מקרים נראים

בנרתיקי יחד עם שלשה שקלים אשר חבתי לבעלת־ביתי הודעתיה, כי עוזב אנכי את החדר שלא על מנת לשוב, וכי תואיל לשלוח לי את חפצי על־ידי בי־דואר בלי לשלם שכר המשלוח. ואנכי יצאתי לבדי במורד ההר ללכת משם רגלי על חוף הנחל אל משכנות העיר הגדולה „בין הנחלים".

חמש שעות הלכתי בדרך הישר הזה, המפלס לו נתיב גם בין כוכים נוקבים את ההרים; ובכל העת ההיא היה מוחי דומם ולבי מחשה. הכל כמו אבד לי. מחשבותי פרחו ממני, רגשותי אזלו; ואני רק כגולם חי ההולך בדרכו ואינו יודע את דרכו. —

וכחצות היום באתי עיף אל עיר „בין הנחלים" מבלי להתבונן בהדרת העיר ושדרות הרריה. רעב הייתי ואלך אל בית־מרזח לקחת מעט אוכל אל פי. רק מעט אכלתי, גם שתיתי מעט; אבל נפשי היתה עיפה ואישן על־יד שלחני.

הקיצותי וכבר היום גדול... ואמהר לעזוב את העיר. לכפר ברתון היו עיני נשואות, כי שמו ידעתי, וחפצתי ללון בו.

כשלש שעות הלכתי בכל הדרך ההיא רגלי. לא ראיתי את הגבעות ואת היערים המלוים אותי, רק אל החורבות הנפגשות פה ושם בדרך שמתי עיני ואל היופי שבחורבנן...

ובנטות צללי היום באתי לכפר ברתון. וכל הכפר בנוי בין שתי שדרות הרים אשר כחומות ישרות מעבר מזה ומזה הֵנה נצבות. גובה והוד־יראה להם; שם למעלה גם העין לא תשורם.

כמשתומם ישבתי לנוח על שן סלע, ואבט סביבי כחולם. אולי נראו עוד קרני־השמש האחרונות בעת רדת היום, אולם ההרים הגבוהים הקדימו את הערב ואת הדומיה אשר בין־הערבים.

ואני מקשיב לכל החיים אשר בדממת היקום ולכל העומק שבדממה. הנני אדם אחר באין עבר ועתיד, באין הכרת נשמה... אין פה נשמה על גבי נשמה כלל וכמו כן אין חיים על גבי חיים, רק חיים בפני עצמם, והכל מקשיב בסתר ובגלוי. והנני מתבייש להסתכל בפני הוד הטבע במלוא קומתו. נפשי כורעת לפני אלהים אדירים, ומאת האלהים האלה קרן אור פני, ומרוב רגשותי בכיתי על שלות היקום ועל כל מנוחת־העצב שבהדרתו.

מת, ואני בלי עינים... ושם בסתר קברי רוחה מרחפת לפני ואני מתפלא על אשר לא הכרתי אותה בפניה. ואשמע גזר דינה בנחת.

ושם בדמיוני אני חולם כי שלחתי ידי בה ובי והמתי את שנינו. היא מאנה למות ואחֲנק אותה בחזקה וכרגע רפו ידיה.

עוד השעה מוכשרת להצית את חדרה באש בחצות־הליל ולהשליך את עצמי לתוך הבעֵרה. ועוד יש לי מקום לצאת מפה אל ירכתי הארץ, ואיש לא יֵדע ממני מאומה.

והנה אני ממהר לקום ממטתי, מדליק את הנר ויושב על יד שלחני. את הספרים המונחים עליו אני משליך אל החלון הפתוח אחד אחד, ואת מטולת־השעון המתנועעת אנה ואנה אני מושך בחזקה והמכונה עומדת...

הנני יושב על שלחני ומרכין את ראשי מבעד החלון, ואני רואה רק את השממון שבליל. — הנני יורד מן החלון ומהפך את השלחן על פניו ויושב על קרקעיתו פנימה כאָבל, ובידי אני מחזיק את רגליו ההפוכות.

את הכרים והכסתות שבמטתי הנני מפיל לארץ, ואני עמל לפרק את הקשרים המונחים על פתילי הברזל, מבלי לדעת מדוע אני עושה את כל אלה.

הנני לוקח את סכיני החד ומחתך את צפרני בהונות רגלי. בעד כתנתי הפתוחה נראה שער לבי, וכרגע אני מעביר סכיני מול לבי...

לא! יותר נכון לעַוֵר את עיני, להיות עִוֵר כל הימים.

והתרנגול מודיע פתאום שעת אשמורותינו. גם כלבים בוכים, כאילו נגעה בהם יללת הרוח. הנני סוגר את החלון ומסדר את הכלים במקומם. הנני מציע לי עוד הפעם את המטה ושותה את החלב.

ועוד הפעם אני שוכב וחולם, וחלומות רעים יבעתוני, ואני מקיץ בעלות הבקר.

לא, הבקר הזה איננו היום שלאחרי הלילה! הוא משכבר הימים, והכל נשכח.

יד

אני יודע את אשר אעשה...

במנוחה רחצתי את פני, ואשים עלי את בגדי. סדרתי את חפצי ואצרור אותם בצרור, לשלחם על־פי כתבתי העירה. ובפתקה אשר שמתי

ועפעפי הליל נגעו בנו ויעוררו בנו זכרון מה שקרה לנו.

היא הפריעה את הדומיה בשאלתה: אם אֱלֹוה אותה אל לאה רעותה? ואקום ואלך אתה.

עוד רגעים אחדים החרשתי, ואחר שאלתי אותה בשפה רפה: האם אין דבר לך אלי?

– אין דבר – השיבה כחולנית: אתה ידעת מראש, שלא אוכל להיות לך את אשר גם אנכי אבקש מבלי יכולת... גם אנכי הנני תלויה בך ויודעת אותך ואת אשר אתה הנך לי; בכל נפשי אחפוץ להיות גם לך מעין הדבר הזה, אבל אין אני יכולה לעשות שקר בנפשי, אינני יכולה... אסון הוא הדבר לשנינו.

ובשברון־לב אנכי מגמגם: ,אמנם אסון הוא הדבר... אבל דבר כזה אינו תלוי ברצון... אנכי חשבתי אחרת... אנכי חשבתי כי את כל חיינו נחלק יחדו, ועתה... עתה עלי לעזוב אותך לעולם... אנסה לחיות לבדי, אם אוכל לחיות בלעדיך...'

ועצמותיה רחפו בטרם עוד גמרתי דברי, ותסמוך כפה על כתפי ותבך.

– למה אַתְּ בוכיה? – נכמרו רחמי עליה. – הלא אסוני גדול מאסונך!

– למדוד סאת האסון מה תועיל! חיי חשכים בלעדיך – אתה מורי ומלמדי בחיים וברוח. בהיותי אתך ביחד אין אני מרגשת את עצמי עזובה, ובלעדיך גלמודה אני ושביב אור אין אתי...

– אין אני יכול להושיע לך. רק שתי דרכים היו לפנינו... בחרת באחת, ואבחר אני בשנית...

– והדרך השלישית, הידידות? החלה היא לדבר בנמיכות־הרוח.

– רק שתי דרכים...

– ובכן יוצא אתה מזה. ומה תאמר החבורה שלנו?

– יאמרו מה שיאמרו... היי שלום... אמרתי בחפזון, הלא פה תגור ידידתך, אנכי לא אבוא עמך אליה, היי שלום...

ואקום ואלך.

מִשמים הלכתי, כאיש שלא יכול נשוא רגליו, ורק בכבדות יתנהג. והליל העִוֵר בא ויעַוֵר בי כל חלקת נשמתי, כאילו אחריתה עדי אובד. ובלילה ההוא נדדה שנתי ואחלום ואראה אותי בהקיץ ואני מלובש תכריכי

הוא מכל ההרים האלה אשר ישתרעו פה לשפתי הנחל··· ויגון גדול מחריש פתאום את מחשבותי אלה בזכרי את רחל שם בראש ההר ושבעוד שעה אדע אחרית דברי·

יש עוד מקום פנוי בעצבוני לרעיון המשתומם על אפשרות שתי האפשריות הללו, הרחוקות אשה מרעותה, בבת־אחת, ובכל עמלי אינני יכול להבין איככה זה הנפש שתוכל להתקשר עם נפשותינו בקרבה נצחת יכולה גם כן להתרחק מאתנו הרחקה נצחת· אבל בעוד רגע גם הרעיון הזה חלף הלך לו, ואני עצוב ושומם, הוגה רק בה ובאמרות פיה לשבט או לחסד

האניה באה אל החוף· עזבתיה, ולאט הנני הולך ההרה· גם הערב כמו ילַוני, ושנינו נדהמים· ואני אומר בנפשי להשליך את עצמי אל אחת המערות ולהקבר שם חיים· ואת השארת נפשי אני רואה בה· היא תתאבל על חיי בן־אדם שהיה בידה להחיותו·

לא! לא אמות, כי אחיה ואכשף את עצמי בלהטיה!···

ואני שוכח צאתי ובואי, ואיני יודע מאין באתי ולאן אני הולך· עוד רגעים יעברו ואני יושב על שן סלע ובוכה· היא כבר שלחה את אהבתי מעל פניה, ואני שלחתי יד בנפשי, כאשר חשבתי בנֹער·

וכרגע אני הולך הלאה, ואזכור כי לא ראיתיה עוד, ועוד לא אדע הן או לאו·

ודבר זה ברור בעיני שלאו יהיה הדבר וריקם תשיב אותי ואת אהבתי יחד, וגם זה ברור בעיני כי בשובי אליה תפול על צוארי ותבכה···

יג

ועוד היום עומד כל החזיון הזה כמו חי לפני מראשיתו ועד תומו·

כבר אתא ערב בבואי אליה· והיא ישבה על המעקה השפל ותְלמוד את אחד התלמידים המתארחים אתנו שפת צרפת, שלשניהם לא היתה שגורה·

באיזו בושה נתנה לי שלום, וכרגע ידעתי הכל···

ובקום פתאום התלמיד ללכת, ויעזוב את שנינו, ישבנו דומם מבלי הרם את עינינו·

כל עגלה משרכת דרכיה בדרך־עקלתון זאת, על כל עובר אשר יעבור במקרה אביט בעינים חודרות ואשתומם למראה עיני, כאילו ראיתי דמות אדם בפעם הראשונה בחיי.

ונערה קטנה מבנות הארץ באה מן החוף עם צרור קשואים על צוארה השחור ששזפתו השמש, ותעמוד ממולי ותשאל אותי אם לא פגשתי באיש צעיר לימים, שכנראה הבטיח לה לצאת לקראתה.

נקרתי במקלי בָאדמה שלרגלי ואדום מבלי השיב לה דבר, כאילו אמצא בזה מרגוע, אם אקניטה מבלי אשר אדע מדוע.

האניה כבר באה אל החוף ורק עוד איזה רגעים תעמוד, למען יצאו הנוסעים ויבואו אל המקום אשר חפצו בו. ואני אין אני ממהר את צעדי, כי אחת היא לי אם אעמוד פה או מעבר לנחל.

כשעה שלמה ישבתי בבית־המרזח ואצוה לתת לי חמים מבלי שתותם. ואחר־כך יצאתי באניה השניה הבאה אל התחנה, לעבור אל אחד ממכירי היושב עם רעיתו מעבר השני, ובבואי מצאתי רק אותה בחדר. הוא הלך לבדו לשוח, והיא קבלה אותי שלא בסבר פנים יפות.

כרגע נחמתי על אשר באתי ואמהר לעזוב אותה באיזו אמתלה שעלתה בפי. ובלכתי משם פגשתי את רעי שב אל ביתו. הוא נסה לעצרני ויבקש, כי אלין אצלו הלילה, באשר דברים רבים לו אלי... ואנכי, מבלי שום לב לדבריו, אטמתי אוזן משמוע ואמרתי: אל נא תעכבני, עוד היום עלי לשוב אל מעוני, כי נחוץ לי להיות שם.

הוא רמז לי שיודע הוא מעט אותו ענין נחוץ, ואני הסבותי את השיחה לענינים אחרים, ואחר נפרדתי ממנו בעל־כרחו.

השמש כבר החלה לרדת בשובי באניה. רוח לא־חזק מנשב על פני המים המכים גלים מאחורי האניה; והאניה הולכת בחפזון, כדרכה; והיא מלאה אנשים ונשים שם בירכתיה וגם על גגה.

וכאָבל ישבתי בקרן זוית, בהרגישי כי איזה דבר מבדיל אותי מכל הנוסעים עמדי. כלם זרים לי מתמול שלשום ואת כל פניהם אני רואה רק לשעה. אבל יודע אנכי ידיעה ברורה, כי את אשר קרה לי לא קרה להם, כי נשמתי אחרת, רוחי רוח אחרת ועַמי הוא עם אחר.

שחוק קל יעבור על שפתי בשומי אל לבי, כי אולי אנכי היחידי פה, שעמדו אבותיו על הר סיני. וגם זאת אני אחשוב, שהר סיני אולי נמוך

לאהוב! ואני מעולם לא אמרתי לאשה שאוהב אני אותה ומעולם לא גליתי לה אהבה. והנה הדבר הזה — לגלות את האהבה פנים אל פנים — החל למשוך אותי על־ידי חדושו אצלי ובתכנית חיי...

החשבון ההכרחי היה פשוט אצלי: לאהוב ל ג מ ר י, או לחדול ל ג מ ר י, וכל המונח באמצע, כמו שהיה עד הימים האלה, אינו שוה גם לי גם לה. — ובכן אנסה לְדַבֵּר אליה...

וזאת אוכל לעשות רק על־ידי כתב, שלא בפניה. כשאני לעצמי אין בי העוז לכרוע לפניה ברך, ויותר טוב אם אכתוב לה כל זה על־ידי מכתב, שבו לשוני מדברת גדולות ורמות כאשר בחלומות נפשי. ואותה הנפש שבמכתב אומרת לה דברים פשוטים: „אהבת עולם אהבתיך. את אור עולמי. בידך להחזיר לי עטרת הנֹער שלי; ובאהבתך היכולת לקיים בי מה שיש בי ולעשות אותי למה שאני צריך להיות". ובכל אשר בלבי הנני משביעה שתהיה גם היא לי את אשר אנכי לה, שתבין לדעת כי יש לשנינו מלאכות אחת בחיים היתומים, ויתומים אנחנו כל־זמן שבודדים אנחנו, כל זמן שנשכון בלי קרבת הנשמות הצריכות זו לזו והמאירות זו לזו.

וגם אחרי־כן, אחרי שהדברים האלה כבר היו במכתב אצלי ושמורים באמתחתי; גם בלכתי אחר־כך אליה על מנת לְהִפָּרד ממנה בשלום בטרם אעבור את הנחל לבקר את אחד ממכירי, הדר שם בכפר מעבר לנחל, היתה נשמתי שוקטת ודוממה מבלי אשר ידעתי את אשר קרה לי.

— קראי נא את הדבר הזה אשר כתבתי אתמול, אמרתי אליה בהושיטי לה ידי, ואצא. והיא לקחה את מכתבי מבלי דעת שכתוב בו דבר־מה בעדה.

הנה רק עזבתי את חדרה, רק שמתי פני אל מורד ההר, שם אל החוף אשר בו האניה מתהלכת, ולפתע לבי דופק בקרבי וכל גופי מזדעזע עד אשר כמעט אִכָּשל בלכתי.

ואז הנני יודע כי ב י ד י ה עתותי וחיי, בידיה כל אשר לי, הכל בידיה. וארגש בקרבי פחד גדול ושממון גדול. נפשי מתרגזת ונדהמת; אין אני עוד מה שהייתי לפני רבע שעה. גם השמים השתנו, הכל השתנה... כל אשר בי מתרגז, וכל אשר בי מתפרד; מחשבותי הולכות ונעות ורגשותי סוערים בחזקה.

רק בעמל רב קמתי ואלך אל החוף. על כל אבן אשב להרגע מעט; ועל

כזאת וכזאת יעלה עתה על לבבי בשעה שאני מביט על אותם הדברים מאז. והנני לסַפר לכם את המשך ספור־המעשה גופא, כי הוא קרוב לקודם לו. הסכיתו נא ושמעו.

אחרי יום או יומים, עת ירדתי מעל מטתי, החלותי לחשוב ולהרגיש הרבה במין הקִרבה שביני לבינה; החלותי לחשוב: אם אנכי חייב לה ואם היא חייבת לי מה, ומצאתי שהיא זכאית וחייבת, דוחה אותי ומקרבת; ועד היום לא ידעתי נכונה לאיזה מאלה אתן אֵמון.

לכאורה אינה אוהבת אותי כלל, ולכאורה איפכא מסתברא. לכאורה אין אני אוהב אותה כל־כך, ולכאורה אנכי אוהב אותה ביותר, וגם זאת אדע נאמנה, כי רגשותי ישתנו לפי חלוף בגדיה אשר תשים עליה. בגדיה השחורים, אשר אינם מתאימים לפניה הכהים, ירחיקוני מעט ממנה; אבל שמלותיה הלבנות, שאינן מהדקות היטב את גוה, מושכות אותי אחריה. וביותר תמצא חן בעיני עת תשכים בבקר, בשעה שעודה לבושה במלבוש־שחרית. ובבואי אליה אחר הצהרים, עת תשען על הספה מתנמנמת או ישנה, מעין רגשי רחמים יתעוררו באהבתי אליה ויגדילו אותה.

לפעמים אין אני יכול לעצור ברוחי ומעביר ידי על מצחה או על שערותיה, ולבי יכני... כמו עושה אני בזה איזה חטא.

ואת חזה המתרומם לעתים מבעד לאפודתה עודני חומד בסתר לבבי ומתבייש בעצמי מפני האל־הזר הזה אשר בקרבי, המעיב בתאותו את טהרת אלהים אחרים שבקרבי, שאני חושב אותם לאחרים...

וגם זאת אודה: האָמה הנאוה של בעלת־ביתי, המביאה לי יום יום את ספל החלב שאני שותה ומנקה את חדרי בפני, מגדלת ברשפי חנה את אהבתי לרחל קרובתי...

לתומי לא ידעתי אז, כי נפש האָמה עוגבת עלי בשביל צניעותי, והיא שוהה בהדרי יותר מדי, פן ואולי אתקרב אליה; מדי לכתה מאתי הרגשתי געגועי עולים בי, ואלך אל רחל ואשב דומם מבלי דעת את אשר אתי, — ולגעגועי אלה נוספו עוד חשבונות ורגשות שונים, אשר החלו למלאות את חדרי לבבי ערב ובקר, הערב והשכם.

צרורי היה נקוב, וקשה היה לי להיות לה לעזר בעוד שגם לצרכי אין ידי משגת. וגם לדו־הפרצופים שביחס אשר בינינו אין כחי מספיק עוד. לאהוב או לחדול, לאהוב או לחדול! ככה חשבתי כל הימים.

כמדומה לי שהשמים שפלים יותר מאשר חשבתי והשמש זורחת שלא כדרכה. כמדומה לי שאני אינני חולה כלל, לא התעלפתי כלל, כמו שהיא לא טבעה כלל.

והנה – היא באה, לבקר את החולה היא באה. עצובה היתה ויפה, יפה ועצובה. נפשי חשקה בה.

– עולמי חשך בעדי, בהאמיני רגע כי את צלך לא אראה עוד, – אמרתי לה בראש כפוף.

– נבלה עשה הצעיר הזה, – משיבה היא בלאות, – אבל גם אתעצב לראות, איך תלוי אתה בי ביותר...

חפצתי לצעוק, יען עד מהרה הבנתי אל מה רמזו מליה. – מיד אגרשנה מעל פני. – והיא כבר הלכה, כי דבר נחוץ לה, וכרגע תשוב.

אך בבוא קרני השמש המעוררים את עיני בזהרם החם, הנני נוכח לדעת בחבי, שלא נכון הדבר... בחפצה רק לנסותני... וכל אשר קרה ויאתה מאתמול בערב עד היום בבקר, הוא רק מקרה...

יב

וכעת, בשעה שאני זוכר את המקרה הזה, רגשי בושה ימלאו אותי, והבושה מביאה אותי לידי עצב. אני מתעצב לראות, כי אנחנו בני־ישראל הננו לרוב בעלי חשבון ודעת דוקא באותם הענינים שגדולים המה מן החשבון והדעת, היינו, בחיים עצמם.

החיים בעצמם נסתלקו מאתנו באשמת הספרים ורוחות הספרים, שבהם נצררו נשמותינו משנות דור ודור. יש לנו מהשבות על גבי מחשבות, רעיונות, הגיונות, דעת הרבה ויכולת הדעת, יש לנו הכח להשיג הכל ולהבין הכל; אבל לחיות בל נוכל, ולנפשנו יחסר התום שבחיים ושבפשיטות החיים.

גם רגשותינו והעוז שבנפשנו בדעה המה מהולים ובחשבון המה מעורבים. גם חיינו המה רק צללי החיים והדעת שבחיים, באשר יחסר לנו היחס הישר לחיים, והוא יחסר לנו יען כי יודעים אנו יותר מדי וגם מחפשים ומתבוננים יותר מדי.

ואז אחל לחשוב מחשבות, שלא יפה עשיתי לבוא הֵנה, ושבשום אֹפן לא הייתי צריך לחזור אחריה. ועוד הרבה אני חושב בשבתי לבדי בחדרי בעת שילכו הם לטייל בבין־הערבים.

יא

באחת משעות בין־הערבים היה הדבר.

הם הלכו לשוח באניה שעה אחת או שתים, ואני נשארתי לבדי מבלי יכולת לראות אותה בחברת אחד מבני החבורה, וגם באשר יראתי לעבור במים... הורי לא למדו אותי לשוט בנהר, וגם שתין אלפי רבוא אבותי שיצאו ממצרים עת הלכו לכבוש להם את הארץ, אנוסים היו שיִקָרע להם הים־סוף, למען יוכלו לעבור בתוך הים ביבשה... ובכן נשארתי מַשמים בחדרי, קורא בספר לאור הנר.

כבר אתא ליל, חצות־הלילה — והם לא שבו עוד. הנני מחכה ומחכה ואין איש אחד מהם נראה. לבי נוקף; הנני אומר לעזוב את חדרי ולצאת לקראתם; אולם האֹפל מכסה את עין כל הארץ ואין לאל ידי לראות את הנתיב מראש ההר עד תחתיתו. ואני מפחד ללכת יחידי בין ענני הליל. — הנני שב אל חדרי ומחכה, ואינני יודע מה היה לי... השעה הראשונה אחר חצות כבר באה, והשעון עמד בלכתו.

והנה אחד מן ההבורה בא אלי יחף ורטוב כלו במים, ראשו פרוע ופניו עצובים. אניתנו נהפכה — אומר הוא אלי ובעיניו פחד — כלנו נצלנו, רק הוא והיא צללו במים, רחל בת לאה ואוריאל רֵעה...

רגע עמדתי נפעם מבלי הבין אותו ואת אשר קרה. שערות ראשי סמרו ובלבי אֹפל. הנני נופל על מטתי ומתעלף.

בעמל רב השיב רוחי אל קרבי. הוא שקר לי, רק להתל חפץ בי! ואני מביט עליו משתומם ואינני מוצא מלים להביע לו את התמרמרותי על פחזותו.

ובעלות הבֹקר, אחרי חלומות וענויי־נפש קשים, הקיצותי, והנה חולה אני, לא אוכל קום. איני יודע מה היה לי, אבל השמש זורחת בעד חלון חדרי... ואני חדלתי להבין את נפשי ואת העולם כלו לגמרי. כמדומה לי, כי סר רוחי ממני, כי הכל שנה את דרכו, והכל יודע שתועה הוא.

כבר אתא הבֹקר הראשון. הנני בחדרי שם בכפר־ההר, והיא באה לדרוש את שלומי. שנינו יושבים על מעקה חדרי ומסתכלים בהוד ההרים והשחרית שבשכבת הנחל השוטף לרוחב ההרים. שנינו יושבים ומדַבּרים כאח ואחות. היא עזובה אם אין אני אתה, גם בין הסיעה היא מרגשת את עצמה בודדה.

יום ירדוף יום ושבוע — שבוע, ואנחנו לא לבדד נשכון. יחד עם החבורה הננו אוכלים ושותים, מטיילים לשאף רוח. כלנו רחוקים וקרובים זה לזה, רחוקים וקרובים.

חבורתנו, אשר גרה יחד בראש ההר, לא הגיעה למִספר עשרה, ובה בני עמים שונים ולשונות שונות, יחידים בדעתם ובעלי צבור, תלמידים ותלמידות. בלכתנו לטייל נלך זוג זוג, ותמיד אני הולך לצד תלמידה זרה לי, באשר אבוש ללכת עם הקרובה לי... וגם היא לא תרמוז במעשיה ובתהלוכותיה אל קרבתנו ותדבר לרוב את אחד מן החבורה, אשר ידבר אליה חלקות מעט...

מודה אני עתה, שאז קנאתי באיש הזה, ומבלי משים השפלתי ערכו בעיניה. ,והיא הלא קרובה לי, את הכל תחלק אתי, כאח ואחות, — עד כאן ותו לא...

זאת ומעין זאת תחל לרמז לי עוד הפעם, ואני נושא צערי בחֻבי מבלי לדעת את נפשי ונפשה.

אנכי אומר לה: בלכתנו יחד עם רעינו ורעיותינו נבַלה עתותינו בדברים בעלמא, תחת אשר עת נלך לבדנו נדבר על גוי ואדם יחד והיא תלמוד הרבה בעל־פה בעת שכחה אין אתה לקרֹא הרבה בכתב.

והיא משיבה: אמת נכון הדבר. היא לומדת הרבה משיחותי ויודעת את ערך הדבר הזה. אבל לא נוכל להבדיל עצמנו מאלה הגרים אתנו, למען לא יבואו לידי מחשבות זרות על־אודות קרבתנו.

אנכי אומר: ,מה בכך? אני מבקש תועלת נפשי מבלי אשר אשים לב למה שיאמרו הבריות. והיא אומרת: ,אנכי שמה לב למה שיאמרו הבריות.

ומאז החלותי ללכת לבדי או להשאר בחדרי בעת אשר נקראתי לאיזה טיול כללי; והיא הולכת עמם מבלי שום לב אלי.

יום ירדוף יום, ואני מתהלך עמם ומצטער, יושב עמה ומצטער, הנני לבדי ומצטער.

האניה כבר נושאת אותנו והיא מתרוצצת בלכתה. צללי ערב באים ומתערבים את גלי הנהר, ושדרות ההרים משני עברי הנהר הולכות ומתנועעות אתנו יחד, כדרכן מאז.

אני והיא עומדים לבדנו בראש האניה. הגלים הבאים על־ידי מרוצתה עולים ויורדים לפנינו ואינם יכולים להפריע מנוחת נפשי, הקרובה לנפשה; גם ידינו נוגעות בתורן האניה, ויחד עם זה הן נוגעות זו בזו. ולבי עולה על גדותיו.

אז הרגשתי כמו עבר קץ תקופה ראשונה בחיי ותקופה חדשה הנה באה, כמו חיים חדשים והלך־נפש חדש מוכן לפני. והנה בלילה הזה תמלאנה לי עשרים וחמש שנה...

האניה באה אל מחוז חפצנו. כבר הגיע הערב הצח עם כל יפיו והדרו ועלינו עוד לעלות כשעה ההרה, כי שם בראש הכפר מושבנו; ואנחנו הולכים לאט ומשוררים שירת הערב.

כמו רוח אחד ממלא אותנו ונֹעם אחד מלַוה את נפשותינו העולות. ובלבי שני עולמות, עולם הולך ועולם בא.

כוכבי הליל, צללי ההרים, תכלת השמים העמוקה והמרגוע שבאויר מעוררים בי לתחיה איזה דבר קבור מכבר. ונפשי יונקת מההוד הנסתר שבמלוא הטבע אשר מסביבי, טבע מלא מנוחה והרחבה שבמנוחה.

רוח „ארץ עִלית" מנשב בנו גם בעת אשר עינינו עצומות וחושינו סגורים; הוא חודר מעצמו לכל אשר בנו ורושם בנפשנו את כל התום של המרגוע ושלות ההרים.

ואלהי ההרים מתערב עם אשמורת הליל, מטהר כל החולין שבחיים ובצללי החיים. כלנו שרים שירי לחש, וקולה ערב משלנו. גם בו אשמע איזה הד של חדוה שלא שמעתי ולבי אומר לי ששמחה זו היא שמחתה לקראת בואי.

בדרך ישבנו על אבן לנוח. כלנו מסובים על האבן ולרגליה. והרי אנו כסיעת נפשות קרובות וכצרור הלומות בדמות אדם ששוכנים בין השמים והארץ. וכאותה שעה דנשקי שמיא וארעא אהדדי היה לי הדבר בבוא אז חצות־ליל ויבדל בין החמש ועשרים לשנה הבאה בחיי. וכל הנפשות אשר עשיתי לי במרוצת שנותי עד עתה אומרות לי שעלי לפַנות מקום לנפשות הבאות ולימים הבאים...

מה היה לנו, חושב אני בחלומי, לו היה לנו היום גֵו ענק ולמחר כננס התהלכנו? מה היה לנו, לו היתה הארץ ממעל והשמים מתחת?...

ולפתע בוכה אנכי, בוכה ושמח, שמח ומתעצב; תהום לפני ואנכי נופל לתוכה וצועק צעקה גדולה ומרה — ואיקץ.

עד כה באתי אז מפחד בדידותי, ונפשי לה הָמה.

אינני יודע עתה אם אהבתי אותה אז לפי אותו המובן הידוע. אבל צריכה היתה לי נפש, צריכה היתה לי, להאיר את אופל בדידותי, נשמה חיה בחדרי הבודד, אוזן מקשבת לקול לבבי.

ולפתע והנה היא כותבת לי: בוא! אשמח לקראתך! לא פללתי את הדבר הזה, אם גם חכיתי לו וחלמתי מעין זה.

ובכן לקחתי צרור חפצי ואצא ללכת אליה.

י

לפנות ערב היה הדבר. ערב יפה ושלֵו באמצע הקיץ. ועלי לנסוע רק מהלך שעה אחת במסלת־הברזל עד העיר הקרובה, ומשם באניה אל הכפר הסמוך שם לחוף הנהר.

אנכי הודעתיה מקודם את דבר בואי, למען תקַדם את פני במקום תחנות האניה. אבל בעזבי את עגלת־המסע לעבור את הגשר המוביל אל החוף ששם אניות תתהלכנה, שמעתי את שמי נקרא מרחוק: אלימלך! אלימלך! והנה הם כבר באים לקראתי, היא וכל החבורה הדרה עמה בכפר, שלשה תלמידים ותלמידות שתים.

הם קבלו את פני בחדוה, וגם אנכי כמו הקיצותי למראה הפנים השוחקות. גם היא שמחה ותצהל לקראתי.

עוד רגעים אחדים עלינו לחכות על החוף עד בוא האניה הקרובה, והנני רואה בנטותי הצדה שם למרחוק כל מבנה העיר העתיקה הזאת במורד הריה הרמים. ומנוחה באה בי, מעין רגש המאַחד אותי עם כל הדרים שם וחיים שם בשלותם. וגם הנהר השלֵו משתרע לפני, ושטחו הירקרק עם כתמי התכלת המזהירים ברדת השמש מרככים את עצבון נפשי השמור אתי. וכמו איזה נֹעם מיוחד מרגיעני ומֵקל מעלי את סבל החיים.

הללו בלעדיה··· ולא אוכל לראותם בלעדיה· בלי העינים האלה כקברות נראו המקומות בעיני; ובאין הנפש הזאת שהלכה תמיד בצדי נדמה לי כאילו שואלים אותי האילנות האלה על־אודותיה וכאילו מחכים הם לה··· גם להם יחסר איזה דבר, זאת אני רואה ברור·

וגם זאת אני מרגיש אז לדעת, כי כמו שהטבע מסביב לנו פועל עלינו, כך פועלים אנחנו עליו, ופעולה חוזרת בין החי שאינו מדבר והחי שמדבר·

בבוא הערב – והנה רגשות נפלאים מפלסים להם נתיב עד למעמקי נפשי· אני מבין שהוא יודע יותר ממני, יותר מאשר אדע בעצמי, וכל אשר יתרגש בי שם בחללו הוא נרשם···

בארץ נכריה זאת לא עוד אשב ימים רבים· אקום ואלך לי באשר אלך; אבל צלי ישאר בזה לצמיתות· היא הלכה, ועוד צלה מאיר את המקום הזה שעזבה אותו, ונפשה פה במרומים מרחפת···

לבי אומר לי אז, שגם הנבראים כלם מרגישים בלא־יודעים את בדידותם ומתגעגעים המה להתקרב אחד אל רעהו; שכל מהות החיים מונחת באותו הקירוב, והוא הוא עצם נשמת ההויה· – הגעגועים הללו בכל עצם פרטיהם הם געגועיו אל אחדותו עם הכלל כלו, שנתפרד ממנו משעת יצירתו·

היצירה בכלל, כלומר, אותו המעמד שהפריד אותנו מן המהות הכללית, היא רק מקרה עובר, מקרה המסבב לנו את העוצב העולמי והגעגועים העולמיים שבנו לכל אשר מסביב לנו·

והיא, האשה, נפש האשה הנפגשת בנו על דרכנו ונקשרת בנפשנו, היא שלוחה ממרום כביכול כסמל העדות על אריגת נפשנו בהויה הנצחת· –

ככה הייתי מתפלסף בבוא הערב, ומעין זה בהיות הבקר· אני מתפלסף ומתעצב, מתעצב ומתגעגע, מתגעגע – ונפשי לה הומיה·

ויש אשר מרוב צרת נפשי ובדידותה יבוא בי אז – במקום ההתפלספות – מעין רוח קטב־מרירי, אשר לא אדע לתארו· הנני חולם כי מוטל אנכי גולם בלי אברים, בלי ידי ורגלי ובלי פה ועינים· או, לאידך גיסא, אני חולם שהנני מטייל ממעל לגגי הבתים וראשי האילנות, שהאילנות הפוכים בסדרם, שרשיהם למעלה וענפיהם למטה!··· דמיוני הכביר מתאר לי מחזות מוזרים מאין כמוהם, קרובים לשגעון·

אני איני יודע לעצור בחושי· וכלם פותחים לפני חדשים לבקרים קלעים חדשים וכלם מעולפים בצעיף מאיר···

לא! לא נכון הדבר שאני חושב בכך, לא נכון הדבר. — ובתוך כך בדידותי הולכת הלוך ורבה, ואני שומם ועצוב.

לשוא הנני מנסה להסיח דעתי על־ידי התבוננות בימים שעברו ומחשבות לעתידותי ועתידות מפעלַי. לשוא אנכי צופה ליום הֻלדת אותי הקרוב לבוא — ואני אז כבן כ״ה שנה — כיום הרת עולמי, שבו עלי לשים קץ לימי הנֹער ולחלומות הנֹער ולהיות לאיש יודע את אשר לפניו. לשוא אני אומר לי שעני גדול כמוני, שרק תורתו אומנתו, אין לו רשות להטיל ריחים על צווארו, שאין כחו מספיק לשאתם. לשוא אני עמל לכתוב ולהשקיע את געגועי בספר זכרונותי, — אליה נפשי נשואה, אליה...

גם העֵז הרכה והכלב הצעיר של בעלת־ביתי, שהנני לוקחם אל חדרי בתור נפשות מחיות את הריקות אשר מסביבותי, לא ימלאו תפקידם זה; גם המה יושבים דוממים, כאילו בלי־דעת משתתפים הם בצערי.

אז אזכור את חברי, העוסקים בצרכי הצבור הישראלי וכותבים לי דברים מלאים תרועה והתעוררות, למען אקום גם אנכי ואצא לעזרת עמי המבקש לו מנוח... ואיני מבין מה אתן ומה אוסיף להם בשבתי שומם ומבקש אהבה של יחידה.

אדרבה, אמרתי אז לנפשי, איש לאהליו ישראל! מה לנו ולחרבן עם, שעשה אותנו ללא־אדם? מה אנו ומה כחנו בכלל, אם הפרט שבנו עִוֵּר הוא באין עינים ומדוכא וחלש באפס יכולת לנצח את החיים?...

לא אנכי הנני אָשם בזה, שלא אוכל למצֹא את האהבה אשר אבקש, כי־אם אבותי עם כל הלך־מחשבותיהם וספריהם, חיי כל הדורות שלנו, חיי־השבר אשר דכאו את רוחנו ויכֹפו את קומתנו.

ואותם הספרים ונושאי הספרים חפץ אנכי לשכוח, להשליך חרצֻבותם מנפשי ולהעירה לחרות, לחרות אשר תשיב לי את נעורי ותתן לי את אשר אבקש.

ורק אותה אבקש, אותה רחל בת לאה, שהיתה קרובה לי עד לפני שבוע ימים, ועתה עזבתני לנפשי.

עזבתני? הלא אנכי עזבתיה, הלא אנכי הסיבותי בדבר.

ומדוע הסיבותי בדבר? מדוע רחקתי בזרועי את קרבתה? מדוע אשב פה לבדד בעוד שהיא מחכה לי שם? ...

הנני מנסה לטייל לבדי ולבקר את כל המקומות ההם שהרגלנו לטייל וללכת שמה, ואני שב על עקבי... מתירא אנכי לראות את המקומות

בודד אני מרגיש את עצמי בחדרי וברחובות, בבואי ובצאתי, בשכבי ובקומי. והבדידות גדולה היא עתה מזו שהרגשתי בימים שעברו, גדולה היא ודוחקת עד כי לא אוכל לחשוב ולהגות.

כמעט לא אאמין שכבר יצאה, שבערב הזה ובבקר למהרתו לא נאכל עוד בשבתנו יחד ושלא נטייל ביחד. כמעט לא אאמין שהיא לא תשב עוד בחדרי ולא תקשיב לשיחותי ולדברי.

הנני הפץ לקרֹא אותה אלי על־ידי בעלת־ביתי הזקנה, כאשר הסכנתי, הנני חפץ לבוא בעצמי אל חדרה ולראות מדוע אחרה היום לבוא; וכרגע אני זוכר שכבר איננה בחדרה ושלא אוכל לראות אותה כעת כאשר אתאו.

ומדוע רחקה מעלי? מדוע עזבתני? ומדוע לא הלכתי אחריה? הבל המה יחד כל מחשבותי והגיוני... כל מה שאמרתי לה אז בטרם צאתה — הבל הבלים.

כל הדברים רק דברים בעלמא, שאין להם שחר. אני רוצה לגור עמה יחד שם בין צללי ההרים ולהתענג אִתה יחד על שלות הטבע וחמודותיו.

הנני שָׂם כלי באמתחתי ומכין את עצמי לדרך. עוד היום בין השמשות אבוא אל משכנה; פתאום אבקרנה, למען תראה לדעת מה קרוב אני לה ולנשמתה, והיא גם היא אלי. עוד שעה אחת טרם תסע עגלת־הקיטור ואני רואה את שנינו בדמיוני, והיא עליזה מאד ושׂמֵחה לבואי...

אכן לא! לא אכניע את עצמי לפני הנערה הזאת, אשר נועזה לדחות אותי למפרע!

פה אשב, פה אשא את כאב בדידותי בחֻבִּי. לא אכתוב לה דבר, וגם על אגרותיה רק למקוטעות אשיב או לא אשיב לה תשובה כלל.

טועה היא בחשבה אותי לאיש כפוף ונכנע לה, אשר יעשה הכל רק למען יהיה קרוב לה. אנכי אוכל לעקור רגשותי משרשם, אוכל לעצור ברוחי ולהיות גם בלעדיה ואוכל עשות גם את אשר לא יעלה על דעתה. ומי יאמר לי, שהוגה היא בי? מי יאמר שרוצה היא באמת כי אבוא אליה, לגור אתה בכפר אחד? שמא אינה יכולה לשכוח את רֵעָהּ לגמרי, אם גם חָטא לה הרבה? ושמא, לאידך גיסא, שמא כבר לקח אחר את לבבה, פלוני, אלמוני, ואולי מכידי אוריאל, שגם הוא יצא לגור אתה.

הוא גדול כמני בקומתו, יפה בתארו ועז ברוחו. הוא יודע להתהלך את הנשים, והיא הלא הללה אותו בפני...

— דבר לי אליך, אמרתי לה במין בושה השכיחה אצלי. ואני תארתי לה את מהות היחס שביני ובינה. יחס תם וזך היה, והיא קלקלה אותו במיני דחיותיה, שבאו לא בעתן...

,ביחסי אל בני־אדם, אל איש או אשה — כדברים האלה הגדתי לה — הנני מבקש את החֵרות השלמה בלי כל תנאי למפרע, ואת החשבון בזה איני מבקר... קרוב אנכי לך בכל לבבי, אף כי אינני יודע אם אוהב אני אותך או לא. אם בוא תבוא האהבה או לא תבוא, — כל עוד לא שאלתי אותך בדבר הזה, אין את רשאית לאמר לי: הדבר הזה אי־אפשר. באמרך דבר כזה למפרע הנה את מתנה תנאי לקרבתנו: צורה זו ולא צורה אחרת; ואנכי איני יכול להתקרב בתנאי גם אל הנפשות היותר קרובות לי. צר לי שנהיתה כזאת באשמתך; אבל הדבר כבר נהיה, והנאמר אין להשיב. עד עתה ישבנו יחד, ולא יכולנו לשנות את יחסנו! ועתה הנה אנחנו משנים מקום מושבנו בשעה המוכשרת, הבה נתפרד־נא עתה, כי שעת הכושר היא; כי אם נוסיף לשבת יחד לא אוכל ערוב לך שנפשי לא תדבק בך לאהבה, ואת הלא רמזת לי פעמים אחדות שלא תוכלי להשיב לי אהבה.

על עוז דברי אלה התפלאתי בעצמי, כי מעולם לא נסיתי לדַבּר דברים כאלה בפניה מבלי בושת־פנים כמו היום. גם היא השתוממה לשמוע אותי מדַבּר בסגנון כזה, כי לא פללה לשמוע כזאת ממני. אבל היא לא השיבה דבר, ובדומיה של עצב הלכה אתי עד אשר שבנו העירה.

רק צעדים אחדים עוד אל ביתה — — ובלי אֹמר ודברים הלכה אל חדרה, ושומם שבתי גם אני אל חדרי.

ממחרת היום ההוא יצאה לבדה מן העיר.

ט

מיום עמדי על דעתי לא הייתי כל־כך עצוב כמו אחרי צאתה את העיר... היא לקחה פרידת־שלום מאתי בכתב, ותביע את תקותה, כי אשנה את דעתי ואצא לגור אתה מבלי חשוב הרבה — ואנכי הייתי לבדי בעיר העזובה מתלמידיה ותלמידותיה, שיצאו כלם אל ההרים לשאוף רוח צח בימי החופש.

לוּ היתה אז דעתי מיושבת עלי, כי אז הייתי משיב לאותו מסית: משַקר אתה! רק קִרבה אחת שבין איש ואשה יכולה להיות שלמה, והיא קרבה בנפש ובשר, וכל קִרבה אחרת היא בלתי־טבעית ומשחתה בה. אבל דעתי לא היתה מיושבת; וככל אשר הוסיפה לדחות אותי הוספתי להתקרב אליה, כאח נאמן. וקרבתי אליה גדלה עוד יותר עת נוכחתי לדעת כי רֵעָה לא שמר לה אמונים. לפי תומי כתבתי אליו תמרורים ואשביעהו לקרב את הנערה, כי לא יאות לעשות אשר הוא עושה.

והוא עשה את עצמו כלא שומע.

עוד אזכור היטב את היום — בבין השמשות היה הדבר — בבואה להדרי עצובה: „הוא עזבני!"

מיום שעמדתי על דעתי לא הייתי מלא רחמים כבאותה שעה. ממקור לבי דברתי אליה תנחומים; „אל נא תתעצבי", אמרתי לה: אנכי אהיה לך למגן ותקחי חלק בכל אשר לי". כמעט שחפצתי לכרוע ברך לפניה... בכל אֹפן חפצתי לנחמה ולהשיב לה שלות נפשה. אבל מַשמים עמדתי ואחמוד את יפיה בנטות צללי ערב.

ופתאום ראיתי את שדיה הנעים מבעד אפודתה אשר עליה, בעמדה עצובה על יד החלון, וחמדה זרה נכנסה בי: אני מחבק אותה ומנשק לה, והיא נשענה בראשה על כתפי.

אך את הפרחים שנתתי לה למחרת היום, בהקץ האביב וכל מסתרי ששון החיים, לא קבלה ברצון, ותהי כנדהמת מבלי דבר דבר.

יום ירדוף יום ושבוע — שבוע, ימינה מקרבת אותי ושמאלה דוחה, ואני כבר נלאיתי נשוא את דו־הפרצופים שבקרבתנו.

לנתק הכל חפצתי אז, בראותי כי תמיד היא משיבה לי על דברים שלא שאלתי אותה, — ולהפרד ממנה לא יכולתי.

יום ירדוף יום, שבוע — שבוע, ושיעורי הלמודים בבית־המדרש הגבוה הגיעו לקצם וימי החופש באו. ובימים ההם חפצנו לשבת ב„ארץ העִלית", היא ארץ ההרים, צבי לכל הארצות. והנה בא היום אשר התגנבה אל לבי ראשית הרעיון: עתה באה העת להסב את הפרידה, שסופה לבוא גם בלעדי זאת.

יום־השבת היה. מחר עלינו לצאת את העיר ולבקש לנו מנוחה חדשה בצל ההרים. ואנכי הלכתי אִתה לטייל באחד היערות הקרובים.

לו היתה לכל הפחות יפה תמיד, כי אז הייתי משתיק בחזקה את הרהורי אלה והייתי אוהב אותה מבלי הרבות מחשבות; אבל עכשיו, שיפיה יגָלה רק לפרקים, מדוע אשים אסירים על־ידי?

ויש אשר הייתי הומד אותה בפשיטות, בעת אשר ישבנו סמוכים על שלחני לקרֹא בספר והד נפשה נוגע בנפשי. יודע אנכי שעלי רק לחַבק אותה ולנשקה כאשר אתאו ואז אולי ישתנו הדברים... אבל ידי לא תלך במלאכות נפשי, ואני יושב אצלה וקורא, קורא וחומד, חומד וקורא... ולפעמים חמדתי כל־כך גדולה עד כי רק בחזקה הנני מושל ברוחי ובכל כחי אשים מחסום לי, לבל אגע בה כאשר אחפוץ.

ובתוך כך אני חושב עוד מחשבות אחרות והרהורים אחרים, ואני עמל לדעת אם תדע מאשר בי ואם יכולה היא לדעת את כל אשר בי. בתוך כך... אבל נשוב נא לספור־המעשה גופא.

ח

אינני יודע מה חשבו מכירי על־אודותינו. אולם פעם אחת בא אלינו תלמיד אחד עובר אורח ויאכל על שלחננו; ויהי בלכתו מאתנו אמר לאחד מהחבורה לועזית: אלימלך והעלמה אשר אתו יהיו לזוג טוב. והדבר הזה עשה איזה רושם עלי.

בכל עת ששמעתי אחד מדבר על־אודותיה לאמר: עיניה יפות, מהלכה יפה, תנועותיה יפות, מיד אמרתי בלבי כי קרוב אני לעלמה הזאת והרגשתי שנפש אשה כצל על יד ימיני.

גם היא ידעה שאיש קרוב לה, אבל גם ידעה כי „לאיש הזה לא תוכל להיות הכל..."

כדברים האלה אמרה היא לי פתאום בלכתנו פעם לטייל בצהרים; ואני נבהלתי לשמוע מפיה דברים כאלה בלי כל הקדמה ומבלי אשר שאלתיה על־אודות דבר כזה.

הנפש הישרה שבי אמרה לי: עזוב אותה לנפשה והיה לגבר! אולם הנפש הנלוזה אמרה לי: לא יתכן לעזוב נפש יתומה... אך ורק מפני שגלתה את אזני ותדבר אלי מקרב לבה. אדרבה, אמרה הנפש הנלוזה: מעתה קרבתנו אין לה כל מחשבה חיצונית מלבד הקרוב כשהוא לעצמו.

וזאת הפעם הצטערתי··· זאת הפעם חשבתי שמחויבה היתה לבוא· זאת הפעם אשר אמרתי לי שהיא חייבת לי איזה דבר·

ביום ההוא בין הערבים ישבתי לבדי בחדרי, ישבתי וחשבתי, חשבתי והצטערתי: היא חייבת לי דבר־מה·

ז

פה נחוץ לי להפסיק מעט את ספורי ולהעיר על הלך־רוחי בעת ההיא·

טועה הייתי אז לחשוב שהקִרבה שבין אדם לאדם באה על־ידי איזה חיוב הנולד ברבות הימים בינו ובין רעהו או רעותו· — אנכי חשבתי אז את הרֵעות לדבר תלוי בערכינו ובערך מעשינו·

חשבתי, כי לפי גודל כמותם ואיכותם של מעשים טובים, אשר נעשה, נרכש לנו, בה במדה, רֵעות והתקרבות גדולה, ולפי מספר התכונות הטובות של נפשנו וגודל רוחנו תגדל גם סאת האהבה אשר נמצא בנפשות אחרות, אשר תבינגה ערך התכונות ההן והעושר הרוחני ההוא השמור אתנו· — אם פלוני בן פלוני, שערכו פחות מערכי, אהוב לרעותי במדה גדולה כזו, על אחת כמה וכמה צריך אני להיות אהוב לה על־ידי נשמתי היתרה וכל עשרה הרב·

כי האהבה על הרוב באה בלא־יודעים, בלי חשבון ודעת של האוהב והנאהב וגם מבלי דעתם אם ראוים הם לכך, לא ידעתי אז כל עיקר; ולא ידעתי כי פה לוקחים חלק בראש סודות נפשיים אחרים ומסתרי־נפש כמוסים וסתומים·

לולא הייתי אז כל־כך תמים את החיים ויודע רק פרק אחד בהם, כי אז ידעתי נכונה, כי יען אשר אנכי חושב הרבה על־דבר קִרבתנו, לכן אין עוד הקִרבה הזאת תמימה ואינה יכולה להיות תמימה··· ולוּ הייתי בעל נפש ישרה כי אז בושתי לחשוב עם לבבי: לאהוב או לחדול? בכל געגועי הגדולים לנפש אשר אהב לא שכחתי גם רגע את רוע מעמדי בחיים ושאי־אפשר לי לשום ריחים על צוארי — ובכל חפצי לאהוב יראתי עשות זאת פן אכשל על־ידי זה במלחמת חיי, שתגדל פי שנים אחרי־כן מאשר עתה, עת הנני גלמוד·

אשר במוחי ואת הדעות אשר בלבבי. היא אומרת כי רק אותי היא מבינה ומנבאה עתידות לכשרוני.

ואני עד עתה כמעט לא שמתי אל לבי, שלבן־אדם כמוני יש כשרון ושצריך לו איזה כשרון על דרכו בחיים. עד עתה תמים הייתי עמדי ועם מחשבותי, עם רגשותי וחלומותי. ידֹע ידעתי היטב, כי שם בעולם הגדול יש שאלות לרבבות, כי בכלל החיים כלם חידה ארוכה ומחשבות אין־קץ, וגם חשבתי הרבה על זאת כל הימים. אבל כי גם ימי המה פרק מן החיים, ועלי לדעת אותי ואת נתיבותי, לא ידעתי כל עיקר; לזאת לא שמתי לבי כלל.

כל מעשי וכל מקרי אשר פגעוני, כל אשר בי ובמעמקי לבי, צערי ודוחק חיי, — את כל אלה חשבתי לדברים ,שישנם יען שישנם". עלי רק ללמוד הרבה ולהגות הרבה, ושאר הדברים יבואו כמו שיבואו.

אותה ראיתי בכל יום ויום, ולא נתתי לי דין וחשבון על מהות קרבתנו ולא שאלתי את עצמי: מה הוא הדבר המקרב אותנו? אנכי דמיתי אז שאינני אוהב אותה כלל ושגם היא איננה אוהבת אותי במובן השגור, אבל מה בכך, הלא קרובים נחנו וככה נהיה כל הימים.

ואז החלותי לחשוב, כי יפה היא באמת. עיניה יפות, שערותיה יפות ומהלכה יפה. טיולה בחדרי לארכו ולרחבו בעת אשר תעשן ותחשוב, ממלא אותי איזה נֹעם המרחיב את הלב. אבל מה בכך? יודע אני שידיה אינן מוצאות חן בעיני ושבכל לבי הייתי חפץ שתהיינה יותר זכות וצחות. אבל מה בכך? היא אומרת לי: מדוע לא אשים לב לבגדי ולכל מהלכי וחיצוניותי? אך מה בכך?

ככה היה מצב הדבר עד אותו יום.

אולי הדבר שקרה אחר־כך באותו יום קטן־הערך הוא; אבל אז היה ערכו גדול בעיני. אנכי, אשר מעולם לא בקרתי בית־ספר קבוע ולא זכיתי לדרוש באיזו הלכה ברבים, מוכרח הייתי בפעם ההיא לדרוש באיזו הלכה ברבים. ביום ההוא מוכרח הייתי לדרוש על איזה שיעור מדעי באולם בית־מדרשנו לפני מורי וחברי. כמעט בושתי לפסוע בפעם הראשונה על הקתדרה ולהציע חדושי לפני כל היושבים לפני. אבל הרעיון שהיא, רעותי, תראה אותי עומד ודורש, נתן עוז בנפשי. — אבל היא לא באה, לא באה...

יודעת הרבה מאותם הדברים שצריך גם לאחרים לדעת· והיא מאמנת לי או מעמדת את עצמה כמאמנת· — היא חושבת אותי לאיש תם, טוב־לב, מרגיש וחושב· ואנכי חושב אותה לנפש עזובה מבחוץ ועשירה מבפנים· ,יתומה היא באין אב ואם· אביה מת בבית־החולים, ואמה עזובה· לפנים עשירים היו וירדו פלאים· כל אחיותיה היפות נשאו אחת אחת לאנשים גרועי־הערך ועשירים בממון· אחת ברחה מאישה עם בנה ותבחר לשבת באחד הבתים מלהיות אסירה בבית שלא מצאה בו מנוח· אחות אחרת שהתקרבה לאחר על־ידי אהבה עגונה היא מן האירוסין, כי עזב אותה ארוסה וילך לכרכי הים, אף כי נשבע לה אהבה נצחת, והיא מחכה לו זה ימים רבים וכבר הזקינה בנעוריה ויפיה חלף על־ידי בדידותה הממושכה'·

ועל זה יצר לי מאד·

,בעת שהיה אביה עזוב בבית־החולים אשר מת בו — כן ספרה לי — היתה היא היחידה באחיותיה שבאה אליו יום יום ותדבר נחומים על נפשו השוממה'·

ובזאת קרבתני אליה מאד·

ו

נחוץ לי להזכיר, שאותה קרבה אשר היתה בינינו היתה רק מעין קרבת אח לאחותו ובלי כל מחשבות זרות· כל הרהורי האהבה וחלומותיה עזבוני מעת בואי בקרבתה, וחשבתי לתומי שקרבה כזו היא הטהורה שבטהורות וככה תהיה כל הימים·

רק בין הערבים, בעת אשר ננוח במורד הגיא על חוף הנחל הקטן המביע לנו שלות הערב, ודומיה מסביב לנו, ואתנו יחד ינוח כל היקום, וכל צבאי השמים ישבותו — אז מין רגש אומר לי: ,אשה בצדי'; ואנכי מעביר מקלי על פני עשבי הגיא, כאילו אחותי יושבת מרחוק ולנו אין דבר זה עם זה·

פעם אחת היתה חולה מעט, ונלך לדרוש ברופאים· המה צוו עליה לאכול הרבה ולשתות הרבה, — ואנו גם למעט אין ידנו משגת· כחותיה עוזבים אותה, ואנכי דואג לה השכם והערב וחושב לאחריתה · · ·

ואחרי שובה לאיתנה אנכי קורא עמה בספרים ומסביר לה את המחשבות

למה אכחד? הרעיון כי יש באותו חדר נפש עזובה מודעת לי, וכי בבקר השכם אבקר אותה לדעת שלומה וליעצה אנה תפנה ומה תעשה, הרעיון הזה הרחיב את נפשי ויפג ממני את צער בדידותי.

גם באכלי ארוחת־הערב ובבשלי לי חמים לשתות נראה לי הערב ההוא כערב אחר... הנר לא הפיץ עוד אורו ככוכב בודד; גם מכונת־הבשול לא היתה עוד כמו שוממה. נפשי לא היתה עוד גלמודה.

למחר בבקר הלכתי לבקרה. היא כבר קמה, והנה לבושה מלבושי שחרית, ותושט לי ידה ברגשי אחוה. שנינו דברנו ודברנו... עדי הגיע זמן ארוחת־הצהרים. ונלך אל בית־האוכל, ונשב שנינו אל שלחני הקבוע, אשר אצלו ישבתי בדד עד היום. הרואים אתם, המסובים עמי יום יום! אמרתי בלבי, עתה אינני עוד יחידי... עתה עם נערה קרובה לי באתי... ולא לבדי אבוא ואצא עוד.

ואחרי־כן?

למה אאריך לסַפר! בשבוע הראשון אחרי בואה הֵנה כבר ידענו מכל אשר לי ולה. בשבוע השני כבר היינו קרובים זה לזו. בשלישי כבר לִמדתי אותה דעת ואפתח לפניה שערי המחשבות, והראיתי לה ספרים אשר לא ידעה אותם עד עתה. ובכלות הירח כבר היה כיס אחד לשנינו.

היא היתה עניה, ועָניה הכריחה ללוות מאתי די צרכיה יום יום, ויען כי גם אנכי עני הייתי, מוכרח הייתי גם אני ללוות לי מאחרים, לפעמים גם שלא על מנת להחזיר. לשנינו חסרה הפרוטה הקבועה, וחובותינו רבו מיום ליום. ומדוע לא אחלק עמה כל פרוטה? אכן עת יחסר לי תחלק אתי בלי ספק, וכשיחסר לה הן לא אוכל לראותה רעבה! ובכן — כיס אחד לשנינו.

שנינו נלך לטייל, לאכול, שנינו נשמע את השיעורים ושנינו נעזוב יחד את בית־המדרש. היא שואלת אותי ואני משיב. היא יושבת בבית לבדה, לא תתרועע עם איש, ורק אנכי אבוא אליה והיא גם היא תבוא אלי. וכה נתראה פנים ונשוחח מדי יום ביומו.

בעלת־ביתי ובעלת־ביתה חושבות אותנו לקרובים, כאחים, ולא תשימנה לנו לב, אם גם לפעמים נאחר שבת עד עבור חצות־הליל.

בכל יום ויום אנו מרבים לדַבר... היא מספרת לי הכל ואנכי מספר לה הכל. אנכי מראה אותה לדעת כי מצאתי כשרונותיה מרובים וכי היא

עלי מרוב בדידותי· הנני מפחד מהריקות אשר בחדרי ומגעגועי הגדולים למלא את הריקות, המוציאה אותי כמעט מדעתי·

על מטתי אשכב ואסגור עיני, שֵׁנה לעפעפי אנכי מבקש לתת, להשקיע את בדידותי הגדולה — ולישן לא אוכל·

ולצעוק רציתי אז, לצעוק צעקה גדולה ומרה:

— הבו לי רֵע, אשה קרובת נפשי! הבו לי נפש לאהבה, לחבקה ולבכות על צוארה! —

ה

ובבקר־לא־עבות אחד הגיעתני הידיעה, כי מחר היא באה···

היא בעצמה הודיעה לי במכתב גלוי את דבר בואה· אם כי אינני מכיר קרוב לה, כותבת היא, כי רק שתים שלש פעמים ראתני, בכל־זאת מקוה היא כי אהיה לה לעינים בארץ נכריה: ,הלא מארץ אחת נחנו, בני עם אחד'·

בעלות הבקר הובא לי מכתבה; וקרני השמש באו בעד פרצי הוילונות אשר על חלונות חדרי, וכמו אור חדש פרוש על כל סביבי·

רק איזו שעות עוד לבואה· ואנכי השכמתי בלב שמח, ואכל ואשתה, ואלך לטייל בהרחבת הדעת, גם מצאתי בעדה חדר למעון, תנוח בו אחרי בואה· בעלת־הבית, שהשכירה לי את החדר בעבורה, היתה אשה טובה ותאמר לי כי שמֵחה היא לתת את חדרה לנערה נכבדה, לרעותי··· ואמנם כרֵע לה הרגשתי את עצמי בצאתי לקראתה אל התחנה בעת נטו צללי ערב·

היא היתה עיֵפה מתלאות הדרך ועטופה בבגדי נסיעה· נתתי לה שלום והיא החזירה לי שלום במין תודה מסותרה על אשר מצאה לה גואל בארץ נכריה· ותודה מפורשת נתנה לי בעבור עמלי בשבילה· — החדר מצא חן בעיניה· ותסר מעליה בגדי הנסיעה ותרחץ ידיה ופניה, ותשב ממולי על יד השלחן· היא ידעה כי פניה דלו מעט, וגם אנכי הצטערתי על אשר איננה יפה כמו שחשבתי, אבל עמלתי לתת לה חן בעיני·

עיֵפה היתה ולא יכלה לדבר עמי הרבה, ואפן ללכת· ובלכתי בקשתי כאח את בעלת־הבית, שתעשה הכל בעדה· ואקום ואצא — לא לבדי·

ומחוץ לשורה אני גר אז, בפרור העיר הרחוק מאותו הפרור שבו גרים רוב התלמידים והתלמידות. באספותיהם לא אקח חלק, בבית־האוכל שלהם לא אֹכל ובחברתם לא אֱחד.

ומודה אני, שזאת הבדידות מלאה אותי איזו יהירות, אשר הרחיבה את דעתי, ואמרתי אני בלבי: שקול אנכי כנגד כלם, ולפיכך איני יכול להתהלך עמם. ואז, בלכתי מבית־המדרש הגבוה על הגשר הגדול, המקשר את פרורי העיר עם העיר התיכונה, ואסתכל על המרחב שממעל ומתחת, אז נפשי במרום מתהלכת ואני מרגיש בי רגשות של עושר־הרוח, רוח אשר יכול לנַצח... כל הארץ מקומי, כל העולם מקומי, בכל הדורות הייתי יכול לחיות ולכלם יכלתי לאמר איזה דבר... עד עתה רק אחרי הדעת רצתי וכל עמלי היה להוסיף לקח ולהרבות מדע; עד עתה רק התפלספתי ועשיתי את אזני כאפרכסת לכל גדולי המחשבה בכל העִדנים; אבל עתה אני חושב על־אודות המחשבה עצמה ואפשרות המחשבה... האדם ומהות האדם משך את לבי באֹפן שלא ידעתיו עד כה; ואני חולם לי מחשבה הדשה, תורת־אדם חדשה, פלוסופיה הבולעת את כל הדעות ומגדת לבני־אדם מעין פשר דבר.

כי ,עני הגון' אנכי ואין ידי משגת לצרכי־יומי המעטים, זאת שכחתי לגמרי. עמלתי אז לשכוח כי הנני צפוי לעזרת אחרים, שאינם נחשבים בעיני למאומה. מה בכך? כל עולמי מחשבותי רמים ונשגבים, ואני כובש לי דרכים ומסלות בדעות, במהות הדעות...

רק האהבה, רק היא חסרה לעשרי הגדול, נפש אשר תאהב אותי ותדע עשרי, נפש נערה, אשר אשיר לה שירת יפיה. — רק לטייל עמה ארוכות ולדַבר עמה צריך אני; שם, ביערות ובגבעות העיר, בלכתנו לבדנו, אוציא לפניה את כל רוחי ואעשיר אותה בעושר נשמתי.

ובכל־זאת הן אינן יודעות אותי כל עיקר... הן מתרחקות ממני ותלכנה באשר תלכנה, ובתוך כך הנני שרוי בלי אהבה ובלי קרבת־נפש.

יש אשר כל העוצב שבעולם הניח ידו החזקה עלי בשבתי לבדי בחדרי, שם הרחק מאדם העיר, הרחק מעמי ומעיר מולדתי, הרחק מחברי ורעי מנֹער, הרחק מנפש־אדם קרובה לי...

רק צל היער הנמוך נראה בעד חלון הדרי בעליה; והכל כמו מתעצב אתי יחד על בדידותי הרבה מבלי יכולת להושיע לי. — ופחד גדול נופל

שם על ספסלי בית־המדרש הגבוה, בין השורות של התלמידות היושבות לשמוע את השיעורים, שם עיני מביטות ימין ושמאל ומבקשות את הנפש אשר אהב. ואחדות מהן מוצאות חן בעיני ביותר. בכל אחת מהן אני מוצא איזה יופי נסתר, איזה חזיון נעלם, המושך אותי לבקש לי את הנפש הזאת. — בשעת השיעורים הכוללים, בעד כלנו, אני יכול לראות רובן רק מאחוריהן, כלן באות ויוצאות מבלי אשר אוכל להתקרב אליהן. אולם בשעת השיעורים הפרטיים, שרק ‚שומעים' מעטים להם, המתאספים לבית המורה הפרטי, שם נשב בעגול, לשאת ולתת בעניני מלחמת המדע, במהלך המחשבות והדעות. ושם אני מרגיש, שאני משים לבי אל התלמידות היושבות למולי. גם בשעה שאני מתבייש להתבונן בהן בעיני הנני מרגיש, ששפתותיהן נעות ונפשן שומעת.

לכלן אני שם לבי, אבל אין אני יודע אם יודעות הנה את אשר בלבי. בודאי אינן יודעות. — ואהרי־כן, לעת סיום השיעור, נעזוב את בית מורנו ונרד את הגבעה ללכת העירה. רובם הולכים זוגות זוגות, תלמיד עם תלמידה, ורק אני הנני הולך לבדי ומביט אל גלי הנהר השוטף שם בעמק, כאיש אשר כל העולם עזבהו...

הנני מנסה להתרועע אתן. הנני מכריח את עצמי להתקרב אליהן, אבל תמיד הנני מחטיא את המטרה... ורק בעבור המקרה שבא לידי להתקרב אל אחת מהן הנני רואה שבידי היתה ושלחתיה.

זאת ועוד אחרת. לא ידעתי אז להתהלך עמן, כמו שלא ידעתי את שאר הדברים המקרבים אדם לאדם. פי היה שוה ללבי, אבל לא ללבן. היחידות והיופי שבחיים הכבידו אז את אכפם עלי ואשבע לדגלם; תחת אשר הֵנה לכאורה רק לכל ההברה בקשו להיטיב, — הן אינן מבינות את האפשרות לעסוק בשירה בעת שרוב בני־אדם טובעים בענים, והושבות את העין בצרכי היחיד באשר הוא יחיד למותר שאינו שוה לעסוק בו... גם העושר הרוחני של היחיד הוא בא בעיניהן רק על חשבון הרבים, והרבים קודמים ליחיד בכל דבר.

ואני חושב לאידך גיסא...

לשוא הנני מברר להן שאין הדבר כך! — הן אינן מבינות כלל את הספקות בודאיות כאלה; ועוד תוספנה להתרחק מעלי ולהתיחס אלי כאל אדם העומד מחוץ לשורה.

יחנו. וגם רועים אני רואה, רועי צאן ובקר על ההרים השלוים, אשר יעלו על לבי זכרון שבטי־יה בארץ הקדם...

הדובים האחדים, אשר יפטמו מטעם סגני העיר שם במערת־המכפלה שלהם, הנמצאה במורד העיר מחוץ לנהר, נותנים כבודם על העם; למקטן ועד גדול מקריבים להם מתנות־יד, זרעונים ושאר פרי האדמה. כל זה מציג לעיני חזיון מחיי עובדי אלהים אחרים בימי קדם... ואני רואה בהם מעין חזיון מנעים את כל הושי הנפש ומחַדש תום הילדות...

את היחס שבין אלהי ההרים האלה ובין יושביהם הנני רואה על כל שעל ושעל, בערב ובבקר. ואני משכים בבקר בעלות השמש, המאדים במנוחה את הארץ השלֵוה הזאת.

והשלוה הזאת מגידה לי מין אחוה ומרגוע, וכמו מבשׂרת ימים חדשים והתעוררות חדשה.

עצבוני המפשט מתערב אז בהפכו, במין חדות־החיים, שלא אדע שחרה. הד הדומיה אשר מסביב לי מדַבר אלי בשפה אחרת, ואני רואה שהעולם הוא אחר מאשר חשבתי עד עתה, החיים אחרים, ואולי גם אני אחר...

לאט לאט הרגלתי אז להבין, שיש דברים אשר אינם כתובים בספרים... כי המחשבות אשר תבאנה בי פה בצאת השמש ובבואה אחרות הנה מהמחשבות אשר הסכנתי לחשוב עד עתה. ולאט לאט אני מכיר לדעת את התהום הרַבה שבין תורה שבעל־פה שלנו לתורה שבכתב, כלומר: ההבדל שבין תורת הגלות הארוכה על אדמת נכר לתורת ההרים והגבעות שם בארץ...

את ירושלים עיר הקדש הייתי מצייר לי אז בדמיוני בתבנית בירה זו שאני שוכן בה. שם כבר חלף עבר כל היופי, ורק חורבת רבי יהודה החסיד נשארה, ופה עוד הכל בשלמותו ושלומו, באחדותו עם הטבע וכל צבאו... ככה הייתי הומה בראשית שבתי שם בראותי זאת העיר על תלה בנויה ובזכרי את עיר־אלהים שם אשר ירדה פלאים עד שאול תחתיה; אולם אחר־כך עזבו מחשבותי את הרי יהודה, למען שכון בארץ החדוה והנֹער.

והנֹער שבי מבקש אהבה, אהבת נערה אשר תדע את המהפכה שברוחי ואת אשר אני נושא בחביון נפשי.

שקפצתי על כל הדורות של אבותי ושנשמתי פנויה לעולם אחר ולמחשבות אחרות·

שכחתי כל התחומים והגדרים שבחיי, שכחתי את עצמי ואלך לראות בבני העולם, במחשבותיהם ובמעשיהם·

כבני־מרון הם עוברים לפני, ואני מצדיק או מרשיע; את כלם אשפוט, ואת הכל אבוא בחשבון·

הספרים לי הכל, המחשבות לי הכל, החזיונות לי הכל; ולי תחסר רק נפש אחת, שאגיד לה את הכל···

על אֶדן־החלון של חדרי הנני נשען לפרקים, ואני רואה בעלים הנושרים מהאילנות ואני מרגיש מה· לי אין הדבר ברור···

ד

ירחים אחדים עברו, ואני הלכתי לשקוד על דלתות בית־מדרש עליון בארץ אחרת· — לארץ ההיא הררי־אלף וגבעות נשאות, ונהרי נחלי מים יזרמו בם, עצים רעננים וציצים ופרחים, כלם שקטים ושלוים ובשפתם ידברו אלינו — ושם, כמו בתוך הגן, בית־המדרש לבנים ולבנות באין הבדל· ושמה נהרו תלמידים ותלמידות מכל אפסי ארץ שנפשם חשקה בדִעת ובחֵרות־הדעת·

בבירת הארץ הנעימה הזאת אני יושב זה ימים רבים ולומד ושונה, ולחץ־נפש חדש ממלא אותי מבלי אשר אדע מהותו· — כי לא חָדש מאומה, אבל השמים והארץ מסביב לי התחדשו·· הד הררי־אלף והוד תכלת הרקיע החלו לסַפר לי דברים שלא שמעתים עד הנה· גם הודה והדרה של העיר העתיקה, היא ומגרשיה, חומותיה ומגדליה, גשריה ומימיה, היא וכל אוירה — מעין אויר ימי הבינים, שעוד נשתמר בה — ירשמו עלי כמו ביד נעלמה אותות חדשים··· כמו יד נעלמה נגעה במעמקי נשמתי, שישנה עד כה שנת־הספרים, ואיקץ למחזה השַלוה הזאת והדרתה· זאת הפעם שאנכי מחל להרגיש את ה א ח ד ו ת שבין גוי ואדם ובין שניהם יחד עם הארץ שבה ישכונו משנות דור ודור·

זאת הפעם שאני רואה לפני שבטים ממש ודגלים ממש, אשר על פיהם

פעם בקרתי בערב את מכירי, שהתרועע אתה; ובבואי מצאתי אותה יושבת על־יד שלחנו ואורגת.

רעי, שהיה גדול ממני בקומה וידע להלוך נגד החיים, מתַבל את דבריו בהתול קל ומלבב; ואני דברתי מלבי. — והיא אורגת בבלי התערב בשיחתנו. המיחם העומד על השלחן הפיג חומו והמנורה מאירה.

פתאום קמתי ממושבי ואמר: עלי ללכת עתה, מבלי דעת למה אנכי הולך.

מכירי נסה לעצור אותי.

— משקר אתה, אמר לי.

— חי נפשי כי דבר נחוץ לי. ואקום ואלך.

עוד בטרם ירדתי מעל המעלות נחמתי על אשר עזבתי את האויר החברתי, לנדוד בתוך ריקות הליל. — על סף השער עמדתי וחשבתי: אנה אלך? והנה עלה על לבי, כי לה שמלה נאה, ושבעיניה היפות מעין זוהר של עצבון...

ג

הימים ההם היו ימי תסיסה לי. הספרים אשר אני קורא על־אודות המחשבות והדעות, על המקרים גדולי העליליה בתולדה, על מסתרי־הנפש והרת־השירה הביאו בי תסיסת נפש רבה.

אני יושב על־יד שלחן עבודתי ואני בולע את המון המחשבות כבכורה בטרם קיץ; את הכל חפץ אנכי לדעת, ועל הכל אני חושב והוגה. נפשי תרעש ולבי ירחב.

וככל אשר אני מוסיף לקרֹא, מוסיף אני להתפלא, לחקור ולדרוש, להשוב ולהרגיש; והנני קורא גם על־אודות מהות ההרגשות ומהות המחשבות.

וגם תורת האדם אני לומד, ואני מתבונן ל ע ר כ י כל התורות וכל המדות, את ערכי האדם וצרכיו הרוחניים אני מבקר. מבולבל אני למראה כל הדרכים הרבים לבני־אדם בחייהם...

שגם אני בן־אדם הנני — לא עלה על דעתי, ולא שמתי לבי כי גם עלי לחיות ולבקש חיים. מארא דחושבנא לא הייתי; לא ידעתי היום מה שקרה לי אתמול. שכחתי גם שכחתי את כל ארחות־חיי מלפנים. אמרתי בלבי,

נערות למאות נמצאות בכרך שאני דר בו. כמה מהן מבקשות אהבה ובודדות הן כמוני. — לו אך תחפוצנה מה נקל להן לקחת חלק בכל אשר לי כאחות מלידה, אני הייתי נותן לנערה כזו את כל העושר השמור בי וברוחי; הייתי משמרה כאישון עיני והייתי מכבדה כבת־אֵלים.

ואותה הנערה טרם באה; ואני יושב בחדרי וחולם לבדי...

לבדי הנני, והיחיד שבי מבקש תפקידו. חברי היו עסוקים בעניני הצבור; ואצלי היחיד קודם לצבור. המה היו מבלים כל הלילות באספות ובשיחות של צבור, ואני ישבתי בחדרי ואקרא בספרים לאור הנר.

אולם פעם הסיתוני חברי לבוא לאספה אחת, וגם יכלו לי. בין הקרואים לאספה היתה גם עלמה תלמידה. ובימים ההם עוד סגורים היו שערי בית־המדרש העליון בפני הבנות.

ב

הייתי האחרון בין הבאים, המקום האחד שנשאר פנוי לשבת היה לשמאל הנערה... במין הכנעה ישבתי על הספסל; ואני יושב ומסתכל בה בחשאי. שערותיה צהובות ופניה כהים. היא לא התביישה מפני הזר, ושחוק קל עבר על שפתיה מדי דברה את שכנה.

הרהרתי בה גם בצאתי, אך כאשר לא יספתי לראותה, חלף זכרונה בי והלך לו.

והנה הגיד לי תלמיד אחד, כי העלמה הזאת הולכת לבירת־צרפת, למען השתלם שם בלמודים, ושמחפשת היא שוכר לחדרה, אשר שלמה בעדו מראש. ויען כי גם אני בקשתי לי אז חדר אחר למעון, הלכתי על־פי עצתו, לראות את חדרה.

יום קיץ היה, אבל רוח קר מנשב מעט. החדר היה בעליה הרביעית בבית עומד בקצה רחוב, ואני מטפס ועולה במעלות אין־מספר. קשר שרוך נעלי נפתח, ובצעדי על ספה נסרחו הגדילים מאחורי — ואתבייש.

היא לבדה בהדר ועתה יפה היתה יותר. היא עזובה, אין לה הורים וכל משען, רק נפשה חשקה במדע.

היא לא הוציאה חפצה לצאת, ותהי אורגת שלשה ימים ולומדת שלשה ימים.

שערותיה, והנה האהבה נטועה בינינו... יכול אנכי לאהוב נפש אחרת בכל לבי ולחלוק עמה כל חלומות נפשי.

הנשיקה היתה חלומי היותר גדול. לנשק נערה אשר אהב אותה ולהשתעשע בידה הרכה, זאת היתה משאת־נפשי היותר־רבה.

נגיעה של נפש בנפש בקרבת בשר ורוח היא הרגשת האדם כי איננו לבדו...

בחדרי הקטן ישבתי ואני מלא חלומות האהבה וגעגועיה, ושם בחוץ נערות אין מספר, יעלות חן. מדוע לא תאהוב אותי אחת מהן? מדוע גם אחת לא תתקרב אלי? מדוע לא תדענה את הגיונות לבי ורחשי נפשי? מדוע לא תבחרנה בי? מדוע לא תשימנה אלי לב ותלכנה אחרי אחרים, שנפשם אינה עשירה כנפשי? מדוע לא תדע גם אחת מהן, כי אנכי הנני בעל־נפש, אשר יוכל להעשיר אותן ולחבק עמן זרועות עולם?

בימי שבת שלהם לפנות היום, עת געגועים אלצוני לעזוב את חדרי ולצאת החוצה, ואני הולך לבדי בין טורי האנשים והנשים, הצעירים והצעירות, ההולכים לטייל ברחובות העיר; אז קנאתי בכל אלה ההולכים לבטח... לבדי אני הולך כנדהם ותוגת־נפש מלאה את לבבי.

ויש אשר הבטתי בפני כל עוברת ושבה, ואתמה על אשר אף אחת לא חסה עלי לאהוב אותי; ואני יודע, שלא נופל אנכי מכל אלה, שבחרו להן.

ספרי חכמת־הנפש, אשר קראתי בם לדעת ולהבין תכונת הנשים ותעלומות נפשן, לא יועילו לי בשעה שאני רואה אותן פנים אל פנים; ספורי אהבים ושירי אהבה, שאני קורא בהם למען השקיע כליון נפשי, עוד יבעירו את הגחלים הלוחשות... והתמיה לא תסור ממני כל הימים: מדוע לא אראה חיים כמו שמתוארים בספרים ההם? מדוע לא אהיה גם אני? הלא יכול אנכי לאהוב רב יתר מאהבתם של אלה... הלא מבין הנני את רוממות האהבה יותר מאלה. לכל נערה אשר תאהב אותי אוכל לשיר שיר־השירים חדש: שיר האהבה הגדולה, שיר הרוח, שיר של כליון־הנפש.

אדע שבתוך התחום רגילים לקחת אשה ולאהוב אותה אחרי קדשם אותה תחת יריעה פרושה על ארבע כלונסאות... רעי התלמידים אומרים, שיכולים גם כן לקנות אהבה, אבל דברים כאלה רחוקים ממני... רק קרבת נערה בעלת־נפש אדרוש, נערה תמימה אבקש, אשר אוכל לאהוב אותה בכל לבבי ולחלק עמה חלומות חיי ומשאת נפשי...

עורבא פרח

א

לפי השמור בזכרוני, ראיתי אותה שלש פעמים עוד טרם דברנו יחד... ואני שוקד אז על דלתות בית־המדרש העליון בבירת ארץ אשכנז. בַּיְישָׁן הייתי, איש לא־למוד בהליכות החיים, וכל היום הגיתי רק בספרים.

רק הספרים נתחלפו, הקורא בם לא נתחלף; רק המחשבות שנו את צורתן, החושב והחולם לא חדל מהיות את אשר היה.

לדעת ולהרגיש למדתי אז, בשבתי לבדי בחדרי, ואני חושב והולם, הוגה ומקשיב... גם רגשי אהבה כבר הבנתי, מבלי שמצאתי נערה אשר אאהבנה וגם היא מצדה תשיב לי אהבה.

כל העלמות אשר פגשתי על דרכי, אם רק במראיהן לקחו את לבי, היו שוות בעיני, ואת כל אחת מהן יכולתי לאהוב, לוּ רק ידעתי, שתחזיר לי אהבה. חסרה לי הנטיה לדעת ולהרגיש: זאת היא הנערה שנוצרה בעבורי... חסר היה לי גם רגש־אֵמוּן למצֹא חן בעיני נערה אשר חפצתי קרבתה.

חברי התפארו לפני מעת לעת בדברי־אהבה שלהם. כי אחת הנערות תאהוב גם אותי, אלימלך בן יונה, חשבתי לדבר רחוק.

זה פעמים רבות חפצתי לאהוב, ותמיד בטל הדבר. בכל פעם נפגשתי עם נערה יפה אני מהרהר הרהורי אהבה, ועוד טרם אדבר אתה, הנני חושב בחֻבּי: אולי זאת היא הנפש אשר אקרב לה?

הנה עלמה נאה ומהלכה נאה, עיניה יפות ושערותיה יפות; ומדוע אפוא לא תהיה היא הנפש אשר אֹהַב ואשר אחלום עליה כל הימים?

שיחה של קִרבה בינינו, התגלות לבי לפניה, טיול ביער בבוא השמש, נצני האהבה ההלו. — אני לוקח את ידה בידי או אני נוגע בחלקת

ע ו ר ב א פ ר ח

אני מכיר אותך ואת קדושתך! אתה חפץ להיטיב את רוח בני־העולם, אתה, הטמא והמגואל לעולם, אתה הנבל. נבל אתה מיכאל, אני אומר לך, נבל אתה אחרי תשובתך ורצונך להיטיב. בזוי הוא אותו רצון שרע מקיים ונאה דורש. הנני מבזה אותך ואת כל השתלמותך וחרותך. השומע אתה? הנני מבזה אותך וממאס אותך, אותך...

מיכאל, מוסיף הוא לאמר לעצמו, קח רצועה ויסר בה את בשרך. הנח עצמך על הארץ, למען ידושו בך העוברים ושבים. הנח את עצמך לפני ספסל בית־הכנסת, למען ידרסו עליך הבאים להתפלל. הכנע ובא בעצמך לבית־הכנסת... בן־אדם, לך ושוב אל אלהים... מה לך הכא ומה לך התם?

בצרת נפשו המעיקה הוא בוכה, הוא קם ממושב הספסל, הולך ובוכה, בוכה ותועה...

יד

שלשה ימים ושלשה לילות התחבא מיכאל כגנב ולא יצא החוצה. וממחרת היום השלישי, בעלות הבקר, צרר חפציו המעטים, למען עזוב אותה עיר לעולם. הוא אינו יודע עוד אנה פניו מועדות? אבל באותו מקום שאבד שתי אבדות — את עצמו ואותה — אינו יכול להשאר עוד גם רגע...

רוחו נדעך, ובדממה הוא עובר לאט עם צרורו את רחוב הגנים, הריקה עוד מאדם. הוא הולך אל בית־הנתיבות וקונה לו פתקת־מסע לדרך רחוקה. הנה הוא עומד על המעלות העליונות של חצר־התחנה ומביט משם בתוגה חרישית על היקף העיר שחצבה לו קבר בחייו...

הנה הפעמון מודיע ביאת המסע ומכריז על לכתו מזה במהרה. הנהו נפנה לאחוריו וממהר לעלות על שלבי האבן אל מגרש המסע, והנהו נפגש את שולצה האדמוני... שולצה מַפנה ראשו אל הצד ועיני היוצא מביטות על הבא. הנה זה בא מכפרו העירה, ומתנות בידו...

אשר בו התאבן ועיניו כמו בולטות מחוריהן. איה הוא עתה? עתה ליל, ליל...

כמדומה לו שהוא צועק והוא אינו שומע את קולו. ומוחו הולם, לבו הולם בחזקה וצערו מפרק אבריו.

לאורך הספסל בצל האילנות הוא שוכב, ופניו למטה ועיניו נגרו מים. הוא בוכה מאין הפוגות ונשיבת הליל נוגעת בבשרו והוא רועד מקור.

הוא מתירא להגות בשם הנערה, ואותיות שמה מרחפות לפני עיניו ככתובות באש אדומה על גבי אש שחורה.

נפשו קשורה בנפשה הטהורה, והוא טִמא את נפשו לנצח...

הוא יעַור את עיניו, לבל יוכל לראותה עוד, או ישליך את עצמו לתוך המים. בן־מות הוא בטמאו את האל־מות.

לא! לא ימות, כי יחיה וישא בעונו... מיתה בפעם אחת אינה עונש גמור – כל ימיו יתאבל על טומאתו ועל האבדה אשר אבד...

הוא זוקף את ראשו בנבכי הליל ומאומה אינו שומע. בעיניו נראה הדבר כמו עזוב הוא לעולם... הוא ממשש רגליו בידו כדי לנסות אם עוד לא נשברו ונפלו ממנו, וגם בידו האחת את השנית.

הוא חפץ לקום וללכת ואינו יכול. הנהו צועד ברגלו ומרגיש כמו הספסל נסרח אחריו.

נדמה לו כמו תבקע האדמה מהרה. הוא משתומם על אשר אינו נבלע בתוכה, והוא מלחש אל עצמו: האם עודנו בחיים חיתו?

לא! הוא נתחרש לגמרי, כל אשר בו נתחרש, כמו כל אשר מסביב לו. אולי היה הדבר כמו כן מאז... מה זה הדבר? חושיו עודם אתו, וגם אותה הוא זוכר... אותה, את בתה... היא תברח מפניו... היא כבר ברחה מפניו... מי הוא? עברי ארור! כך אמרה אמה... אמה...

ומתבייש הוא מעצמו בושת־מרדות... הוא לא יטביע את עצמו בנהר ולא יתלה את עצמו על האילן, הוא יחיה ויחשוב, יחשוב אחר־כן כמו קודם לכן... רוחו עוד יוסיף לחשוב ולהגות רָמות כל הימים; והכל בגוף טמא... הוא הטמא יחשוב על־דבר טהרת האדם, הוא... הוא...

את שפתיו הוא נושך בחמתו על עצמו, הוא מרים את ידו ומכה בראשו, פותח את פיו ומקלל את עצמו לאמר: בן־אדם נבזה! בליעל!

„רק לעתים רחוקות, מרחוק.“

„באיזו עיר יושבים אומניה?“

„כאן... בעיר העליונה.“

„ואת אינך רואה אותה?“

„המה אינם נותנים לה לראות אותי, גם היא איננה מכרת אותי...“

„ולך לא יצר על הדבר?“

„מה אוכל לעשות? היא מעם אחר... אלהי יסרני.“

„ואבותיה עתה, האם עשירים המה?“

„לא, חייטים הם.“

„חייטים?“

„רק הוא חייט, כי היא בת אצילים...“

„ומה — ומה שמה?“

„מריה־יזפה. אבל מה לך, אדוני? הלא רועד אתה!“

„ל... לא...“ — פניו הלבינו כפני מתעלף ולא יכול לדבר הלאה, רק עיניו מביטות לנכח פני האשה החרדת ואינה יודעת מה לעשות בפחד השתוממותה.

ופתאום הזדעזע וידחוק את השלחן למולה, ובצעקה גדולה ומרה קרע את הדלתות וירץ כמשתגע החוצה.

יג

וכל העולם הוא משוגע למראה עיניו. רק אורות מעטים מגיחים מבין אפל הליל הקר מעט, ודממת הרחובות הריקים מאדם מביעה איזה געש פחד, שנשמע רק בהמית מוחו; ואחר־זה שח וישב על איזה ספסל. את ראשו הרכין עד הארץ, כאילו רצה לפרק את מפרקתו.

נפשו כמו נתחרשה, והוא מרגיש את עצמו כמו נפל עד הצואר ביון מצולה, כאילו דשו את בשרו... הוא אינו יודע מאומה. בשכבר הימים היה הדבר... הוא לא נשתגע, אבל יגון חרישי מחניק אותו — גם בשרו כמו הושם בצבת. לא! הן ידו היא שאוחזת במשענת הספסל בחזקה; הוא יכול להרפות ולקום, אבל אינו יכול ללכת מעיפות רגליו. כל

‚איך אפשר הדבר?' מוסיף הוא לשאול אותה.
‚אנכי לא הכרתי כלל את אבותי, נולדתי יתומה,' משיבה היא אותו.
‚ואיפה גדלת?'
‚בפרור העיר הזאת, אצל קרובי אמי.'
‚מה הם מעשיהם?'
‚אורגים הם.'
‚וגם את אורגת?'
‚לא! עיני היו רכות לאומנות זאת, ועל־כן למדוני לכבס לבנים.'
‚ומדוע עזבת את קרוביך?'
‚הם הוציאו אותי החוצה.'
‚ומדוע עשו ככה?'
‚יען לא רציתי להנשא לבנם הגבן.'
‚וכמה היו ימי שני חייך אז, במאונך?'
‚בת־ארבע־עשרה הייתי אז. עבדתי אצל כובסת שנתים, והיא עבדה בי בפרך, ועל־כן התחלתי לכבס לבדי.'
‚ואחר־כך?'
‚מדוע ישאל אדוני?'
‚אין דבר. הלא רואה את שלבי טוב עמך.'
‚אחר כך ילדתי ילד וחליתי הרבה.'
‚ואיה בעלך?'
‚בעל לא היה לי... רק עברי ארור...'
‚ואיה הוא?'
‚הוא עזבני לאנחות.'
‚והילד שלך מת?'
‚לא!'
‚ואיהו?'
‚מדוע ישאל אדוני?'
‚הלא בלבי אין רע.'
‚בתי... בתי — היא מגמגמת — נתתי לאחר... חלשה אנכי ועניה. לא יכולתי לחנכה ואתנה לאנשים...'
‚הרואה את אותה?'

בלחש, מלבב אותו בחביון נפשו הסוערת. ולפתע הוא מתבייש ותמה על עצמו. — —

הנר הקטן דולק בלחש על התנור ומאיר את מעמקי החדר. הוא אינו יודע כלל מה קרה לו באחרית השעה. נדמה לו כי קרובה לו אותה האשה, שהד לבבה הוא שומע. הוא רק משים ידו על שכמה, הוא מטה ראשה אל לבבו והיא מנשקת לו. ולבבו כמו מוכה שכרון אהבים. לבבו עולה. —

יב

כמתבייש מעצמו ישב על הספסל ויבט מַשמים לפניו.

הוא אינו מבין איך בא לכאן.

בראשונה לא ידע מה לעשות, ויבט סביביו כנבוך, ואחר קם ללכת.

והיא בקשה אותו רכות, שישָאר עוד מעט אצלה וישתה חמים. מעולם לא ראתה איש כמוהו, — אומרת היא לו בהבעירה את הגחלים.

הגחלים לוחשות והיא החמה את המים בכיורה ותנקה את הצלוחית, והוא יושב מַשמים מאחוריה וחומל על עצמו ועליה.

למרות כל העוני שבחדרה יש בו סדר ומשטר ובכליה נכרת יד נקיה. השעון הקטן על הכיור מנענע מטוטלתו בחשאי, כאילו ירא הוא להרים קולו.

ואיזה כלים של נחושת קלל נוצצים על שיש התנור הלבן. קרקעית הבית רחוצה מבעוד יום, ווילוני החלונות הקטנים לבנים וטהורים.

הוא איננו יודע מה היה לו. הוא נשען בראשו על ידו, ובעפעפיו דמעה. כמו ענן מקשה את לבבו ועיני נפשו כהות.

מה הוא עושה כאן? הוא מתחטא בפני עצמו. הוא מרגיש את עצמו נכנע ואובד ואינו יודע למה הוא עוד יושב.

הוא מבקש לקום וללכת ואינו קם. חצות־הליל קרובה לבוא, והוא משומם מאיזה דוחק־נפש ותוגת־נפש.

ולפתע היא קמה ושמה לפניו את הנר והשלחן גם יחד. היא משימה לפניו צלוחית חמים וגם היא שותה בחשאי, כמו לא הורגלה בכך.

היא שואלת אותו: אם זר הוא בעיר הזאת? והוא אומר: הן. גם הוא שואל אותה אם בת שלזיה היא? והיא משיבה: איני יודעת.

וצל יפיה עודנו מבלבל את עיניו. גם את האילנות היה יכול לחבק עתה בדמות אשה, וכליון־הנפש של חמדת־בשרים מרעיש עתה את לבבו.

לאט הוא הולך, כמו סופר הוא את צעדיו ומביט אנה ואנה. כל ראש שחרחר חשוף של נערה העוברת לפניו מעורר את תשוקתו עתה, וכל סינר לבן משַכּר אותו. וככה הוא הולך הלאה, הלאה; לתוך עומק שדרת האילנות הוא חודר, שם מטיילים רק מעטים, ולבסוף איננו רואה פני איש; יחידי הוא הולך בצדי השדרות ויושב על משען־אבן, לנוח מעט. הוא אינו חושב מאומה. הוא והליל והחמדת הליל כמו חולמים יחד ומחכים יחד...

בלילה הזה כמו היה לאיש אחר — — —

ושם, מעבר השני למרחוק, כמו צל לבן מתנועע. הוא מעיף מבט עיניו ורואה מעין דמות אשה.

לאט לאט הוא קם והולך. כמעט הוא אומר לשוב העירה, אבל איזה כח טמיר מושך אותו לצד הצל הלבן והוא מתקרב אליו.

ולפניו איזו אשה צעירה יושבת לבדה וראשה עטוף לבנים. דוממה היא יושבת, כמו לא תשים לבה אליו, והוא מרהיב בנפשו עוז לשבת בקצה הספסל הארוך.

הוא חושב שמהרה תעמוד ותלך לה; אבל היא יושבת על מקומה ומביטה לפניה. ידיה הערומות שנגלו מבעד מעילה לבנות הן וצחות, ומבעד למטפחת ראשה יֵרָאה שְחור שערותיה.

הוא מתקרב אליה ומבלי משים נוגעת ידו בידה. היא פונה אליו ואומרת לו בקול רך: התלך עמי?

ושניהם קמים ללכת.

הוא הולך לצדה באי־בטחון ובחרדת־נפש תמה; והיא מקיפה את הדרך ומנהלת אותו לרוחב השדרות עד קצה איזה רחוב צר. שם, בפנת בית ישן אחד, היא גרה לבדה. מהרה היא פותחת את הדלת.

האור המאיר מראה לו את חדר־הכביסה, המלא כלי־לבן מכובסים. משם הם באים לבית־המבשלות, שהוא גם חדר־המטות.

שם היא מסירה את מטפחת ראשה והוא רואה לפניו אשה רכה כבת שלשים וחמש. בפניה החולים מעט עוד נִכּרת שארית יפי־הנֹער.

ברגשי חמדתו מתערב איזה צל של רחמים. חן דבריה, שהיא מדברת

ידיו הרכות ובושת חנו מעוררים בה נצני התאוה, שכמעט נקברו בעודם באבם, והיא חפצה לקרבו אליה ולהשעינו על לבה.

אך היא מתביישת מעצמה, ואיזו גאוה מסותרה עוצרת בעד המית נפשה ומעמידה את פניה כלא־יודעת את אשר בחָבה.

וגם הוא אינו יודע מאשר לפניו, אינו יודע כי עליו לקום ולהתקרב אליה בלחש. אין כח בפיו לאמר לה הגות לבו, אבל עליו רק לשים ידיו על צוארה והיא תשען על גב כסאה ותבלע נשיקת הנֹער.

היא הסיחה את הדבר לענין אחר. את ענין כתב־היד לא הזכירה עוד, כי לא חפצה לשקר עוד, והוא עונה דברים מקוטעים, כאיש שכבד עליו הדבור.

גם נפשו הומיה בלאט. היום רד והאור ההולך ומתמעט מעלה רגשי החמדה הנשארים בחביונם, כיראים לגשת יחדיו. — —

היא קמה מדי דברה ותנח ידה על שכמו, ובחזקה התגברה על עצמה שלא לאמר לו: „בני, אהוב אותי...״ והוא מנענע בשפתיו, כמבליג על עצמו ורחשי־נפשו.

ופתאום היא אומרת לו: „היום רד. יסלח לי אדוני, עלי ללכת מהרה אל בית אחד, אשר יחכו לי שם״. היא יָרֵאה להשאר אתו עוד מעט.

ויקם וילך מבלי דבר דבר. הוא מהר לרדת מעל השלבים מטה, כאִילו בורח הוא מעצמו; ועל סף השער הוא עומד כחולם, ונפשו תפחד ותרעד בבוא הערב...

יא

והוד הערב המעולף בשארית אֹדם־הערבים הולך ונבלע בשלות התכלת הטהורה, והוא מלא הד המית האביב...

הבתים השפלים של אותו צד העיר מאירים מעט ממחבואם. אבל חלונות העליות שעליהם, המכוסים במסָכים, רובם כמוכי־סנוֵרים. שוכני העליות האלה הלכו לשוח ולהרָגע בחיק הערב. —

צללי בחורים ובתולות, זוגות זוגות, הולכים ונעלמים בשדרת האילנות הסמוכים לשכבת הדשא. ולבבו עולה על גדותיו...

קסמי האשה, שעזב אותה לפני רגעים אחדים, עודם מעיקים על נפשו,

בערב־שבת לפנות ערב היה הדבר· שעה זו עודנה מהולה אצלו מעט בשירת רגשותיו הדתיים· תמיד אינו יכול לעבוד במועד ההוא ומרגיש בנפשו את קץ השבוע··· אז הוא רוחץ את בשרו ומחליף את בגדיו, מסדר את ספריו וחולם על מושבו, כמרא דחושבנא שזוכר עוד מעט מימי קדם··· לו היה מודה לעצמו כי אז ראה שאז עוד עולים בחֻבּו שרידי כליון נפש עברי ושכמעט חומד הוא לכסות את השלחן במפה לבנה; אבל הוא אינו מודה בזאת ועמל הוא להתגבר על נפשו, בלכתו לטייל ברחובות חדשים ומגרשים חדשים· כל פנה חדשה שהוא מבקר אז מחַיה אותו במין עצב מרגיע· בעיקר הדבר אינו יכול לחשוב אז בבירור, באשר נפשו מתגעגעת אז אחרי איזה קִרבה ויחוד·

ואז עלה על לבבו ללכת אל שטַשה· זוכר הוא שהבטיח לה לבקרה בו ביום· היא מתגוררת מעבר לנחל העיר, בעיר התחתונה, מקום מושב לשרידי שבט הפולנים, והוא עוד לא עבר את הגשר ההוא·

ובלב נרעש מעט הוא עולה על השלבים־של־שיש המוליכים אליה· על השלבים פרוש מרבד ארגמן אדום, ולשני צדדיו פסי ארגמן ירוק·

הוא מושך בפעמון, ושטשה לבושה בבגדי הבית הרכים פותחת לו את הדלת בסבר פנים יפות ומנהלת אותו, המתבייש מעט, אל אולמה התיכוני על־יד חדר המטות·

הקירות המזהבים הכהים, עם מכסה החלונות של תכלת כהה יחד עם המרבדים הירוקים הפרושים על הקרקע, מתערבים עם ברק הכלים העשויים עץ שחור והיו לדממת מקלט־חמדה שבו האהבה מעולפת בצעיף···

היא בקשה אותו לשבת על הכסא הירוק המצופה משי רך, העומד לפני שלחנה מעולף במעטפה ארוכה עד קרקעיתו· והיא ישבה לעֻמתו, ראשה נטוי על ידיה הגלויות מעט, ועיניה המפיקות חֵן נטויות אליו ישר· יפה היתה באותה שעה כבת מרום עם־הארץ שנתאלמנה, והודה התגנב ובא אל בין רחשי לבבו· הוא מתעורר מתרדמתו, נרדם וחומד···

היא הפצה רק לנסות אותו מעט, וגם לא חשבה הרבה בזאת; ועתה יושב איש צעיר לימים בחדרה, שבו יבוא רק הזקן שלה לפרקים·

מימי גרושיה לא ידעה איש קרוב לה; ועתה יושב לעֻמתה איש צעיר שהיא יכולה לחבבו כאם, ועוד יותר מאם.

אבל אנכי ראיתי בחוש, כי לא אלמן עולמנו גם היום מנפלאות הבורא.
צריך האדם רק לפקוח את העינים. תודה לאל הרפואות'.
תודה לאל הרפואות! כמו אבן התגולל מעל לבו.

י

הסנדלר, בעל־ביתו של מיכאל, שנה את דירתו בנשאו אשה אלמנה, ילדיה וביתה... ויהי מיכאל אנוס לצאת לגור בשכונה אחרת. ברחובות הקרובים לא מצא חדר בזול, וגם כבר נלאה להביט בעד חלונו רק על כתלי הבתים וחלונותיהם הרבים. וימצא לו חדר בפרור העיר בעליה. החדר היה צר ונקי, והשמים הרחבים עם המישור הרחב נשקפו על פניו. גם עצים שפלי־קומה של יער פרוע נראו למרחוק. שמה יבואו לפנות־ערב כמה מבני דלת העם להתנות אהבים או להיות עם הטבע.

מיכאל זה כבר נזיר הוא מן אותם החיים בלי כֻוָנה יתרה. ובעלת־ביתו הערירה, בלי בעל ובנים, מתפלאה בפניו שצעיר לימים כמוהו חי תמיד לבדו... לבושה היא על הרוב בגדי לבן ובחִנה המעט היא מעוררת בו מעין מחשבות זרות, בהביאה לו את החמים בבקר. אבל כרגע יגרש אותן ושב לטהרותו משכבר הימים.

ובתור אדם טהור מוחזק הוא לכל אנשי בית החייט, שהוא בא אליו יום יום.

רק שטַשה עוינת אותו מעט. היא אינה מאמינה באנשים. לכאורה הוא באמת צעיר שאינו מצוי; אבל לה איכפת הדבר מעט, שלא ישים לה לב כלל. סוף סוף הלא אשה יפה היא, ויפיה אינו שקול בעיניו כנגד יפיה של הדויג. היא אוהבת את הדויג ונכנעת מעט מפניה, כלומר — יפיה החיצוני מרגיש לעֻמתו יופי־פנימי...

ובאחד הימים חשבה לבקש את מיכאל, שיבקרה בביתו. היא לא עשתה את הדבר עד עתה באשר אינה מקבלת אורחים, ועל־כן שִׂכלה את הדברים לאמר: שמצאה איזה כתב־יד עתיק בין מה ששמור לה מנחלת אביה הכהן; ומאד ינעם לה אם יואיל בטובו לבוא אל ביתה, למען ישים עינו עליו.
ויעש מיכאל כן.

הוא את צערו בְחֻבּו מבלי יכלתו להפיגו· אדרבה, גם הוא מרגיש את עצמו ר ח ו ק ממנו, מרגיש שחֵרות־הרוח קורעת לב בנים מעל אבות בפחד ותקוה גם יחד: שסוף כל סוף הרוח מנצח הכל וגובר על הכל···

הוא יכול לעזוב את הכל בשביל קדושת החרות· הוא מכיר רק את חרות־הרוח והשתלמות־הרוח· ערך משפחה כלה אינו שוה בערך הגיון אחד אמתי ועם כלו אינו שקול כנגד חרות המחשבה· ידחו אותו לגמרי, יאמרו עליו שאין לו עוד כל חלק ונחלה בבית; הוא לא יסוג אחור ואינו יכול לסגת אחור·

מדוע עיני אביו כהות? מדוע יבוא דוקא עתה? החסרת רופאים ארץ מולדתו? שאלות כאלה מפרכסות בו באותה שעה שבסתר נפשו הוא מרגיש מעין חדוה על ביאת אביו ועל אשר יראה פנים שייכים לו·

זה איזו שנים אשר הוא בודד גמור באין מכר ומודע וזה אלפי ימים שלא דבר עמו בן־אדם בלשון נוכח· הוא משתוקק לשמוע הד המלה: ,א ת ה׳··· ונפשו כלה לנשיקת קרוב·

לא! לא! מה יאמר לאביו? גם את שפתו כמעט שכח···

ומה יעשה בבוא הדיוג בפני אביו לקרֹא אותו לשתות חמים? רֵעות עם נערה הוא דבר לא־מובן לדורו של אביו כלל, ומה גם עם ג ו י ה פשוטה· בנו העלוי, שעתיד היה להיות צדיק וגדול בישראל, מתרועע עם גויה ומתגאל בפת־בגם···

ולפתע יזכור את המרחק הרב שהרגיש גם הוא בבית אבותיו בינו ובין בנות נ כ ר י ם· הוא לא היה יכול לצייר לעצמו כלל שידַבר עברי עמהם בידידות, והיה חושב את כל הבא לבית נכרים מבני מרום עם־הארץ ומתרועע עמהם למשומד גמור· רק רופאי ישראל עושים כך, אך אלה האנשים, אחד בעיר ושנים בגליל·

אביו יחלה בבואו אליו· הוא יקלל את יומו על אשר גִדל בן־מביש כזה, ואולי ירעיש עליו את רבני העיר, שידברו על לבו לחזור למוטב·

כבר הוא חושב להעיר את אביו על הקושי שבדבר ולדַבר על לבו, אולי ינסה מקודם את רופאי ארצו; כבר הוא חושב מחשבות להכי ולהכי כאובד־עצות לגמרי· והנה מכתב שני בא אליו בעוד שבועים:

,נעשה נס· הרבי נתן לי לחש ועיני נתרפאו· אתה לא תאמין בזה,

מיכאל נבהל. „עוד אחשוב בדבר" – אמר בשפה רפה בצאתו, והם לא ענו לו דבר.

הוא נשאר על מקומו.

ט

אי־יציאתו היתה אות רצון לקרבתם... הוא שמח על אשר הוא יושב בזה ויכול לראותה יום יום. איזה מקרה שלא פלל אותו מקודם היטיב מעט את מצבו. על־כל־פנים לא היה צריך לרעב עוד. גם כובע של תבן קנה לו בזול ומנעלים חדשים. החייט תקן לו את בגדיו ויכול יוכל לצאת ולבוא כהוגן.

הוא כבר הפץ לשבת בשלוה והנה הרעישה אותו ידיעה אחת. אביו הרב כתב לו, כי עיניו כהות מפני זקנתו וחפץ הוא לבוא לעירו להתרפאות. כסף אין לו עוד להוצאת הדרך הרחוקה, אבל ה' יעזור...

הדבר הזה הרעיש אותו.

הוא כמעט שכח את מלחמותיו בבית אביו, שכח שבימים מלפנים היה צריך להשתחרר מבגדיו הארוכים וממצנפתו המהודקה על פאותיו המסולסלות; שכח את כל הנטיעות שקצץ בארבע אמות של הלכה וכל יגיעותיו הרבות להתיר לו עֲבֵרה אחרי עֲבֵרה שבין אדם למקום; שכח שהוכה מכה בלתי סרה על הוכיחו פעם שהזוהר אינו מרבי שמעון בן יוחאי ושעין הקב"ה צופיה רק על הכללים ולא על הפרטים... שכח את תחנוני אביו וכעסו, את הדחיות והתסיסות הרבות שבלבו להיות מתקן הדת לפי תורת ההגיון... השנים האחרונות מחו מלבו את כל הנושאים והנשואים גם יחד. הוא אינו מרגיש גם צורך לסתירה ולבקרת כתבי־הקדש עד גמירא, גם משונאיו גם מאנשי סודו באלה הדברים התרחק מאד. לאחיו אינו כותב ומאחיותיו אינו שומע עוד ואינו מרגיש כל קִרבה לשארי־בשרו. ועתה יבוא אביו ויזכיר אותו ראשונות נשכחות!... מה יאמר אביו לזקנו המגולח, לקרקפתא דלא מנח תפילין ולחללו את השבת? הוא אינו יכול לשנות מעשיו, כדי להרגיע את רוח אביו, איננו יכול...

ופתאום והנה הוא רואה שכבר אביו בא. שיבה נזרקה בו מעט ורוחו השלֵו אין אתו עוד. הוא אינו מוכיח אותו ואינו אומר לו דבר; אבל רואה

האיש עשיר גדול מאד? הדויג תוכל להיות גם פלגש למלך. אשת־השוער היפה בבית־מדרש־המדעים היתה פלגש לנסיך גדול. הוא השיא אותה לשוער ותקבל ממנו פרס לכל ימי חייה...

לא! לא תגע בתום הילדה. תנשא להישר בעיניה. מיכאל נוצר בעדה. שניהם יהיו מאושרים. אבל אם לא יהיה הדבר ככה? שולצה כבר רמז על זה ושחק על זה לפי דרכו. הוא אדם למעלה מארבעים שנה ולבו טוב...

ומצבו של מיכאל גם כן ירד עוד... הוא כבר נסה בעיר הגדולה הזאת הכל ולא עלתה בידו; מדוע לא ילך אל העיר הקרובה, בירת אשכנז? שם, בעיר הבירה, המקרים רבים והאפשריות שכיחות; אולי יכול להבנות שם?...

ועיר הבירה הלא מרכז החכמות והמדעים היא. שם משתלמים יותר ויודעים יותר. שם זרחה שמשו של בן־מנחם ושמה בא גם בן ארצו שלמה מימון. והוא קרא כבר את תולדות הנודד הגדול הזה...

שלמה מימון קרוב לו מבן־מנחם... הוא עודנו מחבב מעט את שמואל שב,הדת והחיים' ואת משנהו ,צלפחד בר חושם'... לא הבנים הטאו, רק האבות, המה ישאו את עונם ובניהם יגָאֵלו...

לכאורה כבר רחוק הוא מכל הסכסוכים האלה, הוא הרחיק ללכת גם מהאבות והבנים יחד... הוא יחידי וחושב יחידי, כלומר, בתור יחיד... וכל הרבים המה רק אנשים סתם, אנשים שלוחמים מלחמת החֵרות עם העבדות ולא מלחמת הגזע...

הגזע בעצמו אינו עושה כלום. הבדל המדות והלשונות הוא רק דבר התלוי ברצון כהבדל הבגדים. כל העמים שוים המה ובאחרית הימים יתהפכו כל העמים לעם אחד, ואולי בעל לשון אחת — — —

בבקר לא־עבות אחד היה הדבר. הוא גמר בלי־משים בדעתו לעזוב את העיר וללכת אל עיר הבירה, ויצרור את חפציו המעטים בצרור, ולהוצאת הדרך הלוה לו אחד ממכיריו.

הוא בא אל בית החייט, להגיד להם על־דבר יציאתו לזמן הקיץ, ומריה־יזפה חרדה מעט ובעפעפיה נראו דמעות. הדויג, אשר שמעה את הדבר, ברחה אל החדר השני ותשא את קולה ותבך... היא לא הפצה לברכו בפרידת־שלום ותסתיר ראשה בידיה.

וילמדו לאהוב את הדויג· ובכל־זאת — היא אינה מבינה מדוע — ברור לה כי הדבר הזה אינו ישר כל־כך; הדויג היא רכה וענוגה והוא כַּפרי אדמוני בעל קול עב·

עוד יש דרכים אחרים··· מדוע דוקא האדמוני צריך להיות אותו האיש? לא! תחכה עדי תגדל הדויג ותבין בעצמה את דרכה· אולי לֹא תנשא כלל; מראֶהָ לפעמים כמראה נזירה׳ ולפני הנר תמיד תשפוך שיחה···

ומיכאל הלא בודאי אדם טוב הוא׳ חושבת היא תמיד· תלמיד עני הוא׳ ועתידות מי יודע׳ אולי אחריתו תשגה· אבל הילדים קרובים זה לזה··· כשיאהבו זה את זה לא תפריע אותם ותאמר: מה׳ יצא הדבר··· הזקן השכור לא יאריך ימים הרבה׳ ואז תגור עם הדויג אצלו· הוא׳ מיכאל׳ יהיה מלומד ועשיר — העברים משיגים הכל — והיא אֵם כבודה בבית׳ המבינה גם מעט בשיחות שאינן של חולין·

אבותיו לא יתנוהו לישא אינה־יהודית׳ אבל הלא הוא אינו תלוי בהם· הכהן יקפיד בדבר ולא יתרצה לברך נשואי תערובות׳ הוא אינו יכול לברך נשואים כאלה כלל; אבל הלא יכולים להתקשר על־פי דינא דמלכותא· מיכאל לא ימיר את דתו׳ זאת יודעת היא; ומה בכך? אֵל אחד לכלנו׳ אומרת היא לעצמה בשעה שהיא רוצה בכך···

הן אמנם לא תמָנע גם מלקבל איזו מתנה משולצה בבואו לקנות לו בגדי קיץ· תפוחי־אדמה מגנו טובים הם ובלתי־מצוים בראשית הקיץ׳ ביצי־עופותיו מבריאות׳ ובכלל הוא אדם טוב לפי דרכו· גם כשגוער אין רע בדבר: אנשים כאלה ישרים המה תמיד· ולולא חפצה במיכאל׳ כי אז היתה יכולה לחשוב על־אודותיו; סוף כל סוף יד הנערות תמיד על התחתונה ובזמן הזה אין לבחור הרבה··· הדויג יראה את שולצה ואינה רוצה לתת לו את ידה· כשתגדל תחכם··· שטות גדולה! מה לה׳ היא אומרת לעצמה׳ מה לה ולבור אדמוני זה׳ הלא הילדים קרובים זה לזה··· הן אמנם לעת־עתה שניהם חסרי־כל; אבל הלא יש תקוה· מתמיד ובעל־כשרון זה יעלה מעלה באחרית הימים· רק דא עקא שאינה יכולה לחכות הרבה··· השכור לא יחיה הרבה׳ וגם עתה כחו אין אתו לעבוד הרבה· מה לה ולכשרון? עתה היא יכולה להיטיב את מצבה׳ עתה׳ עתה — אך אם הדבר כן׳ מדוע דוקא שולצה? מדוע לא יהיה אותו

על־פי מקרה, כאשר עזב משורר אחד גדול את הבימה ויהי לחזן; ואותו מחזה עשה עליה רושם בלתי־נשכח.

יש אשר לא תדע בעצמה מה היא רוצה. היא חולמת מעט, היא משתוקקת מעט לאיזה דבר שלא תדעהו.

לה חסרה הנטיה הטבעית להתלהב באהבה. מטבעה אינה צריכה לזאת.

לבגדים יפים אינה צריכה הרבה, אבל למים וגנים היא משתוקקת הרבה. לוּ היתה יכולה, כי אז רחצה תמיד את בשרה בנחלים על יד גנים; נפשה שואפת לשמוע את ספורי אמה על־אודות גני דודה האציל ונחלת שדותיו הרבים... מה טוב היה לה אב כזה! שם היתה צריכה לחיות ולשחוק את הכלבים.

הכלבים הולכים ערומים כמו הסוסים. הסוסים נוצרו למשוך את העגלות, אבל רע הוא הדבר לרתום את הכלבים לקרון. היא אינה יכולה לראות עוני בעלי־החיים הללו וצמאם. היא הולכת אל הכהן ומדברת עמו, אבל אינה יכולה לדבר עמו דבר. תמיד פניו עצובים ותמיד הוא אומר לה שתתודה על עונה, והיא אינה יודעת מה זה עון.

ומיכאל אינו בא אל הכהן כלל. כשהוא רואה אותה פניו מאירות. הוא טוב לה מאד, פעם אחת הלכו שניהם יחדו ברחוב, וינעם לה מאד כאשר אמר לה: „הדויג‘, ואחר כן לא דִבּר דבר.

ח

ובין כה וכה הורע מצבה החומרי של מריה־יזפה אמה. בחורף יש צורך יותר גדול במלבושים, ובימות־החמה צמאונו של בעלה יותר גדול.

היא כמעט חשבה בלי־דעת להיטיב מעמדה על־ידי בתה. אולי יאהב איש עשיר את הדויג ויקחנה בלי נֵדה וחפצים וגם לה ייטב בעבורה. שולצֶה האדמוני, בעל היער הקרוב, הבא אל בעלה לפרקים, למען יתפור לו בגדים, רמז לה מעין זאת בהתול אמתי. הוא בחור במיטב שנותיו, שנות הארבעים, ומה בזה אם עינו השמאלית היא של זכוכית? הוא ישא אותה על כפיו וישמרנה כבבת עינו. בימות־הקיץ תוכל גם היא, מריה, לבוא שמה להנפש; ושתי בנותיו הקטנות „מן האויר‘ הלא עוד קטנות הן

מדוע לא תדַבר עמו בלשון אתה? הוא אומר לה: „הדויג' בנוסח אחר ממה שאומרים אחרים. לה נעים מאד לשמוע קריאת שמה מפיו. מצחו יָקמט לרגעים, אבל עיניו מביטות למישרים וכלו אומר יושר.

השכנות אומרות עליו כי הוא עברי. היא שמעה את השם הזה פעמים רבות, אבל אינה מבינה את פירושו... הוא אדם מדבר בלשונם ולובש כמלבושיהם. הוא בן ארץ אחרת; מה זו אחרת? אמה היא פולנית, אבל מדוע היא פולנית? לפעמים אמה מדברת את שטשה בלשון אחרת ואינה יודעת, מדוע הן עושות כדבר הזה? אמה אומרת: הפולנים הם עם חשוב מהאשכנזים, והדבר הזה אינו ברור לה כל־כך... האב הוא לוטרני ומתפלל בבית־תפלה אחר; מדוע לא עשה ה' את כל בתי־התפלות שוים? מה עושה ה' תמיד שם במרומים? ומה עושים המלאכים? יראי־אלהים רואים מלאכים ומדברים עמם.

על התמונות הקדושות מצוירים המלאכים, ולהם כנפים... היא שואלת את מיכאל בדבר הזה... כשהיא באה אליו לקרֹא אותו לשתות חמים רואה היא אצלו ספרים הרבה מאד... היא תסור תמיד לשבת אצלו רגע. אבל הוא מתבייש מעט ואומר: „השלום לך, הדויג?' — המלות האלה משמחות אותה מאד.

היא חפֵצה להלוות לו מעט ממעותיה. היא מתביישת ומבקשת את אמה שתעשה היא את הדבר הזה. אמה שוחקת ומנשקת אותה על מצחה.

— אמי! — שואלת היא — האוהבת אַת את מיכאל?

— כן הדבר. ואַת?

— גם אנכי, אמי.

באותה שעה יפיה מתגלה בכל עצם תומו והיא פועלת על רואיה כשושנה. אמנם המאור שביופי יחסר לה, יחסר לה כליון־הנפש לנפשות אחרות וכל אותם הגעגועים של צער בשעה שלבנו לא ידע שלֵו ויבקש לו נתיבות. היא אינה מקשבת לדפיקת לבה כאל דבר אשר מחוצה לה... איננה חושבת על־דבר תומה... כל דם האב הנוזל בה לא התערב עם אותו שמצד אמה, רק מעולף בו, כמו שמור הוא בקרבה... והדבר הזה משוה עליה מין הד־נפשי זר, איזה קסם נראה ובלתי־נראה.

בבית אומניה ובמהלכה לא תתערב היטב את בני עמה; ובראותה איש עברי נפשה מתפעלת מעט בלי דעת. גם בבית־הכנסת היתה פעם אחת

ז

והדויג גם היא כמו חולמת, לפי דרכה... רחשי לבבה אינם דברים השוכנים באיזו קרן־זוית שבנפשה; נפשה בכלל אינה מפשטת, ומהותה ואֹפן הרגשתה אינם רק רגש בלבד... כל האדם שבה בשלמותו מתעלה על־ידי קרבת מיכאל אליה, וכל אשר בה נפעל מבלי־דעת עת תראה אותו פנים אל פנים.

על שלות נפשה הנכֵאה מעט נוסף איזה דבר המרגיעה ומנעים לה את חיותה. היא תרגיש איזו שייכות אליו, איזה דבר ירים אותה וילבב רוחה כעלות הבקר.

ובבקר היא הוגה בו. הוא בא תמיד אחרי הצהרים והיא יודעת שבוא יבוא ושצריך הוא לבוא.

בעיקר הדבר לא היה מיכאל כאן כלל בשכבר הימים. אמה אומרת שהוא בא מארץ זרה... והיא אינה יכולה לצייר לה את הדבר. הלא גם לו יש הורים והוא אינו יושב עתה אצל הוריו. הוא לומד תמיד בספרים, וזאת אינה מבינה כל עיקר. היא מבינה אכילה ושתיה, זמרה, הליכה וטיול, אבל מה זה קריאה תמידית בספרים? כל הספרים מאלהים המה כתובים, והאלהים יושב בשמים ובנו הוא המשיח... הכהנים בבתי־התפלות מלומדים הם בכל, אבל מיכאל אינו כהן, הוא מדבר בהם סרה, ובכל־זאת הוא אדם בעל לב טוב. לה ינעם מאד לראותו, תמיד מבקשת היא לראותו וגם לדַבר עמו. לדַבר הרבה אינה יכולה... מה תאמר לו? לנערות אחרות יש אחים. לו היה מיכאל אחיה, כי אז היתה משתעשעת עמו תמיד... אחות יכולה לנשק את אחיה... מיכאל אינו אחיה, אבל הוא אדם טוב ונחמד. כשהוא נוגע בידה מרגשת היא, שלבו טוב אליה מאד. רק חמים היא נותנת לו בכוסו; נעים לה מאד למלא את הצלוחית שלו מים. כשהוא לוגם את החמים אינו עושה את הדבר כאביה... ידיו רכות מאד. אמה אומרת, כי הוא חי בדוחק ותמיד הוא לומד בספרים. הוא יודע הרבה מאד ואינו בא אל בית־התפלה כלל. לפני חצי שנה לא היה בא אל ביתם. איפה היה אז?

ובלילה, בשבתה לבדה נוגה על מטתה, היא הוגה בו. לבה רועד מעט והיא רואה את תמונתו כמו שהיתה בראותה אותו לפני שעה או שתים.

יעזוב את הדור האחרון, שעודנו שייך לו, ויהיה לאדם חדש, בן דור ראשון...

ועמה ילך לארץ רחוקה. להוריו ולרעיו יחדל לכתוב, יחדל לקרא עברית ולדעת את הנעשה בתפוצות ישראל ויחיה עמה בעדן החיים החפשים מבלי נחלת־אבות ויסורי־אבות.

היא, הדויג, עודנה מאמינה; אבל הוא ילמדה לבלתי האמין — והיא תשמע בקולו, ותהיה לו רעיה נאמנה. אהבתם היא אהבת־חרש, כאהבת שלוי עולם, וחייהם כעלות הבקר עם כל הודו.

הוא יעזוב גם את חיי התרבות וישוב לטבע; ילבוש בגדים פשוטים כעובד־אדמה; והיא תלך יחף ועליה רק מעיל עב ובגד דק. היא תשיר לפנות ערב בבוא הצאן מן המרעה והוא יענה לה בקולו.

והוא שומע עתה ממרחק את אותה השירה... ממגרש אהלם בראש ההר הוא רואה את כל מרחב העמק עם שכבת דשאיו, ולמעלה מתאדמים השמים בבוא השמש. מנוחת־שירה בכל מלוא האופק. הוא כאילו לא למד מעולם ולא התפלל מעולם. היושב בסתר מתגלה בו ובכל אשר מסביב לו. שרשי האילנות יגידו לו חביון־אלוה, בנחלים ויערות ישמע הד השכינה, והדויג היא הד ספירת הטבע...

לפנות ערב היה הדבר, ברחפו במרומי דמיונותיו אלה. הוא הלך לטייל שפי בין שדרות תעלת העיר העליונה, וישב על ספסל אבן לנוח, בנגוע בו לחשי החיים. האביב טרם בא.

רק כשעה קלה חלם את חלום שבתו בגן־עדנו זה. שארית הקור חדלה בו ביום כלה, והחום התגבר. שני עולמות שונים נוגעים זה בצד זה, זה הולך וזה בא... וגם ברחשי־נפשו שני עולמות דנשקי אהדדי. על גדות המחשבה נולדו אצלו נצני השירה ומאותו הרגע הרי הוא גם משורר.

ובשובו משם למעונו הוא מתפלא על עצמו: הדברים למראה עיניו אינם כמו אתמול וכתמול שלשום... הוא חולם... העולם חולם... הכל חולמים...

וגם ממחרת היום עוד הכל חולם. המחשבות בספרים הן כחולמות. את שופנהויר היה קורא אזי. עד עתה לכאורה היה הכל בו במחשבה ובהגיון; ועתה הוא שומע על קרקעית המחשבות מעין המית רגשות. הוא יחשוב מפני שהוא מרגיש, והוא יחשוב וירגיש...

מנעליה החדשים תראה לו ומשימה כובעה החדש על ראשו בפנים צוהלים.

„הבנים שוחקים" — אומרים בעלי הבית, והדבר הזה משמח את רוחו של מיכאל מאד. מאז לכתו בגולה שכה כי „בן" הוא...

„הילדים שותים יחד כאח ואחות". והוא מרשה לו לגעת בידו במקלעת שערותיה לרגע.

נגיעת ידו, שהוא נוגע לפעמים בשערותיה, מקרבת אותה אליו בנגיעת הלב. בעיניו השערות הן הנפש, על כל פנים הן הוד־הנפש...

ומקלעות שערותיה הארוכות יפות מאד ומלבבות מאד בנפלן על קומתה הדומה לתמר. היא מכתפיה ומעלה גבוהה ממנו ופיה כשושנת האביב. מעומק עיני התכלת שלה מלחשת נפש טובה ועל פניה הכהים מעט שפוך צל עצב מעלה חן — — —

וזוהר צוארה מביא אותו לידי חמדה. הוא אינו יכול להעביר בידו על חלקתו. ולבבו התרומם בקרבו בחדוה עזה כאשר שם פעם אחת על צוארה מטפחת אדומה, שהוסיפה לוית־חן על חִנה...

הוא בא אל בית הוריה יום יום. את כל אשר בלבבו הוא מספר להם, מבלי כסות גם את מקריו הקטנים, הבאים עליו; יודעים המה, או יותר נכון היא, מריה־יזפה, יודעת מוצאו ומבואו, מלחמותיו ותקותיו, מחשבותיו ופטפוטיו.

החייט אוהב אותו בטוב לבו, וכשהוא שִכּור מעט הנהו אומר לו: „מדוע לא תקח לך את הדויג שלנו לכלה? הלא נערה טובה היא ואתה הנך אדם הגון: שניכם הנכם זווג טוב".

מיכאל מתבייש בשמעו אותו מדבר כזאת ומשפיל את עיניו... ומריה־יזפה מקללת את בעלה בפנים שוחקים לאמר: „הנח לו, מרקוס".

מיכאל כבר יודע גם כן את תהלוכותיה של הדויג. מריה ספרה לו פעם אחת הכל בינה לבינו; וההתגלות הזאת החיתה את דמיונותיו.

במלחמותיו את הקנאים בארץ מולדתו כבר חשב לשאת אשה נוצרית, כדי להכעיס אותם; ובנגודיו הפנימיים, שהוא מתנגד עתה לחברה ויסודי המוסר שלה, עלה על לבו הרעיון להתקשר בבת־אל נכר, שנולדה לא בקידושין, לשעשוע־רוח.

אדרבה, יפסיק את כל החבלים בפעם אחת ויהיה בן־חורין גמור.

שטשה אינה עושה את הדבר הזה מרוע לב. נפשה כמעט נקיה ותלויה בזכרון בנה המשורר, שמת בלא עתו; ומה איפכת לה אותו זקן עברי, שאינה שמה לו לב כלל? בכלל מין האנשים המה סכלים בעיניה, מלבד בנה שהיה נפש לא־מצויה ונחם אותה אחרי גרשה את בעלה.

רק מרתה עוינת את שטשה. החייט השכור קורא לה „חמדתי" ואיננו יורק בפניה. הדויג יראה מעט אותה, אם כי היא מעניקה לה מתנות וספרי־למוד. בעצם הדבר גם שטשה מרגשת איזו הכנעה מפני טוהר הנֹער שבהדויג; הדבר אינו ברור לה בחוש, אבל מרגשת היא מעין צל הדבר.

אולי שטשה היא שהביאה את מריה לידי מחשבות זרות על־אודות הדויג, אבל המחשבות האלה טרם באו. ואז קרה הדבר, שמיכאל נקרה בבית.

ו

ומיכאל החל לבקר בבית הזה.

בתחלה בא אך לפרקים, ואחר־כך החל לבוא יום יום אחרי הצהרים או לפנות ערב. בתחלה כִוֵן לבוא בשעה שהיתה הדויג הולכת אל שיעורה, ואחר־כך חשב אולי יהרהרו אחרי כונתו זאת. היא מוצאת חן בעיניו מאד וחזות פניה נותנת לו איזו שלוה שלא ידעה עד עתה.

הוא איננו מדבר אִתה אלא דברים מקוטעים, בחשבו אולי אינה מסוגלה לשיחות ארוכות. וגם הוא לא היה יכול להרבות דברים אליה.

הדויג יושבת לעומתו ולפעמים גם בצדו על הספה. והיה כאשר יקום ללכת תחזיק בכנף מעילו לאמר: „שב אתנו עוד מעט".

בכלל נראתה תמיד מעין חדוה על פניה כשראתה אותו. הוא איננו מלובש כהוגן ומרבה לדבר דברים שהיא אינה מבינה אותם; אבל איזה דבר מושך אותו אליה... מעולם לא היו לה קרובים וכל האנשים שתראה שוים המה בעיניה; אבל בשעה שיבוא הוא מתרחשת בחִבה איזו קִרבה ושייכות נפשות. לחשוב על הדבר הזה אינה מסוגלה, אבל על־אודותיו היא חושבת מעט ודמותו מעסיקה אותה. זאת הפעם הראשונה שזוכרת היא דמות אדם גם שלא בפניו, זאת הפעם שלבה חולם מעט בפרטה על המנים. גם כשתעשה לה בגד חדש היא הוגה בו; וגם את

אשה יפה ומוליד בנות והיא עובדת בפרך. בעד שום אדם אינה עושה מאומה. כל העולם הוא רע ואלהים הוא רק בבית־התפלה... הוא שומע הכל ורחם לא ירחם עזובה... דבר אין לה על מה להשען. עצובה היא הולכת ובוכיה.

והדויג חונכה ביד רחבה מעט. היא בקרה בבית־ספר עליון לנערות וגם למדה לפרוט על מְנים. מלבושיה היו תמיד בכבוד ולכל ימות הקיץ הגדולים נסעה לנאות דשא. כשבגרה והיתה לבת־מצוה המירו את דתה בדת הקתולים, אם כי הכהן לא היה שבע רצון ממנה ביותר. „את הדם הזר אני מריח למרחוק", — אמר למריה־יזפה בחשאי, והיא רככה את לבבו בפנים שוחקות לאמר: עוד תגדל והיתה כלה שלנו!

מריה־יזפה אהבה את בתה־חניכתה במין אהבה יחשנית. והדויג מבכרת את אביה השכור על אמה. האב אך טוב הוא והאם אך תעיק לו... אומרת היא לנפשה. בכלל איזה לחץ מעיק ומפריע את אשרה. גם כשהיא שמחה וצוהלת עצובה היא מעט. היא ז ר ה לעצמה מעט. ולפעמים היא יושבת בקרן זוית וחולמת בלחש. כח דמיונה לא גדול הוא, ומבינה היא בספרים אך מעט; אבל כמו איזה דבר תלוי לה מאחוריה בכל מקום שהיא יושבת והולכת, ומה היא יודעת? גם את מוצאה איננה יודעת, וחושבת את הוריה לדודים ממש.

כשאמה כועסת עליה היא אומרת לה כי מצאה אותה... והיא אינה מאמינה בדבר וחושבת זאת לשחוק. האֵם היא דודתה, האב הוא דודה, — בכלל הדבר אינו מובן לה.

ומריה־יזפה חושבת. היא חושבת לאחרית בתה וגם יודעת היא, שמצבה החומרי ירד מטה על־ידי שכרונו של בעלה. היא הורגלה לחיות חיים רחבים ולבלי עשות מאומה, וחיים רעים וצרים אינם נוחים לה כלל.

ועוד לה רעיה הבאה לפרקים אל ביתה ושטַשה שמה; והיא פולנית שנתאשכנזה מעט ושומרת את יפיה... היא מושכת אחריה ביפי־חנה לב עשיר. עונתה רק פעם בשבוע והיא חיה על־ידי זה בעושר על חשבונו, ויושבת כל הימים בבית מריה־יזפה, הפתוח לה. הן באמת רֵעות נאמנות, עוזרות זו לזו בעת הצורך, זו בעצות וזו בממון. ושטשה במהלכה קוממיות דמתה לבת־מלך כבודה, והשכנים חושבים אותה לאחת מבנות עם־הארץ, הבאה לבקר את החייטת.

אמו בכתה ואביו נמלא עליו חֵמה· קרוביו האיצו בו לעזבה לנפשה, והוא דבק בה במקצת והתרחק ממנה במקצת בהודע לו כי יִרְאָה היא את אלהים· הוא לא היה ירא את האלהים, מפני שידע שאנשים חדשים אינם רגילים בכך ··· אבל ב,ימים הנוראים׳ היה יושב בבית־הכנסת לבעלי־החופש והיה שומע את דרשת המטיפים ליהדות מפני שהיא יהדות· — ובכלל לקדש אשה בת אל נכר אינו טוב בעיני ה׳, אשר אולי באמת משגיח הוא על בריותיו; סוף כל סוף אין אנו יודעים נכונה שהדבר אינו כך·

ויהי אחרי שנוספו לו על פקפוקיו הדתיים האלה גם איזה אלפים במזומנים, אשר שָׂם אותם בכליו שלא בדעת הבעלים במשרתו החדשה, הלך באחד הימים למדינת הים ויעזוב את לוטה לאנחות ···

ולוטה עצובה עד עומק נפשה· היא על המשבר, כבר ילדה וכחה אין אתה לעבוד הרבה· בכלל היא ממאסת בחיים, וביגונה יש אשר תשתה מעט· היא למדה מעט את השתיה בימים שהיטיב ראובן את לבה ביין·

לוטה אינה מדקדקת עוד בבגדיה, ובקשי רוחה היא מקללת את הילדה שלה· בגדלה תפליא לפעמים מכותיה מבלי לדעת מדוע תעשה את הדבר הזה· היא שונאת אותו ואת יוצאת חלציו של העברי·

מיום שנתנה את פרי בטנה לאחרים בא בארח חייה כעין מרגוע· היא שבה מעט ליפיה ולתכונת נפשה; ורק הוא, רצען פועל־בטל שדבק בה לאהבה, אונס אותה לפרקים לשלוח יד בגופה, והוא שותה שכור על הרוב, ואינו יכול לסלוח לה על אשר ילדה לבן ישראל·

ביראתה מפניו היא אומרת לו שכבר שכחה את פרי בטנה· איך שיהיה, הוא מגין עליה כבעל ויש לה את מי לשרת· אבל כבוא יום הֻלדת את בתה היא משתמטת ממנו בסתר ודופקת על דלת מריה־יוזפה וצרור פרחים בידה ···

הם סוגרים מפניה את הבית ולא יתנוה לבוא· והיא מחכה כל היום ברוח נמוכה על יד השער, אולי תצא הדויג ותוכל לנשקה פעם בשנה ···

שם, פנימה, היא שומעת קול מצהלות חדוה והדויג לא תצא· — בוכיה היא הולכת בבוא הערב וראשה פרוע, מטפחתה צונחת על שכמה· כל עובר ושב ירחמנה והיא הולכת בדומיה אל מעונה הצר· מכירה זה הרצען, המחכה לה להריק כוסה, הוא נבל, ראובן היה נבל ומריה היא נבלה ··· היא לקחה ממנה את בתה אשר ילדה, והיא הולכת ערירית· ראובן חי עם

יודע דבר מכל אשר מסביב לו והיא חכמנית גדולה ויודעת הרבה. יודעת היא את חיי כל השכנים והשכנות, התגרות והאהבות; יודעת היא מעשיות הרבה מגבורי פולין ומעט מתהלוכות מדינת אשכנז. בכלל איננה קנאית, גם מבינה היא שיש מלומדים שהם בני חורין בדת, אבל העיקר שנוגע לה הוא מה שבני מרום עם־הארץ חיים עם פלגשים על נשיהם. היא מתרועעת גם כן עם אחדות מפלגשים כאלה וצופיה הליכותיהן. היא עושה זאת רק לשמה, לשם איזו נטיה המקרבת אותה למין הנפשות האלה. ובדברים בעלמא היא משבחת את הצניעות ואת האשות הדתית, שאין דבר יכול לנַתק קשוריה.

והיא בנים לא ילדה כל הימים. רגשי קרבת־משפחה חסרו לה, רק את הילדות הקטנות חִבבה מעט לפי יכלתה. אבל עצלה היתה ללדת, באשר פחדה מכל חולשת־הגוף. ויהי כבוא אליה ילדה קטנה, שחזרה על הפתחים לבקש מזון בעד אמה שחלתה, עלה על לבבה לקחת אותה לביתה ולגַדלה. ואֵם הנערה התרצתה בעד שכר קטן לוַתר עליה לעולם.

הילדה העניה הזאת היתה הֶדויג, בת־זנונים של לוטה הכובסת, לפי דברי הבריות.

ולוטה היתה בשעתה נערה תמה ובעלת־חן. היא כבסה לבנים בעד שכנה המזכיר ראובן, אשר לקח את לבבה בשלות דבוריו. הוא אהב את הנערה ויחשוב לקחתה לאשה. מאד הצטער על אשר היא אנוסה לעבוד בעבורו וירחם עליה בשמעו ממנה כי יתומה היא באין אב ואם. הוא אדם ישר, — חשבה לוטה בשבתה בחדרה לבדה לפנות ערב ובדידותה הציקה לה... וגם הוא התפעל מטוב־לבה ומשלות־נפשה.

ופעם, בהביאה אליו לבנים בעלות הבקר, אחז בידה וינשקה. היא התביישה, ועיניה השפילה מרגשי נֹעם, והוא מרכין ראשה על שכמו ומחליק את שערותיה הדקות. חזה התרומם מתחת למעילה הרך, ולבבו נבהל. הוא מחבק אותה בחזקה והיא מתחננת: „הנח! הנח!“ נפשה מלאה בושת־אהבים והוא לוחץ אותה אליו, כמו חפץ הוא להתאחד עמה לנצח... נשיקות ממושכות, חרדת התשוקה והמית הנֹער, חבוק נפש בנפש ושכרון כמו מיין.

היא היתה לו לסוכנת, ותהי לו כאם. גם בעת אשר הרתה ללדת נהנתה רק מיגיע כפיה; והוא היה אובד עצות, כי הוריו לא רצו בשום אֹפן להתחתן בנכריה מדלת העם.

ואמה לוקחת אותה בידה ומקרבת אותה אל מושב האורח, לאמר: ,זאת היא בתי, אדון צעיר, וזה שכננו, התלמיד הגר אצל הסנדלר. אל נא תתביישי מפניו, הוא אדם ישר ואינו אוכל אדם'.

מיכאל השפיל את עיניו, בהרגישו את תום מבטה עליו, והיא לא ידעה מה לענות.

ברגע זה נשמע קול פתיחת הדלת אצל בעל־הבית וימהר ללכת מבלי דעת מה יאמר להם ואיך יודה להם.

,מדוע תמהר ללכת?'

,אין דבר... עיף אנכי'.

,בֹּא אלינו לפעמים!' — נשמעו קולות אחדים.

,אבוא'.

ה

מריה־יזפה אבדה את ימי נעוריה באחוזת דודה האציל, אשר בקצה נפת פוזנא. אשת דודה הרכה והענוגה קנאה את המון פלגשיו ושפחותיו ותצא אל משפחתה לבובה מבלי לשוב. בנים לא ילדה לו, ותהי היא, מריה, מפקחת על הבית בתור קרובה מבנות היחשנים הדלים. ויש אומרים כי היתה לו גם לסוכנת בבואו בימים.

היא לא נתנה לו את לבה הקר ובכלל לא אהבה את מין הגברים. רק לכהנים הראתה פנים שוחקות ותכבד את בגדי־הכהונה השחורים.

ובאחרית הימים, כאשר נתדלדל דודה מנכסיו והשלים את אשתו, עזבה היא את הבית ותִּנשא לחייט מרקוס, שעבד ימים רבים באחוזה.

גם הוא היה רחוק מלבה, אבל מה לה ולזאת? התם הזה ישרת אותה כל ימיו וכל עמלו יהיה לפיה.

ומרקוס לא ידע דבר. הוא עבד בצבא וישנא את הצרפתים, גם את הפולנים, אבל מה בכך, מריה היא יפה ובעלת־בשר. דודה נותן לה איזו מאות במזומנים וחפצים הרבה, באֹפן שיוכלו להתישב בבירת שלזיה.

ובבירת שלזיה ישבו הרבה שנים ויחיו כדרך בני הארץ, הוא בהתמדת מלאכתו והיא בבטלה לשָׂבעה. הוא שותה שכור מעט והיא אוכלת מאכלים טובים הרבה; הוא חייט אשכנזי פשוט והיא פולנית יחשנית. הוא אינו

‚האדון יואל בטובו לבכר אותנו שלא על־פי מקרה‚ ועוד יהיה לך פנאי לסַפר לו את המעשה שלך‘ — שסעה אותה מריה יזפה בדבריה·

‚הניחי לי‚ אדרבה‚ ישפוט האדון הטוב ביני ובין אותו הרשע הארור· הוא היה מבקר בית־המדרש הגבוה ויגר כבן זר אתנו ויאהב את הנערה· אנכי אמרתי אל בתי: ‚הלא עברי הנהו ואת קתולית!‘ והיא משפלת את עיניה··· מה יכולתי עשה? ואחר־זה יצא הוא לבית אביו ויכתוב לנו פעם ושתים· אחר־זה חדל לכתוב‚ ובתי עצובה כל היום· הֻגד לנו באחרית הימים כי ארש לו נערה אחרת; ואנכי הייתי מסתירה מבתי את הדבר· בני הגדול נסע שמה בחרי־אפו ויקרא אותו למלחמת־הבינים; שניהם נפצעו‚ והמרה השחורה גברה על בתי· אחרי־כן השתגעה ותשב עצורה בבית חולי־הרוח ימים רבים· — אנכי הוצאתי כל אשר לי בחליה עדי בואי עד הלום· בני הלך למדינת הים ואינני שומעת על־אודותיו עוד···‘

כך היא מדברת‚ ומיכאל שומע חרש·

כמדומה לו שכבר שמע את המעשה הזה פעמים רבות וגם קרא כזאת פעמים רבות‚ אבל זאת הפעם נגע הדבר אל לבו ביותר··· הוא כמעט קנא באותו האיש‚ שנפש תמה אהבה אותו כל־כך· הוא רואה ברוחו את הנפש התמה הזאת בעצב יפיה‚ רכה היא ועגונה וגם ידיה עצובות הן· לנחם אותה הוא חפץ‚ לדבר על לבה: אנכי אהיה לך הכל· שמעי בקולי ושכחיהו· דמעות בעפעפיו וקולו יחֻנן ברגשנות רוחו· כן הוא חושב· ושם‚ בבית־החולים‚ עדיין היא זוכרת אותו בנפשה· פניה נפלו ומפיקים פחד וצער· לבו יצא‚ אינו יכול להתאפק עוד·

הדלת נפתחה‚ ונערה צעירה נראתה על הסף בכל בושת יפיה· היא הביטה לפניה מבלי דעת את הפנים החדשות‚ והוא הכיר אותה··· היא היתה הנערה שראה אותה על פני הקרח···

פניו אדמו והוא נשען במצחו על ידו‚ כמו ירא להביט בפניה· היא נשקה לאמה ולאביה ותדרוש בשלום מַרתה· ‚היש לך דברים טובים בעדי לאכול? בפעם שנית לא אלך אל השיעור בלילה; אצבעותי קפאו מקור ולא יכולתי לנענע את המְנים·

‚תני־נא לאכול‚ תני לה חמין‘ — קרא החייט בהפנותו את ראשו·

‚הסירי את מעילך וכובעך· בכל פניך יֵרָאה הקור‘‚ — עונה מרתה·

,מרקוס׳ – מנסה אשתו לדבר אליו רכות׳ – הנח לכהנים. גרשון שלח אלינו היום להגיד שהבגדים בעד חנותו נחוצים לו במהרה ושעליך למהר מלאכתך. שב אל העבודה ותפור. הרעב אתה? מה אתה רוצה לאכול לארוחת־הערב? בשר אין לנו כעת׳ אבל תפוחי־אדמה ודגים מלוחים׳.

,יקח אֹפל את גרשון׳ יהודי ארור׳ תמיד הוא מאיץ בי׳ והוספה אינו רוצה לתת לי. הוא מרויח יותר ממני מבלי עשה מאומה. גם לקחת לי עוזר אין ידי משגת׳ ועיני כהות׳.

,חדל מלקלל׳ שב ותפור׳ אתה לא תשנה את העולם. גרשון אינו רע מאחרים׳ הן הוא נותן לנו תמיד דמי קדימה׳.

החייט כפף ראשו וישב אל המכונה ויחל לקשקש עליה. מיכאל הביט על שערות החייט הלבנות׳ והאשה הלכה אל החדר השני׳ לקחת משם דבר־מה. השעון העתיק על הקיר השמיע קול־נענוע בלחש׳ וצפור־הדרור ששתקה עד עתה משמיעה מעט את קולה.

ובתוך כך באה מַרתּה. היא אשה זקנה הגרה שם בחנם׳ ובשכר זה היא עובדת עבודת הבית ומבשלת. בכלל היא אשה זקנה מכוערת מדברת בשפה צחה כבנות מרום עם־הארץ וממהרת בדבורה כאדם שהזמן קצר לו.

היא לא שמה לבה אל האורח ותפרק את צרור החפצים שהביאה. אחר־כך דרשה בשלום הזקן ותאמר לו: ,והֶדוִיג עוד לא באה?׳.

,היא׳ הארורה׳ שולחת אותה בליל קור אל שיעורי הזמרה. הנערה תתקרר . . .׳ החל החייט לדבר בינו לבין עצמו. ומיכאל הקיץ ממחשבותיו לשמע השם החדש.

ובאותו רגע שבה מַריה יָזֶפה – זה שם בעלת־הבית – מהחדר ועמה צרורי צמר׳ אשר הניחה אותם לפני בעלה.

,מרתה! – אומרת היא אליה׳ – האדון הצעיר הזה הוא התלמיד המתגורר אצל שכננו הסנדלר. הוא אינו יכול לבוא אל הבית׳ כי שכח את המפתח׳ ובעל הבית יושב בלי ספק שכור באחד מבתי־המרזח – הן מאשתו נתפטר׳ ומה יחסר לו?׳

,כן – פונה מרתה אל מיכאל׳ – ,היה שלום׳ איש צעיר׳ אנחנו מכבדים את הלומדים. בתי׳ זכרה לשלום׳ היתה מכבדת גם כן את התלמידים׳ היא היתה יפה ויעלת־חן בצניעותה כל־כך עד שמשכה עליה עיני כל רואיה. תמיד ישבה בבית פנימה כבת־מלך ותהגה ותשיר עד בוא האסון . . .׳

„בבית דודי שמעתי על־דבר אנשים כאלה ··· יסלח לי האדון אם אשאלהו: האם הדבר הזה הוא מין עבודת־אלהים?‘

„לא ···‘

„וכמה עבר עליו, על אדוני, בלי בשר?‘

„זה שנה תמימה‘.

„והדבר לא יחליש את האדון?‘

„איני יודע ··· הנני עתה כמו שהייתי‘.

„פלא הוא הדבר, פלא‘, — אומרת היא לעצמה.

ובאותו רגע נשמע קול עב מאחורי הדלת: פלא, פלא. הדלת נפתחה והבעל בא, שכור מעט, ופניו הנופלים צוהלים: „ערבא טבא! ערבא טבא לך, האדון הצעיר! אתה הנך שכננו הטוב ופניך בל יֵראו! העברים המה אנשים טובים, כלם הם אנשי חסד. אבל אנחנו נוכל לגוע ברעב אם לא נעבוד, והעבודה אינה מספקת בימי הקרה. אויר של כלבים הוא בחוץ, חורף רוסי ממש. הלא אצלכם קר מאד, אבל אצלכם נושאים בגדי שער. אצלכם ברוסיה רואים החייטים ימים טובים, האי, האי, האי! שתה אדוני מעט יין־שרף, אינך צריך להתבייש, שתה שתה ···‘ הוא שונה דבריו ומוזג לו כוס קטנה מהצלוחית אשר באמתחתו.

„הרף ממנו ··· השומע אתה!‘ יסרתּו אשתו ופניה נשתנו.

„אל נא תשמע בקולה, היא פולנית, כל הפולנים המה כלבים יחשנים, חֲה, חה, חה!‘

„שתוק! אומרת אנכי לך‘.

„חה, חה, חה!‘

„גם להאורח לא יתן מרגוע!‘ — אומרת היא לעצמה.

„האדון הצעיר הוא אדם טוב. הוא מוצא חן בעיני והוא יסלח לאדם קשה־יום כמוני. מה לי מחיי? שלש שנים עבדתי בצבא, הכיתי את הצרפתים הסכלים עד מֶץ, שם נקב כדור את ידי ואנוס הייתי לשמור את המטה בבית־החולים, עד אשר באו ימי השלום ··· אנכי לא הייתי מתרצה לזאת כלל, צריך היה לעשות להם מה שעשו לפולנים ···‘

„שתוק! אנכי אומרת לך‘.

„ומה תעשי לי, פולנית? אנכי יודע אתכם היטב. הכהנים שלכם אינם נושאים נשים בחסידותם ··· חה, חה, חה!‘

כרגע קמה ותַראה לו את התנ״ך הישן, בהוסיפה לאמר: ,אתה הלא יודע הנך בלי ספק את כל הדברים האלה היטב ··· אצלנו נתמעטו הלמודים הקדושים בעוה״ר, אבל אצלכם העברים עוד בני־אדם לומדים הרבה בתורה ···'

,אנכי איני לומד בתורה עוד' — השיב לה בקצרה·

,האם אינך תלמיד־הדת?'

,לא'·

,ומה אתה לומד? ארשה לי לשאול'·

,את הפלוסופיה ודברי הימים'·

,את דברי הימים איני מבינה מה טיבם, אבל על־דבר הפלוסופיה שמעתי בבית דודי האציל ולקא לבית ברינסקי ··· הוא היה אחד מאצילי פולין הגדולים והיה מלומד גדול ··· אחי הקטן הוא עורך עתון פולני בפוזנא, הוא לאומי גדול ונפרד מאתי מאותה עת שנִשאתי לאשכנזי ··· גם אנכי הנני פולנית טובה ושומרת את מועדי בבית־תפלתנו ··· את האשכנזים ודתם איני יכולה לשאת, להם אין רוח־הקודש, ולוטר עִוֵת את הדרך···'

,גם אנכי מבקר את הקתולים· כשהייתי בקרָקוי בקרתי את בית־תפלתכם למַריה באשמורת הבוקר, וכל הכורעים והמשתחוים בחרדת קודש עשו עלי רושם'·

,ומדוע אינך קתולי?'

,אנכי חי ממקור אחר' ···

,לא אבין את דבריך'·

הוא שותק ומפסיק את השיחה על־ידי לגמו שארית החלב; והיא הבינה שהדבר לא לרצון לו ותקם למלא לו את הצלוחית שנית·

,תודה! איני חפץ עוד'·

,הארשה לי לתת להאדון חתיכת לחם עם חמאה?'

,מדוע יתבייש — מוסיפה היא לענות על שתיקתו, — הלא מקרה הוא הדבר שהדלת סגורה, ואם יחכה האדון עד שישוב בעל־הבית, הלא ירעב'·

,לא, אינני רעב'·

,ובאיזה בית־מרזח יאכל? פה בתי־המרזח רעים, אצלנו בפוזנא ···'

,אנכי איני אוכל דבר מן החי'·

ושמא יאחר בעל־הבית שלו לבוא? שמא לא יבוא כלל כל הלילה, כמו שרגיל הוא מיום שמתה עליו אשתו? שמא תאחז עתה אש בכל פנות הבית והכל יִשָּׂרף? הוא בעצמו מתפלא על שחושב הוא מחשבות זרות כאלה, שאינן יכולות להועיל לו כלל.

וכבר רעב הוא מעט. כבר נלאה לעמוד ויקלל את שעתו.

כל חללי דעלמא היה נותן לוּ היה יכול לשבת עתה בחדרו לאור הנר ולאכול גבינתו לפני ספריו הפתוחים. אחר־זה יבַשל לו מעט חמים, יעמיד את השלחן לפני התנור החם ויקרא בספריו לתיאבון...

עוד הפעם הוא יורד מן השלַבים למטה ועוד הפעם הוא עולה ועומד אחורי הדלת, עוד הפעם הוא מכה בידו בחזקה ועוד הפעם הוא מושך בפעמון ברגשי חֵמה.

באותו רגע נפתחה הדלת, היא הדלת של שכנתו במעון שכנגדו, ואשה בעלת־קומה נראתה על הסף ופניה שוחקים.

„אולי יבוא האדון אלינו לשעה קלה עד שישוב בעל־הבית מדרכו, הלא הקור גדול ובחוץ אין האדון יכול לחכות' — מדברת היא אליו טובות.

כמתבייש עמד רגע. הנה האשה זרה לו, ועל פתוח הדלת חרותות המלים: „החייט יוֹהן'.

באי־רצון הוא הולך אחריה וכרגע הוא בבית־הבשול הגדול, העשוי לקבל שם אורחים. גם מכונת תפירה נמצאת שם ובגדי צמר מונחים על האבנים.

נקיון גדול שורר שם, כל הכלים מסודרים ומרוחצים, השלחן גדול ולבן והספה רכה. גם איזו תמונות תלויות על הקירות, ועל התנור מתנוססים כלים עשויים נחשת קלל.

המנורה מאירה על השלחן ומפיצה באורה איזו הרחבה, ושרידי היופי בפני האשה מוסיפים חן להכרת טוב לבה.

היא מבקשת אותו לשתות צלוחית חלב חם ויושבת למולו כלא־זרה לו. היא מדברת הרבה ומשיחה, והוא משיב לה רק מלים מקוטעות ולוגם מעט את החלב.

היא כבר שמעה מפי יושבי הבית, שהוא מתמיד גדול בלמודיו יומם ולילה. גם אצלה גר לפני שנתים תלמיד הדת הקתולית, שהיה מתמיד גדול ובקי גדול בכתבי־הקדש. הוא היה אדם טוב מאד... כשמת הניח לה את ספריו, אשר מכרתם, רק את התנ"ך הרומי הניחה לה למשמרת...

הוא עוד יראה את הדור הזכאי הזה ועוד ישתמש באור הדעת שכלו מאיר ושלכלם הוא מאיר·

ואז לא יהיו עוד יושבי חושך, כל בני־האדם יהיו כבני אלים, כל הארץ מלאה כבוד הדעת ועטרת הדעת·

אז לא יהיו עוד עשירים ועניים, צדיקים ורשעים, אדונים ועבדים, עמים ועמים· כל באי עולם שפה אחת ידברו וברוח אחד ימללו, כלם חיים באחוה ושלום יחד, גם את החי למינהו ישלימו·

נשים תלבשנה שמלת גבר וכל איש ישרת רק את עצמו· כל הבתים פתוחים, כל דכפין ייתי וייכול; הכל שייך לכֹּל וכל אחד בעד הכֹּל·

ובתוך כך הכל אינו שייך עוד לַכֹּל· הקור יחזק לפנות ערב, ועליו לשוב לחדרו הצר· בעלי־חיים למיניהם עודם נשחטים ב,ברכה׳ ··· ולו אין עוד גם צלוחית חלב לשתיה·

עוד יעברו ימים רבים עד אחרית הימים האלה· זאת רואה הוא עתה היטב, ועל הדבר הזה הוא מצטער ···

מתי יבואו ימי האור האלה? מתי? ···

ד

לפנות ערב היה הדבר·

מיכאל עזב את חדרו לרגע, כדי לקנות לו גבינה ופת־לחם· את הדלת סגר אחריו ואת המפתח עזב על השלחן· ובשובו הֵנה גם בעל־ביתו כבר עזב את הבית ולא יכול לבוא פנימה· ראשו היה גלוי ומעילו העליון לא היה עליו, ולחכות עד שיבוא בעל־הבית שלו לא יוכל מפני הקור·

הוא מושך בפעמון ומכה בדלת בחזקה, אם כי יודע הוא שאיש אין בבית ומסתכל בחור הדלת, אולי יעָשה לו נס ותפָּתח·

לַשוער אין מַפתח לדלת הזאת, ומיכאל ברגש־כעס על עצמו עולה ויורד על השלבים, מכה על הדלת ומושך עוד הפעם את הפעמון, אחת ושתים·

כבר העלו נר בפרוזדור· העובדים והפועלים כבר שבים מעבודתם, והנשים יוצאות ובאות עם צרוריהן לארוחת־הערב· כלם יורדים ועולים מבלי שים לב אליו, והוא עומד לפני דלתו מבלי דעת מה לעשות·

אדמוני. אביו הוא חסיד מבני דלת העם, שעלה לרבנות, ואמו היתה יחשנית ותבן לדבר פולנית. כשמתה אמם באו תיכף אל ביתם אֵם חדשה ובנים חדשים. אביו דִבר אתה בלשון נוכח כמו שדבר את אמו, וכל שנוי לא היה בבית... אבל אצלו השתנה המצב אחרי מות אמו, ומאז לא היה יכול לדַבֵּר את אביו לשלום.

ופתאום זוכר הוא, שגם אבי־אביו נשא אשה אחרי אשתו שמתה, שגם אבי־אמו עשה כך ושגם לאמו חרה הדבר כך... שתי שנים לפני מותה שמרה את מטתה, ואביו רק התפלל. אֶחיו עוד היו קטנים במותה, והוא בעצמו השכים והעריב לאמירת הקדיש...

ואז עלתה על לבבו השאלה: מדוע אין רחמים לפני מדת הדין? שאלה גוררת שאלה ומחשבה — מחשבה, עד שבא לידי הפיכת הקערה על פיה. אין צדק תחת השמש! ושמע מינה דאין דין צדק גם למעלה מן השמש. ככה היה אומר אז בנפש־נעוריו.

בתור משיח הצדק היה צריך הוא לבוא לעולם, חשב אז לפרקים. אז היה מקהיל קהלות ברבים והיה מחזיר את כל בני עולם למוטב. לא במופתים ובנסים היה מטה את לבם, רק בקולו החוצב להבות אש וברוחו הזך.

לו נדמה גם אחר־כך, שצריך הוא רק ללבוש מעיל שחור ארוך ולהושיט ידו מעל הבימה אל הצבור, וכלם יכרעו לו ברך. לו נדמה, שיש בכחו להגיד לכלם איזה דבר שיהפוך שורש נשמתם ויעשה אותם למרי דחושבנא...

הוא אינו מבין מדוע כל העולם אינו חושב את דרכו ומדוע ילכו כלם רק בשרירות לבם? אינו מבין איך חיים הם עלי אדמות מבלי התבונן לראשית ולאחרית ולשאלת כל השאלות: מה אנו ולמה נחיה?

„הביטו שמים ואדמות! הביטו על חייכם ותעודתכם! הביטו אל מעשיכם ותוכן מעשיכם!" — היה נכון לקרוא לכל הנפגשים, שכתועים המה בעיניו.

„לולא המשוגעים והתועים לא היה העולם יכול להתקיים" — אמרו זקני החכמים. אבל כל אותו עולם שמתקיים על־ידי התועים אינו עולם כלל ואינו שוה כלל להתקיים.

המתינו והמתינו, עוד בוא יבוא היום הגדול של הרת עולם, עוד תבוא ממשלת הצדק ומלכות המחשבה בהאי עלמא, עד שיורם המסך מעל חידת החיים.

ולפתע הוא זוכר, שגם בשבתו בחדרו היה הוגה בה. לו נדמה, שראה את צלה גם על היבשה, אבל אינו יודע אם בחלום או בהקיץ היה הדבר.

לו נדמה והנה כבר שב לבית הוריו באחרית הימים במרכבה רתומה לסוסים דוהרים, ואיזו נערה יפה מלוַתהו, כל העיר למגדול ועד קטן רועשת לביאתו. גם שונאיו, שהחרימוהו וגרשוהו מבית־המדרש, מכבדים אותו עתה כאדון רחוק, וכלם משתוממים על יפי הנערה, שבלי ספק היא כלתו.

והיא, הנערה, איננה יודעת לדַבר יהודית. מעולם לא ראתה עברים כאלה, והנה משתוממת למראה עיניה ולמשמע אזניה.

הנה הוא הולך עמה שלוב־זרוע דרך הרחובות הצרים. לפנים היו משליכים אבנים לעֻמתו ועתה כלם כורעים בלבם לפני גדולתו וחכמתו, הנשגבה מהם.

רק צדקה הם מבקשים ממנו, גם מתנגדיו ומוריו, והוא נותן לכלם מסת־יד בפנים שוחקות. להתפַלל אינו הולך כלל, כל הימים אשר הוא יושב בעיר מולדתו; ולכֹל מובן שככה הדבר צריך להיות.

ואחר־כך יֵצא את הנערה אל העיר הגדולה הקרובה. שם גן סופיה, הנפלא בכל ארץ רוסיה הקטנה, שם יַראה לה מפלאות גבנוניו ושדרות גשריו. שם יקֻבל מאת משכילי העיר, שיכרו כֵרה לכבודו, ושם ידרוש לפניהם על־דבר החרות.

וכך הוא מתחיל את דרשתו: „ריקם יצאתי ומלא שבתי... כל בריאה היא רק יש מאין, ודוקא בשביל שעִנו אותי במבואות האפלים יצאתי לאור אורות..."

וכלם עושים את אזניהם כאפרכסת לשמוע את דבריו. הנשים הנכבדות מגישות לו זרי־פרחים, והנערה, רעיתו, תראה בכבודו.

אין דבר... לעת עתה עדיין הוא הולך לבדו לשדרת התעלה, והוא תלמיד עני לאורך ימים, ומדוע יחלום בהקיץ חלומות כאלה, שאינו חפץ כלל בקיומם? בעזבו את עיר מולדתו הצרה נשבע שלא לשוב עוד שמה כל הימים, ולעולם לא יחַלל את שבועתו. לו אין עוד עם ועיר מולדת. בן־חורין הוא החי לבדו. הוא אינו שייך עוד לכל חבלי משפחה ומסורת זכרונות. לו אין זכרונות כלל, הוא אינו חפץ לדעת אותם כלל...

רק את מות אמו הוא זוכר. היא היתה שחורה ונאוה, ואביו הוא

למה לו אנשים ורֵעים? הכלב הקטן, שחי אצל בעל ביתו, מתרועע אתו בגלל פרורי הנפת שהוא נותן לו לפרקים, ויש אשר ירגיש שהרעות הזאת היא רק קרבת החי אל החי.

יש שהוא בא אל בית הבשול לשבת על יד ספסל בעל ביתו הרצען ולראות בעשותו את מלאכתו במנוחה. גם הוא רואה את עצמו בדמיונו רצען נסתר, אדם עושה מלאכה פשוטה וחושב מחשבות גדולות; אבל אינו יכל שאת את גדופי הסנדלר, שהוא מגדף את אשתו ההולנית. ,אשתי לא תאריך ימים', לוחש הסנדלר באזנו בלכת אשתו להביא דבר מה.

והאשה החולנית הזאת, בעלת ביתו, יפה היתה לפנים. היא מטיבה לכת עמו ונותנת לו חמים לרוב, והוא מביט תמיד על ידיה הלבנות.

בעלה הוא שונא ישראל בחשאי, וגם היא חסה על כל אלה הנפשות, שלא תהיה להן השארה בעוה״ב בשביל דתן השונה.

,אדם כמותך, שלומד כל־כך הרבה, הלא צריך להכיר את ה'' — אומרת היא אליו יום יום, בבואה לנקות את החדר ולעשות את המטה.

אחרי שבועים מתה האשה על־ידי הקאת דם פתאומית, ואישה לא התאבל עליה ימים רבים. גם השכנים לא באו לנחמו, כי איש מדון הוא להם.

ג

ימות החורף עודם עומדים בתקפם, ועוד העם מחליק על הקרח. מדי שבת בשבתו יוצא מיכאל – זה שם אותו תלמיד – לטייל מעט בשדרת התעלה. לפעמים הוא נשען על הגשר, לראות במחליקים למטה, ואת פני אותה הנערה מאז, שעודנו זוכרה, אינו רואה עוד – אולי מתערבת היא בתוך הקהל, ויוכל היות שלא תבוא עוד כלל; אבל מי יאמר לו שתבוא רק ביום המנוחה? שתי פעמים ראה אותה מרחוק זה מכבר הימים, ומדוע הוא חושב והוגה בה מדי בואו לטייל בזה? מה לו ולה? לא! מדוע יהגה בנערה שלא יכירה ושאולי לא יראה אותה עוד לעולם? מדוע יחשוב מחשבות תפֵלות? הוא מעביר ידו על מצחו, לגרש משם את ההרהורים האלה, אבל הוא מהרהר, מהרהר...

לבדד הוא גם בעולם המחשבה הזה ועמו רק מתי מספר, זעיר שם זעיר שם, אחד בדור ושנים בעם.

לבדו הוא בדרכו לדעת ולחשוב מיני מחשבותיו והגיונותיו. לבדו הוא שם ופה, התם והכא — —

יש שכל העולם יהיה לספק גדול אצלו, כל החיים ובני־אדם המה ספקות גמורים, וגם הוא לא יֵדע עוד את דרכו...

לא יֵדע את דרכו ואיזה דרך צריך לו. צריך לו לדעת: אנה פניו מועדות? ומה יהיה גורלו באחרית הימים?

ובטרם באה אחרית־הימים רוחו הומיה, בגלל ההוה והעבר, ונפשו לא תשקוט מפני האחריות הגדולה שבחיים...

תלמודי הוא ששנה ופירש, ולו נראה הדבר כמו חייב הוא עוד להם דבר־מה, כמו צריך הוא להגיד להם עוד דבר־מה...

את הדורות מראש אינו קורא עוד. אינו חפץ לדעת עוד דור דור ודורשיו, דור דור וסופריו, שהראם הקב"ה לאדם הראשון; אבל בסתר לבבו מרגיש הוא, שעוד נר הדורות דולק בו לפעמים.

הוא אינו הושב על־אודות היהודים והיהדות. נפשו נתונה להמונה של רומי ולסבי דבי אתונא, לדבריהם ישַבר יותר מאשר לנביאי ישראל; אבל הנה אותם הנביאים חיו והגידו נבואתם ומסרו דברים סותרים לרחשי נפשו.

והוא מצטער על אותה סתירה. מצטער על נחלת אבותיו להיותם אבותיו — השכם והערב יאמר לעצמו, שלבו בן־חורין מכל הנמנעות שבהגיון המחשבה; ויחד עם זה הוא מרגיש עֹני וצער, אפיסת כל תקוה חומרית וצורך גדול לקוות ולקוות.

עוד הפעם אנוס הוא להחליף את חדרו בחדר אחר, שהוא זול עוד יותר מהראשון, והוא מתגורר באיזו קרן זוית גרועה אצל סנדלר עני באחד הרחובות הצרים אשר בירכתי העיר.

ושם, באותה קרן זוית, המשמשת לו בתור חדר, הוא חי בלחם צר וספרים הרבה. דוקא בשביל שאין ידו מעגת שום דבר הוא מרגיש את עצמו לפעמים עשיר, עשיר בהגיונות ומחשבות. דוקא בהיותו בודד בחדרו החשוך הוא חושב לשאת בחיקו את הדעות ומשואות הדעות.

בעד חלון חדרו הוא מסתכל לפעמים בהעוברים והשבים במין גאות, לאמר: מה יֵדעו כל האנשים האלה? ואותה הגאות מרחבת את דעתו.

דבר׳ וכאשר שנה המורה את הצעתו מהר לעזוב את הבית׳ ועיניו זלגו דמעות׳

הוא יצא לאשכנז׳ לארץ החופש והדרור׳ את הכל הקריב בעד חרותו הדתית; והמה יבקשו ממנו שיעשה דבר שעושים המקַבלים׳ בעלי האבנטים הרחבים במבואות האפלים ··· ומורה־ראשי יאמין ב,קדיש׳ ובהשארת־הנפש׳ אנשים כאלה עודם מוכים בסנורים או צבועים המה׳ צבועים ממש׳

בעיניו נדמה כמו חִלל כל הקודש בו׳ כמו נסו לעקור שורש נשמתו ולקחת ממנו חרותו בעד נזיד עדשים ··· בעיניו נדמה שאפסו בני־חורין מן הארץ ושלבדו הוא בעמק־רפאים׳

רפאים שבל יחיו חיים ומאמינים בקדיש׳ רבנים מגולחי־זקן משגיחים על השחיטה׳ ואוכלי נבלות וטרפות רצים להזכרת נשמות׳

הוא אינו יכול להבין׳ איך יוכלו עוד אנשים שבקרו בית־ספר גבוה להתפלל; ואינו מבין מדוע דרשה אשכנזית׳ מלאה יראה ומוסר׳ טובה מיראה ומוסר גופא שם בעירות בני־ישראל הקטנות׳ שיושביה בחשכה מתהלכים׳

,שבט מוסר׳ בלשון אשכנז אינו טוב מהספר גופו וגם תפלות בלשון אשכנז אצל הקיצונים שבקיצונים הלא סוף־סוף תפלות הן ···

גם בתי־כנסיות בלי בימה — בתי־כנסיות המה׳ ורבנים מעוטפים שחורים ככהנים׳ הלא רבנים המה׳ מנהלים את עדתם כמו שכתוב ובשביל שכתוב ···

לכאורה אין הדבר נוגע לו כלל׳ הוא אינו שייך אליהם עוד והמה אינם שייכים אליו; ובכל־זאת איכפת ליה הדבר — לו איכפת מציאות היראים שבאשכנז׳ ואינו יכול לסלוח להם את אמונתם׳

לו איכפת בהודע לו שגם אצל אֻמות־העולם בחוץ לארץ יש מאמינים׳ שגם בהן צרים על הפלוסופיה המתנגדת לאמונה ואוסרים עליה חרותה המוחלטת׳ לו איכפת׳ שגם המורים פלוסופיה מעל הקתדרה מבקשים לעשות פשרה בין האמונה והמחשבה ובין המסורה לַשכל המופשט׳ כמעט לא יאמין למשמע אוזן׳ בשמעו אותם מדברים על הידיעה והבחירה׳ על השארת הנפש ועל מהות המוסר; כמעט תאבל נפשו לראות׳ שגם שם אין חרות אמתית ושגם הפלוסופים הגדולים עודם מתכסים מעט בטלית האמונה׳

לו, כי היה בן מֶמֶר בעיניו, וגם לו סלח לו, הנה לא השיגה ידו לשלוח לו מכסת כסף. את הספרים הרבים, אשר הביא אתו, כבר מכר בשעת הדחק, ומקור חדש אין...

מאכלי החלב, שהיה אוכל זה ירחים הרבה, מבלי לגעת בבשר ובמאכלי בשר, התישו את כחו וימעיטו את דמו, ויהי עיֵף ונבוך כל היום. הוא ישן הרבה, אבל השֵנה אינה משביעתו ואינה מחלימתו; גם חלומותיו מעטים ותקותיו הולכות הלוך ודל.

למודיו בידיעת הטבע חדלו להספיק לו מזונותיו הרוחניים, ותחתם באו הלמודים הפלוסופיים. מה יש לנו ומה יודעים אנו? מה היא הדעת ואפשרות הדעת? מהו העולם והשתלשלות העולם? מה היא ההשתלשלות לפי חוקי האפשרות וההכרה? שאלות כאלה היו ממלאות אותו ומיגעות את מוחו.

עמל היה להבין לפעמים את ההויה גופא ואת המהות הערומה מבלי כל חומר וצורה; עמל היה להבדיל בין העצם כמו שהוא ובין אותו המושג אשר בחושינו ולהתבונן בתנאי החושים עצמם.

ואת הנפש חפץ הוא לדעת ומהות הנפש, את האני השלם בלוית יחסיו אל העולם שמסביב לו.

מה הם ההרכבה וההפרדה וחוקי התנועה בנו? מהו הנצח לעֻמת הזמן והמקום, ומה הם הזמן והמקום עצמם?

מה הם העצם והמהות, ההויה והחיות, המשיג והמושג? מהו הטבע והכח המטביע? מהו הקשר בין בלתי־יודעים ליודעים ובין הטבע העִוֵר לטבע הרואה? ומה היא הראיה גופא, שיודעת את ראותה?

באלה הדברים היה ממלא את מוחו בשעה שקיבתו ריקה. ובאין לו נר למאור קרא במין ספרים כאלה לאור נר האכסדרה, שעל שלַביה יורדים הגָרים ועולים.

וכשתקשה עליו השעה יחשוב גם כן על־אודות הפרוטה שאינה מצויה ואיפה ימצאנה. בבית־הבשול לעם יאכל בחול לחם חוקו; לערב יוַתר על ארוחתו; חמין לא ישתה וקטורת לא יעשן, מפני שמותרות המה...

ובימים האלה קרה הדבר, שמורה־ראשי לדברי הימים קרא לו ויושט לו מאה שקל על מנת שילמוד משניות לזכר נשמת אשה אחת, שלא השאירה אחריה בנים... הוא התחלחל מאד ולא יכול להשיב למורה

עמל לגרש את הרוחות הרעות האלה ומתחיל לקרא ספרי מחשבות בעל־פה, כדי להתגבר על לבו הזונה אחרי נטיות אחרות ואלהים אחרים...

והוא לא ידע, שאותם בני־אלים אחרים נבראים בו בסתר נפשו, בלי דעתו המה מכים בו שרשים, כדי לשגשג שם לאחר זמן...

ובטרם בא אותו הזמן, הרי הוא יושב מַשמים בסער מחשבותיו ובעמל דעותיו. חֵפץ־החיים העִוֵּר פותח בו לפעמים את לועו וממלא אותו במין פחד שאינו יודע שחרו.

ובשבת זו שלהם, כמו בשלפניה, לא רגע לבו בחדרו הבודד, ויצא לשוח. נלאה מפני האותיות והחשבונות, ויצא לראות בבני־אדם ובבנות אדם.

מה לו ולכל הנפשות האלה? רק כתועה הוא ביניהם, כאיש מארץ רחוקה ומעם אחר; אבל איזה דבר מושך אותו, איזה דבר אומר לו: „לך!" והוא הולך שמה ומצטער, יושב על ספסל, מרגיע ומצטער, נשען על עמודי הגשר ומצטער.

בשבת שעברה ראה שתי אהיות דומות זו לזו במראיהן ובפניהן, שכמוהן לא ראה ליופי, וילך אחריהן להשביע את עיניו. כשנעלמו בתוך הקהל משכה את עיניו אומנת אחת מנהלת את בן אדונה בעריסה. ואחר־כך ראה אותה, את הנערה המחלקת עתה לבדה על הקרח ואיזה כח בחִנה.

אז היתה כעתה ועתה כאז. בימות השבוע חשב על־אודותיה לפרקים, ועתה הוא רואה אותה למרחוק...

למרהוק הוא רואה אותה ואימה חרישית נעימה מתגנבת בו. לבו דוחק אותו ונפשו שואפת לאיזה דבר כמוס ולחלום בהקיץ.

היא התערבה בין אחרות, והוא הולך שֶׁפי מכאן, הלוך ותעֹה, תעֹה ושוב.

ב

ימים עברו ובאו ומלחמת־החיים קשתה עליו. בבית המלאכה לכריכת־ספרים לא רצו לתת לו עבודה, בהודע שם כי עברי הוא, ומשען קשה היה עליו לקבל — אביו, הרב לעדת עיר קטנה ברוסיה הקטנה, התכחש

והוא מתחיל להיות צדיק בדרכיו. בשר מן החי אינו אוכל, מסתפק הוא במועט, וגם אותו המעט ירכוש לו ביגיע כפיו: הוא עובד באשמורת הבקר בבית כורך־ספרים.

בבקר הוא כורך את הספרים בתור בעל־מלאכה וכל היום הוא הוגה בספרים, מבקר את בית־מדרש־המדעים וממלא את מוחו בשיעורים הגבוהים...

בגדיו בגדי עני וצרכיו צרכי עני. משפחות לא יבקר ורֵעים אין לו. והיה אם יִקָרא לפעמים לאחד הבתים אינו הולך לשם, שלא לפנות לבו לבטלה.

שיעורים בשפת עבר אינו רוצה להורות לחניכים, מפני שאינו מאמין עוד בתחיתה של השפה, ואת חניכי הרבנים השכיחים בעיר הוא שונא בכל לב, כשאר ,כלי קדש' והיראים למיניהם.

בעד חלון חדרו הוא רואה בימי השבתות את ההולכים והשבים מבית הכנסת למתוקנים; ולפיכך הוא מכסה באותה שעה את החלון בוילון, כדי שלא לראות בני־אדם בשעת קלקלתם.

ספרים עברים אינו קורא עוד, כמנהגו, ואת תפיליו וסדורו שכח במתכוין באיזה מקום, למען יהי נקי מכל נכסי היהדות ובדרכיה לא ילך עוד.

ובכל־זאת אינו יכול לשמוע את השם מתבולל בלי צער הנפש, ולבו יֵצא על השקר שבאותה נפש... מאומה לא נשאר אתו מעמו — ובן הוא לעמו... מוחו נתרוקן מנחלת־אבות, ולבו עודנו נעוץ בקברת אבותיו...

וזה עיקר אצלו. מוחו מולך על לבו. אמתיותיו הן אמתיות הגיוניות ומחשבותיו נובעות רק ממקורי המחשבות.

הלב, לפי דעתו, אינו עושה כלום, הלב הוא רך כקנה ומתרגש בכל פעם; אבל האדם חייב להתגבר על לבו ולשמוע רק בקול מחשבותיו.

הוא חושב, כי הלב הוא מעשה־שטן, הרגשות הם מעשה־שטן וגם השירה היא מעשה־שטן... השירה בעצמה נוח היה לה שלא נבראה.

אבל יש שכל הדרכים האלה מתגנבים בו שלא ברצונו. בצאת השמש או בין הערבים, בשבתו לבדו, יפעמהו רוח השירה בעל כרחו. אבל הוא

יצא מאפלה לאורה, מעבדות לחרות; ובן־חורין זה מתגורר בקרן זוית דלה, לו לחם מעט וספרים הרבה...

ועתה משועמם הוא מהמית כל אותם הספרים והמחשבות המתרוצצות בו. מכל האין־סוף והעולם הרחב אין לו רק בגד מגין מעט מפני הקור וכליון־נפש מרגשת את עקת הבדידות הקשה.

הוא כבר למעלה מעשרים, כבר ראה עמל וקצת מלחמת החיים והספרים, כבר התגאל בקדשים וחולין של החיים לפי דרכו; ועתה הוא בודד, נקי וידיו ריקות. מאומה אין לו, בשעה שהרבה יש להם, הנפגשים אתו; ולפעמים גם עיניו אתו לראות שאין ידו משגת מה שנפשו שוקקת...

ושמא אין ידו משגת לעולם? שמא גם כל אותן הדעות והמחשבות, המלחמות והדרישות לאו דוקא כלל? שמא הדבר מעיקרו פירכא? שמא כל עולמו טעות ארוכה היא? שמא יש מקום אחר להתחיל את הדברים? שמא החיים עצמם המה ענין אחר, והעולם עצמו הוא עולם אחר ממה שהוא חושב?

מחשבות והרהורים כאלה עולים לפרקים על לבבו ומוסיפים עָצמה לסערת מחשבותיו, ודוחפים דחיפות חדשות את מהלך דעותיו.

נדמה לו לפרקים, כמו חייב הוא למצא פשר לכל המעשים והנתיבות משנות דור ודור וכמו נוצר הוא לתור את מלכות השמים ולדעת מסתרי האדם עלי אדמות...

האדם, האדם ומהלכו נוגע לו; בו הוא מוצא את סלע־המחלוקת בין כל התורות והדרכים, המחשבות והדעות, הסודות והעיקרים, ובגלל אותם הדברים לבו סוער ונפשו שואפת...

לבו יֵצא בראותו כי אין משפט וצדק תחת השמים, כי האדם פוגע באדם, עם בעם. לבו יֵצא בראותו כי גם החי למינהו סובל על־ידי רשעת האוכלים בשר ושותים דם הנפש.

הוא אינו מאמין, שאי־אפשר לעולם בלא רשעים וצדיקים, עשירים ועניים, אדונים ועבדים, ואינו מאמין שמלחמה לאדם בעד קיומו נגד קיומם של אחרים.

אדרבה, השתוות גמורה צריכה להיות בין כל בני־האדם ובין כל העמים; וגר זאב עם כבש, אדם ושה, מבלי שיבלע התקיף את החלש או רב יעבוד צעיר.

על מעילה הלבן, המכסה ברובו את שמלתה הכהה; ובפניה הכהים מעין הוד עצבון, המושך אליה את העינים. כל מחליק ושב הנפגש אתה שוהה להביט בחנה, ואלה הנשענים למעלה על כרכוב הגשר מביטים עליה, כמו איזה כח נסתר עולה מלמטה למעלה.

הנה ישבה לנוח בכל יופי דממת נפשה, והנה קמה להתערב במרוץ עם המחליקים. כמעט לא נראתה עוד למרחוק, ועוד הפעם נכרת היא מאחיותיה בשובה ובשבתה להנפש.

לבדה באה, ולבדה תלך מדי שבת בשבתו.

וזה כשני שבועות אשר משכה אליה עיני תלמיד עברי שעזב את ארץ מולדתו ובית אבותיו וגלה למקום חכמה.

זה כשנתים שוקד הוא על דלתות בית־מדרש־המדעים, ועודנו בודד במועדו מבלי מכיר ומודע בארץ הנכריה הזאת. עני הוא וחי לפי דרכה של תורה... יומם ולילה הוא הוגה במדעים, חושב וקורא בספרים לדעת מדעי החיים, והחיים עצמם נוגעים אל נפשו רק למרחוק. המחשבות וההגיונות המפשטים בולעים כל התוכן, התשוקה לחיות, אשר בו. כנזיר יושב הוא בעיר ההומיה ובחיים ההומים, בלי עולם ובלי צרכי העולם.

רק לעתים רחוקות יורד הוא מעליתו החמשית שם תחת הגג והולך אל שדרת התעלה, או עומד הוא על גשר הברֵכה, לראות בעוברים ושבים, המטיילים והמחליקים: לכאורה הוא יודע, שהוא מפנה לבו לבטלה; אבל הלב הזה מתגעגע אז על איזה צל אדם ונפש אדם.

בין כל המטיילים אין איש יודע אותו, בין כל המחליקים והמחליקות אין מודע לו ולכלם הוא זר, מוזר... רואה הוא שכל עובר ושב חושב אותו לנכרי, שנכרי הוא לכל האנשים האלה, אשר את לשונם ידבר עתה ואת חכמתם ילמוד, והוא שייך לאותם החכמות והמדעים, שורש נשמתו נמשך אליהם, נפשו שואפת אליהם ורוחו מבקש נתיבתם...

שם הוא שוכן ושם הוא לומד, שם יחשוב לו מחשבות והגיונות סותרים ועוקרים מחשבותיו שלפנים והגיונותיו שלפנים; ושם הוא חולם חלומות חדשים על קברות חלומותיו אשר מלפנים...

לפנים היה כלו רק בן לנחלת־אבות, והיה שומר משמרת אבות. ועתה יצא מחוץ לתחומם ועמל הוא לבטל כל מה שרכש לו בין החומות... הוא

מחנים

א

בכרך הגדול, בירת שלֶזיה, שוררת דממת צהרים של שבת שלהם. היום הוא אחד מימות החורף היפים העטופים לבנים כבארץ הצפון; וצֵל השבתון מתערב עם-שלות הקור, הממלאה את נפש ההולכים לטייל לאורך תעלת הברכה בנחת־רוח שאינה מצויה בשאר עתות השנה. ממעל לראשם משתרע מרחב תכלת הרקיע עם כתמי חכליליותו, ולרגלם נוצצת שכבת השלג בין האילנות; ולנפשם בא אותו ההד של בטחון המצוי בשעה שהכל שלום אתנו ובקרבנו...

מֵי התעלה שם בעמק, המבדיל את העיר העתיקה התיכונה מן הקיצונה, קפואים, ועל הקרה מחליקים במנעלי ברזל צעירים וצעירות בשאון נעים ובחדות־ילדות משעשעת בחַמה. דגלים בעלי צבעים, המתנוססים על כלונסאות ארוכים לאות כנוס, נעים אנה ואנה, וקול תזמורת קטנה נשמע מהחלילים המחללים לפני מסך אהל הכניסה בצד הגשר הנטוי ממעל. ושם, על הגשר, נשקפים מלמטה ראשי המחליקים, הרצים רצוא ושוב כהמון צללים חיים, סובבים וטופפים בקלות גוף ונפש.

יחידים המה מחליקים, גם זוגות זוגות, שלשה בשורה אחת, גם ארבעה וחמשה; מהם מחליקים לאורך ומהם לרוחב, מהם רצים במישור ומהם מעקימים וסובבים במעגלה במהירות נמרצה ובשירה של תנועת האברים... הידים משולבות והרגלים מחליקות, כמו מרחפות הן על שטח הקרח.

נער ונער יחליקו, נערה ונערה, תלמידים ותלמידות, צעירים וצעירות, ובין כלם מרחפת כל האחוה שבנֹער ומעין הנצח שברגע... כלם הם בנים ובנות היושבים על שלחן אבותיהם, ובת־קולם שַלוה מקדם קדמתה.

ושם בירכתים נערה יפה מחלקת לבדה, ובהִנה השפוך עליה היא מעין תינוקת גדולה. שתי מקלעות שערותיה השחורות יורדות מתחת כובעה

מחנים

בבית אביה

בבית אביה היא יושבת באחת מעָרֵי ישראל הקטנות, ונפשה שואפת אל שמים חדשים וארץ חדשה.

עושר הוריה מבדיל את אוירה מאויר שאר המבואות, והאור החודר בעד חלון חדרה היפה כמו ממרחק הוא בא.

בספר לא למדה ונחלת־אבות שבכתב אינה יודעת, מן המִצות פטורה היא. שם בעיר — החיים בלי חיים הם, בלי געגועים ובלי תנועה; והיא לא תדע מָנוח.

ריקים הם כל רגעי החיים, שבהם אין נפשה פועלת, שבהם היא שוכבת בבטלה על מרבדה או יושבת בדומיה על יד חלונה.

את החיים לא תדע, רק מרגשת היא אותם בעיניה, כאילו כל אשר מסביב לה אינו כסדרו...

בעיניה לפעמים, כאילו היא אינה מכאן...

כל אשר היא רואה מתמיה אותה כדבר זר ומוזר... היא שונאה את כל השדראות הכפופות והפאות הארוכות, את הזקָנים הבלתי־מסורקים ואת הבגדים הארוכים. היא מרגשת שאינה שייכת להם כלל. לה עולמות אחרים וחלומות אחרים... לה חלומות שעוד לא תדע אותם, נתיבות שלא ראתה אותן ואליהן היא מתגעגעת...

לרקד היא חפצה לפעמים, לקפץ ולדלג; כל אשר בה סוער, כל אשר בה מתעורר ומשתוקק.

ידיה היפות, הדר פניה, הוד שערותיה ימלאו גם אותה פחד נעים, כי תעמוד לפני המראה.

ובעלות הבקר נפשה מתמוגגת; ובבוא צללי הערב היא יושבת דומיה ומחרשת, ואף אינה מהרשת.

היא שואפת להתפשטות ולהתנערות, שואפת למרחוק, שם מעבר לחיי הבתים בעירה, המעשים הללו ומיני החיים הללו.

למרחוק היא שואפת — ובבית אביה היא יושבת...

ימים באו. הוא למד הרבה וחשב הרבה, והחל עוד הפעם לאַבד מאשר מצא...

הוא החל לחדור מאחורי קלעי הדעת ותעלולי המושכלות. הוא החל לראות את חללי הדעת והתורות.

בסתר נפשו התחיל להרגיש שלחיים בעצמם יתרון על כל אלה. וראה ונוכח שגם בבתי־מדרש המדעים נחנק כמו בבתי־מדרש ההלכה.

לאט לאט הוא ראה, שרק הספרים נשתנו אצלו, אבל גוף הדבר לא נשתנה... ושעדיין הוא תועה בנתיבות ישימון. — — —

מה תתנה לו ומה תוספנה לו הֵדעות והמחשבות, אם אינן אלא כצללים לגבי עיקרי החיים עצמם?

מה יתנו ומה יוסיפו לו כל הקוים והשרטוטים באין יסוד קיים לו בעולם?

נפשו היא לא מלֵאה, חייו ריקים, רק מוחו מלא. אין לו עם וצרכי עם, אין לו הורים וקרבת הורים, חסרה לו אהבה וקִרבת־נפש.

נכרי הוא שם ופה, נכרי הוא בעולם ובחיים.

לאזרח כֹּל היה חושב עצמו, ולו באמת אין כֹּל.

קברים רבים על דרכו בחיים מעבר מזה ומזה.

מנחם

בארץ נכריה הוא יושב, הרחק מעמו ומולדתו, הרחק מאבותיו וממסורת אבותיו; הוא שוקד על דלתות בית־המדרש־למדעים כתלמיד שרק הדעת הגיגו, והגיוניו כל חיתו.

עני הוא וחי בדוחק; אבל עשיר הוא בשאיפות רמות.

כל המחשבות שחשבו גדולי כל דור, כל הרכוש הרוחני של בעלי המחשבה והדעת נפתחים לפניו.

רק לבית־אוצר־הספרים עליו ללכת, ושם הכל נתון לו, מכל אשר תשאל נפשו לדעת.

ובבית־מדרש־החכמה דורשים ושונים בכל הסִפרות והמדעים, בסתר־הטבע והתולדה, האמונות והדעות...

שם יוכל אדם להשיג הכל ולדעת מה היא הנפש ומהות הנפש.

הוא, שעד עשרים שנה ומעלה היה יושב רק בד׳ אמות של הלכה ועסק בלמודים שאינם מלמדים את האדם כלל... הנה יושב על פתחן של החכמות ומקשיב לכל הרמות והנשגבות שבהן.

מה שהיה לו נלקח מאתו והכל נתן לו מחדש... הוא אבד ומצא הרבה... את הכל סתר בעצמו, והוא בונה לו עתה דבר רם מעצמו.

והרעיון, שבידו להשיג כל המחשבות והדעות, יתן לו ולרוחו איזה מרגוע וחִזוק.

אבותיו בחושך התהלכו, בני עירו בחשכה יתהלכו, כל הספרים שלהם והמעשים שלהם פעולתם מאין, המחשבות שהם חושבים מהבל הנן; רק הוא, הוא מנחם לבית מֵאיר, בן־חורין גמור; לו עינים לראות ואוזן לשמוע, לו נִתּנו מכמני המחשבות ועולם המחשבות.

ילכו הם באשר ילכו והוא באשר ילך. הדעת יקרה מכל חללי עמו וקדשיו. הדעת היא יקרה לו גם מכל חללי העולם. לו יש הכל, הכל.

*

ה

לאחר זמן...

יש שאֵל זר יבוא אלי, והוא יסיתני לחדֵש את ימי ולבקש לי מקלט. הנני נודד כצל ממקום למקום. שמים חדשים גם ארץ חדשה לא יועילו לי.

ויש אשר אֹמר לא מַתַּי, לבדד אחיה ואקדיש הכל לזכרונה.

לרעי אני כותב אז: „כל הדברים נשתנו וכל אשר קפא בי מתעורר".

„יש לי הצורך לחיות כנזיר או כחוטא. יש לי הצורך ללכת אל ירכתי הארץ ולנטוע לי אֹהל בין שאר החי למינהו".

„כל הדברים משתנים בגעתם בי; ילכו באשר ילכו, ואנכי לבדד אשכון".

ועוד אני כותב לו:

„לבדד אנחנו נשכון... חיינו בהוה עדי אֹבד, על שכמנו שנות דור ודור..."

„כל מחשבה שנחשבה אצלנו, כל רגש שנרגש אצלנו, כל דעה קדומה וכל נחלת־אבות, הרי יש להן טענות עלי לדעת אותן ולהכיר אותן".

„לא את יגוני לבד אני נושא בי. לא רק כבוי נרי מעסיק אותי, כי־אם כבוי כל הנרות משנות עולם..."

„שני פרצופים למטבע של אלהי אבותינו: זקן בצד זה ובחור מצד זה. אבל אנחנו נַזקין עוד בטרם ירד עלינו טל־ילדות".

*

האילנות משירים את עליהם, דומיה מסביב, ואני יושב מַשמים בחדרי — היא היתה ראשיתי ואחריתי... גז נגהה... וגם לא יכלתי להשתמש באורה...

אנכי לא יכלתי להתחיל בחיים, מפני שאחרון הנני...

ד

באחד הכפרים בין הררי־אלף היא יושבת בבית־האוסף לחולי־הרוח. יתומה ועזובה היא וחסו עליה ,אנשים זרים', לפַנות לה מקום מנוחה לשממון נפשה.

שם היא יושבת זה ימים רבים באין מרפא.

עוד חִורון־היופי שוכן עליה, עוד עיניה מביטות למישרים ועוד ידיה הלבנות מזהירות.

כאִלמת היא ועושָׂה כל אשר מצֻוים עליה. אבל יחידה היא בחֵן עצבונה.

היא אוהבת לשבת על יד החלון, שממנו נראים ההרים עם שלג עולמים. ויש שהיא מסתכלת בידיה שעה, שעות.

היא עושה רושם כנזירה מתהלכת בין אלהים דוממים.

יתומה היא בבית־האוסף, ואני יתום גם בחוץ.

את חיי המיתו בקרבי, את חיי היחיד שלי וחיי הצבור שבי... כל מזמותי ירדו אחד אחד, ואני מלא רק שברי נשמה. צערי גדול מנשוא, חיי אינם חיים בלעדיה.

,למיני נפשות רמות כאלה — כתבתי לאחד מרעי — אין מקום לחיות בימינו אלה. תנו להן מִצות גדולות או עברות גדולות. תנו להן תוכן לחיות. תוכן־רוחני לחיות תנו להן, לבל תכשלנה בדרכן'.

,בהפרדה ממני — הוספתי לכתוב לו — נגלתה לפני בכל יפיה ותומת נפשה. מַשמים עמדתי לפני ההוד השפוך עליה, מבלי דעת מה אומר ומה אדַבר. רק בשפת שיר השירים אפשר היה לדַבר אליה...'

,כדאי הדבר ללכת ד' מאות פרסה על מנת להנות מזיוה ולהתקדש בצלה, ואני ידעתי אותה ואחר־כך יצאתי באשר יצאתי'.

,ואולי היה אותו יום ואותה שעה, שבה התגלתה לפני, היום היחידי והשעה היחידה בחיי, שבה יכלתי למצֹא את הפתרון לחיי...'

,אנכי ערב בעדה ובעדי'.

הכל מתחדש ומתעורר· על הכל מנשב רוח יוצר·

ואני יושב בדד בחדרי בירכתי העיר ההומיה· הרחק מאדם העיר אני יושב· חלוני פתוח למגרש רחב· רק צל אילנות למולי ואני עָצֵב לפרקים עד תהום הנפש·

כל אשר עבר עלי עובר לפני בחזון, ואני רואה בחיי רק שגיאה ותעיה ארוכה·

הכל דוחה ומעַנה אותי, נדחה מעָון לצדק ומצדק לכשלון; ואני כבר עיף מן תלאובות החיים·

ולבכות אני חפץ· אני חפץ לאסוף הכל סביבי ולעשות מספד כתנים·

והאביב פורש כנפיו גם ממולי· השמש תשלח קויה · · ·

זה ימים שאני בונה עולמות ומחריבם, מחריב ובונה; אני נוטע אילנות בגן תקוותי ועוקרם, עוקר ונוטע·

הנה רק שלש שנים עָברו מאז, הרבה השתנה אצלי ועל הכל שפוך רוח אחרת·

אני מרגיש עתה בי לפעמים רגשות מעין אדם הראשון ומעין האדם האחרון· ובדו־פרצופים אני מתעמל להקיף את העולם ואת החיים·

על יד השאלות והתמיהות, הספקות וההרהורים, שהם עצם חיי, אני עוד נטרד מעניני חומר· —

את אלהים אני מבקש, תוכן לחיים אני מבקש, במרומים נפשי מרחפת; והנה גם עניני ארץ, הא לחמא עניא · · ·

יש רגעים, שאני נתון בהם כלי, ובם מעין אורך־ימים· אני מרגיש אותי כמו רחוק מעצמי, רחוק ממלחמת החיים שלי, רחוק מתלאותי·

כמו יד נעלמה באה ומרעדת אותי· אני מַכיר את היד הרַכה הזאת ואני רואה את אורה למרחוק·

כמו נפש נאלמת עומדת מול עיני; וכל אשר בי משתחוה לרוח קָדשה·

לי היו אז ימי יערות ונחלים בהררי־אלף· והימים ההם חדלו ועברו, חדלו ועברו · · ·

איזה רֵע מאז הניח פתקה במבוא הבית ובה כתוב לאמר: ,היא יצאה מדעתה'·

לדברים אחרים, לדברים שאליהם רוחי שואף. חשבתי אותי רחוק מבני שבטי, והנה נגערתי משֵׁנה ארוכה...

לפתע כל העבר הארוך שלנו עם כל צבעיו השונים חי בקרבי, והוא ממַלא אותי.

בכל פנה שאני פונה, בכל קרן־זוית שבנפשי, הנני שומע קול יעקב, אני מרגיש את אנחותיו ותקוותיו ואדע את הצער אשר בתקוותיו.

עַם כלו בא עד משבר וחולם חלום שיבתו שקוע ברחשי האהבה.

הנני בעל נפש מבקשת ארחה, לי תחסר נפש... והנה נפש אחת והנפש הזאת אינה מישראל...

אהבָתי גדולה אליה, איני יכול לחיות בלעדיה; אבל חבלי העבר מטפחים על פני...

הכל שומם, בי ובכל אשר מסביבי; רק אור אחד אני רואה, רק ניצוץ אחד, והניצוץ הזה בא מחוץ לתחום...

אני מקלל את יומי, אני מקלל את העולם בשביל גורלי. הבו לי את חיי, את אור נשמתי, את המאור לחשכי.

אני שואף אליה, אליה, אליה אתגעגע... כליון־נפש גדול ימלא כל אשר בי; ופתאום אני רואה את התהום ביני ובינה ואני נסוג אחור.

קשה עלי לעצור בעד אהבתי העזה; אבל הנה דמות דיוקנם של אבותי משנות דור ודור...

— — — — — — — — — — — — — — — — —

ג

אחרי שלש שנים.

בא האביב בכל תוקף אורו, והוא מחַיה את כל היקום.

כגוף רוחני בעל־כנפים הוא מרחף על כל חללי העולמות ומעורר אותם לצאת ממחבואיהם.

האילנות מלבלבים, הארץ עוטה לבוש ירקרק, השמים וכל צבאם מזהירים והאויר טהור כבימי מַתַּן העולם.

מרגיש אנכי בקרבי כעין נטיה עזה אל נפש שמחוצה לי, נפש חיה יחידה...

הנני שלה והיא אחת מבנות הארץ.

היא אינה יפה ביותר, אבל לה הקסם הלוכד נפשות, והיא מאירה עד הנפש... עיני תכלת לה וחוט של חן מתוח עליה.

תמיד היא לבושה שחורים ועל פניה כמו תלין ענוה, אבל עיניה מביטות ישר אל העולם.

היא סֵמל הסדר. גם קולה מתאים לרוחה... חן גם במהלכה. נאצלה היא ברוחה, תרַחם ותחוס על דל. בת תרבות היא, דורשת מדע ודעת, שלֵמה היא את הטבע. לחוף הים נולדה — ובמעמקי לבבה יושב מעין שר של ים...

אין אני אוהב אותה במובן השגור, רק מאירה לי, היא מאירה לי בצלה... היא אינה אשה, אור היא, היא החיים.

בעת שאני רואה אותה, אני מתפלל, שיהיה חלקי עמה.

ואני תפלה. אבל אין אני יודע, אם הנפש הזאת שומעת ויודעת את תפלתי, אין אני יודע את אשר יֵעָשה תחת קלעי נשמתה. — —

מה זרות הן תהלוכות החיים! אני יושב מַשמים על יד שלחן מלא ספרים וקברי מחשבות, ורוחי נתון לה ולעולָמה... ואולי באותה שעה היא יושבת בודדה על יד שלחנה ולבה מרגיש איזו ריקות... אבל לו ידעה, כי בירכתי העיר יושב בן־אדם ששוגה בה, לו ידעה מה היא לנפש אחרת.

ולבי אומר לי, שהיא אינה יודעת. הנני מרגיש את אורה המחדש את נעורי ואיני יכול להתקרב אליה; כמעט מתבייש אנכי להביט בהודה.

היא טהורה ונשמתה טהורה. ובשעה שאנכי שומע אותה מדברת, כאילו שומע אני שיחת כוכבי ליל.

הנני אוהב אותה... ולפעמים אני שואל אותי: מה היא האהבה?

ב

זה ימים אני שומע קול במחנה: עם ישראל שרוי בצער! נכאים באזני. את חטאי אני מזכיר. זמן רב לא חשבתי בעולמו של עמי והסחתי דעתי

ב ל ע ד י ה

(זכרונות בודד)

א

אני הולך לבדי, הרחק מאדם העיר, הרחק משאון החיים והמונם, ואני מקשיב להוד השמים ולאור־יקרות של בין־הערבים. חפשי אני בעת כזאת לחשוב ולהרגיש. הנני שלי, הלומותי שלי וכל העולם שלי. עומק השלוה אשר מסביבי, הדממה אשר בצללי ערב, מסירים מעלי את דברי החול, את החיצוניות שבחיים; ואני נקי לי וללבי ולכל אשר לי.

הנה לפני כברת־ארץ ירוקה, הנה המון אילנות מלבלבים, הנה המגרשים הנאים הנשקפים למרחוק. ועל הכל פרוש צל החיים הטהורים.

ויש אשר מבלי משים הנני נדחה מכל אשר מסביבי, אני נסחף למערכות זכרונותי... ומחזות רבים עולים בי.

הנה חלומות הנֹער, המקרים והמעשים, המלחמות הנפשיות והשאיפות, המחשבות והדחיות והמאורעות והגלגולים... הנה פלוני ופלונית; הנה אהבה ואיבה, כליון־נפש וצער. ולמה כל הסער הזה? בשלמי הייתי את אשר אני? ממי באים החיים ומהות החיים?

הקבצו־נא ופתרו לי את חידות החיים וחידת חיי. הגידו נא לי: למה אני חי, ומה הוא החי? הגידו נא לי, מה טיבו של אדם בתוך הנקודה הקטנה שהוא חי בה, נקודה המתנועעת בין שני חלקי אין, עבר ועתיד? —

וכל השאלות והתמיהות הללו אינן מזיזות את הוית בר־נש ממקומה וגם את ההויה שבי. אני שואף רוח, ואני שָׁלֵו ולבי שָׁלֵו.

לא! הנני עושה שקר בנפשי. בתוך השלוה אשר בלבי מתגנב דבר־מה. אשורנו וקרוב...

*

מה נשתנה אצלי? שואל אנכי את עצמי זה ימים. איה רוחי רועה עתה? איפה אני?

אלי, אלי! אני אוהב!

רק איש מתחיל בספריו ומסיים בספריו· גם בעושר לבבה היא אינה מאמנת, לא תדע את עצמה·

חלומותי אני לא נתנו לי היתרון בעיניה ושאיפותי הגדולות לא תועלנה לי·

ועצוב אנכי בגלל הדבר הזה, מלא אני צער וחֵמה· בחדרה היא יושבת, ואנכי יושב בחדרי· אני אוהב אותה באהבה של עושר הנפש, והיא יכולה היא גם להשיב אהבה ולא תדע מני···

והנה באות עלי גם הסערות האחרות שבחיים. אני מרכין רוחי לשמוע הֵד נפשות חיות. וגם אני אוהב...

הארץ שאני יושב בה היום, ארץ מבורכת היא, בה הררי־אלף וגבעות עולם, סלעי מגור ונחלים רבים; ואני – אני נושא את העצב מבית אבי בחיקי, נפשי שוממה מהדברים, שאכלו מיטב נעורי, רוחי נאכל מסֵבל הירושה...

רק לאהוב עוד אוכל, לאהוב את צללי הנשים, עוד בטרם ידעתין. בטרם התקרבתי לנערה וסמל נפש אחת – אהבתיה למפרע. נפשי מלאה אהבה מופשטת לכל אלה הנפשות הרכות. –

העלמה שהזכרתי שחורה ונאוה היתה. בעיניה נראה עולם מלא – גם כשרונות לה. היא יתומה באין אב ואם, ורחם ארחמנה.

מסתרת היא את חייה הצרים בבית. בחדרה היא יושבת יחידה, ועם רעותיה לא תתחבר.

בעזבי את חדרי ובצאתי החוצה כבר ירד היום, אבל צֵל ראשי ההרים יֵרָאה; והאֹדם הכהה הולך ומאפיל באורו הנדהם.

מה אנו ומה חיינו מול חיי הטבע. חיים שלֵוים בכל מכמני אין־סוף, ואנו אין אונים.

*

רוחי מפליג שוב כדרכו. קוממיות הוא הולך. ובדמיוני לי הגבורה והיכולת להשיג את הכל ולכבוש את הכל, אבל קומתי אינה זקופה כרוחי... הני נשי אינן רואות לפנים... וגם נערה זו אינה רואה בי רק איש קטן־קומה בא הֵנה להשתלם בלמודים. היא אינה מבינה לענינים הנשגבים המרחפים על שפתי ואינה נפעמת מחלומות בסתר לבי.

אני חפץ לפתוח לה כל אשר בקרב נשמתי. חפץ אני לגלות לה את מכמני הרוח וכל הרום שבעולם. הנני אדון הכל על־ידי יחסי לכל. גם ההרים והגבעות, השמים ורום השמים, התולדה ומסתרי התולדה – את הכל אני נושא בחיקי, שירת כלם אני מקשיב, ובידי לרומם אותה ולהעשיר את נשמתה... אבל היא רק תלמיד בן־ספר תראה לפניה ההולך את דרכו.

לפעמים אני חושב אותי אדון לה. רק אני אדע את עושר רוחה, רק אני אוכל לשיר שירתה, שירת הנפש והוד הנפש... אבל אני בעיניה

ל ב ד ד

(רשימות בן־ספר)

בעזבי את אולם בית־המדרש־העליון אחרי צהרים, בכלות שיעור המורה, נפגשתי עמה. היא נתנה לי שלום, ואני החזרתי לה שלום. בלבי היו שמורים דברים אחדים בעדה, אבל היא מהרה לדרכה; איזה ענין היה לה. עודני עומד ורואה את צלה, שבוי מהודה, מעין מחשבה באה בקרבי: לגבי אנשים שכמותי, אמרתי, האהבה היא רק הכנעה... אם נאבה ללכת בקומה זקופה גם לאשה לא נשתחוה... הצורך לבקש עזר בנפשות אחרות ובחיים של אחרים בא אך מבלי־יכולת לעמוד בפני עצמנו...

ואותה המחשבה ההרגשית קבלה אצלי מיד צורה הגיונית. הנני מצטער על אשר מהרה ללכת, אבל אני מצָרֵף לי את הדברים האלה: כל החיים הרמים מושכים אותי אחריהם; אילן נאה, ניר נאה, אשה נאה עושים רושם בי ומכלם רוחי נהנה. הרשמים הללו המה רק חזיונות, באים זה אחר זה או זה בצד זה; והנה לא טוב הדבר, להכריע את הנפש רק לחזיון אחד בחיים ולהמליך עלינו רושם אחד. גם האהבה בכללה היא רק חלק מחיינו, אבל לא כל החיים. — בעזוב אדם את הכל ויתדבק רק בחלק, הרי הוא כמעט חוטא לטבע, השואף לַכֹּל...

אני הולך לאט מזה וחושב את מחשבותי אלה. — השמש יורדת מבלי דעת מה יבדיל את החלק מן ההכל ומוחי עובד כדרכו. מלא יצאתי מבית־המדרש וריקם שבתי לחדרי. בשבתי על הספסל מאחוריה הייתי מוכנע מחִנה, ועתה דומם אני יושב כמנַצח...

*

לבי נתון למשבר שבישראל סבא ולהעוצב שבתולדתו הארוכה, לנכאים שבגלותו ולחורבנו של עולמו.

יש אשר תהיה עלי הרוח: הנני חי במצור ירושלים, האויבים מקיפים מכל צד; ואני בראש בריוני אלחם מימין ושמאל ונקם אקח. אֵל נקמות אלהי!

זקנתי בלא עתי· נספחתי אל אחת הכהֻנות, להיות עוזר בבית־אוצר־ספרים· יום יום אני עובד משעה התשיעית בבקר עד השנית בצהרים, ואחר־כך אצא אל חדרי אשר בפרור העיר· שם מטתי, ספרי וכל עולמי·

בימי הנֹער מֵדַדה האדם מקנו, וגם בשבתו בקרן זוית הוא בן העולם, בימי ארבעים והמשים ילאה האדם; נופל המסך או הקיר המבדיל·

אם אזכור חלומות והמית לבי, רק אשתומם למראיהם· מה לי העבר? מה לי ההוה? כבתי־קברות לי הכל וגם שפת המצבה לא אשמע···

נחמו, נחמו עמי, יאמר אליכם, דברו על לב בני־ישראל וקראו אליהם, כי נמלאו צבאם, כי נרצו.

למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי, הרם את עיניך והחליף כח, אל תירא עבדי יעקב, כי עמך הצדק. הראשונות הנה באו ואת אשר לקח מאתך אליך ישוב, שירו לה׳ שיר חדש!

ואמנם נשיר גם את השיר הזה על אדמת נכר, לירושלים נשא את עינינו ובגולה אנו נוטעים מטעים.

בית כי תבנה ממסד עד הטפחות וידעת את מוצאיו ומבואיו, כי אתה תגור בו, אתה ובניך וכל אלה אשר ישאו את שמך אחריך. מחשבה בלבד מבלי מעשה, אינה עושה כלום, ודמיון בלי רצון יהיה לרועץ.

העם יבנה מן הגורן ומן היקב, מן השדה ומן העבודה אשר יעבוד, אל תנסו לדבר רמות, הראוני את מעשיכם.

וארא בחלומי: והנה כל המון בני־ישראל נפוצים הם על פני האדמה; הם ונשותיהם ובניהם מתפללים: ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים.

וארא אריות, שנשרו שניהם, וזאבי ערב נתעו אחרי הכבשה.

ואשמע והנה סער מתחולל, ואשמע את הרעמים ואקשיב על משברי הרקיע.

ברית כרת ה׳ לאברהם אבינו, שלא לכלותנו ולהביא אותנו אל הנחלה — והגלים ישטפונו כל הימים; אמרנו עד פה נבוא — ועוד נוסיף נדוד.

לבנו הולך מדחי אל דחי, אחת דבר אלהים ושתים זו שמענו ובשלישית נקום ונחיה, יהום הרוח.

ואיבה אשית בינך ובין האשה. בושתי לדבר ולתאר, תבינו את המאורע.

בשעה שראיתי כליון עם ואדם, אמרתי גם אני עקרו, חפצתי לבנות לי בית.

מי האיש הירא ורך הלבב ישוב לביתו; ואני הצתי אש בביתי, שלחתי משאות־נפשי מעל פני.

יהי רצון שינצחו אראלים את המצוקים, ואני את שניהם החרבתי. — — —

*

ויגש אליהו ויאמר: עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים? ולא ענו העם אותו דבר, לא עשו זאת אבותינו ואנו. יום לה׳ צבאות, אבל לא בא עוד, אֵל דעות ה׳, ואנחנו לא נדע...

ה

אהבה ומשטמה, שני היסודות הנפשיים האלה היו לבני־ישראל לנחלה מאת מאוריו ומדריכיו, ויִנָּחם ה׳, ויִנָּחם משה, ויִנָּחמו הנביאים, וכן כל אלה המעטים השרידים, אשר היו בכל הדורות.

הנח לי ואכלה אותם, כה דבר אֵל מוציא עמו ממצרים, כי לי בני־ישראל, עבדים הם ובנים.

ויבחר ה׳ בנו מכל העמים — ליסר אותנו, רצה האלהים לזכות אותנו, ואנחנו כחייבים נתהלך.

תוגת־עולם מלַוה אותנו, מצטער הלב וחולם, שני אלפי שנה חבלי משיח, וזה עדיין שליף מסאניה ולביש מסאניה.

בקשו לרומם אותנו במחשבות ואמרים, גם נכאי השירה לא נעלמו מאתנו, ליל ארוך, מתי יבוא בקר?

כל ישראל עֲרֵבים זה לזה, וגדוליו המה רק אחים לצרה, ה׳ ילָּחם לכם, ואתם תחרישו. ה׳ מפוצץ את לבבכם, ואתם אוחזים בקרנות המִזבח.

שומו שמים, תחרד הארץ, התקבצו כלכם לנוד לנו.

בלכתי לשוח עם אחד מרעי בגן הבירה, ופתחתי לפניו סגור לבבי, תשובה אחת בפיו: נלכה אל ארץ אבותינו וירשנו אותה!

לשֵׁמע הדברים האלה סר יגוני, ואהי כמשתומם, ומאז גם אני בין החולמים.

בראותי בחוץ דגלי חיל צבא, התעוררו בי געגועים לדגלי ציון, כל אספת־עם עוררה בי רגשי־עם.

מה שהיחיד אינו יכול, הצבור יכול; מה שהנשמה דובבת, יהיה לקול תרועה, נלך ונעשה, נעשה ונלך. — —

אחרי ימים ושנים של יגיעת בשר ורות עולות תקותי. בודד אנכי — אמרתי נגזרתי; ושבתי וראיתי, כי רק ימי־צירוף היו לי ימי כעס ומרי.

הדת הנגלית היא המביאה לטהרת האדם וקרבתו אל קונו. לא בעל־הזיה שבי כה מדבר, כי־אם בן־האדם הרואה תוכן חייו בטהרת הרוח והמעשים. ממלכת המחשבות והרגשות לא תספיק לי, רק אחת אבקש: ידי תהיינה נקיות ועל שפתי לא תעבור מִרמה. אם אומר לאדם לך מיל אחד, עלי ללכת ארבעה. אם אומר: הטיבו ושפרו מעשיכם, ישכני נחש, אם אנכי ארע לעשות. טובלי שחרית היו אבותינו.

למה תקרע את נפשך? קום ועשה ויכול תוכל! אבל גם כרוז אחד אני שומע לאמור: את עצמך לא תקנת ואתה בא לעורר את הלבבות? —

קשים הם דרכי החיים. נטמטמו הדעות ונשתבשו המעשים. איש איש לדרכו הולך ואת האמת לא יבין ולא ישמע.

ושמטה הארץ, ושמטה ההטבה, ושמטה כל דעה ישרה. אין חֵפץ ואין אור.

מדוע ברא אלהים את האדם לשחת את דרכו? מדוע נתן לנו הטוב ונבחר ברע? מדוע אין צדק ואין יושר?

ברית כרת האל עם משפחות האדמה, והמה יעותו משפט. מוזגים לבני־אדם את הכוס, והמה שופכים אותה על פניה.

הביטו, אם יש מכאוב כמכאובי.

מהי היהדות? השאלה מנסרת תמיד, והתשובה שנתנה לנו התולדה היא מעיקה... לתקן עולם במלכות שדי באתם ואת עצמכם לא תקנתם. לא הגלה הקדוש־ברוך־הוא את ישראל בין העמים, אלא שיתוספו עליו גרים, וימים באים שבהם נתנה ראש ונשובה. — מי ימצא את הנתיב?

החֵרשים שמעו והעורים הביטו לראות. מי עִוֵר כי־אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח, מי עור כמשֻׁלם ועור כעבד ה׳. ראות רבות ולא תשמר, פקוח אזנים ולא ישמע. ה׳ חפץ למען צדקו. והוא עם בזוז ושסוי. מי בכם יאזין זאת, יקשיב וישמע לאחור? יקשיב וישמע. — — — —

נודו לאדם, נודו למבורך ולמקולל. אל תבקשוני בשלֻוים, אל תבקשוני בחרֻבים. בשניהם תמצא נפשי, לשניהם איַחל.

והנה טוב מאד זה המות. אשרי לא ילדתו אמו ולא ראה את הארץ. וינחם ה׳. ותנחם התולדה. קולר תלוי בנו מימי בראשית.

שני אנשים היו לי למעוז באחרית הימים, שפינוזה ואוריאל אקוסטא. את גוי נתתי למלקים ולחיי לכלימה. בשכבי לפני אסקופת בית־המדרש ובעבור כל העם עלי וידרוך ברגליו, נצב בי רוחי ואקח נקם בכל.

משה קלל את עמו, אחיה השילוני קלל נשיא, ירמיהו קלל את השבטים ויתענף ה׳ בכל הדורות.

עבדים היינו ועבדים נחנו. שלשלאות של ברזל נִתנו ברגלינו, ואם גם נפרק אותן, נכשלים אנו בלכתנו.

הנה שביל של אור ושביל של שלג, נכוה ונתקרר, נכוה ונתקרר. הכל הוא גיא צלמות.

משה כתב את ספרו ואת ספר איוב, ויפתח איוב את פיו ויקלל את יומו. — —

ד

— חי נפשי, אם לא ביד חזקה אשפוך עליכם את רוחי ונתתי לכם את אֲמָרַי. שנות הדמיון עוברות וימים באים, שבהם יחדל האדם להלחם את רוחו ויחל לכבוש את החיים אשר מסביב לו ויתעמל לעשות נפשות למחשבותיו ולדעותיו. העולם אשר מחוצה לנו לא נלוש מאותה העיסה, אשר ממנה נלושו נפשותינו. עיסה זו אחרת היא לגמרי.

מה היא השארת־הנפש, אם לא כבוש־הלבבות? הדבר אשר יתן לנו ערובה כי נרנו לא יכבה הוא החפץ להאיר. אין בן־דוד של אדם בא, אם לא ימצא את משנהו, את יורש נפשו ורוחו הוא. —

לא נירא מחֲשכי תהום, אם נדע ששפתים תהיינה דובבות מחשבותינו. אמנם האפס יפתח לועו, ואיזה רגש מאתנו ימָלט והולך ומתנחל מלב ללב . . .

הזיה אתם אומרים, אבל את אשר הרגשתי אני לא תבטלו. דמיונות שוא בעיניכם הדברים, ואצלי הכל שריר וקיים, החלום והחיים. יש שעות לאדם שהעולם נכנס בו, יש שעות רמות שהאדם שומע אל לבו. — — —

יום ירדוף יום, ירח ירח ושנה שנה. הנני עולה ויורד, יורד ועולה. הגידו לי את קצי! הגידו נא לי, מה יקרה אותי ואתכם? —

אני נושא חבלי־משיח בנפשי, לגאולה ופדות שאף אשאף, לבי אינו ברשותי. בן־חורין אנכי ועבד גם יחד. נושא אנכי בלבי את האור — בעוד שהכל חשך מסביבי.

לעוף אמרתי והנני קצוץ־כנפים. אחלום חלומות עמי, ולבי יִדָהה מקלע אל קלע. על פרשת דרכים אנכי עומד ובידי אין להשמאיל או להימין.

קללת אלהים מאז רובצת עלינו, מתי נשמע את הברָכה? השמים שמים לה׳ והארץ מלֵאה חתחתים. אם תבחרו בטוב או תרעו ומריתם, אין לשנות; צדיק ורע לו, רשע וטוב לו.

מאה ועשר פעמים ידעתי את הדבר הזה ובפעם המאה ואחת־עשרה יכאיב לי. אמרתי אשוב אל עמי ואל אלהי, וגם זה לא יקל לי. בכה אבכה על שברי.

על משכבי בלילות, עת ינום הכל מסביב, הנני נשקע בימי געגועי וחלומותי. מי יעצור אז בידי? מי יאמר לי, מה תעשה?

עשירים המה החיים, אבל נתונים אנו בכלוב... להאיר נוצרנו עלי אדמות, והאור יכָבה בכל פעם.

לי רֵע אשב עמו, והוא מואס בחייו. מנסה אנכי לנחמו ולדבר על לבו, ובסתר ארגיש שלא כנים דברי. אמרתי לתאוה — הציתי בי אֵשך! וגם החטא אינו מעֲור. אין תוך בכֹּל.

לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, ויום יבוא וגם הארון ישָׁבר. את נפשי אין אתם יכולים לקחת מני ואתם מהרסים את גֵוי.

יום לה׳ צבאות על כל גאה ורם, להשפיל ולגדע. יום לעברת־שמים על כל אדם בצֶלם יתהלך.

קשר קשרתם עלי להממני ולדכאני· הוי, אלהים אדירים, למה יצרתם את האדם לענותו?

שמענו לאמור, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם; ואני אומר לכם, כי גם הרוח הצק יציק לאנוש· שמעתם לאמור: עבדו וחיו, והחיים לא יבואו· — —

השבעתי אתכם רגשות נפשי: חדלו לענות אותי, חדלו לִמַגֵּר ולנתק, חִדלו לסעור· השבעתי אתכן, מחשבותַי, לדעת, כי מה שהיה הוא שיהיה, ואתם חדשות תבקשנה·

ומי תִּכֵּן לב האדם, מי יחדש את ארחו בכל פעם? מי יבהיק את הנר בנו ומי יכַבֶּה את הנר?

שומם אני, שוממים אתם, כלנו שוממים אנו·

ג

תחיה! יאיר השמש· אלף שנה כאין הנן מול אור הבֹּקר וטהרת הבֹּקר· לא חטאתי, לא עויתי, לא פשעתי· מנוחה בלבי· מצאתי את אלהי ומצאתי את דרכי· — כל האומר מהבל הם כל בני־אדם אינו אלא טועה· כל האומר החיים יגעים, אך טועה הנו· הקשיבו אל שירת היום, קחו מלֹא חפניכם מהעולם הנִתּן לכם· אל אלהים שוכן בערבות, ואנחנו אליו נתפלל; יתגלה לנו בחזון, ואנחנו רואים מעשיו· אם מכמני האהבה היו לי למנה, אם הוד החיים חזיתי, אם מחשבות רמות נפלו בחלקי או דברי שירה, בַּכֹּל אני מכיר את מתנת בוראי, אליו אשתחוה·

בבקר לא עבות אחד באו נצני התחיה· הסער מתחולל, יהום הרוח, אמרתי לא אוכל לקום, והנה לי יד ושארית· — מה לי ראשונות ואחרונות? מה לי נטיעות שנטעו אבותי ושיטעו הבאים אחרי? — אנכי אהיה לבני דורי לפה ואמצא את הדִבור·

באודם־השמים נדמה לי כמו כל העולם כלו יחלום חלומו וכמו הכל מחכה אל הרִנה ואל התפלה· פעם נשקעה נפשי בהד השירה ואבלע בהֶמית חלד, ופעם הייתי אני לכלי־שרת לכל אשר מסביב·

בחוצות קריה אני הולך ואטפס בדמיוני· אם אפגש מַכָּר ברחוב נלכה יחדו ולא נשיח· מה יום מיומים? מה לי עכשיו ומחר ותמול? כלם ישא הרוח·

אמר אמרתי, כי אל ארץ חדשה אלך ואשנה את מזלי — ותועה אני· אמרתי, שבמלחמת הדעות אלבש עוז ואך נופל הנני·

לא עברתי את הירדן ועיף אני· רבות בקשתי בעולם, ומה עלתה בידי? — —

חיי נמקים· לי תחסר אחוזה בנפש ואחוזה בחיים· לי תחסר שררה על עצמי ושררה על דעותי· בשדמות אחרים רוחי יפליג· מוחי הוא מושב־זקנים·

בבית ששכרתי לי בו חדר לשבת חושבים אותי למוזר, ואני לא אשים לבי לזה· הכל מוכן והרשות נתונה ואת העולם אני נדון· את חיי לא תקנתי, ואני עוסק ביצורי שדי·

נודד אני בשעה שנפשי מבקשת מרעה· נדחה אני ממקום למקום ומרגוע לא אמצא·

אני מתאמץ להשתקע בדבר אחד, ולבי הוא כמעבר למחשבות ודעות שלא קראתין· הנני מבקש את דרכי, וארא חרבות הר חורב והרבות עולם· אם אקום ואלך, לא אלך לבדי, ואם אשכב, בעותי עמי יבהלוני·

שם, בין שבטי־יה חוצבה נשמתי· נולדתי בין החומות···

קוראים לי שמעון בן משה· קראו לי בן־עמי, קראו לי בן־אֹני· להשכיל יצאתי ולהרחיב ידיעותי, וכמו יד שלוחה לגרשני·

לשוא יגיעי, יגיעת אבותי ויגיעכם אתם· קוראים אתם לתחית המתים, אולם חָצבו לנו קברות·

יאושי הלוך וחזק· הנפש תתגעגע אל ההן, ולאו היא אומרת· האהבה והֵרעות חסרות לי, וכה אני מרבה לשאול··· החיים הבלתי־נתפסים ביד היה יהיו לעננים קודרים והגשם לא ירד·

אלף שנה כיום אתמול, ובעיני היחיד הד רגע לנצח· בחדרי אני יושב ואחבק זרועות עולם ולבי יהגה נכאים·

ואחוד לכם חידת החיים· ממעמקים קראתי לה׳, ואין פותר·

של הויה, רק את חיי בקשתי, ורוחי הסוער הוא השיאני לטפס ולעלות. עד ככר לחם באתי וידעתי עמל וצער, ואמרתי אעלה על במתי עב ואראה צפונות. הוי גאוַת אדם, הוי גלוי עינים ונופל!

למרחקי הדֵעות נשאני לבי, חדרי היה מלא ספרי תעלומות עולם. בקשתי מזמות לארחות חלד ואמרתי בזה תחיה ולא תמות, ואף אתה תחוק חוקים ותציב ציונים. צעיר בן עשרים ושתים מאפיל בטליתו על דברים רחוקים ממנו וחושב את עצמו בין בוני עולם. על פסת נייר, שבאה לידי מאז, מצאתי כתוב: וסלחת לעון הגיונך, כי רב הוא.

שבע פעמים יפול האדם ויקום.

אם יפת ה׳ ליפת, אם ישכון באהלי שם, דורות הראשונים ממלאים בעוזם את הדמיון בחזון; צרכי היחיד נאלמים דומיה, ואני שומע רק קולות ימים עברו. זכרו ימות עולם, בינו שנות דור ודור!

ואשמע את מפעלות דברי־הימים בכבוש והתעוררות גוים וממלכות. ואשמע תרועות שאון העמים. את יום ה׳ כי יבוא על כל בשר.

גם אל פקודת הצדקה אני מקשיב ואחוש מזמות שדי להיטיב לעניים ולהעביר דמעה. — — —

חרב כי תעבור בארץ, שיר תהלה ישירו לה ושלום יבקשו ענוים. ה׳ הוא איש מלחמה והוא גם יברך את העולם בשלום. שניות! שניות בעולם ובחיים, שניות אנו רואים במלכותא דארעא ובמלכותא דרקיעא...

מימים ימימה נִתּנים לנו התשובות והמעשים, השואל נותן עליהם את נפשו לשוא, מחליפים אנו את הפלוסופיה בספרי התורות, קורות הזמנים — בדֵעות. נפשי שותתת, יתכוץ הלב. למדתי דעת הטבע, חשבון ודעת בקשתי ורוחי לא מצאה מנוח...

משוררי עולם ומבקשי נתיבות עומדים על דרכי. את שפתם אשמע ואת החידה לא אבין. לי יאָמר: הרי שלך לפניך, ולבי לא ישקוט. יום ירדוף יום ושנה — שנה.

הקיץ יגדיל תמהוני וירחי חורף ירבו את בדידותי. אם לבדי אני, נפשי מבקשת קִרבה, ובבואי באנשים, שִׁמשם לא יאיר. הליל ימלא אותי עצב וגם בבקר צערי לא יפוג.

ב

לך לך מארצך· ואקום ואלך מקיוב לברודי, מברודי להר־המלך, משם הלכתי לליפסיה ומשם לבזיליה· נודד הייתי מגוי אל גוי, ישבתי על ספסלי בית־מדרש המדעים, בטרם שידעתי את העולם ואת החיים· נפתלתי את העמל ללחם מבלי דעת מהיום למחר, מצאתי לי רֵעים ולא ידעתי מהו אדם·

את מסתרי הנפש חפשתי בספרי המשוררים וחוקים לנשמה בקשתי לי מפי חושבים· ישעיהו היה לי כספר החתום ואחפש אחרי דברי דת־אל במחקרים· לוּ שאל שאלו אותי אז לאמור: מה חפץ אתה ולאן פניך מועדות? לא ידעתי השב· ואם יבוא איש לחדרי ויאמר לי: מה לך כל אלה, קום ועלה אל ארץ חדשה, שם תטע כרם או תזרע שדה — גם כן שמעתי לו· הֵד סער החיים היה בא ומנשב בקרבי מעל ערמת הספרים; ובשבתי לפנות ערב בחדרי לבדי, לבי הומה ומבקש חידות·

למה נוצרתי? מה אני עושה עלי אדמות? הוי, זעם החרות! הוי, עולם בעל דו־פרצופים! כחלום בהקיץ היו לי כל הדברים שאני רואה וכעין תמיה ארוכה היתה מלַוָה אותי תמיד· מי ינבא לי מה יבוא ביום המחר? מי יפתור לי את האתמול? מי יקח אותי בידו וינחני למקום שאני שואף אליו?

תוגה חרישית מנשבת בעולם· הרחקתי נדוד ואיזה דבר אני נושא בי· כָּמֵה אני לפדות את נפשי ובשביה אנכי·

אם שבעים או חמשים שנה יהיו ימי חיי האדם עלי אדמות, אם ארבעים או שלשים או גם פחות מאלה — אמר אחד החושבים — תעודתו הרוחנית ומעשהו בעולם, לפי אשר הִתְוָתָה לו ההשגחה, לא תפחת ולא תמָעט· יש קונה עולמו בשעה אחת ומשיג דבר שהשני צריך להיות עמל בו כמה שנים; ויש מאבד בשעה אחת את עולמו, אשר רכש לו כל הימים· שבעתים יכָּשל האדם וקם; ויש אשר יבקש האדם את ארחו בכל מה שלפניו ולא ימצא·

הפלוסופיה פתחה לי את דרכי, או בקשתי למצֹא בה את דרכי ואת חידת חיי· אם טפלתי בהגיונות ובמחשבות, אם טלטלתי את עצמי בחללה

פלחה את לבבי; וכשהִכּה לב הורדוס עליו, אחרי הובילו את מרים אהובתו להורג והתגעגע אחריה עד מות, משוגע הייתי בצר נפשי... בדידות משה אביר הרועים, בעת בנה לו אהל מחוץ למחנה וחשבו על ארחות העם הזה, שנלאה לשאת אותו בחיקו, – היתה חיה לנגד עיני. ואתחנן בעת ההיא... אתה לא תעבור... וימת משה... ולא ידע איש את קבורתו...

רעש גדול בכל העיר... בכל העירות מסביבה, בכל בית ישראל. הרצים יצאו, מרכבות דוהרות, רוכבים על סוסים, דגלים וכלי־זמר. המונים המונים נוהרים, והשאון גאה יגאה משעה לשעה, מרגע לרגע. רבבות קולות, קול התופים יתערב בתרועת העם. שמעון בן משה רוכב על סוס אביר ופניו כפני נגיד עם. כל ישראל מדן ועד באר־שבע יצאו לקראתו, את חלומו ראה בחייו.

והנה תמונה אחרת: הוא נכנס בפרדס וקצץ בנטיעות. בקשו לדחפו, ויעבור הוא וזאטוטי בני־ישראל לעֵבר השני... הפעמונים במגדלי בתי־התפלה יצלצלו וישמיעו קולם. רוזנים ונסיכים וכהנים גדולים מתכנשים לבית־הוַעד ומשק ההמון רב... סורו מחשבות זרות! סורו מני!

שמעון בן משה עזב את עיר מולדתו ונוסע הוא בעגלה. היום רד. לכפר קטן היושב במורד הר באה. העגלון נכנס לבית־המרזח ושמעון יושב לו על שן סלע לנוח. ולו הרגש, כאילו עולם אחר יִפָּתח לפניו. איה ראה את כל אלה בחזון? ואיך בא הדבר בלבבו? העגלון קורא לו לעלות על מקומו. הם נוסעים הלאה, וערפלי הליל באים ונכרכים בנשמתו ומלהשים לו שמועות לדרך... כל הימים אשר בלה בעיר מולדתו מתאספים בפנה אחת שבנפשו. הישמח על אשר יִפָּרד מהם או יבכה? מה אבד בחייו? ומה מצא? עלם צעיר קם ונסע מבית אבותיו לבקש את העתיד ואת העבר יחד. בת־קול מנהמת מחרבות הר חורב ונכאי עַמו עִמו. וקול קורא בו: לא אפנה ולא אשוב, כל עוד שלא יקום, כל עוד שלא יקום ניר לבית דוד או כלנו נאבד. תמות נפשי או תחיה נפשי. היחיד יבקש לו מפלט וקול העם ברְעָה.

העגלון מעיר אותי, הנה אנחנו בתחניה. בעוד שעה וחצי ילך המסע במסלת־הברזל בואך קיוב.

לי קרוב משכיל, עד הימים האלה לא ראיתי איש נבון ובעל־עיון כמוהו. והוא מְדַבֵּר גם על „החיים" ומביע לפנַי רוחו. בחדרו היפה, הפתוח לככר גדולה וירוקה, ישבנו ודברנו. הוא שכב על המרבד ואני עמדתי למראשותיו ושמעתי שיחתו. בדברו אלי היה הדבר, כאילו איזה הֵד פלאי בא ומפלס לו נתיב בנפשי.

„עמנו תועה הוא מימים ימימה... הספרים שלנו עד ריב"ל לאו ספרים הם... ימים יבואו ולא יִשָּׁאֵל עוד על כשרון הנער, עד כמה יודע הוא בתלמוד, ויחדל זה אצלנו לגמרי..."

גם אנכי כופר הייתי בתורה שבעל־פה ובדברי סופרים, אבל שימים יבואו, שלא נדע מהם כל עיקר, היה כפליאה בעיני.

ומאותה שיחה נולד בקרבי איזה רגש ממרחק. הוא מת בערב יום הכפורים, חמשה ירחים אחרי חתונתו, ולי הניח את חידתו...

ספר „בית יהודה" נפל לי בירושה ממנו, ואקרא בו עד תומו ואקנא בחושב הגדול מְחַבְּרוֹ, שהיה כופר בעיני העברים וגר בודד מחוץ לעיר, הרחק מאחיו ובני עמו... לו היה עוד חי, כי אז נשאתי את רגלי ואלך אליו, לשַׁמש לפניו ולהיות תלמידו. ואני ידעתי, כי כמקרה זה יקרני גם אני ואהיה באחרית ימַי איש זקן חולה, בודד במחשבותי ואגור הרחק מעמי. משה נתן את התורה ויִנבא לנו: ונושנתם בארץ... תנו לי לשַׁבֵּר את הלוחות, תנו לי לשבת במורד ההר. —

והנער החושב כל זה הוא כבן שש־עשרה, גופו קטן ונפשו מלאה הֵד תולדה ומלחמת־אבות. את מִספר הדורות הוא נושא בחיקו, ואת אלה למד בספר ושאב אותם מספר. לא השמים והארץ וכל צבאם היו אז לנגד עיני, כי־אם אמונות ודעות, לא רחשי נֹער, כי־אם תוגת־הזמנים.

שואלים: במה יזַכֶּה הנער את ארחו? והנֹער אצלנו כבר אחוז הוא בזקנה. גֵו אין לנו, רק נפשות עתיקות יומין... אין לנו תקוה במצור, אבל עָבר יש לנו, והוא דורש קרבנות מֹחים ולבבות.

כשאני לעצמי לא התרחקתי מהיקף החיים אשר מסביבי. כי ישא השואב את דלי המים על שכמו; כי יגזור החוטב את העצים להסקה, עמדתי אצלם והתבוננתי אל מעשיהם. — אבל ספרי בית־אבא השיאוני שוב הלאה, הלאה... תוגת שָׁאוּל, בעת נכנע בערב ימיו לשאול בבעלת אֹב,

ל,מפרשי הים׳? שאפתי לגדולות, ומי זה מנע אותי לרמות את אבי, ולהגיד שאני הולך אל הקלויז ללמוד, ולטייל בתוך כך עם רעי שלש פרסה הרחק מן העיר, עד בואנו אל הכפר מחנים בין ההרים. משיח עדיין לא בא, אבל לתקוע בחליל בשכבך על יציע דשא, או לדלג על הסלעים, הוא בודאי טוב ונעים.

וההשכלה אמרה: והתחזקת והיית לאיש וידעת, כי הדרכים, שבם תלך אתה ואבותיך, מהבל המה כלם יחד ופעולתם מאפע. ההשכלה פקדה עלי ללמוד בחכמת־הטבע ולהיות כופר בעיקר. בתחלה נפל עלי פחד ואהי בעיני כאיש שאבד עדיו מעליו. — אחרי־כן העזתי לחשוב, שבאמת אני הרואה והם, כל היהודים, מוכים בסנורים. אחר־כך החלותי לחקות מליצות בעל ,אהבת ציון׳ ועניתי את נפשי בדקדוק...

רעי אמרו, שעלי לברוח לעיר גדולה ולהשתלם בלמודים. אבי יסרני לא אחת ולא שתים. החלותי להריץ מכתבי־אהבה לנערה יודעת שפת עבר, יושבת כשלשה מילים מאתנו, ואותה לא ידעתי. דברי ה,ראשית חכמה׳ ו,חיי אדם׳ שנואים היו לי. שנאתי את ,השבת, שנאתי את האנשים המתפללים, שנאתי את העברים בעלי המלבושים הארוכים. התבינו, המשכיל שמעון בן משה מוציא את עצמו בפנימיותו מן הכלל, ובבית־המדרש הוא מניח תפילין ונוטל ידיו לסעודה. — זאת עשית אַתְּ, ההשכלה, לאורך נכשלתי ובספריך עִוַּרתי את עיני...

ואסַפר לכם שיחה אחת, שהיתה ביני ובין אחד מקרובי. — מעשה שהיה כך היה. דוד אמי היה יושב בפרור העיר וסוחר הוא בעצים משכבר הימים, אנשים תמימים היו הוא ואשתו, ולהם בתולה מאורשה זה כמה ואינה יכולה להנשא: החתן חולה במחלת החזה; והרופאים שולחים אותו למקום רפואה קיץ בקיץ. כה חכתה לו המיועדה בבית אביה עד עשרים ושבע שנה, לתוגת בני המשפחה, כי לא לכבוד היה להם הדבר, שתשב עלמה עד שילבין ראשה. ויהי בראותם, שאין מזור ותרופה לחתן, נמנו וגמרו להשיאה לו בכל אֹפן, באמרם: מוטב שתהיה בתנו אלמנה צעירה מלהיות בתולה זקנה. — יכולים אתם לשער רגשי המשתתפים בחתונה והֵד ה,כלי זמר׳ בנפש העומדים תחת החופה. ,מזל־טוב׳ מעונן! לחיי החתן נמקו ועיניו חיות עוד ומבקשות.

בכל רחבי העיר ירחמו אותי כיתום באין אב ואם, ועל לבי עולה רעיון משחית להצית אש ברחוב אחד, ועלה הלהב המלהיב־עין השמימה; והם לא ידעו, כי ידי עשו זאת. שכינתא בגלותא! יושב הקדוש־ברוך־הוא בשמי מרומים והשכינה לבושה בגדי אלמנותה. כשאהיה גדול בימים, אכתוב ספר ואהיה נמנה בין חוברי חבר...

,מעשה בבת־מלך שנשבתה... והלך המלך ופדאה... בת־המלך היא הנשמה... השביה היא היצר הרע... והמלך הוא היצר הטוב...' בדברים כבושים אלה הכין אותי אבי ,לבר־מצוה'. ואני אמנם שמחתי ביום הנחת תפילין על החדשה ועל התמורה. — ובערב ההוא נשאתי עיני... לא בת־מלך היתה, כי־אם אשה כבת שלשים, יפה ועשירה ויושבת לבדה. ובשלוח אותי אבי אליה, ללות מאתה עשרה שקלים ליום השבת, ואיש אין בבית הנאה, חבקתני בעלת־הבית ותנשקני. אש זרה! כנדהם הייתי כל היום ההוא. חפצתי לצעוק ולהשתולל ברחובות. ובצאת השמש שמעתי קול מנגינה עמוקה עולה מרחוק. כשופר כי יִתָּקע, ירננו עצי היער, הרים ירקדו כאלים. מי נתן לשור הבר חילו לצחק עם לויתן? מי יגער בים ומלואו? — — —

הלא רק מְסַפֵּר אנכי היום, אבל הרשו לי לציין בזה תורה אחת בתעלומת הנפש: האדם הוא סכום החטא והאש העצורה בעצמותיו. זה המקור לידי האדם, העושות תושיה במחשבה, בשירה או במעשה, להרע או להיטיב. מהאש הזרה יבואו רוב הגעגועים, המעַבּרים כל דבר חי בנו וממלאים אותנו המית החיים. הצדיקים והחושבים המה, לרוב, רק גלגולי רשעים. חידה היא בעיניכם, שמעו על נפשותיכם...

ארור היום, אשר בו צררה אותי ההשכלה וגדעה את היער, שגדל בי, עם יערות הדורות. אמנם מלא הייתי בנפשי מהוללות וחשבון, והקשבתי ליחודי הנֹער, גם בעת הייתי עוסק בתורה. בצהרים הייתי נשקע בספרי ובערב התבוננתי לבהמות־שדה, השבות מן המרעה. עת האמנתי במופתים ובשדוד־המערכות, הייתי בדמיוני גם אני כאחד הגדולים, ודי היה לצום שלשה ימים ושלשה לילות, כדי להחליף שו״ת עם השמים. — והתקדשתם נאמר. ומי זה מונע בידי, להיות כאחד מן הקדושים או גם להיות חבר

רחל מבכה על בניה. אלוני ממרא. המקראות המקוטעים לא משו מחזון עיני. ובתֶת לי האָמה חתיכת לחם משוח בחמאה, אמרתי לה: בתיה, אני הולך אל ארץ מִדין לדַבר את הקני.

אראלים גברו על המצוקים! נעתקתי משמשון הגבור, מיהודה וממלכי ישראל, בלחמי גם אני את מלחמתם ואהי נושא כליהם, ואלך אחר זה לשמוע תורה מפי רבי טרפון ורבי עקיבא... במה אשה יוצאת? ובמה בהמה יוצאת? שור הנסקל — ועבד ששחררו רבו, משניות אלה למדתי בגמרא ארוכה ב„חדר" הצר של בית רבי במרתף הבית, והייתי שומם ממראה עיני. חמשה ימים בשבוע עבדתי בגופי ובמוחי בכל הני ההלכות הקשות, וביום הששי הנני חפשי, ואלך בערב לשמוע את החזן המקַבל את השבת פעם בבית־הכנסת ופעם בבית־המדרש. הנני מזַמר עמו ואני רואה אותי עומד לפני העמוד... „ארבעים שנה אקוט בדור". קולי מתרומם, בדמיוני כמו כל העם מתקבצים לשמוע רִנָּתי ואני עולה על מעלות הארון. — —

ויהי בֹקר ויהי ערב, הגיע קץ העשרת הראשונה לימי חיי. שכינתא בגלותא, אמי מתה בעשרים ושמונה לימי חייה, ואני ועוד ילדים שנים נשארנו יתומים. לבי, שהתמוגג בבואי למקרא „וישא קולו ויבך", לא הרגיש אז רק איזה תמהון וצללי נפש כסו אותו. גם את הנרות, אשר הדליקו למראשותי אמי בשכבה על הארץ, ואת המטה של חבלים אני זוכר. נדמה לי, שמלאך־המות הוא איש טמא ומכשף. הוא השטן, הוא עמלק, הוא — נחבי בן ופסי. אותו שֵׁם, שעלה בי מימי המקרא, די היה להפג את צערי.

ודמיוני מושל ממשלה בלי מצרים. פעם מצאתי, בלכתי אל בית־הריחים של רוח במגרש הפנוי בהיקף העיר, שמונה אלפים ושש מאות ושבעים ושלשה רו"כ. לא כך! תשעה־עשר אלף ושלש מאות וחמשה מצאתי אז ובניתי ישיבה בגן ותלמידים עשרה יושבים לרגלי... פעם הייתי רבי יהודה החסיד והייתי מתגולל בשלג, כדי לקַדש עצמי לקוני ולהכן אותי להשגת שיחת חיות ועופות... ופעם ציירתי לי, כי גם אבי מת, חפשי הנני לנפשי מעול החדר ואני מלמד את ידי להכות בקורנס על ברזל מלובן אצל פלוני הנפח, שרגיל הייתי להתגנב אליו ולראות עבודתו.

בין הפטיש והסדן

(כתבי נודד)

א

אם ייסר ה׳ את בן־אדם ויראהו את עצבון בדידות החיים, אז ירחיקהו נדוד מעיר מולדתו, מערש נעוריו. — אִמרו ארץ־אבות, אִמרו גָלות; המקום, אשר בו יעזוב הנער רחם אמו ויפקח את עיניו להביט על סביביו, נושא הוא בחיקו וברחשי לבו, כאשר ישא את זכרון אביו ואמו, כל הימים. יבואו על האדם כל גלגולי החיים ותלאותיהם, ילמד לדעת את החזיונות הקשים בעולם ובחיים, אויר מולדת יושב בסתרי הנשמה, כאור הליל בחדוש הלבנה או כטֹהר הבתולה, אשר לא ידעה איש. ומי שאצלו אין הדבר כך, יעזוב את הוד רגשי נֹער אלה, ישכחם ויסירם מלבו, נפשו בת־בליעל היא, או אין אלהים כל מזמותיו. — —

שלש ערים יכולות להֵחשב כעיר מולדתי. בראשונה יצאתי לאויר העולם, לשניה לקחוני הורַי לשבת בהיותי בן־שלש; ובבואנו להשתקע בעיר השלישית, הרי אני בן־חמש, וכבר אני יודע לסַפר לחברי, בעת שישבנו על ערמות חול ובנינו לנו מערות וגשרים, כי אני עולה מדי ערב בערב השמימה ואראה ואדבר את שלמה המלך...

את אברהם אבינו ואת שרה ידעתי פנים אל פנים, כאשר ידעתי את שכני אבי. בעת התיצבה מרים על היאור, לדעת מה יעָשה למשה, נדמה לי, כי אנכי עומד על־יד ימינה, והיא מחלקת ראשי ושואלת אותי לשם אבי. ואת יהושע בן נון עברתי את הירדן ואשא גם אני אבן קטנה בידי אחורי המחנה. התולדה הכתובה בספרים היתה חיה לנגד עיני, כחלקי העיר שבה נגור. — ובבוא אלינו איש ספרדי מארץ רחוקה ומצנפת אדומה על ראשו ומדַבר בלשון הקודש, נדמה לי, כאילו מתהלך אנכי בחוצות ירושלים ומתקוטט עם ערבי. אל תראֻני שאני שחרחרת, ששזפתני השמש.

בבית עושה־השכר קבלו אותי בסבר פנים יפות· מדברים על לבי ומפיחים בי רוח אומץ וגבורה· מְקַוים הם שיכול אוכל׳ ואעשה חיל בלמודים ואהיה תפארת לבני־אדם·

שלשה ימים חַגֹּתִי בבית הזה חג החֵרות· הבת נטתה אלי חסד ואת רעיתי שם מעבר לנהר אזכור·

ובלילה האחרון יצאתי את הבית וירדתי על הגשר· והנה עוד הפעם ראיתי את העיר התחתונה לרגלי׳ עם יושביה׳ הרחוקים ממני מהלך איזה דורות··· רק אורות כהים נוצצים משם׳ מכברת האֹפל··· והמה מעוררים בי רגשי צער וחֶמה גם יחד···

אני שונא את האנשים הללו׳ אותם ואת בתיהם׳ בתי־מדרשיהם וספריהם· לא אסלח׳ לעולם לא אסלח לקנאים האלה׳ שגדרו את הדרך בעדי· – ושם באֹפל הנה נפש תמה׳ אהובה· דמעות בעיני·

אני שם פני אל הבתים הישנים׳ הנושאים בחיקם את כל הספרים׳ האמונות והמחשבות׳ שהיו לי לרועץ׳ שגדרו את הדרך בעדי ובעדה···

,אל נקמות! אל נקמות!׳ – נפלתי על פני ואבך···

בעל־העגלה עוצר בסוסים. המרכבה שמאחרינו עומדת גם היא. שלמה ירד מעל מושבו, הלך אל מקום המרכבה השניה והתלחש עם היושב בה.

רבע שעה עבר, בעל־העגלה שב, הוא לקח את חבילתי ונשאה אל המרכבה ויצו גם עלי לרדת. מבלי משים אני יושב במרכבה וחותני יושב על ימיני. העגלה שבה יצאתי נוסעת הלאה. חותני מדַבר עמי רכות, רכות הוא מדַבר: הלא כבן תחָשב לנו, הלא אוהב אתה את בת־שוע, ומדוע תרחיק ללכת? לאן תלך? אל אביך העני ולאם־חורגתך תלך, לריב אִתה ואת ילדיה? בקרוב הן תגיע לשמונה־עשרה ועליך לחשוב לתכליתך...

והוא מוסיף לאמור: כמה עשינו בעבורך, כמה עמלנו בגללך מאז ארשת את בתנו, ואז אמך עוד היתה בחיים וחבבה את בת־שוע כאישון עינה... זכור אותה, זכור את אבותיך הקדושים, זכור מי אתה, ומי המה המשכילים שעמהם תארח לחברה. —

ואני איני עונה דבר, כמשתומם אשמע את כל האמרים האלה. הוא שם את ידו על צוארי ואני משתמט מזה.

— מה לך? — שואל הוא אותי — הרואה אתה, שם בצדי הרחוב יגור האחר, מחויאל עושה־השכר.

— מדוע תקללו את האדם הזה? — שואל אני.

פניו נשתנו.

— אני הייתי אצלו ונוכחתי שעָוֶל נעשה לו. כן, עוֶל נעשה לו. —

— אתה היית שם...

— כן — אני משיב וארכובותי נקשן.

— לוּ ידעתי זאת לפני שעה — קרא והפנה ראשו הצדה. ואנחנו עוברים את בית עושה־השכר.

— במטותא — אומר אני לחותני — צו על הרַכב שיעצור רגע.

— מה לך פה?

— עלי לרדת לרגע.

הרכב עוצר. קפצתי מן המרכבה ורצתי לבית מחויאל ונעלמתי כרגע. לקול הקורא אחרי לא הקשבתי.

*

ומדעים עמוקים· משנים הם ארחות החיים והעולם, ואני אדם אחר לגמרי; גדול פי־שנים אני מעתה··· ועל מצחי איזה סימן לא יכול להִמחֹה···

עם כתמי זה גֻדלתי, אני מפיץ מדע ברבים, ואני דורש על גוי ואדם יחד··· והנה הוגד לי, כי אשה צעירה שואלת עלי··· היא באה וכורעת לרגלי···

*

הקיצותי· כבר היום גדול, השמש זורחת במלואה ובחדרי כמו נעשה איזה דבר· רעיתי קמה ותלך· —

באה האמה העבריה ואמרה לי, כי בעל־העגלה כבר שאל עלי·

— איזה בעל־עגלה? — עניתי משתומם·

— זה הנוסע דרך עיר אביך — ענתה לאמר·

בנתי את הדבר ופני נפלו··· אבל הנה אזרתי חיל והחלותי להכין את כלי לדרך· תכריך לבן פרשתי על הארץ ועליו הנחתי את מלבושי וספרי· ואחר־כך קפלתי את המכסה ותפרתי את הקרנות מכל צד·

האמה עומדת על־יד הדלת ורואָה אותי כורע על הארץ ותופר···

*

יושב אני על צרורי מַשמים, והנה נאמר לי, כי בעל־העגלה כבר מחכה בחוץ· קמתי באיזה פחד, שמתי את שמיכתי עלי, עטפתי צוארי באדרת ואני עובר מחדרי דרך האולם הגדול·

חותני צועד לאורך החדר בפנים זעומות, ורעיתי יושבת בקרן־זוית מבלי דַבר דבר· נגשתי אל חותני והושטתי לו ידי לפרידת־שלום, והוא לא החזיר לי שלום··· בקשתי לומר איזו מלים לרעיתי, וכמו מחנק בצוארי ואגלי דמע בעיני· האמה נשאה את חבילתי החוצה· אך רגעים עברו ואני יושב על העגלה הרתומה לסוסים שנים שונים במראיהם· —

העגלה עוברת את הגשר, כבר עברנו את העיר העליונה· אנו בדרך המלך, ורוח מנשב באילנות הנטועים לשני צדי הדרך·

בלבי שִממון ורגשי נכָאים·

שלמה, שלמה! — נשמע קול ממרכבה דולקת אחרינו — עצור סוסיך, חכה, עמוד!

אני נפנה לאחורי ואני רואה את סוסי חותני מרחוק·

כל הלילה הארוך והיום הארוך שלאחריו נלחמתי בנפשי. עצרתי ברוחי הסוער.

בשחרית, במוסף ובמנחה העזתי להסתכל במתפללים כבתועי־רוח זה עידן ועידנים... אבל הנה הגיעה שעת ה„נעילה", ואפחד גם אני.

חרדת בין־הערבים, כמו חרד העולם ואֹפל מדכא בא מאת העומדים צפופים ומתפללים, איש על־יד איש, ספסל בצד ספסל. הנשים בוכות בקול. חבלי־עולם, כל אשר סבל בן־אדם ישראלי, הצער אשר בגלות הנצחית ומצור הנפשות גם הן, כמו נעורו הכל משנתם, כמו נקהלו לעמוד על נפשם, כמו מרגישים המה את הקץ...

איני האיש שהייתי תמול. לבי מקשה, ולבכות אני חפץ, על חיי, על ימי נעורי...

ה׳ הוא האלהים! ה׳ הוא האלהים! ה׳ הוא אלהים! וקול תקיעה ארוכה נשמע...

*

איני יכול לעשות שקר בנפשי, איני יכול!

ילכו המה באשר ילכו, ואנכי במשאות לבי אלך; יחשבו הם מה שיחשבו, ואנכי אהגה רק במחשבותי. ושלי רב משלהם. —

אני קורא שוב בספרים היצונים. ובבית־המדרש, אחרי התפלה, בהתאסף כנופיה קטנה סביבי לתהות על קנקני, גם אגלה את לבבי...

ועוד הפעם התחדש ריב הדעות במשכני.

חותנתי עמדה לרוב לימיני ותתעמל להשתיק חמת בעלה, לאמור: עוד נער הוא, יגדל ויהיה לאיש והיה כאחד מאתנו. וחותני באחת: כל באיה לא ישובון! ופעם אחת קרא בפני ובפני רעיתי ואמר: הרואה את את האיש התם הזה? הרואה את אותו שקוע במחשבותיו? והיה אם לא יעזוב באהרית הימים את עמו ומולדתו ולא ילך לחוץ־לארץ, להשתלם בלמודים בבית־מדרש־המדעים — אז אהייב את ראשי!

ולשמע המלים „בית־מדרש־המדעים" נפל פחד בבית. נאלמה חותנתי, נאלמה דומיה. רעיתי כמעט התעלפה מרוב חרדה וגם אנכי השתוממתי...

*

בלילה הזה חלמתי והנה אני בארץ נכריה, לבוש אני מלבושי נכרים ומדַבר בלשון הגוים... אני שוקד על דלתי בית־ספר גבוה ולומד חכמות

חושבים בבית, כי שבתי מדרכי; ואני חוזר אל ספקותי ושאיפותי... בני הקיריה מכינים עצמם ליום הגדול, אנכי עמהם ולבי בל עמם... בסתר נפשי הנני כופר בכל התפלות ובכל המעשים הללו, ואיני מאמין כל עיקר...

במחשבות זרות אני הולך לבית־המדרש, אתעטף בטליתי ואסתכל בסדור... אני הכופר רוחץ את ידי לסעודה ואיני מאמין בנטילת ידים... אני נושא כובע על ראשי כל היום ואני זוכר אותן השעות, שהלכתי בגלוי־ראש, בבית המשפחה המשכלת.

הלאה מחשבות! סורו מני!

*

איני יכול שאת עוד את משא הקהל הזה, לא אובה במנהגים אלה ובמעשים אלה...

מדוע שמו חחים בדעותינו? מדוע צִוו עלינו גם דֵעות ומחשבות, מחשבות ומעשים? מדוע אוסרים עלינו את החיים וממיתים בנו את החֵפץ להתענג?

רק ספרים כתבו, ספרים רבים כתבו בכל דור ודור. איש איש קבל מזה ומסר לזה, אבל אין אני מאמין בהם ובספריהם כל עיקר! איני מאמין בכֹּל!...

מחשבות כאלה קננו בלבי כל ימי התשובה.

אני כועס עלי ועל אחרים; הכל ערב בעיני בעד האמונות הטפלות, בעד מעצורי אור ההשכלה — בת השמים...

רק עַם חכם ונבון העם הזה — והם הולכים חושך ולא אור. הם בתֹהו לא־דרך ילכו, באֹפל הבערות.

שובו, שובו! הקיצה עמי!

בליל יום־הכפורים, בהתאסף כל העם למקטון ועד גדול בבית־המדרש, בני־העדה, עטופים בטליתותיהם ותכריכיהם, עומדים ומתפללים; בעמוד שני זקנים לימים וספרי־תורה בידיהם על־יד העמוד ומתירים להתפלל עם העברינים על דעת המקום ועל דעת הקהל, תשוקה זרה בערה בקרבי, להרים טליתי אף אני מעל ראשי ולקרֹא בקול גדול יהודית: הקיצה עמי!

*

השלחן. ביד אחת אנו מוסרים זה לזה רִגשי חִבתנו, את הנעורים שלנו, וביד השנית אנו מקבלים מהוריה את חתיכת־הפת מסולת נקיה הטבולה בדבש. — —

מנוחה. כל העולם שרוי בנחת.

*

בלילה ההוא ככלה בנעוריה היתה רעיתי בעיני. —

ישבנו בחדרנו לבדנו והנר הדולק על השלחן, המפסיק בין המטות, מפיץ אור כהה. ולפתע הנני מתבייש מפני הנֹער. — לא אדע לתומי איך יתירו לנו, נער ונערה, לשבת בחדר לבדם; איך יתירו לנו להתיחד, מבלי אשר ירננו אחרינו, כנהוג בישראל...

והן לפני הנשואין, הלא למשל ולשנינה היינו, לוּ הרהבתי רק לדַבר את כלתי בגלוי.

— היודעת אַת — לוחשות שפתי — היודעת אַת, אהבתי אליך היא בלי אֹמר ודברים...

אני מחבק אותה וארכין פי לפיה. היא משתמטת ואומרת: הלא „ימים נוראים" לנו עתה...

חפץ אני להגיד לה, כי אותם הימים אינם נוראים כלל... אבל אני חס על שלות תומתה ואני מסתיר דברי בקרבי.

— נתנאל! המאמין עתה בשכר ועונש? — אומרת היא — המאמין אתה כי כל מעשינו בספר נכתבים?

— אבל בת־שוע! מה לך לדעת זאת? — מעמיד אני את פני כמתפַּלא.

אני נופל על צוארה. אחבקה ואחנק את מחשבותינו. נשיקה ארוכה, אביב החיים...

*

השלוה שבה לבית חותני, אבל הכֹל כדממה לפני הרעש.

גם דודה של רעיתי, שמואל הזקן, אינו מתוַכח עמי כדי להחזיר אותי למוטב, אינו עמל עוד להראות, כי חלילה לנו לפקפק בדברי „אור החיים", שיעקב אבינו ועשו הרשע בריבם על־אודות הבכורה היו פליגו במחלוקת הרשב"א והר"ן... לפנֵי פתוחים הספרים הגדולים, מכורכים בעור אדום, שנדפסו על־ידי האחים הקדושים שפירא, שגם למסדרי־האותיות היה גלוי אליהו.

ליל ראשון של סליחות היה, ועלינו ללכת לבית־האלהים, לשפוך שיח.
גם רעיתי התעוררה משנתה ותשם בגדיה עליה ותאמר: קום נתנאל! נלכה! הזמן קצר. חותני וחותנתי כבר היו מוכנים לצאת.

עזבנו את הבית, ואנו ממששים ברחובות האפלים. רוח קר נושב. רעיתי ההולכת לצדי נשענת עלי. ותשם כפה בכפי... אהבה, רחמי אהבה אני מרגיש בקרבי אליה.

והנה אנחנו עומדים במגרש בתי־הכנסיות, שכלו אורה.

רעיתי ואמה פנו אל עזרת הנשים, ואני וחותני נכנסנו לבית־המדרש, אשר שם מקומנו.

מלא הוא בית־האלהים ממתַנים בקול עצב. ועל יד העמוד, לפני ארון־הקודש הפתוח, עומד איש עטוף בטליתו, קורא לאל שדי, והקהל עונה לעֻמתו בקול נכאים:

„שמע קולנו ה׳ אלהינו חוס ורחם עלינו!"
„אל תשליכנו לעת זִקנה, ככלות כחנו אל תעזבנו".

ואת הזִקנה אני רואה על פני האנשים, על הקירות, על מנורות־הנחושת האלמות, על הסליחות הישנות ועל נטפי־החֵלב שלהם. עוצב ויגון ממלאים את ההיכל.

פחד חדש בלבי, אנחת־אלהים. נדמה בעיני, כמו קם זה העם עתה מבית־הקברות; קמנו כלנו, ואנו מתפללים לאל רחוק, גם הוא מלא עצב.

ביד חזקה נדחפתי מעולמי אני, שהייתי שרוי בתוכו, לעולם עתיק, גם קדוש.

אני מרים ראשי מול עזרת הנשים. ואשמע קול־דמעות.

הנה שם רעיתי, בה אחשוב. אני שב אליה ואל אלהי אבותיה...

*

אני עמל לעשות את הטוב והישר, והמה מסייעים לַבא לטַהר ומקרבים אותי.

ליל ראש־השנה. היתה באמת כמו שנה חדשה לנו, שנה של שלוה. בנים שבו לגבולם...

רעיתי הצוהלת בשמלת המשי הצהובה, שלבשה לכבוד החג, מפיקה הוד. ואנכי, לבוש בגדי משי שחורים, יושב על צדה לפני השלחן המכוסה לבנים, בהדרת־קודש. כאח וכאחות אנו יושבים, ואנחנו שולבים ידינו תחת

– נתנאל יקירי, שוב אלי, שוב אלינו, שוב אל עמך ואל תורתו. הנח את הספרים הזרים; עשה זאת למעני.

אני שומע המית לבה ... אני נופל על צוארה וקורא: לא אוכל להמית בקרבי מחשבותי! לא אוכל!

– יכול תוכל, אם תרצה זאת באמת – מתחננת היא, בשימה ידיה על צוארי ותומכת ראשה בראשי. – אנכי אהיה עמך תמיד. סַפֵּר לי כל מה שבסתר לבך. אנכי אסיַע לך, נֵר נשמתי.

ואני איני יכול לענות אותה דבר ...

*

ירחי עמל עברו עלי בבית חותני.

הותני, חותנתי, רעיתי, שכנינו הקרובים מדברים על לבי ובני העיר מספרים איש לרעהו: כי אנכי, בן למשפחת רבנים, נוטה לצדי הדרכים...

– מה להם ולי? מה אתן ומה אוסיף להם באמונתי? – אבל הם אחראים בעד מחשבותי אני.

אלפים שנה של ,אני מאמין', של דורות מתים וחיים על קדושת השם, ואני איני מאמין – איני מאמין בכֹּל ... המה הרבים ואנכי לבדד אשכון. –

חותני יריב עמי וחותנתי תריב אתי. ובשעה שהם עולבים אותי, רעיתי יושבת ובוכָה לאמר: ,מה אתם חפצים ממנו?'

והלא הם שואלים ממני רק מילתא זוטרתא: ליראה את ה' וללכת בדרך אבותינו ... טוב הארץ הם נותנים לי; ומדוע לא אעשה למענם את הדבר הזה – לחדול מהגות בספרים חיצונים?

הנני כאכזרי בעיניהם, כאיש שהולך לשַחת בשרירות לבו. גם ברַכּות, בתחנונים אלי ידברו: ,שובה לה' אלהינו! היה עברי ככל העברים והגֵה בספרים קדושים לכל העם', ואני זה דרכי לשתוק ושלא לענות דבר. –

,רוח שטות נכנסה בו – קליפת המינות היא חזקה' ...

*

לבי לא ירך. לא ארפה ממחשבותי. ורק פעם אחת בא עלי הרוח להטות אותי אליהם ... ועוד היום הדבר הזה כמו חי לנגד עיני. –

באשמורה השניה בלילה, בסוף הקיץ, והנה קול מעיר, קול בא מחוץ: ,קומו, קומו לעבודת הבורא!'

ברגשי חִבּה הוא מדבר, הוא שופך חמתו על בני־ישראל הדרים בעיר הזאת, שבחשכה יתהלכו...

ואני מוסיף עליהם ואומר: אל עקרבים אנכי יושב; איני יכול שאת את האמונות הטפלות ואת מנהגי העם, איני יכול עוד. — החוצה אלך, הרחק הרחק ואלמד דעת ותבונה. עד אז לא חשבתי מחשבה כזאת כלל...

מחויאל ובניו אומרים: לך לך מעמך ומבית חותנך אל ארץ רחוקה! והנערות אומרות: שב בזה, צר לנו על רעיתך.

עוד רב המועד. לבי לא ידע שלֵו. הגיעה השעה העשירית. עלי לשוב הביתה. ואני קם ללכת.

— לראיון במהרה.

— מהרה בוא! מֹהרה!

דופק אני על חלון חדרי: בת־שוע, בת־שוע, פתחי לי!

— הנני, הנני.

כמתבייש נכנסתי. הנני מגמגם ואומר: אחרתי לבוא — התוכחתי עם חברי, השיחה היתה ארוכה. — — —

— מדוע אחרת? — דאגתי לך, דאגתי...

רוך נפשה נגע עד מיתרי לבי, ומרגיש אני מוסר־כליות.

— למה אחרת? — הוסיפה לאמר — הורי דאגו לך וגם כעסו עליך.

— אין דבר — עניתי אני.

— יש דברים בגו — נפלט מפיה — הנני רואה כעין רוח זר בקרבך. אוהב אתה אותי. יודעת אני זאת; אבל איזה דבר מושך אותך למקום אחר. — חושב אתה יותר מדי, וקורא אתה בספרים יותר מן השיעור. איני יודעת מה אִתך? אבל יודעת אנכי, שבאשר ילכו אבותי וכל יושבי עירנו לא תלך...

— מדוע שותק אתה? למה לא תצדיק את עצמך? מי יתן ותהיה לי מה שהנך לי. לא תדע יסורי נפשי.

— יסורים אני גורם לך, אישון עיני?

— אמנם כן, את לבבי אתה קורע. אין אני רוצה במחשבות ובספרים, אשר הם מסיחים את לבך מאתי... מדוע לא תספיק לך אהבתי? מדוע אינך עמדי?

והנה שמעתי, כי מעבר לנהר, ברחוב הגוים, יושב בן־ישראל מוחרם מאחיו, מחויאל עושה־שכר שמו. בביתו אוכלים ושותים בגלוי־ראש, אשתו יוצאת פרועת־ראש, בניו למדו בבית־ספר ובנותיו פורטות עלי מנים. – אפיקורס גמור הוא האיש הלז, אבל הוא מושלם וידען.

וידעתי גם ידעתי, כי באחד הימים אעבור את הגשר ואבקר את אנשי הבית הזה.

בנפשי היה הדבר. –

באחד מלילות הקיץ היה. אחרי תפלת ערבית התחמקתי לצאת מבית־המדרש, סבבתי את הרחוב והגעתי אל הגשר.

לאט אני עובר עליו, והמים מתחת והשמים ממעל כמו מביטים עלי.

הנני כבר בגבעת העיר העליונה, ואני נפנה אל העיר התחתונה... כבית־מועד לכל חי נראים לי הבתים מרחוק.

רגש עוז בא בקרבי, לדעת שאני הולך עתה ממצבות אפל למקום אור; אבל שם בעמק הלא יושבת רעיתי, משאת נפשי. –

אני מתחזק... אני הולך הלאה. מנוחה. בתים לבנים מתנוססים בתוך גנות על פני הגבעה.

וממעל להם בית־תפלה עם מגדל גבוה עומד בשלְוָתו, ומעלות אבן מסביב לו.

לאט אני הולך הלאה. שם בקצה הרחוב יגור מחויאל.

ואור חודר בעד חלונות הבית. לבי יַךְ...

אני עומד בפתח איזה רגעים. איני מרהיב בנפשי לפסוע על סף זר... אני מושך בפעמון. זאת לי הפעם הראשונה בימי חיי למשוך בפעמון.

נערה שחורה ונאוה פתחה את הדלת. הנני בבית פנימה. ועוד בטרם אגיד את שמי ידעו מי אני, וכבר אמרו, שבאיזה יום מן הימים אבוא אליהם.

כל בני־הבית הושיטו לי את ידם בחִבּה וקבלו אותי כמודע וכאח. – אני יושב על המרבד ועיני משוטטות. כלים נאים, תמונות נאות, ספרים יפים עומדים בארון. לבי התרחב למראה המשפחה הזאת והחיים הללו. הושיטו לי חמין בצלוחית טהורה ואשתה. אני שותה בגלוי־הראש בפעם הראשונה בחיי, ואיזה עוז רוחני אני מרגיש.

עיני אֵם הבית מביטות עלי ברחמי־אם. ומחויאל, נשיא־הבית, מדַבר.

רוח חדשה תתעורר בקרבי, אשכח לשעה את ספקותי, תמיהותי ושאלותי, ואני ונפשי כתינוקות של בית רבן.

המנורה מעל התקרה מאירה את האולם הגדול בבית חותני. השלחן מכוסה לבנים וכלי הכסף עליו נוצצים. חותני לבוש משי שחור מטייל לאורך ולרוחב החדר ואומר: „שלום עליכם!" בהרחבת הדעת וגם אני עונה לעֻמתו. ורעיתי שומעת כל הנאמר. מסַפרים אנו בשבחה.

עקרת היא רעיתי, עקרת היא באותו בית, באותו רחוב, באותה עיר, ברחבי העולם.

נרות של הבתים הסמוכים חודרים אלינו בעד החלונות ומעוררים בי איזו נגיעה, לא אדע שחרה.

וכרגע אני מרגיש חום־נפש, רעיתי עומדת לימיני ומלחשת לי דבר באזני...

דמעות־אהבה בעפעפי, דמעות גיל.

אבל הנה עוד הפעם ינוח עלי רוח עצב, רוח־בדידות. בבית־המדרש, בליל החמישי לשבוע, עת אנחנו עֵרים כל הלילה על גלי הספרים המתים... לבי מתגנב מתוך החבורה ונודד למקום רחוק, אל מקום לא ידעתי... ושממון מוזר בא בקרבי וממלא את נפשי.

אין אני יודע מה לי. לא אדע לסַמֵן את אשר ירחש לבי. אבל אחת יודע אני: צר לי המקום...

דיוקנה של רעיתי, עיני־התכלת שלה, קסמה אינם דיים להשתיק את שאיפותי.

יש לי חיים רחבים. אבל לי יחסרו חיי־מחשבה ואויר־המחשבה.

רגע אחרי חבקי את רעיתי אני חותר תחת מסתרי עולם, תחת סתרי יה...

בחוג של אהבה ועושר נתון אני. כל אשר אשאל לא ימנעו ממני, אבל חֵפץ הדעת לא ישתוק בי.

מה אנו ומה חיינו? מה הוא העולם ומה האלהים? מה המה אורייתא וישראל? זאת הגידו לי וקחו לכם כל אשר אתם נתתם לי... בררו לי את ספקותי, פִתרו שאלותי ואז לבי ינוח, אשוב למנוחתי.

היש באמת מעשים טובים ורעים? היש אלהים צופה ומַביט וגם כורת ברית? הגידו־נא לי זאת. תנו לי ספרים שיאירו לי זאת...

שובו בנים שובבים... גם אנכי אשוב. לא עוד עכשיו, אבל לאחר זמן אשוב, מראשית השבוע הבא, מראש־חודש, מראש־השנה...

אני יושב בצהרים בדממת היום על המרבד הרך בבית חותני והנערה היפה, והיא אשת נעורי, תופרת בבד, יושבת אצלי ומַביטה אלי ואני רחוק מֶנה, מבית אביה וממולדתה...

אין אני יודע מה עמדי, גם לא אבין מדוע לא תספיק לי אהבת הנפש הזאת; לבי ונפשי נשואים למקום רחוק...

אני מפליג בספרים, הוגה אני בספרי יראים ובספרי מחקר, אולי אלי דבר יְגֻנב, אולי אמצא שמץ מן אותו דבר אשר אבקש, אבל אני מתיגע לשוא...

הנני עולה במחשבותי שמים, יורד תהום. כאלמים הכל בעיני. כלנו רחוקים זה מזה, אין לנו שייכות זה לזה.

מדוע אנחנו חיים? למה נברא העולם? מדוע אנו שואלים ומבקשים כל הימים? מה תכליתנו ולאן פנינו מועדות? שברי מחשבות ורגשות שונות עולים ומכסים את נפשי, ואני כחולם בהקיץ.

רק את הירח אני אוהב, את הכוכבים, את הליל ואת העצב שבליל, רק אז ינוח לבי.

וגם ימי החרב המתהפכת אני זוכר: ימי גרש אלהים את האדם והיה כאלהים. — —

אני אוהב את רעיתי והוריה רחוקים מלבי. כל יושבי העיר הם לצנינים בעיני. אני שונא את האנשים הרודפים את „ההשכלה בת השמים", ואני אויב למאורינו וגדולינו, שהעמיסו עלינו את ההלכות הרבות ואת כל החוקים המעיקים.

צר לי הבית, צר לי המקום.

אני יוצא אל המעקה של בית חותני אחרי ארוחת־הערב ואני יושב על הספסל. ותיכף תבוא בי השאיפה לצאת מפה ולעזוב את הכל —

וקול רך של רעיתי יִשָמע מהבית לאמר: בוא הביתה, נתנאל, האויר קר...

לבי הולם; כאיש כבד־עון אסתכל בפניה. בתומה אינה יודעת דבר והיא מנשקת אותי על מצחי ואומרת: אל נא תרבה מחשבה, אל נא...

ויש אשר בבוא השבת, אחרי אשר כבר רחצתי, החלפתי שמלותי, אז

עוד לא הגעתי בימים האלה לשמונה־עשרה שנה·

נער הייתי ממשפחת גדולים, ורוח אחרת אתי···

בלכתי מבית חותני לבית־המדרש ובראותי את שדרת החנויות ואת פני החנונים באו ללבבי רגשות בל ידעתים ונפשי שואלת···

וגם בבית־האלהים האנשים העומדים מסביב לי לפעמים זרים לי···

הנני יושב וקורא בספרים, ואני מביט בעד החלונות לאויר הרחב ולגובה השמים···

בבקר, בלכתי להתפלל בעלות השחר, ואני קמתי זה עתה, הכל כמו הולך לאט, כאילו מרגיש העולם, כי אין לו כל צורך למהר לכתו···

ולאן אני הולך? לאן אני והם הולכים, למה כל המעשים והמִצות וכל הזריזות היתרה?

מה נִתן ומה נוסיף לרבון כל המעשים, לאלוה כל הדורות?

ויש שבעצמי עיני אני רואה את הדורות, את כלם אני רואה, ועינים אין מספר מביטות אלי בעוז, בתחנונים·

ואני עני ממעש, אדם שיסודו מעפר· — —

*

ביום השבת בערב, בהתאסף כל העדה בבין הערבים בבית ה׳ להתפלל תפלת ערבית, איש איש שקוע בעולמו ושפתיו מלחשות לפני אדון השבת ואדון החול, אז לבי ישאני למרחוק ואני עומד נבוך ונדהם···

ויש שאני דואג לבני עמי ורחם ארחמם, אתרגז לחזון מאשריו המתעים, אשר לא הבדילו בין אור לחשך·

אבל מדוע לא ינַתקו בני־יעקב את החבלים בבת־אחת? מדוע לא יפתחו את החלונות? ולמה יסגרו בעדם?

המבדיל בין קודש לחול, בין ישראל לעמים — אבל מדוע הבדל יבדיל? מדוע יַציב גבולות עמים?

אני מפחד לאחוז בקרנות כסא הכבוד, לשאול מה למעלה··· ולא אחדל לשאול בסתר לבבי·

היודעים המה מזה? היודעים בני עירי, כי מקצץ אנכי בנטיעות? היודעים הם שבאשר יאמינו המה לא אאמין אני ושמפקפק אנכי בכֹּל?

אבל אֵל דעות ה׳ וממנו הלא צריך אנכי לירא· הוא אמר — ואיך לא אקיים? הוא צוה — ואיך לא אעשה?

מעבר לנהר

(זכרונות עוזב)

ראני אז חתן צעיר לימים יושב בבית חותן עשיר בעיר מצער ברוסיה הקטנה.

והעיר ההיא — בעלת דו־פרצופין: מחציה ולמעלה עלי גבעה גרים ברָוחה מי שאינם מבני־ברית, ומחציה ולמטה, בעמק, היא מושב בני־ישראל, היושבים צפופים בבתיהם, בבתי־מדרשיהם ובחנויותיהם, שסובבים מגרש־שוק־גדול, שאל חללו עיני כל העם נשואות...

והשוק הוא כברת־ארץ מלאה תֵבות וקרשים, שם גם אהלים נטוים.

אכרים עוברים עם עגלות טעונות וריקות, מכל זמרת הארץ ופֵרותיה פרוש על הקרקע, ומסביבן נשים קונות, נערים בטלים הולכים אנה ואנה, באמצע המגרש שוק, גם אבן ואיפה.

ועל החנויות, המקיפות את השוק כשובך בצד שובך, אין שלטים מודיעים טיבם ושֵם בעליהן; ויהודים אזורי אבנטים עומדים על הפתחים וקוראים באזני כל עובר:

„בוא אלי! אלי תבוא! סורה אל חנותי!"

כה הם עומדים מדי יום ביומו, הם עוסקים במשא־ומתן כדאתמול, כמתמול שלשום; הכל הם עושים כמו שעשו אבותיהם ואבות אבותיהם; מבלי שיעלה על לב אחד מהם להרהר אחרי מעשיו ולחשוב אחרת... גם איש מהם לא יעבור את המעבר מעיר התחתונה אל העליונה, שבין שתיהן נהר מפליג, כמציב גבולות עמים. — — —

ולפנות ערב, כשמונים את דמי הפדיון והפרוטות מועטות, מעין אימה נופלת על הגופים הללו; והם מתלחשים בקול נמוך עם נשותיהם, כאילו טבעה ספינתם בים...

ובבוא הליל, בנוח התורה ודרך־ארץ יחד, וגם תפלת ערבית כבר תַמה, כמו איזה הֵד עצב מפַלס לו שם נתיב. —

באין תקוה

כי אתכם אני, ורוחי עומדת בתוככם, וסוד השם שכינה, והדבור שכינה בישראל...'

,סוד ושכנתי בתוכם' – ,סוד השם שכינה'! רגשות לא ידעתים מתמול שלשום תוקפים עלי מכל צד, כמו באים מעבר לים, ממקום נעלם; לבי סוער, ונפשי כמתמוגגת, כירֵאה... הנני מרגיש, שהרבה נשתנה בי ברגע זה, שהרבה אִבדתי וגם הרבה מצאתי...

בחוץ יהום הרוח, ולי יקצר המצע מהשתרע... רוחי ישאני הלאה, ואני קם וממהר לצאת. הכל נראה לי בפנים אחרות, הכל לא כתמול שלשום...

כבר התקדש היום, ואני ממהר לבית־הכנסת. בעצלתים הנני עולה על שלביו ובלב חרד הנני מתגנב פנימה.

,לכו נרננה!' נשמע קול הקהל, – ואני יראתי בפצותי, יראתי, פן יֵרָאה על פני את אשר אתי, את אשר קרה לנפשי.

,והוא אלהינו ואנחנו עם מרעיתו', – ואני מהרהר ב,גויים ואלהיו', בסוד ,ושכנתי בתוכם'.

,והם לא ידעו דרכי'...

כמו יד נעלמה נגעה בי, והיא מושכה אותי הלאה; ואני מתחמק וקורא בספרים חרש. ספרים שסותרים את הספרים שבבית־המדרש ואשר בבית אבי. — —

בלכתי לבדי בלילה מבית־המדרש הביתה בתוך רחובות העיר הישֵׁנה את שנתה, ורק השמים אשר ממעל נשקפו בהדרם עם כוכבי השרת, אז התעוררו בי כליון נפש והֶרות־הרוח גם יחד.

באה עת שהפלגתי והחלותי להיות מקצץ בנטיעות. חשבתי את כל האנשים אשר מסביב לי, עם כל ספריהם ומעשיהם, כתועים בתֹהו־לא־דרך וכרחוקים מחיי עולם...

ובעוד לבי נתון בין המצרים ונפשי לא תדע שָׁלֵו, על־ידי המחקר מצד זה והמסורה מצד זה, אלי דבר יְגֻנַּב, כי שם במרחקים חי איש יושב אֹהל, פלוסוף־אלהי, והוא הורה דעת את „נבוכי הזמן"... דבריו, שנמצאו בבית גנזיו לאחר מותו, נתפרסמו בעולם בספר מיוחד. והספר הזה מצוי רק אצל אחד בעיר, במסתרים קוראים אותו, כי נוראים דברי הספר, עמוקים הם מני תהום. — ותשוקה עזה התלקחה בי לקחת תורה מפי המורה הזה ולדפוק על „שעריו".

ובימים ההם החל אבי להשגיח עלי ב„שבע עינים". וכל אשר הוסיף הוא לשים אלי לב, כן הוספתי אני להסתיר את הגות־רוחי ממנו; ואהי בעיני כאיש הנושא בעמקי לבו סוד גדול...

ואז הובא אלי מהעיר הסמוכה ספר מרובע. והמביא היה איש־עתי שנשבע לי בחיי ראשו, שהדבר יהיה שמור אתו.

ואני התחלתי בימים ההם ושמרתי את מטתי, למען לא תפריענו עין צופיה. „ראשי עלי כואב" — שקרתי לאמר. ערב שבת היה.

ושם, בחדר הקטן, על־יד החלון הקטן המכוסה מסך לבן, אני שוכב וקורא באימה, בולע אני מה שאני מבין ומרגיש מה שאינני מבין.

בחוץ יהום הרוח, ואנכי חונה על־יד השער: „גויים ואלהיו". ואני קורא בו בעיון, בנפש נלחצה; אקרא ואפחד, אפחד וגם ארגע; וכמעט אני רואה את שפתי הזקן דובבות לפני:

„תדע ותשכיל, שמה שקראנוהו רוח הכולל לאומה אומה, הוא מה שיִקָּרא בתורה ובנביאים הראשונים בלשון תחלת המחשבה אלהי האומה".

„וזה סודי, או כפי דבורנו ציור התבוני, של הדבורים: ושכנתי בתוכם,

ולבי מלא על כל גדותיו·

הנה נצחונות המכבים, יהודה המכבי וגבורותיו· מלחמת האחים, חיי הורקנוס התם· הרומיים, האדומים, אנטיפטר, הורדוס, ריב ביתו, אבדן מרימי···

הנני בוכה במר נפש···

הנה מלחמה מבית ומבחוץ, חלוקת הארץ· יוסיפוס שר הצבא, והארבעים במערה··· ימי המצור, אספסיונוס, טיטוס, נקדימון בן גריון והני בריוני··· אליעזר, יוחנן, שמעון — אלה הגבורים עזי־הנפש, שלא יחתו מפני כֹל והמָות משחק להם· — חללים מושלכים בראש כל חוצות לאין מספר, ונהר של דם שוטף והולך לים הגדול··· והנה אש מושלכת אל הבית הגדול והקדוש! המגדלים היו ללהבה, הכהנים קופצים אל האש, וענן אדום מכסה כל פנים, מחשיך כל היקום·

ואני נופל שוב על פני ובוכה···

הכל עובר כמו בחזון לפני, והכל כמו רחוק ממני; כמעט לא אאמין, שהגבורים הללו ומזבחות דמים הללו שייכים לנו, לאבותי, אם כי יודע אנכי היטב את שלשלת הדורות מאז ועד עתה· אין בי הרגשה על־אודות התיחסות האנשים האלה לנו, לבית אבי ולכל שכנינו הקרובים·

ומעין שאלה אחת מתעוררת בקרבי: מדוע היו רק אז אנשים כאלה? מדוע רק אז לחמו, נצחו ורדפו? אבל גם שאלה זו נוגעת ואינה נוגעת בי···

בלילה ההוא לא ערבה עלי שנתי: חלומות והרהורים רעים בעתוני, דם ואש ותמרות עשן·

ובבֹקר קמתי ממטתי עיף ויגע, כאיש הבא מדרך רחוקה···

„גויים ואלהיו"

הימים ההם, שאני זוכר עתה, ימי ה„השכלה" היו בנצני עלומי·

בעיר קטנה ישבה לבטח בקרן זוית נשכחה, והדרים בה לא שאלו הרבה ולא בקשו חשבונות רבים, — הפרעתי את הדממה···

הנני מַשכים ומעריב לבית־המדרש ומְאַחֵר לשבת, אני שוקד על דלתות התורה, אני עוסק בנגלה ובנסתר, בספרי הלכה ויראים, ולבי לא תמיד עמי···

תחבה לי אמי בכפי אגורה בת עשרים, לאמר: לכו בני, וקנו לכם מטעמים והיטיבו לבכם!

בכור לנחלה הנני, ועל כן שמתני לגזבר; אבל זאת הפעם לא מלאתי מלאכותי באמונה... פִּיַסתי את הקטנים בפתוחי־חותם, בכפתורים וצעצועים, והם, אם כי בקושי גדול, וִתרו על חלקם.

לבדי הנני עתה בעל ההון הרב. הנני רץ לבית־המדרש, למוכר־ספרים שעמד מאחורי הבימה ועסק במשא־ומתן.

ולו יש רב — ספרים וסדורים, תחנות וירמלקאות, מנורות־נחושת ורצועות, גם גורלות עמדו. לכל מי שעלה בידו מספר זוגי יתן איזה חפץ; ובכל־זאת, אחרי המשא־ומתן, לו הכסף ולו גם החפצים.

גם לבי יסיתני לקחת אצלו גורל, אולי אצליח. אבל נחמתי, נתתי לו את מעותי וקניתי ממנו ספר קטן מכונה: „יוסיפון".

הספר הוא דק ומעוך, ו„אותיות רש"י" שלו מטושטשות; ואיני יודע מדוע אני קונה ספר זה ולא אחר. —

ואני הולך ויושב לי מאחורי התנור, והנני מתחיל לקרֹא בו. והדברים ארוכים: אני קורא הדורות מראש, הנה דור הפלגה, גבורותיו של צפו בן אליפז, שיבת יהודה, קורות מלכי פרס ונוראותיו של אלכסנדר מוקדון, — והכל חי ועובר לפני כבמחזה. הנני איש מלחמה, עומד ונלחם בחרבי ובקשתי; הנני תועה במדברות, מְלַוֶה את אלכסנדר הגדול, — והוא רוכב על סוס אדיר, והסוס דוהר, ומפיו יז קצף... אנחנו הולכים הלאה הלאה, לארץ הודו; עוד מעט והננו באים אל הארץ פנימה, עוד עלינו לעבור את הנהר, אבל בני הצבא אינם רוצים ללכת עוד. עוד שעל אחד אל הנצחון, עוד שעל, ומלכנו אלכסנדר אנוס לסגת אחור... ואז יקח אבן ויחרות עליה ביד רועדת: אני אלכסנדר הגדול יצאתי — באתי — הנני שב...

ברדת היום, גם בקבלת שבת, ב„שלום עליכם", בקדוש היין, ועל קערת הדגים — לבי בל עמי... הנני במדברות, בשדה־קרב.

— מה לך בני? — אומר לי אבי.

— אין דבר, — מכחש אני לו.

בעינים כלות אני מחכה עד לאחר ברכת המזון. הורי הלכו להם אל חדר־המטות. אחי ואחיותי גם הם כבר נמו שנתם, ואני נשאר לבדי וקורא ב„יוסיפון" לאור הנר...

גם בתו יושבת צרורה; אולם לפעמים בשיר תתן קולה, והקול מלא נכאים, מעוררים בי רגשי תמהון ונֹעם...

הנה מאחורי הארמון של האציל שרידי חומת העיר הישנה. גם בית־תפלתם עם מגדלו הירוק שקוף על פני הככר ההיא; וסמוך לביתנו הנה בית־המדרש של בעל־השם, שריד קודש.

על הכרכוב הנמוך אני יושב, והנערה הארמית בת האציל נותנת בשיר קולה, אקשיב נֹעם עמוק, לא הקשבתיו כמוהו גם בזמרת חזן ומשורריו. ואני עולה בידי וברגלי על החיץ ואני מרכין אזני אל הקול המתהלך בגן. לפני המשוררת אבוא, אסתיר פני בסנורה ואבכה.

אסון קרה אותי: בלכתי לפנות ערב מבית־המדרש הסתכלתי, מבלי משים, אל הכובסות המעוטפות לבנים ולבי כמו סר וזעף. —

ויש אשר היצה"ר, המתנמנם בי, התעורר, ואני מעיז להתגנב אל נקיקי הסלעים על־יד הנחל לראות בעולות מן הרחצה...

אֱלי! אֱלי! הנני רשע גמור, אינני עוצם עיני.

אני צם אחר זה, מעַנה את גופי; הנני לומד תורה לשמה ומתפלל בכוָנה: אלהי נצור עיני מרע. — — —

אבי, שהיה מבקר את רבו בימים נוראים, בשלש רגלים ובשאר השבתות הגדולות, ואשר הלך לפעמים גם רגלי אל רבו, כדי לקבל שכר הליכה, היה כמעט אורח בביתנו, ולא היתה לו עת להתבונן אלי. אבל עיני אמי השחורות היו מביטות עלי בדאגה... היא ישבה תמיד דוממה, גם אותי חִבבה במין שתיקה. וכשאני שם ראשי על ברכה, והיא מעברת בידה על פני, היא בוכה...

פעם דִברה אלי לאמר: אַל נא, בני! אַל תרחיק ללכת — עודך נער. — על פניה היפים נראה כעין צל, והיא מסלסלת בשערותי ברחמי־אֵם. אין דבר. המטֻטלת של השעון העתיק מתנועעת כדרכה...

בדרך רחוקה

בערב שבת היה הדבר, בעוד היום גדול. —

אחרי שרחצנו, אני ואחי ואחיותי, במים חמים והחלפנו את מלבושינו,

אצבע מלמטה תִּכָּתֵב בספר שם למעלה, הכל יִכָּתֵב שם, כל מעשי האדם ומחשבותיו.

הכל צפוי. כל מה שהוא פה למטה, צפוי שם למעלה.

במורד ההר הנני מטייל בבוא השמש, שם בעיר שחנה רבן של החסידים. לחזור על משנתי יצאתי – משנת ארבעים חסר אחת – ואני מסיח דעתי להסתכל בהוד אשר מסביבי. מסיח אנכי דעתי לראות מה נאה ניר זה; מה נאים שפיים הללו. נוכחתי, כי מתחייב אנכי בנפשי...

אני שב למשנתי ואני עָמֵל ללון בעומק של שאלה שאין עליה תשובה; אבל עוד הפעם לבי הולך שבי למראה העולם אשר מסביבי. – לבי ילך שבי למקום שלא נודע לי...

איפה אני נמצא? איפה? הגיעה העת לתפלת־ערבית.

ומני אז אני נלחם את יצרי, אבל יצרי גדול ממני ומעביר אותי על דעת קוני, פעם בבטלה ופעם במחשבות זרות. גם מטבעות ממש אני גונב מקופת „רבי מאיר בעל הנס", כדי לשַׁלֵּם בהן ליוחנן הצַיָּר. ללמוד מלאכת הציור חשקה נפשי.

רק קוים אני עושה, רק שרטוטים בעופרת, זעיר שם, ולעתים גם בצבעי תכלת ואדום; אבל מרגיש אני, כי הקוים הללו, השרטוטים והצבעים מביעים איזה דבר, אשר בספרים לא מצאתי כמוהו...

מין תנועה הוא השרטוט, תנועה שאינה בעיקרה לא מחשבה ולא מעשה; אבל יש בה חיות שלא ידעתי עד עתה.

אבי גוער בי בכל פעם שרואה אותי עוסק בכאלה. „רוח רעה נכנסה בו" – הוא אומר. – גם אני ירא מפני הסטרא אחרא.

חוזר אני בתשובה. קונם עלי העופרת וכתובת־קעקע, ואני שב לספרי־יראים. אבל עוד עיני משוטטות באותיות הספר הקדוש, מבלי משים אני ממשמש בצלחתי, לוקח את העופרת ומצייר על גבי גליוני הגדול צעצועים פשוטים.

עֲבֵרה גוררת עֲבֵרה. לא רחוק מרחוב אבי־אמי, שבו אני והורי דרים ואוכלים על שלחנו, יושב אחד מאצילי פולין. הוא זקן הולך נשען על מקל של שן. ב„מלחמה" אבדה רגלו; בעתה רוח־רעה את אשת נעוריו.

נאים, נירות נאים, מגרשים נאים ויערות נחמדים — המה מין אחיזת־עינים של השטן וסיעתו. וחלילה לנו לשמוע בקולו; עלינו לסגור את עינינו, לקיים מה שנאמר: עוצם עיניו מראות ברע...

והרע — הוא כל דבר שנעשה לא לשמו יתברך ולא על־פי יהודו. הרע אינו מוחלט, כמו שהטוב אינו מוחלט; אבל השטן מכריע בכל דבר להרע... הוא שולט בַּכֹּל וידו בַּכֹּל...

אני עוד לא השכלתי אז, לא קראתי עוד בספרים חיצונים; אבל כבר התעורר בי הצורך להבין ולהרגיש. ומכמני העולם היו מתגנבים בחֻבּי...

באחד הימים, אמצע הקיץ היה, הרגשתי את הוד היופי. ודוקא באותו יום תקפה עלי יראת־שמים וחפץ הייתי לנצח את השטן על־ידי התמדה יתרה בלמוד. אבל הנני יושב על יד הספר הארוך והוגה בו מבלי הבין פירוש דבריו.

ולפתע אחזני רוח לצאת החוצה, אמרתי לאבי, שאני הולך לחנות לקנות דיו; ובעמדי מעבר לדלת נטיתי מן הדרך. עיר מולדתי קטנה היתה, אבל מרחב מסביבה.

הנה חוץ משער־העיר שדמות בר ובדרך־המלך העוברת ביניהן עומדים אילנות מצלים.

רוח צח נוגע בבר, ואני רואה בּמִשחק גליו.

השמש עומדת במרום רקיע. מנוחת הטבע לפני ובלבי כמו מתעורר דבר־מה...

ולפתע אני קורא לאמר: לא! השמים אינם השטן! השמש אינו השטן! האילנות אינם בני השטן! לא נזדייף העולם על־ידי השטן.

אני עומד נדהם ונרעש. כל אשר בי מתעלה. הנני מחַבק אילן אחד, עומד אני בצלו, אני מחבקו בכל רחשי נפשי.

בין השמשות

ומני אז אני הולך לבדי לטייל, בלי סיעת רעי, שזה דרכם שחוק וקלות־ראש. הרי אני כבר למעלה משלש־עשרה ואחריותי עלי...

והאחריות הלא רבה היא לבן־אדם עלי אדמות. כל נדנוד, כל נקיפת

נער הייתי ולא ידעתי עד היום דבר מרגשי־הבדידות, והנה הרגשתי את הכאב של שמותי ואכעס על הורי.

ויהי היום, כאשר השמש האירה, קמתי ועזבתי את בית אבי.

יצאתי אל המגרש הריק מחוץ לעיר. בימות הקיץ בו מרעה לנמושות שבצאן, ובימות החורף העשבים מתים ויכסהו השלג.

גם ריחים־של־רוח שם וחרבים עומדים משכבר הימים, ושם מקום משחק לנערים, בהיותם פטורים מן החדר בימי שבתות.

ישבתי על המעלות ולא ידעתי את נפשי. חפשו אותי ולא מצאוני.

רעב הייתי כל היום, וגם הרגשתי מעין פחד בנטות צללי ערב.

מַשמים ישבתי ואקשיב אל הדממה אשר סביבי. לי לא היה ברור הדבר, אבל רגשות שלא כדאתמול דחקו אותי; לי נדמה אז כמו נִמח כׇל אדם ואנכי לבדי.

ולפתע הרגשתי בחֻבי מעין רגשי רחמים, רחמים בלי נשוא ובלי כל עצם פלסו להם נתיב בלבי. נשאתי עיני והנה נערה אחת שבה מן העדר עם עז אביה, אשר פגרה לבוא, והנערה נאוה, לה עיני תכלת ושערות צהובות, המכתירות ראשה.

היא עומדת לפני בהדר חנה, נתנה ידה אל הסל והושיטה לי פת לחם.

רק מלה אחת חפצתי לאמר לה, והיא מהרה ללכת ממני. עוד אני רואה את צלה, ואחר־כך גם זה אין... נֹגה בא והלך... ואפול על פני ואבך. —

עברו ימים רבים עם כל גלגולי מסבותיהם, גם אהבתי גם שנאתי, ורבות ראיתי. אבל נפש הנערה הזאת היתה הראשונה שפגשתי בימי הבלי, ואותה גם לא אוכל לשכוח...

התגלות

... עד אותו יום האמנתי בשטן למחצה ועשיתיו כמין חומר... לא ראיתיו בעיני בשר, אבל לִמדו אותי דרכיו כל הספרים בבית אבי וגם אבי בעצמו.

מלמד היה אבי אותי לאמר, שכל העולם החיצוני הוא מעשה־שטן... הארץ היא השטן וכל אשר יֵרָאה בעינים הוא רק מעשה־שטן. אילנות

ונברך ברכת „המוציא". אחזה ידי בחמדה בחתיכה ואומר להגישה אל פי. — אבל הנה עצר בי אבי ויאמר: „רואה אני, כי תאות הלחם הלבן גברה עליך, אבל כל בן־ישראל צריך לכבוש את תאותו... לדחות את האכילה עוד איזה רגעים. תעודת כל בר־ישראל, הוסיף לאמר, להגביר את החורתא על האוכמתא, את היצר־הטוב על היצר־הרע... כדברים האלה דבר ועיניו נוצצו...

פת לחם

ואני עודני נער אז.

אבי היה רב בעיר מצער בישראל והכנסתו מועטה. מאבי־אמי נשארה ירושה מעטה בתור קרן קימת, ורק את הרבית קבל אבי מדי שנה בשנה, וזאת הוציאה אשתו השניה לשם בניה. היא לא היתה אשה רעה כלל, אבל עשתה את הקרוב ללבה...

דרכה היה לקמץ ותתן לנו לכל צלוחית חמים, שהיינו שותים בבקר ובערב, רק חתיכת־נופת אחת, שלקקנו ממנה קימעה בין כל לגימה ולגימה.

היו אומרים, שאצל העשירים נוהגים להתיך את הנופת בתוך החמים ולשתות אותם כשהם מתוקים. ולעתים, כשאבי היה גונח, אמי־חורגתי מכינה לו חמים באֹפן זה, ואני קנאתי בו...

ובאחד מלילות הקיץ, ועל השלחן עמד המֵיחם, ובו מים דַים לכלנו, אבל חתיכות הנופת כָלו מן הבית, רק נופת טחונה נשארה עוד מעט, שאי־אפשר להשתמש בה אלא אם נשים אותה בתוך החמים. לא נִתנו לנו חמים בלילה ההוא.

אמי חורגתי הלכה אל החדר השני. וירא אבי, עד כמה אני רוצה בחמים, ויתיר לי בחשאי לשים את הנופת בצלוחית אחת.

עודני בולע את החמים המתוקים, והנה היא באה, חמתה בערה, ותחטוף את צלוחית החמים מידי ותשפכם על הקרקע. ואקפוץ ממקומי ואקללֶהָ...

אבי נדהם. גם אני נדהמתי על המעשה אשר עשיתי. היה עלי לאכול לבדי. אחַי התרחקו ממני. מוחרם הייתי.

עינה של אשת אבי היתה צרה באורחים כמונו, ותחל להיות „צופיה הליכות ביתה".

ימים עברו וממציאי החדשות המציאו עוד דבר־פלא אחד, בקשו ומצאו שהשמרים אינם צריכים להיות נוזלים כמים ונמכרים במשורה ואפשר לעשותם גם יבשים; נחתכים הם באיזמל ונמכרים במשקל. ותיכף החלו בני העיר להביא להם שמריהם מן הכרך הסמוך... לשוא גער צדיק הסביבה ביושבי העיר, שלא יקפחו פרנסת רבם; לשוא פסק אבי להורות ולדון איזה שבועות. אנשי קוטב הכירו שיבש ולח — יבש עדיף, ויבכרו את היבש.

ואבי בכל רוע מעמדו לא שמע לקול אשתו, לאסור את השמרים היבשים, שיצא עליהם לעז, משום חשש תערובות חלב, באמרו: מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין, ומה גם כי החשש אינו ודאי, ואין חכם אוסר לתועלת עצמו... העניות גברה בביתנו, העוללים שואלים ללחם ובעודו בכפם יבלעוהו. חשבה אשת אבי בדבר ותבקש ותמצא תחבולה — לאפות לנו בימי השבוע לחם שחור, לחם אשר הגריס כחצץ שנינו. — ענש אותנו אלהים בלחמא עניא בימות החול, אך נתן לנו את יום השבת, שבו אכלנו לחם לבן. ואף גם זאת, עוד ביום הששי החלונו לאכול ממנו. וכה חכינו בעינים כלות להני תרי יומי... מה עשתה אשת חיל? לעשות את יום הששי חול אי־אפשר, כי מנהג ישראל תורה הוא, אבל אין הקומץ מספיק. כה פלגה ואמרה, כי ביום הששי בבקר נאכל לחם שחור, ובסעודת הצהרים נאכל לבן, ועלינו היה לחכות עוד מעלות הבקר ארבע שעות. ואני ואחי הצעיר רעבנו באותו יום ונחכה עד הצהרים, כדי שנאכל לחם לבן לתיאבון. — פרשת „מקץ". בשבוע זה גבר הקור וצנה אחזתנו; גם הבצק לא הספיק להחמיץ, ויהי הלחם לאבן וקשה להתעכל. עברו ימי השבוע ויום הששי בא. השכים אבי בבקר, נטל את צפרניו, טבל טבילת שחרית ועבר על שנים מקרא ואחד תרגום, גמר את השיעור הנשאר לו מ„חוק לישראל" ואחר זה הלך להתפלל. כבר עברה השעה השתים־עשרה והוא לא בא מבית האלהים, ואנחנו מחכים לו בכליון עינים. — —

האח, בא גד! שב אבי מבית־התפלה! מפה לבנה פרושה על פני השלחן, והכל מוכן לסעודה. בראש השלחן מונח לחם לבן ועגול והבלו עולה, סמוך לו ערוך בשר צלוי ומבושל. אנחנו רחצנו ידינו כמשפט

ומשוחחים. מדוע פורשים אלה את עצמם מן הצבור? הלא תרי שמחות יש כאן, שמחת הרגל ושמחת התורה!

אמנם כן. תרי שמחות יש כאן, אבל גם תרי כתות חסידים יש כאן... כתות, שאינן נוחות זו לזו, ולכל אחת רבי לעצמה ובית־תפלה לעצמה... הללו אינם יכולים לשמוח עם מתנגדיהם ובשמחת תורתם. אבל איך יֵשבו בלי מעשה, בעת שחסידי קרובץ שמחים וצוהלים? ומדוע לא כתבו גם המה ספר־תורה? למה יעמדו חסידים אחרים בראש?

פתאום התעורר אחד ממושבו ויפתח את ארגז ספריו בפנים צוהלים, ויאמר: שמעו־נא, רבותי! אתם ידעתם כי יקרים לי ספרַי כבבת־עיני, ומה גם הש״ס הזה, אשר ירושה ונחלה הוא לי מבית אבא, ש״ס קדוש שנדפס בסלויטה... את הש״ס הזה הריני נותן במתנה לבית־התפלה שלנו, ואותו נוביל בתופים ובמחולות. כי למה יגָרע חלקֵנו מחלק חסידי קרובץ? המה מביאים היום לבית־מדרשם תורה שבכתב, ואנן תורה שבעל־פה. קומו, אחי, התעוררו!

עד מהרה הביאו כדי יין, וישתו החסידים ויצהלו ויוליכו את הש״ס של חבֵרם לבית־תפלתם, ויקיפו את הבימה בקול רֵעות ושמחה, בהתעוררות והתלהבות, גם רבי בתוכם, רוקד וצוהל...

ואנכי עומד ורואה במחזה ומתבונן בדבר. ראה אותי מורי ונגש אלי ויאמר: טפש! היודע אתה אפוא מדוע לא נִתנו התורה שבכתב והתורה שבעל־פה בבת־אחת?...

אוכמתא וחִורתא

עברו ימים.

מחלת אמי גברה... ותמת, ותשאיר אותי ואת אחי ואחיותי לאנחות. אבי התאַבל עליה איזה ירחים, וככלות ימי האבל לקח לו אשה חדשה ויביאנה לביתו. האשה הזאת הביאה אִתה את בנותיה מבעלה הראשון ותהיינה לנו ל,צרות חיות׳. אחר־כך ילדה גם לאבי בנים ובנות. ואבי עני בימים ההם, כי נכסי מלוג של אמי הלכו לאבדון ומשמרת הרבנות כלכלה אותו רק במדה מועטה. ,על ישראל שמריו, על שמריו פרנסתו׳.

— טפש — ענה לי רבי בקריצת־עין.

— זאת ועוד אחרת, — הוספתי לשאול, — המשנה מספרת, כי שנים רוכבים על החמור; ומדוע תסתום ולא תפרש, מי הם הרוכבים: ראובן ושמעון, או מנשה ואפרים?

— טפש!

— יגד לי מורי טעמו של דבר.

— טפש! יודע אני, כי רק מעשיות אוהב אתה!

— אבל, גמגמתי לאמר.

— טפש! חושב אתה, כי הכל בתורה כה,חומש', אבל החומש לחוד והגמרא לחוד.

— האם הגמרא לא תורה היא?

— טפש! גם היא תורה היא ונִתנה למשה מסיני, אבל ה,חומש' היא תורה שבכתב וה,גמרא' — תורה שבעל־פה.

— ומדוע לא נתנן אלהים בבת־אחת?

שאלתי זו לפי תומי, הרעישה את רבי, ויגער בי בנזיפה: חדל־לך לשאל! שים אל הגמרא עיניך.

בדברים האלה דחה אותי מורי, אבל בלבי נקרה שאלתי זאת ימים רבים...

*

מי שלא היה בקוטב, מתא דיתבה על נהר יתרן ועל מי מעינות, בשנת חמשת אלפים שש מאות ושלשים ושתים ליצירה ב,הושענא רבה', לא ראה שמחה מימיו.

החמה יצאה להאיר לעיר קוטב ולדרים בה, וקויה המופזים נפלו על כתלי הבתים לכבוד החג. כל יושבי העיר מפזזים ומכרכרים ברחובות קריה ועוטרים את החופה הפרושה על גבי כלונסאות. קול תוף ועוגב ישָמע, הוא קול שמחה, קול תרועה.

ספר־תורה חדש, ספר־תורה יובא היום אל הארון! ומי זה לא ישמח? מי זה לא יֵצא לכבדו באורים? כל העם למגדול ועד קטן הומה ברחוב, גם השפחות והאמהות לקחו את הילדים על זרועותיהן ותצאנה לראות בשמחת התורה...

רק בבית איש חסיד אחד יושבים כעשרים חברִים מסביב לשלחן

שבכתב ושבעל פה

בהירנא כד הוינא טליא...

זה לעֻמת זה — אבי היה טוב־לב, התהלך ברוך עמדי ומעולם לא יסרני; ואמי התנהגה עמדי לפעמים במדת־הדין ותדקדק עמי. אבל עם כל זה לא זזה ידי מתוך ידה. הספורים והמעשיות, שהיו שגורים על פיה, היו לוקחים את לבבי. ובשעה שפתחה את פיה לסַפֵּר מעשה שהיה או שלא היה, מיד עזבתי את חללי עולמי הקטן והייתי משתקע בשיחותיה.

כבן־חמש הייתי ולא ידעתי עוד כתב ולשון; וכשנכנסתי לחדר ולמדתי לקרֹא אשורית, חלתה אמי ותפול למשכב, ונסיתי לקרֹא בספורי־מעשיות הכתובים בשפה המדוברת. וכאשר החלותי ללמוד ולהבין את ה,חומש', והאבות והאמהות לא היו מוזרים לי עוד והייתי בקי בהם ובשמותיהם, מצאתי כר נרחב בספרי בעלי האסופות אשר לבנות ישראל, והייתי שוקד עליהם. וכאשר גערה בי אמי, הייתי מתגנב לחדר אחר והייתי קורא בקרן זוית.

כאשר גדלתי והייתי לבן־שבע, נפתחו לפני שערי הגמרא. רבי היה מצֻוה מאבי להתקיף עלי משנתי — אבל כיון שדשתי דשתי, ומכל השיעור שהיה שונה לי רבי לא נשארה בלבי רק המשנה, כלומר: ספור המעשה — וכשבאתי אל השקלא־וטריא של הגמרא לא מצאתי את ידי ואת רגלי ולא ידעתי מאי דקאמרי רבנן.

בנוהג שבין המלמדים, כשמתחילים ללַמד גמרא לבר־בי־רב, אינם פותחים ברישא של המסכתא, כי־אם מהמצעתא. גם אנכי החלותי מפרק ,המפקיד', עד שבאתי אל הפרק ,שנים אוחזין'.

,שנים אוחזין בטלית, זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה' — האין זה ,מעשה'? ,שנים רוכבים על החמור' — האין זה מאורע רב? המשנה לקחה את לבבי; ואפנה אל מורי בשאלה: רבי! הלא מהמשנה לבד אנו יודעים את ספור המעשה והגמרא למה לנו?

מערפלי הנער

תוכן

מחוץ לתחום

LIBRARY
JUL 1 8 2001
UNIVERSITY OF TORONTO

כל הזכויות שמורות

ספורים

חלק ראשון

מחוץ לתחום

ליפסיה תרפ״ג

ספורים

מאת

מיכה יוסף בֶּן גריון

מערכה ב

הוצאת אברהם יוסף שטיבל

כתבי

מיכה יוסף בִּן גריון

חדשים גם ישנים

ספורים

ה ש